

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2014: ΤΟΜΟΣ 89^{ος}

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2014

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ
Α Κ Α Δ Η Μ Ι Α Σ Α Θ Η Ν Ω Ν

ΤΟΜΟΣ 89ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 28, 10679 Αθήναι
www.academyofathens.gr
dim@academyofathens.gr

ISSN 0369-8106

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2014: ΤΟΜΟΣ 89ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2014

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ 89ου Τόμου τῶν Πρακτικῶν τοῦ ἔτους 2014

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

	Σελ.
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2014.....	9
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014.....	23
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014.....	33
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014.....	51
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014.....	67
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014.....	101
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2014.....	103
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ΑΣ ΜΑΪΟΥ 2014.....	109
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 5ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2014.....	119
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2014.....	131
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2014.....	147
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2014.....	161
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΗΣ 3ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2014.....	175
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2014.....	201
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2014.....	237
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2014.....	239
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2014.....	299
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ.....	319
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	322
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.....	325
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.....	330

ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ	332
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ	334
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ	336
ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	338
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ.....	341

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ*

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΠΟΧΩΡΟΥΝΤΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΣΠΥΡΟΥ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ

Σήμερα ο ρόλος μου είναι άχαρος, γιατί έχω να απαριθμήσω τις δραστηριότητες των Κέντρων και των Γραφείων της Ακαδημίας, γεγονός που με μία άκρoαση δέν μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητό από τους άκροατές. Όμως από τις δραστηριότητες αυτές παράγεται τó τόσο σημαντικό επιστημονικό έργο τής Ακαδημίας. Φίλοι μου με ρωτούν συχνά: «Μά τί κάνει επιτέλους ή Ακαδημία, γιατί δέν άκούμε κάτι για τó επιστημονικό έργο τής;» Τους άπαντώ πώς ή πραγματοποίηση μιās κριτικής έκδοσης ενός παλαιότερου κειμένου, ή διερεύνηση τής συμβολής τής ελληνικής επιστήμης στό Διεθνές Δίκαιο, οί σταδιακές και τόσο άπαραίτητες προσπάθειες τής Ίατρικής, οί άστρονομικές άνιχνεύσεις κ.λπ. δέν άποτελούν στοιχεΐα «δημοσιογραφικώς έμπορεύσιμα». Η επιστημονική εργασία προσπαθεί να προσθέσει κάθε φορά κάποιο λιθαράκι στη γνώση μας. Πρέπει να συμβεί κάτι έντελώς μοναδικό για να άφορᾷ άμεσα τήν κοινή γνώμη. Ωστόσο ή σταδιακή συγκέντρωση στοιχείων και ή επεξεργασία τους οργανώνουν ένα υπόβαθρο από όπου σε κάποιες στιγμές ξεπηδούν έκρηκτικά άποτελέσματα.

Με τήν ολοκλήρωση τής θητείας μου στη θέση του Προέδρου, οφείλω να προβῶ, όπως έχει καθιερωθεί κατά τὰ τελευταΐα χρόνια, σε μία σύντομη παρουσίαση των δραστηριοτήτων των Έρευνητικῶν Κέντρων και των Γραφείων τής Ακαδημίας. Τó επιστημονικό έργο που έπιτελείται από τὰ Κέντρα και τὰ Γραφεΐα είναι πολύ άξιόλογο και πολύπλευρο, αλλά ó χρόνος

* Δημοσία Συνεδρία τής 14ης Ίανουαρίου 2014.

πού έχω στη διάθεσή μου λίγος. Γι' αυτό, τὰ ὅσα θὰ ἐκθέσω δὲν εἶναι παρὰ μιὰ περιληπτικὴ διατύπωση τῶν ἐπιτευγμάτων τους.

Τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων ὀλοκλήρωσε τὴ σύνταξιν καὶ τὴν πρώτην διόρθωσιν τῶν λημμάτων πού περιλαμβάνει ὁ ὑπὸ προετοιμασίαν ἔχων τόμος τοῦ Λεξικοῦ, ὁ ὁποῖος διαθέτει κατὰ προσέγγισιν 2.000 λέμματα.

Τὸ ἠλεκτρονικὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου ἐνημερώθηκε μὲ νέα στοιχεῖα καὶ ἀποδελτιώθηκαν εἴκοσι χειρόγραφα τοῦ ἀρχείου σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή.

Ἐμπλουτίσθηκε τὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου μὲ τὴν εἰσαγωγὴν συλλογῶν διαλεκτικοῦ ὕλικου πού προέρχονται ἀπὸ τὰς τελευταῖες γλωσσικὰς ἀποστολὰς τῶν ἐρευνητῶν καὶ ἀπὸ τὸν γλωσσικὸν διαγωνισμὸν πού προκηρύσσει κατ' ἔτος ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Ἐντάχθηκαν στὴν ἠλεκτρονικὴ βάση δεδομένων τοῦ ἀρχείου τῶν ἐλληνικῶν τοπωνυμίων 18.000 νέες καταχωρήσεις πού προέρχονται ἀπὸ γλωσσικὰς συλλογὰς τοῦ ἀρχείου τοῦ Κέντρου. Ἡ βιβλιοθήκη του ἐπίσης ἐμπλουτίσθηκε μὲ τὴν προμήθειαν πολλῶν νέων βιβλίων καὶ συγκροτήθηκαν βάσεις βιβλιογραφικῶν δεδομένων.

Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου ἔλαβαν μέρος μὲ ἀνακοινώσεις σὲ συνέδρια ἐλληνικὰ καὶ διεθνῆ.

Τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λογογραφίας ἐπέτυχεν τὴν ἔγκρισιν προγράμματος (950.200 εὐρῶ) μὲ θέμα: «Ἐθνικὸν Ψηφιακὸν Δίκτυον Τεκμηρίωσης τῆς Ἄυλης καὶ Ὑλικῆς Πολιτιστικῆς Κληρονομιάς».

Συμμετεῖχε στὰ προγράμματα «Καταγραφή, τεκμηρίωσις, προβολὴ καὶ διακίνησις ἀρωματικῶν καὶ θεραπευτικῶν βοτάνων καὶ φυτῶν καὶ φυτικῶν προϊόντων» καὶ «Χορεύοντας στὴν πόλιν. Τὰ “ἀποκριάτικα δρώμενα” τῆς Νάουσας ὡς τοπικὸν δεδομένον καὶ ὡς ἀνθρωπολογικὸν ζητούμενον», σὲ συνεργασία μὲ τὸ Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Παράλληλα ὑλοποιεῖ προγράμματα συνεργασίας μὲ δήμους καὶ φορεῖς τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως.

Κυκλοφορήθηκαν τὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου Λαϊκὸς πολιτισμὸς καὶ ἔντεχνος λόγος καὶ τῆς ἡμερίδας Κωνσταντίνου Ψάχος: ὁ μουσικός, ὁ λόγιος, μὲ χρηματοδότησιν τῆς κυρίας Ἑλένης Ντάλλα. Στὴ σειρά «Πηγὰς τοῦ Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ» κυκλοφορήθηκε τὸ βιβλίον τοῦ Σωτηρίου Τσιάνη Δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ τὴ Βυτίνα Ἀρκαδίας.

Παρουσιάστηκε ή έκδοση του Κέντρου (2012) *Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*, στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ Πνευματικὸ Κέντρο τοῦ Δήμου Καλαμάτας.

Ἐπίσης, τὸ Κέντρο πραγματοποίησε ἐκθέσεις, ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα, πλούτισε τὶς συλλογές του μὲ νέο ὑλικὸ καὶ ἐπιμελήθηκε περιφερειακὰ μονοθεματικὰ μουσεῖα. Ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου μετέχουν στὴν ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν Ἀυλὴ Πολιτισμικῆς Κληρονομιά καὶ σὲ ἐπιτροπὲς γιὰ τὴν ποιότητα παραδοσιακῶν προϊόντων. Μετέχουν ἐπίσης τῆς ἐπιστημονικῆς ομάδας συνεργασίας μὲ τὸ Musée National des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée τῆς Μασσαλίας.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, στὸ πλαίσιο τῶν ἐρευνητικῶν καὶ ἐκδοτικῶν προγραμμάτων ποὺ ἐκπονεῖ, τύπωσε τὸν τόμο *Φαναριώτικα καὶ ἀστικά στιχουργήματα στὴν ἐποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ* (πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴ Λευκωσία, 7-9 Ἰουνίου 2012, μὲ συνδιοργανωτὲς κυπριακοὺς φορεῖς).

Τὸ Κέντρο συμμετέχει στὸ πρόγραμμα «DARIAH – ΑΤΤΙΚΗ – Ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς ἐρευνητικῆς ὑποδομῆς γιὰ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες ΔΥΑΣ».

Οἱ συλλογές τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίστηκαν μὲ τὰ χειρόγραφα τῶν μελετῶν τοῦ μακαριστοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσοστόμου Α' (εὐγενικὴ δωρεὰ τῶν κυριῶν Αἰκατερίνης Ράμφου καὶ Φωτεινῆς Ζαφειροπούλου).

Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου συμμετεῖχαν σὲ συνέδρια καὶ ἡμερίδες καὶ συνέγραψαν ἐπιστημονικὰ μελετήματα γιὰ ἔγκριτα περιοδικὰ, σύμμεικτους τόμους καὶ ἱστοσελίδες διεθνoῦς κύρους.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου ἐξέδωσε τὸν 44ο τόμο τῆς Ἐπετηρίδος του, ἡ ὁποία εἶναι ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ δικαίου, ἀκαδημαϊκοῦ Μενελάου Α. Τουρτόγλου. Ἡ έκδοση περιλαμβάνει δεκατρεῖς μελέτες Ἑλλήνων καὶ ξένων ἱστορικῶν τοῦ δικαίου μὲ θέματα ἀναγόμενα στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου ἀπὸ τὴν ἐλληνορωμαϊκὴ ἀρχαιότητα ἕως τὰ μέσα τοῦ 19οῦ αἰ. Ἐπίσης, τὸ Κέντρο ἐξέδωσε τὸν αὐτοτελὴ τόμο *Ὁ Κώδικας Vaticanus Graecus 2639. Ναξιακὰ νοταριακὰ ἔγγραφα τοῦ Δουκάτου τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Τουρκοκρατίας (1472-1598 καὶ 1702-1798)*.

Κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος, ἡ Διευθύνουσα καὶ οἱ ἔρευνητὲς τοῦ Κέντρου δημοσίευσαν ὀκτὼ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας.

Ὑπὸ ἐξέλιξιν εὐρίσκεται, σὲ συνεργασία μὲ τὴν Association Pierre Belon καὶ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Palermo, τὸ διεθνὲς ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τοῦ Κέντρου Ἑλληνοφῶνοι πληθυσμοὶ ἐκτὸς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. *Περίγραμμα τῆς ἱστορίας τῶν δικαϊκῶν θεσμῶν.*

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ συνέχισε τὰ ἑπτὰ ἐρευνητικὰ του προγράμματα καὶ ἐγκαινίασε τὸ ἔργον «DARIAH – ΑΤΤΙΚΗ – Ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς ἐρευνητικῆς ὑποδομῆς γιὰ τὶς ἀνθρωπιστικὰς ἐπιστῆμες ΔΥΑΣ».

Ἐπίσης, ἐξέδωσε τὸν τόμον *Agricultural Co-operatives in South and Central Europe, 19th-20th Century: A Comparative Approach*, ποῦ φιλοξενεῖ δεκαπέντε μελέτες, καὶ ὑπέβαλε πρὸς τὴ Γενικὴ Γραμματεία Ἐρευνας καὶ Τεχνολογίας Ἐκφραση Ἐκδήλωσης Ἐνδιαφέροντος τοῦ δικτύου ΔΥΑΣ γιὰ τὴ συνέχιση τῆς Ἐρευνητικῆς Ὑποδομῆς γιὰ τὶς Ἀνθρωπιστικὰς Ἐπιστῆμες.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας δημοσίευσεν τὴ μελέτη τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ Πλωτίνου Ἐννεὰς Πέμπτη. Ἀρχαῖον Κείμενον, Μετάφραση, Σχόλια. Οἱ ἔρευνητὲς τοῦ Κέντρου δημοσίευσαν ἄρθρα τους σὲ διεθνή καὶ ἐλληνικὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ ἔλαβαν μέρος μὲ ἀνακοινώσεις σὲ διεθνή καὶ ἐλληνικὰ συνέδρια διοργανωμένα ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Leeds (Ἀγγλία), τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Κύπρου, καὶ ἀπὸ τὴν Ὀμηρικὴ Ἀκαδημία – Euroclassica.

Συνεχίσθηκε ἡ συνεργασία μὲ τὸν ἀμερικανικὸ ἐκδοτικὸ οἶκον Princeton University Press καὶ τὸν γερμανικὸ Georg Olms Verlag.

Χάρη στὴν εὐγενικὴ δωρεὰ εἰς μνήμη τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Γρόλλιου, ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθη μὲ περισσότερα βιβλία.

Τὸ Κέντρον Ἐρευνῶν Ἀστρονομίας καὶ Ἐφηρησομένων Μαθηματικῶν διεξήγαγε ἔρευνες στοὺς τομεῖς τῆς Γαλαξιακῆς Δυναμικῆς, τῆς Μὴ Γραμμικῆς Δυναμικῆς καὶ τοῦ Χάους, τῆς Ἡλιακῆς Φυσικῆς, τῆς Μαγνητοῦδροδυναμικῆς καὶ τῆς Κοσμολογίας καὶ Βαρύτητας. Στὰ ἐρευνητικὰ του προγράμματα περιλαμβάνονται τὰ προγράμματα «API-ΣΤΕΙΑ» καὶ «Marie Curie», προγράμματα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐρευνῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ προγράμματα ποῦ ὑποστηρίζονται ἀπὸ ἐρευνητικὰ ἰδρύματα τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Οί έρευνητές του Κέντρου δημοσίευσαν έργασίες σέ έπιστημονικά περιοδικά μέ κριτές και σέ πρακτικά συνεδρίων, συμμετεΐχαν σέ έπιτροπές διεθνών συνεδρίων και σέ λοιπές έπιστημονικές δραστηριότητες. Επίσης, συνεχίσθηκε ή επίβλεψη διδακτορικών διατριβών και Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης από μέλη του Κέντρου.

Τò Κέντρον Έρεΐνης τής Έλληνικής Φιλοσοφίας πραγματοποίησε τς ακόλουθες εκδόσεις: 1. Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Φιλοσοφίας, υπό τόν τίτλο Πλάτων, ποιητής και φιλόσοφος: Μνήμη Ιωάννου Ν. Θεοδωρακόπουλου. 2. Ε. Μουτσοπούλου, *Philosophical Suggestions*. 3. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Πλάτωνος «Θεαΐτητος», Εισαγωγή, αρχαΐο και νεοελληνικό κείμενο. 4. Γ. Μητσοπούλου, *Le déclin de la philosophie analytique du droit*. 5. Έπετηρίς Φιλοσοφία, τόμος 43.

Στό πλαίσιο του Έρευνητικού Σεμιναρίου Φιλοσοφίας του Κέντρου πραγματοποιήθηκαν δέκα τακτικές διαλέξεις από διακεκριμένους Έλληνες και ξένους προσκεκλημένους όμιλητές. Η Διευθύνουσα και οί έρευνητές του ΚΕΕΦ συμμετεΐχαν μέ ανακοινώσεις τους σέ έπιστημονικά συνέδρια στην Ελλάδα και στο έξωτερικό, δημοσίευσαν άρθρα τους σέ ελληνικά και διεθνή έπιστημονικά περιοδικά και συμμετεΐχαν σέ έπιστημονικές αποστολές στην Ελλάδα και στο έξωτερικό. Επίσης, συνεχίσθηκε ή συνεργασία του Κέντρου μέ τò CNRS (Γαλλία), τή Βρετανική Σχολή Αθηνών και μέ εκδοτικούς οΐκους του έξωτερικού. Τέλος, ή βιβλιοθήκη του Κέντρου έμπλουτίσθηκε μέ περισσότερα από 100 βιβλία.

Τò Κέντρον Έρεΐνης Έπιστημονικών Όρων και Νεολογισμών κυκλοφόρησε τόν 12ο τόμο του Δελτίου Έπιστημονικής Όρολογίας και Νεολογισμών, μέ τίτλο Δημιουργία και Μορφή στη Γλώσσα. Ό τόμος, μέ τή συμβολή πανεπιστημιακών καθηγητών τής Ελλάδας και του έξωτερικού, αλλά και ξένων ακαδημαϊκών, αποτελείται από έπιμέρους άρθρα ανάλυσης θεωρητικών ζητημάτων (κυρίως τής ελληνικής) Μορφολογίας, όπως νεολογία, έπαφή γλωσσών, γλωσσική αλλαγή κ.λπ.

Έκτός από τόν συνεχή έμπλουτισμό τής Βάσης Δεδομένων, προωθήθηκε επίσης ή περαιτέρω ανάπτυξη του ήλεκτρονικού προγράμματος ήμιαυτόματης εύρεσης και ταξινόμησης νεολογισμών και όρολογίας του Κέντρου και ή αξιολόγηση και όργάνωση του ήλεκτρονικού προγράμματος για μεσοπρόθεσμη γλωσσολογική αξιοποίηση αποτελεσμάτων.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν πιὸ πάνω προσπαθειῶν παρουσιάστηκαν ἀπὸ τὴ Διευθύνουσα καὶ συνεργάτες τοῦ Κέντρου στὸν 12ο τόμο τοῦ Δελτίου Ἐπιστημονικῆς Ὁρολογίας καὶ Νεολογισμῶν καὶ στὸ 11ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς Γλωσσολογίας.

Τέλος, ὁργανώθηκε ὁ κατάλογος Ὁρολογίας Ὑπολογιστικῆς Γλωσσολογίας πρὸς ἀπόδοση στὴν ἑλληνικὴ σὲ συνεργασία μὲ καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Πατρῶν.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης Φυσικῆς τῆς Ἀτμοσφαιράς καὶ Κλιματολογίας συμμετεῖχε σὲ ἕνδεκα ἐρευνητικὰ προγράμματα μελέτης τῆς σύστασης καὶ τῶν φυσικοχημικῶν παραμέτρων τῆς ἀτμόσφαιρας καὶ τῆς βελτίωσης τῶν προβλέψεων τῶν κλιματικῶν μοντέλων. Ἐπίσης, συμμετεῖχε στὴν ἐκπόνηση δύο ἐκθέσεων τῆς Ὁμάδας Περιβαλλοντικῆς Στρατηγικῆς τῆς Ἐπιστημονικῆς Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἀκαδημιῶν (EASAC), μίας πραγματείας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, εἴκοσι ἑνὸς ἄρθρων σὲ διεθνῆ ἐπιστημονικὰ περιοδικά, δεκαεξὶ παρουσιάσεων σὲ διεθνῆ ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ δεκαεννέα παρουσιάσεων σὲ ἐθνικὰ ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ ἡμερίδες. Ἐπόπτης καὶ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου, σὲ συνεργασία μὲ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Στοκχόλμης καὶ τὴν TEMES, συνεχίζουν τὴ λειτουργία τοῦ Παρατηρητηρίου Περιβάλλοντος στὸ Costa Navarino (N.E.O.) στὴ Μεσσηνία. Τὸ ἐρευνητικὸ αὐτὸ Κέντρο ἀποτελεῖ διεθνὲς ἐστιακὸ σημεῖο παρακολούθησης τῆς παγκόσμιας κλιματικῆς ἀλλαγῆς.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος συνέχισε τίς ἐργασίες σὲ θέματα προϊστορικῆς καὶ ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἱστορίας. Ἀναλυτικότερα:

Ἡ Διευθύνουσα τὸ Κέντρο, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Ἑλληνιστικὴ γλυπτικὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο», συνέχισε τὴ μελέτη τῶν ἑλληνιστικῶν γλυπτῶν στὴ Ρόδο καὶ τῶν γλυπτῶν ἀπὸ τὸ Ἱερό τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Λισὸ (Μουσεῖο Χανίων).

Ἄλλοι ἐρευνητὲς συνέχισαν τίς μελέτες τους στὸ πλαίσιο τῶν προγραμμάτων «Ἐρευνα στὸν προϊστορικὸ οἰκισμὸ Κουκονήσι Λήμνου», τοῦ προγράμματος τῆς κλασικῆς κεραμικῆς, τοῦ μυκηναϊκοῦ προγράμματος καὶ τοῦ προγράμματος τῆς *Tabula Imperii Romani* μὲ τὴ σύνταξη τοῦ τεύχους *J 34: Athens*. Παράλληλα συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα καὶ ἡ σύνταξη τῶν ἐπιγραφικῶν *Testimonia* κατὰ πόλεις τῆς ἀρχαίας Φωκίδος.

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας, στὸ πλαίσιο τῆς ἐρευνητικῆς του δραστηριότητος, ὀλοκλήρωσε τὶς ἐπὶ μέρους θεματικές τῆς μεγάλης ἐρευνας γιὰ τὴ «φτώχεια καὶ τὴν κοινωνικὴ περιθωριοποίηση στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία» ὡς ἑξῆς:

1) «Οἱ φτωχοὶ καὶ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα: μιὰ σύντομη περιήγηση στὴν ἱστορία τῶν φτωχῶν, ἀπόρων καὶ δεινοπαθούτων στὸν Δυτικὸ Μεσαίωνα».

2) «Ἀγροτικὴ κρίση καὶ κοινωνικὴ ὀδύνη. Ἡ περίπτωση τῶν νέων ἀγροτῶν».

3) «Οἱ ἀκηδεμόνευτοι καὶ ἀπροστάτευτοι ἀνήλικοι μετανάστες στὴν περίοδο τῆς φτώχειας καὶ τῆς κρίσης».

Ἐπίσης, στὸ πλαίσιο τῆς βασικῆς ἐρευνας τοῦ Κέντρου γιὰ τὴν «Οἰκογένεια στὴν Ἑλλάδα», ὀλοκληρώθηκε ἡ ἐρευνα γιὰ τὶς «νέες μορφές οἰκογένειας, ὅπως αὐτὲς ἀναδύονται ἀπὸ τὶς νέες κοινωνικὲς πραγματικότητες αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν ἀτόμων καὶ ἀποκτοῦν νομικὴ ὑπόσταση ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη νομολογία τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν διεθνῶν δικαστηρίων».

Τέλος, ἐκδόθηκε στὴ σειρά «Ἀνθρωπολογικὲς καὶ Κοινωνιολογικὲς Ὀψεις τοῦ Ἀγροτικοῦ χώρου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας» μιὰ μελέτη ἐρευνητῆ τοῦ Κέντρου μὲ τίτλο Ἀγροτικὴ κρίση, ἐργασιακὴ ἀνασφάλεια καὶ κοινωνικὴ ἀβεβαιότητα στοὺς νέους ἀγρότες (ἐρευνα στὸν νομὸ Αἰτωλοακαρνανίας 1997-2001).

Τὸ Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης προήγαγε τὸ κύριο ἐρευνητικὸ πρόγραμμά του, ποὺ ἀφορᾷ στὴ σύνταξη τοῦ Εὐρετηρίου Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Ἑλλάδος, ἔργο ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Διεθοῦς Ἐνώσεως Ἀκαδημιῶν.

Παράλληλα, μὲ ἐρευνητικὲς ἀποστολὲς σὲ Ἑλλάδα καὶ Ἀλβανία, συνεχίσθηκε ἡ προαγωγὴ τῶν ὑπόλοιπων ἐρευνητικῶν προγραμμάτων τοῦ Κέντρου γιὰ τὴ χριστιανικὴ τέχνη στὴν Ἀλβανία, γιὰ τὴν καταγραφή τῶν εἰληταρίων τῶν ἁγίων καὶ γιὰ τὶς σφραγίδες τῶν βυζαντινῶν ἀξιωματούχων τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ Κέντρο ὀργάνωσε τὴν ἐτήσια διάλεξη τὴν ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ ἰδρυτῆ του ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη, συνέχισε τὴν καταγραφή καὶ τὴν ἐπεξεργασία τῆς δωρεᾶς τοῦ Φωτογραφικοῦ καὶ Σχεδιαστικοῦ Ἀρχείου Ἁγίου Ὁρους τοῦ ἐκλιπόντος ἀκαδημαϊκοῦ Παύλου Μυλωνᾶ, καθὼς καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς ἐκλιπούσης ἀρχαιολόγου Ἀγγελικῆς Μητσάνη.

Τέλος, οί έρευνητές του Κέντρου μετεΐχαν με ανακοινώσεις σέ επιστημονικά συνέδρια, τόσο στην Έλλάδα όσο και στό εξωτερικό, καθώς και σέ άνασκαφή στό Άμόριο τής Τουρκίας.

Τό Κέντρον Έρευνών Θεωρητικῶν καί Έφρημοσμένων Μαθηματικῶν μελετᾷ τᾶ Άντίστροφα Προβλήματα, δηλαδή τήν ειδική αὐτή κατηγορία μαθηματικῶν προβλημάτων ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζονται τᾶ πιό σημαντικά ἀπεικονιστικά συστήματα, ὅπως ὁ Άξονικός Τομογράφος. Στόχος εἶναι ἡ βελτίωση ἐξαιρετικά χρήσιμων ιατρικῶν ἀπεικονιστικῶν τεχνικῶν ὅπως τοῦ Τομογράφου Έκπομπῆς Μονήρους Φωτονίου (SPECT) καί τοῦ Τομογράφου Έκπομπῆς Ποζιτρονίων (PET).

Κατά τῆ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ ἔτους ἔγιναν ἐκτεταμένες μελέτες στίς ὁποῖες συγκρίθηκε ὁ SRT (ἓνας ἀναλυτικός ἀλγόριθμος πού ἀναπτύσσεται στό Κέντρο) με τοὺς ἀλγόριθμους πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό σύγχρονα ἀπεικονιστικά συστήματα. Τᾶ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας μᾶς ὑποδηλώνουν ὅτι ὁ SRT παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα σέ σχέση με τοὺς ὑπάρχοντες ἀλγόριθμους. Ἀπό τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ SRT θά διατίθεται ἐλεύθερα, μέσω μιᾶς εὐρέως χρησιμοποιούμενης βιβλιοθήκης γιά τήν ἀνακατασκευὴ τομογραφικῆς εἰκόνας, σέ ὅλους τοὺς ἔρευνητές πού ἐπιθυμοῦν νᾶ τὸν χρησιμοποιήσουν.

Έξίσου σημαντικὴ ἦταν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος καί ἡ δραστηριότητα τῶν Γραφείων τῆς Ἀκαδημίας:

Τὸ Γραφεῖον Θεωρητικῆς καί Έφρημοσμένης Μηχανικῆς, με ἐπόπτη τὸν κ. Ἀντώνιο Κουνάδη, δημοσίευσε τέσσερις ἔργασίες τοῦ ἐπόπτη του στήν ἀγγλική, σέ μεγάλα διεθνή περιοδικά. Ὁ ἴδιος ἔκανε ἐπίσης δύο ανακοινώσεις σέ διεθνή συνέδρια. Ὁ κ. Κουνάδης προέβη στόν χαιρετισμὸ καί στήν εἰσαγωγικὴ ὁμιλία κατὰ τῆ διημερίδα με θέμα «Ἡ Έλληνικὴ Γλώσσα: Χθές, Σήμερα, Αὔριο», πού διοργανώθηκε ἀπό τήν Ένωσὴ Περιφερειῶν Έλλάδος καί τήν Κεντρικὴ Ένωσὴ Έλλάδος στήν Ἀνατολικὴ Αἴθουσα, παρουσία τῆς πολιτειακῆς, θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ἡγεσίας καί λοιπῶν ἀρχῶν τοῦ τόπου.

Ὁ κ. Κουνάδης ἀναγορεύθηκε ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Novi Sad καί ὁ γνωστός ἐκδοτικός οἶκος Springer ἐξέδωσε τιμητικὸ τόμο γιά τῆ συμβολὴ του στήν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Μηχανικῆς καί ειδικότερα στή Μὴ Γραμμικὴ Δυναμικὴ Εὐστάθεια, στή σύγχρονη ἐξέλιξη τῆς ὁποίας θεωρεῖται διεθνῶς ἐκ τῶν πρωτεργατῶν.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι μέλη του Γραφείου Θεωρητικής και Έφηρμοσμένης Μηχανικής συνέβαλαν από πλευράς οργάνωσης, αλλά και με τις προσωπικές έρευνητικές τους εργασίες, τόσο στο διεθνές συνέδριο «10th HSTAM International Congress on Mechanics» στα Χανιά της Κρήτης, όσο και στο έλληνο-γερμανο-πολωνικό συμπόσιο «Recent Advances in Mechanics», που έγινε στο Άννόβερο της Γερμανίας.

Το Γραφείο *Έπιστήμης της Πληροφορικής και Ηλεκτρονικής*, με έποπτη τον κ. Πάνο Λιγομενίδη και με την πολύτιμη συνεργασία διακεκριμένων ιατρών και έπιστημόνων πληροφορικής, έπεζέτεινε την έρευνα επί της υπολογιστικά υποβοηθούμενης διάγνωσης του καρκίνου του μαστού.

Άπο την τρέχουσα έρευνα έχουν προκύψει μέσα στο 2013 έπιστημονικές ανακοινώσεις σε διεθνές συνέδριο σε σχέση με την έρευνα για την υπολογιστική υποβοήθηση στην πρώιμη διάγνωση του καρκίνου του μαστού.

Το Γραφείο *Θεωρητικής Φυσικής*, με έποπτη τον κ. Δημήτρη Νανόπουλο, δημοσίευσε έργασίες σε θέματα που περιλαμβάνουν Κοσμολογία και άφορουν στα νέα αποτελέσματα του δορυφόρου PLANCK εν σχέσει με τον κοσμολογικό πληθωρισμό, που άνοιξαν έναν καινούριο δρόμο στη σύνδεση Κοσμολογίας και Στοιχειωδών Σωματιδίων. Δημοσιεύθηκαν επίσης έργασίες για τα Στοιχειώδη Σωματίδια που άφορουν στη δημιουργία μοντέλων που περιγράφουν το Σύμπαν μέσα άπο τη θεωρία των Ύπερχορδών και το πώς μπορούν να έλεγχοϋν πειραματικά στον μεγάλο έπιταχυντή άδρονίων του CERN.

Ο κ. Δημήτρης Νανόπουλος έδωσε όμιλίες προσκεκλημένος σε διεθνή συνέδρια άνα τον κόσμο και ένα μελέτημά του μνημονεύθηκε άπο τον Peter Higgs στη Στοκχόλμη κατά την παραλαβή του βραβείου Νόμπελ Φυσικής 2013.

Το Γραφείο *Πειραματικής Φυσικής*, με έποπτη τον κ. Λουκά Χριστοφόρου, συνέχισε τις έργασίες του για την προαγωγή της έπιστήμης και της τεχνολογίας της ένέργειας στην Ελλάδα και την εις βάθος μελέτη των ένεργειακών άναγκών της χώρας.

Πιο άναλυτικά:

Διοργάνωσε ήμερίδα της Έπιτροπής Ένέργειας της Άκαδημίας Άθηνών με θέμα «Άνανεώσιμες Πηγές Ένέργειας: Προϋποθέσεις Μαζικής Διέιδυσης στην Ηλεκτροπαραγωγή» και έκπροσώπησε την Άκαδημία

Αθηνῶν σὲ συνεδριάσεις Ἐνώσεων Ἀκαδημαϊκῶν Ἰδρυμάτων καὶ συναντήσεις μετ' Ἀκαδημίες ἄλλων χωρῶν.

Τὸ Γραφεῖον Στρατιωτικῶν καὶ Ἀμυντικῶν Θεμάτων, με ἐπόπτη τὸν κ. Δημήτριο Σκαρβέλη, σὲ συνεργασία μετ' τὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Στρατηγικῶν Μελετῶν, προέβη στὴ διοργάνωση ἡμερίδας στὴν Ανατολικὴ Αἴθουσα τῆς Ἀκαδημίας μετ' γενικὸ θέμα «Ἡ Ἄμυνα καὶ ἡ Ἀσφάλεια τῆς Χώρας μας ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐσωτερικῶν Ἐξελίξεων». Ἐπίσης, συμμετεῖχε μετ' ὁμιλίες σὲ ἐκδηλώσεις ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Ἀκαδημίας καὶ δημοσίευσε ἄρθρα σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικά.

Τὸ Γραφεῖον Διαστημικῆς Ἐρεῦνης καὶ Τεχνολογίας, με ἐπόπτη τὸν κ. Σταμάτη Κριμιζῆ, δημοσίευσε δέκα ἐργασίες σὲ περιοδικὰ μετ' κριτὲς καὶ συμμετεῖχε σὲ περισσότερα ἀπὸ εἴκοσι ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ συμπόσια.

Ὁ ἐπόπτης τοῦ Γραφείου εἶχε ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν ἀνίχνευση τῆς ἐξόδου τοῦ Voyager 1 στὸν μεσοαστρικὸ χῶρο.

Τὸ Γραφεῖο διοργάνωσε ἐπίσης τὸ διεθνὲς συνέδριο «Magnetospheres of Outer Planets» στὴν Ἀθήνα.

Τὸ Γραφεῖον Ἐπιδημιολογικῶν Ἐρευνῶν, με ἐπόπτη τὸν κ. Δημήτριο Τριχόπουλο, συνέβαλε σὲ περισσότερες ἀπὸ σαράντα ἐπιστημονικὲς ἐργασίες σὲ διακεκριμένα ξενόγλωσσα περιοδικὰ. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ἦταν ἡ ἐπισήμανση ὁρμονικῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στὶς καλοῆθεις μαστοπάθειες καὶ στὸν καρκίνου τοῦ μαστοῦ, ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ μεσογειακὴ διατροφή παρέχει βαθμὸ προστασίας ἔναντι τοῦ σακχαρώδους διαβήτη καὶ ἡ ἐπισήμανση ὅτι τὸ ἀνάστημα εἶναι παράγοντας κινδύνου γιὰ τὸν καρκίνου. Τὸ Γραφεῖο συμμετεῖχε ἐπίσης σὲ πολυκεντρικὲς ἔρευνες μετ' τίς ὁποῖες ταυτοποιήθηκαν γενετικοὶ πολυμορφισμοὶ ποὺ ἐπηρεάζουν τὸν κίνδυνου τοῦ καρκίνου τῆς οὐροδόχου κύστεως, τῆς χρόνιας λεμφογενοῦς λευχαιμίας καὶ μίας κατηγορίας καρκίνου τοῦ μαστοῦ. Τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τοῦ Γραφείου ἔκανε σειρὰ ὁμιλιῶν, περιλαμβανομένης ὁμιλίας τοῦ ἐπόπτη σὲ ἐπιστημονικὴ ἐκδήλωση γιὰ τὰ 100 χρόνια τῆς Σχολῆς Δημόσιας Ὑγείας τοῦ Πανεπιστημίου Harvard.

Τὸ Γραφεῖον Ἐρεῦνης τῆς Νεοελληνικῆς Τέχνης, με ἐπόπτη τὸν κ. Χρῦσανθου Χρήστου, ἐξέδωσε τὸ βιβλίον Ἄλμπρεχτ Ντύρερ (1471-1528). Ἡ γερμανικὴ φωνὴ στὴν εὐρωπαϊκὴ τέχνη.

Στόν τομέα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, συνεχίζεται ἡ κατάρτιση εὐρετηρίου ἔργων ὑπαίθριας γλυπτικῆς σέ δημόσιους χώρους τῆς Ἑλλάδας μέ ἔμφαση στόν νομό Ἐβρου, μέ στόχο τή μελέτη πηγῶν καθῶς καί τόν ἐντοπισμό, τήν καταγραφή καί τή φωτογραφική ἀποτύπωση γλυπτῶν μνημείων.

Τό Γραφεῖον Ἐρεῦνης Διεθνῶν καί Συνταγματικῶν Θεσμῶν, μέ ἐπόπτη τόν κ. Ἐμμανουήλ Ρούκουνα, ὀλοκλήρωσε τή μελέτη τῆς Συμβάσεως 2013 γιά τή Διεθνή Προστασία τῶν Ναυτικῶν καί προωθεῖ τήν ἐκδοση βιβλίου πού περιλαμβάνει καί τὰ ἀποτελέσματα ἔρευνας γιά τήν προστασία τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν ἀπό πράξεις πειρατείας.

Ἐπίσης, συνεχίζει τήν καταγραφή τῆς συμβολῆς τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης στή θεωρία καί στήν πρακτική τοῦ διεθνoῦς δικαίου καί ἄρχισε ἔρευνα γιά τίς πολιτειακές καί κρατικές θεωρίες τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων στοχαστῶν.

Τέλος, συνεχίζει τή συνεργασία μέ τό Διεθνές Δίκτυο Προστασίας τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Τό Ἴδρυμα Ἰατροβιολογικῶν Ἐρευνῶν, μέ Πρόεδρο τόν κ. Γρηγόριο Σκαλκέα, συνέχισε τήν ἀνοδική του πορεία καί κατά τή διάρκεια τοῦ τρέχοντος ἔτους.

Στίς 986 ἤδη δημοσιευμένες ἐργασίες προσετέθησαν ἄλλες 214 γιά τό τρέχον ἔτος, στοὺς τομεῖς βασικῆς, κλινικῆς καί περιβαλλοντικῆς ἔρευνας, οἱ ὁποῖες ἔχουν δημοσιευθεῖ σέ περιοδικά ὑψηλοῦ δείκτου ἀπηχίσεως. Ἐξ αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν προέκυψαν ἀξιόλογες καινοτομίες στή θεραπεία καρκίνου τοῦ παγκρέατος ἐπὶ πειραματοζώων καί στή διευκρίνιση τοῦ γενετικοῦ μηχανισμοῦ δημιουργίας καρκίνου τῆς οὐροδόχου κύστεως σέ μεγάλο ποσοστὸ ἀσθενῶν.

Ἐπίσης, εὐρίσκεται ὑπὸ δημιουργία Μονάδα Μεταφραστικῆς Ἐρευνας τοῦ Καρκίνου, ἡ ὁποία στηρίζεται στήν Πρωτεομικὴ καί Γονιδιωματική. Τό Τμῆμα τῆς Πρωτεομικῆς ἐξοπλίστηκε μέ τό τελειότερο διεθνοῦς ὄργανο.

Μέ τήν εὐγενῆ χορηγία τῆς κ. Εὐγενίας Θεοχάρη, εἰς μῆνην τοῦ ἀδελφοῦ της ἀκαδημαϊκοῦ Περικλῆ Θεοχάρη, παρηγγέθη τελευταίας τεχνολογίας μηχανήμα γιά τήν πλήρη μελέτη καί καταγραφή τοῦ γονιδιώματος καί συγκεκριμένα τή μελέτη τῶν κληρονομικῶν νόσων καί τίς μεταλλάξεις τῶν ὀγκογονιδίων. Τό μηχανήμα αὐτὸ συμβάλλει ἐπίσης στήν ἀνέυρεση τῶν

καταλλήλων φαρμάκων για την εξατομικευμένη θεραπεία διαφόρων τύπων καρκίνου και πολλά άλλα.

Το Ίδρυμα εξαλλου συνεχίζει την εκπαίδευση 50 υποψηφίων για την απόκτηση πτυχίου master, 103 υποψηφίων για την απόκτηση διδακτορικού τίτλου σπουδών και 65 μεταδιδασκτόρων. Τα έρευνητικά έξοδα και η μισθοδοσία όλων των ανωτέρω καλύπτονται εξ ιδίων πόρων, χωρίς να επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό.

Το Ίδρυμα έλαβε κατά το τρέχον έτος ανταγωνιστικά προγράμματα ύψους 7.407.000 ευρώ.

Λίαν τιμητική διάκριση για το Ίδρυμα αποτελεί το γεγονός ότι δώδεκα έρευνητικά προγράμματα έρευνητών του εντάχθηκαν στο πρόγραμμα «Αριστεία II» τής Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας.

Το Ίδρυμα έχει αναλάβει τη μελέτη των γενοσήμων φαρμάκων, λίαν σημαντική για την υγεία του λαού μας αλλά και για την οικονομία τής χώρας.

Άγαπητοί φίλοι,

Κατά τη διάρκεια τής Προεδρίας μου, έν μέσω δυσχερειών και σε μια περίοδο που θα χαρακτήριζα ως μια από τις δυσκολότερες τής σύγχρονης ιστορίας μας, προσπάθησα με όλες μου τις δυνάμεις να βοηθήσω στην απρόσκοπτη συνέχιση τής λειτουργίας του Ίδρύματος και στην επίτευξη των στόχων του. Νομίζω πώς πρέπει να είμαστε ικανοποιημένοι από το αποτέλεσμα: Η δραστηριότητα των Κέντρων και των Γραφείων που μόλις εξέθεσα αποδεικνύει το αξιόλογο επιστημονικό έργο που πραγματοποιήθηκε παρά τις αντιξοότητες και τις οικονομικές δυσκολίες που συναντήσαμε. Ευχαριστώ θερμά όλους εκείνους που συνέβαλαν σε αυτό. Ευχαριστώ όλους τους συναδέλφους για την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν αναθέτοντάς μου την Προεδρία του Σώματος, και ιδιαίτερα τον Γενικό Γραμματέα κ. Βασίλειο Πετράκο για τη στήριξη και τη δημιουργική του συμπαράσταση. Ευχαριστώ ακόμη όλο το προσωπικό των Κέντρων, καθώς και όλους τους διοικητικούς υπαλλήλους αλλά και τους βοηθητικούς, για την άμεριστη προθυμία και την εύσυνειδησία με την όποια εκπλήρωσαν τα καθήκοντά τους.

Παραδίδω την Προεδρία στον έκλεκτο συνάδελφο κ. Έπαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλο. Του εύχομαι κάθε επιτυχία στο απαιτητικό έργο που αναλαμβάνει και δηλώνω ότι θα είμαι παρών για όποιον με χρειαστεί, αρωγός

και συμπαραστάτης. Και τώρα καλῶ τὸν κ. Σπηλιωτόπουλο νὰ προσέλθει γιὰ νὰ τὸν περιβάλω μὲ τὸ μεγάλο διάσημο τῆς Ἀκαδημίας καὶ νὰ καταλάβει τὴ θέση του στὸ Προεδρεῖο. Καλῶ ἐπίσης τὸν κ. Δημήτρη Νανόπουλο νὰ καταλάβει τὴ θέση τοῦ Ἀντιπροέδρου. Εὐχομαι σὲ ὅλους ὀλόψυχα υἱεῖα, δύναμη καὶ κάθε ἐπιτυχία.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΤΕΣ*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Ἡ σημασία τῆς ἐπίδρασης τῆς Ἀνατολῆς στὸν ἐλληνικὸ πολιτισμὸ ὑπῆρξε ἓνα θέμα πάνω στοῦ ὁποῖο οἱ ἀπόψεις τῶν ἐπιστημόνων εἶναι φυσικὸ νὰ διίστανται. Μέχρι τὸν 18ο αἰῶνα οἱ περισσότεροὶ ἀσπάζονταν τὴν ἀποψη τῶν πρώτων χριστιανῶν καὶ τῶν Ἑβραίων, οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦσαν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῆς ἐποχῆς τοῦ Μωυσέως προηγῆθηκε ἐκείνου τῶν Ἑλλήνων. Τὸν 19ο αἰῶνα ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀμφισβητήθηκε σθεναρὰ ἀπὸ τοὺς φιλολόγους ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς πατρότητος τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς τους. Οἱ Γερμανοὶ ἐπιστήμονες ιδιαίτερα ἄρπαξαν τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι τὸ βόρειο αἷμα ποὺ εἶχαν οἱ Ἕλληνες ἦταν ἡ πρωταρχικὴ δύναμη τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ὁποιαδήποτε ἐπίδραση τῆς Ἀνατολῆς στὴ Δύση σχεδὸν ἀποσιωπήθηκε. Μόνο μερικοὶ νηφάλιοι ἐπιστήμονες προσπάθησαν νὰ κρατήσουν μιὰ ἰσορροπία ἀπορρίπτοντας τὰ δύο ἄκρα. Τὸν 20ὸ αἰῶνα ὁ Ἀμερικανὸς ἱστορικὸς καὶ αἰγυπτιολόγος J. H. Breasted ἐξέφρασε τὴ γενικὴ ἀποψη ὅτι στὶς ρίζες τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ βρίσκεται ὅχι ὁ κλασικὸς κόσμος ἀλλὰ ἡ ἀρχαία Ἑγγύς Ἀνατολή καὶ ἔγραψε πολλὰς ἐκλαϊκευτικὰς ἐργασίες γιὰ νὰ ὑποστηρίξει καὶ νὰ διαδώσει τὶς ιδέες του.

* Ἡ ἀνακοίνωση αὐτὴ ποὺ ἐκδίδεται χωρὶς τὶς σημειώσεις ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο ὑποκεφάλαιο βιβλίου ποὺ θὰ ἐκδοθεῖ προσεχῶς.

Σήμερα γενικά πιστεύεται ότι οι Έλληνες, ιδιαίτερα της Αρχαϊκής Έποχής, όφειλαν πολλά στους μεγάλους πολιτισμούς της Αιγύπτου και της Έγγρης Ανατολής. Ήδη από το 1921 ο Wilamowitz στην *Ιστορία της κλασικής φιλολογίας* σημείωσε (αγγλική μτφρ. 160) «ή έπιστήμη της αρχαιότητας δέν είναι πιά νεοκλασική, ούτε ακόμη αξιώνει νά είναι κλασική» και «τώρα αναγνωρίζουμε τήν Αίγυπτο και τή Μεσοποταμία ως τό λίκνο του πολιτισμού». Το 1957 ο σοφός αρχαιολόγος της Όξφόρδης Sir John Beazley, προλογίζοντας τό βιβλίό του πρόωρα χαμένου T. J. Dunbabin, *The Greeks and their Eastern Neighbours* (London 1957), είχε αναγνωρίσει ότι μέχρι τόν 8ο αιώνα οι παραπάνω πολιτισμοί προηγούνταν από πολλές απόψεις του έλληνικού. Ο H. Petriconi (1964, 338, σημ. 18) σέ συζήτηση για τό ανατολικό έπος του Gilgamesh έγραψε: «Οι μέρες μιās αποκλειστικά “κλασικής” έπιστήμης έχουν περάσει. Το νά γράφει κανείς για τήν έλληνική λογοτεχνία χωρίς νά γνωρίζει κάτι για τή Δυτική Ασιατική είναι πράγμα τόσο αδύνατο ως εάν μελετούσε κανείς τή λατινική λογοτεχνία χωρίς νά γνωρίζει έλληνικά». Μπήχαμε ήδη σέ μιá έποχή πού ένας κλασικός φιλόλογος μπορεί νά επιλέξει ως δεύτερη γλώσσα μετά τά έλληνικά τήν ακκαδική, τή χεττιτική, τή λουβική ή τήν ούγκαριτική αντί της λατινικής. Είναι πιά βέβαιο ότι οι μέρες πού οι κλασικές σπουδές σήμαιναν τή μελέτη της έλληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας είναι μετρημένες, αν δέν έχουν ήδη παρέλθει. Ο κλασικός φιλόλογος του μέλλοντος θά είναι ένας γενικευμένος γλωσσομαθής σέ βαθμό ασύλληπτο σήμερα, ώστε νά μπορεί νά μελετά, εκτός από τίς έλληνορωμαϊκές πηγές, τόν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν πού καθημερινά αποκαλύπτονται σέ ανατολικές πηγές. Η έπιρροή του πολιτισμού τῶν λαῶν της Μέσης Ανατολής επί του έλληνικού πιστεύεται ότι άρχισε ήδη τουλάχιστον από τόν 13ο αιώνα μέσω κυρίως του έμπορίου, αλλά και με τήν έγκατάσταση στην Ελλάδα από τήν Ανατολή γραφείων και δημιουργῶν και τήν παρουσία Έλλήνων στην Ανατολή. Πρβλ. και E. T. Vermeule (1983, 142): «Αρχαιολογικά, κανείς δέν άμφέβαλλε ποτέ για τήν επικοινωνία Ανατολής και Δύσης, οι Έλληνες ίσως σχετικά πρωτόγονοι αλλά δραστήριοι νά κάνουν φίλους στο έξωτερικό, χρήσιμους και έντιμους συμμάχους [...] ένθυμούμαστε τους ξένους του έξωτερικού ανάμεσα στους Έλληνες και τους Ανατολίτες». Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι τήν έποχή από τόν 13ο ως τόν 6ο αιώνα π.Χ. ή ροή της ανατολικής παράδοσης σέ ιδέες και τεχνικές προς τή Δύση είναι σίγουρα έτεροβαρής.

Οί δύο ώστόσο σύγχρονοι επιστήμονες, που συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάδειξη της σχέσης της ελληνικής λογοτεχνίας της Αρχαϊκής Έποχής με τις λογοτεχνίες της Μέσης Ανατολής, είναι ο Walter Burkert, ο οποίος, ιδιαίτερα στο βιβλίο του *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age* (Cambridge Mass. 1992, 31), υποστήριξε ότι η ακκαδική σφηνοειδής πλάι στην αραμαϊκή, τη φοινικική και την ελληνική αλφαβητική γραφή τον 8ο αιώνα αποτελεί μια συνεχή γραπτή κουλτούρα, που εκτείνεται από τον Εύφρατη ως την Ίταλία. Τήν άποψή του αυτή ανέπτυξε και σε έντυπωσιακές επί μέρους μικρές εργασίες, όπου συγκεντρώνεται σε παράλληλα ανάμεσα στις δύο περιοχές αποκαλύπτοντας ανεπεξέργαστα δείγματα ανατολικού ύλικου που πραγματεύτηκαν αργότερα και οι Έλληνες. Ο δεύτερος, ο M. L. West, ακούραστος εκδότης και έρμηνευτής και της αρχαϊκής ποίησης, ήδη από το 1966 στο έργο του *Hesiod, Theogony* (30-31), υποστήριξε ίσως με κάποια υπερβολή ότι «οι μεγάλοι πολιτισμοί βρίσκονταν στην Ανατολή και [ότι] από την αρχή το πρόσωπο της Ελλάδας ήταν στραμμένο ανατολικά. Η Ελλάδα αποτελεί τμήμα της Ασίας· ή ελληνική λογοτεχνία είναι μια μεσανατολική λογοτεχνία». Εκτός από πολλές άλλες εργασίες του, στο έργο του *The East Face of Helicon* (Oxford 1997), προχώρησε σε μια εξονυχιστική και βαθιά σύγκριση ανάμεσα στη λογοτεχνία της δυτικής Ασίας (δηλαδή της Μεσοποταμίας, της Ανατολίας, της Συρίας και των βιβλικών πηγών) που είναι γραμμένη στην ακκαδική σφηνοειδή και τη συλλαβική-συμφωνική γραφή των Δυτικών Σημιτών, με την ελληνική αλφαβητική ποιητική λογοτεχνία και τη μυθολογία. Τα γενικότερα εύρηματά του σχετικά και με τη λογοτεχνική επίδραση είναι έντυπωσιακά, γιατί, εκτός από τον μεγάλο αριθμό δειγμάτων γενικότερης σύμπτωσης περιεχομένου, έντυπωσιάζει ο στενός παραλληλισμός και οι ομοιότητες ανάμεσα στις δύο λογοτεχνίες, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τα *realia*. Η επίδραση της Μέσης Ανατολής στην ποίηση και τους μύθους των Ελλήνων δεν μπορεί να θεωρείται πλέον περιθωριακό φαινόμενο, γιατί είναι διάχυτη σε πολλά επίπεδα από την εποχή πριν από τον Όμηρο ως τον Αισχύλο και δεν μπορεί να είναι τυχαία. Τις απόψεις του αυτές έδραϊωσε ακόμη περισσότερο με το έργο του *Indo-European Poetry and Myth* (Oxford 2007), στο οποίο εκτίθενται οι κυριότερες πίστεις και οι πρακτικές των Ινδοευρωπαϊκών κυρίως λαών που επηρέασαν το ελληνικό κοσμοείδωλο.

Οι ομοιότητες ωστόσο της λογοτεχνικής ιστορίας των δύο περιοχών δεν οδηγούν στην άμεση εξάρτηση μεταξύ τους και γι' αυτό οι ύφολογικές και θεματικές τους ομοιότητες θα πρέπει να εξηγηθούν κατάλληλα με άλλους έγκυρους τρόπους. Έκείνο που διακρίνει τις δύο λογοτεχνίες είναι ότι στην Ελλάδα για πρώτη φορά η λογοτεχνία απέκτησε συνείδηση του έαυτού της ως λογοτεχνίας και ύστερα υπάρχει η αποδεδειγμένη μεγάλη ποιοτική υπεροχή της ελληνικής έναντι της μεσανατολικής γραμματείας σε μορφή και περιεχόμενο. Το έργο των δύο παραπάνω έρευνητών καθιστά σχεδόν άχρηστο το έντυπωσιακό αλλά άμεθοδο και προκατειλημμένο, γενικότερο έργο του Martin Bernal, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization* (i-iii, New Brunswick - N.J. 1987, 1991, 2006), ο οποίος υποστηρίζει ότι τελικά οι Έλληνες οικειοποιήθηκαν τα επίτευγματα κυρίως των Αφρικανών μέσω της Αιγύπτου (βλ. B. B. Powell, *Writing and the Origins of Greek Literature*, Cambridge 2002, κεφ. 8). Ο B. B. Powell (2002, 33-34) αναφέρεται σε κοινά στοιχεία του ελληνικού και του ανατολικού πολιτισμού: «έναν σημαντικός κατάλογος δανείων που συχνά δηλώνουν αγαθά, αλλά και κοινωνικούς θεσμούς, όπως η βασιλεία με τις πολύπλοκες λειτουργίες και τις πλούσιες και κομψές ιεροτελεστίες. Οι συνθήκες που διαπραγματεύονταν οι βασιλείς του Αιγαίου και της Μ. Ανατολής περιέχουν όμοιους τύπους. Τα μέσα για τη λογιστική, τη μέτρηση, και το ζύγισμα είναι όμοια ή ταυτόσημα. Κανείς δεν αμφισβητεί τη μεσανατολική καταγωγή της γραφής σε πήλινες πινακίδες ή τη μεσανατολική καταγωγή του ελληνικού αλφαβήτου. Μουσικά όργανα και αναμφίβολα πώς παίζονταν και για ποιούς λόγους είναι τα ίδια σε Ανατολή και Δύση, όπως και οι τρόποι εύγενικής συμπεριφοράς. Ο Δίας είναι θεός της θύελλας και των ύψηλων τόπων, όπως και ο Baal της Ανατολής· ο καθένας τους απολάμβανε τις ίδιες θυσίες που γίνονταν με τον ίδιο τρόπο. Οι θεοί, όπως και στους Σημίτες και σε άλλους Ινδοευρωπαίους, παριστάνονταν να συνεδριάζουν σε ύψηλα και απόκρημνα βουνά. Ο Ήφαιστος μοιάζει πολύ με τον θεό Kothar [θεός των δυτικών Σημιτών, έφοδίαζε τους θεούς με όπλα και ανάκτορα] της Ugarit και με ανάλογους Ινδοευρωπαϊκούς θεούς. Οι θεοί δεν αρρωσταίνουν ούτε πεθαίνουν, γιατί σε όλους τους Ινδοευρωπαίους σιτίζονται με άμβροσία και νέκταρ. Οι θεοί χρησιμοποιούσαν ένιοτε ιδιαίτερες λέξεις που ανήκαν στη θεική γλώσσα. Ο West υπογραμμίζει ότι η μεταβίβαση πολιτισμικών αγαθών δεν συνέβη διαμιάς, αλλά ήταν μια συνεχιζόμενη διαδικασία ευαπόδει-

κτη από την πρώιμη Μυκηναϊκή περίοδο έως τον 6ο αιώνα π.Χ.», κ.τ.λ. Από τα παραπάνω φαίνεται ότι όμολογουμένως ή αρχαία Μέση Ανατολή κληροδότησε στους επόμενους αιώνες πληθώρα ιδεών, θεσμών και τεχνικών που υπήρξαν σημαντικές για τη μετέπειτα ανάπτυξη της ανθρωπότητας και μαζί αυτού που ονομάζουμε σήμερα δυτικό πολιτισμό. Το περίεργο όμως είναι ότι, όπως σημειώνει ο Powell (2002, 146): «Όσο πιο πολύ κατανοούμε την οφειλή της Ελλάδας στον πολιτισμό της Ανατολής, τόσο πιο καθαρά μπορούμε να δούμε πόσο μοναδικό ήταν το ελληνικό επίτευγμα». Αυτό σημαίνει ότι δεν ζημιώνεται η πρωτοτυπία της δημιουργίας των Ελλήνων από τους χαλκευμένους ψιθύρους των Αφροασιατών. Αντίθετα η μοναδικότητα του ελληνικού επίτευγματος ανακύπτει σαφέστατα αν συγκρίνουμε τους καρπούς που έδωσαν εκτός Ελλάδας οι ίδιες ρίζες. Ο πολιτισμός «αναπτύσσεται ιδιαίτερα μέσα από την προθυμία να μάθεις από αυτό που είναι διαφορετικό, αυτό που είναι άγνωστο και ξενικό. Μια επαναστατική περίοδος, όπως η ανατολίζουσα εποχή, πρόσφερε ακριβώς (στους Έλληνες) την ευκαιρία για πολιτιστική ανάπτυξη» (W. Burkert, 1992, 129). Η εξιδανίκευση ωστόσο και η μεταμόρφωση της ανθρώπινης διάνοησης που κατόρθωσαν οι Έλληνες είναι τόσο καθοριστικές, ώστε να εκμηδενίζουν τις όποιες χοντροκομμένες αρχές παρέλαβαν από άλλους λαούς, χωρίς να αρνούμαστε ότι η πρωτοτυπία συχνά αναπτύσσεται από την επανεκτίμηση μιᾶς ιδέας που πήραμε από άλλους.

Ειδικά για το αμφιλεγόμενο έργο του Martin Bernal, γραμμένο από έναν που όμολογεί τον ερασιτεχνισμό του, και το οποίο είναι αφιερωμένο στις σημιτικές και αιγυπτιακές κυρίως πηγές του ελληνικού πολιτισμού, στα πλεονεκτήματά του λογίζεται το γεγονός ότι τονίζει, αν και υπερβολικά, τη συνεχή επίδραση –ιδίως προφορική– τόσο της Ανατολής όσο και κυρίως, όπως υποστηρίζει, της Αιγύπτου και της Φοινίκης στον ελληνικό πολιτισμό, ήδη από την Εποχή του Χαλκού και αργότερα (1450-1200, 1200-1050, 700-600), και ότι ίσως εξαιτίας του έργου του αυτού το ευρύ φιλομαθές κοινό είχε την ευκαιρία να ενημερωθεί εύρεως για τα σχετικά πραγματικά ιστορικά γεγονότα. Στα σοβαρά μειονεκτήματά του λογίζονται μεθοδολογικές αδυναμίες και πολυάριθμες ανακρίβειες, όπως και οι τολμηρές απόψεις, π.χ. ότι το 25% του ελληνικού λεξιλογίου είχε ρίζες σημιτικές και τουλάχιστον το 20-25% αιγυπτιακές, χωρίς να λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι οι Έλληνες ήταν πρόθυμοι να μαθαίνουν ξένες γλώσσες

καὶ συνεπῶς νὰ υἰοθετοῦν πολλὰ δάνεια καὶ ὅτι ἦταν πολὺ πιὸ εὐκόλο νὰ δανείζονται ἀπὸ τοὺς ἐντοπίους τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας καὶ τοὺς γειτονικοὺς Μινωίτες μὲ τοὺς ὁποίους βρῖσκονταν ἀπὸ ἐνωρίς σὲ ἐπικοινωνία. Οἱ γλωσσολογικὲς του ἐξάλλου ἐπιδόσεις στὶς αἰγυπτιακὲς του ἐτυμολογίες βασίζονται, ὅπως παρατηρήθηκε, ἀποκλειστικὰ σχεδὸν σὲ ἠχητικὴ ὁμοιότητα (l'étymologie pour l'oreille) καὶ δὲν κατανοεῖ «τὴ στοιχειώδη ἀρχὴ ὅτι μιὰ καλὴ ἐτυμολογία δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φωνητικὴ ὁμοιότητα ἀλλὰ ἀπὸ φωνητικὰ κανονικὰ δείγματα ἀντιστοιχίας» (J. H. Jasanoff – A. Nussbaum, 1996, 183). Παραξενεύει ἡ ὑπερβολικὴ προσπάθειά του νὰ ὑποβαθμίζει τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐλληνικῆς κουλτούρας καὶ νὰ ὑπογραμμίζει συνεχῶς τὴ δῆθεν φοινικικὴ καὶ αἰγυπτιακὴ ἐπίδραση ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Φοίνικες, εἴτε μόνοι τους ἢ ὡς μεσάζοντες τῶν Αἰγυπτίων, παρουσιάζονται ἀπὸ τὸν Bernal ὡς οἱ δημιουργοὶ ὅλων οὐσιαστικῶν τῶν σημαντικῶν ἐξελίξεων στὴν ἐπιστήμη, τὴ φιλοσοφία καὶ τὶς τέχνες, ἐξελίξεις ποὺ παραδοσιακὰ ἀποδίδονται στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία καὶ οἱ κοινωνίες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἀντανάκλουν παρόμοιες ἐμπειρίες, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἴμαστε προσεκτικοί, ὅταν πιστώνουμε τὶς ὁμοιότητες σὲ ἀνατολικὲς πηγές χωρὶς ἀρχαιολογικὲς ἢ ἄλλες γραπτὲς μαρτυρίες, ὅταν μάλιστα τόσα πολλὰ τεκμήρια ἔχουν χαθεῖ ἀπὸ τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ παράδοση.

Ὑπερβολικὴ, ἀστήρικτη καὶ ἄδικη εἶναι καὶ ἡ ἐπίθεση τοῦ Bernal (1, 308-16) ἐναντίον τοῦ καθηγητῆ τῆς Γοτίγγης Karl Otfried Müller (1797-1840), καταστροφέα, ὅπως τὸν χαρακτηρίζει, τοῦ «Ἀρχαίου Μοντέλου», σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς ὄφειλε πολλὰ, ἰδιαίτερα στὴν Αἴγυπτο, καὶ εἰσηγητῆ τῆς «Ἄριας θεωρίας», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς ἦταν αὐτόχθων ἀλλὰ μερικῶς διαμορφώθηκε ἀπὸ βόρεια στοιχεῖα. Πολὺ περισσότερο δὲν δικαιολογεῖται ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Müller ὡς ἀντισημίτη καὶ ρατσιστῆ, ἰδρυτῆ τῆς «ρατσιστικῆς» Ἀρχαιολογίας (Altertumswissenschaft), τῆς σπουδῆς δηλαδὴ ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ τὴν κατανόηση ὅλων τῶν πτυχῶν τῆς ἀρχαιότητος (βλ. Josine H. Blok, 1996-7, 173-208), ἄρθρο στὸ ὁποῖο ἀπάντησε ὁ Bernal ὁμολογώντας ὅτι «χειρίστηκα [τὸ ζήτημα] πολὺ ἐπιπόλαια». Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Müller ἀποκαλύπτει ἕνα ἐντελῶς διαφοροτικὸ πρόσωπο, συγκεκριμένα ἕναν γνήσιο θαυμαστῆ τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἀνέμενε καινούργιες δυνατότητες μελέτης του ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν ἱερογλυφικῶν ἀπὸ

τὸν Champollion. Ὅσο γιὰ τὴ δημιουργία τῆς ἀρχαιογνωστικῆς ἐπιστήμης ὡς μεθόδου προσπέλασης στὶς κλασικὲς σπουδές, ἡ ὁποία ἀγκάλιαζε ὅλες τὶς ἀπόψεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς θρησκείας, καθὼς καὶ ἡ ἐπινόηση τοῦ ὄρου *Altertumswissenschaft* ἦταν ἔργο κυρίως τοῦ δασκάλου τοῦ Müller, F. A. Wolf, καὶ τῶν μαθητῶν του καὶ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ K. O. Müller, ποὺ διακρίθηκε γιὰ τὶς ἱστορικές του ἐργασίες καθὼς καὶ γιὰ τὴ μελέτη τῆς τέχνης καὶ τῆς λογοτεχνίας τῶν Ἑλλήνων. Ὅμως ὁ νέος τομέας τῆς *Altertumswissenschaft* ἐγίνε ἡ νέα πολιτικὴ ἰδεολογία τῶν Πρώσων, μόνον ὅταν ὁ W. von Humboldt ἀνέλαβε ὑπουργὸς παιδείας καὶ κατέστησε τὴν ἀρχαιογνωσία βάση τῆς νέας γερμανικῆς παιδείας, ὁπότε κυριολεκτικὰ οἱ Ἕλληνες ταυτίστηκαν μὲ τοὺς Γερμανοὺς. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὴν ἰδέα ποὺ ἔτρεφε ὁ Müller γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀποστολὴ του, μόνον μετὰ τὸν θάνατό του οἱ ἀπόψεις του, κυρίως γιὰ τοὺς Δωριεῖς (*Die Dorier*, 1824), ἐπηρέασαν τοὺς Πρώσους καὶ ἄλλους Γερμανοὺς γιὰ τὴν Ἄρια φυλὴ. Σὲ αὐτὸ μάλιστα συνετέλεσαν, ἐκτὸς τοῦ ἀναμορφωτῆ τῆς παιδείας τῶν Πρώσων W. von Humboldt, τόσο ὁ Wickelmann ὅσο καὶ ὁ J. G. Herder —μὲ τὴ θεωρία του ὅτι ὅλες οἱ φυλὲς δὲν ἦταν ἴσες— ὁ Hegel καὶ ὁ Franz Bopp —ὁ τελευταῖος μὲ τὰ Ἰνδοευρωπαϊκὰ γλωσσικὰ του εὐρήματα. Ἐξάλλου τὸ συγκεκριμένο ἔργο τοῦ K. O. Müller ἦταν ἐν μέρει μιὰ ὑγιὲς ἀντίδραση ἐνάντια στὴν κοινὴ ἐρμηνεία τῆς ἐποχῆς ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἦταν ἓνα ἀπλὸ παρακλάδι ποὺ προερχόταν ἀπὸ ἀνατολικὲς πηγές. Τὸ ἴδιο ἀδικοιολόγητη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Bernal ὅτι τὸ ἔργο τῶν Gordon, Astour καὶ Berard δὲν ἔτυχε τῆς δέουσας ἀποδοχῆς ἐξαιτίας τοῦ ρατσισμού καὶ τοῦ ἀντισημιτισμοῦ ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν στὰ σχολεῖα καὶ τὰ πανεπιστήμια, τὰ ὁποῖα ὁμολογουμένως συχνὰ —ἰδιαίτερα στὴ Γερμανία στὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ κλασικὴ φιλολογία ἀποτελοῦσε τὸν πυρῆνα τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν— ἐξιδανίκευαν τὴν εἰκόνα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ὡς τῆς πηγῆς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Σήμερα ὅμως ἀρκετοὶ κλασικοὶ φιλόλογοι γνωρίζουν τὸ ἀναλογοῦν χρέος τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀνατολή. Ἐξάλλου ἡ ἐξιδανίκευση τῶν ἀρχαίων τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τὸν 19ο συνέπεσε μὲ μιὰ ἐποχὴ στὴν ὁποία ἡ γνώση τῆς Ἀνατολῆς ἦταν σχεδὸν ἀνύπαρκτη. Οἱ μεσανατολικὲς σπουδὲς μόνις σχετικὰ πρόσφατα ἔφτασαν στὸ ἐπίπεδο ὥστε νὰ μποροῦν νὰ προσφέρουν πιὸ ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ τὶς ἑλληνοανατολικὲς σχέσεις. Ὅπως σημείωσε ὁ J. Boardman (1966, 88), αὐτὸ ποὺ χρειάζεται εἶναι ἓνας νηφά-

λιος μελετητής τῶν Σημιτιῶν νὰ ἐπιληφθεῖ τοῦ θέματος καὶ «μὲ μιὰ αἴσθησι τῆς ἱστορίας, μιὰ βαθιὰ κατανόησι τῶν ἐλληνικῶν μαρτυριῶν καὶ χωρὶς προσωπικὸ συμφέρον», νὰ μᾶς ἐφοδιάσει μὲ τίς ἀντικειμενικὰς γνώσεις ἐπὶ τοῦ θέματος. Τέλος, ὁ Bernal, προκειμένου νὰ στηρίξει τὴ θεωρία του ὅτι στὸ σύνολό του ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς, ἂν καὶ πρωτότυπος, οἰκειοποιήθηκε (appropriated) πάρα πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴν Αἴγυπτο, ἰδιαιτέρα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ θρησκεία (θεοί, Μυστήρια) καὶ τὴν ἐπιστήμη, ἰσχυρίζεται, ὅπως καὶ μερικοὶ ἄλλοι, ὅτι ὁ πολιτισμὸς τοῦ Αἰγαίου εἶναι ἀποτέλεσμα μετανάστευσις στὴν Ἑλλάδα πληθυσμῶν στὴ δευτέρα χιλιετία ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο (*Bl. Ath.* 1, 15-29, 44-52, ἰδ. 389-408), ἰσχυρισμὸς ἀναπόδεικτος, πού δίκαια ἀπορρίπτεται καὶ ἀπὸ τοὺς αἰγυπτιολόγους. Τὸ ἔργο τοῦ Bernal ἔδωσε ὥστόσο τὴν εὐκαιρία καὶ σὲ ἀρκετοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀρχαιότητα νὰ ἐκφράσουν τίς ἀπόψεις τους σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίδρασι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου στοὺς Ἕλληνας, ὥστε καὶ οἱ μὴ εἰδικοὶ νὰ σχηματίσουμε τῶρα ἀκριβέστερη εἰκόνα.

Ἄλλωστε ἡ Μαύρη Ἀθηνᾶ (*Black Athena*), δηλαδή ἡ Αἰγυπτία Ἀθηνᾶ, φαίνεται νὰ ἐμπίπτει στὴ λογικὴ αὐτοῦ πού στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖς ἀποκαλοῦν μειονοτικὸ λόγο μὲ τὴν πολιτικὴ ὀρθότητα (*politically correct*). Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτή, ἡ ἱστορία θεωρεῖται ὡς μορφή μυθιστορίας, πού κάθε ἔθνος ἢ φυλετικὴ ὁμάδα μπορεῖ νὰ τὴ γράφει διαφορετικὰ ὡς ἐναλλακτικὸ τρόπο θεώρησις τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἄποψις αὐτή, ὅτι ὁ καθένας μας ἔχει διαφορετικὴ ἀλλὰ ἐξίσου ἔγκυρη ἄποψις γιὰ τὴν ἱστορία, ἀποτελεῖ σὲ τελευταία ἀνάλυσι προσπάθεια συγκάλυψις τῆς ἡγεμονίας τῶν λευκῶν ἐπὶ τῶν μαύρων, ἐπιτρέποντας στοὺς τελευταίους νὰ ἐπαίρονται ὅτι αὐτοὶ δημιούργησαν δῆθεν τὸν πολιτισμὸ —κατὰ τὸν Bernal καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς Ἀφροασιάτες οἱ Αἰγύπτιοι ἦταν νεγροειδεῖς ἢ μαῦροι— τὸν ὁποῖο οἰκειοποιήθηκαν οἱ Ἕλληνας. Αὐτὴ ἡ ἄποψις δυστυχῶς διδάσκεται σήμερα σὲ ἀρκετὰ πανεπιστημιακὰ κολέγια τῆς Ἀμερικῆς καί, ὅπως εἶναι φυσικόν, ἔχει τύχει μεγάλης ἀποδοχῆς ἀπὸ τοὺς λεγόμενους Ἀφροασιάτες. Αὐτὸ ὅμως ἀποτελεῖ κακοποίησι τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειαι καὶ ὑποβιβάζει τὴν ἀνθρώπινη νοημοσύνη. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀριστερῶν φρονημάτων Bernal δὲν ἀρνεῖται τὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα τοῦ βιβλίου του, πού, ὅπως ὁμολογεῖ, δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ νὰ μειώσει τὴν πολιτισμικὴ ἀλαζονεία τῶν Εὐρωπαίων. Στὴν ἀνασκευή, ὥστόσο, τῶν ἀπόψεων τοῦ ἔργου τοῦ Bernal

ἀπὸ τῆ Μ. Lefkowitz ἴσως ὑποτιμᾶται ἡ ἀλληλοεπίδραση τῶν πολιτισμῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἀν καὶ ὀρθὰ ἐκφράζεται ὁ φόβος ὅτι ὁ Ἀφροασιατισμὸς ἀπειλεῖ γενικότερα τὴν ὀρθολογικὴ εὐρωπαϊκὴ παράδοση καὶ τὴν κριτικὴ στάση ἀπέναντι στὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας τῆς ὁποίας ἀρχηγέτες ὑπῆρξαν οἱ Ἕλληνες.

Συνοψίζοντας, ἡ πτώση τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδας προκάλεσε ριζικὴ διακοπὴ στὴν πολιτισμικὴ συνέχεια τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Ἑλλάδα τῆς δευτέρας χιλιετίας π.Χ. δὲν μπορούσε νὰ ἐξεταστῆ χωριστὰ ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο κόσμον τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ἀφοῦ ἡ συνηθισμένη κατηγοριοποίησις σὲ «Ἀνατολή» καὶ «Δύση» δύσκολα μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστῆ ἐπωφελῶς στὴν παραπάνω ἱστορικὴ περίοδο. Ἀλλὰ ἡ Ἑλλάδα τῆς πρώτης χιλιετίας π.Χ. ἦταν διαφορετικὴ. Τὰ καταστροφικὰ γεγονότα στὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ὁδήγησαν στὴν κατάρρευση τοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὴν Ἀνατολὴ καὶ διέκοψαν τοὺς αἰωνόβιους δεσμοὺς μεταξὺ Ἑλλάδας καὶ δυτικῆς Ἀσίας. Ὅταν ὅμως σύντομα οἱ ἐπαφές μὲ τὴν Ἀνατολὴ ἐπαναλήφθηκαν, αὐτὲς συγγένευαν περισσότερο μὲ τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις ποὺ συζητοῦνται στὸ ἔργον *The Orientalizing Revolution* τοῦ W. Burkert παρὰ μὲ τὴν ὑποτιθέμενη συγγένεια ποὺ ὑπῆρχε στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ κατάστασις ποὺ δημιουργήθηκε εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα οἱ Ἕλληνες τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ νὰ μὴ συνεχίσουν τὸ παρελθόν τους, καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου καὶ τῶν «Σκοτεινῶν Αἰώνων» καθὼς καὶ τῆς Ἀρχαϊκῆς Ἐποχῆς νὰ θέσουν τὰ θεμέλια ἐνὸς νέου πολιτισμοῦ, αὐτοῦ ποὺ σήμερον εἶναι γνωστὸς ὡς ὁ πολιτισμὸς τῆς Κλασικῆς Ἑλλάδας (M. Finkelberg, 2005, 166-67). Μὲ τὴν τροποποίησιν τῆς κληρονομηθείσας εἰκόνας τοῦ παρελθόντος, ὁ νέος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὄχι μόνον ἀπέκτησε τὴν ἐνότητα ποὺ ἀρχικὰ ἐστερεῖτο, ἀλλὰ καθιέρωσε ἐπίσης τὴ φανταστικὴν συνέχειαν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδας τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς Ἑλλάδας (αὐτ., 176). Μὲ ἀπλὰ λόγια οἱ εἰκόνες καὶ οἱ ἰδέες ποὺ ἔρχονταν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς στὸ Αἰγαῖο ἦταν καὶ σημαντικὲς καὶ συνεχεῖς, ἱκανὲς νὰ ἐπιδράσουν εὐεργετικὰ στὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἰδέες ὅμως αὐτὲς ἀπέτελεσαν ἀπλῶς τὸ σημεῖον ἐκκίνησης, καὶ μὲ τὴν ἀφομοίωσίν τους οἱ Ἕλληνες μπόρεσαν νὰπραγματώσουν ἓνα ἀμιγῶς ἑλληνικὸ πολιτιστικὸ θαῦμα· A. Meillet (1923, 63): «Οἱ Ἕλληνες ποτὲ δὲν ἦσαν ἀπλοὶ μιμητές. Ὅ,τι πῆραν, τὸ προσάρμοσαν, τὸ μεταμόρφωσαν, τὸ συμπλήρωσαν».

Ὁ Μ. I. Finley (1970, 145) σημειώνει: «Ὅτιδήποτε κι ἂν δανείστηκαν οἱ Ἕλληνες, τὸ ἀπορρόφησαν ἄμεσα καὶ τὸ μετέτρεψαν σὲ κάτι πρωτότυπο στὸ βαθμὸ πὺ ἀναφερόταν σὲ κάτι ἄλλο ἀπὸ ἀπλὴ τεχνική», καὶ ὁ K. Dover (1984, 30): «Γιὰ μένα τουλάχιστον εἶναι ὑπεράνω ὄλων μέσα ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς λογοτεχνίας τους ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀξίζουν τὴν προσοχὴ καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ποιότητα ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν». Ὁ Β. Knox (1993): «Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων στὸν κανόνα τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας δὲν εἶναι τυχαία οὔτε τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀπόφασης πὺ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ μιὰ ὑψηλὴ ἐξουσία· εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἀντανάκλαση τοῦ ἐγγενοῦς ὕλικου κόσμου σὲ γνήσια πρωτοτυπία καὶ λαμπρότητα». Ἐνας Ἰρανὸς καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τεχεράνης, μὲ τὸν ὅποιο συνομιλοῦσα πρόσφατα γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς Ἀνατολῆς καὶ ιδιαίτερα τῆς ἀρχαίας Περσίας στὸν ἐλληνικὸ κόσμο, ἐκφράστηκε παραστατικὰ ὡς ἐξῆς σχετικὰ μὲ τὸ θέμα μας: «Στὴν Ἀνατολὴ ὑπῆρξαν μερικὲς σπίθες ἀλλὰ ἐδῶ (= στὴν Ἑλλάδα) ἄναψε ἡ πυρκαγιά. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἐπιπλέον οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν ἐξαιρετικὰ καινοτόμοι σὲ διάφορους τομεῖς καὶ ὅτι οἱ διανοούμενοι ἐκτιμοῦσαν ἐνσυνείδητα τὴν καινοτομία. Ἔτσι ἀπὸ ὅποιαδήποτε πλευρὰ καὶ ἂν συγκρίνουμε τὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία καὶ γενικότερα τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστημονικὴ παραγωγὴ μὲ αὐτὴ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἐλληνικῆς δημιουργίας εἶναι τέτοια πὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μιᾶ γιὰ οἰκειοποίηση ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων μιᾶς ἀφρικανοασιατικῆς παραγωγῆς».

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ
(1921-12 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2013)

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ
κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Είναι κοινότοπη αλήθεια ότι ή κάθε εποχή δημιουργεί την τέχνη και τη λογοτεχνία που μπορεί, που της αρμόζει. Οι μεγάλες ζωγραφικές δημιουργίες του David ή του Goya έγιναν γιατί τις ενέπνευσαν οι αμείλικτες εποχές στις οποίες έζησαν οι καλλιτέχνες αυτοί. Ο Hugo, ο Balzac, ο Tolstoy άκμασαν σε εποχές που τους ενέπνεαν. Ο Χρήστος Καρούζος προλογίζοντας τον Αριστόδικο τονίζει τη ρήση του Wölfflin «δέν είναι δυνατά όλα τα πράγματα σε όλους τους καιρούς». Αν όλα αυτά ισχύουν για την τέχνη και τη λογοτεχνία, τó μυθιστόρημα και την ποίηση, ισχύουν και για τις έπιστῆμες, τουλάχιστον τις ανθρωπιστικές, και ως τελευταίο πρόσωπο στην Ελλάδα στο όποιο αρμόζει ó ύρος τῆς προσωπικότητας τῆς άξεπέραστης, που δημιούργησε σε μια όρισμένη εποχή αλλά δέν είναι δυνατόν πλέον να επαναληφθεί τó φαινόμενο, θεωρώ τόν Στυλιανό Άλεξίου, που πέθανε στις 12 του Νοέμβρη 2013.

Τά τελευταία 70-80 χρόνια υπῆρξαν στην Ελλάδα δύο πρόσωπα ανεπανάληπτα στην έπιστήμη τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας: ó Κωνσταντῖνος Θ. Δημαρᾶς στη Γραμματολογία και ó Στυλιανός Άλεξίου στη Φιλολογία. Υπάρχουν σήμερα πολλοί νεοελληνιστές και γραμματολόγοι, άλλου είδους, που δέν τους χαρακτηρίζει τó καθολικό ανθρωπιστικό πνεύμα, δέν δημιουργούν έργο μόνιμο που, παρά τά λάθη του και την πρόοδο τῶν έπιστημῶν, αυτό μένει άκλόνητο και πάντα ωφέλιμο.

Ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου γεννήθηκε τὸ 1921 στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης. Πατέρας του ἦταν ὁ Λευτέρης Ἀλεξίου (1890-1964), ποιητής, μεταφραστής, φιλόλογος καὶ ἐκδότης νεοελληνικῶν κειμένων· ὁ παππούς του Στυλιανὸς Μ. Ἀλεξίου ἦταν δημοσιογράφος καὶ ἐκδότης. Ὁ πατέρας Ἀλεξίου εἶχε ἀδελφές τὴ Γαλάτεια (1881-1962), σύζυγο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη (1883-1957), καὶ τὴν Ἑλλή Ἀλεξίου (1894-1988), σύζυγο τοῦ Βάσου Δασκαλάκη (1897-1994), τοῦ μεταφραστῆ τοῦ Knut Hamsun. Ἄν παραθέτω ὀνόματα συγγενῶν ποὺ ἀποτελοῦν προσωπικότητες τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, τὸ κάνω γιὰ νὰ δείξω τὸ πνευματικὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, ποὺ φυσικὰ ἐπέδρασε στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ του διαμόρφωση.

Ἡ τυπικὴ του πορεία μετὰ τὶς γυμνασιακὲς σπουδὲς στὴν Κρήτη εἶναι ἡ φοίτησή του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔλαβε τὸ πτυχίον τὸ 1946. Τὸ 1947, μὲ διάταγμα τῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Δωδεκανήσου, προσελήφθη ὡς Ἐπιμελητῆς Ἀρχαιοτήτων στὴ Ρόδο, ὅπου ὑπηρέτησε μικρὸ διάστημα, μὲ προϊστάμενον τὸν Ἰωάννη Δ. Κοντῆ καὶ συναδέλφους Ἐπιμελητὲς τὸν Γεώργιο Δοντᾶ, τὸν Παῦλο Λαζαρίδη καὶ τὸν Σεραφεῖμ Χαριτωνίδη, ὅλοι ἐξαιρετὰ στελέχη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ διορισμὸς ἀνακλήθηκε ἢ ἔληξε τὸν Γενάρη τοῦ 1948 γιατί ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου στρατεύτηκε καὶ στάλθηκε στὴ γραμμὴ τῶν πρόσω, στὴ Μακεδονία. Τὸ 1949 ἔλαβε μέρος στὸν διαγωνισμὸ Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ τὸ 1950 διορίστηκε στὸ Ἡράκλειο μὲ Ἐφορο τὸν Νικόλαο Πλάτωνα. Ἀπὸ τὴ χρονιά ἐκεῖνη ἕως τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τὸ 1977 ὑπηρέτησε μόνον στὴν Κρήτη.

Τὸ διάστημα 1951-1952 ἦταν στὸ Παρίσι γιὰ σπουδὲς στὴν École Normale Supérieure, τὸ 1959 ἔγινε διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μὲ τὴ διάσημη διατριβή του *Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν*, τὸ 1960 ἔλαβε τὸν βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ μετατέθηκε στὴ Δυτικὴ Κρήτη μὲ ἔδρα τὰ Χανιά. Τὸ 1961 μὲ ὑποτροφία τοῦ Ἰδρύματος Humboldt πῆγε γιὰ νέες σπουδὲς στὴ Χαϊδελβέργη καὶ τὸ 1962, μὲ τὴν τοποθέτηση τοῦ Νικολάου Πλάτωνος ὡς Διευθυντοῦ Ἀκροπόλεως, ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου μετατέθηκε στὸ Ἡράκλειο ὡς Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ Διευθυντῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Τὸ 1973 ἔλαβε τὸν βαθμὸ καὶ τὸν τίτλο τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων, τὸ 1977 παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ ἀνέλαβε διδασκαλία στὸ νεοσύστατο

Πανεπιστήμιο Κρήτης, του οποίου τακτικός καθηγητής έγινε το 1982, στην έδρα της Ύστεροβυζαντινής Δημώδους και Κρητικής Λογοτεχνίας. Έδιδαξε εκεί έως την αποχώρησή του το 1988.

Είναι ή σταδιοδρομία του ακύμαντη, στατική και άθρομβη. Οί μελέτες του και τὰ εύρήματα τῶν ἀνασκαφῶν του προκαλοῦσαν έντονο ένδιαφέρον στους ειδικούς ἀλλά ὄχι στους δημοσιογράφους. Ἀνάμεσα στους συναδέλφους του, "Ἕλληνες και ξένους, ἦταν ἀθθεντία και τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο του σεβαστὸ ἀπὸ τοὺς ὁμοτέχνους του και ἀπὸ τοὺς δασκάλους του, ὅπως ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος, προκατόχος τοῦ Ἀλεξίου στὴν Κρήτη, με ένδιάμεσον νὰ τοὺς χωρίζει τὸν ἄλλο κορυφαῖο Νικόλαο Πλάτωνα.

Τὸ μεγάλο του φιλολογικὸ νεοελληνικὸ ἔργο ἐπισκίασε τὸ ἀρχαιολογικὸ. "Ὅσοι ἀσχολοῦνταν με τὴ μινωικὴ ἀρχαιολογία τὸν θεωροῦσαν μέντορά τους, οἱ ἔξω ὅμως ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἀρχαιολογίας τὸν ἔβλεπαν ὡς νεοελληνιστὴ, ἐνῶ ἐκεῖνος και μεγάλος ἀρχαιολόγος τῆς Κρήτης ἦταν και με τὴν ἀρχαία ποίηση εἶχε ἀσχοληθεῖ και τὸν "Ὅμηρο εἶχε μελετήσει και οἱ σχετικὲς μελέτες του εἶναι πολὺ σημαντικὲς. Σὲ δημοσίευμα πὸ περιέχει ἐπιστολὲς τρίτων γιὰ τὸ ἔργο του¹, ἀπὸ τὰ 15 γράμματα πὸ δημοσιεύονται τρία μόνο ἀφοροῦν τὶς ἀρχαιολογικὲς ἀπόψεις τοῦ Ἀλεξίου. Εἶναι ἐπιστολὲς τοῦ Martin P. Nilsson, τοῦ Arne Furumark και τοῦ John Chadwick. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι στὰ χαρτιά τοῦ Ἀλεξίου θὰ ὑπάρχει πλῆθος ἐπιστολῶν και κρίσεων γιὰ τὸ ἀρχαιολογικὸ του ἔργο, πρῶτα πρῶτα τῶν πολὺ κοντινῶν του, ὅπως ὁ Μαρινᾶτος και ὁ Πλάτων. "Ὅπως λέγω ὅμως παραπάνω, τὸ νεοελληνικὸ του ἔργο σκέπασε τὸ ἀρχαιολογικὸ, πὸ τὸ συζητοῦσαν και τὸ συζητοῦν μόνο οἱ ἀρχαιολόγοι, μινωιστὲς, με θαυμασμὸ και σεβασμὸ. Τὰ δύο του ἔργα *Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν* (1958) και *Μινωικὸς πολιτισμὸς* (1964, 1983) ἀποτελοῦν βάση γιὰ τὴ μελέτη τῆς μινωικῆς ἀρχαιολογίας.

Στὸν Ἀλεξίου παρατηρεῖται διχασμὸς ὡς πρὸς τὶς ἐπιστῆμες πὸ ἀσκησε. Ὑπῆρξε ἕνας ἐξαιρετος Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων και ἀφιέρωσε στὴν Ὑπερρεσία, τὴ μελέτη και τὴ δημοσίευση τῶν ἑλληνικῶν μνημείων, 30 ὀλόκληρά χρόνια. Ἐκανε δεῦτερες και τρίτες σπουδὲς ἀρχαιολογίας στὸ ἔξωτερικὸ και τὸ δημοσιευμένο σχετικὸ ἔργο του εἶναι μεγάλο ἀπὸ κάθε

1. ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΑΚΗΣ, Ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου – Προσφορά γιὰ τὰ 90 χρόνια του, *Νέα Ἐστία*, 170, 2011, σ. 74-99.

ἀπόψη. Ὁ ἴδιος περιορίζεται νὰ τὸ ἀναφέρει συνοπτικά: ἀναδιοργάνωση καὶ ἐπέκταση τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἴδρυση στὰ Χανιά καὶ στὸν Ἅγιο Νικόλαο μουσείων, ἀνασκαφὴ τῶν μεγάλων θολωτῶν τάφων τῆς Λεβήνος, τῶν τάφων Λιμένος Κνωσοῦ, τοῦ Κατσαμπᾶ, τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀμνισοῦ, τὸ βιβλίον τοῦ Μινωικὸς πολιτισμὸς τοῦ 1964 καὶ κάποιες ἐργασίες ποὺ ὁ ἴδιος θεωροῦσε ὅτι ξεχώριζαν. Ἔως τὸ 1989 εἶχε δημοσιεύσει 57 σημαντικὲς μελέτες γιὰ τὴν κρητικὴ κυρίως ἀρχαιολογία, σὲ αὐτοτελεῖ βιβλία καὶ σὲ περιοδικά. Ἀλλὰ καὶ μετὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀρχαιολογία καὶ νὰ προσφέρει νέες ἀπόψεις καὶ γνώσεις².

Ἐπανερχομαι στὸν ἐπιστημονικὸ διχασμὸ ποὺ μνημόνευσα. Ἐνῶ ὑπηρετεῖ ὡς ὑπάλληλος καὶ ὡς ἐπιστήμων τὴν ἀρχαιολογία, μὲ ὅλες τὶς διοικητικὲς εὐθύνες ποὺ συνεπάγεται ἡ ἀνώτερη δημόσια θέση του σ' ἕνα τόπο μὲ ἀνθρώπους δυσήνους καὶ μὲ παράδοση στὴν τυμβωρυχία καὶ στὴν ἀρχαιοκαπηλία, παράλληλα καὶ πολὺ νωρίς, δύο χρόνια μετὰ τὸ πρῶτο του ἀρχαιολογικὸ δημοσίευμα, παρουσιάζει τὸ 1952 φιλολογικὴ μελέτη ποὺ ἀφοροῦσε ἕνα μεγάλο ἔργο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ μελέτη ἐπιγραφόταν Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀπὸ τὴ χρονιά ἐκεῖνη ἀρχίζει, μαζὶ μὲ τὴν ἀρχαιολογία, νὰ ὑπηρετεῖ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία καὶ λογοτεχνία. Κάθε ἕνα χρόνο ἢ δύο, νέες μελέτες πρῶτα πρῶτα γιὰ τὴν Κρήτη, τὴ λογοτεχνία τῆς, τὴν ποίησίν τῆς, τὸ κρητικὸ θέατρο, τὴ νεώτερη ἱστορία τοῦ νησιοῦ. Μοιάζουν ὅλες αὐτὲς οἱ συχνὲς καὶ πυκνὲς μελέτες σὰν μιὰ προετοιμασία καὶ μιὰ δοκιμὴ γιὰ κάτι μεγαλύτερο ποὺ ἐτοιμάζεται. Καὶ ἔτσι ἦταν πολὺ νωρίς, τὸ 1963, μᾶς δίνει τὴν πρώτη του κριτικὴ ἔκδοση νεοελληνικοῦ κειμένου, τῆς Βοσκοπούλας, ἔργου ποὺ εἶχε ἐκδώσει καὶ ὁ πατέρας του τὸ 1937 —ποὺ δὲν εἶχε τὴν ἐπιδοκιμασία τῆς κριτικῆς—, καὶ ἄλλοι, χωρὶς νὰ προχωρήσουν στὴν κάθαρση καὶ στὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου. Ὁ Ἀλεξίου, μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν αἴσθησι τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, ἀκολούθησε μέθοδο σεβασμοῦ τῶν τόσο ἐλαστικῶν κανόνων οἰασδήποτε γλώσσας. Κατὰ τοὺς λόγους του, «δὲν ἐπέβαλε ὡστόσο στὸ κείμενο μιὰ μηχανικὴ ὁμοιομορφία, γιατί ἡ γλώσσα, ἀκόμη καὶ σ' ἕνα δόκιμο, γλωσσι-

2. Ἐξαιρετες μελέτες του ἐκδόθηκαν συγκεντρωμένες σὲ δύο τόμους: Μινωικὰ καὶ ἑλληνικά, ἀρχαιολογικὲς μελέτες, ἐκδ. Στιγμῆ, Ἀθήνα 2002 καὶ 2009.

κά κλασικό έργο, είναι πάντα κάτι ζωντανό και όρισμένες πολυτυπίες και αποκλίσεις από το ιδιωματικό μπορούν να υπάρχουν»³.

Τήν ίδια χρονιά (1963) δημοσιεύει στα *Κρητικά Χρονικά*⁴ τόν *Απόκοπο* του Μπεργαδῆ, έργο κρητικό του τέλους του 15ου ἢ τῶν ἀρχῶν του 16ου αἰ. πού εἶχε δημοσιευθεῖ ἤδη τὸ 1881 ἀπὸ τὸν Émile Legrand. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ 1953 ὁ Λίνος Πολίτης εἶχε ἀναγγεῖλει ὅτι προετοιμαζε νέα ἔκδοση τοῦ *Αποκόπου*, τήν ὁποία πραγματοποίησε τὸ 1965. Καί ἐδῶ ἐμφανίζεται πάνοπλος ὡς φιλόλογος, ὡς κριτικός κειμένων, μὲ ἀξεπέραστο αἶσθημα τῆς γλώσσας καί γνώση τῆς ἐξέλιξής της, πού ἀποσπᾷ τὸν ἔπαινο τοῦ Λίνου Πολίτη⁵ καί γιὰ τίς δύο ἐκδόσεις, τίς ὁποῖες θεωρεῖ ὡς μεγάλη πρόοδο στίς νεοελληνικές σπουδές.

Τὸ 1980 παρουσιάζει σὲ νέα κριτική ἔκδοση τὸ ἀριστούργημα τῆς νεοελληνικῆς καί τῆς κρητικῆς γλώσσας καί λογοτεχνίας, τὸν *Ἐρωτόκριτο*. Χρειαζόταν πολλή τόλμη καί γνώση γιὰ μιὰ νέα μελέτη καί ἀποκατάσταση τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*, ἔπειτα ἀπὸ τὴ μεγάλη ἔκδοση τοῦ Στεφάνου Ξανθοῦδιδου τοῦ 1915, πού τὴ θεωροῦσαν σὰν τελειωτική. Μὲ τὰ χρόνια ὅμως ἄρχισε νὰ λείπει ἀπὸ τίς βιβλιοθηκές τῶν νεώτερων. Τὸ 1962 ἀναδημοσιεύεται τὸ κείμενο τοῦ Ξανθοῦδιδου μὲ σύντομη εἰσαγωγή τοῦ Γιώργου Σεφέρη⁶ καί τὸ 1968 νέα ἀναδημοσίευση γίνεται ἀπὸ τὸν Λίνο Πολίτη⁷. Ἡ ἔκδοση ὅμως τοῦ Ἀλεξίου διαφέρει, εἶναι ἓνα μεγάλο βῆμα στὴ νεοελληνική λογοτεχνική

3. *Ἡ Βοσκοπούλα*, κρητικό εἰδύλλιο τοῦ 1600, κριτική ἔκδοση Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, Ἡράκλειο 1963, Ἐταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, σ. κγ'.

4. 17, 1964, σ. 123-251.

5. *Οἱ βιβλιοκρίσεις, 1926-1973*, ἐκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2002, σ. 209-222.

6. *Ποίημα ἐρωτικόν, λεγόμενον Ἐρωτόκριτος, συνθεμένον ἀπὸ τὸν ποτὲ Εὐγενέστατον Βιτζέντζον Κορνάρου, ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Σιτίας τοῦ Νησιοῦ τῆς Κρήτης*, ἐκδ. Γαλαξίας 1962. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ Γιώργου Σεφέρη ἦταν κείμενο τοῦ 1946 (ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ, *Ἐρωτόκριτος*, ἐκδ. «Ἄλφα» Ἰ. Μ. Σκαζίκη), ἀναδημοσιευμένο τὸ 1962 (ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ, *Δοκιμές*, ἐκδ. Φέξη) καί πάλι τὸ 1974 (*Δοκιμές*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα ³1974, Α', σ. 268-319).

7. ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΥ ΚΟΡΝΑΡΟΥ, *Ἐρωτόκριτος, ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοση Στεφάνου Α. Ξανθοῦδιδου, εἰσαγωγή Λίνου Πολίτου*, ἐκδ. «Ἀστὴρ» Ἀλ. καί Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθήναι 1968. Ἡ εἰσαγωγή τοῦ Πολίτη σ. 7-55. Τὸ Λεξιλόγιο στὸ τέλος εἶναι τοῦ Ξανθοῦδιδου.

και φιλολογική κριτική και χαρακτηρίστηκε από τον Μανούσο Μανούσακα, τον Αγαπητό Τσοπανάκη και τον Αθανάσιο Καμπύλη ως «ύποδειγματική κριτική έκδοση του άριστουργήματος τής κρητικής λογοτεχνίας»⁸. Στην έκδοση του Έρωτοκρίτου ο Άλεξίου έπρεπε να ξεπεράσει την παγιωμένη άποψη για τον Έρωτόκριτο του Ξανθουδίδη, όπου είχε συνεργαστεί και ο πατέρας του Λευτέρης, να αποκαταστήσει τή γλωσσική μορφή του κειμένου από τις έπεμβάσεις, τις διορθώσεις, τήν εισαγωγή στο κείμενο νεοελληνικών γλωσσικών τύπων, να αποκαταστήσει τή στιχουργία. Στην αναλυτικώτατη εισαγωγή του ο Άλεξίου⁹ ξεκαθαρίζει με μέθοδο και σαφήνεια όλα όσα άφορούν τήν αποκατάσταση του κειμένου που έμελλε να έχει επίδραση στους πολλούς αλλά και στους λογίους τής έποχής μας: «Έτσι στή νέα περίοδο τής λογοτεχνίας μας που διαμορφώνεται σε πρότυπα Ευρωπαϊκά μέσα στο κενό που άφησε ή Τουρκοκρατία, ήταν φυσικό ο Κορνάρος να ασκεί επιδράσεις κυρίως μορφικές, δηλαδή επιδράσεις που άφοροῦσαν στήν αίσθηση τής γλώσσας και του στίχου. Και ή επίδραση αυτή ήταν όμως αξιόλογη, καθώς έφερε μαζί της μιá δέσμη από ψυχικές έμπειρίες»¹⁰.

Πέντε χρόνια αργότερα, το 1985, ένα δεύτερο μεγάλο νεοελληνικό κείμενο εκδίδεται με τήν ίδια μέθοδο, το μακρότατο ποίημα Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και το άσμα του Αρμούρη¹¹. Και εδώ στή διεξοδική εισαγωγή ο Άλεξίου εξετάζει φιλολογικά και κριτικά το κείμενο, εξηγεί και αιτιολογεί τις διορθώσεις ή τις προτιμήσεις του στήν αποκατάστασή του, κρίνει τις παλαιότερες έντυπες εκδόσεις και δίνει ιδιαίτερη προσοχή στις ιδιορρυθμίες και στα σφάλματα των παλαιών γραφένων, στους γλωσσικούς τύπους που δέν ταιριάζουν με τή δημόδη γλώσσα των Βυζαντινών. Παράβαση του κανόνος αυτού είχε οδηγήσει ή και οδηγούσε στή δημιουργία κειμένων που αντιπροσώπευαν περισσότερο τήν έποχή του κάθε τυπογράφου-εκδότη και

8. Στην εισηγητική έκθεσή τους τής ύποψηφιότητας του Άλεξίου στήν Ακαδημία το 2000.

9. ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ, Έρωτόκριτος, κριτική έκδοση-εισαγωγή-σημειώσεις-γλωσσάριο Στυλιανός Άλεξίου, έκδ. Έρμής, Αθήνα 1980, σ. ιγ'-ρι'.

10. Αυτόθι, σ. ρή'.

11. Βασίλειος Διγενής Ακρίτης (κατά το χειρόγραφο του Έσκοριάλλ) και το άσμα του Αρμούρη, κριτική έκδοση-εισαγωγή-σημειώσεις-γλωσσάριο Στυλιανός Άλεξίου, έκδ. Έρμής, Αθήνα 1985.

λιγώτερο τὸν ποιητὴ. Καὶ τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ Ἀκρίτη, τίς ὁποῖες μπορούμε νὰ ἀποκαλέσουμε *maiores*, σύντομα ἐξέδωσε μικρότερες, μὲ τὸ ἴδιο πλήρες πάντοτε κείμενο γιὰ χρῆση ἀπὸ τοὺς μὴ φιλολόγους.

Ἐνα πρώιμο ἔργο του ποὺ σχετίζεται μὲ αὐτὰ ποὺ μνημόνευσα εἶναι τὸ βιβλίον του *Κρητικὴ Ἀνθολογία*, μιὰ ἐκλογή ποιημάτων ἢ ἀποσπασμάτων τους τοῦ 16ου καὶ τοῦ 17ου αἰώνα, ὅπου χρονολογικῶς τοποθετημένοι οἱ ποιητὲς παρουσιάζουν τὴν κρητικὴ ποίηση γραμμμένη σὲ γλώσσα ζωντανή, λογοτεχνική, ἰσοτιμὴ στὴν ἐποχὴ τῆς μὲ τὴν ποιητικὴ δημιουργία ὀρισμένων χωρῶν τῆς Εὐρώπης ποὺ εἶχαν ἀρχίσει, παράλληλα μὲ τίς ἄλλες τέχνες, νὰ χτίζουν μνημεῖα τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ ποιητικοῦ λόγου.

Ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου εἶχε σύζυγο τὴ φιλόλογο Μάρθα Ἀποσάιτη καὶ σὲ συνεργασία μᾶς ἔδωσαν καὶ ἄλλα σπουδαῖα κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας: τὴν *Ἐρωφίλη* καὶ τὴν *Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλὴμ* τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, τὴν κρητοεπτανησιακὴ τραγωδία *Ζήνων* καὶ τὸν *Κρητικὸ πόλεμο* τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουναλῆ.

Ἔως τώρα εἶδαμε τὰ μεγάλα ἔργα του ποὺ ἀφοροῦν τὴν κρητικὴ ἀρχαιολογία καὶ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία. Παράλληλα τὸν ἀπασχολοῦσε τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας τῆς νεοελληνικῆς καὶ θυμοῦμαι, σὲ μιὰ συζήτηση μαζί του ὅταν βρισκόταν στὴν Ἀθήνα ὑποψήφιος Ἀκαδημαϊκός, τίς σκέψεις του γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ποὺ ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἔργα ἀλλὰ καὶ μεγάλη μέριμνα τῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἔγνοια του γιὰ τὴ νεοελληνικὴ τὸν ὀδήγησε σ' ἐκεῖνον ποὺ πρῶτος καὶ ἀξεπέραστα ἔγραψε στὴν πραγματικὴ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων, τὸν Σολωμό.

Στις 3 Δεκεμβρίου 1981 ὁ Ἀλεξίου ἐξελέγη ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας στὴν ἔδρα τῆς ἀρχαιολογίας. Ἐπιτροπὴ κρίσης ἦταν ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Τρυπάνης καὶ ὁ Μανόλης Χατζηδάκης. Τὸ παράδοξο τοῦ πράγματος εἶναι ὅτι κατὰ τὴ συνεδρία τῆς ὑποδοχῆς του στὶς 3 Φεβρουαρίου 1983 ὁ εἰσιτήριοις λόγος του δὲν εἶχε θέμα ἀρχαιολογικὸ ἀλλὰ φιλολογικὸ νεοελληνικόν· ἦταν ὁ *Διγενὴς Ἀκρίτης* τοῦ Ἐσχοριᾶλ, δηλαδὴ πραγματεία γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ περιέχει τὸ ποίημα¹². Τὸν ἐπόμενο χρόνο (1984) σημειώνεται ἡ μεγάλη στροφὴ ἢ καλύτερα

12. ΠΑΑ, 58, 1983, Α', σ. 68-83.

τὸ ἄλλα πρὸς τὸν ποιητὴ πού ἔμελλε ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἐπὶ 29 χρόνια, νὰ τὸν ἀπασχολεῖ.

Τῆ χρονιὰ αὐτὴ δημοσίευσε τὴν πρώτη του μελέτη γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ: *Γερμανικὲς ἐπιδράσεις στὸν Σολωμό*¹³. Δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1986, δημοσιεύει τὴ δεύτερη σχετικὴ μελέτη *Αἰμιλία Ροδόσταμο, Πόρφυρας, Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι*¹⁴ καὶ τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1989, εἶδε τὸ φῶς ἡ μελέτη *Λανθάνον κείμενο τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὸ 1848 στὴν Ἰταλία*¹⁵. Τὰ τρία αὐτὰ δημοσιεύματα τοῦ Ἀλεξίου, ἐξαγγελτικὰ τοῦ μεγάλου ἔργου πού θὰ παρουσιάσει σὲ λίγα χρόνια, εἶναι οἱ καρποὶ τῆς ἕως τότε μελέτης του γιὰ τὸν ποιητὴ. Μετὰ τὴν ἀρχαιολογία καὶ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ποίηση, ἀσχολεῖται ἐπιστημονικὰ μὲ τὸ δυσκολότερο κεφάλαιο τῆς νεοελληνικῆς ποίησης πού πλῆθος μελετητῶν εἶχε ἀπασχολήσει, ἀκόμη καὶ ἀρχαιολόγους, ὅπως ὁ Χρῆστος Καροῦζος, πού ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας Τέχνης τὸν εἶχαν γοητεύσει, φανερά, ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Σολωμός. Γιὰ τὸν δεύτερο εἶχε γράψει τρεῖς μικρὲς, πολύτιμες μελέτες¹⁶, ἀπὸ τίς ὁποῖες μία μὲ τίτλο *Σολωμικὸς εὐγενισμὸς εἰπώθηκε* ὡς ἀνακοίνωση σὲ τούτη τὴν αἴθουσα στὶς 16 Νοεμβρίου τοῦ 1957, πρὶν ἀπὸ 57 χρόνια. Ὁ Καροῦζος ἄλλωστε εἶναι ἐκεῖνος πού ὑπέδειξε στὸν Λίνο Πολίτη καὶ τὸν προέτρεψε νὰ ἐκδώσει τὰ αὐτόγραφα χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο τόμους τῆς ἐκδόσης, ὁ δεύτερος, τοῦ εἶναι ἀφιερωμένος. Ὁ ἄλλος τόμος, ὁ πρῶτος, εἶναι ἀφιερωμένος στὸν Νικόλαο Βαρβιάνη, πού ἔσωσε τὰ χειρόγραφα τοῦ ποιητῆ κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953. Τὸν γνόρισα τὸ 1973 στὴ Ζάκυνθο.

Προικισμένοι οἱ μελετητὲς τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὴ γνώση τῶν χειρογράφων του, πού δημοσιευμένα στοὺς δύο τόμους τῶν αὐτογράφων ἔχουν γίνει προσιτὰ ἀπὸ τὸ 1964 χάρη στὸν Λίνο Πολίτη, μποροῦσαν νὰ προχωρήσουν μὲ τὰ γνήσια κείμενα τοῦ Σολωμοῦ καὶ νὰ ἐλέγξουν τίς κακὲς καὶ ἀμέθοδες ἐκδόσεις νέων χειρογράφων τοῦ ποιητῆ πού κατὰ καιροὺς ἐμφανίζονταν,

13. *Σολωμικά*, ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 1994, σ. 17-32.

14. *Αὐτόθι*, σ. 33-75.

15. *Αὐτόθι*, σ. 77-85.

16. Φειδίας καὶ Σολωμός, *Σολωμικὸς εὐγενισμὸς, Σκέψεις γιὰ τὰ αὐτόγραφα τοῦ Σολωμοῦ* καὶ οἱ τρεῖς ἀναδημοσιευμένες στὸν τόμο *Μικρὰ κείμενα*, ΒΑΕ, 149, Ἀθῆνα 1995, σ. 164-168, 394-407, 462-470 ἀντίστοιχα.

ἢ νὰ ἐξετάσουν κριτικὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Πολυλά, ποὺ παρὰ τὴ γνώση, τὴν ἀγάπη, τὴν εὐσυνειδησία στὴ μελέτη καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ —αὐτὰ ἀποτελοῦν τὰ κύρια χαρακτηριστικά της— δὲν ἐπαρκοῦσε. Ἀνήκει στὶς ἔντονες ἐντυπώσεις τῶν φοιτητικῶν μου χρόνων ἡ ἀπάντησις ποὺ μοῦ ἔδωσε ὁ καθηγητῆς μου Νικόλαος Τωμαδάκης ὅταν τὸν ρώτησα, πιθανῶς ἀφελῶς, γιατί στὴν ἔκδοσή του τοῦ Σολωμοῦ στὴ Βασικὴ Βιβλιοθήκη τὸ 1954 εἶχε παραλείψει τὰ Προλεγόμενα τοῦ Πολυλά. «Ἐγὼ τὰ δικά μου προλεγόμενα», μοῦ ἀπάντησε λίγο πικαρισμένος. Παρὰ ταῦτα, κοινὴ αἴσθησις ἦταν ὅτι ἡ ἔκδοσις Πολυλά τοῦ 1859 δὲν ἐπαρκοῦσε πλέον γιὰ τὴ γνώση τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, αἴσθησις ποὺ δὲν ἦταν ἀκόμη καθολικὴ. Τὸ 1948 ὁ Λίνος Πολίτης, ποὺ ἐξέδωσε τὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ, τὰ Ποιήματα, στὸν σύντομο πρόλόγῳ του περιγράφει τὰ περιεχόμενα τῆς νέας ἔκδοσης καὶ δηλώνει ὅτι ἀναπαράγει τὴν ἔκδοσις Πολυλά, τονίζοντας ὅτι «μαζὶ μὲ τὰ προλεγόμενα (κείμενο κλασικὸ πιά καὶ ἀναπόσπαστο ἀπὸ τὸ σολωμικὸ ἔργο) [δημοσιεύει] καὶ ὅλες χωρὶς ἐξαίρεση τίς Σημειώσεις τοῦ Πολυλά». Περιλαμβάνει ἀκόμη ὁ Πολίτης καὶ ὅσα κείμενα τοῦ Σολωμοῦ εἶχαν φανερωθεῖ μετὰ τὴν ἔκδοσις Πολυλά καὶ κάποιους ἀνέκδοτους στίχους καὶ παραλλαγές.

Ἡ ἔκδοσις Πολίτη ἀποτελέσει γιὰ χρόνια τὴ βάση τῆς μελέτης τοῦ Σολωμοῦ, ὅπως μάλιστα συμπληρώθηκε μὲ δύο ἀκόμη τόμους, τὰ Πεζὰ καὶ Ἰταλικά, 1955, καὶ τὴν Ἀλληλογραφία, 1991. Ἡ ἔκδοσις Τωμαδάκη, ποὺ καινοτομοῦσε, ὅπως νόμιζε τουλάχιστον ὁ ἐκδότης της, κατακρίθηκε ἀρκετὰ ἔντονα ἀπὸ τὸν Λίνο Πολίτη¹⁷, ὁ ὁποῖος καταλήγει ὅτι ὁ ἐκδότης, δηλαδή ὁ Τωμαδάκης, «δὲν θέλησε ἢ δὲν κατόρθωσε νὰ δώσει μιὰ ἔκδοσις φιλολογικότερη, στηριγμένη στὴ μελέτη τῶν αὐτογράφων. Ὅ,τι ἔδωσε δὲν εἶναι οὔτε φιλολογικὴ οὔτε ἀπλὴ ἔκδοσις χρηστικὴ, καὶ —τὸ σπουδαιότερο καὶ μὴ ἐπιτρεπτό— παραδίνει ἀφρόντιστο καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀλλοιωμένο τὸ κείμενο τοῦ Σολωμοῦ στὸν ἀνευδοποίητο ἀναγνώστη»¹⁸. Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι μετὰ τοῦ Πολίτη καὶ τοῦ Τωμαδάκη δὲν ὑπῆρχε συμπάθεια. Ὁ Τωμαδάκης ἀποκαλοῦσε τὸν Πολίτη, ὑποτιμητικὰ βέβαια, «ἀρχαιολόγῳ», ὑπαινισσόμενος τὴ σύντομη θητεία τοῦ Λίνου Πολίτη, δύο

17. *Οἱ βιβλιοκρίσεις*, ἐκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2002, σ. 365-381.

18. *Αὐτόθι*, σ. 380-381.

χρόνια μόνο (1943-1945), στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, για να γυρίσει στην Έθνική Βιβλιοθήκη ως επιμελητής χειρογράφων. Ο χαρακτηρισμός φανερώνει ασύγνωστη προκατάληψη, στην οποία θα επανέλθω. Η έχθρική αυτή προκατάληψη υπήρχε στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας στα χρόνια μου και ξεχώριζαν με σαφήνεια τὸ Φιλολογικὸ ἀπὸ τὸ Αρχαιολογικὸ Τμήμα, με μιὰ χροιά περιφρόνησης ἢ ὑποτίμησης ἐκ μέρους τοῦ πρώτου γιὰ τὸ δεύτερο, πὸ ἐξακολουθεῖ νὰ μοῦ εἶναι ἀνεξήγητη. Φαίνεται πὼς θεωροῦσαν οἱ φιλόλογοι τὴν ἀρχαιολογία ὡς κατώτερη ἐπιστήμη, ἄποψη καθαρὰ καὶ μοναδικὰ ἐλληνική, πανεπιστημιακή.

Τὸ θέμα μου εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, στὸ ὁποῖο ἐπανερχομαι. Ἐπειτα ἀπὸ τόσες σημαντικὲς μελέτες, τόλμησε πρῶτος νὰ ἀπελευθερώσει τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τὰ βάρη μιᾶς παράδοσης πὸ εἶχε γίνει στατική καὶ στεῖρα. Τὸ 1994 δημοσιεύει με τὸν τίτλο *Ποιήματα καὶ πεζὰ* τὸ συνολικὸ, κατὰ τὴ γνώμη του, ἔργο τοῦ Σολωμοῦ, ἐπανεκδίδοντας με τὴ βοήθεια τῶν αὐτογράφων τὰ ὀλοκληρωμένα ἔργα τοῦ ποιητῆ καὶ τὰ πληρέστερα ἀποσπάσματα, ὅπως εἶχε ἐπικρατήσει νὰ λέγονται, ἢ «λυρικές ἐνότητες», ὅπως τὰ εἶχε ὀνομάσει ὁ Λίνος Πολίτης. Ὁ Πολίτης εἶχε καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, πὸ θεωροῦνταν ἀπόσπασμα μεγαλύτερου χαμένου ἢ μὴ ὀλοκληρωμένου, στὴν πραγματικότητα ἦταν «μιὰ μικρὴ ὀλοκληρωμένη καὶ τελειωμένη λυρική ἐνότητα με ἐσωτερική συνοχή καὶ συνέπεια». Τὰ λεγόμενα ἀποσπάσματα τὰ ὀνόμασε «λυρικά ἐπεισόδια» ἢ «λυρικές ἐνότητες». Ἐνῶ, κατὰ τὸν Πολίτη, ὁ Σολωμὸς ἄρχισε τοὺς Ἐλεύθερους Πολιορκημένους με τὴν πρόθεση νὰ κάνει ἓνα μεγάλο ἐνιαῖο ἐπικολυρικὸ ποίημα, συνέθεσε μόνο μέρη αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, ἄρτια ὅμως καὶ πλήρη, τμήματα μιᾶς μεγάλης τοιχογραφίας πὸ δὲν ζωγραφήθηκε ποτέ.

Ὁ Ἀλεξίου ἔδωσε ἄλλη εἰκόνα τῶν ἔργων τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Πολυλά, πὸ ἀκολουθήθηκε ὡς ὑπόδειγμα ἕως καὶ τὸν Πολίτη. Φυσικὰ καὶ ὁ Ἀλεξίου δὲν ἀγνόησε τὸν Πολυλά, ἀλλὰ ἡ ἐκδοσὴ τῶν αὐτογράφων τοῦ ἐπέτρεψε, ὅπως καὶ στοὺς ἄλλους μελετητές, νὰ κρίνει ὁ ἴδιος τὴ σημασία τῶν σκόρπιων ποιητικῶν λειψάνων καὶ νὰ ἀποκαταστήσει παραναγνώσεις καὶ παρατοποθετήσεις τοῦ πρώτου ἐκδότη. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ποίημα Ὁ Πόρφυρας, τὸ ὁποῖο ὁ Πολυλάς εἶχε παρουσιάσει τεμαχισμένο με πολλὲς παραλλαγές. Ὁ Ἀλεξίου ἀποκατέστησε ἐννοιολογικὰ καὶ ποιητικὰ τὴ μορφή τοῦ ποιήματος, παραλείποντας ἀπὸ τὴν ἐκδόσή του τὸ πλῆθος τῶν μεμονωμένων στίχων πὸ δημιουργοῦσαν σύγχυση καὶ ἀπορία. Κατηγορήθηκε ὅτι

έκανε επέμβαση στο έργο του Σολωμού. Τοῦτο δὲν ἰσχύει. Βασίστηκε στὸ ἰταλικὸ πεζὸ σχεδιάσμα *Coro*, τὸ ὁποῖο προτάσσει τοῦ ποιήματος. Ἡ μορφή πού τοῦ δίνει ὁ Ἀλεξίου ἀποδεικνύεται πλήρως ὀλοκληρωμένη¹⁹. Ἐργο τοῦ κριτικοῦ-φιλολόγου εἶναι νὰ ταιριάζει τὰ λεγόμενα ἀποσπάσματα καὶ νὰ δημιουργήσει τὴν ποιητικὴ ἐνότητα, τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Τὸ ἀποτέλεσμα ξεπέρασε κάθε προσδοκία. Ἐνα ἄρτιο ἔργο τοῦ Σολωμοῦ ἔγινε κτῆμα μας. Τὸν τόμο *Ποιήματα καὶ πεζὰ* ἀφιέρωσε ὁ Ἀλεξίου στὸν Λίνο Πολίτη. Δεκατρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 2007, μᾶς ἔδωσε νέα ἔκδοση τοῦ ἔργου του αὐτοῦ ἐπαυξημένη καὶ ἀφιερωμένη στὸν Χρῆστο Καρούζο. Στὴ νέα πυκνὴ ἐνιαία τὴν εἰσαγωγὴ του δίνει πλήρεις ἀναλύσεις τῶν ποιημάτων κατὰ χρονολογικὴ τάξη, «ὥστε νὰ γίνῃ σαφέστερη ἡ ἐξέλιξη τῆς σολωμικῆς παραγωγῆς».

Ἡ νέα ἔκδοση τοῦ Σολωμοῦ δημιούργησε σάλο σὲ μιὰ εἰδικὴ κατηγορία νεοελληνιστῶν πού ὀνομάζονται «σολωμιστές». Οἱ ἐπιθέσεις πού δέχτηκε κυμαίνονται ἀνάμεσα στὴν εἰρωνεία καὶ στὴν ἀπρέπεια. Ἴσως τὸ ἀμάρτημα τοῦ Ἀλεξίου ἦταν ὅτι ὑπῆρξε καὶ διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος. Ἔτσι κάποιος τὸν χαρακτηρίζει ὡς αὐτοσχέδιο ἐκδότῃ, ὡς ἀνθολόγο καὶ ὡς σχολιαστὴ τοῦ Σολωμοῦ, ἄλλος τὸν ἀποκαλεῖ ἀρχαιολόγο²⁰. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπιθέσεις, πῶς πικρόχολες καὶ ἀπὸ τίς ἐπικὲς φιλολογικὲς καὶ γλωσσικὲς ἔριδες τοῦ 19ου αἰ., τοῦ ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ γράψῃ βαθυστόχαστα κείμενα μὲ τὰ ὁποῖα ἀνέτρεπε κατηγορίες καὶ ἀστήρικτες ἀπόψεις. Τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν γράφονταν μὲ ἐριστικὴ διάθεση, δὲν ἀποτελοῦσαν ἀπάντηση σὲ διαφωνοῦντες, ἀλλὰ γενικώτερη συμβολὴ στὸ πρόβλημα ἔκδοσης καὶ ἐρμηνείας τοῦ σολωμικοῦ ἔργου. Πιθανῶς θὰ βοηθήσει κυρίως νεώτερους ἀπροκατάληπτους φιλολόγους νὰ κατατοπισθοῦν σὲ βασικὰ θέματα τῶν σολωμικῶν ἐρευνῶν²¹.

19. Βλ. κείμενο τοῦ Ἀλέξη Πολίτη στὸν τόμο τοῦ Ἀλεξίου, *Ποικίλα νεοελληνικά*, ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 2013, σ. 97-99.

20. Ὁ Ἀλεξίου ἐξέδωσε ξεχωριστὰ τὴ *Γυναίκα τῆς Ζάκυθος*, ἐκδ. Ἰδεόγραμμα, Ἀθήνα 2005, καὶ συγκεντρωμένες μελέτες του γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ: *Σολωμικά*, ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 1994, καὶ *Σολωμιστές καὶ Σολωμός*, ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 1997, ὡς καὶ ἄλλες σὲ διάφορα περιοδικά. Σὲ ἐπιστολὴ του τῆς 6 Ἰουνίου 2007 μοῦ γράφει: «Εἶναι ἄραγε τυχαῖο τὸ ὅτι οἱ Λίνος, Καρούζος, Ἀλεξίου ἦταν ἀρχαιολόγοι; Ἐχομε ἴσως μιὰν αἴσθηση πραγμάτων πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν καθαρῶς φιλολόγων».

21. *Ποικίλα ἐλληνικά*, ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 2009, σ. 116.

Οί μελετητές τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ κατέχονται ἀπὸ τὸ σύνδρομο Πολυλά²², ὁ ὁποῖος δημοσίευσε δύο χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ, τὸ 1859, τὴν κερκυραϊκὴ ἔκδοσιν μὲ τίτλο *Διονυσίου Σολωμοῦ, Τὰ εὐρισκόμενα*, καὶ βασίστηκε σὲ ὅσα χειρόγραφα ἢ ἀντίγραφα ἔργων εἶχε στὴ διάθεσή του. Σήμερα, 150 καὶ πλέον χρόνια ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοσιν, γνωρίζουμε περισσότερα καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐργασία ποὺ ἔχει γίνεῖ εἶναι πολὺ μεγάλη ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ ξεστράτισε τὸν μελετητὴ ἢ τὸν ἀναγνώστη. Κρίνοντας ὁ Ἀλεξίου τὸ ἔργο τῶν συγχρόνων «ἀναλυτικῶν ἐκδοτῶν» καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι «βρισκόμαστε ἔτσι ἔξω ἀπὸ τὶς προθέσεις τοῦ Σολωμοῦ· χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ἀναγνώριζε περισσότερο τὴν ποιήσιν του στὴν ἔκδοσιν τοῦ Πολυλά παρά στίς ἐπιστημονικὲς ἐκδόσεις καὶ στίς λίστες ἀπὸ ἀριθμημένες «θεματικὲς μονάδες», ὅπου τὸ ποίημα εἶναι ἀπλῶς ἀνύπαρκτο».

Ἀναλύει ἐκτενῶς τὴ μέθοδο ποὺ ἀκολούθησε στὴ σύνθεσιν τῆς ἔκδοσής του τὸ 1994. Ἐπιγραμματικῶς λέγει ὅτι «συμπεριλάβαμε τὰ πλήρη ποιήματα, καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα τὰ τμήματα ἐκεῖνα ποὺ ἀποτελοῦν ὀργανωμένα σύνολα»²³. «Ὅσοι ἀναγνώστες τοῦ Σολωμοῦ ἔχουν γνωρίσει τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις μὲ τὰ ἀποσπάσματα καὶ τὶς παραλλαγὲς νὰ θολώνουν τὴν εἰκόνα του ἄς συγκρίνουν τὴν ἔκδοσιν τοῦ *Πόρφυρα* ἀπὸ τὸν Πολυλά καὶ τὸν Ἀλεξίου. Ὁ δεύτερος μᾶς δίνει ἓνα ἄρτιο σύντομο ποίημα, ἀριστουργηματικὸ στὴ μορφή καὶ στὴ σύνθεσιν. Ἄλλοι ἐκδότες, νεώτεροι, ἐπιμένουν στὴν τεμαχισμένη μορφή ποὺ ἔδωσε ὁ Πολυλάς μὲ προσκόλλησιν ξένων στίχων καὶ ἀκολούθησε ὁ Πολίτης μὲ κάποιες προσθήκας ἢ ἀλλαγές, ὅπου ἀποδίδονται πάλι στὸ ποίημα στίχοι ποὺ δὲν τοῦ ἀνήκουν»²⁴.

Μὲ τὴν ἔκδοσίν του μᾶς ἔδωσε καθαρὴ τὴ μορφή τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ. Εἶναι ἔργο φιλολογικῆς κριτικῆς ἀπαλλαγμένο ἀπὸ ἀποσπάσματα, παραλλαγές, ἡμιτελεῖς στίχους ποὺ ὅπωςδὴποτε ὁ ποιητῆς δὲν θὰ περιλάμ-

22. Σὲ γράμμα τοῦ τῆς 12 Ἰανουαρίου 2001 μοῦ ἔγραψε: «Γενικὰ στὴν ἐπιστήμη ὑπάρχει κάποιος νόμος «ἀδρανείας», δυσκολεύονται νὰ δοῦν μὲ καινούργιο μάτι τὰ θέματα· ἔτσι καὶ ἀπέναντι στὴ σολωμικὴ ἔκδοσίν μου ὀρισμένοι δὲν μποροῦν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ λάθη καὶ προφανεῖς ἀδυναμίες τοῦ Πολυλά. Βρίσκονται ἀκόμη ἐκεῖ, στὰ 1859».

23. *Ποιήματα καὶ πεζά*, ἐκδ. Στιγμῆ, Ἀθήνα 1994, σ. 17.

24. Βλ. ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ, *Ἐπτὰ ἐκδοχὲς γιὰ τὸν «Πόρφυρα» τοῦ Σολωμοῦ*, ἐκδ. Στιγμῆ, Κατάλογος, 22, Ἀθήνα, Ἰανουάριος 2000, σ. 107-125.

βανε αν ο ίδιος τύπωνε ποτέ τα έργα του. Φυσικά δέν παραγνωρίζονται ούτε απορρίπτονται όσα δέν περιέλαβε ο Άλεξίου στην έκδοσή του. Υπάρχουν και βοθηούν στη μελέτη τών ειδικών.

Με τή μοναδική αίσθηση τής νεοελληνικής γλώσσας που είχε μετέφρασε ποιήματα Εύρωπαίων ποιητών. Πρώτα πρώτα τὸ 1989 δημοσίευσε μεταφράσεις μερικῶν σονέτων τοῦ Σαίξπηρ που τὸ 1998 ἐπανεκδόθηκαν με βελτιώσεις. Σονέτα τοῦ Σαίξπηρ εἶχαν μεταφραστεῖ και ἀπό ἄλλους ἤδη ἀπὸ τὸ 1911, ἀλλὰ με μέτριο ἢ και ἀποτυχημένο ἀποτέλεσμα. Ἡ μετάφραση τοῦ Άλεξίου ξεπερνάει τις μεγάλες δυσκολίες τῶν πρωτότυπων και, κατὰ τὰ λόγια του για τήν ἰδανική μετάφραση, φθάνει «στὸ τρίτο ἐπίπεδο, αὐτὸ που βρῖσκεται πίσω ἀπὸ τις λέξεις και πίσω ἀπὸ τις ἔννοιες, στὸ ψυχικὸ στοιχεῖο, στὴν ποίηση – που πρέπει μέσα ἀπὸ τις ἔννοιες, τοὺς ρυθμούς, τοὺς ἤχους και τις λέξεις, νὰ ξαναγεννηθεῖ στὸν ἀναγνώστη και στὸν ἀκροατή, με τή δική του συμμετοχή»²⁵.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σονέτα τοῦ Σαίξπηρ μετέφρασε ποιήματα νεωτέρων ποιητῶν τής Εὐρώπης: τῶν Keats, Baudelaire, Meredith, Mallarmé, Yeats, T. S. Eliot και ἄλλων²⁶, με τήν ἴδια αίσθηση τής γλώσσας τῶν ποιητῶν που μετέφερε στὰ νεοελληνικά, με τή γνώση τοῦ φιλόλογου, τοῦ λογοτέχνη και τοῦ ποιητῆ. Γιατί ο Άλεξίου, ο διαπρεπής ἀρχαιολόγος, ο κατ' ἐξοχὴν κρητολόγος για ὅλες τις περιόδους τής ἱστορίας τοῦ νησιοῦ, ἦταν ο ἴδιος ποιητής. Τὸ 2012 δημοσίευσε συλλογὴ ποιημάτων του²⁷, που τή χαρακτηρίζει ὡς «σημεῖα μιᾶς μακρᾶς πορείας μέσα στὸν χρόνο: ἐμπειρίες θανάτου ἀπὸ τήν περίοδο τοῦ πολέμου, ἐμπειρίες ζωῆς, ἐμπειρίες ἀπὸ τόπους και ἐποχές». Στὸν πρόλόγὸ του ἀπορρίπτει τήν ποιητικὴ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν: «Ἐδῶ ἐπιδιώκεται ἡ ἐπιστροφή στὸ συγκεκριμένο, στὸ βίωμα, και στὴν ὀργανωμένη μορφή τοῦ λόγου»²⁸. Κάνει μιὰ σύντομη κριτικὴ τής σημερινῆς ποίησης, τήν ἀρνεῖται, κρίνει ὅτι ἡ ὑπερρεαλιστικὴ ἢ «μοντέρνα» ποίηση «ἐπιδιώκει ὡς αὐτοσκοπὸ τὸ ἀκατάληπτο – ἢ ποίηση δέν ἔχει πιά κοινωνικὴ λειτουργία, δέν ἀπευθύνεται σὲ κανέναν. Εἶναι προσωπικὴ ὑπόθεση και ἀσχολία τοῦ κλεισμένου στὸ γραφεῖο ἀτόμου».

25. ΟΥΙΛΙΑΜ ΣΑΙΞΠΗΡ, Σονέτα, εἰσαγωγὴ-ἐπιλογὴ-μετάφραση Στυλιανὸς Άλεξίου, ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 1998, σ. 15.

26. ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ, Τὸ Ἐντευκτήριον, ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 2004.

27. Στίχοι ἐπιστροφῆς, ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 2012.

28. Αὐτόθι, σ. 7.

Είναι ὀρθές οἱ διαπιστώσεις πού κάνει. Τὸ βλέπουμε στὴν Ἀκαδημία ὅταν πρέπει νὰ κρίνουμε ἑκατοντάδες ποιητικές συλλογές, συγκομιδὴ μίας μόνο χρονιάς. "Ὅπως λέει ὁ Ἀλεξίου, ὅλοι οἱ σύγχρονοι ποιητικοὶ τρόποι «ἔχουν καταλήξει σήμερα νὰ εἶναι "μανιέρα", ὅπως ἦταν καὶ ἡ ἀπλοϊκὴ, κοινότοπη, παραδοσιακὴ ποίηση "συναισθημάτων" τοῦ μεσοπολέμου».

Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς του εἶναι *Στίχοι ἐπιστροφῆς*. Ἐπιστροφῆς σὲ τί; Στὴν περασμένη ζωὴ ἢ στὴν περασμένη καὶ ξεχασμένη ποίηση; Καὶ στὰ δύο. Σ' ἓνα του ποίημα μὲ τίτλο «Ἀπολογισμός» ἀναθυμᾶται τὴ ζωὴ του:

«Μέτρησα τὴ ζωὴ μου
 μὲ σερβιτόρων ζωὲς σ' ἐστιατόρια ἐπαρχίας
 μὲ γέραςμα ἠθοποιῶν τοῦ κινηματογράφου,
 - - -
 μέτρησα τὴ ζωὴ μου,
 μὲ πάλιωμα βιβλίων, ἐρείπωση σπιτιῶν,
 παιδιὰ κι ἐγγόνια τῶν παιδιῶν τοῦ '30».

Εἶναι μιὰ ἄλλη ὄψη τοῦ Ἀλεξίου, τοῦ φιλολόγου, τοῦ ἀρχαιολόγου, τοῦ κριτικοῦ τῆς ποίησης. Μᾶς μελαγχολεῖ, γιατί λίγο πολὺ συγγενεὺε ἡ ζωὴ του μὲ τὴ δική μας, μόνο πού ἀπὸ τὴ δική του μᾶς ἔδωσε στιγμές της μὲ λυρισμό, μὲ στίχους πού νιώθουμε πὼς μιλάνε γιὰ μᾶς, ὅπως στὸ ποίημα «Ἵπνος»:

«Αἴσθησι βάρους πού ἀποθέτεις στὸ κρεβάτι,
 ἀλλαγὲς θέσης ἀδιανόητες γιὰ νεκρούς,
 μικρὲς κινήσεις πού σὲ πείθουν πὼς ὑπάρχεις».

Ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου ἦταν ἄνθρωπος τοῦ 19ου αἰ. μὲ τὴ γνώση καὶ τὴ μέθοδο τοῦ 20οῦ. Εἶχε πυκνὴ ἀλληλογραφία μὲ ὁμοτέχνους καὶ φίλους καὶ στὰ γράμματά του συζητοῦσε ιδέες καὶ ἀπόψεις σὰν νὰ εἶχε ἀντίκρου του τὸν παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς του. Ἐνα τμῆμα τῆς ἀλληλογραφίας του δημοσιεύτηκε²⁹. Ἀκόμη ἔγραψε γιὰ φίλους στοχαστικὰ μνημόσυνα³⁰.

29. Στυλιανὸς Ἀλεξίου & Ζήσιμος Λορεντζᾶτος, *Ἀλληλογραφία (1967-2003)*, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Κώστας Μπουρναζάκης, Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη, Ἡράκλειο 2010.

30. *Κείμενα φιλίας καὶ μνήμης*, ἐκδ. Δοκιμάκης, Ἡράκλειο 2010.

Ένα από τα τελευταία έργα του, τοῦ 2010, εἶναι ἡ Ἑλληνική λογοτεχνία. Ἀπό τὸν Ὅμηρο στὸν 20ὸ αἰῶνα³¹, ποῦ ἐκτείνεται σὲ 557 σελίδες καὶ ἀποτελεῖ ἱστορία, γραμματολογία, τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας ὄχι κατὰ τὸν τρόπο ποῦ μᾶς παρουσιάζουν τὰ ἔργα οἱ φιλολογικὲς γραμματολογίες, ἀλλὰ ὡς ἀφήγηση προϋποκειμένου ἀναγνώστη ποῦ διηγεῖται καὶ μεταδίδει ἐκεῖνα ποῦ διάβασε. Ἀπαλλαγμένο τὸ ἔργο του ἀπὸ ἐκδόσεις, χειρόγραφα, παραπομπές, διαβάζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος ὡς συνεχὲς κείμενο καὶ μᾶς μεταφέρει ἀπὸ μιὰ ἱστορικὴ ἐποχὴ σὲ ἄλλη μὲ φυσικότητα, δείχνοντας τὴν ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, παρουσιάζοντας τὶς μεταβολές της στὸν χρόνο. Ἐξαιρετὰ εἶναι τὰ μέρη ποῦ ἀφοροῦν τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη, ποῦ τὶς ἐξετάζει ἰσότιμα μὲ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, τὶς ἀναλύει καὶ φανερώνει τὴ σημασία τους, τὴν ἐπίδρασή τους καὶ τὴ λογοτεχνικὴ καὶ γλωσσικὴ ὁμορφιὰ καὶ ἀξία τους.

Ξεχωρίζει τὸν Μακρυγιάννη ἀπὸ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς του λέγοντας πῶς «ὁ ἀναγνώστης ποῦ περνᾷ ἀπὸ τὴν ἀφασία καὶ τὸ κενὸ τῶν Σούτσων καὶ Ραγκαβήδων στὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Μακρυγιάννη ἔχει τὴν αἴσθησι μεταφορᾶς σ' ἓναν ἐντελῶς διαφορετικὸ κόσμο, νιώθει μιὰ δροσερὴ ἐπαφή μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴ Ζωή»³². Εἶναι ἡ κρίσις αὐτὴ μιὰ μικρὴ νύξις τῆς καταστροφῆς ποῦ συντελέστηκε στὴ γλώσσα μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς ἄλλης ἐλληνικῆς τεχνητῆς, ποῦ χρειάστηκε ἀγῶνας μεγαλύτερος ἀπὸ ἐνάμιση αἰῶνα γιὰ νὰ ἀποτιναχτεῖ.

Μὲ τὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Ἀλεξίου ἀντιμετρήθηκε μὲ πολλὲς παγιωμένες γραμματολογίες, ἐξαιρετές, ποῦ προσφέρουν καὶ θὰ προσφέρουν γιὰ δεκαετίες. Ἡ πρωτοτυπία του καὶ ἡ προσφορά του βρίσκεται στὸ ὅτι, ὅπως καὶ στὴν ἐκδοσὴ του τοῦ Σολωμοῦ, μᾶς ἔδωσε ἓνα μεγάλο ἐπιστημονικὸ ἔργο σὲ μορφή προσιτὴ, κατανοητὴ. Ἀπέφυγε τὶς λόγιες φλυαρίες καὶ τὴ φαινομενικὴ σοφία. Ἄν ὑπάρχει κάτι τὸ ἀντίστοιχο στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς Τέχνης τοῦ Χρήστου Τσουντα, ἔργο ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 1926. Καὶ ἐκεῖνο γραμμένο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὸν ἴδιο σκοπὸ, παραμένει ἀγέραστο ἔπειτα ἀπὸ 88 χρόνια, ὅσα καὶ τῆς Ἀκαδημίας μας, τῆς ὁποίας ὁ Τσουντας ἀνῆκε στὰ πρῶτα, τὰ διορισμένα, μέλη.

31. Ἐκδ. Στιγμὴ, Ἀθήνα 2012.

32. σ. 454.

Στά σχέδια του Άλεξίου ήταν και η μετάφραση, αν όχι ολόκληρης, τουλάχιστον τμημάτων της *Ὀδύσσειας* του Ὀμήρου. Λίγα κομμάτια είχε δώσει από χρόνια αναγγέλλοντας έκτενέστερο ἔργο³³. Τη χρονιά του θανάτου του, πέρυσι δηλαδή, κυκλοφορήθηκε μιὰ ἀνθολόγηση της *Ὀδύσσειας* σὲ μετάφραση μὲ έκτενή εισαγωγή, ὅπου ἀποτιμᾷ τὶς ἕως σήμερα νεοελληνικὲς μεταφράσεις τοῦ ἔπους καὶ ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ μορφή της μετάφρασης. Δίκαιη καὶ ὀρθὴ εἶναι ἡ ἀπόψή του ὅτι «γενικὰ στοὺς μεταφραστὲς κυριαρχεῖ σχεδὸν πάντα ἕνας λανθασμένος τρόπος ἐξάρτησης ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Ὡστόσο τὸ κύριο εἶναι τὸ μεταφρασμένο κείμενο. Σ' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπικεντρώνεται ἡ προσπάθεια, ὥστε νὰ δίνει τὴν ἐντύπωση αὐτόνομου, ἀβίαστου καὶ ἀνετου νεοελληνικοῦ λόγου»³⁴.

Τὸ τελευταῖο δημοσίευμα τοῦ Άλεξίου ἦταν Ὁ Κρητικὸς τοῦ Σολωμοῦ³⁵, ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Ἀθήνα τὸν περυσινὸ Νοέμβριο. Στις 12 τοῦ ἴδιου μήνα ὁ Στυλιανὸς Άλεξίου ἔφευγε ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ὅπως μοῦ εἶπε φιλικὸ του πρόσωπο³⁶, πρόλαβε νὰ ἰδεῖ τὸ πρῶτο του ἀντίτυπο.

Μὲ τὸν Κρητικὸ συνδύασε δύο πνευματικὸς ἔρωτες τῆς ζωῆς του: τὴν Κρήτη καὶ τὸν Σολωμό. Ἡ ἔκδοση τοῦ ποιήματος, ποὺ τὸ εἶχε ἐπεξεργασθεῖ στὶς δύο μεγάλες ἐκδόσεις τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ, παρουσιάζει βελτιώσεις σὲ σχέση μὲ τὶς παλιότερες. Ὅπως γράφει στὴν εισαγωγή του, διαφοροποιεῖται σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς «Στιγμῆς». «Στιγμῆ» εἶναι ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος ποὺ ἐξέδωσε τὸν Σολωμὸ τὸ 1994 καὶ τὸ 2007.

Ἡ σύντομη περιγραφή μου τοῦ ἔργου τοῦ Άλεξίου δὲν δίνει οὔτε τὴ σκιά τῆς προσωπικότητάς του. Ὅπως δὲν εἶναι ἐκτενέστερη καὶ πληρέστερη τῆς παρουσίας τῆς ὑποψηφιότητός του κατὰ τὴν Πέμπτη 1 Ἰουνίου 2000. Ἡμουν μέλος τῆς Ἀκαδημίας λίγους μῆνες μόνο, γνῶριζα ὅμως

33. *Ποικίλα ἑλληνικά*, ἐκδ. Στιγμῆ, Ἀθήνα 2009, σ. 39-44.

34. *Ὀμήρου Ὀδύσσεια*, εἰσαγωγή-ἀνθολόγηση-μετάφραση Στυλιανὸς Άλεξίου, ἐκδ. Στιγμῆ, Ἀθήνα 2013, σ. 11. Σὲ ἐπιστολή του τῆς 1 Μαΐου 2008 μοῦ γράφει: «Ἐχω ἐπιστρέψει σὲ παλιὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἀγάπες μου γιὰ τὴν ἀρχαία ποίηση».

35. Ὁ Κρητικὸς, ἐπίμετρο-σημειώσεις Στυλιανὸς Άλεξίου, ἐκδ. Κίχλη, Ἀθήνα 2013.

36. Ὁ Χαράλαμπος Κριτζᾶς, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε ἕνα ὥραῖο κείμενο γιὰ τὸν Άλεξίου, Ὁ Μέντωρ, 106, 2013, σ. 287-294.

τὸ ἔργο τοῦ Ἀλεξίου, τὸ ἀρχαιολογικὸ καὶ τὸ νεοελληνικό. Μοῦ φάνηκε, καὶ τὴ θεωρῶ ἀκόμη, ἀνεξήγητη ἢ ἀντίδραση γιὰ τὴν ἐκλογή του μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι ἦταν ἀρχαιολόγος. Ἀλλὰ ἔπρεπε ὅλοι νὰ γνωρίζουμε, θετικοὶ καὶ ἀνθρωπιστές, ὅτι ἦταν καὶ μεγάλος νεοελληνιστής.

Συναντηθήκαμε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Παρασκευὴ 21 Ἀπριλίου τοῦ 2000. Ἦταν καὶ ὁ Σπῦρος Ἰακωβίδης. Τοῦ συστήσαμε νὰ ἰδεῖ τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς. Ἔκανε, ὅπως μοῦ ἔγραψε ἀργότερα, στὶς 28 Σεπτεμβρίου τῆς ἴδιας χρονιᾶς, δύο μόνο «δειγματοληπτικὲς» ἐπισκέψεις. «Δὲν ἦταν ἐνθαρρυντικὲς». Ἀπογοητεύτηκε ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴ τῶν «θετικῶν». «Δὲν μπορεῖ νὰ γίνει οὔτε κἂν μιὰ σχετικὴ συζήτηση κατὰ τὴν ἐπίσκεψη». Δὲν ἐπεδίωκε ἕνα ἀξίωμα, τὸν ἔτρωγε τὸ μεράκι τῆς ἐπιστήμης. «Ἡ Ἀκαδημία μ' ἐνδιέφερε γιὰ τὸ Λεξικό κυρίως». Ἦθελε νὰ τὸ σπρώξει καὶ πίστευε ὅτι θὰ τὸ κατόρθωνε.

Εἶχε δίκαιο νὰ ἔχει ἀπωθήσεις καὶ ἐνδοιασμούς. Στὴ συζήτηση γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά του ἀκούστηκαν παράλογα ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς ἐκλογῆς του καὶ κυρίως ὅτι ἦταν ἀρχαιολόγος.

Ἀλλὰ ἐκεῖνον κάλεσε ἡ Ἀκαδημία νὰ μιλήσει στὴν Ἑκτακτὴ Συνεδρία τῆς 12 Μαΐου 1998, ὅταν γιορτάστηκαν τὰ 200 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Σολωμοῦ, ἐνῶ τὸν εἶχε ἐκλέξει ἀντεπιστέλλοντα στὴν ἀρχαιολογία³⁷. Ἡ ἄρνηση ἐκλογῆς τοῦ Ἀλεξίου θυμίζει τὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων γιὰ τὸν Καιρὸ, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ σήμερα ὀνομάζουμε εὐκαιρία. Δὲν μπορέσαμε νὰ τὴ συλλάβουμε γιατί πέρασε μπροστὰ μας γιὰ μιὰ στιγμή καὶ χάθηκε. Χάθηκε ὅμως μόνο γιὰ τὴν Ἀκαδημία, γιατί ξαναγύρισε στὴν Κρήτη, ὅπου συνέχισε νὰ ἐργάζεται. Ἔχασε ἡ Ἀκαδημία καὶ ἐκεῖνος προχώρησε σὲ νέους πνευματικοὺς ἄθλους.

Μὲ τὸν Στυλιανὸ Ἀλεξίου ὑπῆρξαμε συνάδελφοι στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ συνεργαστήκαμε πολλὰ φορὲς. Ὑπῆρξε διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος καὶ ὡς νεοελληνιστὴς ξεπέρασε τοὺς παλαιότερους καὶ τοὺς συγχρόνους του. Τὸ ἔργο του θὰ παραμείνει πρωτοπόρο καὶ μεγάλο. Ὁ ἴδιος σὲ γράμμα του³⁸ περιγράφει τὴν ἐπιστημονικὴ του ζωὴ μὲ λίγες λέξεις: «Σ'

37. Ἡ λογοτεχνικὴ πορεία τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ΠΑΑ, 73, 1998, Β', σ. 249-260.

38. Τῆς 20 Ἰανουαρίου 2011.

ὅλη μου τὴ ζωὴ, ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὰ δύο πάθη μου ἦταν ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ φιλολογία. Μοῦ ἔδωσαν μεγάλες χαρές, καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ μοῦ δίνουν. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἐνιαία»³⁹.

39. Θεωρῶ ὡς τὸν μεγαλύτερο γιὰ μένα ἔπαινο τὴν κρίση του, σὲ ἐπιστολὴ του τῆς 27 Ὀκτωβρίου 2000, γιὰ ἓνα βιβλίο μου: «Γιὰ τίς ἐλλείψεις τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας μὲ παρηγορεῖ ὁ Ραμνοῦς σας. Ἐξαιρετὴ σύνθεση ποῦ δικαίῳναι τὴν ἀρχαιολογία περισσότερο ἀπὸ τοὺς τόμους μὲ λίστες καὶ τομὲς ὀστράκων. Δίνετε τὴ ζωὴ τοῦ τόπου καὶ τῆς ἐποχῆς». Τὸ τελευταῖο του γράμμα πρὸς ἐμένα ἦταν τῆς 27 Ἀπριλίου 2013. Μ' εὐχαριστοῦσε γιὰ τὸ *Πρόχειρον* ποῦ τοῦ εἶχα στείλει.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μὲ ἰδιαιτέρη χαρὰ ὡς τακτικὸ μέλος τῆς τὸν κ. Θεόδωρο Παπαγγελῆ, καθηγητῆ Λατινικῆς Φιλολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2013 στὴν ἔδρα τῆς «Λατινικῆς Φιλολογίας».

Ὁ νέος Ἀκαδημαϊκὸς ἀπεφοίτησε ἀπὸ τῆ Φιλοσοφικῆ Σχολῆ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καί, μετέπειτα ὡς ὑπότροφος, ἀκολούθησε πρόγραμμα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Κέμπριτζ, τοῦ ὁποῖου ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ.

Ἡ ἀκαδημαϊκὴ καὶ ἐρευνητικὴ εἰκόνα τοῦ κ. Παπαγγελῆ ὡς λατινιστῆ εἶναι ἰδιαιτέρα ἐντυπωσιακὴ καὶ τυγχάνει μεγάλης κριτικῆς ἀποδοχῆς ἀπὸ τοὺς ἐγκυρότερους σύγχρονους λατινιστὲς σὲ Εὐρώπη καὶ Ἀμερικῆ. Ὁ κ. Παπαγγελῆς ἔχει δημοσιεύσει σειρά ἐργασιῶν στὰ ἐγκυρότερα, καὲ μὲ ἰδιαιτέρα αὐστηρὲς προδιαγραφές, ξένα φιλολογικὰ περιοδικὰ μὲ τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν δημοσιευμάτων νὰ ἀποτελοῦν ὄργανικὸ καὲ ἐπίκαιρο μέρος τῆς σχετικῆς διεθνοῦς βιβλιογραφίας. Τέλος, ἔχει ἀφιερῶσει καὲ ἀφιερώνει σημαντικὸ χρόνο σὲ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα γιὰ τὴν ὑποστήριξη καὲ τόνωση τοῦ ἀρχαιογνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος στὴ Μέση Ἐκπαίδευση.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχῆς ποὺ σᾶς καλωσορίζει καὲ σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ συνέχιση τῆς ἐπιστημονικῆς καὲ

ἐρευνητικῆς προσφορᾶς σας – τώρα πλέον καί στό πλαίσιο τῶν σκοπῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Σᾶς καλῶ νά σᾶς περιβάλω μέ τὸ μεγάλο διάσημο τοῦ Ἰδρύματος.

Καί τώρα παρακαλῶ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Νικόλαο Κονομῆ νά ἀνέλθει στό βῆμα καί νά παρουσιάσει λεπτομερῶς τὸ ἔργο τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
κ. ΝΙΚΟΛΑΟ ΚΟΝΟΜΗ

Ἀγαπητὲ κ. Συνάδελφε,

Γεννήθηκα στὴ Θεσσαλονίκη καί φοίτησα στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου (1971-1975). Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπέδειξες σοβαρότητα στίς σπουδές σου, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τίς ἐξαιρετικὲς ἐπιδόσεις σου καί ἀπὸ τίς ὑποτροφίες ποὺ εἶχες. Ἐπιπλέον ἡ σοβαρότητά σου φαίνεται ἀπὸ τὴ φροντίδα σου νά γίνεις ἐγκρατής, ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς καί Λατινικῆς, τῶν κυριότερων νεοτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν – ἔξι τὸν ἀριθμὸ – ποὺ θά σέ βοηθοῦσαν στὴν ἐπιστημονικὴ σου σταδιοδρομία. Ἀπὸ τὸ 1981-1985 ἀκολούθησες πρόγραμμα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν στὴ Λατινικὴ Φιλολογία στοὺ Πανεπιστήμιο τοῦ Κέμπριτζ, ἀρχικὰ ὑπότροφος τοῦ Κολεγίου St. John's – ἐνὸς ἀπὸ τὰ πλέον διακεκριμένα κολέγια γιὰ τίς κλασικὲς σπουδές τοῦ Πανεπιστημίου – καί ἐν συνεχείᾳ τοῦ ΙΚΥ. Ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ βασιλικοῦ καθηγητῆ τῆς λατινικῆς γλώσσας E. J. Kenney συνέγραψες τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ *Propertius: A Hellenistic Poet on Love and Death*, μέ τὴν ὁποία τὸ 1985 ἡ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν τοῦ πρώτου Πανεπιστημίου τῆς Εὐρώπης σέ ἀναγόρευσε διδάκτορά της. Στὴ συνέχεια ἐπέστρεψες στὴ θέση σου στοὺ ΑΠΘ, ὅπου τὸ 1995 ἐκλέχτηκες τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας, ἀφοῦ στοὺ μεταξὺ ἀνῆλθες διαδοχικὰ ὅλες τίς ἐνδιάμεσες βαθμίδες. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία σου στοὺ ΑΠΘ εἶχες τὴν εὐκαιρία νά συμμετάσχεις ὡς προσκεκλημένος ὁμιλητὴς σὲ διεθνῆ συνέδρια καί σὲ διάφορα πανεπιστήμια. Εἶσαι ἐπιπλέον ἐνεργὸ μέλος τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς διαφόρων διεθνῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν καί διετέλεσες πρόεδρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ διοργάνωση τοῦ διεθνοῦς συμποσίου λατινικῶν σπουδῶν στὴ Θεσσαλονίκη σὲ συνεργασία μέ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης (2009).

Ἡ ἐρευνητικὴ σου δραστηριότητα κινήθηκε σὲ τρεῖς ἄξονες: ἀσχο-

λήθηκες άρχικά πιό πολύ με ζητήματα κριτικῆς τοῦ κειμένου, άκολούθως δραστηριοποιήθηκες στόν χῶρο τῆς έρμηνείας συνδυάζοντας τήν παραδοσιακή μέθοδο με τή συγκριτολογική θεωρία. Ὁ τρίτος κύκλος ὑπῆρξε μιá προσπάθεια δημιουργικῆς μετάφρασης τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου στή νεοελληνική γλώσσα, μεταφράζοντας κυρίως Ὀβίδιο.

Τό άποτέλεσμα τῶν έρευνητικῶν σου δοκιμῶν ὑπῆρξε ιδιαίτερα έντυπωσιακό. Ἡ διδακτορική σου διατριβή για τόν Προπέρτιο, έκδομένη από τό Cambridge University Press σέ τρίτη έκδοση, έχει άναδειχθεῖ σέ σημεῖο άναφορᾶς στήν πρόσφατη διεθνή βιβλιογραφία για τή ρωμαϊκή έλεγεία. Οί κρίσεις τῶν κυριότερων σύγχρονων λατινιστῶν άποτυπώνουν μιá εἰκόνα μεγάλης άποδοχῆς από μέρους τους τῆς πρωτότυπης για τά εὑρήματά της έργασίας σου. Οί έκτενεῖς μονογραφίες σου –*Ἡ Ποιητική τῶν Ρωμαίων «Νεωτέρων»*: προϋποθέσεις και προεκτάσεις (Άθήνα 1994) και *Άπό τή βουκολική εὐτοπία στήν πολιτική οὐτοπία. Μιά μελέτη τῶν Έκλογῶν τοῦ Βιργιλίου* (Άθήνα 1995)—, καρπός πολύχρονου μόχθου και ένδεδεχούς έρευνας, χαρακτηρίζονται από αὐστηρή έρμηνευτική μέθοδο, στέρεη έπιχειρηματολογία και εὐρύτητα γνώσης στις περιοχές τῆς έλληνιστικῆς, τῆς νεότερης εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας και τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας. Ἡ εὐρύτατη γλωσσομάθειά σου και ἡ άνετη έξοικείωσή σου με τίς νεότερες εὐρωπαϊκές λογοτεχνίες σου έπιτρέπουν νά τοποθετεῖς τίς ανάλυσεις σου σέ μιá εὐρύτερη κατά τό δυνατόν προοπτική, πράγμα πού εξέπληξε εὐχάριστα τοὺς πλέον έγκυρους όμοτέχνους σου διεθνῶς. Για τοὺς ξένους συναδέλφους σου εἶσαι ένας από τοὺς πιό σημαντικούς μελετητές τῆς πρόσληψης τῆς έλληνιστικῆς λογοτεχνίας από τοὺς Ρωμαίους. Ἰδιαίτερα άξιοσημείωτο εἶναι και τό γεγονός ότι πολλές από τίς άγγλόφωνες έργασίες σου αναφέρονται, πράγμα άξιοσημείωτο, και από μελετητές πού εργάζονται έξω από τόν χῶρο τῆς κλασικῆς φιλολογίας.

Μπορῶ νά διαβεβαιώσω, έπειδή παρακολουθῶ τή σταδιοδρομία σου, ότι εκτελεῖς με άδιάπτωτο για τή φτωχή μας ανώτατη και μέση παιδεία ένδιαφέρον τά διδακτικά σου καθήκοντα με παραδειγματική σοβαρότητα και χαίρω γιατί άσκεις δυνατή επίδραση στους φοιτητές σου για σοβαρή μελέτη τῆς έλληνιστικῆς ποίησης.

Τά έπιτεύγματά σου αυτά και άλλα, τά όποια παρέλειψα, τύχη άγαθῆ σέ όδήγησαν επάξια στήν Άκαδημία Άθηνῶν. Σέ καλωσορίζω, άγαπητέ Θεόδωρε, και σου εὐχομαι κάθε έπιτυχία στις έπιστημονικές σου δραστηριότητες και εκπλήρωση τῶν εὐγενῶν σου στόχων. Μουσικήν ποίει και εργάζου.

INGENIUM GRAECUM, IMPERIUM ROMANUM:
ΤΟ ΟΜΗΡΙΚΟ ΕΠΟΣ, Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ Η ΡΩΜΗ

ΕΙΣΙΓΗΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

Ἡ πρώτη μου ἀναφορὰ ἀνήκει στὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, πρὸς τὰ ὁποῖα ἐκφράζω σήμερα ἐγκάρδιες εὐχαριστίες γιὰ τὴν ἀνώτατη διάκριση ποὺ μοῦ ἐπεφύλαξαν στὶς 18 Ἀπριλίου τοῦ 2013. Κύριε Πρόεδρε, σὰς εὐχαριστῶ γιὰ τὴ θερμὴ σας προσφώνηση. Ἡ παρουσίασή μου ἀπόψε ἀπὸ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ κ. Νίκο Κονομῆ ἀποτελεῖ γιὰ μένα μιὰ συναισθηματικὴ ἐμπειρία ποὺ δὲν θὰ μποροῦσα νὰ ἀποδώσω μὲ πληρότητα χωρὶς νὰ διαρρήξω τὶς νενομισμένες συμβάσεις μιᾶς δημόσιας ὁμιλίας. Στὸ πρόσωπο καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Νίκου Κονομῆ βλέπω ὄχι μόνον τὸν δάσκαλο τῆς φοιτητικῆς νιότης ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀδιάλειπτη παρουσία ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ἀκαδημαϊκῆς εὐθυκρισίας καὶ στοργικῆς διαθεσιμότητας κατὰ τὸ ἄνυσμα τῆς ὠρίμανσης καὶ τώρα, ἐλπίζω, τῆς ὠριμότητάς μου. Τοῦ ὀφείλω χάριτες καὶ τοῦ εἶμαι εὐγνώμων γιὰ ὅλα αὐτά.

Ἡ παρουσία του ἐδῶ, σήμερα, ἀνακαλεῖ στὸν νοῦ μου καὶ τὶς ἄλλες ἀπαράγραπτες ὀφειλές τῆς ἀκαδημαϊκῆς μου σταδιοδρομίας, ὄχι μόνον στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου τὴν προνομιακὴ σχέση μου μὲ τὴ λατινικὴ μεριά τῆς κλασικῆς φιλολογίας τὴν ἐπιτάχυναν δάσκαλοι ὅπως ὁ Ἀναστάσιος Μέγας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Γρόλλιος, τὸν ὁποῖο ἀξιόνομαι νὰ διαδεχθῶ στὴν ἔδρα τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας τῆς Ἀκαδημίας· ἀνακαλεῖ στὸν νοῦ μου καὶ τὸ τιμιώτερον ἀπὸ τὸν βίῳ μου στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge – καὶ αὐτὸ ἦταν ἡ μαθητεία μου στὸν Edward John Kenney, τὸν μεγαλύτερο λατινιστὴ τῆς γενιᾶς του καὶ ἀπὸ τοὺς Πατριάρχες τοῦ κλάδου, ὁ ὁποῖος τελεῖ ἐν πλήρει δραστηριότητι καὶ σήμερα στὰ 92 του καὶ στὸν ὁποῖο, πρὶν ἀπὸ 34 χρόνια, μὲ ἀπέστειλε συστημένο καὶ ἐπειγόντως ὁ ἴδιος Νίκος Κονομῆς. Κρατῶ στὴν καρδιά καὶ τὸ μυαλό μου λάμψεις καὶ αἰσθήσεις ἀπὸ ἄλλους λαμπροὺς καὶ ἀγαπημένους δασκάλους καὶ συναδέλφους, τόσο στὴ θεσσαλονικιώτικη Alma Mater ὅσο καὶ στὸ ἀκαδημαϊκὸ τέμενος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τῆς Κανταβριγίας. Καὶ αἰσθάνομαι ὡς τιμαλφὲς τῆ μακρὰ, γόνιμη καὶ ζῶσα διανοητικὴ καὶ ἀνθρώπινη σχέση μου μὲ τὸν φίλο καὶ παντοιοτρόπως μεγάλο

δάσκαλο, Δημήτρη Μαρωνίτη. Και στην πιό πρόσφατη από τις πρόσφατες μνημες μου, βρήκα δίπλα μου και πολύ κοντά μου δυο έξοχους φίλους και συναδέλφους που αναδέχθηκαν τη μεγάλη τιμή και ευθύνη της ακαδημαϊκής έδρας στο ανώτατο πνευματικό ίδρυμα λίγο πριν από έμένα, τον Αντώνη Ρεγκάκο και τον Μιχάλη Τιβέριο.

Θά ήθελα εδώ να έπιτρέψω στον έαυτό μου ένα πολυ πιό προσωπικο νευμα στην κατεύθυνση της οικογένειάς μου. Φιλήσυχοι και άδιαπραγμάτευτα έντιμοι, οι γονεις μου μου εξασφάλισαν πάντα τη φιλόφρονα ήσυχία και ασφάλεια που χρειαζόμουν σε κρίσιμες για τη διαμόρφωσή μου περιόδους. Η γυναίκα μου και οι δυο γιοί μου θα μπορούσαν συχνά να παραπονεθούν ότι το άσκητικό μου γραφείο με γνώριζε πολυ καλύτερα από τους υπόλοιπους κοινοβιακούς χώρους του σπιτιου, αλλά άντι γι' αυτό μου έδειξαν μόνο την υπομονή και την αγάπη τους. Τους ευχαριστώ γι' αυτό και για πολλά άλλα υμορφα πράγματα που δημιουργήσαμε και μοιραστήκαμε μαζί αυτά τά χρόνια.

Και περαιώνοντας αυτόν τον προσωπικο πρόλογο, θα ήθελα να ευχαριστήσω και όλους όσοι, φίλοι, συνάδελφοι, γνωστοί ή άγνωστοί μου, με τιμούν απόψε εδώ με την παρουσία τους.

*

* *

Στην Αρχαιότητα γράφω έπος σημαίνει: λογαριάζομαι, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, με το προηγούμενο του όμηρικο έπος. Η Ήλιάδα και η Όδύσεια, κυρίως ή πρώτη, είναι άφηγήσεις για ήρωικούς χαρακτήρες σε έναν κόσμο όπου, παρά τη συνεχή ώσμωση ανάμεσα στη θνητή ανθρωπότητα και τους άθανάτους, οι τελευταίοι διεκδικούν άνυποχώρητα το φέουδο της προσωπικής τους αυθαιρεσίας και άγνωρίζουν μόνο την έσχατη δικαιοδοσία μιās Ανάγκης-Μοίρας που ταυτίζεται με τη βούληση του Δία. Μέσα σ' αυτόν τον κλοιό οι θνητοί πρωταγωνιστές του έπος χαράσσουν προσωπικές διαδρομές, συχνά με έγωκεντρικό πείσμα, και πάντα με την κυρίαρχη μέριμνα του κλέους και της ύστερόφημης έπωνυμίας. Ο Άχιλλέας και ο Όδυσσεας, παρά τις διαφορετικές συνθήκες δράσης τους, λειτουργούν ως διακεκριμένες άτομικότητες και διαπρέπουν μέσα στα όρια μιās άριστείας ή όποια, πάνω και πέρα από όλα, υπηρετεί το δικό τους κλέος. Οι τρεις κόκκινες κλωστές στο ύφάδι της Ήλιάδας και της Όδύσειας είναι ή αίσθηση της προσωπικής τιμής, ή όργη και ή εκδίκηση – και αυτό ισχύει

για θνητούς και άθανάτους. Σε αυτήν την προοπτική, ακόμη και ο ταυτόσημος με την έσχατη δικαιοδοσία της Μοίρας Δίας τείνει συχνά να μοιάζει περισσότερο με τοπικό είρηνοδίκη που έκδικάζει προσωπικές διαφορές. Ο δακτυλικός εξάμετρος, δηλαδή ή μετρική μορφή στην οποία είναι συντεθειμένα τὰ όμηρικά έπη, είναι θούριος για συλλογική πολεμική δράση, είναι, όμως, και έμβατήριο για μοναδικούς και μοναχικούς ήρωες που άνήκουν πάνω άπ' όλα στον άρχαϊκό έαυτό τους και στην άρχαϊκή περηφάνια τους.

Ο Όμηρος πέρασε την Άδριατική στά μέσα του 3ου π.Χ. αιώνα, και φόρεσε για πρώτη φορά τη ρωμαϊκή τήβεννο με μια κατά προσέγγιση μετάφραση της Όδύσειας. Μερικές δεκαετίες άργότερα, ο Όμηρος στοίχειωσε τὰ όνειρα του μεγαλύτερου έπικού ποιητή της πρώιμης ρωμαϊκής λογοτεχνίας. Ο Κόιντος Έννιος (αυτό ήταν τὸ όνομά του) θά όνειρευτηκε, φαντάζομαι, τὸν Όμηρο στο ίταλικό άκρογιάλι και μπορεί να τὸν εΐδε, όπως ο δικός μας Σολωμός αιώνες άργότερα, γέροντα, με παλιά σκισμένα ρούχα, καθώς «έκκινούσε τὸ φύσημα του άέρος τὰ άρια μαλλιά του, ὅλ' άσπρισμένα». Και ο Ρωμαϊός δὲν άρκέστηκε μόνο να πει «άγάλι άγάλι άσηκώθη άπό χάμου και, ώσάν να 'χε τὸ φῶς του, ἤλθε κοντά μου», αλλά διαφήμισε τὸν έαυτό του ως τὴν πρώτη ρωμαϊκή μετενσάρκωση του Όμήρου. Και ως ρωμαϊός Όμηρος έγραψε έπος, χύνοντας για πρώτη φορά τὸ σκληρό μέταλλο της λατινικής γλώσσας στα καλοδουλεμένα καλούπια του έλληνικού δακτυλικού εξάμετρου και βαδίζοντας με νεοφώτιστη πεποίθηση στα χνάρια του όμηρικού προτύπου.

Πλήν, στο δικό του έπος ο θούριος και τὸ έμβατήριο δὲν είναι τόσο για τὸς Ιταλούς Άχιλλεΐς όσο για τὴν ίδια τὴν ιδέα της Romanitas, τὴν ιδέα μιᾶς συντεταγμένης ρωμαϊκής εξουσίας, ενός imperium, τὸ όποιο στα χρόνια του (άρχές του 2ου π.Χ. αιώνα) εΐχε ἤδη ένοποιήσει τὴν Ίταλία, έτοιμαζόταν να ρίξει στα άζήτητα της Ίστορίας τὴν μεγάλη Καρχηδόνα και όσονούπω, λαμβάνοντας νομή και κυριότητα σε ὅλο σχεδόν τὸ γεωγραφικό κληροδότημα του Άλεξάνδρου, θά μετέτρεπε τὴ Μεσόγειο σε ρωμαϊκή λίμνη. Έτσι ἡ εὐρύχωρη φόρμα του όμηρικού έπους θά έπιταχθεΐ για τις άνάγκες τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων, και τὸ όμηρικό δοχεΐο θά αναγομωθεΐ με ένα άλλο, συλλογικό και έθνικό, κλέος.

Άλλά ο έκρωμαϊσμός του Όμήρου είναι άπλῶς ἡ άλλη ὄψη του εξελληνισμού της Ρώμης. Μέχρι τὰ μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα ο έλλαδικός χῶρος θά γινόταν ρωμαϊκή έπαρχία, αλλά ἡ Ρώμη και ἡ ιθύνουσα τάξη της θά

αυτομολούσε αὐτανδρῆ στὸ ἐλληνικὸ πολιτισμικὸ παράδειγμα καὶ θὰ ἀποροφοῦσε μὲ βουλιμικὴ ταχύτητα ὅλα τὰ μαθήματά του. Αὐτὰ εἶναι γνωστά: εἶναι, ἄς ποῦμε, οἱ πηχναῖοι τίτλοι τῆς Ἱστορίας πού ξέρουμε. Αὐτὸ πού δὲν ξέρουμε τόσο καλά, καὶ πού ἀξίζει νὰ ψηλαφήσουμε καλύτερα, εἶναι τοῦτο τὸ συναρπαστικὸ ἀμάλγαμα πού ἀπεργάστηκε ἡ ἀλχημεία τῆς Ἱστορίας, δηλαδή μιὰ βαθιὰ ἐξελληνισμένη στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ Ὑπερδύναμη.

Ἄν αὐτὸ ἀκούγεται κάπως ὀξύμωρο εἶναι ἴσως ἐπειδὴ ἱστορικὰ ἡ Ἑλλάδα δὲν ὑπῆρξε ποτὲ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ Ὑπερδύναμη μὲ τὸν τρόπο πού ὑπῆρξε ἡ Ρώμη. Στὰ χρόνια τῆς κλασικῆς του ἀκμῆς ὁ ἐλλαδικὸς χῶρος ἦταν μιὰ πολιτισμικὴ, θρησκευτικὴ καὶ γλωσσικὴ ὁμοσπονδία ἢ ὁποῖα, ὅμως, προτίμησε νὰ ζήσει τὴν Ἱστορία ἀκροβολισμένη σὲ διακριτὲς πόλεις-κράτη. Ὁ Περσικὸς κίνδυνος ἀνέδειξε τὸν κοινὸ φυλετικὸ παρονομαστή, ἡ νίκη γαλβάνισε τὸ αἶσθημα μιᾶς εὐρύτερης ἐλληνικότητας σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τοὺς ἐξ Ἀνατολῶν ἀλλοφύλους, ἀλλὰ δὲν ἀκύρωσε αὐτὴ τὴ φυγόκεντρη πολιτικὴ δυναμικὴ. Ὁ Μακεδόνας στρατηλάτης δημιουργήσε τὴ δυνατότητα μιᾶς οἰκουμένης μὲ ἐλληνικὸ πολιτισμικὸ πρόσημο, ἀλλὰ κρουολόγησε πολὺ νωρὶς καὶ πολὺ σοβαρὰ καὶ οἱ Διάδοχοί του διέπρεψαν σὲ ἀγῶνες ἀλληλοεξόντωσης, σφίγγοντας πεισματικά ὁ καθένας τὸ δικό του σκῆπτρο. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ πολιτισμικὴ καὶ γλωσσικὴ διαστολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, δηλαδή κατὰ τοὺς τελευταίους τρεῖς προχριστιανικοὺς αἰῶνες, δὲν εἶχε πολιτικὸ ἰσοδύναμο μὲ τὴ μορφή συντεταγμένου ἐξουσιαστικοῦ κέντρου. Καὶ ἔτσι, περνώντας τὴν Ἀδριατικὴ, τὸ ἐλληνικὸ παράδειγμα περιῆλθε σὲ διαλεκτικὴ σχέση μὲ μιὰ γεωπολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ πραγματικότητα πού ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶχε γνωρίσει ποτέ. Τὸ χρονικὸ τοῦτο μέγα ἐστίν, καὶ ἐδῶ μπορῶ νὰ σᾶς μιλήσω, μὲ ἀναγκαστικὴ συντομία, μόνο γιὰ μιὰ πτυχὴ αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς, ἐπιχειρώντας νὰ δείξω πῶς, στὸ δυναμικὸ τῆς πεδίο, μιὰ ἐλληνικὴ γραμματειακὴ φόρμα, τὸ ὁμηρικὸ ἥρωικὸ ἔπος, ὑποδεχόμενη ρωμαϊκὸ ἰδεολογικὸ ὕλικό, ἀνασημασιοδοτεῖται καὶ κερδίζει ἐμβέλεια ἀντίστοιχη πρὸς τὶς οἰκουμενικὲς ἀξιώσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐξουσιαστικοῦ προγράμματος.

Ὁ Κόιντος Ἐννιος πέθανε τὸ 169 π.Χ. Στὶς ἐπόμενες δεκαετίες ἡ Ρώμη συνέχισε ἀκάθεκτη τὴν προέλασή της μέχρι τὴν ἐποχὴ πού οἱ τροπαιοῦχοι στρατηγοὶ της ἔνωσαν ἀρκετὰ ἰσχυροὶ γιὰ νὰ συγκρουστοῦν μὲ τὴ Σύγκλητο καὶ νὰ προκαλέσουν ἓνα παρατεταμένο ἐμφύλιο χάος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο, τὸ 31 π.Χ., ἀναδύθηκε τελικὰ μόνος κυρίαρχος ὁ Ὀκταβιανός,

θετὸς γιὸς τοῦ Ἰούλιου Καίσαρα, καὶ μετέπειτα Αὐγουστος. Καὶ αὐτὴν τὴν περίοδο, ὁ μεγαλύτερος ἐπικός ποιητὴς τῆς Ρώμης, ὁ Βιργίλιος, ἄρχισε νὰ γράφει τὸ δικό του ἔπος, τὴν *Αἰνειάδα*.

Ἐπώνυμος ἥρωας καὶ πρωταγωνιστὴς τοῦ ἔπους εἶναι ὁ Αἰνείας, ποὺ ἀφῆνει πρόσφυγας τὴν καιόμενη Τροία καὶ ἀκολουθώντας θεϊκοὺς χρησμούς, μετὰ ἀπὸ μόχθους κατὰ γῆ καὶ θάλασσα, φθάνει στὴν Ἰταλία, ὅπου δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις τῆς μεγάλης Ρώμης. Ἄν ὁ Κόιντος Ἐννίος ἦταν ἡ πρώτη ρωμαϊκὴ μετεμψύχωση τοῦ Ὀμήρου, ὁ Βιργίλιος εἶναι ὁ Ρωμαῖος ποὺ ἐπεφύλαξε τὴ μεγαλοφυέστερη ὑποδοχὴ στὰ ὀμηρικὰ ἔπη. Ὅσο ὁ πρόσφυγας Αἰνείας περιπλανᾶται στὴ Μεσόγειο ἀναζητώντας τὴν Ἑσπερία, εἶναι ἕνας ρωμαῖος Ὀδυσσεύς· ὅταν φτάνει στὴν Ἰταλία καὶ γίνεται τὸ πρωτοπαλικάρο τῶν προσφύγων στὸν πόλεμο μετὰ τοὺς ντόπιους λαοὺς τῆς Ἰταλίας, εἶναι ὁ ρωμαῖος Ἀχιλλέας. Τὰ πρῶτα ἔξι βιβλία τῆς *Αἰνειάδας* εἶναι ἡ ρωμαϊκὴ Ὀδύσσεια, τὰ ἔξι τελευταῖα ἡ ρωμαϊκὴ Ἰλιάδα. Ἡ *Αἰνειάδα* προσφέρει τὰ δύο ὀμηρικὰ ἔπη σὲ συσκευασία τοῦ ἐνός, ἀρμενίζει μετὰ ὀμηρικὴ σημαία, ἀλλὰ εἶναι σαφῶς ρωμαϊκῶν συμφερόντων.

Ἡ *Αἰνειάδα* εἶναι μιὰ μεγάλη ἀφήγηση ποὺ ἔχει τὸν δικό της ἥρωα. Ἀλλὰ ὁ ἥρωάς της, παρὰ τὶς ὀμηρικὲς διαστάσεις καὶ χειρονομίες του, ἐκπροσωπεῖ κάτι πολὺ σημαντικότερο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του: ἔχει τὸ βιβλικὸ καθῆκον νὰ ὀδηγήσει τὸν λαὸ του στὴ Γῆ τῆς θεϊκῆς Ἐπαγγελίας, εἶναι τὸ ἐνεργούμενο ἐνός συλλογικοῦ πεπρωμένου, στὴν ὑπηρεσία τοῦ ὁποίου, καὶ μέσα ἀπὸ μιὰ ἐπώδυνη διαδικασία μαθητείας, θὰ ἀποθέσει τὸ τρωικὸ παρελθὸν γιὰ χάρι τοῦ ρωμαϊκοῦ μέλλοντος. Ἐχει τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀποστραγγίσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του βούληση καὶ νὰ γίνῃ τὸ ἐστιακὸ σημεῖο μιᾶς ἐθνικῆς σημειολογίας. Τὸ ἀτομικὸ του κλέος εἶναι ὑπαρκτὸ καὶ νοητὸ μόνο ὡς ἐπιφανόμενον τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀξιακοῦ συστήματος καὶ ὡς τεκμηρίωση τοῦ ἐθνικοῦ ρωμαϊκοῦ ἤθους. Βρισκόμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸν κόσμον, καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ κοσμοεἶδωλον, τῶν ὀμηρικῶν ἡρώων.

Ἡ *Αἰνειάδα* διατηρεῖ τὸν θεολογικὸ μηχανισμό τοῦ ὀμηρικοῦ ἔπους. Οἱ θεοὶ τῆς ἐπιδεικνύουν τὸ ἴδιο ἦθος, συχνὰ καὶ τὴν ἴδια παθολογία, ὅπως καὶ οἱ ὀμηρικοί. Ὡστόσο, τώρα τὰ πάθη καὶ οἱ θυμικότητες τοῦ ὀλύμπιου ἱερατείου εἶναι ὑποταγμένα σὲ μιὰ αὐστηρὴ τελεολογία καὶ σὲ ἕναν ἀπαρέγκλιτον Προνοιακὸ σχεδιασμὸ ποὺ ἐγγυᾶται ὁ Δίας – ἕνας Δίας ποὺ τώρα ἔχει οἰκουμενικὲς ἐγνοίες, συλλογιέται σὰν Διευθυντὴς τοῦ «Ρωμαϊκοῦ Ἰνστιτούτου Γεωπολιτικοῦ Σχεδιασμοῦ», ἔχει μετακομίσει ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ Ὀλυμπο στὴν

πλανηταρχία τοῦ ρωμαϊκοῦ Καπιτωλίου καὶ θέλει νὰ κατοχυρώσει θεολογικά καὶ ἰδεολογικά τὴν παγκοσμιοποίηση τοῦ ρωμαϊκοῦ imperium. «Μὴ φοβοῦ», λέει στὴν Ἀφροδίτη, «μὲ χρόνους καὶ μὲ καιρούς, ἀπὸ τὴ γενιὰ τοῦ Αἰνεΐα θὰ ἀνατεῖλει τὸ ρωμαϊκὸ ἔθνος καὶ τὰ τεῖχη τῆς Ρώμης. Τὸ τηβεννοφόρον ἔθνος, οἱ Ρωμαῖοι, θὰ κυριαρχήσουν παντοῦ. Δὲν ἔχω θέσει ὄριο οὔτε στὴ χρονικὴ διάρκεια οὔτε στὴ γεωγραφικὴ ἔκταση τῆς δυνάμεώς τους. Τοὺς ἔδωσα ἐξουσίαν ἀτελεύτητον». IMPERIUM SINE FINE DEDI.

“Ὅσοι πολιτικοὶ στοχαστές, καλιότερα καὶ πιὸ πρόσφατα, ἐπιχείρησαν νὰ προβλέψουν τὸ περιβόητο «Τέλος τῆς Ἱστορίας», ἄς ἔχουν ὑπόψην τους ὅτι ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ τὸ ἐπεξεργάστηκαν ἦταν αὐτὸς ὁ Δίας τῆς Αἰνεΐάδας. Τρεῖς περίπου δεκαετίες νωρίτερα, ὁ πολιτικός, φιλόσοφος καὶ ρήτορας Κικέρων, στὸ ἔργο του *Περὶ Πολιτείας* καὶ στὴ ρύμη τῆς συζήτησης περὶ τοῦ ἀρίστου πολιτεύματος, στήνει ἕνα σκηνικὸ διαλόγου ὅπου οἱ συμμετέχοντες στοχάζονται τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ρώμη ἄπλωσε τὴν ἐξουσία της στὰ μῆκη καὶ τὰ πλάτη τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ τὸν ἐνδιαφέρει κυρίως εἶναι νὰ νομιμοποιήσει ἠθικὰ τὸ ρωμαϊκὸ imperium. Τὸ συμπέρασμα μοιάζει νὰ εἶναι ὅτι ἡ Ρώμη κυριάρχησε ὄχι μόνον λόγῳ φυσικῆς ὑπεροχῆς ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐνήργησε πάντα μὲ δικαιοσύνη ἀπέναντι σὲ ἐχθροὺς καὶ συμμάχους. Τὸ Πεπρωμένο, σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴ ρητορικὴ, δίνει ἐξουσιαστικὸ bonus στὸν ἄριστο καὶ ὁ ἄριστος ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία πρὸς ὄφελος τῶν ἀδυνάμων καὶ αὐτῶν ποὺ δὲν μποροῦν νὰ κουμαντάρουν τὸν ἑαυτό τους – ἀκριβῶς, λέει, ὅπως οἱ θεοὶ ἐξουσιάζουν (γιὰ τὸ καλὸ τους) τοὺς θνητούς, τὸ πνεῦμα ἐξουσιάζει τὸ σῶμα, καὶ ἡ λογικὴ ἐλέγχει τὸ θυμικόν. Τὰ ἐξουσιαστικὰ ψευδώνυμα τῆς Ρώμης εἶναι, συνεπῶς, ὁ «ἄριστος», «ἡ βούληση τῶν θεῶν», τὸ «πνεῦμα», ἡ «λογικὴ» καί, ὅπως ἐμμέσως πλὴν σαφῶς ἐννοεῖται, «ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀξιακοῦ συστήματος».

Πρόκειται, ἀσφαλῶς, γιὰ ἀνθρωπιστικὸ ἐξωραϊσμὸ τοῦ imperium διαμέσου μιᾶς ρητορικῆς ὅπου συμβάλλονται ἡ βούληση γιὰ ἰσχύ, μιὰ συγκεκριμένη ἄποψη γιὰ τὸ Διεθνὲς Δίκαιο καί, κατὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα τρόπο, τὸ σημαντικότερο φιλοσοφικὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὁ Στωικισμὸς. Προφανῶς, ὁ ρωμαῖος πολιτικός καὶ φιλόσοφος παινεύει τὸ σπίτι του. Τὸ ἐνδιαφέρον, ὅμως, εἶναι ὅτι ὁ Κικέρων ἐν μέρει ἀπηχεῖ ἕναν κατεστημένο πανηγυρικὸ τῆς Ρώμης ὡς μαμῆς τοῦ Τέλους τῆς Ἱστορίας – πανηγυρικὸ στὸν ὅποιο εἶχαν συμβάλει καὶ ἕλληνες πολιτικοὶ στοχαστές, ὅπως ὁ Πολύβιος (γενν. περίπου τὸ 220 π.Χ.), ὁ ὁποῖος εἶχε πειστεῖ ὅτι μετὰ τὴν 140ῆ

Ὀλυμπιάδα (220-216 π.Χ.) ἡ παγκόσμια μοίρα (ἡ Τύχη) ὠθοῦσε τὶς ὑποθέσεις τῆς οἰκουμένης σὲ ἓναν κλειστό μονόδρομο, καὶ ἡ Ἱστορία, ποὺ τῶρα ἀποτελοῦσε μιὰ ὀργανικὴ ἐνότητα, ἔτεινε τὸν δείκτη τῆς πρὸς τὸ ἓνα καὶ μοναδικὸ τέρμα – ποὺ ἦταν τὸ οἰκουμενικὸ imperium τῆς Ρώμης. Στὴν ἴδια συχνότητα, μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα, ἓνας ἀστέρας τῆς ὄψιμης Στοᾶς, ὁ Ποσειδώνιος, διαφῆμιζε τὴν πολυεθνικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ὡς ἀγαθὴ Κοινοπολιτεία κυβερνώμενη ἀπὸ τὸν πανταχοῦ παρόντα καὶ τὰ πάντα πληροῦντα στωικὸ Λόγο-Θεὸ – δηλαδὴ ἓνα εἶδος μεταφυσικῆς κατοχύρωσης τοῦ ρωμαϊκοῦ imperium. Μὲ ἄλλα λόγια, καὶ ὅπως ἤδη εἶπα, ὁ Δίας τῆς Αἰνειάδας χρησιμοδοτεῖ στὴ βάση μιᾶς ἐπεξεργασμένης ἰδεολογικῆς, πολιτικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀφήγησης γιὰ τὴ Ρώμη καὶ τὸν Κόσμο – ἢ, μᾶλλον, γιὰ ἓναν Κόσμο ποὺ ταυτιζόταν μὲ τὴ Ρώμη.

Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη εἶναι ἀπαράμιλλα μνημεῖα ἐπεξεργασμένου ποιητικοῦ λόγου καὶ ἀφηγηματικῆς τεχνικῆς· προβάλλουν μὲ παραδειγματικὴ ἐνάργεια ἀρχετυπικὰ σχήματα ἀνθρωπολογικοῦ, ὑπαρξιακοῦ καὶ κοινωνικοπολιτικοῦ στοχασμοῦ. Δὲν ἀποτελοῦν ὅμως ὄχημα συντεταγμένης ἐθνικῆς ἰδεολογίας καί, ἀπὸ τὴ φύση τους, δὲν συγκροτοῦν συνολικὲς ἀφηγήσεις ποὺ θέτουν ζητήματα συλλογικῆς προέλευσης, ἐθνικῆς ταυτότητας καὶ κοινοῦ ὁράματος. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει ἡ τεχνοτροπικὰ ὀμηρικὴ Αἰνειάδα. Κοντολογίς, ἡ Αἰνειάδα διαστέλλει ἰδεολογικὰ τὸ ὀμηρικὸ ἔπος, τὸ ἀνασημασιοδοτεῖ ριζικά, ἐπειδὴ προϋποθέτει τὸ ὄραμα μιᾶς οἰκουμενικῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας καὶ ταυτόχρονα τὴν πολιτικὴ ἠθικὴ τῆς Στοᾶς, μιᾶς ἐλληνιστικῆς φιλοσοφίας ἢ ὅποια, ἀντίθετα μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ποὺ ἔβλεπαν μόνον τὴν ἐλληνικὴ πόλη, αὐτὴ θέλει νὰ βλέπει συνολικὰ τὴν ἐλληνιστικὴν κοσμοπόλη. Ἡ Αἰνειάδα φιλοσοφεῖ τὴν Ἱστορία καὶ τὰ ἀνθρώπινα ὑποκείμενά της. Καὶ κατὰ πρῶτο λόγο, φιλοσοφεῖ καταφάσκοντας τὸ ἱστορικὸ ἐπίτευγμα τῆς Ρώμης.

Αὐτὴν τὴν πανηγυρικὴν κατάφαση διάλεξαν νὰ δοῦν οἱ κατοπινοὶ ἀναγνώστες τῆς Αἰνειάδας σὲ ἐποχὲς ἀδιάσειστης βεβαιότητος γι' αὐτὸ ποὺ σὲ πιὸ πρόσφατα χρόνια ἀποκλήθηκε «τὸ χρέος τοῦ λευκοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου». Ἔτσι, τὴν Αἰνειάδα εἶχε γιὰ σηματορὸ καὶ κήρυκα ὁ Luis Vaz de Camões, ὅταν ἀπομνημεῖωνε στὸ δικό του ἔργο, τὸ *Os Lucíadas* (ἐκδ. τὸ 1572), τὴν ποντοπόρο ἐποποιία τοῦ πορτογαλικοῦ ἔθνους κατὰ τὸν 15ο καὶ 16ο αἰῶνα. Αἰνειάδα μνημόνευε ὁ Torquato Tasso ὅταν, τὴν ἴδια ἐποχὴ, διασάλπιζε τὸ καθήκον τῶν χριστιανῶν ἵπποτῶν τῆς πρώτης Σταυροφορί-

ας για την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ. Την καταφάσκουσα φωνή της Αίνειάδας αφουγκράζονταν οι Βρετανοί, όσο ο ήλιος δέν έδνε πάνω στην παγκόσμια αυτοκρατορία τους και όσο οι άξιωματοῦχοι τους πίστευαν πώς είχαν λάβει θεόθεν την έντολή να έκπολιτίσουν τους άποικιακούς υπηκόους τους. Την Αίνειάδα λιτάνευε ό άμερικανός, και έξ υίοθεσίας εύρωπαίος, Thomas S. Eliot όταν, περιδιαβαίνοντας την «έρμηη χώρα» που είχε αφήσει πίσω του ό Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, φαντασιωνόταν μια άποκαθαρμένη Εύρώπη, ένα είδος Άγίας Ρωμαιοκαθολικης Αυτοκρατορίας, κάτω από τό παντοκρατορικό βλέμμα του Βιργίλιου – αυτού που, έξαιτίας της Αίνειάδας, τόν θεωρούσε Πατέρα μιās πνευματικης δυτικης έπικρατείας όπου τό παρόν περιείχε τό παρελθόν και αντίστροφα.

Ώστόσο, ή Αίνειάδα, όπως κάθε μεγάλη ποίηση, έχει τις άμφισημες σκιάσεις και τις τραγικές της πτυχώσεις. Ό Βιργίλιος γνωρίζει τό κόστος της έξουσιαστικης ιδεολογίας για τους υπηκόους της Ίστορίας. Τό ύφίσταται πρώτος ό ήρωάς του, όταν υποχρεώνεται να άπαρνηθεί τή γυναίκα που άγαπά – να την άπαρνηθεί για χάρη της μελλούμενης Ρώμης. Οι άναγνώστες της Αίνειάδας άκουσαν συχνά τόν μελαγχολικό ψίθυρο του ποιητή πλάι στη δημόσια, πανηγυρική φωνή του, και τόν άκουσαν καλύτερα από όλους οι άμερικανοί φιλόλογοι της δεκαετίας του '60, όταν τό αίματηρό τέλμα του Βιετνάμ επέβαλλε δεύτερες σκέψεις για τό τίμημα που άναλογοῦσε στη γεωπολιτική υπερδύναμη. Και τότε μίλησαν για τις δύο άντικρουόμενες φωνές της Αίνειάδας.

Θά ήταν, ώστόσο, άστοχο να τοποθετήσουμε συνολικά αυτό τό ρωμαϊκό έπος στην προοπτική αυτής της άμφιθυμίας, γιατί ό άνθρωπιστικός στοχασμός είναι μόν εκεί, αλλά σε καμιά περίπτωση δέν υποχρεώνει σε όλική έκλειψη τή μακροπρόθεσμη πεποίθηση για τή θεολογικά και ιστορικά κατοχυρωμένη θέση της Ρώμης ως ρυθμιστριας της Ίστορίας – ούτε την πίστη στο τέλοςίδικον και άτελεύτητον του ρωμαϊκού imperium. Και έδω θά έπαναλάβω ότι αυτή ή ρωμαϊκή πεποίθηση όφείλει τά μέγιστα στο κοσμοείδωλο μιās φιλοσοφίας που έπωάσθηκε και έκκολάφθηκε μερικές εκατοντάδες μέτρα από τό σημείο όπου βρισκόμαστε, στην άθηναϊκή Ποικίλη Στοά. Γιατί από τή Στοά κατάγεται ή ιδέα μιās Οικουμένης που διαπεράται και ρυθμίζεται από τόν Λόγον, την υπέρτατη λογική δύναμη που συνέχει τή Δημιουργία. Τόν Στωϊκό Λόγο υποδύεται τό ρωμαϊκό imperium. Και τώρα έπιτρέψτε μου πάλι να υπενθυμίσω ότι για την άνάθεση αυτού του

ρόλου στην κοσμοκράτειρα Ρώμη συνηγόρησαν και «πεμπτοφαλαγγίτες» τῆς ἑλληνικῆς διανόησης.

Ἄλλὰ ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἄστεως, στὸν δρόμο πρὸς Πειραιά, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα, παράλληλα μὲ τὴ Στοά, λειτουργοῦσε καὶ ἓνα ἄλλο φιλοσοφικὸ «φροντιστήριον», ἰδρυτῆς τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ Ἐπίκουρος. Τὸ οἶκημα διέθετε κῆπο, καὶ ὁ ἐπικούρειος «Κῆπος» εὐδοκίμησε ὡς ὁ βασικὸς ἀντίπαλος τῆς Στοᾶς. Γιὰ τριάντα περίπου χρόνια, ἀπὸ τὸ 306 π.Χ., σ' αὐτὸν τὸν Κῆπο ὁ Ἐπίκουρος κατηχοῦσε τοὺς πιστοὺς του σὲ ἓνα εἶδος ἀθεϊστικοῦ ἀνθρωπισμοῦ θεμελιωμένου πάνω στὴ Φυσικὴ, συγκεκριμένα πάνω στὴν ἀτομικὴ θεωρία τοῦ Δημόκριτου καὶ τοῦ Λεύκιππου. Γιὰ τὸν Ἐπίκουρο, ὁ κόσμος, καὶ ἀναρίθμητοι κόσμοι σὰν τὸν δικό μας, προέκυψε ἀπὸ τὶς ἔσχατες, ἄτμητες μονάδες τῆς ὕλης, συγκεκριμένα ἀπὸ τὶς συγκρούσεις τῶν ἀτόμων ποὺ ρέουν μέσα στὸ ἀχανὲς κενό· ὁ ἀτομικὸς ὄμβρος εἶναι διηλεκτῆς, τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ κόσμου συντίθενται καὶ ἀποσυντίθενται σὲ ἓναν κύκλο κοσμογονίας καὶ κοσμοχαλασιᾶς ποὺ δὲν ἐποπτεύεται καὶ δὲν κατευθύνεται ἀπὸ καμιὰ θεϊκὴ βούληση· οἱ θεοὶ εἶναι κι αὐτοὶ ἀτομικὲς κατασκευὲς ὑψηλῆς τεχνολογίας, μιὰ διακοσμητικὴ καὶ ἀργόσχολη παρέα ποὺ ποσῶς ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ κόσμου – δὲν ἀμείβουν, δὲν τιμωροῦν οὔτε κἀν ἀπλῶς προεδρεύουν. Σῶμα, νοῦς, ψυχὴ εἶναι ἀτομικὲς συνθέσεις, συντέθηκαν ἀπὸ ὕλικά ἄτομα καὶ μὲ τὸν καιρὸ θὰ ἀποσυντεθοῦν – ἄτομα εἶ καὶ εἰς ἄτομα ἀπελεύσει. Ὅσο ἢ ἀτομικὴ σκευὴ ἀντέχει, ζοῦμε τὴ ζωὴ μας· ὅσο εἴμαστε ἐμεῖς, δὲν εἶναι ὁ θάνατος· ὅταν εἶναι ὁ θάνατος, δὲν εἴμαστε ἐμεῖς, ἄρα ὁ θάνατος δὲν μᾶς ἀφορᾷ. Τί θέλει τὸ σαρκίον γιὰ νὰ πορευτεῖ; Νὰ μὴ στερεῖται τὰ ἀπαραίτητα – καὶ τὰ ἀπαραίτητα εἶναι «εὐπόριστα». Τί θέλει ἡ ψυχὴ γιὰ νὰ κερδίσει τὴν ἀκύμαντὴ ἀταραξία; Ἀπλὲς χαρὲς καὶ χάρες, λίγους καλοὺς φίλους καί, κυρίως, ἀποχὴ ἀπὸ τὰ κοινὰ καὶ τὰ δημόσια: ζῆσε χωρὶς κανεὶς νὰ τὸ ἀντιληφθεῖ. ΛΑΘΕ ΒΙΩΣΑΣ.

Ὁ ἐπικούρειος σοφὸς θὰ μείνει μακριὰ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κόνιστρα καί, κυρίως, μακριὰ ἀπὸ τὴ θήρα τῆς ἐξουσίας, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι ποὺ ἀντιστρατεύεται τὸν πιὸ κεντρικὸ καὶ ἱερὸ στόχο τῆς ἐπικούρειας φιλοσοφίας, τουτέστιν τὴν ἀταραξία σώματος, νοῦ καὶ ψυχῆς. Ὁ ἐπικουρισμὸς εἶναι ἢ ἐπιτομὴ τοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τῆς ἡσυχαστικῆς ιδιώτευσης καὶ τοῦ ἡδονισμοῦ (ὄχι τῆς ἡδονοθηρίας), καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔχει χωρὶς γιὰ τὸν ἀξιακὸ κώδικα τοῦ ἡρωικοῦ ἔπους, εἴτε τοῦ ὀμηρικοῦ εἴτε τοῦ βιργιλιανοῦ.

Ὁ ἐπιφανέστερος Ἐπικούρειος τῆς Ρώμης εἶναι ὁ Λουκρήτιος, ὁ ὁποῖος, δυὸ μὲ τρεῖς δεκαετίες πρὶν ὁ Βιργίλιος ἀρχίσει νὰ γράφει τὴν Αἰνείαδα του, εἶχε συνθέσει ἕνα ἔπος ἕξι βιβλίων μὲ τὸν τίτλο *Περὶ Φύσεως* (*De Rerum Natura*). Παρόλο ποὺ ἐγγράφεται στὴ διακριτὴ παράδοση τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔπους, ὁ Λουκρήτιος κάνει συνειδητὴ καὶ σχεδὸν ἐπιδεικτικὴ χρῆση τῶν τυπικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ὁμηρικῆς ἐπικῆς φόρμας. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ τυπικὴ προσήλωση ὑπάρχει μόνο γιὰ νὰ ἀναδείξει τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους τὸ *Περὶ Φύσεως* ἀνατρέπει συστηματικὰ τὴν ἰδεολογία τοῦ παραδοσιακοῦ ἥρωικοῦ ἔπους.

Στὸ τυπικὸ ἥρωικὸ ἔπος ὁ ποιητὴς ἐπικαλεῖται τὴ Μούσα ὡς θεματοφύλακα γνώσης καὶ χορηγὸ ἔμπνευσης. Ἡ Μούσα τοῦ Λουκρητίου δὲν εἶναι κάποια ὑπερβατικὴ ὄντοτητα ποὺ κινεῖται ἀνάμεσα στὸν μῦθο καὶ τὴ θεολογία ἀλλὰ ὁ τρισμέγιστος Ἕλληνας ὁ ὁποῖος, ἀπὸ τὸν φιλοσοφικὸ ἄμβωνα τοῦ ἀθηναϊκοῦ Κῆπου, κήρυξε τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια τῆς Φυσικῆς γιὰ νὰ λυτρώσει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν ἄγνοια καὶ τὴ δεισιδαιμονία καὶ νὰ χαρίσει στὸν ἄνθρωπο ὡς ἄτομο τὴν ἀτάραχον ζωὴν καὶ τὸ μέγα ἔλεος. Γνώσεσθε τὴν Φυσικὴν καὶ ἡ Φυσικὴ ἐλευθερώσει ὑμᾶς. Μὲ ἄλλα λόγια, ἥρωικοὶ πρωταγωνιστὲς τοῦ *Περὶ Φύσεως* δὲν εἶναι οἱ Ἀχαιοί, οἱ Τρῶες, οἱ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσεά ἢ τοῦ Αἰνεία, ἀλλὰ τὸ συμπαντικὸ κενὸ καὶ οἱ ἔσχατες μονάδες τῆς ὕλης, τὰ ἄτομα, ποὺ στροβιλιζόμενα, περιδινόμενα, συνθέτοντας καὶ ἀποσυνθέτοντας ὀρίζουν τὸν μικρόκοσμο καὶ τὸν μακρόκοσμο. Καὶ τὸ ἰδεολογικὸ σκοπούμενο αὐτοῦ τοῦ ἔπους δὲν εἶναι τὸ προσωπικὸ κλέος τοῦ Ἀχιλλέα ἢ τοῦ Ὀδυσσεά οὔτε τὸ ρωμαϊκὸ πεπρωμένο τοῦ Αἰνεία, ἀλλὰ ἡ ἀπονία σώματος καὶ ἀταραξία ψυχῆς ποὺ κερδίζει ὁ μνημένος τῆς ἐπικούρειας σοφίας μέσα σὲ συνθήκες ἡσυχαστικῆς καὶ ἡδονιστικῆς ἀναχώρησης μακριὰ ἀπὸ τὴν πολλὴν συνάφεια τοῦ κόσμου καὶ μακριὰ ἀπὸ τὴ βουλιμικὴ ἐπιδιώξις ἰσχύος καὶ ἐξουσίας.

Ὅπως θὰ ἀντιληφθῆκατε, ὁ διακοσμητικὸς καὶ οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτος Δίας τοῦ Λουκρητίου δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τίποτε· πολὺ λιγότερο ἐνδιαφέρεται νὰ ἀναλάβει τὴν πρακτόρευση τοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου. Προφανῶς γνωρίζει τὴν ἀτομικὴ θεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ κόσμος μας, ὅπως καὶ οἱ ἀναρίθμητοι κόσμοι μέσα στὸ Σύμπαν, κάποτε θὰ καταστραφεῖ καὶ γι' αὐτὸ τοῦ φαίνεται τουλάχιστον ἄτοπο νὰ ὑποσχεθεῖ στὴ Ρώμη *imprium sine fine*. Αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀλμπέρ Καμύ, ὁ ρωμαῖος Λουκρήτιος

θά χρησιμοποιήσει τὸν μῦθο τοῦ Σίσυφου γιὰ νὰ χλευάσει τὸν παραλογισμό καὶ τὴ ματαιότητα τῆς βούλησης γιὰ ἐξουσία:

Αὐτὸς ποὺ βλέπετε εἶναι ὁ Σίσυφος. Κοιτάξτε τον: παρακαλεῖ νὰ τοῦ δώσουν πολιτικὴ ἐξουσία, κι ὅταν δὲν τὴν ἀποχτήσει πέφτει σὲ μελαγχολία. Γιατὶ τὸ νὰ ὀρέγεσαι μιὰ ἐξουσία [καὶ ἡ λέξις εἶναι, ἀκριβῶς, imperium] ποὺ δὲν ἔχει νόημα καὶ νὰ παθιάζεσαι γι' αὐτήν, εἶναι σὰ νὰ ἀγκομαχᾷς νὰ ἀνεβάσεις πάνω στὸ βουνὸ τὸν βράχο ποῦ, πρὶν τὸν φτάσεις στὴν κορφή, θὰ ξανακυλίσει κάτω στὴν πλαγιά.

Συνεπῶς, ὄχι IMPERIUM SINE FINE ἀλλὰ IMPERIUM QUOD INANE EST NEC DATUR UMQUAM (= ἐξουσία ποὺ εἶναι κενὴ καὶ ποὺ δὲν σοῦ δίνεται ποτέ). Ὁ Λουκρήτιος κοιτάζει κατάματα τοὺς θεωρητικοὺς ἀπολογητὲς τῆς ρωμαϊκῆς γεωπολιτικῆς προέλασης, τὰ «γεράκια» τῆς Συγκλήτου, τοὺς λεγεωνάριους ποὺ εἶναι ἀκροβολισμένοι στὰ πέρατα τοῦ κόσμου καὶ ὅσους βαυκαλίζονται ὅτι τὸ ρωμαϊκὸ imperium εἶναι συνώνυμο τῆς Θεῆας Πρόνοιας. Καὶ τοὺς λέει: εἶστε ὅλοι σας Σίσυφοι.

Ὁ Λουκρήτιος βλέπει τὴν ἰδεολογία τοῦ imperium μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐπικουρείας Ἠθικῆς. Ὅμως, καὶ αὐτὸ ἔχει τὴ μεγαλύτερη σημασία, ἄλλο ὁ Ἐπίκουρος ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλο ὁ Ἐπίκουρος ἐν Ρώμῃ. Ἡ ἐπικουρεία φιλοσοφία εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἀπὸ τὰ στοχαστικὰ ρεύματα τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, καὶ ὁ γενέθλιος τόπος τῆς εἶναι τὸ γεωπολιτικὰ ἐπαρχιωτοποιημένο ἀθηναϊκὸ ἄστυ τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ., ὅταν τὸ κέντρο βάρους ἔχει ἤδη μετατοπιστεῖ στὶς μητροπόλεις τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ ἡ Ἀθήνα συντηρεῖται κυρίως ἀπὸ τὸ πολιτισμικὸ παρελθόν τῆς – ἔτοιμη νὰ γίνῃ μιὰ ἡσυχὴ πανεπιστημιούπολη μὲ μεταπτυχιακὰ προγράμματα σπουδῶν, κυρίως γιὰ εὐποροὺς καὶ φιλόδοξους Ρωμαίους. Δὲν ἀποτελεῖ, ἀσφαλῶς, ἐκπληξὴ πρῶτου μεγέθους τὸ ὅτι ἓνας ἀθηναῖος στοχαστὴς αὐτῆς τῆς περιόδου συνιστᾷ στοὺς πιστοὺς του τὴν ἀσκητικὴ τῆς ὀρθολογικῆς αὐτάρκειας καὶ τίς λιτὲς ἡδονὲς τῆς πολιτικῆς ἀποχῆς. Πῶς νὰ ἐξηγήσεις, ὅμως, τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνας ρωμαῖος στοχαστὴς, ἀπὸ τὴν πολιτικὰ ἰθύνουσα τάξιν, ἀποφασίζει νὰ κηρύξῃ αὐτὸ τὸ ἡσυχαστικὸ εὐαγγέλιον μέσα στὴν πάλλουσα καρδιὰ τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκράτειρας, δίπλα ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ κέντρα λήψης ἀποφάσεων μὲ οἰκουμενικὴ ἐμβέλεια; Πῶς νὰ ἐρμηνεύσεις τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος στοχαστὴς ἀποσιωπᾷ συστηματικὰ τὸν ρητορικὸ ὀρυμαγδὸ ποῦ

θέλει τὴ Ρώμη ἐντεταλμένη, χαρισματικὴ ἐγγυήτρια Νέας Τάξης πραγμάτων; Πῶς νὰ κρίνεις τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος στοχαστὴς ἐπιδίδεται σὲ στοχευμένη δολιοφθορὰ ἐνὸς θεολογικοῦ μηχανισμοῦ πού, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη ρητορικὴ, ἐπιβεβαιώνει καὶ ἐγγυᾶται τὸ μεσσιανικὸ χαρτοφυλάκιό τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐπεκτατισμοῦ; Ἡ ἡσυχαστικὴ ιδιότης, τὸ «λάθε βιώσας», τοῦ Ἐπίκουρου εἶναι, δελεάζομαι νὰ πῶ, παραπροῖόν τῆς γεωπολιτικῆς ὀλιγάρχειας ἢ ἀσημαντότητας· ὁ ἀντίστοιχος ἡσυχασμὸς τοῦ Λουκρητίου ἰσοῦται μὲ ὀλοσχερὴ κριτικὴ τῶν προϋποθέσεων, τῶν μεθόδων καὶ τοῦ τελεολογικοῦ μύθου τοῦ ρωμαϊκοῦ imperium. Ὁ Λουκρήτιος εἶναι, ἂν μπορῶ νὰ τὸ πῶ ἔτσι, ἓνας Νόαμι Τσόμσκι ante litteram πού ἐγκλεῖ τις ἄμετρες καὶ ματαιόδοξες βλέψεις τῆς ρωμαϊκῆς πλανηταρχίας. Παίρνοντας ρωμαϊκὸ διαβατήριό μὲ τὴ διαμεσολάβηση τοῦ Λουκρητίου, ὁ Ἐπίκουρος ἀρθρώνει, σὲ μεγιστοποιημένη κλίμακα, ἓναν ἀντίλογο στὴν παραδοσιακὴ ρωμαϊκὴ πατριδογνωσία καὶ τὰ ἰδεολογικὰ της παρεπόμενα – καί, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, προτείνει μιὰ ἐναλλακτικὴ θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας πού ἀρνεῖται νὰ ὑποτάξει τις ἀτομικὲς ἐπιλογὲς στὶς συνδυασμένες καὶ συνένοχες αὐταπάτες περὶ θεῶν καὶ Καισάρων.

Λουκρήτιος καὶ Βιργίλιος: δύο ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα μεγέθη τῆς δυτικῆς γραμματείας· ἀπόφοιτοί καὶ οἱ δύο τῆς μεγάλης τοῦ Ὀμηρικοῦ Ἔπους Σχολῆς, διαπιστευμένοι ἀμφότεροι στὰ ἐνδότερα τοῦ ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἔνοικοι καὶ οἱ δύο μιᾶς αὐτοκρατορικῆς μητρόπολης, ἔπου ἐκ τῶν πραγμάτων ἢ ἰσχύς τῆς φιλοσοφίας βρισκόταν σὲ διαλεκτικὴ σχέση μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς ἰσχύος. Ὁ πρῶτος, ὁ Λουκρήτιος, ἀντικατέστησε τοὺς ὀμηρικοὺς ἥρωες μὲ τὰ ἄτομα τῆς Φυσικῆς καὶ δοξολόγησε τὴν ἀριστεία ἐκείνου τοῦ Ἑλληνα πού ὑψωσε τὸν πυρσὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρθολογισμοῦ γιὰ νὰ φωτίσει τὸν δρόμο πρὸς τὴν «ἀταραξίαν». Κατοπτρεύοντας ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπικουρεια σκοπιά, ὁ Λουκρήτιος δὲν εἶδε τὴν αἰώνια Ρώμη καὶ τὸ ἀτελεύτητον imperium ἀλλὰ ἐξουσιαστικὲς αὐταπάτες καὶ πανόραμα ματαιότητος. Ὁ δεύτερος, ὁ Βιργίλιος, φιλοτεχνεῖ τὸν δικό του ἥρωα ὡς ἐπιτομὴ καὶ ἐνσάρκωση ἐνὸς συλλογικοῦ πεπρωμένου πού φιλοδοξοῦσε νὰ ρυθμίσει καὶ νὰ τερματίσει τὴν Ἱστορία μὲ τοὺς δικούς του ἔρους. Ὁ πρῶτος φιλοσοφεῖ στὸν Κῆρο καὶ ἀρνεῖται ἢ εἰρωνεύεται τὸ imperium· ὁ δεύτερος φιλοσοφεῖ, μεταξὺ ἄλλων, καὶ στὴ Στοὰ καί, παρὰ τις μελαγχολικὲς του ὑφέσεις, ταυτίζει τὸν Στωικὸν Λόγον μὲ τὸ οἰκουμενικὸ ρωμαϊκὸ imperium. Καὶ οἱ δύο, ὅμως, ἐκτελωνίζουν ἑλληνικὴ πνευματικὴ ὕλη γιὰ νὰ τὴ μεταθέσουν σὲ

μειζονα γεωπολιτική κλίμακα. Και οι δύο υίοθετοῦν ἑλληνικὲς καλλιτεχνικὲς φόρμες καὶ ἑλληνικὸ στοχασμὸ γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν τὸ ζήτημα τῆς οἰκουμενικῆς γιγάντωσης καὶ ἀξίωσης τῆς δικῆς τους Ρώμης.

Τὸ ὁμηρικὸ ἔπος καὶ ὁ ἑλληνικὸς φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ποὺ ἀποκτοῦν ρωμαϊκὴ ἰθαγένεια δὲν εἶναι παρὰ ἓνα μόνον ἐπεισόδιο στὸ μέγα χρονικὸ τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς πολιτισμικῆς συνάντησης. Ἡ συνάντηση αὐτὴ θὰ λάβει βαθμιαῖα νέα τροπὴ μὲ τὸ μπόλιασμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἀναπτύξει τὴ δική του δυναμικὴ μέσα στὴν ἀσφάλεια τῆς *paix Romana*. Ἐδῶ ἐντοπίζεται τὸ γενέθλιο σῆμα τῆς Δύσης. Πρόσφατες τεχνοκρατικὲς θεωρήσεις καὶ ἀναθεωρήσεις ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ μεταθέσουν αὐτὸ τὸ σῆμα σὲ νεότερους χρόνους μαρτυροῦν ἔλλειψη ἱστορικῆς ἐποπτείας, ἴσως καὶ ἀνομολόγητες προκαταλήψεις. Τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν εἶναι τῆς ὥρας. Πρέπει, ὅμως, νὰ πῶ στὸ ἐπιλογικὸ αὐτὸ μέρος τῆς ὁμιλίας μου ὅτι γιὰ διάφορους ἱστορικούς, καὶ κάποτε ἰδεοληπτικούς, λόγους, ἡ ρωμαϊκὴ συνιστώσα συσκοτίστηκε ἢ καὶ ἐκμηδενίστηκε στὴν ἐκπαιδευτικὴ πράξη τῆς νεότερης Ἑλλάδας. Καὶ θέλω νὰ πῶ ὅτι τὸ πρόβλημα ποὺ προκύπτει στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ λειψὴ ἱστορικὴ γνώση ἀλλὰ ἡ λειψὴ ἱστορικὴ νοημοσύνη. Ἄν ἀπαλείψουμε τὴ Ρώμη ἀπὸ τὴν ἐξίσωση, τότε δὲν κατανοοῦμε σωστὰ τὴν πολιτισμικὴ Ἱστορία ποὺ κάποτε ἐμεῖς δρομολογήσαμε καὶ στὴν ὁποία σήμερα διεκδικοῦμε ἰσότητι συμμετοχῆ. «Εἶμαστε ὅλοι Ἕλληνες», εἶπε ὁ μεγάλος Ἀγγλὸς ποιητὴς καὶ Ρομαντικὸς φιλέλληνας, ὁ Shelley, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ πρόσθεσε ὅτι ἡ Ρώμη εἶναι ἡ θεσμικὴ μητρόπολις τῆς Εὐρώπης. Καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ κατανοήσετε τὴν ἀνάγκη ποὺ αἰσθάνεται ὁ νέος κάτοχος τῆς ἑδρας Λατινικῆς Φιλολογίας στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν νὰ ἀρθρώσει σ' αὐτὸν τὸν εἰσιτήριο λόγο του τὴν ἀπλὴ ἀλήθεια γιὰ τὶς δύο μητροπόλεις τοῦ πολιτισμοῦ μέσα στὸν ὁποῖο ζοῦμε καὶ στοχαζόμαστε τὴ ζωὴ μας.

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014
ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐντὶ ἄλλων λόγων θὰ σᾶς διαβάσω τὴ Διακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας ποὺ ψήφισε ἡ Ἀ΄ Ἐθνοσυνέλευσις τὴν 15.1.1822:

«Ἀπόγονοι τοῦ σοφοῦ καὶ φιλανθρώπου Ἐθνους τῶν Ἑλλήνων, σύγχρονοι τῶν νῦν πεφωτισμένων καὶ εὐνομούμενων λαῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ θεαταὶ τῶν καλῶν, τὰ ὅποια οὗτοι ὑπὸ τὴν ἀδιάρρηκτον τῶν νόμων Αἰγίδα ἀπολαμβάνουσιν, ἦτον ἀδύνατον πλέον νὰ ὑποφέρωμεν μέχρις ἀναληθσίας καὶ εὐθείας τὴν σκληρὰν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους μάστιγα, ἣ τις ἤδη τέσσαρας περίπου αἰῶνας ἐπάταξε τὰς κεφαλὰς ἡμῶν, καὶ ἀντὶ τοῦ λόγου τὴν θέλησιν ὡς νόμον γνωρίζουσα, διώκει καὶ διέταττε τὰ πάντα δεσποτικῶς καὶ αὐτογνωμόνως. Μετὰ μακρὰν δουλείαν ἠναγκάσθημεν τέλος πάντων νὰ λάβωμεν τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας, καὶ νὰ ἐκδικήσωμεν ἑαυτοὺς, καὶ τὴν Πατρίδα ἡμῶν ἀπὸ μίαν τοιαύτην φρικτὴν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἄδικον τυραννίαν, ἣ τις οὐδεμίαν ἄλλην εἶχεν ὁμοίαν, ἣ καὶ δυναμένην ὅπως οὖν μετ' αὐτῆς νὰ παραβληθῇ δυναστείαν.

Ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν, μακρὰν τοῦ νὰ στηρίζηται εἰς ἀρχὰς τινὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις, ἣ ἰδιοφελεῖς μέρους τινός τοῦ σύμπαντος Ἑλληνικοῦ ἔθνους σκοποῦς, εἶναι πόλεμος ἔθνικός, πόλεμος ἱερός, πόλεμος, τοῦ ὁποίου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάγκη τῶν δικαίων τῆς προσωρινῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς, τὰ ὅποια, ἐν ᾧ τὴν σήμερον ὅλοι οἱ εὐνομούμενοι καὶ γειτονικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης τὰ χαίρουν, ἀπὸ ἡμᾶς μόνον ἣ σκληρὰ καὶ ἀπαραδειγματίστος τῶν Ὀθωμανῶν τυραννία ἐπροσπάθησε μὲ βίαν ν' ἀφαιρέσῃ, καὶ ἐντὸς τοῦ στήθους ἡμῶν νὰ

τὰ πνίξι. εἴχομεν ἡμεῖς τάχα ὀλιγώτερον παρὰ τὰ λοιπὰ Ἕθνη λόγον διὰ τὰ στερώμεθα ἐκείνων τῶν δικαίων, ἢ εἴμεθα φύσεως κατωτέρας καὶ ἀχρειστέρας, διὰ τὰ νομιζόμεθα ἀνάξιοι αὐτῶν, καὶ καταδικασμένοι εἰς αἰώνιον δουλείαν, τὰ ἔρωμεν ὡς κτήνη καὶ αὐτόματα εἰς τὴν ἄλογον θέλησιν ἐνὸς ἀπεινοῦς τυράννου, ὅς τις ληστρικῶς καὶ ἄνευ τινὸς συνθήκης ἤλθε μακρόθεν τὰ μᾶς καθυποτάξει; Δίκαια, τὰ ὅποια ἡ φύσις ἐνέσπειρε βαθέως εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ ὅποια οἱ νόμοι, σύμφωνοι μὲ τὴν φύσιν, καθιέρωσαν, ὅχι τριῶν ἢ τεσσάρων, ἀλλὰ καὶ χιλίων καὶ μυρίων αἰῶνων τυραννία δὲν δύναται τὰ ἐξαλείψῃ· καὶ ἂν ἡ βία, ἢ ἡ ἰσχὺς πρὸς καιρὸν τὰ καταπλεκώσῃ, ταῦτα πάλιν ἀπαλαίωτα καὶ ἀνεξάλειπτα καθ' ἑαυτὰ, ἢ ἰσχὺς ἐμπορεῖ ν' ἀποκαταστήσῃ καὶ ἀναδείξῃ, οἷα καὶ πρότερον καὶ ἀπ' αἰῶνων ἦσαν! δίκαια τέλος πάντων, τὰ ὅποια δὲν ἐπαύσαμεν μὲ τὰ ὄπλα τὰ ὑπερασπιζόμεθα ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅπως οἱ καιροὶ καὶ αἱ περιστάσεις ἐπέτρεπον.

Ἀπὸ τοιαύτας ἀρχὰς τῶν φυσικῶν δικαίων ὁρμώμενοι, καὶ θέλοντες τὰ ἐξομοιωθῶμεν μὲ τοὺς λοιποὺς συναδελφούς μας, Εὐρωπαϊοὺς Χριστιανοὺς, ἐκινήσαμεν τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων, μᾶλλον δὲ τοὺς κατὰ μέρος πολέμους ἐνώσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἐκστρατεύσαμεν, ἀποφασίσαντες ἢ τὰ ἐπιτύχωμεν τὸν σκοπὸν μας, καὶ τὰ διοικηθῶμεν μὲ νόμους δικαίους, ἢ τὰ χαθῶμεν ἐξολοκλήρου, κρίνοντες ἀνάξιον τὰ ζῶμεν πλέον ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι τοῦ περικλειοῦς ἐκείνου ἔθνους τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ δουλείαν τοιαύτην, ἰδίαν μᾶλλον τῶν ἀλόγων ζώων, παρὰ τῶν λογικῶν ὄντων. Δέκα μῆνες ἤδη παρῆλθον ἀφοῦ ἤρχισαμεν τὰ τρέχωμεν τοῦτο τὸ στάδιον τοῦ ἐθνικοῦ πολέμου. Ὁ ὕψιστος Θεὸς μᾶς ἐβοήθησε, καίτοι ὅχι ἱκανὰ προπαρασκευασμένους εἰς τὸ τοιοῦτον μέγα τῷ ὄντι ἐπιχείρημα· τὰ ὄπλα μας ἐφάνησαν πολλαχοῦ νικηφόρα, πλην καὶ πολλαχοῦ εὖρον, καὶ εἰσέτι εὐρίσκουσιν ἀντίστασιν ὅχι μικρὰν περιστάσεις ἐναντίαι μᾶς ἀπήντησαν, καὶ ταύτας τὰ ἐξομαλήσωμεν ἕως ὄρας ἐνησχολούμεθα. Ὅθεν δὲν πρέπει τὰ φανῆ παραξενον, ἂν ἄχρι τοῦδε ἀνεβάλομεν τὴν πολιτικὴν τῆς πατρίδος μας διάταξιν, ἂν δὲν ἐπροφθάσαμεν τὰ κηρύξωμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν, καὶ τὰ ἀναφανῶμεν ὡς ἔθνος ἐνώπιον πάντων τῶν εὐνομιουμένων λαῶν καὶ ἀπάσης τῆς Οἰκουμένης. Πρὶν περὶ τῆς φυσικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως ὁπωσοῦν βεβαιωθῶμεν, ἦτον ἀδύνατον τὰ σκεφθῶμεν καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς. Ἔστωσαν λοιπὸν τὰ εἰρημένα εἰς μὲν τοὺς ἄλλους ἱκανὴ ἀπολογία τῆς ἀναβολῆς μας, εἰς ἡμᾶς δὲ παραμυθία διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἀταξίαν.

Ἦδη δὲ, ὅτε αἱ ἐναντίαι περιστάσεις ἤρχισαν τὰ ἐξομαλίζονται, ἀπεφασίσαμεν, ἢ μᾶλλον ἠναγκάσθημεν τὰ ὀργανίσωμεν καὶ Σύνταγμα Πολιτικὸν

τῆς Ἑλλάδος· καὶ πρῶτον μὲν κατὰ μέρος, οἷον τὸ τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὸ τῆς Δυτικῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὸ τῆς Πελοποννήσου, τὸ τῶν Νήσων, κ.τ.λ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα ἀπέβλεπον μᾶλλον τὰς μερικωτέρας σχέσεις, καθ' ἃς ἐκάστη τῶν εἰρημένων Ἐπαρχιῶν καὶ Νήσων ὤφειλε νὰ διαταχθῆ καὶ διοικηθῆ· διὰ τοῦτο ἦτον ἀνάγκη πᾶσα ἐπομένως νὰ γενῆ καὶ ἐν ἄλλο Γενικὸν Προσωρινὸν Πολίτευμα εἰς ὅλα τὰ πράγματα καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος ἐπεκτεινόμενον. Πρὸς τούτου τὴν κατασκευὴν καὶ σύνταξιν αἱ κατὰ μέρος Ἐπαρχίαι καὶ Νῆσοι ἐπεμψαν τοὺς πληρεξουσίους Παραστάτας των. οὗτοι λοιπὸν, ἐν ἐθνικῇ συνλεύσει σκεφθέντες καὶ μελετήσαντες ἰκανῶς περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ὠργάνισαν μίαν Προσωρινὴν Διοίκησιν, καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς ἄπασα μέλλει νὰ κυβερνηθῆ ἐφεξῆς. Ταύτην, καὶ ἀπλῶς μὲν ὡς ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Δικαίου καὶ τῶν ὀρθῶν Νόμων ἐστηρικμένην, καὶ ἐν μέρει δὲ, καθὼ ὠργανισμένην κοινῇ τῶν Ἑλλήνων γνώμη, ὀφείλουσιν ὅλοι οἱ λαοὶ, κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ν' ἀναγνωρίζωσι Μόνην ἔννομον καὶ ἐθνικὴν Διοίκησιν ἀναλόγως προσφερόμενοι.

Τὰ συνιστῶντα τὴν Διοίκησιν Σώματα εἶναι δύο: Τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ Βουλευτικὸν, ἀπὸ τὰ ὅποια διορίζεται καὶ τὸ Δικαστικὸν, ἀνεξάρτητον ὅμως ἀπὸ ἐκεῖνα διόλου.

Ταῦτα διακηρύττει ἡ ἐθνικὴ Συνέλευσις πρὸς τὸ Πανελλήνιον, ἐν καὶ μόνον προσεπιφέρουσα, ὅτι αὐτῆς μὲν ἐπεραιώθη τὸ ἔργον, καὶ διαλύεται σήμερον. Ἔργον δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ χρέος εἶναι νὰ φανῆ εὐπειθῆς καὶ ὑπήκοος εἰς τοὺς νόμους καὶ τοὺς ἐκτελεστάς καὶ ὑπουργοὺς τῶν νόμων. Ἐλλήνες! Εἶπατε πρὸ ὀλίγου, ὅτι δὲν θέλετε δουλείαν, καὶ ὁ τύραννος χάνεται καθημέραν ἀπὸ τὸ μέσον σας· ἀλλὰ μόνη ἡ μεταξὺ σας ὁμόνοια καὶ ἀκριβὴς ὑποταγὴ εἰς τὴν διοίκησιν ἐμπορεῖ νὰ στερεώσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν σας. εἴθε ὁ κραταιὸς τοῦ Ὑψίστου βραχίων ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἀρχομένους καὶ ἄρχοντας, τὴν Ἑλλάδα ὀλόκληρον, πρὸς τὴν πάρεδρον αὐτοῦ σοφίαν, ὥστε ν' ἀναγνωρίσωσι τ' ἀληθῆ των ἀμοιβαῖα συμφέροντα καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς προνοίας, οἱ δὲ λαοὶ διὰ τῆς εὐπειθείας νὰ στερεώσωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν Πατρίδος τὴν πολύευκτον εὐτυχίαν. εἴθε! εἴθε!»

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Οἱ εὐχῆς αὐτὲς τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 ἔχουν αἰώνιο χαρακτῆρα καὶ ἰσχύουν πάντοτε καὶ ἰδιαίτερα σήμερα, διότι εἶναι οἱ οὐσιαστικὲς βάσεις τοῦ ἐλεύθερου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ποὺ ᾔθελαν.

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
ΚΥΡΙΑΣ ΧΡΥΣΑΣ ΜΑΛΤΕΖΟΥ

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1821, στὸ γράμμα πὸ ἐστείλει ἀπὸ τῆ Βενετία στὸν φίλο του Giovanni Querini στὸ Μιλάνο, ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης ἔγραφε τὰ ἑξῆς: «Σᾶς ἀφήνω γιὰ νὰ ντυθῶ καὶ νὰ τρέξω στὴ “Θεία Πρόνοια”, γιὰτὶ ἔτσι ὀνομάζεται τὸ καφενεῖο τῶν Γραικῶν μου. “Ὅλοι τρέχουμε ἐκεῖ, μεγάλοι, ἐπιχειρηματίες, καλλιτέχνες, ναυτικοί, μὲ μουστάκια καὶ χωρίς, μὲ μπερέτες κόκκινες καὶ ξεσκούφωτοι καὶ ὅλοι μὲ δάκρυα στὰ μάτια, ἀνάμεσα στὶς ἐλπίδες καὶ στοὺς φόβους, ἀφιερώνουμε τὴν ἀγάπη μας καὶ τίς κουβέντες μας στὴ δυστυχισμένη μὰ εὐγενικὰ μας πατρίδα»¹. Τὸ βενετικὸ καφενεῖο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ κερκυραῖος διανοούμενος ὀνομαζόταν «Divina Provvidenza» καὶ στὶς αἰθουσές του συγκεντρώνονταν οἱ Ἕλληνες στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, γιὰ νὰ συζητήσουν θέματα σχετικὰ μὲ τὴν κατάστασι στὴν Ἑλλάδα. Τὸ σημεῖωμα πὸ ἔγραψε μὲ τὴν κομψὴ γραφίδα του καὶ ἔστειλε ὁ Μουστοξύδης στὸν βενετὸ νομικὸ Querini, ὑποστηρικτὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγώνα, ἀποτελεῖ μὲ τὸ περιεχόμενό του ἀψευδὴ μάρτυρα τοῦ ἐθνουσιασμοῦ μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν ὑποδεχθεῖ τὰ νέα τῆς Ἐπανάστασης οἱ Ἕλληνες πὸ κατοικοῦσαν στὴ λιμνοθάλασσα τῆς Ἀδριατικῆς.

Ἡ ἐπέτειος τοῦ Ἀγώνα τῆς Ἐλευθερίας, κορυφαίου γεγονότος τῆς νεώτερης ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐορτάζεται συνήθως μὲ πανηγυρικοὺς

Θέλω νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ τῆ θέσι αὐτὴ τοὺς φίλους Sergio Martucci καὶ Μανώλη Ζούλια, οἱ ὁποῖοι σχεδίασαν τὸ πρόγραμμα τῆς πολυμεσοικῆς προβολῆς εἰκόνων πὸ παρουσιάστηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας.

1. Τὸ γράμμα σώζεται στὴ βιβλιοθήκη τῆς Fondazione Querini Stampalia τῆς Βενετίας: CIVII, cod. 88 (=875), filza 44, φ. 34· βλ. *La Grecia nelle raccolte della Fondazione Querini Stampalia*, ἐπιμ. ANASTASIA STOURAITI, Βενετία 2000, σ. 27-28, μετάφρασι τοῦ χωρίου ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ στὰ ἑλληνικὰ: ΑΓΛΑΘΗ ΝΙΚΟΚΑΒΟΥΡΑ, Ἐπιστολὲς Ἀνδρέα Μουστοξύδη, *Θησαυρίσματα*, 2, 1963, σ. 126-127· Ἀνδρέας Μουστοξύδης καὶ Αἰμίλιος Τυπάλδος *ἀλληλογραφία 1822-1860*, ἐπιμ. Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Ἀθήνα (Μουσεῖο Μπενάκη) 2005, σ. 124.

λόγους που ήταν δὲν ἀρθρώνονται με κούφιους ρητορισμούς και παλιλλογίες ἐνδυναμώνουν τὴ συλλογικὴ μνήμη και μαζί τὸ ἐθνικὸ φρόνημα, ιδιαίτερα σὲ περιόδους κοινωνικῶν ἀνησυχιῶν. Πιστεύοντας ὅτι οἱ πανηγυρικὲς ἐκδηλώσεις γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς Ἐθνικῆς Ἀνεξαρτησίας δὲν πρέπει νὰ περιορίζονται στὴν εὐλαβικὴ ἀναπόληση πράξεων ἡρωισμού και αὐτοθυσίας ἢ νὰ ἐξαντλοῦνται στὴν ἐπισήμανση τοῦ ἠθικοῦ νοήματός που προσέδωσαν στὴν Ἐπανάσταση οἱ ἀγωνιζόμενοι Ἕλληνες, ἀλλὰ καλὸν εἶναι νὰ παρέχουν τὴν εὐκαιρία γιὰ τὴν ἀποτίμηση τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας στὴ συγκεκριμένη θεματικὴ ὡς στοιχείου αὐτογνωσίας πρὸς ὄφελος τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, κρίνω σκόπιμο νὰ διατυπώσω ὀρισμένες παρατηρήσεις που ἀφοροῦν τὴ σχέση τῆς νεώτερης ἱστοριογραφίας με τὴν ἔρευνα προσώπων και πραγμάτων τοῦ Εἰκοσιένα.

Μὲ ἐξαίρεση ἐπιμέρους μελέτες που εἶδαν πρόσφατα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας, ἡ ἔρευνα τῆς περιόδου ἐδῶ και πολλὰ χρόνια δὲν ἔχει ἀνανεώσει τὸν ἐπιστημονικὸ ὄπλισμό της². Παρόλο που στὶς ἡμέρες μας διαπιστώνεται με τὴν ὀργάνωση διαφόρων ἐκδηλώσεων σχετικὴ ἀναζωογόνηση τοῦ ἐνδιαφέροντος, παρόλο που ὀρισμένοι ἐρευνητὲς ἔχουν ἐπιχειρήσει τὴν ἀναπροσέγγιση τοῦ φαινομένου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἢ ἀκόμη και τὴν ἀποδόμησή της, ἡ γνωριμία μας με τὴν ἱστορία τοῦ Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας παραμένει ἐλλιπής³. Δὲν θὰ ἀναλύσω τοὺς λόγους που συνετέ-

2. Βλ. ἐμπεριστατωμένη προσέγγιση τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Χρ. ΛΟΥΚΟ, Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἀπὸ κυρίαρχο ἀντικείμενο ἔρευνας και διδασκαλίας στὴν ὑποβάθμιση και σιωπὴ, *Πρακτικὰ Δ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἱστορίας: Ἱστοριογραφία τῆς νεώτερης και σύγχρονης Ἑλλάδας 1833-2002*, 1, ἐπιμ. Π. Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ – Τρ. Ε. ΣΚΑΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Ἀθήνα 2004, σ. 579-593 (με ἐκτενὴ βιβλιογραφία).

3. Ἀπὸ τίς πρόσφατες μελέτες σημειώνονται ἐνδεικτικὰ ἡ ἐκδοσι τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (Ἀρχεῖο Ἀλῆ Πασᾶ Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης, ἐκδοσι-σχολιασμοὺς-εὔρετήρια Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, με τὴ συνεργασία τῶν Δ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ και Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ, Ἀθήνα 2010), ὁ συλλογικὸς τόμος *The Greek Revolution of 1821: A European Event*, ἐπιμ. Ρ. ΡΙΖΑΝΙΑΣ, Κωνσταντινούπολη 2011, και οἱ μονογραφίες Α. ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, *Ἔθνος και θεσμοὶ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, Ἡ κανονιστικὴ ἐκτροπὴ στὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία*, Ἀθήνα 2013, και Θ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πολιτικὲς και κοινωνικὲς ὕψεις τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821, «Μὲ μίαν γνώμην ὁμοφώνως ἀπεφασίσαμεν νὰ λάβωμεν τὰ ἄρματα»*, Ἀθήνα 2013, ἐνῶ στὶς διάφορες ἐκδηλώσεις ἐγγράφεται ὁ κύκλος ὀμιλιῶν που ὀργάνωσε τὸ Ἰνστιτοῦτο

λεσαν στην «παράδοξη», όπως έχει χαρακτηριστεί⁴, ιστοριογραφική αυτή απουσία, οι οποίοι έχουν μεταξύ άλλων να κάνουν με τη στροφή των νέων έρευνητών στην πρόσφατη ιστορία, με τη μονομερή συχνά πραγμάτευση της ιστορίας του Εικοσιένα από τη στρατιωτική, διπλωματική και πολιτική άποψη, και συχνά με τα αδιέξοδα των έρμηνευτικών σχημάτων. Στην παραμέληση των σχετικών με τον Άγωνα της Έλευθερίας σπουδών συνέβαλε επίσης καθοριστικά η χρήση της Έπανάστασης για λόγους πολιτικούς και ιδεολογικούς, με αποτέλεσμα να έχει εγκαταλειφθεί η έρευνητική περιοχή σε έρασιτέχνες τοπικούς λογίους που δεν άκολούθησαν και δεν άκολουθούν πάντα τους στοιχειώδεις κανόνες της ιστορικής γραφής. Δεν έγινε συνεπώς δυνατή η ένταξη της περιόδου σε ευρύτερη προβληματική, σύμφωνα με τα σύγχρονα αίτήματα της έπιστήμης, και η θεώρησή της μέσα από νεωτερική όπτική που να επιτρέπει από τη μιá μεριά την ανάγνωσή της σε συνάρτηση με τις μεγάλες ευρωπαϊκές συγκρούσεις του τέλους του 18ου και των άρχων του 19ου αιώνα ή με τους θεσμούς άμυνας, πολέμου και αντίστασης στην Εύρώπη, και από την άλλη τη συστηματικότερη μελέτη των προϋποθέσεων υπό τις όποιες οι ραγιαδες του σουλτάνου κατόρθωσαν να έπωφεληθούν των ευμενών οικονομικών συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί και υπό τις όποιες σφυρηλάτησαν μέσα στο πλαίσιο της δουλείας τις ήθικες δυνάμεις τους. Τρανό πάντως δείγμα της υποβάθμισης του ενδιαφέροντος σχετικά με τη σπουδή της Έπανάστασης είναι το γεγονός ότι πολυάριθμες άρχαιακές πηγές που αναφέρονται στο Εικοσιένα και άπόκεινται σήμερα σε δημόσιες και ιδιωτικές βιβλιοθήκες και άρχεϊα παραμένουν άκόμη ανέκδοτες και συνεπώς δυσπρόσιτες στην έρευνα. Πρωτεύουσα θέση στην ανέκδοτη ιστορική ύλη κατέχει το Άρχεϊο των Άγωνιστών, που φυλάσσεται στην Έθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Πρόκειται για όγκώδες άρχεϊο, ταξινομημένο σε 230 θήκες, που περιέχει αίτήσεις τις όποιες υπέβαλαν προς την «έπι των άγωνισαμένων και θυσιασάντων υπέρ Πατρίδος Έπιτροπή» οι Άγωνιστές του Εικοσιένα προς άνταμοιβή των κατά την Έπανάσταση ύπηρεσιών

⁴ Ιστορικών Έρευνών – Τομέας Νεοελληνικών Έρευνών του Έθνικου Ίδρύματος Έρευνών, με θέμα «Έπαναστατικά κινήματα στη νεώτερη Εύρώπη. Πολιτική και Πολιτισμός» (Ίανουάριος-Φεβρουάριος 2014).

4. ΛΟΥΚΟΣ, ό.π., σ. 579.

τους. Οί αιτήσεις συνοδεύονται από έγγραφα που πιστοποιούν τη δράση τους στον Άγωνα⁵.

Μετά τις προλογικές αυτές παρατηρήσεις ως προς την ανάγκη συστηματικής διερεύνησης των πηγών με τη χρήση νέων εργαλείων έρευνας του ιστορικού ύλικου που αφορά το Εικοσιένα, θα επιχειρήσω, στρέφοντας την προσοχή μου σε γνώριμά μου έρευνητικά πεδία που έχουν σχέση με τον έλληνισμό της διασποράς, να παρακολουθήσω τον τρόπο με τον οποίο βίωσε την Έπανάσταση ή ιστορική κοινότητα της Βενετίας και να αναδείξω το ιδεολογικό κλίμα που είχε διαμορφωθεί στην έλληνική γειτονιά της μαρκιανής πολιτείας.

Όταν άστραψε στη γωνιά εκείνη της Ευρώπης που λέγεται Ελλάδα ένα γεγονός άληθινά μεγαλειώδες: ή Έπανάσταση, για να δανειστώ τα λόγια του Όδυσσέα Έλύτη⁶, ή Βενετία είχε απωλέσει την ήγεμονική της θέση στη Μεσόγειο και είχε ύπαχθεί με τη συνθήκη του Campo Formio στην αυστριακή κυριαρχία. Η πολιτική και οικονομική συρρίκνωση της δημοκρατίας των τεναγών είχε άμεσο αντίκτυπο στην εκεί έλληνική παροικία. Ήδη, με την κατάλυση της Γαληνοτάτης από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα, ή έλληνική άδελφότητα είχε δεχθεί μεγάλο οικονομικό πλήγμα, καθώς τα κεφάλαιά της που ήταν επενδυμένα στην κρατική τράπεζα, την περίφημη zecca, δημεύτηκαν από τους Γάλλους, μαζί με πολύτιμα σκεύη και άλλα αγαθά. Με την προσάρτηση της Βενετίας στην Αυστρία, οί Έλληνες που ζούσαν στον μυχό της Άδριατικής έγιναν ύπήκοοι μιās ευρωπαϊκής δύναμης, ή οποία άκολουθούσε φιλοτουρκική πολιτική και ήταν συνεπώς έχθρική προς την ύπόθεση του Άγωνα με ύπέρτατο σκοπό την Έλληνική Άνεξαρτησία. Όμως, παρά την άπώλεια των εισοδημάτων της, ή Έλληνική Κοινότητα δέν είχε χάσει τον δυναμισμό της. Στα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, οί Έλληνες κατέβαλαν προσπάθειες για τη διατήρηση της αυτονομίας του συλλογικού όργανου τους και για την άνάκτηση της περιουσίας

5. Βλ. για τó άρχείο Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Περí Άρχείων έν Έλλάδι και της άρχειακής ύπηρεσίας, Δελτίον της Ιστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας της Ελλάδος, 11, 1956, σ. 14· πρβλ. Κ. ΛΑΠΠΑΣ, Άρχειακές συλλογές (17ος-19ος αί.), Θησαυροί της Έθνικής Βιβλιοθήκης. Κατάλογος Έκθεσης, Άθήνα 1999, σ. 52.

6. ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ, Άνοιχτά Χαρτιά, Άθήνα 1974, σ. 63.

του⁷. Τὸν Μάρτιο μάλιστα τοῦ 1821 καθιέρωσαν νέο καταστατικό λειτουργίας τοῦ σωματείου (*Διάταγμα Οἰκονομικόν, Ἐπιτροπικόν, καὶ διδασκαλικόν*)⁸, πὸν περιεῖχε μεταξὺ ἄλλων ἄρθρα σχετικὰ μὲ τὴν ἀνασύσταση τοῦ Φλαγγινικοῦ Φρονιστηρίου, τὸ ὁποῖο εἶχε κλείσει λόγω οἰκονομικῆς ἀνεπάρκειας τῆς κοινότητος μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν Γάλλων στὴ βενετικὴ ἐπικράτεια. Τὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο τοῦ Φλαγγίνης ἄρχισε πράγματι νὰ λειτουργεῖ καὶ πάλι τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1824⁹.

Ὅρθά ἔχει ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ δραστηριότητα πὸν παρατηρεῖται στοὺς κόλπους τῆς κοινότητος κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ πρέπει νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὸ κλίμα πνευματικῆς εὐφορίας, τὸ ὁποῖο καλλιεργοῦσε μὲ ἐνθουσιασμό ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία, πὸν εἶχε ἰδρυθεῖ, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ 1814 στὴ

7. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς κοινότητος μετὰ τὴν κατάλυση τῆς Γαληνοτάτης ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα βλ. ΑΡΤΕΜΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας (1797-1866). Διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὀργάνωση, ἐκπαιδευτικὴ καὶ πολιτικὴ δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1978. Ἡ ὁμιλία μου στηρίζεται σὲ πολλὰ σημεῖα στὴν καλὰ τεκμηριωμένη αὐτὴ μελέτη.

8. *Διάταγμα Οἰκονομικόν, Ἐπιτροπικόν, καὶ Διδασκαλικόν τῶν ἐν τῇ διασήμεϊ Πόλει τῶν Ἑνετιῶν κατασταθέντων καὶ ἐνοικισθέντων Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, Συμμορφωθὲν ἀπὸ τοὺς Κυρίους Σπυριδῶνα Δόκτωρα Καλούτσην, Κωνσταντῖνον Καβάκον, Ἄγγελον Φορέστην, καὶ Δημήτριον Κεφαλᾶν, Αἵρετοὺς ἐκλεχθέντας ἀπὸ τὸν σεπτὸν ἡμέτερον Σύλλογον τῶν Τεσσαράκοντα καὶ πρὸς, 27 Φεβρουαρίου 1820...* Γιὰ τὴ χρονολόγησή τῆς ἐκδόσεως βλ. *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα. Βιβλία-φυλλάδια*, 2, 1819-1832, ἐπιμ. ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, ἐπιστημ. συνεργάτης ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΜΠΑΛΗΝΟΠΟΥΛΟΥ – ΕΙΡΗΝΗ ΡΙΖΑΚΗ, Μουσεῖο Μπενάκη (Βιβλιολογικὸ Ἐργαστήρι «Φίλιππος Ἡλιού», Φίλιππου Ἡλιού κατάλοιπα), Ἀθήνα 2011, σ. 126 (1821.7)· βλ. καὶ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας*, ὅ.π., σ. 21-30· ΧΡΙΣΤΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, Ὁδηγὸς Ἀρχείου*, Βενετία-Ἀθήνα 2008, σ. 69 (φωτ.), 72.

9. Γιὰ τὴ δευτέρη περίοδο λειτουργίας τοῦ σχολείου βλ. ΕΥΘ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ἡ Σχολὴ Φλαγγίνης στὴ Βενετία. Μιὰ πρώτη συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς λειτουργίας τῆς (1824-1907)*, *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 26, 1983, σ. 1-126 (σ. ἀνατύπου)· Δ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, *Σπουδάζοντας στὴ Βενετία. Μιὰ πτυχὴ τῆς νεοελληνικῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐμπειρίας*, *Δημοσία Ἰλαρία*, 500 χρόνια ἀπὸ τὴν ἰδρύση τῆς Ἑλληνορθόδοξης Κοινότητος Βενετίας 1498-1998, Βενετία 1999, σ. 62-64.

Βιέννη. Πρέπει επίσης να συσχετιστεί με την παρουσία στη Βενετία δύο δραστήριων στελεχών της Έταιρείας και μελών της κοινότητας, του λογίου Ανδρέα Μουστοξύδη, προσωπικού φίλου του Ιωάννη Καποδίστρια, και του ζακύνθιου νομικού, προξένου της Ρωσίας στη Βενετία και μέλους της Φιλικής Έταιρείας, Σπυρίδωνος Ναράντζη¹⁰. Ο τελευταίος, με συνεργάτη τον Αλέξιο Νικολαΐδη, είχε αναλάβει πριν από την έναρξη της Έπανάστασης να διαχειρίζεται τα χρήματα που προορίζονταν για να σπουδάσουν, με έξοδα της Φιλομούσου Έταιρείας, Έλληνες φοιτητές στο πανεπιστήμιο της Πάντοβας. Πρόσφατες έρευνες στο αρχείο της Ακαδημίας Καλών Τεχνών της Βενετίας έφεραν στο φως τα όνόματα νέων ελλήνων καλλιτεχνών που είχαν σπουδάσει εκεί κατά τα έτη 1820 και 1822 ως υπότροφοι πιθανότατα της Φιλομούσου Έταιρείας. Ήταν ο Ιωάννης Χρόνης από την Κέρκυρα και ο Νικόλαος Λιβαδιώτης από την Τεργέστη, οι οποίοι εγγράφηκαν στη σχολή με συστατικό γράμμα του Ναράντζη, καθώς και ο γιαννιώτης ζωγράφος Πέτρος Παυλίδης, ο οποίος ειδικεύτηκε αργότερα στη ζωγραφική προσωπογραφιών¹¹. Όταν κηρύχθηκε η Έπανάσταση, οι φοιτητές στο ιστορικό πατάβειο πανεπιστήμιο εγκατέλειψαν τις σπουδές τους και έσπευσαν να φύγουν, για να πολεμήσουν στην Ελλάδα τα χρήματα της Φιλομούσου διατέθηκαν τότε για τις ανάγκες των προσφύγων¹².

Η δράση της Φιλομούσου Έταιρείας είχε θορυβήσει την αυστριακή διοίκηση της Βενετίας, που δεν άργησε να στρέψει την προσοχή της προς το ελληνικό σχολείο της πόλης, χώρο όπου συγκεντρώνονταν όχι μόνο μαθητές και δάσκαλοι, αλλά και διάφορα μέλη της Ελληνικής Κοινότητας. Η Φλαγγίνειος Σχολή κίνησε έτσι τις υποψίες της αστυνομίας, η οποία είχε

10. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας*, ό.π., σ. 22· Ανδρέας Μουστοξύδης και Αιμίλιος Τυπάλδος αλληλογραφία, ό.π., σ. 17-68, 153.

11. P. K. ΙΟΑΝΝΟΥ, *Studenti greci alle Accademie di Belle Arti d'Italia (XIX secolo), L'Adriatico: incontri e separazioni (XVIII-XIX secolo)*, *Atti del Convegno Internazionale di Studi (Corfù, 29-30 aprile 2010)*, έπιμ. FRANCESCO BRUNI – CHRISSA MALTEZOU, Βενετία-Αθήνα 2011, 30, σ. 303 και σημ. 15, 16, 17 (όπου σχετική βιβλιογραφία).

12. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας*, ό.π., σ. 131-132.

κάθε λόγο να φοβᾶται ὅτι τὸ σχολεῖο, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκπαιδευτήριου, λειτουργοῦσε ὡς κέντρο παράνομης ἀντιστασιακῆς δράσης τῶν Ἑλλήνων. Στὰ τέλη τοῦ 1827, ἡ ἀστυνομία ἔσπευσε νὰ καλέσει τοὺς ἐπιτρόπους τῆς κοινότητος, γιὰ νὰ τοὺς ἀνακρίνει, ζητώντας ἐπίμονα νὰ πληροφορηθεῖ ἂν διατηροῦσαν σχέσεις μὲ τὴ Φιλόμουσο Ἐταιρεία καὶ ἂν εἶχαν συστήσει μυστικὸ σύλλογο πρὸς χάρη τῶν παιδιῶν τῶν ἐλλήνων ἐπαναστατῶν. Μέσω τῶν ἐπιτρόπων τῆς Κοινότητος, ἡ ἀστυνομία εἰδοποίησε τοὺς Ἕλληνας τῆς Βενετίας ὅτι τὰ σχέδια αὐτά, ἂν τὰ εἶχαν, ἦταν ἀντίθετα πρὸς τοὺς νόμους τῆς χώρας, μὲ τοὺς ὁποίους ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ συμμορφώνονται¹³. Τὸ ἐπεισόδιο μαρτυρεῖ τὴν ἀνασφάλεια ποὺ ἐπικρατοῦσε στοὺς κόλπους τῆς Κοινότητος, ἡ ὁποία βρισκόταν κάτω ἀπὸ συνεχῆ καὶ στενὴ παρακολούθηση τῆς ἀστυνομίας. Παρὰ τὴ δικαιολογημένη, λόγῳ τῆς φύσης τῶν πολιτικῶν γεγονότων, ἀπουσία στὸ ἀρχεῖο τῆς κοινότητος γραπτῶν μαρτυριῶν σχετικῶν μὲ τὶς κινήσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴ στάση τους στὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης, τὸ ὑλικὸ ποὺ ἀντλεῖται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῶν ἀνακριτικῶν ἀρχῶν τῆς Βενετίας ἐπιτρέπει νὰ ἐκτιμήσουμε τὴ θέση τῶν Ἑλλήνων τῆς παροικίας ἀπέναντι στὸ ἐθνικὸ ζήτημα.

Ἐστίες ἐλεύθερων πολιτικῶν συζητήσεων ἀποτελοῦσαν, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκθέσεις τῆς ἀστυνομίας, τὰ διάφορα καφενεῖα τῆς πόλης, ὅπου σύχναζαν μέλη τῆς κοινότητος, ἐνθουσιώδεις κυρίως σπουδαστές, γιὰ νὰ μάθουν νέα ἀπὸ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα καὶ νὰ ἀνταλλάξουν ἀπόψεις καὶ ιδέες γιὰ τὴν κατάστασι ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καφενεῖο «Θεῖα Πρόνοια», ποὺ μνημονεύει, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, στὴν ἐπιστολὴ του ὁ Μουστοζύδης, δύο ἄλλα καφενεῖα συγκέντρωναν στὶς αἰθυσές τους Ἕλληνας ποὺ δὲν ἔκρυβαν τὴ συγκίνησή τους γιὰ ὅσα συνέβαιναν στὴν Ἑλλάδα. Ἦταν τὰ καφενεῖα «L'Imperatore», κοντὰ στὴν ἐλληνικὴ γειτονιά, καὶ τὸ «Caffè Florian», ποὺ σώζεται ὡς σήμερα, στὴν πλατεῖα τοῦ Ἁγίου Μάρκου¹⁴. Ἡ αὐστριακὴ ἀστυνομία ἐνδιαφερόταν ἰδιαίτερα γιὰ τὶς συνωμοτικὲς κινήσεις τῶν μυστικῶν ὀργανώσεων ποὺ εἶχαν κατακλύσει

13. ΑΓΛΩΗ ΝΙΚΟΚΑΒΟΥΡΑ, *Ὁ Ἀνδρέας Μουστοζύδης καὶ ἡ παιδεία*, Κέρκυρα 1965, σ. 39-43· πρβλ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ἡ Σχολὴ Φλαγγίνη*, ὅ.π., σ. 13.

14. ΣΠ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ὁ Ἰωάννης Βηλαράς καὶ ὁ Ἰωάννης Κρασσᾶς ἐν Βενετίᾳ, Νέος Ἑλληνομνήμων*, 8, 1911, σ. 340· Ο ΙΔΙΟΣ, *Ἐλεγχος ἱστορικῶν ἐγγράφων περὶ διαφόρων ἐλληνικῶν χωρῶν ἐν τῷ δημοσίῳ ἀρχεῖῳ τῆς Βενετίας*,

στις παραμονές τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης τῆ Βενετία, μὲ σκοπὸ τῆ σύστασι ἐνωμένου ἰταλικοῦ κράτους. Οἱ εἰδήσεις ποὺ προσφέρουν τὰ ἀρχεῖα τῆς ἀστυνομίας βεβαιώνουν ὅτι μέλη τῆς κοινότητος καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ πιὸ εὐκατάστατα ἀνήκαν σὲ ἰταλικές μασονικές στοές καὶ ὅτι τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἄγρυπνη παρακολούθησι τῶν αὐστριακῶν ἀστυνόμων¹⁵. Τὸ γενικότερο ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ φιλορωσικὸ κλίμα ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν περιοχὴ ἀνησυχοῦσε τὶς ἀρχές, οἱ ὁποῖες προσπαθοῦσαν μὲσω τῶν ἐκτεταμένων κατασκοπευτικῶν δικτύων ποὺ εἶχαν ὀργανώσει νὰ πληροφοροῦνται γιὰ ἐπικείμενες συνωμοτικές ἐνέργειες, ἱκανές νὰ θέσουν σὲ κίνδυνο τὴν πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας. Ἡ στάσι τῆς βενετικῆς διοικήσεως ἦταν δικαιολογημένη, ἀν λάβει κανεὶς ὑπόψιν ὅτι διακεκριμένα μέλη τῆς κοινότητος ὑπηρετοῦσαν ὡς πρόξενοι τῆς Ρωσίας στὴ Βενετία τὰ ρωσικὰ συμφέροντα. Δραστήριο μέλος τῆς ἠπειρωτικῆς οἰκογένειας Μαρούτσι, μιᾶς ἀπὸ τὶς πιὸ πλούσιες ἐλληνικὲς οἰκογένειες τῆς βενετικῆς διασποράς, ἦταν ὁ Πάνος, ἐπιτετραμμένος τῆς Ρωσίας στὴ Βενετία, ὁ ὁποῖος εἶχε χρηματοδοτήσει τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῶν ἀδελφῶν Ὀρλώφ, μὲ στόχο τὴν ἀπελευθέρωσι τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ εἶχε μάταια προσπαθήσει νὰ πείσει τὶς βενετικὲς ἀρχές νὰ βοηθήσουν τὴν ἐπανάστασι¹⁶. Στὸν κύκλο τῶν φιλορῶσων ἐλλήνων τῆς Βενετίας ἀνήκαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μαρκήσιο Κωνσταντῖνο Μαρούτσι, ὁ ζακύνθιος Σπυρίδων Ναράντζης, κύριος ὑποστηρικτῆς, μαζὶ μὲ τὸν νομικὸ Σπυρίδωνα Καλούτσι, τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, ὁ κερκυραϊκῆς καταγωγῆς Μάριος Φίλης καὶ ὁ ἐπίσης ζακύνθιος Γεώργιος Μοτσενίγος. Ὁ Ναράντζης, ὁ Καλούτσι, ὁ Μαρούτσι, ὁ Ἰωάννης Παπαδόπουλος ἦταν μασόνοι, σύμφωνα μὲ τὰ ἐγγραφα τῆς ἀστυνομίας, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες πρέπει νὰ ἦταν μυημένοι στὸν τεκτονισμό, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ συνθηματικὴ ἐνδειξη δίπλα στὴν ὑπογραφή τους ποὺ συ-

Νέος Ἑλληνομνημων, 11, 1914, σ. 461· ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας*, ὅ.π., σ. 127.

15. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας*, ὅ.π., σ. 129-130.

16. Γιὰ τὴ δράσι τοῦ Πάνου Μαρούτσι, βλ. Β. Ν. ΚΟΜΙΟΣ, *Ὁ Πάνος Μαρούτσι καὶ ἡ συμβολὴ του στὰ Ὀρλωφικά (1768-1774)*, ἀνέκδοτη διδακτορικὴ διατριβή, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 1994.

ναντούμε στα έγγραφα τῆς κοινότητος¹⁷. "Όλους αὐτούς τοὺς "Ελληνας, καὶ ἰδιαιτέρα βέβαια τὸν Ἀνδρέα Μουστοξύδη, ποὺ ἦταν σὲ διαρκῆ ἐπικοινωνία μὲ τὸν συμπατριώτη του Ἰωάννη Καποδίστρια, ἡ ἀστυνομία τοὺς θεωροῦσε ὑποπτους φιλεπαναστατικῶν κινήσεων καὶ παρακολουθοῦσε συνεχῶς κάθε τους κίνηση¹⁸. Οἱ μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴ συνωμοτικὴ δράση τους εἶναι γιὰ εὐνόητους λόγους σποραδικές, ἀποτελοῦν ὥστόσο δείγματα τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν ἐπαναστατικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς. Οἱ "Ελληνας, γράφει τὸ 1822 ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας στὸν διοικητὴ τῆς Βενετίας, ἐνεργοῦν μὲ μεγάλη μυστικότητα καὶ ἐπιδειξιότητα, γιὰ νὰ μὴν προδοθοῦν οἱ πράξεις τους¹⁹. Λίγα χρόνια νωρίτερα, τὸ 1817, πάλι ἐγγραφο τῆς ἀστυνομίας διασώζει τὴν πληροφορία ὅτι κάποιος Ἕλληνας ἔμπορος εἶχε σχέσεις μὲ μυστικὴ ἐταιρεία, ποὺ ὀνομαζόταν «Ἐταιρεία τῶν Πέντε» (dei Cinque) ἢ «τῆς Σιωπῆς τῶν Ἑλλήνων» (Silenzio dei Greci), ἡ ὁποία ἦταν ἀντίστοιχη τῶν ἐνώσεων τῶν καρμπονάρων καὶ ἀπέβλεπε πιθανότατα στὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυριαρχία²⁰.

Τὸν πολιτικὸ προσανατολισμὸ τους πρὸς τὴ Ρωσία τὸν ἐξεδήλωναν οἱ "Ελληνας τῆς Βενετίας μὲ κάθε εὐκαιρία. Τὸ 1822, ὅταν ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος ὁ Α', στὴ διάρκεια τῆς ἐπίσκεψῆς του στὴν πόλη, πῆγε μὲ τὴ συνοδεία του γιὰ νὰ ἐκκλησιαστῆ στὸν ὀρθόδοξο ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, ἡ κοινότητα τοῦ ἐπιφύλαξε πανηγυρικὴ ὑποδοχὴ²¹. Στὸν ἴδιο τσάρο ὁ

17. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας*, ὁ.π., σ. 129-130.

18. "Ο.π., σ. 131· ΕΛΕΝΗ Θ. ΧΑΡΧΑΡΕ, *Ἡ ρωσικὴ παρουσία στὴν ἑλληνικὴ κοινότητα Βενετίας μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τέχνης, Ρωσία καὶ Μεσόγειος. Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου (Ἀθήνα, 19-22 Μαΐου 2005)*, 1, ἐπιμ. ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING – ΑΘΗΝΑ ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ – ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ, συνεργ. ΜΙΚΕΛΑ ΣΚΟΥΝΤΖΟΥ, Ἀθήνα 2011, σ. 350.

19. Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ, *Ἡ αὐστριακὴ κατασκοπεία κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάσταση*, *Ἑλληνικά*, 4, 1931, σ. 170.

20. "Ο.π., σ. 154· ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας*, ὁ.π., σ. 130-131.

21. Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, *Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων*, Ἀθήνα 1939, σ. 221· ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας*, ὁ.π., σ. 69, 172 σημ. 224· Ἀνδρέας Μουστοξύδης καὶ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 147· ΧΑΡΧΑΡΕ, *Ἡ ρωσικὴ παρουσία*, ὁ.π., σ. 351.

Ανδρέας Μουστοξύδης, που οι άρχες θεωρούσαν πράκτορα των Ρώσων και για τόν λόγο αυτόν τόν παρακολουθοῦσαν στενά, εἶχε ἀφιέρῶσει, τὸ 1804, τὸ πρῶτο ἔργο μὲ τὸ ὅποιο ἐμφανίστηκε στὰ γράμματα. Στὴν ἀφιέρωσή του πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Ρωσίας ὁ Μουστοξύδης τὸν παρότρυνε νὰ ἀναλάβει πρωτοβουλία, ὥστε ἡ Ἑλλάδα νὰ «ἀναστῆ ἐκ τῆς δουλείας» καὶ νὰ γεννήσει καὶ πάλι Πινδάρους καὶ Πλουτάρχους²². Ἡ ἐκκλήση τοῦ Μουστοξύδη πρὸς τὸν τσάρο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας του ἐγγράφεται στὴ μακρὰ παράδοση τῶν λογίων που καλοῦσαν μὲ ἰκετευτικὰ κείμενα ξένους ἡγεμόνες νὰ ξεσκλαβώσουν τὴν Ἑλλάδα²³. Ὅπως οἱ λόγοι τῶν περασμένων αἰώνων, ὅταν ἔγραφαν τὶς ἐκκλήσεις τους, ἀνέτρεχαν στὴν ἀρχαιότητα, προβάλλον-τας τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ἔτσι καὶ ὁ Μουστοξύδης, βαδίζοντας στὴν ἴδια κατεύθυνση σκέψης, ζητοῦσε ἀπὸ τὸν τσάρο νὰ βοη-θήσει στὴν ἀνόρθωση τῆς Ἑλλάδας, γιὰ νὰ ἀναδειχθοῦν καὶ πάλι Πίνδαροι καὶ Πλούταρχοι. Ἡ ἀρχαία ἱστορία, ἰδιαίτερα αὐτὴ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, μαζί μὲ τὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ἀντιμε-τωπίζονταν ἀπὸ τὴ βενετικὴ λογοκρισία μὲ ἐπιφύλαξη, καθὼς ὑπῆρχε φό-βος ὅτι μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιοῦν ὡς ἐργαλεῖα γιὰ τὴ διαμόρφωση ἰδεολογίας ἱκανῆς νὰ ὑποδαυλίσει ἐθνικὲς ἐνοποιητικὲς προσπάθειες καὶ ἐπαναστατικὲς συγχρόνως διαθέσεις²⁴. Στὴν ἀντίληψη τῶν λογοκριτῶν οἱ συζητήσεις που περιστρέφονταν γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν Μακεδόνων βα-σιλέων μποροῦσαν νὰ θέσουν σὲ κίνδυνο τὴ δημόσια ἀσφάλεια. Μὲ ἀνάλογο πνεῦμα ἡ λογοκρισία, ἐκτελώντας διαταγὴ που εἶχε ἔρθει κατευθεῖαν ἀπὸ τὴ Βιέννη, ἀπαγόρευσε τὴν κυκλοφορία στὴ Βενετία τοῦ ἔργου τοῦ Μάριου Πιέρη που πραγματευόταν τὴν ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1740 ὠς τὸ 1824. Τὸ ἔργο τοῦ κερκυραίου λογίου, ὁ ὅποιος εἶχε σπουδάσει στὴν Πάντοβα καὶ εἶχε στὴ συνέχεια ἐγκατασταθεῖ στὴ Φλωρεν-τία, ἀποτελοῦσε ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Rouquerville καὶ εἶχε τυπωθεῖ τὸ

22. Ανδρέας Μουστοξύδης καὶ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 26-27, 67, 147.

23. Βλ. γιὰ τὶς ἐκκλήσεις τῶν λογίων ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ταυτότητα καὶ συνείδηση ἱστορικῆς συνέχειας μετὰ τὴν Ἄλωση: Ἡ ἰδεολογικὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 87 Β', 2012, σ. 134-136, ὅπου συγκεντρωμένη βιβλιογραφία.

24. Ανδρέας Μουστοξύδης καὶ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 84.

1825. Σύμφωνα με τους λογοκριτές, τὸ βιβλίο ἐπιχειροῦσε νὰ ὑποκινήσει τὴ συμπάθεια τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἰταλικῆς γνώμης ὑπὲρ τοῦ Ἀγώνα τῆς Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων²⁵. Ἀπαγορεύτηκε, ἐπίσης, ἡ κυκλοφορία τῆς δεύτερης ἐκδόσης τοῦ ἔργου τῆς Ἰσαβέλλας Θεοτόκη Albizzi, σημαντικῆς προσωπικότητας τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Βενετίας, μετὸν τίτλο *Προσωπογραφίες (Ritratti)*, ποὺ εἶχε τυπωθεῖ στὴν Πίζα τὸ 1826. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ ἔργο τῆς κερκυραίας λογίας εἶχε κριθεῖ ἀκατάλληλο νὰ κυκλοφορηθεῖ ἦταν ἐπειδὴ στὸ κεφάλαιο ποὺ ἀφοροῦσε τὴν προσωπογραφία τοῦ Μουστοξύδη οἱ Τοῦρκοι χαρακτηρίζονταν ὡς καταπιεστές²⁶.

Παρὰ τὴν καχυποψία μετὴν ὁποῖαν οἱ τοπικὲς ἀρχὲς περιέβαλαν τὴν ἐθνικὴ ὑπόθεση καὶ τὴν ἀστυνόμευση τῶν Ἑλλήνων, οἱ τελευταῖοι δὲν ἔκρυψαν τὸν ἐνθουσιασμό τους, ὅταν τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1821 ἔφτασε στὴ μακρόστενη νησίδα τῆς βενετικῆς λιμνοθάλασσας, στὸ Lido, τὸ πλοῖο μετὸ ὁποῖο ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης κατευθυνόταν στὴν Ὑδρα. Σύμφωνα με ἀνώνυμη ἐπιστολή, πλῆθος κόσμου ἔσπευσε νὰ μεταβεῖ τότε στὴ νησίδα, γιὰ νὰ δεῖ ἀπὸ κοντὰ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῆς Ἐπανάστασης καὶ νὰ θαυμάσει τὸ πλοῖο μετὰ τὰ πολυάριθμα κανόνια ποὺ τὸν μετέφερε στὴν Ἑλλάδα²⁷. Μετὸν Δημήτριο Ὑψηλάντη ἔφτασαν πιθανότατα στὴ Βενετία, γιὰ νὰ διανεμηθοῦν στοὺς Ἕλληνες τῆς παροικίας καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴ φιλοπατρία τους, οἱ ἐθνεγερτικὲς προκηρύξεις ποὺ εἶχε ἀπολύσει ἀπὸ τὸ Ἰάσι τῆς Μολδαβίας τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821 ὁ ἀδελφός του Ἀλέξανδρος. Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ ὀδηγεῖ χειρόγραφο τετράδιο μετὰ προκηρύξεις τοῦ Εἰκοσιένα ποὺ σώζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς ἄλλοτε ἀνθηρῆς κοινότητας τῆς Βενετίας, σήμερα στὸ ἀρχεῖο τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν. Γραμμμένο στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, τὸ χειρόγραφο μετὰ προκηρύξεις καὶ στιχουργήματα ἀπλορωμαϊκά, σύμφωνα μετὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἀντιγραφέα τους²⁸, ὑποδηλώνει ὅτι ἐντυπα ἢ χειρόγραφα πατριωτικὰ

25. S. TROVATO, *Greci di Venezia nell'Ottocento: Un'introduzione, Niccolò Tommaseo e il suo mondo. Patrie e nazioni*, Catalogo della mostra, ἐπιμ. FR. BRUNI, Biblioteca Nazionale Marciana, Edizioni della Laguna, 2002, σ. 120.

26. Ἀνδρέας Μουστοξύδης καὶ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἀλληλογραφία, ὅ.π., σ. 84.

27. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας*, ὅ.π., σ. 135.

28. Τὸ χειρόγραφο τετράδιο περιέγραψε ἀναλυτικὰ καὶ μελέτησε ὁ Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Θούρια καὶ προκηρύξεις τοῦ Εἰκοσιένα σ' ἕνα χειρόγραφο τοῦ Ἑλληνι-*

κείμενα και τραγούδια κυκλοφοροῦσαν στους κόλπους τῆς ἐλληνικῆς κοινω-
νίας. Τεκμήριο τῆς πατριωτικῆς εὐφορίας τῆς ἐποχῆς, τὸ τετράδιο περιέχει
μεταξὺ ἄλλων τὸ γνωστὸ κείμενο προκήρυξης τοῦ Ἰασίου, μὲ τὴν ὑπογραφή
γιὰ πρώτη φορά στὸ χειρόγραφο τῆς Βενετίας τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη²⁹,
τὸ τραγούδι «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων» (τὸ λεγόμενο «Ἑλληνικὴ Μασ-
σαλιώτισσα») ³⁰ καὶ βέβαια τὸν Θούριο τοῦ Ρήγα ποὺ τραγουδοῦσαν οἱ νέοι
τοῦ Εἰκοσιένα. Ἀπὸ τοὺς ἀθάνατους στίχους του μεταφέρω ἐδῶ ἐκείνους
ποὺ ἀναφέρονται στοὺς Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, γιατί προφανῶς αὐτοὶ θὰ
συγκινοῦσαν περισσότερο τὸν ἐλληνισμό τῆς διασπορᾶς. *Ὅσοι ἀπὸ τὴν Ἑλ-
λάδα εἶναι στὴν ξενιτιά, | στὸν τόπο του καθέννας ἀς ἔλθῃ τῶρα πλιά. | Ἔως
πῶτε ὀφφικιάλος σὲ ξένους βασιλεῖς; | ἔλα νὰ γένης στύλος δικῆς σου τῆς φι-
λῆς. | Κάλιο διὰ τὴν πατρίδαν καθ' ἓνας νὰ χαθῆ, | παρὰ διὰ νὰ κρεμάσῃ μία
φούντα στὸ σπαθί³¹. Τὸ μικρὸ σχῆμα τοῦ τετραδίου μὲ τὴ συλλογὴ τραγου-
διῶν, ἀντιγραμμένων γιὰ ἰδιωτικὴ χρῆση, δηλώνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἦταν
λίγες οἱ ἀνθολογίες μὲ πατριωτικὰ κείμενα ποὺ κυκλοφοροῦσαν, κρυμμένες
μυστικὰ σὲ τσέπες, ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες ἐγκατοίκους τῶν νησίδων τῆς
βενετικῆς λιμνοθάλασσης. Συλλέκτης καὶ ἀντιγραφεὺς τῶν θουρίων ἦταν ὁ
κεφαλόνιτης Παναγῆς Κεφαλᾶς, ὁ ὁποῖος σημειώνει στὸ τετράδιο ὅτι εἶχε
ἀντιγράψει τὰ κείμενα τὸ 1821: *Ἀντιγράφθη παρ' ἐμοῦ τοῦ ὑπογεγραμμένου
εἰς τοὺς 1821· περίστασις εἰς τὴν ὁποίαν οἱ γραικοὶ ἐπαναστήθησαν κατὰ
τῶν ὀθωμανῶν. Παναγῆς Κεφαλᾶς παπα Ἀνδρέου Θεοφιλάτου³². Μέλη τῆς
κεφαλόνιτικῆς αὐτῆς οἰκογένειας συναντοῦμε τόσο μεταξὺ τῶν ἐπιτρόπων
τῆς Κοινότητος ὅσο καὶ μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς Φλαγγινείου Σχολῆς καὶ
τῶν σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας³³. Ὅσο γιὰ τὸν κάτοχο**

κοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, *Θησαυρίσματα*, 4, 1967, σ. 177-189· βλ. καὶ ΕΛΕΝΗ
Δ. ΚΑΚΟΥΓΛΙΔΗ, Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτού-
του Βενετίας, *Θησαυρίσματα*, 8, 1971, σ. 266-267 ἄρ. 22.

29. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Θούρια καὶ προκήρυξεις τοῦ Εἰκοσιένα*, ὅ.π., σ. 181.

30. Ὁ.π., σ. 185.

31. Ὁ.π.

32. Ὁ.π., σ. 178.

33. Ὁ.π., σ. 189, Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν ἐλλήνων
σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Α'. *Leggisti 1591-1809*).
Ἐπίμετρον (Μέρος Α'. *Artisti*), *Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*,

τοῦ τετραδίου καὶ ἀντιγραφέα τῶν τραγουδιῶν, ταυτίζεται μᾶλλον μὲ τὸν ποιητὴ καὶ δάσκαλο τῆς ἰταλικῆς καὶ λατινικῆς, ὁ ὁποῖος γνωρίζουμε ὅτι εἶχε κυκλοφορήσει ἀνώνυμα τὸ 1830 στὴν Κεφαλονιά δημοτικὴ πολιτικὴ σάτιρα ἐναντίον τῶν ἀγγλικῶν ἀρχῶν, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ τότε ἀρμοστής Adam νὰ καταδιώξει ἀνηλεῶς τὸν συντάκτη της. Ἡ συλλογὴ καὶ ἀντιγραφή τῶν ἀσμάτων τοῦ Εἰκοσιένα, ἔργο ἐνὸς νεαροῦ φλογεροῦ ἑλληνα πατριώτη στὴ Βενετία, εἶναι φανερό ὅτι συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀντιστασιακὴ δράση τοῦ ποιητῆ τῆς πολιτικῆς σάτιρας στὴν Κεφαλονιά³⁴.

Τραγουδώντας κρυφὰ τραγούδια πατριωτικά, διαβάζοντας τὶς προκηρῦξεις, συγχάζοντας στὰ καφενεῖα τῆς πόλης, γιὰ νὰ συζητήσουν ὅσα νέα ἔφταναν ἀπὸ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας ζοῦσαν σὲ ἠλεκτρισμένη ἀτμόσφαιρα. Ἐνδεικτικὸ τῆς πατριωτικῆς ἐξάρσης εἶναι τὸ γεγονός ὅτι στὰ χρόνια ἐκεῖνα εἶχε ἐπικρατήσει ἀνάμεσά τους ἡ συνήθεια νὰ δίνουν στὰ παιδιά τους ὡς βαπτιστικὸ ὄνομα, μαζὶ μὲ τὸ παραδοσιακὸ τοῦ παπποῦ τους, καὶ ἓνα ἀρχαῖο: Ἐπαμεινώνδας, Θεμιστοκλῆς, Λεωνίδα, Ἀριστοτέλης, Ἀχιλλέας κ.ἄ.³⁵ Ὅλοι ἦταν μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στραμμένοι νοερὰ πρὸς τὴν πατρίδα. «Οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα», γράφει τὸ καλοκαίρι τοῦ 1824 ὁ Μουστοξύδης στὸν ἐκδότη τῆς *Antologia Giovanni-Pietro Vieusseux*, «πότε λυπηρὲς καὶ πότε εὐχάριστος, ἡ πλατεία τοῦ Ἁγίου Μάρκου, οἱ συμπολίτες μου, ἡ πίπα καὶ κάποια ἄλλη πιὸ σοβαρὴ σκέψη μὲ κλέβουν ἀπὸ τὶς μελέτες μου»³⁶. Κι ἀργότερα, ὅταν μαθεύτηκε ὅτι εἶχε πέσει τὸ Μεσολόγγι, συγκλονισμένος θὰ γράψει καὶ πάλι στὸν ὑποστηρικτὴ τῶν Ἑλλήνων: «Ὅσο ἀκόμα ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα ἔστω κι ἓνα κάστρο ποῦ δὲν ἔχει κυριευτεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐγὼ βλέπω πάνω σ' αὐτὸ νὰ κυματίζει τὸ λάβαρο καὶ ἡ ἐλπίδα μας»³⁷. Ἡ συγκίνηση τῶν Ἑλλήνων

38, 1971, σ. 179 (εὐρετήριο ὀνομάτων: Ceffalà)· Α. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 163, 165, 199.

34. Η. ΓΕΙΤΣΕΛΗΣ, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμεικτα*, 1, Ἀθήνα 1904, σ. 238-239· ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Θούρια καὶ προκηρῦξεις τοῦ Εἰκοσιένα*, ὅ.π., σ. 188-189.

35. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Βενετίας*, ὅ.π., σ. 212 σημ. 599.

36. ΑΛΟΗ ΣΙΔΕΡΗ, *Ἑλληνες φοιτητὲς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας (1806-1861)*, 1, Ἀθήνα 1989, σ. 60.

37. Ὁ.π.

τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου ἔγινε ἀκόμη ἐντονότερη ὅταν πρόσφυγες ἀπὸ τὶς ἐπαναστατημένες ἑλληνικὲς περιοχὲς πλημμύρισαν τὶς πόλεις ὅπου ζοῦσαν, τὴ Βενετία, τὴν Τεργέστη, τὴ Φλωρεντία. Ἀπὸ τὸ 1821 ὠς τὸ 1824 οἱ πρόσφυγες ποὺ εἶχαν καταφύγει στὴν Τεργέστη ἀπὸ τὴ Βλαχία κυρίως καὶ τὴν Ἥπειρο ἀριθμοῦσαν τοὺς 3000³⁸, ἐνῶ ἑκατοντάδες ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν φτάσει στὴ Φλωρεντία ἀπὸ τὶς ἡγεμονίες. Τῆ δεινὴ κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόνταν οἱ δυστυχεῖς πρόσφυγες στὴ Φλωρεντία περιέγραψαν μὲ ὀδύνη οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς Κοινότητος τοῦ Λιβόρνου σὲ γράμμα ποὺ ἔστειλαν τὸ 1821 στὸν Ἰωάννη Καρατζά, στὴν Πίζα, ζητώντας του οἰκονομικὴ βοήθεια: «Ἦταν», ἔγραψαν, «ἄνθρωποι κατατετρεγμένοι, γυμνοὶ καὶ τετραχλισμένοι, ταλαιπωρούμενοι καὶ ὑστερούμενοι ἐκ τῶν πρὸς τροφήν ἀναγκαίων. Ἡμιθανεῖς σχεδὸν ἔφτασαν εἰς Φλωρεντίαν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μαθαίνομεν ὅτι κλινῆρεις ἐκ τοῦ κόπου καὶ τῆς ὀδοιπορίας εὐρίσκονται...»³⁹ Ἀπὸ κατάλογο, πάλι, προσφύγων ποὺ εἶχαν καταλήξει, τὸ 1824, στὴν Ἀγκώνα σταχυολογῶ μερικὰ ὀνόματα μὲ δίπλα στοιχεῖα γιὰ τὴν κατάστασι στὴν ὁποία βρισκόνταν: *Αἰκατερίνη Φακίτζα ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, χήρα μὲ ἀνήλικα παιδιὰ ἔφυγεν διὰ τὸν χαλασμόν τῆς πατρίδος τῆς, Ἰωάννης Μπίτζας ἀπὸ τοὺς Καλαρρύτες, εἰς δυστυχίαν καὶ χωρὶς τὸ δεξιὸν χεῖρ, Παναγιώτης Γεωργαντόπουλος ἀπὸ τὴν Πρέβεζα, φυγὰς διὰ καταδρομὴν τῶν Τούρκων, Βιεροῦ Βαφιαδάκενα ἀπὸ τὴν Χίο, εἰς δυστυχίαν μεγαλωτάτην*⁴⁰. Στὴ Βενετία, τὸ θέαμα τῶν προσφύγων ποὺ τριγύριζαν πένητες στοὺς δρομίσκους τῆς πόλης εἶχε τόσο πολὺ ἐντυπωσιάσει τὸν φιλέλληνα ποιητὴ Benedetto Vollo, ὥστε χρόνια ἀργότερα ἔβαλε νὰ πρωταγωνιστεῖ στὸ ποίημά του «Ἡ Ἑλλάδα καὶ ὁ Βύρων» ἓνας Ἕλληνας πρόσφυγας. Ὁ ποιητὴς ἔγραψε τὴν ἀκόλουθη σημείωσι στὸν πρόλογο: «Ἔτσι, ἀκολουθώντας τοὺς ἀρχαίους

38. Γιὰ τὴ φιλελληνικὴ κίνησι στὴν Τεργέστη βλ. ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING, *Ἡ Ἑλληνικὴ παροικία τῆς Τεργέστης (1751-1830)*, 1, Ἀθήνα 1986, σ. 332-367 (εἰδικότερα γιὰ τὴν περίθαλψι τῶν προσφύγων σ. 341-365)· βλ. καὶ *Διήγησις τῶν περὶ τὴν ἐν Τεργέστη Ἑλληνικὴν Κοινότητα σπουδαιωτέρων συμβάντων ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Τεργέστη 1882, σ. 28-29.

39. Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, *Ἐγγράφα ἐκ Λιβόρνου σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασι, Εἰκοστὸς Αἰὼν*, 1, 1942, σ. 78-79.

40. Γ. Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς παροικίας τῆς Ἀγκώνας κατὰ τὸν 19ον αἰ.*, *Δωδώνη*, 4, 1975, σ. 328, 329.

πού εμπνέονταν από τὰ μεγάλα ἔργα, τραγούδησα τὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴ γενναϊότητα τῆς κλασικῆς γῆς· ἀπὸ τότε πού παιδάκι ἀκόμα ἔβλεπα μὲ ἐκπληξὴ νὰ περπατοῦν στοὺς δρόμους τῆς Βενετίας μου αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, μελαψοὶ καὶ πληγωμένοι, πού στὸ μέτωπό τους σπινθηροβολοῦσε ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εμπνεύστηκα τὸν πρωταγωνιστὴ μου»⁴¹. Γιὰ νὰ συναντήσῃ τοὺς πρόσφυγες ἀπὸ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα εἶχε σπεύσει τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1824 νὰ μεταβεῖ στὴ Βενετία καὶ τὴν Τεργέστη ὁ γάλλος συλλέκτης τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν Claude Fauriel, μὲ σκοπὸ νὰ συγκεντρώσῃ καινούρια στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτη του⁴². Γιὰ νὰ μαζέψῃ τὸ ὕλικὸ πού χρειάζόταν, ἐπισκεπτόταν στὴ Βενετία τὶς προσφυγικὲς οἰκογένειες, πηγαίνοντας μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Μουστοξόδη ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι⁴³.

Ἄν οἱ πρόσφυγες πού ἔφταναν στὴ μαρκιανὴ πολιτεία καὶ τὶς ἄλλες ἰταλικὲς πόλεις προκαλοῦσαν τὴ θλίψη ὅσων τοὺς συναντοῦσαν, οἱ Ἕλληνες φοιτητὲς πού συνέρρεαν στὰ ἰταλικά λιμάνια, γιὰ νὰ προωθηθοῦν στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, δημιουργοῦσαν, μεταδίδοντας σὲ ὅλους τὸν ἐθνουσιασμό τους, μαζὶ μὲ εὐφρόσυνα αἰσθήματα καὶ ἐλπίδες γιὰ τὴν ἀνάσταση τῆς πατρίδας. Μὲ ἔγγραφο τοῦ ὑπουργοῦ τῆς ἀστυνομίας τῆς Βιέννης, χρονολογημένο στὶς 3 Ἰουλίου 1821, οἱ ἀστυνομικὲς ἀρχὲς τῆς Βενετίας ἐντέλλονταν νὰ ἐντείνουν τὴν παρακολούθησιν τῶν ἐλλήνων σπουδαστῶν πού ἄφηναν τὸ πανεπιστήμιο τῆς Πάντοβας, γιὰ νὰ κατέβουν μὲσω Τεργέστης στὴν πατρίδα τους, προκειμένου νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῆς Πύλης. Τὸ ἔγγραφο μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ φοιτητῆ Καββαδία, πού μόλις εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Πάντοβα μὲ κατεύθυνση τὴν Τεργέστη, κι ἀκόμη παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι Ἕλληνες ἔμποροι ὑποδέχονταν ἐκεῖ μυστικὰ τοὺς σπουδαστὲς καὶ τοὺς βοήθοῦσαν νὰ μπαρκάρουν σὲ ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ νὰ φύγουν γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπαρατήρητοι ἀπὸ τὶς ἀρχές⁴⁴. Ἐνα μῆνα νωρίτερα, ἡ ἀστυνο-

41. TROVATO, Greci di Venezia nell'Ottocento, ὁ.π., σ. 98 σημ. 11.

42. CLAUDE FAURIEL, Ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια, Α'. Ἡ ἔκδοσι τοῦ 1824-1825, ἐκδ. ἐπιμ. ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Ἡράκλειο 1999, σ. 319, 321· ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας, ὁ.π., σ. 216 σημ. 627.

43. Ἀνδρέας Μουστοξόδης καὶ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 459.

44. Βλ. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Οἱ Ἕλληνες σπουδαστὲς στὰ 1821, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 38-39. Ὡς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι τὸ 1828 ὁ Χρῆστος Νικολαΐδης εἶχε

μία τῆς Πίζας εἶχε ἐκφράσει κι αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς ἀνησυχία γιὰ τὴ δραστηριότητα τῶν φοιτητῶν ποὺ σπούδαζαν στὴν Ἰατρικὴ Σχολὴ τοῦ πανεπιστημίου. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἔφευγαν ἀπὸ τὸ Λιβόρνο μὲ κατεύθυνση τὴ Μασσαλία, γιὰ νὰ φορτώσουν πολεμοφόδια καὶ νὰ τὰ μεταφέρουν στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Οἱ φοιτητὲς ποὺ συγκεντρώνονταν στὸ λιμάνι μὲ προορισμὸ τὸν Μοριά καὶ τὴν Ἰδρα, σύμφωνα πάντα μὲ τὶς ἐκθέσεις τῆς ἀστυνομίας ποὺ παρακολουθοῦσε ἀδιάλειπτα τὶς κινήσεις τους, εἶχαν φτιάξει σέλλες, πιστόλια καὶ περικεφαλαῖες σὰν αὐτὲς ποὺ φοροῦσαν οἱ δραγόνι, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ δική τους ἦταν στολισμένη μὲ πράσινο ἢ βιολετὶ βελούδο καὶ μὲ ἀσημένια κρόσσια καὶ εἶχε στὸ μπροστινὸ μέρος μιὰ κεντημένη νεκροκεφαλὴ⁴⁵. Τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ κατεῖχε τοὺς σπουδαστὲς τῆς Πίζας ὄχι μόνον στοὺς πρώτους μῆνες μετὰ τὴν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ καὶ στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν, δείχνει μὲ σαφήνεια τὸ ἀκόλουθο περιστατικό, ποὺ ἀντλεῖται κι αὐτὸ ἀπὸ ἀστυνομικὴ ἐκθεση, καθρεφτίζοντας μὲ τὸ ὄφος τῆς γραφῆς τῆς τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ πανεπιστημιακὸ περιβάλλον. Τὸ 1840, στὴν ἐπέτειο τοῦ Εἰκοσιένα, οἱ φοιτητὲς συγκεντρώθηκαν γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς στὸ ἐστιατόριο Buon Gusto τῆς Πίζας. Κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς, τραγουδώντας καὶ φωνάζοντας μὲ νεανικὴ φλόγα συνθήματα, ἀνέβηκαν στὰ τραπέζια καὶ προσπάθησαν νὰ πιάσουν τὴν κρεμασμένη σὲ ψηλὸ μέρος σημαία. Στὴν προσπάθεια νὰ ἀγγίξουν τὸ σύμβολο τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας, κρεμάστηκαν ἀπὸ τὸν κρυστάλλινο πολυέλαιο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πέσει κάτω τὸ πολύφωτο καὶ νὰ θρυμματιστεῖ, χωρὶς εὐτυχῶς κανεὶς τους νὰ τραυματιστεῖ⁴⁶.

Ἡ ἀποστολὴ νέων ἐθελοντῶν ἀγωνιστῶν καὶ πολεμικῶν ἐφοδίων στὴν Ἑλλάδα εἶχε ἐπιφέρει μεγάλη ἀναστάτωση στὴν αὐστριακὴ διοίκηση τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία, καθὼς ἀντιμετώπιζε τὴν ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων ὡς

ἐνημερώσει μὲ γράμμα του τοὺς συμπατριῶτες του στὴ Νάπολη ὅτι εἶχε ἀποφασίσει νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ἐλπίδα... «νὰ τὴν ὠφελήσω καὶ ἀπὸ πλησίον [...] ἐπειδὴ ὅ,τι καὶ ἂν κάμῃ τις διὰ τὴν πατρίδα εἶναι χρέος του» (βλ. JANNIS KORINTHIOS, *I Greci di Napoli e del Meridione d'Italia dal XV al XX secolo*, Cagliari 2012, σ. 299-300).

45. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Οἱ Ἑλληνες σπουδαστὲς*, ὅ.π., σ. 36-37· ΣΙΔΕΡΗ, *Ἑλληνες φοιτητὲς*, ὅ.π., σ. 149-150.

46. ΣΙΔΕΡΗ, *Ἑλληνες φοιτητὲς*, ὅ.π., σ. 216.

ἐξέγερση ἐναντίον τῆς νόμιμης κυβέρνησής τους, φοβόταν ὅτι μποροῦσε νὰ πυροδοτήσει ἀνατροπή τῶν πολιτικῶν ἰσορροπιῶν στήν εὐαίσθητη περιοχὴ τῶν Βαλκανίων. Ἡ ἀστυνομία ἔσπευσε νὰ ἐκδώσει ἀμέσως διαταγή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀπαγορεύτηκε ἡ συγκέντρωση χρημάτων καὶ ὕπλων ὑπὲρ τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας καὶ ἡ ἐκεῖ ἀποστολὴ ἔμφυχου καὶ ἄλλου πολεμικοῦ ὕλικου. Τὸ τελωνεῖο τῆς Βενετίας ἐντελλόταν νὰ αὐξήσει τοὺς ἐλέγχους καὶ εἰδικότερα τὴν ἐπιτήρηση τοῦ λιμανιοῦ⁴⁷. Ἐναν περίπου χρόνον μετὰ τὴν κήρυξη τῆς Ἐπανάστασης, στὶς 2 Μαΐου 1822, ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας ἀνέφερε στὴν προϊσταμένη ἀρχὴ του ὅτι οἱ ἀστυνόμοι εἶχαν καταβάλλει προσπάθειες μέσω τῶν πληροφοριοδοτῶν τους νὰ μάθουν ἂν οἱ Ἕλληνες παρῆχαν ὁποιαδήποτε βοήθεια στοὺς ἐπαναστάτες εἴτε σὲ χρῆμα εἴτε σὲ εἶδος. Ἡ ἔκβαση τῆς ἔρευνας ἦταν ἀρνητικὴ. Οἱ Ἕλληνες ἐδῶ, κατέληγε ὁ ἀστυνομικὸς διευθυντὴς στὴν ἀναφορὰ του, δὲν ἔχουν μεγάλες περιουσίες καὶ δὲν δείχνουν διατεθειμένοι νὰ βοηθήσουν⁴⁸. Πράγματι, ἡ χρηματικὴ βοήθεια γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Ἀγώνα ὑπῆρξε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἑλλήνων ἱσχνή. Μὲ ὀξύτητα, ὁ Μουστοζύδης θὰ καταφερθεῖ ἐναντίον τῶν συμπολιτῶν του καὶ θὰ παρατηρήσει χολωμένος ὅτι δὲν εἶχαν ἐπιδείξει τὴν ἀπαιτούμενη σ' ἐκεῖνες τὶς περιστάσεις πατριωτικὴ ἐγρήγορηση καὶ ὅτι ἡ ἀστυνόμευση ποὺ εἶχε ἐπιβάλλει ἡ διοίκηση δὲν ἦταν παρὰ ἡ δικαιολογία γιὰ τὴν πλημμελεῖ ἀνταπόκρισή τους στὴν ἐθνικὴ πρόσκληση γιὰ οἰκονομικὴ βοήθεια⁴⁹. Ὅμως, ἡ δριμυεῖα κριτικὴ τοῦ Ἕλληνα λογίου τῆς Βενετίας πρέπει νὰ ἀναφέρεται στὴ στάση ἀφενὸς μὲν συγκεκριμένων εὐπορῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ ἀφετέρου τῆς κοινότητος ὡς συλλογικοῦ φορέα καὶ ὄχι στὴ συμπεριφορὰ ἐν γένει τοῦ βενετικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ συντηρητικὴ τακτικὴ ποὺ ἀκολούθησε ἡ κοινότητα κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Ἀγώνα καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ χρόνια εὐκολὰ ἐρμηνεύεται, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς ὅτι ἡ σχέση της μὲ τὶς τοπικὰς ἀρχάς, οἱ ὁποῖες ἐπιτηροῦσαν ἀσφυκτικὰ τὶς κινήσεις τῶν ὀργάνων της, μποροῦσαν ὁποιαδήποτε στιγμή νὰ ἐπηρεάσουν ἀρνητικὰ τὴ νομικὴ θέση τοῦ σωματείου, μὲ κίνδυνον νὰ ἀπωλέσει τὴ διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ αὐτονομία του. Ἐξετάζοντας τὰ

47. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ, *Ἡ ἀυστριακὴ κατασκοπεία*, ὅ.π., σ. 168-169.

48. Ὁ.π., σ. 170.

49. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Βενετίας*, ὅ.π., σ. 134-135.

πράγματα μέσα σ' αυτήν τη συνάφεια, γίνεται κατανοητό ότι ή «νομοταγής» και «συνετής», όπως τη χαρακτήρισαν νεώτεροι μελετητές⁵⁰, στάση της κοινότητας οφείλεται σε λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και ρεαλισμού και όχι σε έθνικη άβελτηρία, όπως πίστευε ο Μουστοξύδης. Πιθανότατα, ο γνωστός Έλληνας διανοούμενος της Βενετίας στη διατύπωση της κρίσης του να είχε παρασυρθεί από την αντιπάθεια που έτρεφε για τον πλούσιο Έλληνα της Βενετίας Κωνσταντίνο Μαρούτση, τον όποιον οι σύγχρονοί του κατηγορούσαν πως είχε άθετήσει την υπόσχεσή του ότι θα συνέδραμε οικονομικά την επαναστατική προσπάθεια του Ύψηλάντη⁵¹. Μπορεί ή κοινότητα, που εκπροσωπούσε την έθνικη μειονότητα και λειτουργούσε με την έγκριση των τοπικών αρχών, να μην είχε προσφέρει ως επίσημο σώμα μεγάλα χρηματικά ποσά για τις ανάγκες του Άγωνα, διαψεύδοντας τις προσδοκίες αυτών που είχαν αναλάβει τη συγκέντρωση και αποστολή τους στην Ελλάδα, μπορεί πράγματι οι λίγοι τότε εύποροι Έλληνες της Βενετίας να είχαν δείξει απροθυμία να στηρίξουν οικονομικά την Επανάσταση, από φόβο αντίδρασης των Αυστριακών, ωστόσο πολλοί ήταν εκείνοι οι όποιοι έξω από το κοινοτικό πλαίσιο είχαν θέσει τις δυνάμεις τους στην ύπηρεσία της πατρίδας και είχαν αναπτύξει όχι ευκαταφρόνητη πατριωτική δράση. Άξιοπαράτηρητες είναι οι αρχαιακές πηγές που διέσωσαν στοιχεία για την προσφορά στον Άγωνα αυτών των Έλλήνων της διασποράς. Άς αναφερθούν ενδεικτικά χάριν μνημοσύνου όρισμένα όνόματα. Ο Ζακύνθιος φιλικός Διονύσιος Ρώμας, έξόριστος των Άγγλων, έγκατεστημένος τὰ χρόνια της Επανάστασης στη Βενετία, είχε οργανώσει επιχείρηση αποστολής στους επαναστάτες πολεμοφοδίων, τὰ όποια φόρτωνε σε έμπορικά πλοία. Συνεργάτες στην προσπάθειά του ήταν οι δραστήριοι πατριώτες Ανδρόνικος Πάικος, από τη Θεσσαλονίκη, και ο γιαννιώτης έμπορος Νικόλαος Βίδας, μέλη και οι δύο της Κοινότητας⁵². Ο Βίδας είχε φοιτήσει, όπως και τὰ δύο

50. Ό.π., σ. 133.

51. Ό.π., σ. 139, Ανδρέας Μουστοξύδης και Αίμίλιος Τυπάλδος *άλληλογραφία*, ό.π., σ. 193. Όταν ο Κωνσταντίνος Μαρούτσης πέθανε (1846), ο Τυπάλδος έγραψε στον Μουστοξύδη ότι δεν είχε αφήσει τίποτα από τη μεγάλη περιουσία του ούτε στον καό ούτε στους φτωχούς ούτε στο σχολείο (Ανδρέας Μουστοξύδης, ό.π., σ. 640).

52. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Η Έλληνική Κοινότητα της Βενετίας*, ό.π., σ. 136-137.

του αδελφια, στη Σχολή Φλαγγίνη και αργότερα είχε αναδειχθεί πρόεδρος της Κοινότητας. Τον πρώτο χρόνο της Έπανάστασης είχε επιχειρήσει να στείλει στην Πελοπόννησο 60 όπλα κατασκευασμένα στην Brescia, όνομαστό τότε κέντρο όπλοπαραγωγής, αλλά οι ενέργειές του καταδόθηκαν στην αστυνομία, με αποτέλεσμα ή αποστολή να ματαιωθεί⁵³. Για την πολλαπλή, τέλος, συνεισφορά του στον Αγώνα, επιβάλλεται να μνημονευτεί ο Αλέξιος Νικολαΐδης, από τη Ζαγορά του Πηλίου, μέλος της Κοινότητας και έφημισμένος τρεις φορές πρόεδρος της. Συνεργάτης του Ναράντζη, φίλος του Βηλαρά, του Μουστοζύδη και του Καποδίστρια, ο Νικολαΐδης φρόντιζε να εφοδιάζει με αυστριακά διαβατήρια τους έθελοντές, Έλληνες φοιτητές και φιλέλληνες, που έφταναν στη Βενετία για να μεταβούν από κει στην Ελλάδα, και ταυτόχρονα διαχειριζόταν το ταμείο που είχε συσταθεί για τη συντήρηση των όρφανών⁵⁴.

Αν είτε από αδυναμία είτε από φόβο επιπτώσεων από την πλευρά της αυστριακής κυβέρνησης ή οικονομική βοήθεια που προσέφερε ή κοινότητα στον Αγώνα ήταν περιορισμένη, σημαντική ήταν αντίθετα ή δράση της στον τομέα της περίθαλψης των προσφύγων. Ήδη στη μεγάλη διαδρομή του χρόνου, από το 1498, έτος ίδρυσης της αδελφότητας, ή άσκηση φιλανθρωπίας αποτελούσε βασικό σκοπό της συσσωματωμένης στη Βενετία έλληνικης μειονότητας. Ανάμεσα στα έργα κοινωνικής ευποιίας περιλαμβάνονταν ή προστασία των όρφανών και των χηρών, ή απελευθέρωση αιχμαλώτων, ή προικοδότηση άπορων νεανίδων και ή νοσηλεία φτωχών. Γνώριζε συνεπώς ή κοινότητα τους μηχανισμούς που χρειαζόνταν για τη θεραπεία των φιλανθρωπικών αναγκών και έσπευσε να τους ενεργοποιήσει άμέσως μόλις έφτασαν στην πόλη της τα πρώτα θύματα του πολέμου. Τα σπίτια των Έλλήνων άνοιξαν πρόθυμα για να δεχτούν τους πρόσφυγες, ενώ με την πρωτοβουλία της κοινότητας όρίστηκαν έπιτροπές για τη συγκέντρωση και διάθεση πόρων σε όσους από αυτούς είχαν ανάγκη. Στο έργο της περίθαλψης των κατατρεγμένων από τους Τούρκους Έλλήνων πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισαν ο Ανδρέας Μουστοζύδης, ο Αλέξιος Νικολαΐδης και ο

53. Ο.π., σ. 214 σημ. 613, 614.

54. Ο.π., σ. 137-138, 141. Ανδρέας Μουστοζύδης και Αιμίλιος Τυπάλδος *άλληλογραφία*, ό.π., σ. 150-151.

Νικόλαος Βίδας⁵⁵. Ἡ ἀστυνομία παρακολουθοῦσε ἐξακολουθητικά τὴν κινήτοποίησή, ὅπως τεκμηριώνεται ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ διευθυντῆ τῆς πρὸς τὸν διοικητῆ τῆς Βενετίας, τοῦ 1822, μὲ τὸ ὁποῖο τὸν ἐνημέρωνε ὅτι στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων εἶχε διενεργηθεῖ τὸ Πάσχα ἔρανος ὑπὲρ τῶν προσφυγικῶν οἰκογενειῶν⁵⁶. Ἰκανὸς ἀριθμὸς προσφύγων στεγάστηκε τότε μὲ ἀπόφαση τῶν διοικητικῶν ὀργάνων τῆς κοινότητος στὸ κοινοτικὸ νοσοκομεῖο πὸ εἶχε ἀνακαινιστεῖ εἰδικὰ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, καθὼς καὶ στὸ γυναικεῖο μοναστήρι τῆς παροικίας, στὸ ὁποῖο φιλοξενήθηκαν ὄρφανὰ κορίτσια⁵⁷. Γιὰ πολλὰ χρόνια μετὰ τὴν ἐκρηξὴ τῆς Ἐπανάστασης, ὁ Ἕλληνας γιατρὸς τοῦ νοσοκομείου, Σεβαστιανὸς Ραφτόπουλος, χορηγοῦσε δωρεὰν νοσηλεία στοὺς ἄρρωστους καὶ ἠλικιωμένους πρόσφυγες⁵⁸. Προστίθεται ἀκόμη ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Μουστοξύδης παντρεύτηκε, τὸ 1826, στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μιὰ ὄρφανὴ προσφυγοπούλα ἀπὸ τὴν Κύπρο, τὴν Πεζούνα (ὅπως φώναζαν ἐκεῖ τὴν Περιστέρα). Ἡ Πεζούνα ἦταν θυγατέρα τοῦ μεγαλέμπορα ἀπὸ τὴ Λάρνακα Παυλῆ Χάρτα, πὸ εἶχε βρεῖ μαζί μὲ τὸν ἀνήλικο γιό του φρικτὸ θάνατο ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸν Ἰούλιο τοῦ 1821. Ἡ γυναίκα του μὲ τὰ ὑπόλοιπα παιδιὰ τῆς εἶχε κατορθώσει νὰ διαφύγει καὶ νὰ ἐπιβιβαστεῖ σὲ ἐμπορικὸ πλοῖο μὲ αὐστριακὴ σημαία πὸ μετέφερε πρόσφυγες, κυρίως γυναικόπαιδα, στὴ Βενετία⁵⁹. Κοινοποιώντας στὸν φίλο του Cristoforo Ferretti στὸ Μιλάνο τὸν γάμο του μὲ τὴν ὄρφανὴ Κυπριωτοπούλα, ὁ Μουστοξύδης ὁμολογοῦσε ὅτι εἶχε ἀποφασίσει νὰ τὴ νυμφευτεῖ μὲ γνώμονα ὄχι τὸν ἔρωτα, ἀλλὰ τὸν οἶκτο καὶ τὴ λογικὴ. «Παίρνω μιὰ κοπέλα», ἔγραφε, «ἀπὸ τὸ αἷμα μου, πὸ μιλεῖ τὴν ἴδια γλῶσσα κι ἔχει

55. Βλ. γιὰ τὸ ἔργο τῆς κοινότητος στὸν τομέα τῆς περίθαλψης τῶν προσφύγων ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Βενετίας*, ὁ.π., σ. 139-142.

56. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ, *Ἡ αὐστριακὴ κατασκοπεία*, ὁ.π., σ. 170.

57. ΕΛΕΝΗ Ε. ΚΟΥΚΚΟΥ, *Ἡ ὀρθόδοξος Μονὴ εὐγενῶν Ἑλληνίδων Βενετίας (1599-1829)*, Ἀθήνα 1965, σ. 142 σημ. 37· ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Βενετίας*, ὁ.π., σ. 140.

58. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Βενετίας*, ὁ.π., σ. 118.

59. Ὁ.π., σ. 140, Γ. Γ. ΑΙΜΕΑΝΔΡΑΤΟΣ, *Ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης καὶ ἡ διαθήκη του*, *Θησαυρίσματα*, 11, 1974, σ. 181-182.

τὴν ἴδια θρησκεία μὲ μένα, πὺ θὰ μοῦ εἶναι γλυκιὰ σύντροφος, ἂν ἡ Ἑλλάδα εἶν' εὐτυχημένη, κι ἂν δὲν εἶναι θὰ τὴν ἀντιπροσωπεύη στὸ ἐξωτερικό»⁶⁰.

Τῆ φιλανθρωπικὴ δράση τῆς Κοινότητος στὸν τομέα τῆς περιθαλψῆς τῶν θυμάτων τοῦ πολέμου γνώριζε ἀσφαλῶς ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ἀπὸ τοὺς φίλους του Ἄνδρέα Μουστοζύδη καὶ Σπυρίδωνα Ναράντζη, ὅπως ἐπίσης πρέπει νὰ γνῶριζε τὴν περιορισμένη οἰκονομικὴ προσφορά τῶν Ἑλλήνων τῆς τεναγῆτιδας πολιτείας στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Ὅμως, πρωτίστως γνώριζε ὅτι ἡ ἀστική παροιμία τῆς Βενετίας ὑπῆρξε γιὰ πολλοὺς αἰῶνες τὸ πνευματικὸ κέντρο τοῦ ἀπόδημου ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι τὴ μακρὰ παιδευτικὴ παράδοση τὴ μαρτυροῦσαν τὰ σχολεῖα πὺ εἶχε ιδρύσει καὶ ἡ εὐεργετικὴ γιὰ τὴ σπουδὴ τῶν γραμμάτων τεράστια ἐκδοτικὴ δραστηριότητα πὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ στοὺς κόλπους τῆς⁶¹. Μὲ ἀκλόνητὴ τὴν πίστη ὅτι ἡ λεωφόρος πὺ θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἀνάσταση τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὰ ἐρείπια ἦταν αὐτὴ τῆς παιδείας, ὁ πρῶτος κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας δὲν ἄργησε νὰ ἀντιληφθεῖ μὲ τὸ ὀξύμενο πολιτικὸ του κριτήριό ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας ἦταν ἀπολύτως ἐνδεδειγμένοι γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν καὶ νὰ προωθήσουν μὲ τὴν πείρα τους τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμά του. Στὸ πλαίσιο ἔτσι τῆς ἐνίσχυσης τοῦ σχολείου τῆς παροικίας, πὺ μὲ βάση τὰ σχέδιά του προοριζόταν νὰ δεχθεῖ Ἕλληνες μαθητὲς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, δώρισε τὸ 1828 μιὰ σειρὰ βιβλίων γιὰ τὴ βιβλιοθήκη⁶². Ἀπὸ τὰ πλοῦσια ἐπιπλέον ἀρχεῖα τῆς Βενετίας προσδοκοῦσε ὁ Καποδίστριας νὰ συγκεντρώσει ἀρχεῖακὸ ὕλικὸ γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἑλληνισμοῦ, θεωρώντας ὅτι

60. ΑΛΙΣΑΝΔΡΑΤΟΣ, ὁ.π., σ. 182.

61. Βλ. γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς κοινότητος στὴ σπουδὴ τῶν γραμμάτων τὴν κρίση τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου (Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς...*, 5, Ἀθήνα 1887, σ. 609-610) καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς κοινότητος Ἰωάννη Βελοῦδη (Κέντρον Ἐρεῦνης Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, XI: ἐπιστολὴ Βελοῦδη πρὸς Σοφοκλῆ Οἰκονόμου, ἀρ. 59, μὲ χρονολογία 26 Ἰουλίου-7 Αὐγούστου 1847)· πρβλ. S. KOUTMANIS, Giovanni Veludo (1811-1890) tra la storiografia greca e veneziana dell'800, *L'Adriatico: incontri e separazioni*, ὁ.π., σ. 290, 293.

62. ΣΟΦΑΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ἡ Σχολὴ Φλαγγίνη*, ὁ.π., σ. 68, 70, 123.

ή γνώση τῆς ἱστορίας λειτουργεῖ ὡς μέσο διαμόρφωσης ἐθνικῆς συνείδησης καὶ ὡς ἐργαλεῖο ἀνάπτυξης καὶ διατήρησης τῆς πολιτιστικῆς ταυτότητας. Δὲν εἶναι ἄμοιρη σημασίας ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ Καποδίστριας εἶχε συλλάβει πῶς ἡ ἀπάντηση στὸ κρίσιμο ζήτημα τῆς ἱστορικῆς συνέχειας τοῦ γένους ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ στοὺς μέσους χρόνους καὶ ὄχι στὴν ἀρχαιότητα. Ἐγγραφε μὲ τὴν ὀξυδέρκεια ποὺ τὸν χαρακτήριζε στὸν Μουστοζύδη: «Σὲ παρακαλῶ νὰ συλλέξης ἐπιμελέστατα ὅσον οἶόν τε πλειότερας περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος πληροφορίας, ὄχι τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ τῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα Ἑλλάδος· καὶ νὰ μὲ πέμψῃς τάχιστα ὅσας εἰδήσεις γεωγραφικὰς, ἱστορικὰς, πολιτειογραφικὰς δυνηθῆς νὰ ἀνεύρης εἴτε εἰς ἔντυπα βιβλία εἴτε εἰς χειρόγραφα. Τὰ ἀρχεῖα τῆς πρώην Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἁγίου Μάρκου, αἱ βιβλιοθήκαι τῶν ἀρχαίων πατρικίων τῆς Ἑνετίας, πρέπει νὰ περιέχῃσι θησαυροὺς τοιούτων εἰδήσεων. Ἀντλήσον ἀπὸ αὐτῶν ὅσον ἔνεστιν ἀφθονώτερον καὶ ἐπωφελέστερον»⁶³.

Ἄν ἀπὸ τίς μεγάλες ἐλληνικὲς κοινότητες στὸν ἰταλικὸ χῶρο αὐτῆ τῆς Τεργέστης ἔχει συνδεθεῖ στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης μὲ τὴ σύλληψη τοῦ Ρήγα καὶ τοὺς ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ αὐτῆ τοῦ Λιβόρνου μὲ τὸν Ἀνδρέα Κάλβο καὶ τὴν Ἀγγελικὴ Πάλλη Bartolommei, ἄξια ἐκπρόσωπο τοῦ φιλελληνικοῦ κινήματος, μεταφράστρια τοῦ Σολωμοῦ καὶ συγγραφέα τοῦ ἱστορικοῦ μυθιστορήματος Ἀλέξιος ἢ οἱ τελευταῖες ἡμέρες τῶν Ψαρῶν⁶⁴, ἡ κοινότητα τῆς Βενετίας εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν καλλιέργεια τῶν γραμ-

63. Βλ. δημοσιευμένο τὸ παράθεμα στὴν Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (Ἐκ τῶν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου παραδόσεων τοῦ Κ.Κ.Π. [Κ. Παπαρρηγόπουλου]), Πανδώρα, 1, 9, Ἰούλιος 1850, σ. 203· ἐπανέκδ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Ἡ ἐποχὴ του – Ἡ ζωὴ του – Τὸ ἔργο του, Ἀθήνα (Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης) 1986, σ. 159· ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία τοῦ 19ου αἰ., Βυζάντιο καὶ Σλάβοι-Ἑλλάδα καὶ Βαλκάνια (6ος-20ὸς αἰ.), Θεσσαλονίκη 2001, σ. 338.

64. ANGELICA PALLI, *Alessio ossia gli ultimi giorni di Psara*, Romanzo storico, Italia 1827. Γιὰ τὴν Ἀγγελικὴ Πάλλη βλ. CATERINA CARPINATO, *Appunti su Angelica Palli (1798-1875), La presenza femminile nella letteratura neogreca, Atti del VI Convegno Nazionale di Studi Neogreci, Roma 19-21 novembre 2001*, Università di Roma «La Sapienza», ἐπιμ. Α. ΠΡΟΙΟΥ – Α. ΑΡΜΑΤΙ, Ρώμη 2003, σ. 63-90 (ὅπου συγκεντρωμένη προγενέστερη βιβλιογραφία), καὶ Α. DI BENEDETTO, *Filellenismo*

μάτων, τῆ βιβλιοπαραγωγή, τὸν ἐκπαιδευτικὸ ὄπλισμό τῆς καὶ τῆ συμβολή τῆς στὴ διανοητικὴ γενικότερα διάπλαση τοῦ ἔθνους. Ἡ ἐγνοια τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν γραμμάτων καθρεφτίζεται μὲ καθαρότητα σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἱστορικῆς τους πορείας στὴν πόλη τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Τὸ ἀκόλουθο παράθεμα ἀπὸ πρακτικὸ τῆς συνέλευσης τῆς Ἀδελφότητος τοῦ 16ου αἰῶνα φανερώνει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἰδεολογικὴ στάση. Τὰ γράμματα, διαβάζουμε χαρακτηριστικὰ στὸ βιβλίον τῶν πρακτικῶν, συνιστοῦν τὸ κυριότερο στολίδι ὅλου τοῦ κόσμου (*il principale ornamento del mondo tutto*) καὶ αὐτὰ εἶναι ποὺ ἀνθοφοροῦν πάντα στὴν παροικία μας (*e quelle hanno fiorito nella nacion nostra greca*)⁶⁵. Ἐξηγεῖται λοιπὸν εὐκόλα γιατί ὁ διορατικὸς Καποδίστριας εἶχε στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς Βενετίας. Ὁργανώνοντας τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους πρέπει ἀναμφίβολα νὰ εἶχε λάβει ὑπόψη του τὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ Φλαγγρινιανοῦ σχολείου τῆς Βενετίας. Γιατὶ στὴ διάρκεια τοῦ Ἀγῶνα ἡ Κοινότητα εἶχε ἐπικεντρώσει τὴν προσοχή τῆς στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας, ἀποσκοπώντας νὰ προσφέρει στοὺς νέους τὴ μόρφωση ποὺ τοὺς ἄξιζε, γιὰ νὰ ζήσουν σὲ μιὰ ἐλεύθερη κοινωνία. Ἄς προστεθεῖ ἀκόμη ὅτι ἡ Βενετία στὰ χρόνια αὐτὰ ἐξακολουθοῦσε, παρὰ τὴ δύσκολη οικονομικὴ συγκυρία, νὰ ἀποτελεῖ ἰσχυρὸ ἐκδοτικὸ κέντρο σχολικῶν ἐγχειριδίων, λειτουργικῶν βιβλίων καὶ λαϊκῶν ἀναγνωσμάτων⁶⁶.

Κυρίες καὶ κύριοι, ἐπέτειοι ὅπως αὐτὴ τοῦ Εἰκοσιένα ἀποκτοῦν βαθύτερο νόημα ἂν βοηθοῦν στὴν αὐτογνωσία, στὴν κατανόηση δηλαδή τῶν διαδρομῶν ποὺ ἀκολούθησε ὁ ἑλληνισμὸς σὲ δύσκολες περιόδους, ὅπως βεβαίως ἦταν αὐτὴ τοῦ Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος διερωτᾶται σὲ πανεπιστημιακό του μάθημα «ἂν καὶ πῶς δύναται ἡ ἱστορία νὰ ποδηγετήσῃ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς πολιτικούς αὐτῶν ἄνδρας εἰς

letterario al femminile: Angelica Palli e Massimina Fantastici Rosellini, *L'Adriatico: incontri e separazioni*, ὁ.π., σ. 277-283.

65. *Dal consenso universal sempre sono sta riputati le litere et le armi, principalmente ornamento del mondo tutto, l'una et l'altra delle quali hanno fiorito nella nacion nostra greca...* (βλ. *Τὰ πρακτικὰ τῶν συνελεύσεων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας: Ἐκλογές καὶ ἀποφάσεις*, ἔκδ. ΚΑΤΕΡΙΝΑ Β. ΚΟΠΠΕ, Ἀθήνα-Βενετία 2012, σ. 293-294).

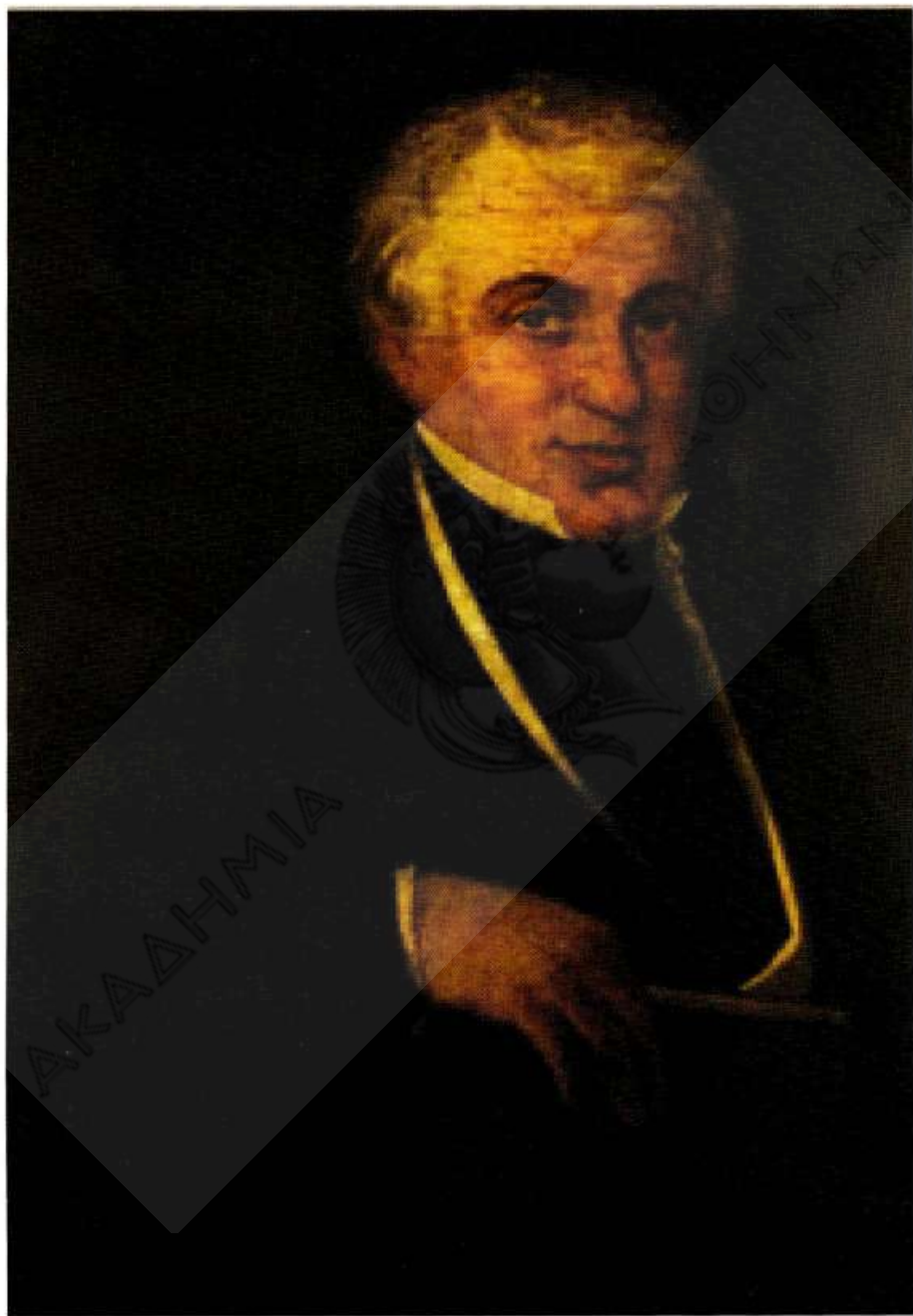
66. *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα*, ὁ.π., σ. ιζ'.

τὸ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα πρακτέον. Πολλοὶ μάλιστα...», γράφει, «φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἱστορία οὐδόλως εἶναι περὶ τούτου ὀδηγὸς ἀσφαλῆς. Τὸ βέβαιον ὅμως, τὸ ἀναμφισβήτητον, τὸ παρὰ πάντων ὁμολογούμενον εἶναι, ὅτι τὸ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον ἐν τῷ παρελθόντι ἀξίωμα παντός ἔθνους ἐπιδρᾷ οὐσιωδῶς εἰς τὰ ἐνεστῶτα καὶ τὰ μέλλοντα αὐτοῦ συμφέροντα, μάλιστα ὅταν τὸ ἔθνος τοῦτο περιπέσῃ εἰς δυσχερείας ἐν αἷς πολλοὺς ἔχει ἀντιπάλους, οὐ μόνον ἐν τῷ πολιτικῷ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ. Καθῆκον ἄρα ἀπάντων ἡμῶν νομίζω νὰ ἀγωνισθῶμεν παντὶ σθένει εἰς τὸ νὰ ἀνορθώσωμεν τὸ ἱστορικὸν τῆς πατρίδος ἀξίωμα, ὡσάκις βλέπομεν αὐτὸ ἀδίκως ταπεινούμενον καὶ ἐξευτελιζόμενον»⁶⁷. Ἄν ἐπομένως συμφωνοῦμε ὅτι ἡ παγκόσμια κρίση παιδείας ποὺ παρατηρεῖται στίς ἡμέρες μας ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τοῦ κλονισμοῦ τῆς ἀνθρωπιστικῆς συνείδησης κι ἂν συμφωνοῦμε ὅτι ἡ κρίση στὴ χώρα μας ἔχει ἐν πολλοῖς τίς ρίζες τῆς στὸ ἔλλειμμα ποὺ ὑπάρχει στὸν τομέα τῆς παιδείας, θὰ πρέπει νὰ ἀγωνιστοῦμε ὅλοι σθεναρά, ὅπως παροτρύνει ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὥστε νὰ γίνῃ ἡ παιδεία ἐθνικὴ προτεραιότητα. Γιατὶ μόνον ἂν, μὲ τὴ στρατεύση ὅλων στὸν κοινὸ σκοπὸ, ἡ παιδεία ἀνορθωθεῖ, θὰ πάψῃ ἡ πατρίδα μας νὰ εἶναι, ὅπως λέει ὁ ἐπίκαιρος πάντα Μακρυγιάννης, «ἡ παλιόψαθα τῶν ἀτίμων»⁶⁸, «ἡ παλιόψαθα τῆς κοινωνίας, καὶ ἐγίναμεν καθὼς φαινόμεσθε ὡς τὴν σήμερον»⁶⁹.

67. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Προλεγόμενα*, ἐπιμ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, Ἀθήνα 1970, σ. 65.

68. Στρατηγοῦ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ, *Ἀπομνημονεύματα*, 1, μεταγραφή-σημειώσεις Γ. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ, Ἔστιά, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἡ Καθημερινή, Ἀθήνα 2014, σ. 103.

69. Στρατηγοῦ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ, *Ὁράματα καὶ θάματα*, εἰσαγωγή-κείμενο-σημειώσεις Α. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ, πρόλογος Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, Ἀθήνα 1983, σ. 164.

Φωτ. 1: Ανδρέας Μουστοζύδης (Αναγνωστική Έταιρία Κερκύρας).

118	Nascita 14. luglio 1828. Battesimo 16. Id.	Dequilla To mbistole -	Legittimo	Lu bu ub pa in gra ale
119	Nascita 14 luglio 1828 Battesimo li 22. Id.	Dequilla Gra minonda - D. Andrea Orlandi Parroco	Legittimo	vi gra so 1

120	Nascita 19. mag 1828. Battesimo 24. Id.	Polisot - Anu ris, Grammenon Pa.	Legittimo	1 6 10 1 2
D. ...				

Φωτ. 3: ΕΙΒ, Β'. Ἐκκλησία, 5. Ληξιαρχικές Πράξεις,
Βιβλίο Γεννήσεων καὶ Βαπτίσεων 8, φφ. 29ν (ἀρ. 105), 32ν (ἀρ. 118, 119).

τῶν πηγῶν καὶ ὑδάτων
 ἐξῆς. καὶ ἔτι
 τῶν ἰσχυρῶν καὶ ποταμῶν
 καὶ ὑδάτων καὶ
 ὄροι ἀπὸ τῶν ἐρηθῶν
 ἔτι τῶν ἐρηθῶν
 τῶν ἰσχυρῶν καὶ ποταμῶν
 καὶ ὑδάτων καὶ
 εἰς τὴν ἐρηθῶν
 δεξιάς καὶ ἀριστεράς
 ἔτι καὶ τῶν ποταμῶν
 διὰ τὴν ἐρηθῶν
 ἐξῆς.

Φωτ. 4: ΕΙΒ, Χειρόγραφο, Θούριος τοῦ Ρήγα, φ. 22.

**COMPENDIO
DELLA STORIA
DEL RISORGIMENTO
DELLA GRECIA
DAL 1740 AL 1824.**

COMPILATO DA M. P. C.

Mario Pieris

ITALIA

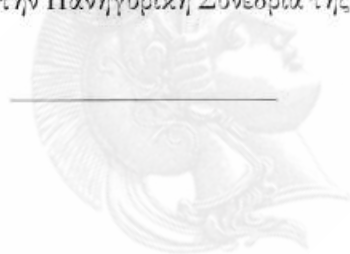
RINASCITA

Φωτ. 5: Compendio della Storia del Risorgimento dal 1740 al 1824, compilato da M.P.C. [Mario Pieris].

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ κ. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟ

Προκηρύσσεται τὸ «Ἄριστεῖο τῶν Καλῶν Τεχνῶν», ἀπονεμόμενο σὲ Ἑλληνα μουσικὸ ἐρμηνευτὴ ἐγκατεστημένο στὴν Ἑλλάδα ἢ τὸ ἐξωτερικόν, ὁ ὁποῖος, παράλληλα πρὸς τὸ σύνολο τοῦ προγενεστέρου σπουδαίου ἔργου του, συνέβαλε σὲ μεγάλο βαθμὸ, κατὰ τὴν τελευταία τετραετία, στὴν πρόοδο τῆς τέχνης ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Ἑλλάδας. Πραθεσμία ὑποβολῆς προτάσεων ἀπὸ τακτικὰ μέλη ἐκ τῆς Τάξεως τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, καθὼς καὶ αἰτήσεων ὑποψηφιοτήτων, μέχρι τέλη Δεκεμβρίου 2014. Τὸ Ἄριστεῖο θὰ ἀπονεμηθεῖ κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία τῆς 25ης Μαρτίου 2015.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2014

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος κ. Ἐπαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Bruno Gentili.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Νικόλαος Κονομῆς, ὁ ὁποῖος ἐξαίρει δι' ὀλίγων τὸ σημαντικό ἔργο τοῦ προσφάτως ἀποβιώσαντα Ἰταλοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου Bruno Gentili, καὶ ἰδιαίτερα τὴ συμβολή του στὴ μελέτη τῆς μετρικῆς καὶ τῆς λυρικῆς ποίησης.

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγή εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2014

Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΝΥΚΤΑ
ΤΗΣ 24ΗΣ ΠΡΟΣ 25Η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1916

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Κατά τή νύκτα τῆς 24ης πρὸς τὴν 25ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1916, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ἀκολουθούμενος ἀπὸ σαράντα ὀπαδοὺς του, κατέφυγε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Κρήτη καί, τελικά, στὴ Θεσσαλονίκη, προκειμένου νὰ ὀργανώσει ἐθνικὸ κίνημα· συγκεκριμένα, ἀμφισβητώντας τὴ νομιμότητα καὶ ἐπιδιώκοντας, ἔναντι οἰουδῆποτε τιμῆματος, τὴν ἔξοδο ὑπὲρ τῶν Δυνάμεων τῆς Συνενόησης στὸν Ἀ΄ Παγκόσμιον Πόλεμον, δὲν θὰ διστάσει νὰ ἡγηθεῖ δεύτερης κυβέρνησης στὴν ἴδια χώρα...¹

Αὐτὰ εἶναι γεγονότα γνωστά. Ἐκεῖνο ποὺ παραμένει μέχρι στιγμῆς ἄγνωστο εἶναι ὁ ἀκριβὴς τρόπος ἀναχώρησής του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἐν ὄψει τῶν δυσχερειῶν ποὺ, πιθανότατα, θὰ παρεμβάλλονταν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση. Ἴδου ὅμως ὅτι περιγράφεται ἡ ἀναχώρησις αὐτῆ σὲ ἔκθεσι τοῦ ἀντιπλοίαρχου De Roquefeuil, ναυτικοῦ ἀκολούθου στὴν Ἑλλάδα, πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ναυτικῶν, σύμφωνα μὲ ἔγγραφο ποὺ μοῦ ἀποκάλυψε ὁ κ. Ἀχιλλέας Γαζής. Στὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἐκτίθενται οἱ προετοιμασίαι καὶ ὁ ἀπόπλους

1. Τὰ πλέον βασίμια στοιχεῖα: G. LEON, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974· Y. J. MOURELOS, *L'intervention de la Grèce dans la Grande Guerre, 1916-1917*, Ἀθήνα 1983.

τοῦ Βενιζέλου μὲ κάθε λεπτομέρεια². Ἡ φροντίδα, μάλιστα, τοῦ Ἑλληνα πολιτικοῦ νὰ ἀναθέσει τὴν προσωπικὴ ἀσφάλειά του στὶς γαλλικὲς ἀρχὲς εἶχε συντελέσει, κατὰ τὸ ἔγγραφο, στὴν αὐτοπρόσωπη παρουσία τοῦ ἀντιπλοιάρχου στὰ γεγονότα.

Ἡ ἔκθεσι ἀναφέρεται ἀρχικὰ στὴ μελέτη τῆς ἐπιβίβασης ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς φίλους τοῦ Βενιζέλου, μὲ εὐθύνη, ἀρχικὰ, τῶν στελεχῶν τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων, τὰ ὅποια ὅμως σύντομα ἀποκάλυψαν τὴν ἀνεπάρκειά τους σὲ θέματα μεθόδου καὶ τὴν ἔλλειψη στοιχειώδους διακριτικότητας — γεγονός πὸ ὁδήγησε στὴν ἐγκατάλειψη κάθε σχετικοῦ σχεδιασμοῦ. Στὴ συνέχεια, ἐκθέτει τὸν σκοπὸ τῆς ἐπιχείρησης, πὸ ἦταν νὰ ἀποσπαστεῖ ἡ προσοχὴ τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν πρὸς τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιῶς, οὕτως ὥστε νὰ διευκολυνθεῖ ἡ διαφυγὴ τοῦ Βενιζέλου μέσῳ πλοίου ἀπὸ τὸ Φάληρο. Πράγματι, σαράντα περίπου στελέχη τοῦ βενιζελικοῦ κόμματος, μεταμφιεσμένοι ἐνίοτε μὲ τρόπο ἀστεῖο, ἐπιβιβάστηκαν τὴν 24ῃ Σεπτεμβρίου στὸ πλοῖο «Resolue» σὲ διαφορετικὲς ὥρες ἕως τὰ μεσάνυκτα. Στὴ συνέχεια, μεταφέρθηκαν, μετὰ μία ὥρα, στὸ σκάφος «Esperia» μὲ κατεύθυνση τὸ Φάληρο, ὅπου θὰ ἐπιβιβαζόταν ὁ Βενιζέλος.

Ὁ Βενιζέλος εἶχε ἀναχωρήσει στὶς 7 τὸ ἀπόγευμα μὲ κατεύθυνση τὴν οἰκία τοῦ πλοιάρχου Θεοχάρη, ὅπου καὶ δεῖπνησε. Γύρω στὶς ἕνδεκα, ἓνας σωσίας του ἐπιβιβάστηκε στὸ αὐτοκίνητό του καί, φροντίζοντας μὲ κάθε τρόπο νὰ γίνῃ ὁρατός, κατέληξε στὴν κατοικία του. Ἡ ἴδια μέθοδος ἀκολουθήθηκε ἀπὸ τὸν ναύαρχο Κουντουριώτη. Ἐξάλλου, ὁ φόβος μὴν οἱ ἐλληνικὲς ἀρχὲς παρέμβουν κατασταλτικὰ, εἰδοποιημένες γιὰ τὴν πραγματικὴ ἀναχώρησή του, ὤθησε τοὺς Συμμάχους — Γάλλους ἀλλὰ καὶ Βρετανούς — νὰ ἐποπτεύουν ἐνόπλιως τὴν ὁδὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ, ἔτοιμοι νὰ παρέμβουν ἐν ἀνάγκῃ δυναμικὰ! Στὶς 2 τὸ πρωί, μετὰ τὴν ἐπιβεβαίωση ὅτι ἐπικρατεῖ ἀπόλυτη ἡσυχία, αὐτοκίνητο τῆς γαλλικῆς πρεσβείας μὲ προπορευόμενο ἓνα ὄχημα μὲ δυνατὸ φωτισμὸ, θὰ παραλάβει διαδοχικὰ τὸν ναύαρχο Κουντουριώτη καὶ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, τοὺς ὁποίους καὶ θὰ ὁδηγήσει στὸ ἐστιατόριο «Πλάτων» στὸ Παλαιὸ Φάληρο, εἰδικὰ ἐπιλεγμένο τόσο γιὰ τὴ διακριτικότητά ὅσο καὶ γιὰ τὴν τοποθεσίαν του, ἄκρως εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν ἐπι-

2. *Αρχεῖα Ναυτικοῦ* (γαλλικοῦ), 2801/437, Le Capitaine de Frégate de Roquefeuil, Attaché Naval en Grèce à Monsieur le Ministre de la Marine (Etat-Major, 1ère Section), 28 Septembre 1916.

χείρηση επιβίβασης στο πλοίο. Παράλληλα, είχε συμφωνηθεί να παραμείνει το κέντρο ανοικτό εκτάκτως και μετά την 3η πρωινή, χάρις σε μία παρέα αποτελούμενη και από τα δύο φύλα, ή οποία είχε φθάσει στη 1 το πρωί, τόσο ζωνρή ώστε να απομακρυνθεί κάθε παρείσακτος! Μόλις, μάλιστα, το αυτοκίνητο πλησίασε, καταβλήθηκε ειδική φροντίδα για να συμμετάσχουν μουσικοί και υπηρετικό προσωπικό στην έορτή, ώστε να διασχίσουν το έστιατόριο ο Βενιζέλος και ο ναύαρχος Κουντουριώτης ουσιαστικά απαράτηρητοι και να κατευθυνθούν στη βάρκα που είχε προσορμιστεί εμπρός από το έστιατόριο και θα τους οδηγούσε πρώτα στο μικρό πλοiάριο και, στη συνέχεια, στο σκάφος «Esperia», όπου και θα επιβιβαστούν, πράγματι, στις 03:15 τής 25ης Σεπτεμβρίου.

Γεγονότα ικανά να προκαλέσουν την έκπληξη ή και τον γέλωτα κυρίως, όμως, πρόσφορα να εγείρουν κείρια ερωτήματα. Σε εποχή κατά την οποία δεν είχε καν θεσμοθετηθεί ή διεθνής οργάνωση και κατά την οποία δεν υπήρχε θέμα επίσημης εκχώρησης εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων, υποδηλώνεται ή ουσιαστική κατάλυσή τους με τη συνέργεια του κορυφαίου, αδιαμφισβήτητα, Έλληνα πολιτικού! Πράγματι, ο Έλευθέριος Βενιζέλος δεν δίσταζε να χρησιμοποιήσει άλλοεθνείς προκειμένου να προαγάγει στο επίπεδο τής έσωτερικής πολιτικής θέσεις και επιδιώξεις τις οποίες θεωρούσε απαραίτητες για το έλληνικό εθνικό συμφέρον. Ήδη, στην Κρήτη, προκειμένου να προωθήσει απόψεις που τον είχαν οδηγήσει στην εξέγερση του Θερίσου, είχε υποβάλει την πρόταση τής καθόδου εξεταστικής επιτροπής των τεσσάρων Προστάτιδων Δυνάμεων, επιφορτισμένης να προτείνει την επένεξη μεταρρυθμίσεων που άπτονταν τόσο του διεθνούς καθεστώτος όσο και τής διαρρύθμισης των έσωτερικών πραγμάτων τής Μεγαλονήσου³. Θα ήταν εύχερες, έκτοτε, να τεκμηριωθεί ή παρέμβαση, με παρακίνησή του, των Μεγάλων Δυνάμεων. Ειδικότερα, ήταν από τότε διάφανη ή επιδίωξή του να συνδέσει τον Έλληνισμό με μία μεγάλη κοινοβουλευτική χώρα – τη Γαλλία ή τη Μ. Βρετανία⁴.

3. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Έλευθέριος Βενιζέλος και ή πολιτική κρίσις εις τήν αυτόνομον Κρήτην, 1901-1906*, Αθήνα 2005², σ. 200 κ.έ.

4. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Έλευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, Αθήνα 1999, σ. 43-46, 81-82. Θα ήταν, εξάλλου, εύλογο να υποθεθεί ότι οι ενδιαφερόμενες Δυνάμεις για τον εξόχως στρατηγικό έλλαδικό χώρο δεν είχαν όρρωθήσει να χρη-

Ἡ πρώτη σκέψη πού μοιραῖα ἔρχεται στόν νοῦ εἶναι ἡ ἀντίδραση ἑνὸς τμήματος τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας – μέ κορυφαία ἐκδήλωση τὴν καταψήφισή τοῦ δημιουργοῦ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920. Οἱ Ἕλληνες, φανατικά ἐχόμενοι τοῦ δόγματος τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, δὲν ἀνέχονταν τὴν –ἐνίοτε προκλητικὴ– παρέμβαση τρίτων στὶς ἐσωτερικὲς τους ὑποθέσεις⁵. Μολοντοῦτο, θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὑποστηριχτεῖ ὅτι ἡ συμπλοκὴ πρὸς τὴ σὺνάφη τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων μέ ἓνα ἢ περισσότερα ἰσχυρὰ κράτη παρουσιάζει καὶ ὀρισμένα πλεονεκτήματα, ἐφόσον ἰδίως ἡ σὺνάφη αὐτὴ βασίζεται σὲ σχέση σχετικῆς τουλάχιστον ἰσοτιμίας. Ἄλλως, σὲ περίπτωσι πού ἦταν ἕτεροβαρῆς, θὰ ὑπονοοῦσε τὴν ὑποβάθμιση τῶν ἑλληνικῶν, ἀναπόφευκτα, θέσεων. Γνωρίζοντας τὸ ἀξίωμα αὐτό, ὁ Βενιζέλος ἐφρόντιζε νὰ ἀποβλέπει στὸ οὐσιῶδες –κατ' αὐτὸν–, στὴν προάσπιση, τουτέστιν, τῶν μακροπρόθεσμων ἢ καὶ τῶν μεσοπρόθεσμων ἐθνικῶν διεκδικήσεων. Ἐν ἐπιγνώσει τῆς μοιραίας ἀδυναμίας τῆς Ἑλλάδος νὰ διαδραματίσει πρωταγωνιστικὸ ρόλο σὲ εὐρύτερο διεθνὲς πεδίο, ἐπέλεγε τὴν οὐσιαστικὴ –καὶ ὄχι τὴν εἰκονικὴ ἢ τὴν προσχηματικὴ– ἐξυπηρέτηση τῶν πανελλήνιων στόχων, μὴν ὀρρωδώντας νὰ ἐπιλέξει πράξεις σὲ πρώτη ὄψη ἀντιδημοφιλεῖς. Ἡ ὀρθὴ σκόπευση πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, ἡ ἐπιτυχία στὴ συγκεκριμένη ἐπιδίωξη, προσφερόταν πλέον νὰ διανοίξει καὶ τὴν προοπτικὴ γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς χώρας σὲ περιφερειακὴ δύναμη μέ ἀπόλυτα καθοριστικὴ παρουσία. Ἐν ὄψει αὐτοῦ τοῦ ὄραματισμοῦ, τί ἀντιπροσώπευε, σύμφωνα μέ τὴν ἀντίληψή αὐτήν, ἡ μυστικὴ φυγὴ τοῦ Βενιζέλου, ἔστω καὶ μέ τὴ συνδρομὴ τῶν ξένων;

Ἔτσι πρέπει νὰ σκεφτόταν ὁ Κρητικὸς πολιτικὸς ἡγέτης· καὶ ὁ ἱστορικὸς ὀφείλει νὰ ἀναπλάσει τὸ ἀντικείμενο πού καλεῖται νὰ ἀναλύσει μέ κριτήριον τὸ συγκεκριμένον κλίμα πού περιέβαλλε τοὺς πρωταγωνιστὰς καὶ

σιμοποιήσουν μέσα ὀρθόδοξα ἢ, κατὰ μίαν ἄποψη, ἀνορθόδοξα (Π. ΕΝΕΠΕΚΙΔΗΣ, *Ἡ δόξα καὶ ὁ διχασμὸς*, Ἀθήνα 1964· Ε. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Ἄλλοτε καὶ τώρα, Θαλασσινοὶ ἀπόηχοι. Τὸ περιοδικὸ τῆς Ἐνώσεως Ἀποστράτων Ἀξιωματικῶν Ναυτικοῦ*, 116 [Ἰούλιος-Αὐγούστος 2013], σ. 14-15).

5. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ δημοκρατικὴ ἀρχή: ἐπιγέννημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 87Β', 2012, σ. 45-54.

ἐπιδροῦσε στις ἀποφάσεις τους⁶. Βεβαίως, πέρα ἀπὸ τὴ βραχυπρόθεσμη ἔθνικὴ φιλοτιμία, ὑπάρχει καὶ ἓνα δόγμα – ἠθικὸ, κατὰ τὴ γνώμη ὀρισμένων. Ἡ σκοπιμότητα ἕως ποῦ σημεῖο δικαιολογεῖται; Τί συμβαίνει ὡσάντις ὑποστηρίζεται ὅτι ξεπερνᾷ ὀρισμένα μὴ θεωρούμενα ὡς ὑπερβάσιμα ὅρια; Τότε ὑπεισέρχεται τὸ στοιχεῖο τῆς ἀμφισβήτησης, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀνατρέψει μίαν εὐεργετικὴν, γενικότερα, ἐνέργεια. Ἴδου οἱ βασικὲς παράμετροι βάσει τῶν ὁποίων – σύμφωνα μὲ τὸ ἔγγραφο– ὀφείλει νὰ ἀποτιμηθεῖ ἱστορικὰ ἢ δραστικὴ πρωτοβουλία τοῦ Βενιζέλου κατὰ τὴ νύκτα τῆς 24ης πρὸς τὴν 25ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1916.

6. Κ. ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τῆς ἱστορίας, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 87Β', 2012, σ. 166-8.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22ΑΣ ΜΑΪΟΥ 2014

Παρουσίαση τῆς ποιητικῆς συλλογῆς
τῆς Ἀκαδημαϊκοῦ κυρίας Κικῆς Δημουλᾶ
Δημόσιος καιρός

ἀπό τόν Γενικό Γραμματέα κ. Βασίλειο Χ. Πετράκο

Ἐλπίζω ὅτι δέν θά δυσανεστήσω τήν ἀγαπητή μας ποιήτρια πού χωρίς νά τῆ ρωτήσω παρουσιάζω τή νέα της συλλογή *Δημόσιος καιρός*. Τό κάνω σήμερα γιατί θέλω νά συμπέσει ἡ ποίησή της μέ τήν, ἐλπίζω, πλήρωση τῆς ἔδρας τῆς Μουσικῆς. Θυμᾶμαι ὅταν μίλησα στήν ὑποδοχή της, τὸ βράδυ τῆς 11 Νοεμβρίου 2003, ὅτι τελείωνα τὸν λόγο μου μ' ἕναν στίχο τοῦ Καβάφη¹:

«πάντοτε ὠραῖα καὶ μουσικά τὰ ἑλληνικά σου εἶναι».

Ἐκεῖνη μᾶς μίλησε γιά τόν «Φιλοπαίγμονα μῦθο». Πέρασαν ἀπό τότε χρόνια. Σήμερα σᾶς παρουσιάζω τήν τελευταία της συλλογή *Δημόσιος καιρός*.

Ἡ ποίηση τῆς Κικῆς Δημουλᾶ δέν εἶναι εὐκόλα κατανοητή. Καὶ ἡ δυσκολία ἀρχίζει πρῶτα πρῶτα ἀπό τούς τίτλους πού δίνει στά βιβλία της. Ὅταν διάβασα *Δημόσιος καιρός* διερωτήθηκα ἂν στή λέξη «καιρός» ἔδινε τήν ἀρχαία σημασία ἢ τή σημερινή. Ἡ ἀπορία μου λύθηκε ὅμως ἀπό τὸ ξώφυλλο τοῦ βιβλίου· στολιζέται μέ μιὰ βινιέτα πού εἰκονίζει τὸν Βορέα, τὸν ἄνεμο, ἀντίγραφο ἐνός ἀναγλύφου στοὺς Ἀέρηδες, στὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Αἰόλου. Ὁ συμβολισμός της εἶναι προφανής. Διάλεξε γιά τίτλο τὸν βαρύτε-

1. Γιά τὸν Ἀμμώνη, πού πέθανε 29 ἐτῶν, στὰ 610.

ρο καιρό και τὸν ἔκανε *Δημόσιο*, ἄρα μᾶς ἀφορᾷ ὅλους. Τῆ διάθεσή της ὅταν ἔγραφε μᾶς τῆ φανερώνει μὲ στίχους τοῦ Σεφέρη μετὰ τὸν ἐσωτίτλο:

«Τραυματισμένο κορμί, τραυματισμένος ὁ τόπος,
τραυματισμένος ὁ καιρός».

Ἀρχίζει τῆ συλλογῆ μὲ τὸ ποίημα «Καὶ ὁμως κινεῖται». Εἶναι ἡ φράση τοῦ Γαλιλαίου μετὰ τὴν καταδίκη του στὶς 22 Ἰουνίου 1633 στὴ Ρώμη, «E pur si muove». Ἡ ποιήτρια προσωποποιεῖ τῆ Γῆ, τὴν κάνει μέρα πού ξυπνᾷ, τὴν καλεῖ νὰ πάρει τὸ πρωινὸ τῆς πού εἶναι ὁ κόσμος πού φωτίζει:

«φρέσκος μόλις τὸν ἔκοψαν
ἀπὸ τὸ δέντρο τοῦ ὕπνου».

Ὁ κόσμος ταυτίζεται μὲ τῆ μέρα, ὑπάρχει ὅταν αὐτῆ τὸν φωτίζει, γιὰτὶ παρακάτω προειδοποιεῖ:

«Κράτα λίγο καὶ γιὰ τὸ σούρουπο
θὰ πεινάσεις
θὰ ἴναι τὰ τρόφιμα
κλειστὰ»

δηλαδή δὲν θὰ ὑπάρχει κόσμος πού τρέφει καὶ ζωντανεῖ τῆ μέρα.

Ὁ χρόνος δημιουργεῖ ἔγνοιες στὴν ποιήτρια. Ἐπανερχεται², βλέπει τὸ ἴδιο θέμα, τὸ κύλισμα τῶν ἡμερῶν:

«Κυριακῆ, ὅ,τι συνέβη τὸ Σάββατο
σήμερα κλειστὸ. Ἐργάσιμο
μόνο τὸ μνημεῖο τοῦ Ἄγνωστου
στρατιώτη».

Νιώθω τὴν πικρὴ εἰρωνεία τῆς, ὄχι γιὰ τὸν Ἄγνωστο· γιὰ μᾶς πού τὸν μεταχειρίζομαστε ὅποτε θέλουμε, ἀκόμα καὶ τὶς Κυριακές.

Παρακάτω³ μὲ μιὰ ρεαλιστικὴ εἰκόνα πάλι στὸν χρόνο γυρίζει, στὸν καιρὸ τῆς ζωῆς. Τὸ χειρότερο εἶναι ἡ διαδρομὴ του, πού τῆ βλέπουμε, τὴν αἰσθανόμαστε· τὸν παρακολουθοῦμε ἀνίσχυροι:

2. Ἐσωστρέφεια, σ. 12.

3. Ἡ μάντις ἀπλοϊκότητα, σ. 13.

«Σκυμμένη πάνω στην παλάμη μου
 ακόμη μελετώ με πάθος τις γραμμές
 αυτές τις ράγες απ' όπου περνά ο καιρός
 διατρέχοντας το πεπρωμένο μας».

Ο καιρός που τρέχει στις ράγες είναι ή ζωή μας που πάει σε μια κατεύθυνση, τη μοναδική για τον άνθρωπο, τον θάνατο που τὰ σβήνει όλα.

Μια εικόνα του χρόνου μάς είχε δώσει, αν θυμάστε, ο Στέλιος Άλεξίου στο ποίημά του «Απολογισμός»:

«Μέτρησα τη ζωή μου
 με σερβιτόρων ζωές σ' έστιατόρια έπαρχίας·
 με γέραςμα ήθοποιών του κινηματογράφου,

 μέτρησα τη ζωή μου,
 με πάλιωμα βιβλίων, έρείπωση σπιτιών».

Η Κική Δημουλά παραμερίζει τὰ πράγματα, τόν έξω κόσμο που παρατηρούσε ο άλλος ποιητής· στρέφεται στον έαυτό της, δίνει μορφή στον χρόνο, τόν βλέπει να τρέχει πάνω στην παλάμη της, πάνω στη γραμμή της ζωής, άβουλη στο τέλος, όπως όλοι μας, γιατί δέν γίνεται αλλιώς.

Τις ράγες, αυτήν την τόσο ωραία, κι ως είναι ξένη, λέξη, τη μεταχειρίστηκε σ' ένα παλιότερο ποίημά της⁴ και προσωποποίησε τόν τρόπο με τόν όποιο έγραφε:

«Έστρωνα ράγιες, κάρφωνα τονισμούς
 για να 'ναι άσφαλής ή κύλιση τών στίχων».

Είναι μαστόρισσα στις εικόνες· ανασύρουν από τη μνήμη μας, από τη λήθη όπου έχουμε στριμώξει όσα μάς πειράζουν, μικρές μαχαιριές, πράγματα, αισθήματα παλιά που μάς δημιουργούν συνειρμούς και νοσταλγίες. Οί λέξεις της, διαλεγμένες, σου φέρνουν από τὸ άπωθημένο παρελθόν «επιθυμίες και αισθήσεις».

4. Χλόη θερμοκηπίου, 'Η άγριοφωνάρα.

Χρειάζεται περισσότερη εξέταση ή έμμογή της στὸν χρόνο, στὸν ὁποῖο ξαναγυρίζει καὶ ἐπανερχεται στοὺς στίχους της· τὴ βασανίζει σὲ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς⁵:

«πόσο κρατάει ὁ ἔρωτας –
πόσο ὁ θάνατός του.
Ἵ ἔρωτας στὰ δάχτυλα μετριέται
τοῦ ἐνὸς χεριοῦ».

Εἶναι σύντομος καὶ ξαφνικά πεθαίνει, οὔτε μιὰ στιγμή δὲν χρειάζεται. Διερωτᾶται ἂν καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ὑπολογίσει διάρκειαι:

«μὰ ὁ θάνατός του θέλει μέτρημα;»

Θέλει νὰ ξεχωρίσει τὸ σβῆσιμο τοῦ Ἔρωτα ἀλλὰ δὲν γίνεται, γιὰτὶ ὁ θάνατός του εἶναι δεμένος μ' ἐκεῖνον, τόσο σύντομο ποὺ προλαβαίνεις νὰ τὸν μετρήσεις στὰ δάχτυλα τοῦ ἐνὸς χεριοῦ.

Τὸν ἑαυτὸ της ὑπονοεῖ ὅταν μιλάει σὲ πρῶτο πρόσωπο· βρέθηκε, λέει, ἔχθετη⁶

«σὰ νόθο
ἔξω παρατημένο στὰ σκαλιὰ
κάποιας εὐσπλαχνίας.
ὡσπου ἓνα ἄκκληρο γερόντιο χαρτί
μὲ βρῆκε καὶ μὲ υἰοθέτησε.
Μαύρη ζωὴ μὲ περίμενε
μὲ ὑπέβλεπε ἢ ζηλότυπη συμβία του
αὐτὴ ἢ στρίγγλα ἢ γραφὴ μητριά μου
μὲ πέταγε νυχτιάτικα
ἔξω ἀπ' τὴ σελίδα».

Τὸ γερόντιο χαρτί, ποὺ μ' αὐτὸ ζεῖ ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἄρχισε νὰ γράφει, ἐκεῖ στὴν Τράπεζα ὑποθέτω, τὴν υἰοθέτησε καὶ τῆς ἔδωσε τὴ στοργὴ του ἀλλὰ ἢ στρίγγλα γραφὴ, ποὺ εἶναι ἢ ποίησή της, τὴ βασανίζει. Ἀμφιβάλλει γιὰ τὸν ἑαυτὸ της, προσπαθεῖ, ξαναρχίζει. Τὸ λέει καθαρά:

5. Τὴ ζωὴ μετρῶ, σ. 20.

6. Σπαρμένα καὶ αὐτοφυῆ, σ. 43.

«ἀλλὰ ἐγὼ ἐκεῖ ἀμετανόητη
 πάλι νὰ εἰσχωρῶ
 καὶ πάλι ἀπ' τὴν ἀρχή
 μὲ πείσμα χαρισματικὸ νέες ταπεινώσεις
 καταστρώνοντας».

Ἔχει τὴν ἱκανοποίηση πὼς κάνει τὸ δικό της καὶ ἔχει δίκαιο. Ἡ μη-
 τριά της δηλαδή ἡ ἴδια, οἱ ἀμφιβολίες της, δὲν ὑπερισχύουν.

Τὸ γερόντιο χαρτί τὸ ἔχει ζήσει κι ἕνας ἄλλος ποιητής⁷ κι ἔχει ξεκα-
 θαρίσει ὅτι στὴν ποίηση δὲν χωροῦν ὑποκρισίες, δὲν μπορεῖς νὰ εἶσαι ἄλλος
 ἀπὸ τὴν ποίησή σου:

«Γ' ἄσπρο χαρτί μιλά μὲ τὴ φωνή σου,
 τὴ δική σου φωνή
 ὄχι ἐκείνη ποὺ σ' ἀρέσει».

Οἱ ταπεινώσεις εἶναι νίκη ἔστω κι ἂν δὲν τῆς εἶναι ἀρεστή. Εἶναι ἡ
 ποιήτριά μας σὰν τὸν ποιητὴ Φερνάζη πού, ἐνῶ χαλοῦσε ὁ κόσμος γύρω
 του καὶ κινδύνευε, ἐκεῖνος βασιανιζόταν μὲ τοὺς στίχους του ἀλλὰ κατέληγε:

«ὑπεροψίαν καὶ μέθην θὰ εἶχεν ὁ Δαρεῖος»⁸.

Γιατί ἄραγε τόση ἀβεβαιότητα ἢ ἀπαισιοδοξία γιὰ ὅ,τι κάνει; Τῆς
 θυμίζω πὼς πάλι ὁ Ἀλεξανδρινὸς ποιητὴς ὅταν κάνει ἀπολογισμὸ τῆς προ-
 σφορᾶς του⁹ δὲν ἀγωνιᾷ γιὰ τὸ ἔργο του· τὸ ἀποτιμᾷ ἤρεμα, φιλοσοφικά·
 δὲν προσπαθεῖ νὰ μειώσει αὐτὸ ποὺ πρόσφερε:

«ἐκόμισα εἰς τὴν Τέχνην – κάτι μισοειδωμένα,
 πρόσωπα ἢ γραμμές· ἐρώτων ἀτελῶν
 κάτι ἀβέβαιες μνημεις. Ἄς ἀφεθῶ σ' αὐτήν».

Ἡ ποιήτριά μας ὅμως ἀμφιβάλλει καὶ ρωτᾷε γιατί νὰ ὑφίσταται τόσα
 βάσανα ἀφοῦ δὲν βλέπει τὴν κατάληξη, τὴ γῆ ποὺ θὰ πατήσῃ, τὸν «σκόπιμο
 ὀρίζοντα», ὅπως τὸν λέει. Ἀλλὰ μᾶς ἔχει ἡ ἴδια τὴν ἀπάντηση. Δὲν μπορεῖ
 νὰ ξεφύγει καὶ ἂς αἰσθάνεται «πεταγμένη νυχτιάτικα ἔξω ἀπ' τὴ σελίδα».

7. ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ, *Τρία κρυφὰ ποιήματα*, Θερινὸ ἡλιοστάσι Η'.

8. Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗ, Ὁ Δαρεῖος.

9. Ἐκόμισα εἰς τὴν Τέχνην.

«Τὸ ἀμετανόητο δὲν εἶναι
μόνο ἥρωισμὸς δὲν εἶναι μόνον
ὁ ἴδιος πάλι ἔρωτας
ἢ μιὰ ἔλξη πρὸς τὸ ἔτι δεινότερο
εἶναι καὶ κάτι σὰν ἐνδόμυχο
μυστηριῶδες παραπέτασμα
μὲ ἀνάποδο μηχανισμό:
τὸ κλείνεις γιὰ νὰ μπεῖ τὸ φῶς».

Συντροφιά μὲ τὸ γερόντιο μένει κλεισμένη στὸ σκοτάδι, καὶ ἡ ποίηση φωτίζει. Ὑποθέτω πὼς γράφει τοὺς στίχους τῆς νύχτα μὲ γύρω τῆς φανταστικὰ παραπετάσματα πού τῆ χωρίζουν ἀπ' τὸν κόσμο.

Τῆ θνητῆ τῆς ὕπαρξης τῆ διασπᾶ σὲ τρία πρόσωπα, τὰ ὀνομάζει μητέρες, ἀλλὰ καὶ τὰ τρία εἶναι ἡ ἴδια¹⁰:

«Ἡ μία ζεῖ στὴ μαύρη ἀλήθεια
ἢ ἄλλη στὴν ἀσπρόμαυρη φωτογραφία
κι ἡ τρίτη ἀπέναντί μου ἀντανεκλᾷ
φυλακισμένη στὸ παγερὸ
μάτι τοῦ καθρέφτη μου».

Χάνεται ἡ φωτογραφία, σπάει ὁ καθρέφτης. Ἦταν ἐπινοημένες εἰκόνες τῆς χωρὶς ζωῆ, ἢ μιὰ σ' ἓνα φθαρτὸ χαρτί, ἢ ἄλλη ἓνα εἶδωλο πού μόλις ἐκεῖνη ἔπαψε νὰ κοιτάγεται στὸν καθρέφτη χάθηκε. Κι ἔμεινε ἡ τρίτη, ἡ πραγματικῆ, πού ζεῖ στὴ μαύρη ἀλήθεια· καὶ νὰ μὴ θέλει θὰ ζήσει, ὅπως λέει σ' ἓνα ἄλλο τῆς ποίημά¹¹:

«Ὅχι γιὰ κείνη τὴν αἰώνια ζωῆ
μὰ γιὰ τούτη δῶ τὴν καταδικασμένη
θαύματα νὰ μὴ δεῖ».

Δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνη στὸν κόσμο μέσα στὸν ὁποῖο ζεῖ. Φοβᾶται ὅτι θὰ γυρίσει στὸ χειρότερο. Εἶναι ἀπαισιόδοξη γιὰ ὅ,τι συμβαίνει, κι ἄς φαίνεται ὠραῖο, ξεκάθαρο. Παρομοιάζει τῆ ζωῆ μὲ τὸν κοντινὸ μας οὐρανὸ γεμάτο ἀπρόοπτα καὶ λυπηρὰ γεγονότα· δυσπιστεῖ πρὸς ὅλα¹²:

10. Δρακόντεια μέτρα, σ. 49.

11. Ἐν εἶδει περιστερᾶς Κύριε, σ. 53.

12. Προφυλάξεις, σ. 56.

«ὅσο κι ἂν εὐτυχεῖ ὁ οὐρανὸς
ὅσο κι ἂν τὸν πιστεύω
ἀνοίγω τὴν ὀμπρέλα μου
δὲν εἶναι ξεκάθαρη
καιρικὴ συνθήκη ἢ εὐτυχία».

Ἡ ζωή της δὲν τῆς ἀρέσει. Θυμᾶται τὰ ταξίδια της ποὺ τώρα ἔχουν σταματήσει γιατί ἡ θάλασσα τὴν προσπερνᾷ¹³ κι ἐκείνη περιμένει σὲ κάποια ἀκτή:

«Σφυρίζουν τὰ διαδοχικὰ λιμάνια
γεμάτη ἢ ἀναχώρηση μελαγχολεῖ».

Φέρνουν στὸν νοῦ οἱ στίχοι ἐκείνους τοὺς παλιούς¹⁴ διάσημους, αἰσθαν-
τικούς, ὅταν μάλιστα εἶσαι ἐρωτευμένος καὶ χωρίζεις ἔστω καὶ γιὰ λίγο, ἢ
ἀφίνεις τόπους καὶ συνήθειες ποὺ σοῦ γέμιζαν τὴ ζωή.

«Partir, c'est mourir un peu
C'est mourir à ce qu'on aime
On laisse un peu de soi-même
En toute heure et dans tout lieu».

Ἀλλιῶς βλέπει τὴν ἀναχώρηση ἓνας ἄλλος δικός μας ποιητῆς¹⁵:

«Χωρὶς μανοῦβρες κ' ἐλιγμούς
καὶ δισταγμούς
κι' ἀνώφελα σφυρίγματα».

Ἐκείνη κοιτάζει μακριά, πότε θὰ τὴν πλησιάσει ἡ θάλασσα γιὰ νὰ τὴν
πάρει, νὰ τὴν πάει σ' ἄλλον τόπο, γεμάτη προσμονὴ καὶ ἀγωνία:

«καθελωμένη σὲ βραχώδη ἀκτὴ ποὺ πλεύριζες
ἄλλοτε νὰ ἐπιβιβαστῶ».

Δὲν περνάει ὅμως ἡ θάλασσα, τὴν ξέχασε ἐκεῖ παρατημένη:

13. Δὲ μὲ βρίσκω στὸ χάρτη, σ. 70.

14. EDMOND HARAUCOURT, *Rondel de l'adieu*.

15. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΗΠΑΡΑ, Ἡ «Κλεοπάτρα», ἢ «Σεμίραμις» κ' ἢ «Θεοδώρα».

«Ξεροσταλιάζω ἐγὼ
 ἀνεμίζω τὶς ἀποσκευές μου νὰ μὲ δοῦν
 ἀλλὰ τὰ κύματά σου δὲν πλευρίζουν
 μὲ προσπερνοῦν».

Εἶναι ἕνας Ροβινσόνας Κροῦσσος τῆς ποίησης, ξεχασμένη. Κανείς δὲν τὴ θυμᾶται, δὲν τὴ νοιάζεται. Πιστεύει πὼς ξεπεράστηκε, ὁ χρόνος πέρασε, ἡ ζωὴ ἔφυγε ἢ σχεδὸν τελείωσε καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπολογίζεται;

«Τί συμβαίνει θάλασσα
 ἄγρονη γραμμὴ πλέον θεωροῦμαι;»

Ἀπαισιοδοξία, ἐγκατάλειψη τοῦ ἑαυτοῦ της, σχεδὸν καταφρόνια.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς θαυμαστὲς τῆς ποίησής της, ὁ Ἄγγελος Βλάχος, μᾶς εἶχε δώσει, πολὺ παλιά, ἕνα ποίημα μὲ τὸ ἴδιο περίπου θέμα¹⁶:

«Ἄπ' τ' ἀκρογιάλι τῆς ἀλήθειας
 πέρα θωρῶ καράβια φωτεινά,
 ποὺ ἀρμενίζουνε μακριὰ της,
 κ' ἡ λύπη μου εἶναι μεγάλη
 σὰν τοῦτο δῶ τὸ ἀκρογιάλι
 ὅπου μὲ πέταξε ἡ μοίρα μου
 στὴν ὥρα της τὴ θυμωμένη
 τὴν πικρή».

Δὲν διαφέρουσε πολὺ οἱ ἔννοιες. Πιο ὑποταγμένος καὶ λυρικός ὁ Βλάχος, ἀντάρτισσα ἡ Δημουλά.

Ἐμμονη πάντα ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου, σ' αὐτὸν γυρνᾷ, εἶναι μόνη ἔγνοια της. Ἐκφράζει συναισθήματα ποὺ σχεδὸν ὅλοι αἰσθάνονται, ἀλλὰ ἐκείνη μὲ τὴ λυρική Τέχνη της ἐρμηνεύει, καὶ ἐκφράζει τὴν κοινὴ σὲ ὅλους αἴσθησι γιὰ τὴ ζωὴ· μόνο ποὺ τὴ ζωγραφίζει μὲ λέξεις καὶ συνθέτει εἰκόνες ποὺ τὸ τραγικὸ τὸ ἀνεβάζει, τὸ κάνει ποιητικὸ. Ταυτίζει τὴ λήθη μὲ τὴ μνήμη. Καὶ οἱ δύο εἶναι ὑπηρέτριες τοῦ χρόνου¹⁷:

16. *Νέα Ἑστία*, 37, 1945, σ. 169.

17. *Ἐπὶ πτωμάτων*, σ. 74.

«Σὲ θυμᾶμαι λήθη
 παραδουλεύτρα σὲ εἶχε
 ὁ χρόνος
 – ἔθαβες κόσμο
 σφουγγάριζες τὰ λάθη του».

Τὰ λάθη του ὁ χρόνος τὰ σκεπάζει μὲ τὴ λήθη. Μοναδικὴ ἡ εἰκόνα της. Ἡ λήθη παραδουλεύτρα τοῦ χρόνου, φαίνεται ὅμως πὼς ἦταν ἀπατηλή, ὅπως πραγματικὰ εἶναι, δὲν ὑπάρχει παρὰ στὰ λεξικά, γιατί στὴν πραγματικότητα ὁ χρόνος δὲν ξεχνᾷ. Ἐνῶ ἡ λήθη μᾶς λύτρωνε ἀπ' ὅλα, ξαφνικὰ γίνεται μνήμη, τιμωρὸς στὴ ζωὴ μας:

«ἀπὸ καθαρίστρια
 ἔγινες ξαφνικὰ ἡ ἐκλεκτὴ του – καὶ προήχθης σὲ μνήμη».

Διαβάζοντας τὴ νέα συλλογὴ τῆς Κικῆς Δημουλᾶ βρίσκω, ὅπως καὶ σ' ὅλα ποὺ μᾶς ἔχει δώσει ἕως τώρα, κάτι ποὺ μ' ἐκπλήττει, τὴν Τέχνη της. Αὐτὰ ποὺ αἰσθάνεται, αὐτὰ ποὺ ζωγραφίζει, τοὺς στίχους της ποὺ κυλοῦν σὲ καρφωμένες μὲ τονισμοὺς ράγες, τὰ αἰσθάνομαι μαζί της· δὲν ἔχω ὅμως οὔτε τὸ χάρισμα οὔτε τὸ ταλέντο νὰ τὰ περιγράψω ἐπάνω στὸ γερόντιο χαρτὶ ὅπως ἐκείνη, ποὺ δίνουντάς τους μορφὴ συλλαμβάνει τὴν αἰωνιότητα. Γιατὶ τί ἄλλο εἶναι ἡ Τέχνη τῆς ποιήσεως παρὰ ἡ καταγραφὴ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἤδη τώρα ποὺ μιλάω ἔχει περάσει ἀλλὰ θὰ μένει εἰς τὸν αἰῶνα ζωντανὴ χάρις σ' ἐκείνην.

Στὴν ἐποχὴ μας οἱ ἀγῶνες δὲν γίνονται μὲ τὰ ὅπλα, δὲν γίνονται καθόλου, γιατί λείπει ἡ ἀνδρεία. Δὲν λείπει ὅμως ἡ Τέχνη, ἔστω καὶ λιγιστὴ, ποὺ εἶναι ἓνας ἄλλος τρόπος νὰ ἀγωνίζεσαι. Καὶ ἡ Κικὴ Δημουλᾶ μὲ τὸ αἰχμηρότερο ὄπλο ποὺ εἶχε ποτὲ ὁ ἄνθρωπος, τὴν πένα καὶ τίς ιδέες, μᾶς λέει πὼς δὲν τελείωσαν ὅλα, προχωροῦμε, ἀφοῦ ὑπάρχει ἀκόμη ἡ Τέχνη. Γι' αὐτὸ δὲν καταλαβαίνω τὸ τελευταῖο ποίημα τοῦ βιβλίου της μὲ τίτλο «ἀφιερωμένο στοὺς λιγιστοὺς φίλους»:

«Κύριε
 ἐὰν στὴν πρόθεσή σου ἐκκρεμεῖ
 νὰ τιμωρήσεις τοὺς ἐχθροὺς μου
 ἄφες αὐτοῖς

ὄχι πὼς τοὺς συγχώρησα
 μὴ μὲ θαυμάσεις
 βράζουσι ἀπὸ θυμὸ μέσα μου τὰ μαχαίρια
 μὰ δὲν τὰ χαραμίζω
 τὰ προορίζω γι' ἄλλον περιωπῆς
 ἐχθρό: τὸ Σπάνιο
 ποὺ δὲ μὲ καταδέχτηκε
 καὶ μ' ἔβαλε στὴν ταπεινωτικὴ
 λίστα τῶν ἀφθονούντων».

Ἀγαπητὴ Κική, ἄφισε τὸν Θεὸ νὰ τιμωρήσει, ἂν αὐτὴ εἶναι ἡ πρόθεσή Του. Ἀλλὰ ὁ ἐχθρός σου δὲν εἶναι τὸ Σπάνιο, γιατί τὸ Σπάνιο εἶσαι ἐσύ, ποὺ πρέπει νὰ καταδεχτεῖς ἐμᾶς, θέλουμε τὴν ποιήσή σου ποὺ ναρκώνει τίς ἀγωνίες μας. Θυμᾶσαι τί λέει ὁ Καβάφης σ' ἐκεῖνο τὸ ἐξοχο ποίημά του¹⁸:

«Εἰς σὲ προστρέχω Τέχνη τῆς Ποιήσεως,
 ποὺ κάπως ξέρεις ἀπὸ φάρμακα
 νάρκης τοῦ ἄλγους δοκιμές, ἐν Φαντασίᾳ καὶ Λόγῳ.

 Τὰ φάρμακά σου φέρε Τέχνη τῆς Ποιήσεως,
 ποὺ κάμνουνε –γιὰ λίγο– νὰ μὴ νοιώθεται ἡ πληγὴ».

Βλέπεις, εἶναι παλιὸ τὸ φάρμακο. Γι' αὐτὸ ἀνακάλεσε τὴν ἀφιέρωση ποὺ μοῦ ἔκανες, πὼς τὰ ποιήματα γιὰ τὰ ὅποια τόσο ἄτεχνα μίλησα εἶναι, ὅπως γράφεις, «σίγουρα τὸ τελευταῖο σου ἀμάρτημα». Θὰ εἶναι ἀμάρτημα ἂν πάψεις νὰ γράφεις καὶ δὲν θὰ σὲ συγχωρήσουμε. Ἄλλωστε μὴν ξεχνᾶς τὴν παραβολὴ τῶν ταλάντων¹⁹. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς δούλους ὁ καχὸς ἦταν ἐκεῖνος ποὺ τὸ ἔκρυψε «ἐν τῇ γῆ» καὶ δὲν ἀπέδωσε τίποτε στὸν κύριό του. Δὲν θὰ τὸν μιμηθεῖς, γιατί τότε θὰ διαπράξεις πραγματικὸ ἀμάρτημα.

18. Μελαγχολία τοῦ Ἰάσωνος Κλεάνδρου· ποιητοῦ ἐν Κομμαγηγῆ· 595 μ.Χ.

19. Ματθ. 25, 14-30.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 5ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2014

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Δέν εἶναι βέβαια δυνατό σέ μιὰ τόσο σύντομη ἀνακοίνωση νά περιγράψω κανείς τή συμβολή τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος στήν πολιτιστική ταυτότητα τῆς Εὐρώπης καί τῆς υπόλοιπης ἀνθρωπότητας, γι' αὐτό θά ἀναφερθοῦν ἀναγκαστικά οἱ κορυφές μόνο τῶν πραγμάτων, κι αὐτές ὄχι ὅλες. Ὁταν ὁ πολιτισμός τῆς Δύσης ἄρχισε νά ἀνέρχεται ὕστερα ἀπό τίς εἰσβολές τῶν βαρβαρικῶν φύλων καί τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καί νά ξαναβρίσκει τὸν ἑαυτό του, τὸ κατόρθωσε ἐκτὸς ἄλλων μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς θαμμένης ἐλληνορωμαϊκῆς κουλτούρας. Αὐτὸ ποὺ συνέβη μετὰ τοὺς Σκοτεινοὺς Αἰῶνες στὴ Δύση εἶναι ὅτι τὸ ὑπνωττον εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα δέχτηκε τὸ ἐρέθισμα τῆς ἀνακάλυψης τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητας. Καί ἄλλοι παράγοντες πρέπει νά βοήθησαν πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση, ἀλλὰ ἴσως κανένας δὲν ἐπέδρασε πιὸ δυνατὰ καί πιὸ ποικιλότροπα. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἄρχισε σιγὰ-σιγὰ γύρω στὸ 1100 μ.Χ. καί μὲ σποραδικές διακοπές καί ὀπισθοδρομήσεις κινήθηκε ὅλο καί ταχύτερα μέχρις ὅτου, ἀνάμεσα στὸ 1400 καί 1600, δηλαδή τὴν Ἀναγέννηση, ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἄδραξε τίς τέχνες καί τὰ ἰδεώδη τῆς κλασικῆς Ἑλλάδος καί τῆς Ρώμης, τὰ ἀφομοίωσε μὲ ζῆλο, καί ἐν μέρει ἀπομιμούμενη ἢ προσαρμόζοντάς τα στὰ ἄλλα μέσα ποὺ διέθετε, ἐν μέρει δημιουργώντας νέα τέχνη καί σκέψη ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ δυνατοῦ ἐρεθίσματος ποὺ τίς προκάλεσαν, θεμελίωσε τὸν νεώτερο πολιτισμό. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς κλασικῆς ἀρχαι-

ότητα μπορεί να αμφισβητείται σήμερα από μερικούς, όμως αυτή υπῆρξε ἡ ιδέα τῶν ἰδίων τῶν ἀθροιστῶν.

Ὁ Πλάτων στὸν Φαίδωνα 109b διὰ στόματος τοῦ Σωκράτη παρατήρησε γιὰ τοὺς Ἕλληνες: «...κατοικοῦμε ἓνα μικρὸ μέρος τῆς γῆς ἀπὸ τὸν Φάσιν ποταμὸν μέχρι τῆς Ἡράκλειες στῆλης, ζώντας γύρω ἀπὸ τὴ θάλασσα ὅπως τὰ μυρμήγκια ἢ τὰ βατράχια γύρω ἀπὸ ἓνα τέλμα». Τὸ γεωγραφικὸ αὐτὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἑλλάδος ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα συνεχῶν ἀποικιακῶν μεταναστευτικῶν κυμάτων ἄρχισε πρὶν ἀπὸ τὸ 1000 π.Χ. καὶ περατώθηκε τὸν 5ο αἰώνα. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ μεγάλη δημιουργικὴ περίοδος τῶν Ἑλλήνων στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου εἶχε οὐσιαστικὰ λήξει· αὐτὸ σημαίνει ὅτι στὰ 400 περίπου χρόνια ἀνάμεσα στὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἀριστοτέλη οἱ Ἕλληνες δημιούργησαν –ἴσως μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς ἐπιστήμης τῆς κλασικῆς φιλολογίας καὶ τῆς τεχνολογίας– ὅλες σχεδὸν τὶς κύριες ιδέες ποὺ θὰ μεταβιβάζονταν στὶς μεταγενέστερες ἐποχὲς καὶ στοὺς μεταγενέστερους πολιτισμούς.

Πρῶτα μπορούμε νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ὅλα σχεδὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ ἀλφάβητα προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, εἴτε μέσω τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, ποὺ ἦταν δάνειο ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ, ἴσως μάλιστα μέσω τοῦ ἑτρουσκικοῦ, ἢ ἀκόμα καὶ κατευθεῖαν μὲ μικρὲς προσαρμογές, ὅπως συνέβη ἀργότερα καὶ μὲ τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ὑπάρχει ἐπίσης μεγάλη ἐπίδραση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας πάνω στὶς κύριες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες. Μέσα ἀπὸ τὴ γλώσσα τους οἱ Ἕλληνες μετεβίβασαν μέσω τῆς λατινικῆς ἓνα μεγάλο μέρος τῆς κληρονομίας τους στὰ κράτη τῆς Εὐρώπης. Οἱ Ρωμαῖοι ἦταν οἱ πρῶτοι ποὺ δέχτηκαν ἐκτεταμένα δάνεια, καὶ ἀργότερα οἱ ρομανικὲς γλώσσες δέχτηκαν στὴν ἀρχὴ μέσω τῆς λατινικῆς καὶ ἀργότερα ἄμεσα δάνεια, ὅπως συνέβη ἐπίσης καὶ μὲ τὶς γερμανικὲς γλώσσες, ἰδιαίτερα τὴν ἀγγλική.

Οἱ ἐλληνικοὶ τεχνικοὶ ὅροι ἄσκησαν μεγάλη ἐπίδραση πρῶτα στὴ λατινικὴ καὶ ἀργότερα στὶς ὑπόλοιπες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες: οἱ Ἕλληνες δάνεισαν, καὶ ὡς ἓναν βαθμὸ συνεχίζουν νὰ δανεῖζουν, τοὺς βασικοὺς ὅρους στὸ πεδίο τῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ δὲν εἶναι ἀκριβῶς, ὅπως ὑποστηρίζεται κάποτε, μιὰ νεκρὴ γλώσσα. Γιὰ παράδειγμα ἡ λέξις ἐκκλησία σήμαινε, ὡς γνωστόν, στὰ ἐλληνικὰ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, δηλαδὴ τὴ συνάθροιση τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ποὺ διαβουλευόνταν γιὰ τὰ κοινὰ στὴν Πνύκα. Στὴν Καινὴ Διαθήκη ἡ λέξις ἄλλαξε σημασία καὶ δήλωνε τὴν ἐκκλησία ὡς μιὰ

κοινότητα χριστιανῶν, καὶ καθὼς ὅλες οἱ λατινικὲς λέξεις ποὺ δηλώνουν τὴν ὀργάνωση τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἐλληνικὲς, ἡ λατινικὴ λέξη *ecclesia* υἱοθετήθηκε εὐρύτερα, ἀπὸ ὅπου προέκυψαν καὶ οἱ νεολατινικοὶ τύποι *iglesia*, *église*, *chiesa* κ.λπ. Γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα οἱ γερμανικὲς γλῶσσες υἱοθετήσαν μέσῳ τῶν Γότθων τὴν ἐλληνικὴ λέξη *κυρι(α)κόν* (δῶμα), ποὺ σήμαινε «σπίτι τοῦ Κυρίου», ὄρος ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὰ ἐλληνικὰ τὴν ἐποχὴ κυρίως τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Μὲ τὴν εἴσοδό της στὶς γερμανικὲς γλῶσσες ἡ λέξη *κυρικόν* ἔδωσε τὴ λέξη γιὰ τὸν ναό, *Kirche* (γερμ.), *Kirk* (σκωτ.), *Kerk* (ὀλλανδ.), *Church* (ἀγγλ.) κ.λπ.

Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα χρησίμευε ὡς πρότυπο γιὰ τὴ δημιουργία ὑψηλότερων ἐνοιῶν. Ὁ Πλάτων (*Θεαίτ.* 182a), γιὰ παράδειγμα, χρησιμοποίησε τὸν ὄρο *ποιότης-ποιός* καὶ ἀπολογήθηκε μάλιστα ἂν ὁ ὄρος ἤχοῦσε παράξενα ἢ ἦταν ἀσαφής. Ἀργότερα ὁ Ἀριστοτέλης τὸν ἀποδέχτηκε ὡς τεχνικὸ ὄρο, καὶ ὁ Κικέρων τὸν ἀπέδωσε μὲ τὸ *qualitas* ← *qualis*, ποὺ μὲ μιὰ λίγο διαφορετικὴ μορφή — *qualità* (ιταλ.), *qualité* (γαλλ.), *Qualität* (γερμαν.), *quality* (ἀγγλ.) κ.λπ.— ἀποτελεῖ σήμερα μέρος τοῦ λεξιλογίου πολλῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν.

Στὴν ἐκπαίδευση τὸ ἐλληνικὸ πρόγραμμα περιελάμβανε γιὰ τὴ στοιχειώδη παιδεία ἀνάγνωση, ἀπαγγελία καὶ ἐρμηνεία μεγάλων συγγραφέων. Στὴ συνέχεια ὁ γραμματικὸς πρόσφερε μιὰ θεωρητικὴ σπουδὴ γιὰ τὴ δομὴ τῆς γλώσσας, προσπαθώντας νὰ προστατεύσει τὴ φύση τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς συνήθειας καὶ τῆς ἀθθεντίας. Θὰ πρέπει δὲ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ὁ ὄρος *γραμματικὴ τέχνη* (Πλάτωνος, *Κρατ.* 431e) ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ ποὺ θεμελίωσαν οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι μὲ πιὸ πλατιά σημασία ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 7ου καὶ τοῦ τέλους τοῦ 8ου αἰῶνα δημιουργήθηκε στὴν Ἑλλάδα ὁ βασικὸς προσανατολισμὸς τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες ἐπέδειξαν ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ζητήματα τῆς φωνητικῆς (Δημόκριτος), τῆς γραμματικῆς (Πρωταγόρας), τοῦ λεξιλογίου καὶ τῆς σημασιολογίας (Πρόδικος) καὶ δημιούργησαν τὸ λογικὸ-φιλοσοφικὸ πλαίσιο καὶ μαζὶ τὴ βασικὴ ὀρολογία τοῦ θέματος. Ἡ γλωσσικὴ ἀνάλυση καὶ ἡ κατάταξη τῶν γλωσσικῶν φαινομένων ἄρχισε μὲ τοὺς σοφιστές. Ἡ ἀμοιβαία σχέση γραμματικῆς καὶ φιλοσοφίας φαίνεται ἀπὸ τὶς συζητήσεις, ὅπως π.χ. ἂν τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα ὀρίζονται φύσει ἢ θέσει, ἂν εἶναι δηλαδὴ ἀποτέλεσμα φυσικῆς ἐξέλιξης ἢ σύμβασης. Ὁ Πλάτων στὸν *Κρατύλο* διὰ στόματος Σωκράτη υἱοθετεῖ

μέσο δρόμο. Ἡ γλώσσα δηλαδή ὀρίζεται ἀπὸ τὴ φύση ἀλλὰ πραγματώνεται ἀπὸ τὴ σύμβαση. Ὁ Ἀριστοτέλης (Περ. Ἑρμ. 2,16α 27) ἀντίθετα διατύπωσε τὴ γνώμη ὅτι φύσει τῶν ὀνομάτων οὐδὲν ἔστιν. Ἄλλοι πάλι, ἀνάμεσα τους καὶ οἱ μεταγενέστεροι Ἐπικουρείοι, ὑποστήριζαν μὲ πάθος ὅτι ἡ γλώσσα ἀναπτύχθηκε μέσα στὴ φύση αὐθόρμητα ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς (Lucr. 1028-1090). Οἱ Στωικοὶ ὡς γνωστὸν εἶναι οἱ οὐσιαστικοὶ δημιουργοὶ τῆς γραμματικῆς (Χρύσιππος), ἀφοῦ συστηματοποίησαν τὶς προηγούμενες παρατηρήσεις, προώθησαν τὶς γραμματικὲς σπουδὲς καὶ ἀναγνώρισαν τὰ περισσότερα μέρη τοῦ λόγου. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς στωικῆς ὀρολογίας σχετικὰ μὲ τὴ γλώσσα υἱοθετήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινούς, οἱ ὅποιοι ἀνέπτυξαν τὴ γραμματικὴ ὡς γλωσσικὸ πιὸ πολὺ, παρὰ ὡς φιλοσοφικὸ ἐπιστημονικὸ κλάδο. Ἔτσι οἱ γραμματικοί, ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἐποχῆς, ἔγιναν οἱ δάσκαλοι γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας καὶ τῆς λογοτεχνίας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸν 4ο αἰῶνα π.Χ. καὶ οἱ Ἴνδοι εἶχαν ἀναπτύξει τὴ γραμματικὴ —ὁ Πανίνι εἶχε περιγράψει λεπτομερῶς τὴ Σανσκριτικὴ— ἀλλὰ ἡ γνώση τους αὐτὴ δὲν ἐπέδρασε καθόλου στὴ Δύση. Τὸ πρῶτο εὐρωπαϊκὸ ἔγχειρίδιο τῆς Γραμματικῆς Τέχνης τοῦ Διονυσίου τοῦ Θράακα (περ. 180/70-90 π.Χ.) εἶχε τεράστια ἐπιτυχία, καθὼς, ἐκτὸς τῆς μετάφρασης καὶ ἐπίδρασης στοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς, διατήρησε τὴ βάση τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων ἕως τὴν προχωρημένη βυζαντινὴ περίοδο καὶ μέσῳ τῆς λατινικῆς γραμματικῆς καὶ τῶν γραμματικῶν τῆς Ἀναγέννησης ἐπέπρωτο νὰ ἀσκήσει μιὰ μακρὰ καὶ μόνιμη ἐπίδραση στὴ νεώτερη διδασκαλία τοῦ θέματος καὶ στὴν Εὐρώπη μέχρι τὸν 18ο αἰῶνα.

Ἡ σπουδὴ ἐξᾴλλου τῆς ρητορικῆς, ποὺ ἐγκαινιάστηκε ἀπὸ τὸν Συρακούσιο Γοργία, ἀναπτύχθηκε στὶς ρητορικὲς σχολὰς καὶ μεταφυτεύθηκε στὴ Ρώμη ἀπὸ τὸν Κικέρωνα καὶ τὸν Κοϊντιλιανό, ἐπανεμφανίστηκε δὲ τὸν 11ο αἰῶνα γιὰ νὰ γίνει ἓνα ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Σ' ὀλόκληρὴ τὴν Εὐρώπη ἡ διδασκαλία τῆς ρητορικῆς ἀκολούθησε τὶς ἀρχὲς ποὺ διαμορφώθηκαν ἀπὸ τὸν Γοργία, τὸν Ἴσοκράτη καὶ τὸν Ἀριστοτέλη στὸ περίφημο ἔργο τοῦ τελευταίου *Τέχνη Ρητορικῆ*. Ὁ Ἴσοκράτης μάλιστα ἀποκλήθηκε «πατέρας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ», καὶ τὸ ἰδανικὸ του, ποὺ ἐπανακτῆθηκε ἀπὸ τὴ Δύση στὴν Ἀναγέννηση, ἐδέσποσε γιὰ πολὺ στὴν παράδοση τοῦ νεώτερου ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ Πλάτων στοὺς διαλόγους του ἀνέπτυξε τὴ διαλεκτικὴ ὡς ἐρευνητικὴ μέθοδο γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας. Ὁ διάλογος πέραν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους μιμητὲς του —Κικέρωνα, Ἱερὸ Αὐγουστίνου, Μακρόβιο—

σημείωσε καταπληκτική επίτυχία στη διάρκεια του Μεσαίωνα μέχρι τους νεώτερους χρόνους, αρχίζοντας από τους πλατωνίζοντες ανθρωπιστές της Αναγέννησης.

Τò ιστορικό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο ξύπνησε γιὰ πρώτη φορά στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἀλλὰ ἐδῶ διαμορφώθηκε ἐν πολλοῖς καὶ ἡ ιστορική μέθοδος. Στὴν ἱστορία οἱ Ἕλληνες δὲν δημιούργησαν μόνο ἓναν τύπο ἱστορίας ἀλλὰ διάφορους τύπους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολιτική ἱστορία δημιούργησαν τοὺς παράπλευρους τύπους τῆς βιογραφίας, τῆς ἐθνογραφίας, τῆς χρονογραφίας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, καὶ ἔθεσαν τὶς βάσεις καὶ τῆς νεώτερης ἱστοριογραφίας, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα τὶς ρίζες τῆς δημοκρατίας, τὶς ἀρχὲς τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψης καὶ τὴν ὀρθολογιστικὴ ἔρευνα.

Σήμερα πιστεύεται ὅτι ἡ λογοτεχνία ἀσχεῖ ἐπίδραση στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ ἀλλάξει τὴ ζωὴ τους, καὶ ἀποδίδεται ἰδιαίτερη ἀξία στοὺς Ἕλληνες, γιὰτὶ ἐνσωματώνουν ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς ἀρετὲς στὰ ἔργα τους ποὺ ἀντεῖξαν τὴ δοκιμασία τοῦ χρόνου. Οἱ ἀρχαῖοι ἀντελήφθησαν ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀλλάξει σημαντικά. Γι' αὐτὸ ἡ τέχνη καὶ ἡ λογοτεχνία τους ἀσχολήθηκε πιὸ πολὺ μὲ ὅ,τι εἶναι σταθερὸ καὶ ἀμετάβλητο παρὰ μὲ κάτι ἐφήμερο· πράγμα ποὺ κάνει τὴν τέχνη καὶ τὴ λογοτεχνία τους ἰδιαίτερα ἱκανὲς νὰ προσδώσουν στοὺς ἀνθρώπους χρήσιμες ἐμπειρίες γιὰ τὴ ζωὴ τους. Ἔτσι σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ λογοτεχνία, ἡ *Ἰλιάδα* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια* τοῦ Ὀμήρου δὲν ἀποτελοῦν μόνο τὶς ἀπαρχὲς τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας ἀλλὰ ἀναγνωρισμένα ἀριστουργήματα, ἀφηγηματικὰ ποιήματα τεράστιου μήκους καὶ συναρπαστικῆς ἐκλέπτυνσης. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Ὀμήρου διαπερνᾷ ὀλόκληρη τὴν πολιτιστικὴ παράδοση τῆς Εὐρώπης καὶ ξεπερνᾷ τὶς συγκριτικὰ λίγες ἠβελημένες ἀπομιμήσεις. Ἡ *Ὀδύσσεια* ἰδιαίτερα εἶναι ὁ πρόγονος ὀλόκληρης σειρᾶς φανταστικῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν. Οἱ πιὸ ὀνομαστὲς λογοτεχνικὲς ἀπομιμήσεις τῆς διήγησης τῆς *Ὀδύσσειας* εἶναι ἡ διήγηση τοῦ Αἰνεΐα γιὰ τὴν πτώση τῆς Τροίας καὶ οἱ περιπλανήσεις ποὺ ἀκολούθησαν στὴν Αἰνεΐαδα τοῦ Βιργιλίου, καθὼς καὶ ἡ διήγηση τῆς ἐπίσκεψῆς του στὸν Κάτω Κόσμο ἀπὸ τὸν Δάντη. Ἡ *Ὀδύσσεια* εἶναι ἀκόμη γεμάτη ἀπὸ παρατραβηγμένες ταξιδιωτικὲς ἱστορίες, ἓνα λογοτεχνικὸ εἶδος ποὺ ἀναπτύχθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν Λουκιανὸ στὸ ἔργο του *Ἀληθῆς ἱστορία* καὶ ποὺ συνέχισε μέσα ἀπὸ τὰ θαυμαστά ταξίδια τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῆς Αναγέννησης ὡς τὰ *Ταξίδια* τοῦ Gulliver τοῦ Swift. Τὸ

δευτερευόν σχέδιο στήν *Ὀδύσσεια*, σύμφωνα με τὸ ὅποιο ὁ Τηλέμαχος ἀναχωρεῖ γιὰ νὰ βρεῖ τὸν πατέρα του στὸ ἐξωτερικόν, μιμήθηκε, μεταξύ ἄλλων, ὁ James Joyce στὸν δικόν του *Ὀδυσσεύς*. Ὁ ἰδιαίτερα ρομαντικὸς χειρισμὸς τοῦ ἐρωτικοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, κατὰ τὴ συνάντησιν τοῦ Ὀδυσσεύς μετὰ τὴ Ναυσικᾶ, ἐφοδιάσεν τὸν Βιργίλιο στήν *Αἰνείαδα* μετὰ τὸ πρότυπο γιὰ τὴν πραγμάτευσιν τοῦ βίαιου καὶ αὐτοκαταστροφικοῦ ἐρωτικοῦ πάθους τῆς Διδῶς γιὰ τὸν Αἰνεΐα. Δὲν πρέπει ἐδῶ νὰ παραλείψουμε νὰ ἀναφέρουμε τὰ λεγόμενα Ἑλληνιστικὰ Ἐρωτικὰ Μυθιστορήματα, ἓνα εἶδος λαϊκοῦ ρομάντζου, ποὺ πιθανὸν ἔλκουν τὴν καταγωγὴν τους ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐρωτικὴ ἐλεγεία καὶ ἔχουν συνήθως ὡς θέμα τις ἐρωτικὲς περιπέτειες ἑνὸς ζεύγους νεαρῶν ἐρωτευμένων. Τὸ εἶδος αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ νεώτερου ἐρωτικοῦ μυθιστορήματος.

Ὁ ἄλλος σημαντικὸς ἐπικός ποιητὴς, ὁ Ἡσίοδος, εἶναι ὁ πατέρας τῆς μυθολογικῆς διδακτικῆς ποιήσεως καὶ χρησιμοποιήθηκε ὡς πηγὴ ἀπὸ πολλοὺς μεταγενέστερους ποιητῆς. Γιὰ παράδειγμα οἱ *Μεταμορφώσεις* τοῦ Ὀβιδίου —μιὰ ἔντεχνη, συναρπαστικὴ ἀνθολογία μυθολογίας— ἀρχίζουν μ' ἓνα ἔπος δημιουργίας τοῦ κόσμου στὴ διδακτικὴ παράδοσιν τοῦ Ἡσιόδου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔπος τοῦ Λουκρητίου *De rerum natura*, ποὺ γιὰ θέμα ἔχει τις σκοτεινὲς ἀνακαλύψεις τῶν Ἑλλήνων ἀναπτύσσοντας μιὰ φιλοσοφία ἐπιστημονικοῦ ὕλισμοῦ, τὰ *Γεωργικὰ* τοῦ Βιργιλίου ὀφείλουν τὴν ἔμπνευσήν τους ἄμεσα στὸ Ἡσιόδειον ἔπος *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, ἐνῶ δὲν λείπει ἀπὸ τις Ἐκλογὰς τοῦ Βιργιλίου κάποια μίμησιν καὶ τοῦ Θεοκρίτου.

Ἡ ἑλληνικὴ λυρικὴ ποίησιν περιλαμβάνει σχεδὸν κάθε εἶδος προσωπικῆς ποιήσεως καὶ συγγράφεται λίγον πολὺ ἀδιάκοπα ἀπὸ τὸν 8ο π.Χ. αἰῶνα ἕως σήμερον. Ἡ ποιότητά της, ἰδιαίτερα τῆς ἀρχαϊκῆς, μετὰ τὸν συνδυασμὸν ρυθμικοῦ λόγου, μουσικῆς καὶ ὄρχησιν, τῆς ἐπέτρεψε νὰ ἀσκήσῃ μεγάλη ἐπίδρασιν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρωμαίους, καὶ σὲ πολλοὺς ἀναγνώστες καὶ ποιητῆς ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν ὡς σήμερον. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ποιήσεως ἐπικεντρωνόταν, ὅπως εἶναι γνωστὸν, γύρω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινον ζωὴν, προσπαθοῦσε νὰ διακριβώσῃ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ σύμπαν καὶ νὰ σκιαγραφήσῃ τὸ ἰδεώδες σχῆμα τῆς ζωῆς. Οἱ ἄνθρωποι, διακηρύσσει, θὰ πρέπει νὰ σέβονται τοὺς θεοὺς καὶ νὰ δείχνουν μετριοφροσύνην, ποὺ εἶναι ριζωμένη στὴν αὐτογνωσίαν, ἀλλὰ θὰ πρέπει παράλληλα νὰ ἀπολαμβάνουν πλήρως τὴν μόνον ζωὴν ποὺ μποροῦν νὰ ἀπολαύσουν. Κατὰ μεγάλο μέρος ἡ ποίησιν αὐτὴ σώζεται σὲ μορφήν ἀποσπασματικὴν, ἀλλὰ καὶ στὴ μορφήν

αυτή συγκινεί τὸν ἀναγνώστη. Ἡ ἀποσπασματικότητα τῶν ἀρχαίων ποιημάτων φαίνεται ὅτι ἐπηρέασε γιὰ τὴν ἀπομίμησή τους τόσο ρομαντικούς ὅσο καὶ μοντερνιστὲς ποιητές. Ὁ Eliot, γιὰ παράδειγμα, χρησιμοποίησε τὴν ὑποβλητικὴ δύναμη τῶν ἀποσπασμάτων γιὰ νὰ οἰκοδομήσει ἓνα μεγάλο νεωτεριστικὸ ποίημα ἀποσύνθεσης, τὴν *Ἐρημὴ Χώρα* (1922), ἓνα ποίημα ποὺ μὲ διάφορους τρόπους παρουσιάζει ἔντονη τὴν ἐλληνικὴ ἐπίδραση. Ἄλλὰ καὶ ἄλλα ποιήματα ὅπως καὶ τὰ Cantos τοῦ Ἐζρα Πάουντ εἶναι ἀποσπασματικὰ λυρικά κείμενα κατ' ἀπομίμηση τῶν σωζομένων ἐλληνικῶν ἀποσπασμάτων.

Τὸ εὐρωπαϊκὸ δράμα κατάγεται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ τραγωδίᾳ καὶ κωμωδίᾳ. Ἀκόμη καὶ νεώτεροι θεατρικοὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Strinberg, ὁ Beckett, ὁ Pinter, ὁ Pirandello καὶ ἄλλοι, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του, ἐπέστρεψαν σὲ μορφὲς καὶ ἰδέες ποὺ εἶχαν προβληθεῖ στὴν ἀρχαία σκηνή. Ἀπὸ τὰ δύο θεατρικὰ εἶδη, τὴν τραγωδίᾳ καὶ τὴν κωμωδίᾳ, ἡ τραγωδία θεωρεῖται συνήθως ὅτι εἶναι μαζί μὲ τὴν καθιέρωση τῆς δημοκρατίας ἡ πιὸ σημαντικὴ κληρονομιά τῶν Ἑλλήνων στὸν νεώτερο κόσμος. Ἡ ἐναλλαγὴ λόγου καὶ ἄσματος, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν ἐσώτερη ἔνταση τῆς ἀρχαίας δραματικῆς φόρμας, ἱκανοποιῶσε τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὴ χρῆση ἀντιθετικῶν μέσων. Κύριος φορέας τοῦ ἄσματος ἦταν ὁ χορός, καὶ ὁ 19ος αἰώνας ἀνακάλυψε καὶ πάλι τὴ φοβερὴ δύναμη τοῦ συνδυασμοῦ μουσικῆς καὶ λόγου. Μποροῦμε νὰ θυμηθοῦμε τὰ μουσικὰ δράματα τοῦ Wagner, ποὺ ἡ πρόθεσή του ἦταν μιὰ ἐπιστροφή στὸ ἀρχαῖο ἐλληνικὸ δράμα, καὶ τὴ συνεργασία δραματικῶν ποιητῶν—ὅπως ὁ Maeterlinck ἢ ὁ Hofmanstahl—καὶ συνθετῶν—ὅπως ὁ Debussy καὶ ὁ Strauss. Μποροῦμε ἀκόμα νὰ θυμηθοῦμε τὶς νεοκλασικὲς προσπάθειες γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ ἀρχαίου χοροῦ ποὺ συνέβαλε σημαντικὰ στὴν τελειοποίησή τῆς νεώτερης ὕπερας, μὲ τὴ συμβίωση ποιητικοῦ κειμένου καὶ μουσικῆς. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτὴ ὁ ἀληθινὸς κληρονόμος τῆς ἀρχαίας τραγωδίας εἶναι ἡ ὕπερα.

Μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι μόνο οἱ Ἕλληνες ἐπινόησαν τὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη ὡς πρακτικὴ διαβούλευση καὶ λήψης ἀποφάσεων καὶ ὅτι στὴ δυτικὴ παράδοση ἡ ἱστορία τῆς πολιτικῆς θεωρίας ἐγκαινιάστηκε ἀπὸ αὐτούς. Κατ' ἀρχὴν ὁ ὅρος «πολιτικὴ» μαρτυρεῖ τὴ σύνδεση τῆς ἔννοιας μὲ τὴν πόλη, ὅπου οἱ Ἕλληνες διεβουλευόντο πάνω σὲ πρακτικὰ θέματα πολιτικῆς. Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία στὰ ὅρια τῆς πόλης μιὰ πλατιά συναίνεση τῶν πολιτῶν ἦταν οὐσιαστικὴ, καὶ οἱ ὅποιες ἀλλαγές ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν

ἀπόφαση ἢ ὁποία θὰ λαμβανόταν ὕστερα ἀπὸ ἀνοιχτὴ συζήτηση. Ὅπως λέγει ὁ Θουκυδίδης (2,40): *προδιδαχθῆναι λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν*. Αὐτὸ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἐξουσίας τοῦ νόμου, ποῦ εἶχε υἰοθετηθεῖ ἀπὸ τὶς πόλεις ἤδη ἀπὸ τὴν Ἀρχαϊκὴ Ἐποχὴ καὶ συχνὰ διακη-
 ρυσσόταν μαζὶ μὲ τὴ δικαιοσύνη ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς. Αὐτὸ τὸ
 χαρακτηριστικὸ τῆς ἐλληνικῆς διακυβέρνησης ἦταν θεμελιῶδες, διότι ὅλοι
 οἱ πολῖτες συμμετεῖχαν στὴ λήψη ὅλων τῶν σημαντικῶν ἀποφάσεων, ἀφοῦ
 τὸ δημοκρατικὸ σύστημα ἦταν συνήθως ἄμεσο μὲ τὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν
 πολιτῶν, ὄχι ὅπως σήμερα μέσῳ ἀντιπροσώπων, οἱ ὁποῖοι συχνά, στὴ χώρα
 μας τουλάχιστον, φαλκιδεύουν τὴ λαϊκὴ ἐντολή. Καθὼς ὅλες οἱ σημαντικὲς
 ἀποφάσεις ἐλαμβάνοντο ἀπὸ ὅσους πολῖτες εἶχαν πολιτικὰ δικαιώματα καὶ
 ὁ δῆμος ἦταν κύριος τῆς κατάστασης, ἡ λαϊκὴ ἐξουσία—αὐτὸ σήμαινε ὁ ὅρος
 «δημοκρατία», Αἰσχύλου, *Ἰκέτ.* 604: *δήμου κρατοῦσα χεῖρ*—ἀπέκτησε μιὰ
 κατὰ γράμμα συνδήλωση ποῦ ποτὲ δὲν πλησιάζτηκε στὴ δυτικὴ παράδοση.
 Μὲ πολιτικούς ὅρους ἡ δύναμη τὴν ὁποία διαχειριζόταν ἡ κοινότητα ἦταν
 ὑπέρτατη, καθὼς δὲν ὑπῆρχε ἀνώτερη ἐξουσία στὴν ὁποία νὰ γίνεαι προσφυ-
 γὴ ἀπὸ αὐτὴν τῆς λαϊκῆς συνέλευσης.

Ὅσὸσο οἱ Ἕλληνες ἦταν ἐπίσης οἱ ἰδρυτὲς τῆς πολιτικῆς θεωρίας στὴ
 στενότερη ἐννοιά της. Ἡ πολιτικὴ θεωρία ἦταν κυρίως θεωρητικὸς στοχα-
 σμὸς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πάνω στὴ φύση τῆς πόλης-κράτους, ποῦ διεξαγόταν
 σὰν μιὰ συνειδητὴ πνευματικὴ ἄσκηση, διαφορετικὴ ἀπὸ τὶς συζητήσεις στὴν
 ἀγορὰ γιὰ συγκεκριμένα πρακτικὰ πολιτικὰ ζητήματα. Οἱ πρῶτοι θεωρη-
 τικοὶ τῆς πόλης ἦταν οἱ μεγάλοι σοφιστὲς καὶ ὁ Σωκράτης. Στὴν *Πολιτεία*
 τοῦ Πλάτωνα ἀναφέρεται καὶ συζητεῖται ἓνα εὐρὸ φάσμα θεμάτων τὸ μεγάλο
 αὐτὸ ἔργο τελειώνει μὲ τὴν εἰσήγησιν τοῦ Σωκράτη ὅτι ἡ δικαιοσύνη συνίστα-
 ται στὸ νὰ ἐπιτελεῖ κανεὶς μέσα στὴν κοινωνία αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο τὸν προίκισε
 ἡ φύση. Ἐπομένως ἡ ιδεώδης πόλις διαθέτει δικαιοσύνη ὅσο ἡ κάθε τάξις
 ἐκτελεῖ τὴν οἰκεία λειτουργία. Τὸ ἄλλο μεγάλο ἔργο, οἱ *Νόμοι*, περιγράφει
 πῶς θεσπίζεται ἓνας νομικὸς κώδικας γιὰ μιὰ καινούργια πόλις. Ἡ κεντρικὴ
 του θέση εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν πρόκειται νὰ κυβερνᾷ πιά καὶ ὅτι τὸ κοινὸ
 ἀνθρώπινο λογικὸ εἶναι καὶ ἀναγκαῖο καὶ κατάλληλο νὰ στοχάζεται γιὰ τὶς
 πολιτικὲς ὑποθέσεις. Μοναδικὸς κυρίαρχος στὸ καθετὶ εἶναι ὁ νόμος, ποῦ ὡς
 δοῦλοι τὸν ὑπηρετοῦν καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἄρχοντες.

Τὸ μοναδικὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη πάνω στὴ συστηματικὴ πολιτικὴ
 φιλοσοφία, τὰ *Πολιτικά*, συνδέεται στενὰ μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴ φυσικὴ του

φιλοσοφία. Ἡ ἀναζήτηση τῆς εὐδαιμονίας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τοποθετεῖται στὸ πλαίσιο τῆς πόλης, ἐξοῦ καὶ ἡ περίφημη φράση ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ φυσικοῦ του εἶναι ζῶον πολιτικόν, δηλαδὴ ἓνα ὃν προορισμένο ἀπὸ τὴ φύση του νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ μέσα στὴν πόλη. Δὲν ἀρνεῖται ὅτι τὸ ἀτομικὸ καλὸ ἔχει ἀξία, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ εἶναι καλὸ γιὰ ἓνα ἔθνος ἢ μιὰ πόλη ἔχει ὑψηλότερη, θεϊκότερη ποιότητα (1904b 6 κ.έ.). "Ἐτσι ἡ πόλη εἶναι ἡ ὑπέρτατη μορφή τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας. "Ὅταν ἀναφερόμαστε σήμερα στὴν περιγραφή τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος, ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τίς ἀπόψεις του ἀναδύεται ὡς ἡ πιὸ κοντινὴ προσωπικότητα ποὺ παρήγαγε ποτὲ ὁ ἀρχαῖος κόσμος γιὰ ἓναν μοντέρνο πολιτικὸ ἐπιστήμονα. Αὐτὴ ἡ ὑπεροχὴ τῆς πόλης στὴ συνείδηση τοῦ Ἀριστοτέλη ἀλλὰ καὶ γενικότερα ὄλων τῶν Ἑλλήνων ἐξηγεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν θέλησαν ποτὲ νὰ ὀργανωθοῦν σὲ κράτη μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κρίση τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴ διοίκηση τῆς πόλης ὁ φιλόσοφος τάσσεται ὑπὲρ τῆς θεωρίας τοῦ μικτοῦ πολιτεύματος (Πολιτ. 3.7). Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀνέλυσε λεπτομερῶς ὁ Πολύβιος (Ἱστορ. 6,5-18) ὑποστηρίζοντας ὅτι μόνον τὸ μικτὸ πολίτευμα μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀρμονία γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν πολιτῶν.

Τὰ Πολιτικά δὲν εἶχαν διάδοχο στὴν Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ, καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ ξεχάστηκε μέχρις ὅτου ἀνακαλύφθηκε στὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γαλλία τοῦ 13ου αἰῶνα, μὲ τὴ λατινικὴ μετάφραση τοῦ W. Moerbeke. Ὁ ἀντίκτυπος τέτοιων ἔργων στὸ σύνολό τους διὰ μέσου τῶν αἰῶνων δὲν μπορεῖ νὰ ἀξιολογηθεῖ ὅσο πρέπει. Μετὰ τὴ μεταγενέστερη ἀρχαιότητα τὰ πολιτικὰ θέματα τῆς Πολιτείας ἄσκησαν ἐπιρροὴ ἀνάμεσα στοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς πολιτικοὺς στοχαστές, ἰδιαίτερα στὴν Ἀναγέννηση, ὅταν ἄφησαν τὴ σφραγίδα τους στὰ γραπτὰ τῶν ἀνθρωπιστῶν, καὶ στὶς ἡμέρες μας ἀκόμη στὸ πλαίσιο τῶν σύγχρονων συγκρούσεων, ἀνάμεσα σὲ δημοκρατικὲς καὶ ὀλοκληρωτικὲς ἰδεολογίες καὶ συστήματα. Στους ὕστερους Μέσους Χρόνους τὰ νεο-ἀνακαλυφθέντα Πολιτικά ἔγιναν σημαντικὸ ὄπλο στὰ χέρια τῶν δημοκρατιῶν τῆς Βόρειας Ἰταλίας καὶ τῶν Ἑλβετῶν στὸν ἀγῶνα τους γιὰ αὐτονομία ἐναντίον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἢ κρατικοῦ σφετερισμοῦ. Μετὰ τὴν Ἀναγέννηση, τὰ Πολιτικά καὶ ἡ Πολιτεία διαβάστηκαν πολὺ ἀπὸ τοὺς μορφωμένους κι, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦν ἄμεση ἐπιρροὴ στὴν ἀνάπτυξη τῆς σύγχρονης πολιτικῆς φιλοσοφίας, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ μαρξισμοῦ.

Δυστυχῶς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ σᾶς δώσω μιὰ ἰδέα τῆς συμβολῆς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας. Θὰ ὑπενθυμίσω μόνο ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἄρχισε στὴν Ἰωνία τοῦ βου αἰῶνα μὲ ἀντικατάσταση τοῦ μύθου καὶ τῆς θρησκευτικῆς τελετουργίας μὲ μιὰ συστηματικὴ κοσμολογικὴ σκέψη, ἐνσωματώνοντας ἕνα στοιχεῖο ὀρθολογικῆς κριτικῆς σὲ μιὰ ἀνοικτὴ θεωρητικὴ ἔρευνα γιὰ τὴ φύση. Ἀστρονομία, μαθηματικὰ καὶ γεωγραφία ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ πιθανὸν οἱ Ἴωνες νὰ εἶχαν προκατόχους σὲ ἄλλους πολιτισμούς. Ἡ σχολὴ γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦμε εἶναι οἱ Προσωκρατικοί, ποὺ ἀκολουθήθηκαν ἀπὸ τοὺς σοφιστές, τὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν Ἀκαδημία, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸ Λύκειο, τοὺς Σκεπτικούς, τοὺς Στωικούς, τοὺς Ἐπικουρείους, τοὺς Κυνικούς. Ὁ Πλάτων, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶναι συγγραφέας πρωτότυπος, ριζοσπάστης καὶ τολμηρός. Οἱ ἰδέες του εἶναι σαφεῖς καὶ ἀδιάλλακτες, προκαλώντας συνέχεια τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη στὴν παρακολούθηση τῆς συζήτησης. Τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Ἀριστοτέλη ὑπῆρξαν σὲ μεγάλο βαθμὸ θεμελιακὰ γιὰ τὴ μετέπειτα ἱστορία τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας. Λίγοι, ἂν ὑπῆρξαν τέτοιοι, εἶναι οἱ στοχαστὲς ποὺ τόσο παραγωγικὰ κέντρισαν τίς ἔρευνες ἄλλων διακεκριμένων φιλοσόφων, καὶ λίγοι στοχαστὲς τοῦ παρελθόντος εἶναι τόσο καταφανῶς ζωντανοὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὸ βεληνεκὲς τῶν ἐρωτημάτων ποὺ προκαλοῦν καὶ στὴν ἐπινοητικότητα τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ προσφέρουν στὸν ἀναγνώστη.

Σὲ μερικοὺς τομεῖς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας μόνο σχετικὰ πρόσφατα οἱ ἐρευνητὲς ἐπιστήμονες δὲν χρειάστηκε νὰ στραφοῦν πρὸς τοὺς Ἕλληνες, εἴτε γιὰ ἕνα μέρος τῆς βασικῆς ἐπιστημονικῆς τους ἐκπαίδευσης ἢ ὡς πηγῆς ἰδεῶν. Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση τῆς γνώσης στὸν 12ο αἰ. μέχρι πρόσφατα, σὲ μερικὲς περιπτώσεις ὡς τὸν 19ο αἰ., κάποιον νῆμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης ἦταν τὸ ἐπίκεντρο ἐπιστημονικῆς συζήτησης. Ἀπὸ τὸν 12ο ὡς τὸν 15ο αἰῶνα μ.Χ., ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος, κι αὐτὸ σήμαινε ἐπίσης τὸν φυσικὸ ἐπιστήμονα. Ἀκόμα καὶ οἱ ἐπικριτὲς τῶν ἀριστοτελικῶν θέσεων ἐργάζονταν γενικὰ στὸ πλαίσιο τῶν ἰδεῶν καὶ προβλημάτων ποὺ προβλέπονταν ἀπ' αὐτές.

Ἀκόμα ἀργότερα οἱ ἑλληνικὲς ἰδέες ἀσκοῦσαν ἐπιρροὴ στὴ βιολογία, τὴ φαρμακολογία καὶ τὴν ἰατρικὴ, ὅταν εἶχαν κατὰ μεγάλο μέρος ξεπεραστεῖ στὴν ἀστρονομία καὶ τὴ φυσικὴ. Ὑπῆρχε π.χ. μιὰ ἀναγέννηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τίς βιολογικὲς θεωρίες τῶν Ἑλλήνων στὶς συζητήσεις

παραγωγής που ανανεώθηκαν τον 17ο αί. Το Ίπποκρατικό Σύνταγμα (Corpus) και ο Γαληνός συνέχισαν να εμφανίζονται πολύ συχνά στην Ιατρική παιδεία στον προχωρημένο 18ο αί., και η περιγραφική ζωολογία του Άριστοτέλη συνέχισε να μελετάται ως το τέλος του 19ου αί. Οι πλείστοι από τους όρους για τους διάφορους κλάδους της επιστήμης έχουν ελληνική καταγωγή ή τουλάχιστον έχουν ελληνική ετυμολογία. Ακόμα και η αντίληψη του επιστημονικού έρευνητικού κέντρου προβλέφθηκε από τους Έλληνες με τη δημιουργία ιδρυμάτων, όπως η Ακαδημία, το Λύκειο και το Μουσείο της Αλεξανδρείας και τα άλλα παρόμοια ιδρύματα που υπήρχαν σε πολλές ελληνικές πόλεις.

Πρέπει να περατώσω την όμιλία μου χωρίς να αναφερθώ στις επιδόσεις των Ελλήνων στα μαθηματικά και τη γεωμετρία, στην αστρονομία και τη μηχανική, και εκτενέστερα στην ιατρική και τη βιολογία, όπως και στην ελληνική μυθολογία, την ελληνική τέχνη και την αρχιτεκτονική. Όμως θα πρέπει να αναφέρω την ύπαρξη του κόσμου των θετικών επιστημών στο Βυζάντιο, κληρονόμο και συνεχιστή και της αρχαίας επιστήμης και ένιστε συνδετικό κρίκο με την επιστήμη της Αναγέννησης. Αναφέρω εν προκειμένω ότι μεγάλος αριθμός ελληνικών χειρογράφων ανέκδοτων έργων της βυζαντινής περιόδου αναφέρονται στις φυσικές επιστήμες και θα πρέπει κάποτε να εκδοθούν, γιατί αποτελούν τεκμήρια της ελληνικής επιστήμης και διανόησης. Αναφέρω επίσης ένδεικτικά δύο ανέκδοτα έργα: τη φαρμακολογία Μέγα Δυναμερόν του Νικολάου Μυρεψού (13ος αί.) και στην αστρονομία τα Στοιχεία Αστρονομίας (Vat. gr. 1365) του Θεοδώρου Μετοχίτη (1270-1332). "Ό,τι ειπώθηκε είναι ίσως αρκετό για να σας δώσει μιαν άμυδρά εστω ιδέα της συμβολής των Ελλήνων προς την κατεύθυνση της θεμελίωσης της ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας. Ίσως θα πρέπει στο σημείο αυτό να μεμφθούμε τους ούμανιστές, οι οποίοι επηρεασμένοι από έναν νεφελώδη ιδεαλισμό δέν φρόντισαν να ενημερωθούν αρκετά για τον πραγματικό κόσμο της αρχαιότητας και παραμέλησαν τη σύνδεσή του με την πραγματικότητα των νεώτερων χρόνων. Τέλος, να υπενθυμίσω ότι οι επιστημονικοί όροι με τους οποίους ανδρώθηκε η επιστήμη είναι έργο των Ελλήνων. Σύμφωνα με τον Br. Snell (*Η ανακάλυψη του πνεύματος*, κεφ. 12, 295): «μόνο στην Ελλάδα δημιουργήθηκε η θεωρητική σκέψη αυτοφυώς, μόνο στην Ελλάδα υπάρχει γηγενής επιστημονική όρολογία. Όλες οι άλλες γλώσσες άντλούν γενικά από αυτήν. Είτε δηλαδή δανείζονται τους όρους

αυτούσιους, εἴτε τοὺς μεταφράζουν καὶ τοὺς διευρύνουν». Τελειώνω μὲ τὴν ὑπόμνηση ὅτι ὅλοι οἱ θεμελιωτὲς τῆς νεώτερης ἐπιστήμης, ὁ Γαλιλαῖος, ὁ Κοπέρνικος, ὁ Τζιορντάνο Μπροῦνο, ὁ Νεύτων, ὁ Vassilius, ἔμαθαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ὄχι μόνον εἰδικές γνώσεις, ἀλλὰ ἐπίσης πάνω ἀπ' ὅλα τί εἶναι πραγματικὰ ἐπιστήμη. Μιὰ ἐπιστήμη ποὺ ὁμολογουμένως βοήθησε στὴν αἰσθητική, πνευματική καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας.

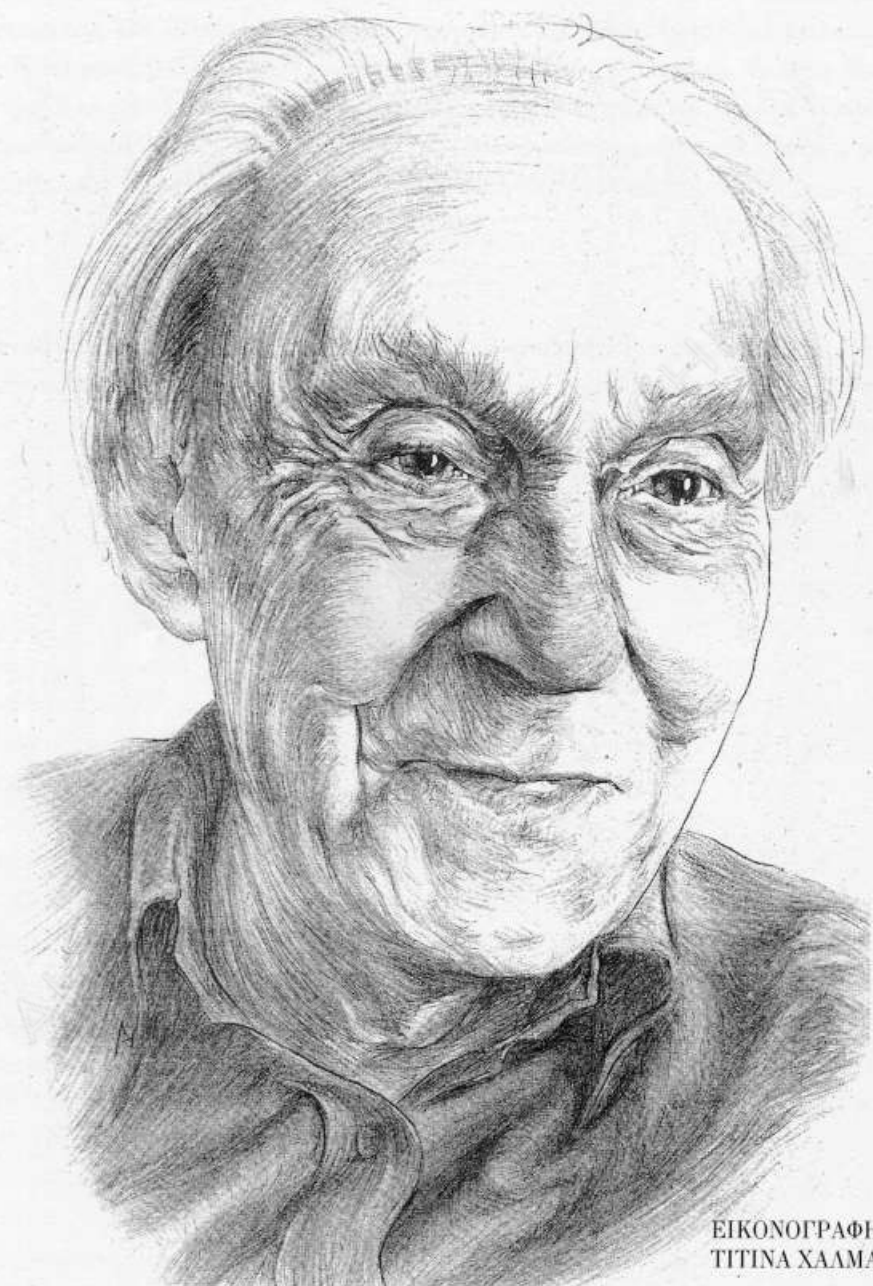
ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2014

Ὁ Πρόεδρος κ. Ἐπαμεινώνδας Σπηλιωτόπουλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου καὶ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἐμμανουήλ Κριαρᾶ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ:
ΤΙΤΙΝΑ ΧΑΛΜΑΤΖΗ

Καθημερινή, 16 Ιανουαρίου 2011.

ΜΙΧΑΗΛ Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
(14 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1912 – 16 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 2014)

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ
κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Τὸν Μιχάλη Σακελλαρίου δὲν θυμοῦμαι πότε τὸν πρωτοεῖδα. Πρῶτα γνώρισα στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τὴ γυναίκα του Ἀγνή, πού ἐργαζόταν στὴν Προϊστορικὴ Συλλογὴ. Τὸ ὄνομά του ἕμως τὸ εἶχα δεῖ, μαθητὴς ἀκόμη, στὸν πρῶτο τόμο τοῦ Ἡροδότου, τῶν ἐκδόσεων Δημ. Δημητράκου. Ὁ Μιχάλης, τότε 27 ἐτῶν, εἶχε γράψει πολυσέλιδη εἰσαγωγὴ γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία, πού διαβάζεται με εὐχαρίστηση καὶ ὠφέλεια.

Ὁ Μιχάλης δὲν μᾶς ἄφισε αὐτοβιογραφία του οὔτε ἀναμνήσεις καί, ὑποθέτω, οὔτε ἡμερολόγιο. Τὸ τυπικὸ μέρος τοῦ βίου του μποροῦμε νὰ ἀνασυστήσουμε κυρίως ἀπὸ τὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὴν Ἀκαδημία τὸ 1978, ἀπὸ σκόρπιες διηγήσεις του δημοσιευμένες, γιὰ τὰ χρόνια πού δὲν τὸν γνωρίζαμε, ἀπὸ τὰ ἔργα πού ἔγραψε καὶ τὶς διαδοχικὲς θέσεις πού κατέλαβε. Γιὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τῆς ζωῆς του ἔχουμε, ὁ καθένας, προσωπικὲς ἀναμνήσεις· ἀκόμη μποροῦμε ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Δεύτερης Τάξης καὶ τῆς Ὀλομέλειας νὰ παρακολουθήσουμε τὶς παρεμβάσεις του, τὶς εἰσηγήσεις του καὶ τὶς ἀπόψεις του γιὰ πλῆθος σημαντικῶν ζητημάτων.

Σὲ πρόσφατο κείμενό του, τοῦ 2009¹, διηγεῖται στιγμὲς ἀπὸ τὴ νηπιακὴ του ἡλικία. Εἶναι τριῶν ἐτῶν, μὴ φανεῖ παράξενο ἂν θυμᾶται σκηνὲς τοῦ βίου του καὶ γεγονότα τόσο παλιά, ἐνῶ τὰ γράφει 94 ἐτῶν· κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ Μιχάλη ἦταν ἡ μνήμη του, θαυμαστὴ γιὰ ὅλους μας. Ζῆ τότε στὴν Πάτρα, στὴν ὁδὸ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Λίγο μετὰ τὰ τρία χρόνια του μετώκησε, οἰκογενειακῶς, στὴν Ἀθήνα. Θυμᾶται τὸν διχασμὸ τοῦ 1916-1917, τοὺς πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Θράκη καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία, τὸν ἀποκλεισμό, τὴν παραίτηση τοῦ Κωνσταντίνου, τὴν κυβέρνησις Βενιζέλου καὶ τὴν ἐξορία τοῦ παπποῦ του Μιχάλη στὴν Κορσική, με τὸν Γούναρη, τὸν Στράτο, τὸν Δούσμανη καὶ τὸν Ἰωάννη Μεταξᾶ.

1. Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Γεωργίου Α'. Πολιτικὴ κριτικὴ τοῦ Μιχάλη Σακελλαρίου στὴν κραυγὴ τοῦ ἐκπνέοντος Ἑλληνισμοῦ, πρόλογος Π. Κιτρομηλίδης, εἰσαγωγὴ Μ.Β. Σακελλαρίου, ΕΙΕ/ΙΝΕ, Ἀθήνα 2009.

Τις πρώτες μαθητικές σπουδές και τις ἐγκύκλιες γυμνασιακές τις ἔκανε μέσα στο̑ ἐκπαιδευτικό χάος τῶν ἀλλαγῶν και τῶν μεταρρυθμίσεων που εἶχαν ὡς κέντρο τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ξεκίνησε με̑ ἰσχυρὰ γλωσσικὰ θεμέλια, ἐννοῶ τὴν ἀρχαία ἑλληνική και τὴν καθαρῆουσα, ὅπως και οἱ μιὰ δεκαετία παλαιότεροί του Κακριδῆς, Καροῦζος, Μηλιάδης, Μαρινᾶτος. Με̑ χιουῖμορ λίγες φορές ἐδῶ μέσα, πρὶν ἀρχίσει ἡ συνεδρία, μᾶς ἔλεγε σὲ σχετικὲς συζητήσεις κομμάτια ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικό του τῶν ἀρχαίων, ὅπως τὸ Ἐνύπνιον τοῦ Λουκιανοῦ, που τὸ ἀπήγγελλε: «Ἄρτι μὲν ἐπεπαύμην εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶν ἤδη τὴν ἡλικίαν πρόσηβος ὦν, ὁ δὲ πατήρ ἐσκοπεῖτο μετὰ τῶν φίλων ὅ,τι και διδάξαιτό με».

Τὸ 1918, ἔξι ἐτῶν, γράφτηκε στὴν πρώτη τάξη τοῦ δημοτικοῦ. Σὲ ἓναν μῆνα ἡ δασκάλα του και ὁ διευθυντῆς τοῦ σχολείου τὸν προβίβασαν στὴ δευτέρα τάξη, διαπιστώνοντας τὴν πνευματικὴ πρωιμότητα τοῦ παιδιοῦ.

Τις γυμνασιακές του σπουδές ἔκανε στο̑ «Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτήριον Δ. Ν. Μακρῆ» με̑ καθηγητές, ἐκτὸς ἄλλων, τὸν Χαρίτωνα Χαριτωνίδα, μέλος τῆς Ἀκαδημίας κατόπιν, τὸν Γιάννη Ἀποστολάκη, πολέμιο τοῦ Παλαμᾶ, ὑμνητῆ τοῦ Σολωμοῦ και ἀδελφὸ τοῦ φοβεροῦ καθηγητῆ τῆς ἀνατομίας Ἀποστολάκη, και τὸν Ἰωάννη Κακριδῆ, ὅλοι με̑ ἰκανὴ διαφορὰ ἡλικίας ἀπὸ τὸν Μιχάλη.

Σὲ ἐφηβικὴ ἡλικία προφανῶς, ἤθελε νὰ γίνεи ἀξιωματικὸς τοῦ Ναυτικοῦ, κάτι που ἐξηγεῖται. Ἐπίδραση ἀπὸ διαβάσματα τοῦ Βέρν ἡ ἀκόμη γαλλικῆς ποίησης. Δυὸ χρόνια μεγαλύτερός του, ὁ Νίκος Καββαδίας μᾶς δίνει τὸ 1933 τὴ συλλογὴ *Μαραμποῦ γεμάτη θάλασσα*, φυγῆ. Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ τὴν εἶχε διαβάσει ὁ Μιχάλης, ἀλλὰ ὁ θετικισμὸς του εἶχε ἤδη ἀπὸ χρόνια, ἀπὸ τὸ 1928, ὑπερισχύσει. Γλωσσολογία ἢ ἱστορία. Νίκησε ἡ ἱστορία ἀλλὰ ἡ γλωσσολογία δὲν τὸν ἐγκατέλειψε. Ποιὸ εἶναι τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο στο̑ βιβλίο του τοῦ 2009 *Ethné grecs à l'âge du bronze*; Φυσικὰ ἢ γλώσσα, τὰ ὀνόματα.

Ἔως τὸ 1928 εἶχε ὀλοκληρώσει τις ἐγκύκλιες σπουδές του, εἶχε καλὲς γνώσεις γερμανικῶν και γράφτηκε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, ἔπειτα ἀπὸ ἐξετάσεις που εἶχαν καθιερωθεῖ τρία χρόνια πρὶν, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν θυμᾶται τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε θεσπισθεῖ ἡ διεξαγωγὴ εἰσιτηρίων ἐξετάσεων, παρότι διάβαζε ἐφημερίδες και ἦταν ἐξαρχῆς ἐνημερωμένος γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό.

Ἡ φοίτησή του διάρκεσε ἕως τὸ 1932 και τὸ πτυχίο τὸ ἔλαβε τὴν ἐπόμενη χρονιά. Ἀπὸ τις διηγῆσεις του φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν τὰ χρόνια

αυτά μιὰ ἡρεμὴ καὶ ἀποδοτικὴ περίοδος. Δίδασκε μίᾳ πλειάδα καθηγητῶν γνωστότατων ἕως καὶ σήμερα. Ὁ ἴδιος ὁ Μιχάλης ξεχωρίζει τὸν Κωνσταντῖνο Ἄμαντο, τὸν Ἀντώνιο Κεραμόπουλλο, τὸν Νίκο Βέη, τὸν Σωκράτη Κουγέα. Εἶναι ἄξιο σκέψης ὅτι στὶς φοιτητικὲς του ἀναμνήσεις δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἰωάννη Συκουτρῆ, ποὺ ἐξελέγη ὑφηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας τὸ 1930 καὶ δημιούργησε εὐθύς εὐρύτατο κύκλο θαυμαστῶν καὶ μαθητῶν. Ὁ Συκουτρῆς, γεννημένος στὸ τέλος τοῦ 1901, ἀνήκει στὴν προηγούμενη τοῦ Μιχάλη γενιά, τῆ γενιά τοῦ Μαρινάτου, τοῦ Καρούζου, τοῦ Κακριδῆ. Οἱ δύο πρῶτοι, Μαρινᾶτος καὶ Καρούζος, γιὰ διαφορετικούς λόγους ὁ καθένας δὲν συμπαθοῦσαν τὸν Συκουτρῆ. Αντίθετα, νεώτερος τοῦ Μιχάλη ἦταν ὁ Βασίλης Λαούρδας, ὑμνητὴς τοῦ Συκουτρῆ, τὸν ὁποῖο ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸν λόγο κεραύνωσε ὁ Καρούζος.

Δὲν παραλείπει ὁ Μιχάλης νὰ μνημονεύσει τίς στενὲς του σχέσεις μὲ μίᾳ ἐξάδα, ὅπως τὴ χαρακτηρίζει, συμφοιτητῶν του (μνημονεύει μόνο τέσσερις): τὴ Σοφία Ἀναστασιάδη, τὸν Νίκο Ζαφειρόπουλο, τὸν Νίκο Σβορώνο, τὸν Μανόλη Χατζηδάκι. Ὁ Νίκος Ζαφειρόπουλος, ἄγνωστος γιὰ τοὺς περισσότερους ἐδῶ μέσα, ὑπῆρξε Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἐξαίρετος ἐπιστήμων, γιὰ τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ μαρτυρήσει ὁ σεβαστὸς Κωνσταντῖνος Δεσποτόπουλος, τοῦ ὁποῖου ἦταν φίλος. Μνημονεύει ἀκόμη ὁ Μιχάλης νεώτερους του, τὸν Νικόλαο Κοντολέοντα, τὸν Νάσο Δετζώρτζη, τὸν Νίκο Γκάτσο, καὶ ἀκόμη τοὺς ἀδελφούς Δεσποτόπουλους, συνομιλήκους του, καὶ τὸν Τάσο Χριστοφιλόπουλο τῆς Νομικῆς Σχολῆς.

Βλέπουμε, ἀπὸ τὰ ὀνόματα ποὺ μνημόνευσα, πὼς ὁ Μιχάλης σπούδασε σὲ μιὰ περίοδο προικισμένη μὲ πρόσωπα ποὺ ἔμελλαν νὰ διακριθοῦν καὶ νὰ προσφέρουν στὴν πνευματικὴ προκοπὴ τοῦ τόπου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἦταν μιὰ περίοδος ἀτυχίας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς. Οἱ ἀντιδραστικοὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐπικρατοῦν, τὸ γλωσσικὸ ἀκμάζει, οἱ ἰδέες καταδιώκονται. Τί ἄλλο ἦταν ἢ ὑπόθεση Συκουτρῆ παρὰ μίᾳ παρεξήγηση τῶν ἰδίων τῶν ἀντιδραστικῶν. Στὴν πραγματικότητά ὁ Συκουτρῆς δὲν ἦταν ἀντίπαλός τους, ἀντίθετα οἱ πολιτικὲς του ἀπόψεις ἦταν καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἀπαράδεκτες. Οἱ γλωσσικὲς του τάσεις ἦταν ἕνας ἀκατανόητος κοραϊσμός, ὅταν ὑπῆρχε ὁ Σεφέρης, ὁ Μυριβήλης. Δὲν τὸν ἤθελαν γιὰτὶ ἦταν, μὲ ὅλα του τὰ περίεργα φορτία ποὺ ἔφερε, καλύτερός τους καὶ ὡς ἐπιστήμων καὶ ὡς δάσκαλος. Ἦταν καλύτερος ὅλων ὡς ἄνθρωπος καὶ δὲν ἄντεξε οὔτε συγχώρησε τίς πλάνες του.

Ἡ Ἀκαδημία τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἦταν φρούριο τοῦ ἀντιδραστικοῦ πνεύματος γιατί εἶχαν μετοικήσει σ' αὐτὴν ἄνθρωποι τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπως ὁ Χατζηδάκις καὶ ὁ Ἐξαρχόπουλος. Φυσικὰ ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι, ποὺ ἐβλεπαν ὑψηλότερα. Ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς του ξεχωρίζει ἐκεῖνους ποὺ δίδασκαν ἱστορία, Ἄμαντο, Βέη, Κεραμόπουλλο, Κουγέα. Ὁ τελευταῖος ἐπέδρασε ἀποφασιστικά, κυρίως γιατί τοῦ σύστησε γιὰ μελέτη τὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ Karl Julius Beloch *Griechische Geschichte*, τοῦ ὁποίου τὶς μεθοδολογικὲς ἀρετὲς ἀναλύει ὁ Μιχάλης καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ πολύτομο αὐτὸ βιβλίον εἶχε «μιά καθαρὴ, τίμια καὶ λογικὰ δομημένη ἐπιχειρηματολογία», καὶ ὅτι ἀποτελοῦσε τὸν πρόδρομο τῆς γαλλικῆς ἱστοριογραφίας «τῆς σχολῆς τῶν *Annales*». Γιὰ τὴ σχολὴ τῶν *Annales* ἄκουσε, ὅπως λέγει, γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1937 ἀπὸ τὸν Διονύσιο Ζακυθινό. Ὁ ἴδιος ὅμως εἶχε ἤδη ἐφαρμόσει τὰ διδάγματά της, χωρὶς νὰ τὴ γνωρίζει, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Beloch.

Ὁ Μιχάλης θεωροῦσε ὡς τὴν κρισιμώτερη γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ του διαμόρφωση περίοδο τὰ πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '30· τὰ δύο ἱστορικὰ περιοδικὰ, τὰ Ἑλληνικά τοῦ Κουγέα καὶ τοῦ Ἄμαντου καὶ τὸ *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* τοῦ Νίκου Βέη· ἀκόμη τὸ Τρίτο Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ποὺ ἔγινε στὴν Ἀθήνα τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1930. Ἄκουσε τότε ἀνακοινώσεις μυθικῶν προσώπων τῆς ἐπιστήμης: Diehl, Grégoire, Heisenberg, Dölger, Lemerle, Mirambel.

Ἡ συγγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Μιχάλη Σακελλαρίου ἀρχίζει μὲ φροντιστηριακὰ βυζαντινὰ θέματα, μὲ ἀφορμὴ διαβάσματά του τῆς ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγόπουλου καὶ μὲ καθηγητὴ τὸν Κωνσταντῖνο Ἄμαντο. Στὴ συνέχεια ἡ προσκόλλησή του στὸν Νίκο Βέη καὶ ἡ ἐπὶ δώδεκα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1928 ἕως τὸ 1940, φοίτησή του στὸ ἰδιαίτερο φροντιστήριον τοῦ Βέη —μαζί του ὁ Μανόλης Χατζηδάκις καὶ ὁ Νίκος Σβορώνος— τὸν ἔστρεψαν πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ πῆρε ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Σ' αὐτὸ συνέτεινε καὶ ἡ ὑπαρξὴ στὸ σπίτι του τοῦ Ἀρχείου τοῦ ἀγωνιστῆ Γεωργίου Λογοθέτη Λυκούργου, ἡγέτη τῶν Σαμίων τὸ 1821, καὶ τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, καθηγητοῦ στὴ Θεολογικὴ τῆς Ἀθήνας καὶ Ἀρχιεπισκόπου Κυκλάδων.

Ἐνωρὶς, τὸ 1936, 24 ἐτῶν, ἄρχισε νὰ διδάσκει στὸ σχολεῖο ὅπου φοίτησε, τὸ «Ἐκπαιδευτήριον Μακρῆ», ποὺ τὸ 1938 ἔγινε «Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτήριον Ἰ. Μ. Παναγιωτοπούλου — Δ. Ν. Ἐλευθεριάδη», σήμερα «Σχολὴ Ἰ. Μ. Παναγιωτοπούλου», στὸ Ψυχικόν. Πλῆθος εἶναι οἱ μαθητὲς τοῦ Μι-

χάλη που πρόκοψαν. Λίγους γνωρίζω. Ο ίδιος μνημονεύει τὸν φιλόσοφο Κωνσταντῖνο Αἰζελό, γεννημένο τὸ 1924. Ὑποθέτω ὅτι στὴ διδασκαλία του θὰ ἦταν ἐπίμονος καὶ θὰ μεταχειριζόταν ἓνα δικό του σύστημα προκειμένου νὰ γίνουν κτῆμα τοῦ μαθητοῦ τὰ ὅσα ἐκεῖνος μὲ τόση προσπάθεια πρόσφερε.

Μνημονεύει μὲ εὐγνωμοσύνη τὸν καθηγητὴ του τῆς φιλοσοφίας Θεόφιλο Βορέα καὶ τὸ ἐγχειρίδιό του τῆς Λογικῆς. Τὸ χαρακτηρίζει ὡς ἔργο «ὕποδειγματικῆς ἀκριβολογίας καὶ σαφηνείας». Ἐφάρμοσε τοὺς κανόνες τῆς Λογικῆς σὲ ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα διαφόρων συγγραφέων, πρῶτα πρῶτα τοῦ Beloch. Ὁ ἴδιος ἔκαμε τὸ λογικῶς σκέπτεσθαι συνέκδημό του, τὸ τονίζει μάλιστα: «Προσέχω πολὺ νὰ μὴν περιπέσω σὲ λογικὰ σφάλματα καὶ ἀντιδρῶ γρήγορα ὅταν διαβάσω ἢ ἀκούσω ἔννοιες ἢ συλλογισμοὺς μὲ ἐλαττώματα». Αὐτὸ τὸ εἶχαμε ἄλλωστε διαπιστώσει ὅλοι ἐδῶ μέσα ὅταν κάποιο θέμα ποὺ ἐξετάζαμε ἔφθανε σὲ ἀδιέξοδο. Τότε ἐλάμβανε τὸν λόγο καὶ τοποθετοῦσε τὰ πράγματα σὲ λογικὴ βάση γιὰ νὰ καταλήξει σὲ σωστὸ συμπέρασμα.

Ἐνῶ ἡ μέθοδος αὐτὴ ἦταν ἡ ὀρθή, καμιὰ φορὰ ἀποτύγχανε γιὰτὶ ὑπερτιμοῦσε τοὺς ἀκροατές του. Πίστευε ὅτι τὰ λογικά του ἐπιχειρήματα ἦταν ὁπωσδήποτε πειστικά καὶ τελεσφόρα, συμπέρασμα λαθασμένο, γιὰτὶ οἱ ἀκροατές του δὲν ἦταν, ὅλοι, ἰδανικοὶ μαθητές τοῦ Σωκράτη. Σὲ μιὰ περίπτωση σημαντικῆ ἐκλογῆς Ἀκαδημαϊκοῦ, τὸν εἶχα παρακαλέσει νὰ μὴν ἐπέμβει, νὰ μὴ δευτερολογήσει, ὑπὲρ τοῦ ὑποψηφίου. Δὲν ἄντεξε ὅμως νὰ ἀκούει ἀνεδαφικοὺς συλλογισμοὺς καὶ ἐπιχειρήματα, μίλησε, καὶ ὁ ὑποψήφιος δὲν ἐξελέγη. Τοῦ ἔλειπε ἐκεῖνο ποὺ μεταχειριζόταν ὁ Λυσίας στοὺς λόγους του, ἡ ἠθοποιία. Δηλαδή νὰ μιᾶς στοὺς ἄλλους κατὰ τὴ νοοτροπία τους. Αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ Νικόλαος Δραγούμης² γιὰ τὸν Καποδίστρια: «Ἐἶχε... τὸ ἐπίφθονον προτέρημα τοῦ ρυθμίζειν καὶ μαλάσσειν καὶ κηροχυτεῖν τὸ ὕφος αὐτοῦ κατὰ τὸ εἶδος περὶ οὗ ἔγραφε καὶ τὸ ἦθος τῶν πρὸς οὓς ἀπετείνετο. Πρὸς μὲν τοὺς διπλωμάτας ἔγραφεν ὡς διπλωμάτης, πρὸς δὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὡς θεολόγος, πρὸς τοὺς στρατιωτικοὺς ὡς ὄπαδὸς τοῦ Ἄρεως, πρὸς τοὺς διδασκάλους ὡς θιασώτης τῶν ἐννεά μουσῶν καὶ πρὸς τοὺς τεχνίτας ὡς Ἕφαιστος».

2. *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1973, Α', σ. 75.

Τὴν προπαιδεία καὶ τὴν ὄθηση γιὰ τὴ μελλοντικὴ του στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαία ἱστορία ὀφείλει στὸν Σωκράτη Κουγέα καὶ στὸν Ἀντώνιο Κεραμόπουλλο. Ὅσα τοῦ ἔμαθαν ἦταν παρακαταθήκη γιὰ τὸ μέλλον, γιατί ὁ Μιχάλης εἶχε στραφεῖ, ὡς βοηθὸς τοῦ Νίκου Βέη, ἄλλης θρυλικῆς μορφῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πρὸς τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία, γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ὁποίας ὑπῆρχε ἓνα ἀνυπέβλητο ἐμπόδιο, ὁ ἀρμόδιος καθηγητὴς ποὺ δὲν τὸν συμπαθοῦσε, ὁ Μιχαὴλ Βολονάκης, μέτριος ἐπιστήμων. Διάλεξε λοιπὸν ὡς θέμα διατριβῆς τὴν ἀρχαϊκὴ συμπολιτεία, τὸ ὁποῖο ὅμως ἤδη ἐπεξεργαζόταν ὁ André Aymard καὶ δημοσίευσε ἀργότερα.

Ἡ ἄθελή του αὐτὴ ἀποτυχημένη ἐκλογή τὸν ἔστρεψε πρὸς τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία, τὴν ἔρευνα καὶ μελέτῃ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὴ δεύτερη τουρκοκρατία, τομέας μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε οἰκειότητα. Ἄρχισε τὴ σύνταξιν τῆς διατριβῆς τὸ 1934 καὶ τελείωσε στὸ τέλος τοῦ 1936. Κατὰ τὸ διάστημα 1934-1935 ὑπρέτησε τὴ στρατιωτικὴ του θητεία ὡς δίοπος στὸ Ὑπουργεῖο Ναυτικῶν, στὸ Τμῆμα Μελετῶν, ὅπου εἶχε ὅλες τὶς εὐκολίες μετὰ τὸ τέλος τῆς ὑπηρεσίας τὸ ἀπόγευμα νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴ μελέτῃ του στὴ Γεννάδειο καὶ τὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη.

Στις 15 Ἰανουαρίου 1937 ὑπέβαλε στὴ Φιλοσοφικὴ Ἀθηνῶν τὴ διατριβὴ του γιὰ κρίση, ἡ ὁποία ἔγινε ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Βολονάκη καὶ χρειάστηκε ἐνάμιση σχεδὸν χρόνον. Καὶ ἐνῶ ὁ εἰσηγητὴς, ἀκατάλληλος ἀλλὰ ὀπωσδήποτε ὄχι ἀπορριπτικὸς παρὰ τὰ λάθη του κρίσεως, παρουσίασε τὴ διατριβὴ κατὰ τὸν τρόπο του, ἡ ἀντιδραστικὴ μερίδα τῆς Φιλοσοφικῆς, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Νικόλαο Ἐξαρχόπουλο, καθηγητὴ τῆς παιδαγωγικῆς, τὴν ἔκριναν μὲ πολιτικὰ κριτήρια καὶ πρότειναν τὴν ἀπόρριψή της. "Ἐνα δημοσίευμα τοῦ Μιχάλη στὴ *Νέα Ἐστία* τοῦ 1934, γραμμένο στὴ δημοτικὴ, εἶχε θεωρηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλο, καθηγητὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὡς μίξιμα. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα τῆς ιδεολογικῆς παραφροσύνης ὁ δημοτικισμὸς ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸν κομμουνισμὸ. Κάποιες δεκαετίες παλαιότερα ὁ Γεώργιος Μιστριώτης —δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη κομμουνισμὸς—, μιλώντας ἐναντίον τοῦ Νικολάου Πολίτη, ποὺ ὑποστήριζε τὶς ἀπόψεις τοῦ Krumbacher γιὰ τὴ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἰσχυρίστηκε, ὁ Μιστριώτης, «ὅτι χυδαῖσμός καὶ Κρουμβαχερισμὸς εἶναι ἰσοδύναμα»³.

3. Ὁ *Μέντωρ*, 22, 1992, σ. 137.

Ἡ διατριβὴ τοῦ Μιχάλη δὲν ἔλαβε τὴν τελικὴ κρίση, ἡ ὁποία ἀτόνησε, ἀλλὰ βραβεύτηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία τὸ 1940. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ὁ Μιχάλης ἐργαζόταν ἀκόμη ὡς καθηγητὴς ἰδιωτικοῦ γυμνασίου καὶ συνέταξε νέα διδακτορικὴ διατριβή, *Τὰ πολιτεύματα καὶ ἡ διοίκησις τῆς Σάμου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν*, ποὺ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου.

Ἡ τάση του πρὸς τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία δὲν τὸν ἐγκατέλειπε. Ταυτόχρονα μὲ τὴ σύνταξη τῆς δεύτερης διατριβῆς ἄρχισε νὰ γράφει μεγάλη μελέτη γιὰ τὴν ἀπόβαση τοῦ Ἰμπραήμ στὴν Πελοπόννησο (25 Φεβρουαρίου 1825). Ἔως τὸ 1942 τὴν εἶχε ἐτοιμάσει, ἀλλὰ ὁ φόβος τῆς λογοκρισίας τῆς Κατοχῆς τὸν ἐμπόδισε νὰ τὴ δημοσιεύσει. Εἶχαμε τὴν τύχη νὰ δημοσιευθεῖ στὶς μέρες μας καὶ σᾶς τὴν παρουσίασα στὶς 23 Φεβρουαρίου 2012.

Μὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τὰ πράγματα ἦσαν περισσότερο δυσμενῆ γιὰ τὸν Μιχάλη. Μὲ τὴν ἐτικέτα τοῦ δημοτικιστῆ, ποὺ ταυτιζόταν ἀκόμη μὲ ἀριστερὲς ἰδέες, ἢ κάτι χειρότερο, μὲ τὶς ἔδρες τῆς νεώτερης ἱστορίας στὰ δύο πανεπιστήμια κλειστές, μὲ ἀδυναμία νὰ μελετήσῃ τὰ ἀρχεῖα στὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι καὶ στὸ Ἐξωτερικὸ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ σταδιοδρομήσῃ ἕνας ἐρευνητὴς τῆς νέας ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀποφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὶς ἔως τότε μελέτες του καὶ νὰ στραφεῖ πρὸς τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία. Τὴν ἀπόφασή τὴν πῆρε τὸ 1944, ἀφοῦ εἶχε τελειώσει τὸν Ἰμπραήμ. Ἐπειτα ἀπὸ πολλὴ σκέψη, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει: «Αἰσθανόμενον ὅτι σὲ αὐτὸ τὸν χώρῳ δὲν κινδύνευα ἀπὸ ἀμαθεῖς, κακοβούλους καὶ διῶκτες τῶν "μὴ ἡμετέρων"». Τέλος ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία ἔδινε κάποιες ἐλπίδες γιὰ σταδιοδρομίαν στὸ ἐξωτερικόν». Ἐδῶ ὁ Μιχάλης ἀναφέρεται στὴ φράση τοῦ Νικολάου Ἐξαρχόπουλου πρὸς τὸν Ἰωάννη Συκουτρῆ: «Εἶσθε καλὸς ἐπιστήμων, ἀλλὰ δὲν εἶσθε ἐκ τῶν ἡμετέρων». Ὅποιος ἀνασκοπήσῃ τὴν πανεπιστημιακὴ ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων πείθεται εὐκολὰ ὅτι ὁ Μιχάλης δὲν εἶχε ἐλπίδες στὴν Ἑλλάδα, στὰ χρόνια ἐκεῖνα τῆς μισαλλοδοξίας.

Τὸ 1945 ἄφισε τὴν Ἑλλάδα. Πῆγε στὴν Ἀγγλία γιὰ σπουδὲς ἀρχαίας ἱστορίας, ἀλλὰ ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴ συλλογὴ ἐγγράφων καὶ στοιχείων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἱστορία μας τῶν νεωτέρων χρόνων τὰ ὁποῖα βρίσκονται σὲ μικροφίλμ στὴν Ἀκαδημία καὶ μελετῶνται. Στὴν Ἀγγλία ἔμεινε καὶ τὸ 1946.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου μου μίλησα γιὰ τὴ δική μου πρώτη γνωριμία μὲ τὰ γραπτὰ τοῦ Μιχάλη. Ἦταν, ὅπως εἶπα, ἡ εἰσαγωγὴ στὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἡρο-

δότης από τον οίκο Δημητράκου με τίτλο *Ιστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστοριογραφίας* ἕνα πυκνὸ κείμενο 122 σελίδων σὲ ἀπλή καθαρεύουσα, συστηματικὸ, ποὺ ἀξίζε νὰ ἀναδημοσιευτεῖ. Εἶναι τὸ πρῶτο του κείμενο γιὰ τὴν ἀρχαία ἱστορία, τυπωμένο τὸ 1939, καὶ ἡ βάση τῆς σύνταξής του ἦταν τέσσερις ὁμιλίες γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία ποὺ ὀργάνωσε τὸ «Ἐκπαιδευτῆριο Μακρῆ» καὶ δόθηκαν στὸ παλιὸ μέγαρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

Τὸ 1950 –παντρεμένος τὴν ἴδια χρονιά μετὰ τὴν Ἀγνή Ξενάκη, τὸ γένος Γιαμαλάκη– τοῦ χορηγεῖται ὑποτροφία τῆς Γαλλικῆς Κυβέρνησης καὶ ἐγκαθίσταται στὸ Παρίσι, ὅπου συνεχίζει νὰ ἐπεξεργάζεται τὸ μεγάλο ἔργο του γιὰ τὴν Ἰωνία ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφει τὸ 1943. Ὁ ἴδιος στὴν ἀρχὴ τὸ σχεδίασε ὡς ἕνα κεφάλαιο μιᾶς ἱστορίας τῆς Ἰωνίας, ὁ πλοῦτος τῶν στοιχείων ποὺ συγκέντρωσε ἀπὸ τὴν ἔρευνά του ὅμως ἔδωσε ἄλλη κατεύθυνση στὴ συγγραφὴ αὐτή, ποὺ ἐγκρίθηκε ὡς Doctorat d'État τὸ 1956 καὶ τυπώθηκε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτοῦτο τὸ 1958 μετὰ τὸν τίτλο *La migration grecque en Ionie*.

Ἐνδιαμέσως γύρισε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐργάστηκε στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν πλὴν στὴ Μέλπω Merlier ἀπὸ τὸ 1954 ἕως τὸ 1959. Τὴ χρονιά ἐκεῖνη ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητῆς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Στὴν Ἑλλάδα ὅμως τίποτε δὲν εἶναι σταθερὸ καὶ βέβαιο. Τὸ 1967 ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴν ἔδρα του γιατί δὲν ἐνστερνιζόταν τὰ ιδεώδη τῆς δικτατορίας. Ἔως τὸ 1970 ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα, στὴν Ἀθήνα, ὅπου, ἰδιώτης πλέον, συνεργαζόταν στὴ σύνταξη τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν. Τὸ 1970 κατορθώνει νὰ πάρει ἄδεια ἐξόδου ἀπὸ τὴ χώρα καὶ πηγαίνει στὴ Lyon, ὅπου εἶχε ἐκλεγεῖ καθηγητῆς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας ἤδη ἀπὸ τὸ 1968, ἡ δικτατορία ὅμως δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐξοδὸ του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὰ σχόλια καὶ τὰ διαβήματα ποὺ γίνονταν ἐκ μέρους τῶν Γάλλων πανεπιστημιακῶν καὶ Ἀκαδημαϊκῶν ἔφτασαν ἕως τὸν Παναγιώτη Πιπινέλη, ὁ ὁποῖος ἐνημέρωσε τὸν Στυλιανὸ Παττακὸ καὶ ἡ ἄδεια ἐξόδου δόθηκε.

Δίδαξε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Lyon ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1970 ἕως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1975 ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία γιὰ προχωρημένους φοιτητές, ποὺ προορίζονταν γιὰ πανεπιστημιακὴ καριέρα. Δίδαξε παράλληλα στὰ πανεπιστήμια τοῦ Saint-Étienne, τῆς Besançon καὶ τοῦ Poitiers.

Μετὰ τὴ λεγόμενη Μεταπολίτευση ἀποκαταστάθηκε στὴν ἔδρα του στὸ Ἀριστοτέλειο. Τὸ 1978 δίδαξε στὸ νέο πανεπιστήμιο Κρήτης. Τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1979 ἀποχώρησε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο ὡς ὁμότιμος.

Ἦδη τὸ 1978 εἶχε διορισθεῖ Ἐπόπτης τοῦ «Κέντρου Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος» τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν. Τὸ ἔργο του ἐκεῖ ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων τῆς πλειονότητος τῶν ἀσχολουμένων μετὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν σπουδὴν. Μετὰ συνεργάτας δύο γνωστούς καὶ βραβευμένους ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία ἐπιστήμονες καταστρώθηκε τὸ πρόγραμμα δράσης τοῦ Κέντρου. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε μεγαλειώδες. Ἀπὸ τὸ 1985 ἕως σήμερα ἔχουν ἐκδοθεῖ στὴ σειρά ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 75 τόμοι ξενόγλωσσοι μετὰ θέματα τὴν ἐπιγραφὰς τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, τὴν προσωπογραφία τῆς, τοὺς θεσμούς, τὴν τοπογραφία, τὴ γλῶσσα. Ὅρισμένοι τόμοι ἔχουν ὡς θέματα τὴ Θράκη, ἄλλοι τὴν Ἀχαΐα καὶ λίγοι τὴν Παλαιστίνη καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιγραφὰς. Στὸ παρελθὸν ὁ Μιχάλης καὶ ἐγὼ εἴχαμε παρουσιάσει ὁρισμένους.

Μετὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ ΚΕΡΑ, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Μιχάλης κοπίασε καὶ συγκρούστηκε, ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη, ἱστορία καὶ ἀρχαιολογία, ἔχουν τὰ σκῆπτρα στὴ μελέτη καὶ τὴ γνώση τῆς Μακεδονίας καὶ ἡ ἀντιεπισημονικὴ προπαγάνδα ἀναρμοδίῳ ἐθνικιστῶν ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἀκλόνητα καὶ ἀληθῆ ἐπιστημονικὰ στοιχεῖα καὶ μελέτες.

Ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου ἔχει μακρὰ σχέση μετὰ τὴν Ἀκαδημία, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἄρχισε μετὰ αἰσίους οἰωνούς. Ὑπέβαλε πρώτη φορά ὑποψηφιότητα γιὰ τὴν ἔδρα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τὸ 1978. Συνυποψήφιος ἦταν ὁ Ἀπόστολος Δασκαλάκης. Τὴν Εἰσηγητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀποτελοῦσαν ὁ Διονύσιος Ζακυθηνός, ὁ Κωνσταντῖνος Τρυπάνης καὶ ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς. Οἱ δύο πρῶτοι ὑπῆρξαν ἐνθουσιώδεις στὴν εἰσήγησή τους. Ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς ἔκανε δική του εἰσήγησι, στὴν ὁποία ἐξέφραζε τὴν προτίμησή του πρὸς τὸν Δασκαλάκη καὶ μετὰ πολὺν διακριτικὸν τρόπο ἐξεδήλωνε ρητῶς τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Σακελλαρίου, καταλήγοντας μετὰ τὴ φράσι: «Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὸν κ. Δασκαλάκη δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἀξιόλογον ἐθνικὴν δρᾶσιν». Ὅσοι γνώρισαν τὸν Δασκαλάκη –ἐγὼ τὸν εἶχα καθηγητῆ– ἐννοοῦν τὴ φράσι τοῦ Μυλωνᾶ. Τὸ παράλογο τῆς κρίσεως ὅμως βρίσκεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Μυλωνᾶς ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του τὴν πέρασε στὴς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, μακριὰ ἀπὸ τὴν δοκιμασίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Δασκαλάκης, καθηγητῆς ἀκαθόριστης ἱστορίας –ἐγὼ εἶχα διδασχθεῖ ἀπὸ ἐκεῖνον δυτικὴ μεσαιωνικὴ ἱστορία–, εἶχε στενοὺς δεσμούς μετὰ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (ὁ Διονύσιος Ζακυθηνός τὸν ἀποκαλεῖ «διαφωτιστῆ») καὶ μετὰ τὰ Σώματα Ἀσφαλείας εἶχε γράψει μάλιστα δίτομη ἱστορία

τῆς Χωροφυλακῆς. Κατὰ τὴν Ἑπταετία, σύμφωνα μὲ ἀδιάσειστες μαρτυρίες πάλι τοῦ Ζακυθηνοῦ, εἶχε ἀναγγεῖλει μὲ ψευδώνυμο ἀπὸ γνωστῆ ἀκραία ἐφημερίδα σχέδια διάλυσης τῆς Ἀκαδημίας καὶ ἀνασύστασής της μὲ νέους διορισμένους Ἀκαδημαϊκοὺς. Ἀκόμη ὁ Γιώργος Σεφέρης, ἤδη τὸ 1954, εἶχε χαρακτηρίσει τὸν Δασκαλάκη ὡς «κλαπαδόρα»⁴.

Κλαπαδόρας, ὅσοι δὲν γνωρίζετε, σημαίνει τελάλης. Θυμᾶμαι τὸν κλαπαδόρα στὰ Λουτρά Αἰδηψοῦ στίς 30 Αὐγούστου 1949 νὰ ἀναγγέλλει τὴ λήξη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἐπανερχομαι στὰ τῆς Ἀκαδημίας. Παρὰ τὸ ὅτι ὁ Μιχάλης προτάθηκε πρῶτος, ἡ διαδικασία τῆς ἐκλογῆς ὑπῆρξε ἄγονη ἐξ αἰτίας τῆς στάσης τοῦ Μυλωνᾶ, ποὺ ἐπηρέασε ἀρνητικὰ τὴν Ὀλομέλεια.

Τὸ 1982 προκηρύχθηκε ἐκ νέου ἡ ἔδρα τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας. Μόνος ὑποψήφιος ἦταν ὁ Μιχάλης. Εἰσηγητικὴ Ἐπιτροπὴ ἡ ἴδια, μὲ εισηγητὴ τὸν Γεώργιο Μυλωνᾶ, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐγκαταλείψει τοὺς ἐνδοιασμούς, τίς ἀμφιβολίες, καὶ εἶναι σχεδὸν ὑμνητικός. Ἡ ἐκλογὴ ἐγινε καὶ ἡ Ἀκαδημία ἀπέκτησε ἓναν σοφὸ ὁδηγὸ στὰ θέματα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας ἀπὸ τὸ 1983 ἕως τίς 16 Αὐγούστου τῆς χρονιᾶς τούτης.

Ὡς χαρακτήρας ἦταν εὐθύμος καὶ διαχυτικός. Στὰ 97 τοῦ ἔγραψε ἓνα κείμενο μὲ τίτλο «Υβρίδια παιγνιώδη αὐτοδιαλυόμενα. Συνεταχθέντα μὲν ὑπὸ **** πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ ἐκτόνωσιν διανεμόμενα δὲ εἰς ἐπιλέκτους φίλους δι' ἅπαξ ἀνάγνωσιν (ὄχι ὑποχρεωτικὴν) Sine licentia superiorum (non existentium)». Στὸ κείμενο αὐτὸ περιγράφει τὴ βαθμιαία μεταβολὴ τῆς ζωῆς του ποὺ ὀφείλεται στὴν ἡλικία του· τὴν ἀδυναμία του νὰ γράψει μεγάλα ἔργα, ποὺ χρειάζονταν πολὺ χρόνον καὶ κόπον γιὰ συλλογὴ ὕλικου. Ἀσχολεῖται μὲ τυπογραφικὰ διορθώσεις παλαιῶν ἔργων του. «Ἀλλά», λέγει, «ὁ ἐσωτερικὸς μηχανισμὸς μου ὑποφέρει ὅταν δὲν ἐργάζεται. Πῶς νὰ ἀναπληρώσω τὴν ἔλλειψη ἀπασχόλησης;» Μνημονεύει τὴ φράση ποὺ τοῦ εἶχε πεῖ ἡ Ἄγνη: «Ἄν ἐγὼ φύγω πιὸ μπροστά, ἐσύ θὰ ζήσεις, γιατί δὲν θὰ σταματήσεις νὰ δουλεύεις». Καὶ τὴν ἀδυναμία γιὰ ἔντονη καὶ μεγαλεπήβολη ἐργασία τὴ θεράπευε στὴ μοναξιά τῆς προχωρημένης ἡλικίας μὲ διανοητικὰ παιχνίδια ἢ μὲ ἀφηρημένη ποίηση· μάλιστα λέγει: «Μετὰ μιὰ συνεδρίαση

4. ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ – ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ, *Ἀλληλογραφία (1930-1966)*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1975, σ. 158.

στην Ακαδημία, πλησίασα τη συνάδελφο κυρία Κική Δημουλά και σκάρωσα μια σειρά λέξεων. Ή κυρία Δημουλά με κοίταξε με έκπληξη».

Στά τελευταία επίσης χρόνια του έγραψε ένα έκτενές αυτοβιογραφικό όρισμένης περιόδου τής ζωής του, του μεσοπόλεμου, περιορισμένο σε όρισμένα γεγονότα που τον είχαν επηρεάσει συναισθηματικά. Κάποια πρόσωπα αναγνωρίζονται, άλλα όχι, και πλέον δεν φαίνεται πιθανό να έπιζεϊ κάποιος. Ή επιθυμία του ήταν να δημοσιευθεί άργά, μετά τον θάνατό του. Δεν γνωρίζω αν άφισε έντολές. Μία φευγαλέα και ολιγόλογη μνεία των γεγονότων που περιγράφει κάνει σε ένα δημοσιευμένο κείμενό του.

Κάτι που είναι άξιο μνείας μπορεί να φανεί άπαράδεκτο σε πολλούς, εγώ όμως που εφαρμόζω ως προς τις πράξεις του ελληνικού Κράτους τη στατιστική μέθοδο το βλέπω ως κάτι το φυσικό, το φυσιολογικό. Ο Μιχάλης Σακελλαρίου δεν έχει τιμηθεί στην Ελλάδα με καμία πολιτειακή διάκριση. Αυτό φυσικά οφείλεται στις ιδέες του, στο ανεξάρτητο πνεύμα του, στο ότι δεν υπήρξε, σε όλες τις εποχές, «έκ των ήμετέρων». Πρέπει να παρατηρήσω όμως ότι την παράλειψη αυτή τής Πολιτείας δεν την κρίνω ως υποτιμητική για τον Μιχάλη. Από κάποια στιγμή, πολύ νωρίς, ο Μιχάλης είχε ξεπεράσει με το έργο του οιαδήποτε διάκριση, γι' αυτό ίσως στις 19 Αυγούστου, στην εκκλησία των Αγίων Θεοδώρων, δεν παρέστησαν ούτε ο ύπουργός Πολιτισμού ούτε τής Παιδείας, άκόμη ούτε εκπρόσωποί τους. Για τον κόσμο του σημερινού Κράτους, ο Μιχάλης ούτε τον άρχαίο ελληνικό κόσμο και τα μνημεία του ζωντάνεψε και έρμήνευσε ούτε την ελληνική νεότητα δίδαξε και μόρφωσε. Θυμάμαι, πάνε πολλά χρόνια, το 1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής συνάντησε στο Έθνικό Θέατρο τον τότε ύπουργό Πολιτισμού και δημοσία του είπε: «Δέν πήγες στην κηδεία του Βάρναλη, πολύ άσχημα έκανες». Ο ύπουργός κάτι ψέλλισε, αλλά ο Πρωθυπουργός του γύρισε την πλάτη.

Προσπάθησα σε λίγο χρόνο να σάς σκιαγραφήσω έναν συνάδελφό μας με μεγάλο επιστημονικό και έθνικό έργο, το όποιο θα μείνει και στα χρόνια που έρχονται. Σās μίλησα για τή ζωή του κυρίως, για κάποιες ιδέες του, για τή στάση μερικων άπέναντί του. Δεν περιέγραψα το έργο του, είναι μεγάλο, έχουν μιλήσει και άλλοι περισσότερο άρμόδιοι, και άλλωστε είναι προσιτό στο σύνολό του. Τα νεοελληνικά του ιστορήματα σās τα έχω παρουσιάσει, μάλιστα ήταν παρών ο ίδιος, στις 2 Ιουνίου 2011, στις 23 Φεβρουαρίου 2012 και στις 4 Άπριλίου 2013. Ήθελα να μιλήσω και για το

τελευταῖο του βιβλίου για τὸν Λυκοῦργο Λογοθέτη, ἀλλὰ δὲν ἔγινε δυνατὸ γιὰ προσωπικοὺς λόγους. Μοῦ ἔλειψε ὁ χρόνος· τοῦ τὸ χρεωστῶ.

Ὁ Μιχάλης εἶχε ζήσει χρονικὸ διάστημα μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ μισὸ τῆς ἔθνικῆς μας ἀνεξαρτησίας, τὴν ὁποία ὑπολογίζω ἀπὸ τὴν 25 Μαρτίου 1821. Ἱστορικὸς μὲ ἐξαιρετικὰ ἀνεπτυγμένη ἱκανότητα στὴν ἀνάλυση καὶ τὴν κριτικὴ τῶν γεγονότων, μποροῦσε ὡς αὐθεντία νὰ κρίνει καὶ τὴ σημερινὴ κατάσταση. Καὶ τὸ ἔκανε. Σὲ μία συνέντευξή του ποὺ δημοσιεύθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2011⁵ διασώζονται μερικὲς γνώμες του, γιατί τοῦ τὴν ζήτησαν. Δὲν μιλοῦσε τυχαίως οὔτε σὲ τυχαίους. Ὁ ἴδιος γνώριζε τὸν ἑαυτό του. Γιὰ τὴ στροφή του πρὸς τὴν ἀρχαία ἱστορία, ποὺ ἦταν τὸ σταυροδρόμι τῆς ζωῆς του ἀφοῦ τὸν ἀπέρριψαν ὡς νεοελληνιστὴ, λέγει ὅτι τὴ διάλεξε «σκεπτόμενος ὅτι θὰ ἔχω νὰ κάνω μὲ μιὰ διεθνή κοινότητα ποὺ θὰ μὲ κρίνει μὲ ἄλλα μέτρα. Ἦμουν πολὺ μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μου». Ἐννοεῖ πολὺ μπροστὰ ἀπὸ τὴν τότε πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ Ἑλλάδα. Δὲν εἶναι οἴηση αὐτὸ ἀλλὰ γνώθι σαυτὸν. Ἦξερε τὴν δυνατότητές του, πίστευε στὸν ἑαυτό του, στὴν ἀξία τοῦ ἔργου του καὶ στὴν ἀγνότητά τῶν προθέσεών του ὅταν δημιουργοῦσε. Τὸ ἔκανε γιὰ τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ τὸ ἔκανε καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους. Μὲ ἀπλὰ λόγια, ἦταν ἰδεολόγος.

Στὴν ἴδια συνέντευξη τὴν αἰτία τῆς κακοδαιμονίας μας τὴν περιγράφει ἐπιγραμματικά: «Ἡ Ἑλλάδα δὲν μπόρεσε οὔτε στὰ 200 χρόνια τῆς νεότερης ἱστορίας της νὰ ἀποκτήσει παιδεία ποὺ θὰ τῆς ἀνοίγε τὰ μάτια».

Τὴν κρίσιμη ἐποχὴ τῆς νεότητάς του, μεσοπόλεμο, πόλεμο καὶ μετὰ, τὴν περιγράφει ὡς ἐποχὴ μισαλλοδοξίας: «Ἦταν καταστολή, ἐμπόδιο, ὑπῆρχε καὶ ἡ κουτοπονηριά τῶν κρατούντων, οἱ ὁποῖοι ἔβαλαν στὸ σακὶ ἀκόμη καὶ δημοτικιστὲς – οἱ δημοτικιστὲς ὑφίσταντο τὴν συνέπειες, ἀνθρώπινες δυνάμεις ποὺ ἀχρηστεύτηκαν τελείως, ἀπώλειες αἵματος καὶ ἀπώλειες πνευματικῆς. Κλαίω ὅταν τὸ σκέφτομαι».

Ἡ τελευταία ἐρώτηση ἦταν: «Θὰ μοῦ δίνατε ἕναν τίτλο γι' αὐτὴ τὴν πενηνταετία τῆς Ἑλλάδας;» Μιχάλης: «Δικό μου τίτλο; Ὅργη μὲ σουρντίνα!»

Ἕνας ἄνθρωπος 100 χρονῶν ποὺ ἐργάζεται, δρᾷ, τυφλὸς σχεδόν, καὶ ποὺ αἰσθάνεται ὀργὴ γιὰ τὴν κατάντια τοῦ τόπου του, στὴν οἰκοδόμησή του ὁποῖο συνέβαλε καὶ ὁ ἴδιος ὄχι καὶ λίγο, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος εἶναι νέος

5. «GK» τῆς Καθημερινῆς, 48, Δεκέμβριος 2011, σ. 86-92.

περισσότερο κι από τους νέους· θέλει να αλλάξουν τὰ πράγματα, να ξεφύγουμε από τὸν κλοιὸ τοῦ Ἱμπραήμ, ἀπὸ τοὺς ἀγράμματους, τοὺς ἀπαιδευτούς, τοὺς βάνουσους ποὺ θέλουν νὰ σώσουν τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ βία, δηλαδή θέλουν νὰ σώσουν τὸν ἑαυτὸ τους ἀπὸ τὸν Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Σαγιᾶ, ποὺ ζοῦν σήμερα στὴν ψυχὴ τῶν περισσότερων Ἑλλήνων.

Στὴ συνέχεια λαμβάνει τὸν λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Νικόλαος Κονομῆς καὶ λέγει γιὰ τὸν Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ τὰ ἑξῆς:

«Ὁ καθηγητὴς Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς, ποὺ ἀπεβίωσε πρόσφατα, ἦταν μία σημαντικὴ πανεπιστημιακὴ προσωπικότητα. Ἀνέμενα ὅτι κάποιος ἢ κάποιος ποὺ εἶναι ἐγγύτερα πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν τοῦ Κριαρᾶ θὰ ἐνημέρωναν τὴν Ὀλομέλεια, ὅπως συνηθίζεται. Ἀφοῦ ὅμως κανεὶς δὲν ἀνέλαβε τὸ ἔργο αὐτό, παρακαλῶ νὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ ἐκ τοῦ προχείρου νὰ ἀναφέρω κάτι ἀπὸ τὴν πλούσια σταδιοδρομία του. Ὁ Κριαρᾶς γεννήθηκε στὸν Πειραιᾶ καὶ ἀπεφοίτησε ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο στὰ Χανιά. Ἐσπούδασε φιλολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ ὑπηρέτησε γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ἀρκετὰ ὡς διευθυντὴς στὸ Κέντρο Μελέτης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Οἱ ἐρευνητικὲς του προσπάθειες ἀναφέρονταν στὰ πρώιμα ἔργα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ συγκεκριμένα στὸ κρητικὸ θέατρο, ἀπὸ ὅπου καὶ τὸ θέμα τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς του. Κι ἐνῶ ὅλες οἱ ἐρευνητικὲς του προσπάθειες κατέτειναν πρὸς μιὰ ἔδρα νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἐξηναγκάσθη ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ τραπεῖ πρὸς τὴ βυζαντινὴ φιλολογία, ὅπου καὶ ἐξελέγη καθηγητὴς τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας στὸ ΑΠΘ. Τὶς ἐργασίες του στὴ βυζαντινὴ φιλολογία δὲν γνωρίζω, παρά μόνο τὸ ἄρθρο του γιὰ τὸν Μιχαὴλ Ψελλὸ στὴ *Real Encyclopädie*.

Ὅταν τὸ καθεστῶς τῆς 21ης Ἀπριλίου τὸν ἔπαυσε ἀπὸ τὴ θέση του, ὁ Κριαρᾶς ἀνέλαβε τὴ σύνταξη βυζαντινοῦ λεξικοῦ, ὄχι γενικοῦ λεξικοῦ γιὰ τὴ βυζαντινὴ ἐν γένει γραμματεία ἀλλὰ εἰδικὰ ἀπὸ τὸ 1100 ἕως τὸ 1669. Ὁ ἴδιος, μὲ τὴ συνεργασία πάντοτε φοιτητῶν του, ἐξέδωκε δεκαπέντε τόμους καὶ λόγῳ τοῦ προχωρημένου τῆς ἡλικίας του παρεχώρησε τὸ ὑλικὸ στὸ Ἴνστιτούτο Ἑλληνικῆς Γλώσσας τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖο ἐργάζεται γιὰ τὴν ἀποπεράτωσή του καὶ ἤδη ἔχουν δημοσιευθεῖ τρεῖς ἀκόμη τόμοι, σύνολο δηλαδή δεκαοκτῶ τόμοι.

Ὁ ἀείμνηστος Κριαρᾶς καὶ μετὰ τὴ συνταξιοδότησή του συνέχισε μέχρι τέλους τὶς ἐκδοτικὲς του ἐργασίες στὰ μεσαιωνικὰ καὶ νεοελληνικὰ κείμενα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος ὡστόσο τῆς δραστηριότητάς του ἀφιέρωσε στὸ γλωσσ-

σικό ζήτημα. Ήταν ζηλωτής τοῦ ἔργου καὶ τῶν ιδεῶν τοῦ Ψυχάρη χωρὶς νὰ συμμερίζεται τίς γλωσσικὲς τοῦ ἀκρότητες. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων συνέβαλε στὴν ἀναγνώριση τῆς δημοτικῆς ὡς ἐπίσημης γλώσσας καὶ ἀργότερα ἦταν ἀπὸ τοὺς θερμοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος».

Ἡ Ὀλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγῆ εἰς μνήμην τῶν ἐκλιπόντων.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2014

Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΣΠΟΥΔΗ ΤΩΝ ΟΜΗΡΙΚΩΝ ΕΠΩΝ. ΜΝΗΜΗ ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Όταν έπετεύχθη ή αποκρυπτογράφηση τῆς μυκηναϊκῆς γραφῆς ἀπὸ τὸν Μ. Ventris τὸ 1952 δημιουργήθηκαν μεγάλες προσδοκίες ὅτι αὐτὴ θὰ βοηθοῦσε σημαντικὰ τὴ μελέτη τοῦ Ὀμήρου. Ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσή της ὡστόσο δὲν προέκυψε σοβαρὴ πρόοδος στὴ μελέτη τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Διαπιστώθηκαν μόνο ὁμοιότητες στὸ γραμματικὸ σύστημα καὶ στὸ λεξιλόγιο τῶν δύο ἰδιωμάτων καὶ μαζὶ ἡ διοικητικὴ, οικονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τῶν ἀνακτόρων. Σήμερα ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξῆς τῆς γραπτῆς ἐπικῆς ποίησης ἀνατολικῶν λαῶν, ἰδιαιτέρως τῶν Μεσοποταμίων καὶ τῶν Χετταίων, πιστεύεται ὅτι πολὺ πιθανὸν νὰ ὑπῆρχε καὶ στὴν Ἑλλάδα γραπτὴ ἐπικὴ ποίηση στὴ Μυκηναϊκὴ Ἐποχὴ, πράγμα πὺ ἐνισχύεται τώρα ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στὶς πινακίδες τῶν Θηβῶν τοῦ ὄρου λυραστάς, δηλαδὴ λυριστῆς, λυράρης. Ἔτσι μετὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β, τὸ μόνο πὺ μπορούμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ σκιαγραφήσουμε τὸν μυκηναϊκὸ κόσμον σ' ἀντίθεση μ' ἐκεῖνον τῶν ἐπῶν. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰδικὰ τὴν ὁμηρικὴ κοινωνία τὸ συμπέρασμα πὺ προκύπτει εἶναι ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη διατηροῦν μίαν ἀμυδρὴ μονάχα εἰκόνα τοῦ κόσμου πὺ ἀντιπροσωπεύουν οἱ πινακίδες καὶ ὅτι ὄχι μόνο ὀλόκληρο τὸ πολὺπλοκο κοινωνικὸ οἰκοδόμημα τῶν Μυκηναίων ἐξαφανίστηκε, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ μνήμη του ξεχάστηκε καὶ ὅτι λίγα μόνο σημεῖα ἐπαφῆς τῶν δύο κόσμων ἐπέζησαν. Ἔτσι γεννᾶται φυσιολογικὰ τὸ ἐρώτημα: πῶς συνέβη ὥστε ἓνα μέρος τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου νὰ

ἐπιζήσει στήν ἐπική ποίηση, ἀφοῦ ἓνα διάστημα 4-5 αἰώνων χωρίζει τή Μυκηναϊκή Ἐποχή ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς καί τή δυνατή καταγραφή τῶν ἐπῶν;

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ μᾶς φέρνει στοῦ θέμα τῆς σημερινῆς ὁμιλίας· εἰδικότερα στή Συγκριτική, ὅπως λέγεται, Σπουδῆ τῶν ἐπῶν ποῦ ἀνακαίνισε ὁ Milman Parry. Στή σύντομη ζωὴ του, βρῆκε τὴ δύναμη νὰ ταράξει τὰ λιμνασμένα νερά καί νὰ βγάλει στοῦ ὁμηρικὸ ζήτημα τὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀδιέξοδο, ὅπου τὴν εἶχαν ὀδηγήσει ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα τὰ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, οἱ Ἐνωτικοὶ καί οἱ Χωρίζοντες: αὐτοὶ δηλαδή ποῦ πρέσβευαν ὅτι ἓνας ποιητὴς συνέθεσε καί τὰ δύο ἔπη (Ἰλιάδα καί Ὀδύσεια) καί οἱ ἄλλοι ποῦ τὰ ἀπέδιδαν σὲ δύο διαφορετικοὺς ποιητές. Ἄλλοι μάλιστα προχώρησαν ἀκόμη πιὸ πολὺ: ὑποστήριξαν ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἦταν ἔργο πολλῶν ἀνώνυμων ποιητῶν καί ὅτι ὁ Ὅμηρος ἦταν ἓνας ἀπλὸς συμπιλητής. Ἀνατρέχοντας τὴ στιγμή αὐτὴ στοῦ παρελθόν δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλο νὰ δικαιολογήσει κανεὶς τίς προσπάθειες τῶν ὁμηριστῶν. Οἱ Ἐνωτικοὶ εἶχαν τὴν τάση νὰ ἀπορρίπτουν τὰ κελεύσματα τοῦ λογικοῦ, ἐνῶ οἱ Ἀναλυτικοὶ ἐσφαλλὰν κάνοντας μεγάλη χρῆση τοῦ λογικοῦ τους. Ἄν οἱ Ἀναλυτικοὶ ἦταν κατὰ κανόνα πνευματικότεροι, δὲν ἦταν ὅμως προικισμένοι μὲ τὸ ἀναγκαῖο λογοτεχνικὸ αἶσθημα. Γιὰ τὸν Wilamowitz, γιὰ παράδειγμα, ἡ Ἰλιάδα ἦταν ἓνα ἄθλιο συμπίλημα. Μεταξὺ ἄλλων πίστευε ὅτι ὁ Ὅμηρος χρησιμοποίησε διάφορα πρόωγα ποιήματα καί ὅτι μεταγενέστεροι ποιητές εἶχαν κάνει προσθήκες ἢ μετέβαλαν τὸ ἔργο του. Ὅσο καί ἂν καταδικάζει κανεὶς τέτοιες κρίσεις, εἶναι δύσκολο νὰ δεῖ πῶς ἦταν δυνατόν νὰ προκύψουν καλύτερες ἀπαντήσεις μὲ τὴν ὀρθολογικὴ προσέγγιση ποῦ χρησιμοποιοῦσε ἀφειδῶς ἡ λεγόμενη «ἀνώτερη κριτική», ἡ κριτικὴ δηλαδή ἐκείνη ποῦ ἐφαρμόστηκε στὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης καί ἡ ὅποια συνήθως ἀντιτίθεται στήν αὐστηρὴ φιλολογικὴ κριτικὴ, ὅπως τὴ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν κλασικὴ φιλολογία. Γιὰ παράδειγμα, ἡ συνηθισμένη γνώμη ὅτι στίχοι ποῦ ἐπαναλαμβάνονται ἢ ἠχηρὲς φράσεις εἶναι ἀπόδειξη φθορᾶς καί παρεμβολῶν στὰ κείμενα, ἀπλούστατα δὲν ἔχει θέση στή μελέτη τοῦ Ὀμήρου. Ἀκόμη πιὸ σοβαρὸ σφάλμα ἦταν ἡ σιωπηρὴ προϋπόθεση ὅτι ποίηση καί πεζὸς λόγος διέπονται ἀπὸ τὴν ἴδια λογικὴ, σὲ σημεῖο ποῦ οἱ ἐπιφανειακὲς ἀσυνέπειες τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν νὰ θεωροῦνται ἱκανὰ ἐπιστημονικὰ κριτήρια γιὰ ν' ἀποδείξουν τὴν πολλαπλότητα τῶν δημιουργῶν τῶν ἐπῶν.

Ὅμως τὸ ἔργο τοῦ Ὀμήρου ποτὲ δὲν θὰ ἱκανοποιήσει τὰ πολλὰ κριτήρια, ἱστορικά, φιλολογικά καὶ γλωσσολογικά, πού τοῦ φόρτωσε ὁ 19ος αἰώνας. Δὲν ἔννοῶ ὅτι ἡ ποίηση εἶναι ἀσύδοτη καὶ μπορεῖ νὰ παραβιάζει λογικὴ καὶ συνέπεια, ἀλλὰ ὅτι μονάδα τῆς ποίησης δὲν εἶναι ἡ ἰδέα ἢ τὸ γεγονός, μὰ ἡ εἰκόνα, καὶ ὅτι, ὅπου ὑπάρχει σύγκρουση ἀνάμεσά τους, ἡ εἰκόνα πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ. Ποίηση πού ἡ σύλληψή της ἔγινε μὲ εἰκόνες καὶ ἡ ἐκτέλεσή της ἀκολούθησε ἕνα τυπικὸ ἐνωτικὸ σχέδιο μπορεῖ νὰ ζητησῆ ν' ἀναλυθεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῶν κινητῶν δυνάμεων της καὶ τὴν οὐσιώδη πορεία τῆς σύνθεσής της. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπινος λόγος, ἀνήκουν στὰ ἄλογα ἐπίπεδα τῆς ἀνθρώπινης δημιουργικότητας, καὶ μερικὰ εἶναι σχεδὸν ὑποσυνείδητα. Ὅστόσο, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐντροφήσῃ κανεὶς σὲ ψυχολογικὲς ἔρευνες γιὰ ν' ἀντιληφθεῖ τὰ ἀποτελέσματά τους: ὅτι τὸ τέρμα κάθε ποιητικῆς πορείας εἶναι ἡ ἴδια ἢ ποιητικὴ εἰκόνα, σ' ὅλη της τὴν περίπλοκη καθαρότητα. Κατὰ συνέπεια στὴ λογικὴ τῶν εἰκόνων, στὴν κανονικὴ διαδοχὴ τῆς ποιητικῆς σύλληψης καὶ στὴν τυπικὴ δομὴ της πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἡ ἐνότητα ἢ ἡ ἔλλειψη ἐνότητας ἐνὸς ποιήματος. Ὅταν ὁ Ὀμηρὸς ἀναλυθεῖ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτή, ὄχι μόνον δὲν διαλύεται σὲ μιὰ πληθώρα μικρότερων ποιητικῶν ἔργων, ἀλλὰ ἀποκαλύπτει κάτι ἀπὸ τὸ ἀνάστημα πού εἶδε σ' αὐτὸν ἡ ἀρχαιότητα. Τὸ τυπικὸ τοῦ ἀφηγηματικὸ σύστημα εἶναι πολὺπλοκο καὶ ἐκθαμβωτικὸ, οἱ εἰκόνες τοῦ ἀναπόφευκτα ἀρμαθιάζονται σὲ σύμβολα πού ἀποκτοῦν τὴν πιὸ βαθιὰ σημασία: πάνω ἀπ' ὅλα τὸ πιὸ βασικὸ καὶ πιὸ κεντρικὸ ὄραμα τῆς ποίησής του, τὸ ἥρωικὸ στοιχεῖο, ἐπιβάλλει τὴν πιὸ ἀνεξάλειπτη σφραγίδα ἐνότητας ἢ θους πάνω σ' ὅλο τὸ σχέδιο.

Ἡ ἐδραία θέση τῶν Ἐνωτικῶν βασιζόταν σ' ἕνα ἀριθμὸ προσεκτικῶν εἰδικῶν μελετῶν. Ἐξάλλου δὲν εἶναι πιὰ ἀπαραίτητο νὰ ἀνασχευάζει ὁ μελετητὴς τοῦ Ὀμήρου ἕνα πρὸς ἕνα τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν Ἀναλυτικῶν, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι μὲ τίς ἀσυμφωνίες τους καὶ τὴν ὑπερβολικὴ νοημοσύνη τους ζημίωσαν τὴν ὑπόθεσή τους. Κάποια ὡστόσο γνώση τῆς ἱστορίας τοῦ ὀμηρικῶν προβλήματος εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητη, γιατί, παρ' ὅλη τὴν ἀποτυχία τους, οἱ θεωρίες πού ἀναπτύχθηκαν ἦταν τὸ τίμιο καὶ ἴσως ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα ἐνὸς ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἔργα γιὰ τίς ὀμηρικὲς σπουδές: ἔννοῶ τὸ περίφημο ἔργο *Prolegomena ad Homerum* (1794), γραμμéνο ἀπὸ τὸν Friedrich August Wolf (1759-1824), ἕνα τυπικὸ Γερμανὸ ἐπαναστάτη τοῦ πνεύματος, πού οὐσιαστικὰ συνόψισε τίς ἐπικρατούσες ἀπόψεις.

Γιὰ λίγα βιβλία στοὺς νεότερους χρόνους μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι δημιούργησαν τέτοιο σάλο ἢ τόσο εὐρεία διάσταση γνώμων, ὅπως τὸ ἔργο αὐτό. Παρόλο ποὺ σήμερα πολὺ λίγο διαβάζεται ἀπὸ τοὺς φιλολόγους, τὰ συμπεράσματά του βρίσκονται παντοῦ· ἡ ἀμφιβολία ποὺ ἔσπειρε στὰ στήθη τῶν φιλολόγων —ποὺ ἀπὸ φυσικό τους εἶναι καχύποπτοι— γιὰ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ὀμήρου γέμιζε ἀκόμα τὴν ἀτμόσφαιρα σὲ τέτοιο βαθμὸ, ποὺ ὡς πρὶν 80 χρόνια θεωροῦνταν σημάδι ἀπλοϊκότητος νὰ πιστεύει κανεὶς ὅτι ὁ Ὀμηρος συνέθεσε καὶ τὰ δύο ἔπη. Παρ' ὅλη τὴ στροφή ποὺ σημειώθηκε σήμερα στὶς γνώμες τῶν φιλολόγων, ὁ Wolf πρέπει νὰ τιμᾶται ὡς ὁ ἰδρυτὴς ὄχι μόνον τῆς σχολῆς ποὺ κατατεμάχισε τὸν Ὀμηρο, ἀλλὰ γενικότερα ὅλων τῶν νεότερων ὁμηρικῶν σπουδῶν. Ἀκόμα προσπαθοῦμε νὰ βροῦμε τὴν ἀπάντησιν στὰ ἐρωτήματα τοῦ Wolf, κι ἂν οἱ δικές μας ἀπαντήσεις διαφέρουν σημαντικὰ ἀπὸ τὶς δικές του, δύσκολα μποροῦμε νὰ ἀγνοήσουμε τὶς μαρτυρίες ποὺ ἦταν διαθέσιμες καὶ ποὺ ὁ ἴδιος ἐπικαλέστηκε. Ἐπιπλέον, ἂν δὲν εἶχε θέσει τὰ ἐρωτήματα αὐτά, ἀκόμα θὰ θεωρούσαμε τὸν Ὀμηρο ἕνα εἶδος Ὀρφέα ποὺ σηκώθηκε μιὰ μέρα, ἔκρουσε τὴ θεσπέσια λύρα του καὶ δημιούργησε τὴν πεμπτοῦσία τῆς ἐπικῆς ποίησης. Τὰ Προλεγόμενα, ἕνα ἀριστούργημα λατινικοῦ ὕφους, ἦταν ἕνα ἀποσπασματικὸ δοκίμιο ποὺ ἀποδείκνυε τὴν ἀποσπασματικὴ φύσιν ἑνὸς κλασικοῦ κειμένου ἢ ἐνότητά τοῦ ὁποίου καὶ ἡ τελειότητα δὲν ἔπαυσαν νὰ δεσπόζουν στὴ φαντασία μας, καὶ ἀνοιξε τὸν δρόμο γιὰ ἕναν ἐπιστημονικὸ κλάδο ποὺ ἡ κλασικὴ φιλολογία δὲν ἔχει ἀκόμη ξεπεράσει ἐντελῶς στὴν ἐποχὴ μας. Οἱ περισσότεροι φιλόλογοι τὸν εἶδαν ὡς τὸν ἄνθρωπο ποὺ «ἀνοιξε τὰ μάτια τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν μεταγενέστερων στὴ μοναδικὴ ἱστορικὴ θέσιν τῆς ὁμηρικῆς ποίησης» καὶ ὅτι ἐγκαινίασε μιὰ νέα ἐποχὴ στὴν ἱστορία τῆς κλασικῆς φιλολογίας μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἱστορικῆς μεθόδου.

Τὸ βασικὸ ἐρώτημα ποὺ ἔθεσε ὁ Wolf ἦταν: «Μποροῦσε νὰ γράψῃ ὁ Ὀμηρος;». Τὸ ἴδιο ἐρώτημα εἶχε βέβαια τεθεῖ νωρίτερα ἀπὸ Ἄγγλους κυρίως φιλολόγους, καὶ ὁ ὀξυνοότερος φιλόλογος ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὁ Richard Bentley, ἐξέφρασε ἤδη τὸ 1713 τὴ γνώμη πὼς ὁ Ὀμηρος ἔγραψε ἕναν ἀριθμὸ ποιημάτων καὶ ραψωδιῶν γιὰ νὰ τραγουδηθοῦν ἀπὸ τὸν ἴδιο, μὲ μικρὴ ἀμοιβή γιὰ διασκέδαση σὲ γιορτὲς καὶ ἄλλες ἐπίσημες ἡμέρες ... καὶ πὼς τὰ χαλαρὰ ἐκείνα τραγούδια συνδέθησαν μεταξὺ τους μὲ τὴ μορφή ἑνὸς ἐπικοῦ ποιήματος, στὴν ἐποχὴ τοῦ Πεισιστράτου, 500 περίπου χρόνια ἀργότερα. Πιὸ συστηματικὴ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς ὑπόθεσης ὅτι ὁ Ὀμηρος γινώριζε τὴ γραφὴ προῆλθε ἐνωρίτερα ἀπὸ τὸν Robert Wood, ποὺ εἰσηγήθηκε ὅτι οἱ

διάφορες ραψωδίες συντέθηκαν προφορικά, πράγμα που ήταν γνωστό στον Wolf. Ωστόσο ο Wolf ήταν ο πρώτος που επιχειρήσε να κάνει μια εκτίμηση του τί θα σήμαινε στην πραγματικότητα ή πιθανή «ἀγραμματοσύνη» του Όμηρου και να πλησιάσει την προφορικότητα τῶν ἐπῶν.

«Ἡ λέξι βιβλίον δὲν βρίσκεται πουθενὰ στὸν Ὅμηρον», ἔγραφε, «τὸ ἴδιο ἢ λέξι γραφή· τίποτα σὲ τόσες χιλιάδες στίχους δὲν εἶναι ρυθμισμένο γιὰ ἀνάγνωσι, τὸ κάθε τι εἶναι γιὰ ἀκρόασι· δὲν ὑπάρχουν <γραπτές> συμφωνίες ἢ συνθῆκες· δὲν ὑπάρχουν ἀναφορές σὲ παλαιούς χρόνους παρὰ μόνο μνήμη καὶ φήμη καὶ μνημεῖα χωρὶς γραφή» (κεφ. 20).

Τὸ ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς τότε ὅτι ὁ Ὅμηρος γνώριζε τὴ γραφὴ φαινόταν δικαιολογημένη ὑπόθεσι. Δὲν ἦταν γνωστὴ ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ πιὸ παλιὰ ἀπὸ τὸ 700 π.Χ. καὶ ὁ Ὅμηρος πιστευόταν ὅτι ἔζησε τὸν 11ο αἰώνα. Ἄλλοι δὲν ὁ Ὅμηρος δὲν μπορούσε νὰ γράψῃ, τότε ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ Ὀδύσεια ἦταν συνθέσεις προφορικές, μὰ τόσο μακρὲς που ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀπομνημονευθοῦν ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν καταπληκτικὴ δύναμη τῆς μνήμης τῶν ἀρχαίων· τὰ ἐπεισόδιά τους θὰ πρέπει τότε νὰ εἶναι τὸ ἔργο πολλῶν αἰοιδῶν, καὶ ἀργότερα, στὴν ἐποχὴ τοῦ Πεισιστράτου, συγκεντρώθηκαν καὶ ὑπέστησαν ἐπεξεργασία γιὰ νὰ καταλήξουν στὰ δύο ἔπη που ἔχουμε σήμερα. Τὸ τελευταῖο σημεῖο ἦταν καὶ τὸ πιὸ ἀδύνατο στὴ θεωρία τοῦ Wolf, γιὰτι οἱ μαρτυρίες που ἔχουμε σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Πεισιστράτου στὰ ὀμηρικὰ ἔπη εἶναι μεταγενέστερες καὶ ἀντιφατικές. Ὁ Wolf ἤλπιζε νὰ ἀναπτύξῃ τις λεπτομέρειες τῆς θεωρίας του ἐκδίδοντας τὰ ἔπη, μὰ οἱ περιπέτειες τῶν τελευταίων εἴκοσι χρόνων τῆς ζωῆς του στοὺς Ναπολεόντειους πολέμους δὲν τοῦ τὸ ἐπέτρεψαν. Ἔτσι μᾶς ἄφησε ἓνα βιβλίον ἐξαιρετικὰ ἐνοχλητικὸ καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ του ἀνεπίδεκτο ἀνασκευῆς. Ἡ Εὐρώπη ὀλόκληρη ἔφριξε μὲ τὴν ἐκθρόνισι τῆς σεβασμίας μορφῆς τοῦ Ὀμήρου· οἱ εὐλαβεῖς γύρισαν τις πλάτες θεωρώντας τὸν Wolf ἓνα εἶδος ἀντίχριστου, τὸ ἔργο του ἓνα «φιλολογικὸ ἀνοσιούργημα» καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του ἓνα εἶδος «εικονοκλαστῶν».

Μὰ οἱ ἀντίπαλοί του ἔπρεπε ν' ἀποδείξουν εἴτε ὅτι ἡ γραφὴ ἦταν τόσο παλιὰ ὅσο καὶ ὁ Ὅμηρος, εἴτε ὅτι ἡ ἀνθρώπινι μνήμη μπορούσε νὰ κάνει ἀπίστευτα κατορθώματα, καὶ γιὰ τὴν ὥρα οὔτε τὸ ἓνα φαινόταν δυνατὸ οὔτε τὸ ἄλλο. Περισσότερο ἀπὸ ἓναν αἰώνα οἱ ἐπιστήμονες ἀντιμετώπισαν τὸ πρόβλημα ἥρωικά, μὰ δίχως ἀποτέλεσμα, ἐπιχειρώντας νὰ ξεχωρίσουν τὰ παλαιότερα ἀπὸ τὰ νεότερα στρώματα τῆς σύνθεσης, τὸ ἔργο τῶν «πρωτοτύπων» ποιητῶν ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν «συμπλητῶν», τις παρεμβολές τῶν διαφό-

ρων έποχών, τις αντίφάσεις, τους άναχρονισμούς και τὰ παρόμοια. Μέχρι τόν καιρό τῆς μεγάλης έκδοσης τῆς *Ίλιάδας* από τόν Leaf, στίς άρχές του 20οῦ αἰώνα, τὸ χάος τῶν όμηρικῶν σπουδῶν συναγωνιζόταν τόν μυθικό λαβύρινθο. Παρ' όλη όμως τῆ σύγχυση πού διαρκῶς αύξανόταν και πού έδειχνε καθαρά ότι ἡ μέθοδος πού ακολουθεῖτο ἦταν άποτυχημένη, κανείς δέν εἶχε τὴν τόλμη νά γυρίσει στήν ένωτική άποψη. Και ό G. Murray, άφοῦ όργωσε κυριολεκτικά τόν χῶρο του έλληνικοῦ έπους, σημείωσε στὸν πρόλογο τῆς 4ης έκδοσης του βιβλίου του *The Rise of the Greek Epic* (Oxford 1934) πῶς έκτός από τόν Dregur στή Γερμανία δέν μπορούσε πιά νά βρεῖ άλλον Ένωτικό!

Μεγάλη εἰρωνεία τῆς τύχης ἦταν τὸ γεγονός ότι στὸν ἴδιο πρόλογο ό G. Murray άναφερόταν και στίς δύο μονογραφίες του Milman Parry. Τὸ όνομα αὐτὸ σημειώνει τὸ δεύτερο σημεῖο στροφῆς στίς νεώτερες όμηρικῆς σπουδές. Κατόρθωμά του ἦταν ότι έδειξε κάτι πού οι άλλοι εἶχαν ύποψιαστεί ἢ ύποθέσει, ότι δηλαδή ἡ ποιητική γλώσσα του Όμήρου εἶναι από τὴν άρχή μέχρι τὸ τέλος ένα παραδοσιακὸ ἰδίωμα, με ὕλικὸ μιὰ τεράστια συλλογή τυπικῶν φράσεων (formulae), πού έπινοήθηκαν άκριβῶς για νά έπιτρέπουν σ' έναν ποιητῆ νά συνθέτει κατὰ τὴν έκτέλεση του έργου του στίχους και νά άφηγεῖται μιάν ἱστορία σύμφωνα με τὴν παράδοση χωρίς τὴ βοήθεια τῆς γραφῆς. Στίς δύο του διατριβές (γραμμένες στὰ Γαλλικά με τὴν καθοδήγηση του Γάλλου γλωσσολόγου και μετρικοῦ A. Meillet), στὰ άρθρα του και στή μεγάλη συλλογή του σερβοκροατικῶν προφορικῶν έπῶν πού δημοσιεύτηκε μετὰ τὸν θάνατό του, ό Parry γυρίζοντας πίσω στὸ άρχικὸ έρώτημα του Wolf του έδωσε μιὰ καινούργια άπάντηση· μ' ένα κεραυνοβόλο χτύπημα ύπερφαλάγγισε τις συμπαγεῖς τάξεις τῶν Αναλυτικῶν και κατέστησε με μιὰς παλαιωμένες τις έρευνες ενός όλόκληρου αἰώνα. Ἡ καταπληκτική του άπάντηση με δύο λέξεις εἶναι ἡ έξῆς: ό "Όμηρος δέν ἦταν άνάγκη νά γράφει για νά μπορέσει νά συνθέσει τὰ έπη. Άλλωστε ἡ βασική αὐτῆ ἰδέα εκφράστηκε ἤδη από τὸν Ἰώσηπο τὸν 1ο μ.Χ. αἰώνα: φασίν οὐδὲ τοῦτον (τὸν Όμηρο) έν γράμμασι τὴν αὐτοῦ ποίησιν καταλιπεῖν, αλλά διαμνημονευομένην εκ τῶν άσμάτων ὕστερον συνθεῖναι (Κατ' Άπίωνος 1.12), αὐτὸ σὲ τελευταία άνάλυση σημαίνει ότι ό Όμηρος ἦταν προφορικὸς ποιητῆς¹.

1. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα παραδοσιακῆς ποίησης πού καταγράφηκε πολλούς αἰῶνες άργότερα από τὴ δημιουργία της εἶναι οι Ἰνδοί ύμνοι τῆς Ριγκβέδας, πού καταγράφηκαν στὰ μέσα τῆς 1ης χιλιετίας μ.Χ., ένῶ ἡ σύνθεσή τους άνάγεται και πρὶν από τὸ 1000 π.Χ.

Ἡ τεχνική τῆς προφορικῆς σύνθεσης μποροῦσε νὰ μελετηθεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἀγράμματος τραγουδιστὲς τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ ἡ ἔρευνα ἀπέδειξε τὶς σχεδὸν ἀπεριόριστες δυνατότητες σύνθεσης μὲ τὴ βοήθεια τῶν τυπικῶν φράσεων. Ὁ Parry κατέγραψε στὸ ἀνατολικὸ Μαυροβούνιο, ἐκτὸς ἄλλων, ἓνα ποίημα ποὺ πλησίασε τὸ μῆκος τῆς Ὀδύσσειας καὶ ποὺ ἦταν, ὅπως ἀφηρόταν νὰ ἐνοηθεῖ, ἀξιόλογο σὲ ποιότητα, πράγμα ποὺ διαψεύσθηκε ὅταν ἐκδόθηκε (pretty poor stuff). Τὸ ποίημα εἶναι κατώτερο καὶ ἀπὸ τὰ δύο ὁμηρικὰ ἔπη σὲ διηγηματικὴ καὶ δραματικὴ τέχνη. Ἡ ἀντιστοιχία ὡστόσο μὲ τὸ γιουγκοσλαβικὸ ἔπος γινόταν τώρα ἀπτή: δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ τεμαχίσει κανεὶς τὰ ἔπη σὲ μικρότερα ποιήματα γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐξηγήσει τὴ δημιουργία τους, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε, ὅταν συντίθεντο, πένα καὶ χαρτί. Ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Wolf εἶδε, οἱ Μοῦσες ἦταν πράγματι κόρες τῆς Μνημοσύνης, ἀλλὰ ἡ μνήμη τῶν ἀρχαίων μὲ τὴ βοήθεια τῶν «τυπικῶν φράσεων» ἦταν ἱκανὴ γιὰ μεγαλύτερα δημιουργικὰ ἔργα ἀπ' ὅ,τι φαντάστηκε ὁ Wolf.

Στὴν πρώτη του ἐργασία (1928) ὁ Parry ἔδειξε ὅτι στὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ὁ συνδυασμὸς ὀνόματος-ἐπιθέτου ἦταν μέρος ἐνὸς ἀφάνταστα πολύπλοκου σχεδίου «τυπικῶν φράσεων» ποὺ εἶχε ὁ ποιητὴς στὴ διάθεσή του, ὥστε νὰ τοῦ ἐπιτρέψει νὰ ἐκφράσει εὐκόλα μιὰ ἰδέα του μέσα στὰ ὅρια ἐνὸς στίχου. Ἐξαιτίας τῆς ἑλλειψῆς ὕλικου ἦταν ἀδύνατο ν' ἀποδείξει ὅτι ὅλοι οἱ συνδυασμοὶ ὀνόματος-ἐπιθέτου τοῦ τύπου πολὺτλας δῖος Ὀδυσσεύς, εὐκνήμιδες Ἀχαιοί, λευκώλενος Ἥρη, γλαυκῶπις Ἀθήνη κ.ἄ. ἦταν «τυπικοί», μὰ ἡ ἀναλογία ὅσων ἦταν δυνατὸ ν' ἀποδειχθεῖ ὅτι ἦταν τέτοιοι ἦταν ἀρκετὰ μεγάλη ὥστε νὰ γίνεи φανερό ὅτι ἓνα τέτοιο ὕφος δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ εἶναι τὸ ἔργο ἐνὸς ποιητῆ καὶ ὅτι ἦταν ἐπομένως παραδοσιακό. Πρέπει γιὰ πολλὰ χρόνια νὰ ἦταν «ὑπὸ κατασκευῆ» καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἀπαιτήθηκαν οἱ προσπάθειες πολλῶν ποιητῶν. Τὸ συμπέρασμα ἦταν ὅτι τὸ «ὕφος» αὐτὸ ἀνῆκε στὴν παράδοση καὶ ξεχώριζε ἀπὸ τὸ ὕφος ἄλλων ἐπῶν, π.χ. τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ρόδου ἢ τοῦ Βιργίλιου. Οἱ ποιητὲς αὐτοὶ μιμοῦνταν τὸν Ὅμηρο, μὰ συνέθεταν μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Σ' αὐτοὺς τὸ ἐπίθετο ἦταν ἓνα λογοτεχνικὸ εὑρημα ποὺ χρησίμευε γιὰ νὰ μεταδώσει ἓνα («ἐπικό») ἄρωμα στοὺς στίχους τους· στὰ ὁμηρικὰ ὅμως ποιήματα τὸ ἐπίθετο —εἴτε τὸ παραδοσιακὸ εἴτε τὸ κοσμητικὸ— ἐπιβαλλόταν στὸν ποιητὴ ἀπὸ τὶς μετρικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ στίχου καὶ ἦταν ἀναγκαῖο καὶ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ὕφους του. Οἱ ἀπαιτήσεις δηλαδὴ τῆς στιχοιουργίας δημιούργησαν τὸ «τυπικό», τὸ παραδοσιακὸ ὕφος ὅπου ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου δὲν ἦταν πάντοτε ἢ πιὸ ἀρμόζουσα γιὰ

τὴν ἔννοια τοῦ χωρίου. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ Ὅμηρος θυσιάζε τὴν ἀκρίβεια τῆς σκέψης γιὰ χάρη τῆς διευκόλυνσης τῆς στιχουργίας.

Ὅταν πλησίαζε κανεὶς τὰ ἔπη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτή, τότε πολλὲς ἀπὸ τὶς δυσκολίες ποὺ προβάλλονταν λύνονταν ἢ τουλάχιστον γίνονταν κατανοητές, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀνάγκη ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν κριτικὴ μέθοδο ποὺ εἶχε πάντα μπροστά του ὁ Parry. Στὴ συμπληρωματικὴ διατριβὴ του (1928) ἐξέτασε ἀπὸ τὴν ἴδια σκοπιὰ δύο εἶδη μετρικῆς ἀνωμαλίας· τὴ χασμωδία καὶ τὰ βραχέα φωνήεντα ποὺ ἔπρεπε νὰ μετρηθοῦν ὡς μακρὰ (ἐπικὴ ἔκταση) ἐξαιτίας τῆς θέσης τους στὸν στίχο. Ὁ ποιητὴς, βάζοντας τὶς «τυπικὲς φράσεις» τὴ μιὰ πλάι στὴν ἄλλη γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν στίχων, κάποτε ἔβρισκε ὅτι στὸ σημεῖο τῆς σύνδεσής τους δημιουργοῦνταν μετρικὴ ἀνωμαλία, π.χ. συνέβαινε μιὰ τυπικὴ φράση ποὺ τελείωνε σὲ φωνῆεν νὰ ἐπιβάλλονταν νὰ ἐνωθεῖ μὲ μιὰ ἄλλη ποὺ ἄρχιζε ἐπίσης μὲ φωνῆεν, καὶ ἡ ἐκθλιψὴ τοῦ ἑνὸς φωνήεντος θὰ ἄφηνε τὸν στίχο μικρότερο κατὰ μιὰ συλλαβή· ἢ μιὰ «τυπικὴ φράση» ποὺ ἔληγε σὲ βραχὺ φωνῆεν ποὺ ἀκολουθοῦνταν ἀπὸ ἀπλὸ σύμφωνο ἔπρεπε νὰ ἐνωθεῖ μὲ μιὰν ἄλλη ποὺ ἄρχιζε μὲ φωνῆεν. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ὁ ποιητὴς προτιμοῦσε νὰ ἀγνοήσει τὴν ἀνωμαλία παρὰ νὰ μεταβάλλει τὸν λογότυπο ποὺ ἦταν γι' αὐτὸν ὁ κατάλληλος τρόπος γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν ἰδέα του. Ἄλλη αἰτία γιὰ παρόμοιες μετρικὲς ἀνωμαλίες, ὑπέδειξε ὁ Parry, ἦταν ὁ σχηματισμὸς τυπικῶν φράσεων κατ' ἀναλογία ἄλλων. Τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει κάποια σημασία, γιὰτὶ ἐξηγεῖ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο δημιουργοῦνταν οἱ τυπικὲς φράσεις. Ἀπὸ τὰ πιὸ κοινὰ καὶ πιὸ φανερά παραδείγματα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ πτώσης ἑνὸς ὀνόματος καὶ ἐπιθέτου, π.χ. μέρορες ἄνθρωποι ἀπαντᾷ στὸ τέλος τοῦ Σ 288, καὶ ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ ἐπιθέτου πρέπει νὰ ὑπολογισθεῖ μακρὰ. Γιὰ νὰ ἐννοήσουμε πῶς συνέβη αὐτὸ τὸ πράγμα θὰ πρέπει νὰ παραβληθεῖ ὁ στίχος αὐτὸς μὲ ἄλλα παραδείγματα ὅπου ὁ στίχος τελειώνει μὲ τὴ φόρμουλα μερόπων ἀνθρώπων (Σ 342, Σ 490, Υ 217). Ἡ τροποποίησι τῆς τυπικῆς φράσης προκάλεσε μετρικὴ ἀνωμαλία, ποὺ ὁ ἀοιδὸς ἦταν διατεθειμένος νὰ παραβλέψει γιὰ νὰ μὴ χαλάσει τὸ σχέδιό του μὲ τὶς τυπικὲς φράσεις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συνεχίσει καὶ νὰ δείξει λεπτομερῶς πῶς ὁ Parry ἐφάρμοσε τὴ λυδία λίθο τοῦ παραδοσιακοῦ ὕφους στὶς φαινομενικὲς ἀσυνέπειες ποὺ οἱ κριτικοὶ εἶχαν διαπιστώσει στὰ ὀμηρικὰ ποιήματα. Ἐλλείψει χρόνου εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀρκεστοῦμε στὰ παραπάνω δείγματα. Ὅ,τι πρέπει νὰ ὑποδειχθεῖ ἀκόμα στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ὅτι ὁ Parry στὰ

πρώτα του έργα σκεφτόταν μόνο για τὸ παραδοσιακὸ ὕφος ποὺ δημιουργήσε ἢ ἀνάγκη γιὰ μιὰ εὐκόλη στιχουργία. Ἡ «προφορικὴ» φύση τοῦ ὕφους αὐτοῦ δὲν εἶχε ἀκόμη γεννηθεῖ στὸ μυαλό του. Δηλαδή δὲν ἀντιλήφθηκε ἀκόμη ὅτι ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ εὐκόλη στιχουργία πηγάζε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ποιήματα συνθέτονταν προφορικά. Καὶ ἡ εἰρωνεία τῆς τύχης: ἀρχικὰ ἡ συμβολὴ του θεωρήθηκε ὅτι διαψεύδει κατευθείαν τὴν ὑπόθεση τῶν Ἑνωτικῶν γιὰ ἓναν ποιητῆ.

Τὸ γεγονὸς τῆς προφορικῆς σύνθεσης καθιστᾷ ἀναγκαῖα ὀρισμένα τεχνάσματα, ὅπως ὁ διασκελισμὸς τοῦ στίχου, γιὰ νὰ κρατήσουν τὴν αὐτοσχέδια στιχουργικὴ. Ἡ πρώτη ἔκφραση τοῦ γεγονότος αὐτοῦ βρίσκεται σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸν διασκελισμὸ στὸν ὁμηρικὸ στίχο. «Ὁ Ὅμηρος», ἔγραφε, «πιεζόταν ὅλο καὶ πιὸ πολὺ νὰ κάνει χρῆση τοῦ διασκελισμοῦ, ὅταν ἡ ἔννοια ἦταν πλήρης στὸ τέλος τοῦ στίχου ἀλλὰ ἡ πρόταση συνεχιζόταν στὸν ἐπόμενον στίχο. Ἡ προφορικὴ στιχουργία ἐξαιτίας τῆς ταχύτητος τῆς σύνθεσης πρέπει νὰ γίνεται κυρίως μὲ τὴν προσθετικὴ τεχνικὴ. Ὁ τραγουδιστὴς (τὴ στιγμὴ τῆς σύνθεσης) δὲν ἔχει χρόνο γιὰ τὴν ὠραία ἰσορροπία ἢ τὴν ἀντιθέσεις (γνωρίσματα) τῆς ὥριμης καὶ ἀργῆς σκέψης· πρέπει νὰ παρατάξει τὶς λέξεις του κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ τοῦ ἀφήνουν ἀρκετὴ ἐλευθερία γιὰ νὰ τελειώσει τὴν πρόταση ἢ νὰ τὴν ἐπιμηκύνει καθὼς ἡ διήγησις καὶ οἱ ἀνάγκες τοῦ στίχου τὸ ἀπαιτοῦν». Τὸ μεγαλεῖο τοῦ ποιητῆ ἔγκειται ὄχι στὶς ἀριστες ιδέες του ἀλλὰ στὸ γεγονὸς ὅτι χρησιμοποίησε μὲ ἐπιτυχία τὴν παραδοσιακὴ μέθοδο πραγματοποιώντας ἔτσι τὴ νέα ιδέα τῆς ποιητικῆς τέχνης, δηλαδή τῆς προφορικῆς. Στὸ τελευταῖο ἄρθρο του ἐφαρμόζει τὴν προφορικὴ θεωρία στὰ προβλήματα τῶν ξένων, τεχνητῶν, ἀρχαϊκῶν καὶ διαλεκτικῶν στοιχείων στὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Στὸ μεταξὺ εἶχε ἐγκύψει στὴ μελέτη τῆς ἠρωικῆς ποίησης ἄλλων λαῶν, ὅπως δείχνουν οἱ σημειώσεις στὸ τελευταῖο του ἄρθρο.

Ὁ Parry ἔδειξε ὅτι ὁ λογότυπος καὶ τὰ συστήματά του ἦταν χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ ὁμηρικῶ ὕφους. «Βέβαια», ἔγραφε, «εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ λεκτικοῦ ποῦ, ὅπως τὸ ζήτημα τῆς δημιουργίας τοῦ ὕφους, ἀποδεικνύει ἀπὸ τὴν ἔκτασή του καὶ μόνο ὅτι τὸ ὁμηρικὸ ὕφος εἶναι προφορικόν... Χωρὶς νὰ γράφει ὁ ποιητὴς μπορεῖ νὰ φτιάξει τοὺς στίχους του μόνον ἂν ἔχει λεκτικὸ μὲ τυπικὲς φράσεις ποῦ θὰ τοῦ δώσει ἕτοιμες τὶς φράσεις του καὶ μάλιστα μὲ τέτοιο τρόπο ποῦ μὲ τὸ παραμικρὸ πρόσταγμα τοῦ ποιητῆ θὰ συνδεθοῦν ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη σ' ἓνα ἀδιάσπαστο σύστημα ποῦ θὰ συμπλη-

ρώσει τούς στίχους του και θα φτιάξει τις προτάσεις του». Όταν μελέτησε τη γλώσσα του Όμηρου ως γλώσσα τῆς προφορικῆς ποίησης ἔδωσε πολὺ πληρέστερη περιγραφή τοῦ ὕφους αὐτοῦ και ὕστερα προχώρησε νὰ δείξει μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅτι ἡ γλώσσα τῆς προφορικῆς ποίησης ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα ἀρχαῖκά, στοιχεῖα ξένα και στοιχεῖα φτιαχτά, ὅπως κι ἀπὸ διαλεκτικὰ στοιχεῖα, και τὴν ἀποψή του αὐτὴ ἐφάρμοσε στὴ μελέτη τῆς γλώσσας τοῦ Όμηρου. Καὶ γιὰ πρώτη φορὰ εἶχε στὸ νοῦ του ὄχι μόνον τὶς τυπικὲς φράσεις μὰ ὀλόκληρα παραδοσιακὰ χωρία (σκηνές). Αὐτὸ εἶναι ἀσφαλῶς ἓνα σημεῖο ποὺ ἀργότερα θὰ ἀποκτοῦσε μεγαλύτερη σημασία στὴ σκέψη του ἀλλὰ δὲν ἔζησε γιὰ νὰ ἀποκρυσταλλώσῃ τὶς ἰδέες του στὸ χαρτί.

Στὸ θέμα αὐτὸ εἶχε φτάσει στὰ 1932 σὲ κρίσιμο σημεῖο: «γιὰ νὰ ἀποδείξει κανεὶς», ἔγραφε, «ὅτι ὑπῆρχαν ἓνας ἢ πολλοὶ ποιητές, και νὰ δείξει ὅτι χωρία ὀλόκληρα παραλήφθηκαν ἀπὸ τὴν παράδοση και ξαναχύθηκαν μὲ ἀπλὲς φόρμουλες ἢ στίχους, πρέπει νὰ στραφεῖ στὴ μελέτη ἄλλων προφορικῶν ποιήσεων, ὅπου ὁ τρόπος σύνθεσης πρέπει νὰ μελετηθεῖ στὴν πράξη, και σ' ἓνα μεγαλύτερο κύκλο ποίησης ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν Ἑλλήνων. Όταν, μὲ τὴν ἀκριβὴ ἀνάλυση τῶν προφορικῶν ποιημάτων σὲ σχέση μὲ τὴν παράδοσή τους, θὰ ἔχουμε συλλάβῃ λεπτομερῶς πῶς ἀκριβῶς ἐργάζεται ὁ ποιητὴς ἢ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ κάνει ἓνα ποίημα καλὸ ἢ κακὸ κατὰ τὴ δική του κρίση και κατὰ τὴν κρίση τῶν ἀκροατῶν του, τότε και μόνο τότε θὰ μπορέσουμε νὰ ἀναλάβουμε τὶς σπουδὲς γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς Ἰλιάδας και τῆς Ὀδύσειας, και νὰ προσπαθήσουμε νὰ διακρίνουμε τί ὀφείλεται στὴν παράδοση και τί στὸν ποιητὴ». Ὡς τώρα μίλησε γιὰ προφορικὴ ποίηση ἀπὸ θεωρητικὴ μόνον σκοπιὰ κι ἀπὸ περιγραφὲς ἄλλων ποὺ ἔκαναν ἐπιτόπια ἔρευνα. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ σπάνιες ἐξαιρέσεις ὁ Parry δὲν εἶχε ἐμπιστοσύνη στὶς ἐκθέσεις ἄλλων ἐρευνητῶν, κι ἔτσι ἀποφάσισε νὰ μάθει τὴ Σερβο-Κροατικὴ και νὰ πάει στὴ Γιουγκοσλαβία ἀπ' ὅπου γύρισε τὸ 1935 στὸ Χάρβαρντ μὲ μιὰ καταπληκτικὴ συλλογὴ κειμένων προφορικῆς σύνθεσης.

Ὅπως ξέρουμε ἡ θεία πρόνοια δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1935 λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του (σὲ ἡλικία 33 ἐτῶν) ἄρχισε ἓνα βιβλίο ποὺ τιτλοφόρησε *The Singer of Tales* και στὸ προσχέδιο ἔδινε τὸν σκοπὸ και τὴ μέθοδο τοῦ βιβλίου: Σκοπὸς τῆς μελέτης, ἔγραφε, ἦταν νὰ βρεῖ μὲ ἀκρίβεια τὴ μορφή τῆς προφορικῆς ἀφηγηματικῆς ποίησης και νὰ δεῖ σὲ ποῖο σημεῖο διαφέρει ἀπὸ τὴ μορφή τῆς γραπτῆς ἀφηγηματικῆς ποίησης. Ἡ μέθοδος τῆς μελέτης

στηρίζονταν στην παρατήρηση τραγουδιστών την ώρα του έργου τους, σε μιὰ ἀνθηρή παράδοση τραγουδιῶν ἀγράμματων ποιητῶν καὶ στὴν ἐξέταση τῆς μορφῆς τῶν ποιημάτων τους ποὺ βασίζεται στὸ γεγονός ὅτι ἔχουν νὰ μάθουν καὶ νὰ ἐξασκήσουν τὴν τέχνη τους χωρὶς ἀνάγνωση καὶ γραφή. Κιόλας μετὰ τὴν πρώτη ἐπίσκεψή του στὴ Γιουγκοσλαβία, σὲ ἄρθρο του περιέγραψε τὸν στιχικὸ χαρακτήρα τῆς ὀμηρικῆς μετρικῆς καὶ εἰδικότερα τὴ σύμπτωση πρότασης καὶ στίχου, ὡς κάτι κοινὸ μὲ τὸ σερβοκροατικὸ ἥρωικὸ ἔπος: ἡ τέχνη τῆς προφορικῆς ποίησης ταυτίζεται κατὰ μέγα μέρος μὲ τὴν ὁμαδοποίηση ὀλόκληρων σταθερῶν στίχων. Οἱ σταθεροὶ αὐτοὶ στίχοι –προσθέτει– φυσικὰ δὲν εἶναι τὸ ἔργο ἑνὸς ποιητῆ, ἀλλὰ τὸ σταδιακὸ ἔργο τοῦ χρόνου τῶν ἀναρίθμητων ἀοιδῶν ποὺ ζητοῦσαν συνεχῶς νὰ χύσουν τὴ σκέψη τους στὸ πιὸ εὐκόλο μετρικὸ σχῆμα. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ τῆς σύνθεσης ἐπιτρέπει γρήγορη πρόοδο στὴ συγκρότηση τοῦ ποιήματος κατὰ τὴν ἐκτέλεσή του. Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης του θὰ τὰ χρησιμοποιοῦσε ἀργότερα δουλεύοντας πρὸς τὰ πίσω, ὥστε νὰ φτάσει στὰ μεγάλα ἔπη τῆς ἀρχαιότητος.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Parry μᾶς ἄφησε, καὶ μόνοι μας δὲν μπορέσαμε νὰ κάνουμε κάτι σημαντικὸ. Σήμερα χάρις στὶς ἔρευνες τοῦ Parry πιστεύεται γενικὰ ὅτι ὁ ἀρχαῖκός καὶ φορμουλαϊκὸς χαρακτήρας τῆς ἐπικῆς γλώσσας, ὅπως καὶ οἱ ἱστορικὲς μνῆμες ποὺ φυλάσσονται εὐλαβικὰ στὰ ὀμηρικὰ ἔπη, προϋποθέτουν μιὰ παράδοση ποίησης σὲ ἐξάμετρο ποὺ φτάνει πίσω ἀρκετὲς γενεὲς πρὶν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, καὶ σήμερα σύμφωνα μὲ ἀρκετοὺς μελετητὲς φτάνει στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Στὴν κλασικὴ φιλολογία –ὅπως σ' ὅλες τὶς ἐπιστῆμες– ἡ λύση ἑνὸς προβλήματος ἐπιταχύνεται, ὅταν τύχει νὰ δουλεύουν σ' αὐτὸ μεγάλοι ἐρευνητές· ἀπὸ τὶς μετριότητες δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει κανεὶς μεγάλα πράγματα. Ἔτσι ἐνῶ ὁ Parry ἀνοίξε στὶς ὀμηρικὲς σπουδὲς καινούργιο πεδίο ἔρευνας, χωρὶς βέβαια νὰ ἔχει λύσει τὸ ὀμηρικὸ ζήτημα, ἀπλῶς τὸ ἔθεσε σὲ νέα ὀρθὴ βάση, δὲν προχωρήσαμε μὲ τὴ βεβαιότητα τῆς δικῆς του ἔρευνας. Στὴν πραγματικότητα πηγαίνουμε πότε ἐμπρὸς καὶ πότε πίσω. Γιὰ παράδειγμα ὁ συνεργάτης τοῦ Parry, Lord, σὲ ἄρθρο του ὑποστήριξε πὼς ἡ συγκριτικὴ μελέτη τοῦ προφορικῶ ἔπους καθιστᾷ σαφές ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς γραφῆς εἶναι μοιραία στὴν τέχνη τοῦ προφορικῶ ποιητῆ, γιατί ἀλλάζει τὸ ποιὸν τῆς ποίησής του πρὸς τὸ χειρότερο καὶ καταστρέφει μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προφορικῶ γνωρίσματα. Χάνει τὸν αὐθορμητισμὸ καὶ οἱ στίχοι τῆς εἶναι πομπώδεις καὶ ἀλα-

ζονικοί. Κι αν ακόμα ένας έγγραμματος ποιητής που ήταν έμπειρος στην τεχνική τής προφορικής σύνθεσης ήταν δυνατό να προσανατολισθῆι και να γράφει ποίηση, τότε ασφαλῶς τὰ ποιήματά του θα ἔδειχναν μιὰ χαλάρωση στην οἰκονομία τοῦ συστήματος τῶν λογοτύπων και ταυτόχρονα μιὰν αὔξηση τοῦ μὴ τυπικοῦ ὕλικου χάριν μιᾶς μεγαλύτερης ποικιλίας. Στὸν Ὅμηρο ὅμως δὲν ὑπάρχει τέτοια χαλάρωση. Ὅπως ὑπέδειξε ὁ Parry, παρ' ὅλη τὴν ἐξυπνη χρήση τοῦ «τυπικοῦ» ὕλικου, παραμένει γεγονός ἀναμφισβήτητο ὅτι στὴν Ἰλιάδα και στὴν Ὀδύσεια γίνεται χρήση μεγάλου ἀριθμοῦ λογοτύπων μὲ καταπληκτικὴ οἰκονομία και ἔλλειψη κάθε περιττῆς ποικιλίας. Αὐτὸ δείχνει ὅτι ἡ προφορικὴ τεχνικὴ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ σύνθεση τῶν δύο ἐπῶν, ὅταν αὐτὴ ἦταν ἀκόμη στὴν ἀκμὴ της. Ὁ Lord ἔκανε ἀκόμη τὴν εἰσηγήση ὅτι ὁ συνθέτης τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἦταν ἓνας ἀληθινὸς ποιητὴς τῆς προφορικῆς παράδοσης, μὰ ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὰ πλεονεκτήματα τῆς γραφῆς και ὑπαγόρευσε τὴν ποίησή του σ' ἓνα γραμματισμένο συνεργάτη του. Στὸ τελευταῖο βιβλίο του (1968) ὁ Lord προτρέπει τοὺς μελετητὲς τοῦ Ὀμήρου νὰ σταματήσουν νὰ ἐφαρμόζουν στὰ ἔργα τους κανόνες ποὺ ἔχουμε ἀποκτήσει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς γραπτῆς λογοτεχνίας και καυτηριάζει τὴν «ξυπασιά» ὅσων συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα πιστεύουν πῶς τὸ γραπτὸ ἔργο εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ προφορικὸ, μιὰ ἀπόψη ποὺ ἀπὸ τὴ φύση της εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ἄγνοια τῆς χρήσης τῆς γραφῆς. Μεταβατικὴ ποίηση, τονίζει, δὲν ὑπάρχει· ὑπάρχει προφορικὴ ἢ γραπτὴ ποίηση, και εἰσηγεῖται ὅτι ἡ ἰδέα τῆς καταγραφῆς της ἦλθε ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Ἐπομένως ἡ Ἰλιάδα μας στὴν οὐσία εἶναι πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ ποιήματος ποὺ τραγοῦδησε καταγράφοντάς το ὁ μέγας ποιητής.

Ὁ καθηγητὴς Page ὑπῆρξε ἐνθουσιώδης κήρυκας τῆς πίστης ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη συγγράφηκαν μὲ προφορικὴ ὑπαγόρευση ἀλλὰ πίστευε και αὐτὸς ὅτι τὰ ποιήματα δὲν καταγράφηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα. Αὐτὸ πλησιάζει τὴν ἀπόψη τοῦ Wolf και ὑποστηρίχθηκε και ἀπὸ τὸν διάδοχό του G.S. Kirk, ὁ ὁποῖος δικαιολογεῖ ἔτσι τὶς προσθήκες ποὺ ἔγιναν στὰ ἔπη (Δολώνεια, Κατάβαση στὸν Ἄδη). Σήμερα ὅμως ἡ ἀπόψη ὅτι τὰ ἔπη ἔχουν συντεθεῖ χωρὶς τὴ βοήθεια τῆς γραφῆς δὲν γίνεται δεκτὴ ἀπὸ πολλοὺς μελετητὲς. Μεταξὺ ἄλλων ὁ Sir Maurice Bowra (1952) και ὁ H.T. Wade-Gery (1952) ὑποστήριξαν ὅτι ὁ Ὅμηρος ἔκανε χρήση τῆς γραφῆς. Τοὺς ἀκολούθησε τὸ 1954 ὁ Albin Lesky, ὁ πρῶτος γερμανόγλωσσος φιλόλογος ποὺ ἔλαβε ὑπόψη τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἔργου τοῦ Parry. Τὸ 1966 ὁ γιὸς τοῦ

Milman Parry, Adam, υποστήριξε με πολλαπλά επιχειρήματα ότι ο Όμηρος είχε χρησιμοποιήσει τη γραφή. Όπως οι Bowra και Lesky, ο Adam Parry υποστήριξε ότι, αν και τα όμηρικά ποιήματα έδειχναν πολλά σημάδια ότι ανήκαν σε μιὰ ποιητική παράδοση που για πολλούς αιώνες ήταν προφορική, αυτά ωστόσο δεν μπορούσαν να είχαν παραχθεί χωρίς τη βοήθεια τῆς γραφῆς.

Τὴν ἀποψη τοῦ Adam Parry ἀποδέχτηκε ὁ Kirk. Στὴν αἰτιολόγησή του αὐτὴ ὁ Kirk ἐγκαταλείπει τὴν πρόταση πὺ υἰοθέτησε προηγουμένως ἀπὸ τὸν Lord, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐγγραμματοσύνη ἀποβαίνει μοιραία σὲ ὅποιαδήποτε προφορική ποιητική παράδοση. Ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Lord ἀργότερα ἄλλαξε γνώμη σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι στὸ μεταξύ εἶχε συγκεντρωθεῖ πολὺ ὑλικὸ πὺ διαψεύδει τὴ γνώμη αὐτή. Τέτοιο ὑλικὸ ἔχει, γιὰ παράδειγμα, συλλεγεῖ στὸ βιβλίο τῆς Ruth Finnegan, *Oral Poetry* (1977). Ἡ Finnegan, ἀφοῦ δίνει παραδείγματα πρώιμων ἀγγλικῶν ποιημάτων πὺ κάνουν ἐπανελημμένα χρῆση λογοτύπων καὶ ἄλλων χαρακτηριστικῶν τῆς προφορικῆς τεχνικῆς σύνθεσης, ἀναφέρει ὕστερα ζῶντες Bantu ποιητὲς τῆς Νοτίου Ἀφρικῆς πὺ συνθέτουν σ' ἓνα φορμουλαϊκὸ ὕφος δουλεμένο ἀπὸ τὴν προφορική τους ποιητικὴ παράδοση. Στὴν πραγματικότητα, γράφει ἡ Finnegan, ἀμοιβαία ἐπίδραση ἀνάμεσα στὴν προφορική καὶ τὴ γραπτὴ παράδοση εἶναι ἐξαιρετικὰ κοινὴ, καὶ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ χρῆση τῆς γραφῆς αὐτομάτως καταστρέφει τὶς προφορικὲς λογοτεχνικὲς μορφὲς δὲν μπορεῖ νὰ υποστηριχθεῖ. Ἡ γνώμη τῆς εἶναι σημαντικὴ, καθὼς ἡ ἀποψὴ τῆς βασίζεται σ' ἓνα μεγάλο σῶμα ὑλικοῦ πὺ προέρχεται ἀπὸ διάφορες ἐπικὲς παραδόσεις καὶ τὸ ὅποιο ἀντιτίθεται σφόδρα σ' ἓνα δόγμα πὺ κάποτε ἦταν τὸ κύριο στήριγμα τῆς πίστης γιὰ τὴν προφορική σύνθεση τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Σήμερα ἡ προφορικὴ φορμουλαϊκὴ σύνθεση τῶν ἐπῶν ἔχει καθιερωθεῖ καὶ χρησιμοποιεῖται ὄχι μόνον ἀπὸ ὅσους ἀναλύουν ἀρχαία καὶ μεσαιωνικὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅσους ἀναλύουν προφορικὴ ποίηση καὶ μάλιστα ὄχι μόνον στὴ φιλολογία ἀλλὰ καὶ στὴ γλωσσολογία, τὴ συγκριτικὴ φιλολογία, τὴν ἀνθρωπολογία κ.ἄ.

Ἡ θεωρία τοῦ Parry καὶ τῶν ἐπιγόνων του μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δοῦμε τὰ δύο ἐπὶ κάτω ἀπὸ νέο φῶς· τὰ παλιὰ επιχειρήματα εἴτε τῶν Ἐνωτικῶν εἴτε τῶν Ἀναλυτικῶν δὲν μποροῦν πιά νὰ ἰσχύουν. Πρόκειται γιὰ ἓνα σοβαρὸ φιλολογικὸ πρόβλημα καὶ ὁ κάθε φιλόλογος θὰ πρέπει νὰ φροντίσει νὰ κατατοπιστεῖ πῶς ἔχουν σήμερα τὰ πράγματα σχετικὰ μὲ τὴ σπουδὴ

τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἄν οἱ Ἕλληνες εἶχαν ξεχάσει τὸν Τρωικὸ πόλεμο, δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολοῦσε τὸ πρόβλημα αὐτὸ σήμερα. Μὰ ὅπως συνέβη, δὲν τὸν ξεχάσαν, καὶ τὸ γεγονός αὐτό, μὲ τὸν θρίαμβο καὶ τὴν τραγωδίαν ποὺ τὸ συνόδεψαν, βρίσκεται στὶς ρίζες τῆς ἐλληνικῆς σκέψης ἀκόμα καὶ γιὰ τὰ προσωπικὰ καὶ τὰ ἐθνικὰ μας πεπρωμένα. Κατὰ συνέπεια στὸν Ὅμηρο κλείνεται ὅλη ἡ Ἑλλάδα καὶ ὅλοι ἔχουμε χρέος νὰ γνωρίσουμε κάτι ἀπὸ τὴν αἰνιγματικὴ αὐτὴ προσωπικότητα καὶ ἀπὸ τὸ ἔργο ποὺ κατὰ παράδοσιν συνδέεται μὲ τὸ ὄνομά της. Πολὺ περισσότερο ποὺ ἡ ποίησή του συμβαίνει νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα χρονολογικὰ δημιουργήματα καὶ τὸ μεγαλύτερο ποιοτικὰ τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Ἡ Ἰλιάδα καὶ ἡ Ὀδύσεια δὲν ἀποτελοῦν ἀπλῶς τὶς ἀπαρχές τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ εἶναι ἀναγνωρισμένα ἀριστουργήματα, ἀφηγηματικὰ ποιήματα τεράστιου μήκους καὶ συναρπαστικῆς ἐκλέπτυνσης. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἐπίδρασή τους διαπερνᾷ ὀλόκληρη τὴν πολιτιστικὴ παράδοση τῆς ἀνθρωπότητας.

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2014 ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Οί έπετειακές έκδηλώσεις μᾶς συνδέουν με τὰ κεντρικά γεγονότα τῆς νέας ἱστορίας μας καί εἶναι ἡ εὐκαιρία νά ἐκφράσουμε ἀκόμη μιᾶ φορά τόν θαυμασμό μας καί τήν εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τοὺς "Ἕλληνες καί τίς Ἑλληνίδες, στοὺς ἀγῶνες καί τίς θυσίες τῶν ὁποίων ὀφείλεται ἡ ἀναγέννηση τῆς ἐλευθερίας μας καί ἡ διατήρησή της. Τὸ ἔπος τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου εἶναι ἓνα τέτοιο κομβικό γεγονός τῆς ἱστορίας μας. Τιμοῦμε, θαυμάζουμε τοὺς συντελεστές του καί ἐκδηλώνουμε τήν εὐγνωμοσύνη μας. "Ὅπως σέ κάθε ἀπελευθερωτικό ἀγῶνα τοῦ Ἑθνους, ἡ ἐλευθερία μας βγῆκε ἀπὸ τὰ κόκαλα τῶν ἡρώων μαχητῶν ποὺ θυσίασαν τὴ ζωὴ τους, ἔτσι καί ἡ διατήρηση τῆς ἐλευθερίας μας τὸ 1940-41 βγῆκε ἀπὸ τὰ κόκαλα τῶν μαχητῶν τῆς Ἡπείρου, τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί τῆς Ἀλβανίας. Τὰ κόκαλα ὅμως τῶν ἡρώων ποὺ θυσιάστηκαν στὰ ἀλβανικά βουνὰ παραμένουν πολλές δεκαετίες διάσπαρτα στίς πλαγιές καί τίς κορυφές, στὰ ὄρυγματα καί τοὺς βράχους, ὅπου «ἔπεσαν» οἱ Ἕλληνες ἥρωες κατὰ τὴν ἐπίθεση καί τὴν ἄμυνα.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία δὲν κατόρθωσε μέχρι σήμερα, παρὰ τίς προσπάθειές της, νά συγκεντρώσει τὰ ἱερά αὐτὰ κόκαλα καί νά δημιουργήσει στρατιωτικό νεκροταφεῖο, ὅπως ἔγινε στὸ Ἑλ Ἀλαμίν καί τὸ Ρίμινι.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν διατυπώνει τὴν εὐχὴ ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία νά καταβάλει κάθε διπλωματικὴ ἢ ἄλλη προσπάθεια γιὰ νά ἀποδοθεῖ στοὺς ἡρωικούς νεκρούς της ἡ τιμὴ τῆς ταφῆς.

FASCES ANTIQVITATIS
Ο ΧΙΤΛΕΡ, Ο ΜΟΥΣΟΛΙΝΙ ΚΑΙ Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗ

Κύριε Πρόεδρε, σᾶς εὐχαριστῶ. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὴ Σύγκλητο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία μοῦ περιεποίησε τὴν τιμὴ νὰ μοῦ ἀναθέσει τὸν ἀποψινὸ πανηγυρικό.

Κυρίες καὶ Κύριοι Ἀκαδημαῖκοί,
Κυρίες καὶ Κύριοι,

Τὸ ἀθάνατο ἀρχαῖο πνεῦμα ἐμφανίζεται τακτικά, μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο, σὲ ἐπετειακὲς ὁμιλίες. Θὰ ἐμφανιστεῖ καὶ ἀπόψε, πλὴν σὲ ρόλο μᾶλλον ἀσυνήθιστο· συγκεκριμένα, ὄχι ὡς ἀγνὸς πατέρας τοῦ ὠραίου, τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ἀλλὰ ὡς δόλια τροφὸς ἑνὸς ἱστορικοῦ ἀτυχήματος. Ἡ κλασικὴ Ἀρχαιότητα ἀπόψε θὰ ἐμφανιστεῖ ὡς ἀντικείμενο ἰδεολογικῆς κατάχρησης. Τοὺς καταχραστές ὑποδεικνύει ἡ σημερινὴ ἐπέτειος. Στὴν ὕλη μου, λοιπόν, περιλαμβάνονται ἡ ἱστορικὴ φλεγμονὴ τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ στὴ Γερμανία τῆς δεκαετίας τοῦ '30 καὶ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἀκμὴ τοῦ ἰταλικοῦ φασισμοῦ κατὰ τὴν ἴδια πάνω κάτω περίοδο. Τὸ πῶς καταχράστηκαν τὸ παράδειγμα τῆς κλασικῆς Ἀρχαιότητος τὰ δύο αὐτὰ καθεστῶτα εἶναι τὸ ὀδηγητικὸ ἐρώτημά μας. Οἱ ἀναφορὲς μου θὰ εἶναι συντριπτικὰ πυκνότερες γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ χιτλερικοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, ἐπειδὴ ὁ ναζιστικὸς σφετερισμὸς τῆς ἐλληνικῆς Ἀρχαιότητος εἶναι, ἀπὸ ἰδεολογικὴ καὶ εὐρύτερα πολιτισμικὴ ἄποψη, ἕνα πολὺ πιὸ σύνθετο, ὀργανικὸ καὶ ἐρεθιστικὸ φαινόμενο.

Μέσα στὴ σημαδιακὴ γιὰ τὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου δεκαετία τοῦ '30, ἡ Eliza Butler, μελετήτρια τῆς γερμανικῆς κουλτούρας καὶ λογοτεχνίας, δημοσίευσε μιὰ μελέτη μὲ τὸν παράδοξο, γιὰ τὴ σημερινὴ συγκυρία, τίτλο: *Ἡ τυραννία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Γερμανίας* (*The tyranny of Greece over Germany*). Ἡ Ἑλλάδα, γράφει ἡ Butler, εἶναι ὁ ἡγεμονικὸς ρυθμιστὴς τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ἂν οἱ Ἕλληνες εἶναι «τύρανοι», οἱ Γερμανοὶ ἦταν προορισμένοι νὰ γίνουν οἱ πιὸ ἐθελόδουλοι ἀκόλουθοι τῶν Ἑλλήνων. Μὲ ἀδυσώπητη ἀμεσότητα, ἡ Butler ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναδεί-

ζει ένα από τα πιο θεαματικά επεισόδια της ιστορίας των ιδεών: το πώς το νεοκλασικό δόγμα του Johann Joachim Winckelmann (1717-1768) για «τήν εύγενή απλότητα και το ήρεμο μεγαλείο» του ελληνικού πνεύματος, όπως αποτυπώνεται στην τέχνη, βαθμιαία, και μέσα στην ύψικαμνο του γερμανικού έλληνολατρικού Ρομαντισμού, μεταστοιχειώθηκε σε μια πυρακτωμένη φιλοσοφία βίου, στο πλαίσιο της οποίας η απολλώνεια αιθρία του Winckelmann παραχώρησε τη θέση της στη διονυσιακή καταιγίδα που ένορχήστρωναν ποιητές σαν τον Heinrich Heine (1797-1856) και κλασικοί φιλόλογοι-φιλόσοφοι σαν τον Friedrich Nietzsche (1844-1900).

Στη *Γέννηση της Τραγωδίας* (1872) ο τελευταίος αρνεϊται ότι η «εύγενής απλότητα και ήρεμία» θα μπορούσε ποτέ να χαρακτηρίζει συνολικά τη φυλή που συνέλαβε την ιδέα της τραγωδίας. Στη δική του αντίληψη, οι Έλληνες είναι μόνον έραστές του κάλλους αλλά ταυτόχρονα κατανοούν βαθιά τον άγριο κοχλασμό της ωμίης ζωικής δύναμης και την έσχατη τραγικότητα των πραγμάτων πίσω από την απολλώνεια πρόσοψη όπου σταματούσε το βλέμμα του Winckelmann. Ο Διόνυσος έλλοχεύει πίσω από τον Απόλλωνα, και αν η διελκυστίδα ανάμεσά τους συντονίζει την πνευματική ζωή αυτής της χαρισματικής φυλής, ο θεός ο οποίος απαιτεί την απώλεια της προσωπικής ταυτότητας για χάρη μιας συλλογικότητας που καταφάσκει τα φοβερά μυστικά της ζωής, αυτός ο θεός, ο Διόνυσος, χλευάζει κατά πρόσωπο την εύγενή απλότητα και ήρεμία του Winckelmann. Είναι λίγο πολύ γνωστό ότι με τη φωνή αυτού του θεού φθέγγεται και αποφθέγγεται ο Ζαρατούστρα και ο νιτσεικός Υπεράνθρωπος.

Ο Nietzsche ξεκίνησε την πνευματική του διαδρομή ως κλασικός φιλόλογος, και ως κλασικός φιλόλογος προεξαγγέλλει ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της γερμανικής αρχαιογνωσίας. Προσεγγίζει το αντικείμενό του όχι με το φλέγμα της ακαδημαϊκής, φιλέρευνης περιέργειας αλλά με ένα είδος βιωματικής ένσυναίσθησης, με πάθος οικειοποίησης και ταύτισης, ψηλαφώντας μέσα στο αρχαιογνωστικό έπιστητό μια φιλοσοφία βίου, μια διδαχή για το βιοτικό παρόν. Πρόκειται για μέγα τευτονικό μυστήριο. "Όπως το είπε η Butler: για τους Γερμανούς στοχαστές το συναπάντημα με την Ελλάδα ήταν ένα προσωπικό πεπρωμένο. Αλλά ως κλασικός φιλόλογος ο Nietzsche προαναγγέλλει και ένα άλλο κρίσιμο μοτίβο της γερμανικής αρχαιογνωσίας, το οποίο θα αναδυθεί σε πλήρη όρατότητα τις επόμενες δεκαετίες και κυρίως μέσα στη δεκαετία του '30. Έννοώ την έμ-

φαση στις βιολογικές και φυλετικές παραμέτρους του ελληνικού πολιτισμικού έπιτεύγματος. Σάν έτοιμη από καιρό, ή γερμανική άρχαιογνωσία τής μοιραίας αυτής δεκαετίας, στην πλειονότητά της, άναθεματίζει την άντικειμενική, άπροκατάληπτη, άκαδημαϊκή σπουδή τής Αρχαιότητας για να παραδοθεί σε μια διεξοδικά βιωματική άρχαιογνωσία τής όποίας σκοπούμενο είναι να νομιμοποιήσει, κυρίως με φυλετικούς όρους, τά κοσμοθεωρητικά προτάγματα του Άδόλφου Χίτλερ και του Γ' Ράιχ.

Ό Παγγερμανισμός, οι έθνικιστικές συνιστώσες του γερμανικού Ρομαντικού κινήματος, ή αντίσταση στη ναπολεόντεια κατοχή, ό γερμανικός ιδεαλισμός, ποικίλα ρεύματα φιλοσοφικού στοχασμού και, κυρίως, ή ήφαιστειακή έκρηξη του Nietzsche, άργότερα ή σκληρή ταπείνωση τής Συνθήκης των Βερσαλιών και τó μοιραίο χάος τής Βαϊμάρης – όλα αυτά, τó καθένα ξεχωριστά αλλά και στη συνέργειά τους, έχουν ένοχοποιηθεί ως ύποθάλπουσες συνθήκες του έθνικосоσιαλισμού. Αυτό τó ιστορικό ύφαντό τó διατρέχει σαν κόκκινη κλωστή ή λιτάνευση τής φυλετικής καθαρότητας και του καθαρού αίματος. Και όποιος μελετά τή συμβολή τής γερμανικής άρχαιογνωστικής έπιστήμης στον έθνικосоσιαλισμό διαπιστώνει γρήγορα ότι αυτό πού κυρίως, και με έντατικούς ρυθμούς, ανέλαβαν να κάνουν μέσα στη δεκαετία του '30 οι ιστορικοί τής Αρχαίας Ελλάδας και οι κλασικοί φιλόλογοι ήταν να έμπλουτίσουν με ελληνική χρώση αυτήν ακριβώς τήν κόκκινη κλωστή. "Όχι όλοι, είναι αλήθεια, και όχι όλοι σε πνεύμα ένσυνείδητης στράτευσης. Άλλά τó κεφάλαιο τής αντίστασης, τής αυτοεξορίας ή τής έσωτερικής έξορίας των Γερμανών φιλολόγων και ιστορικών αυτήν τήν έποχή, όσο και αν είναι διδακτικό και ένδιαφέρον, δέν χωράει στις χρονικές μου προθεσμίες απόψε.

Ό Άδόλφος Χίτλερ ήταν πεπεισμένος ότι ή άραιωση του γνήσιου άρχικού φυλετικού αίματος ήταν ό κυριότερος έκλυτικός παράγοντας τής παρακμής των μεγάλων πολιτισμών τής Ελλάδας και τής Ρώμης. Αυτή ή διάγνωση προκύπτει μεγαλογράμματη στο διαβόητο Ό Αγών μου (*Mein Kampf*) και έπρόκειτο να άποτελέσει τόν όδηγητικό μίτο τής Παγκόσμιας Ίστορίας πού φιλοδοξούσε να συγγράψει ό Χίτλερ. Στο σχετικό αυτόγραφο σχεδιάσμα του κάνει σαφή διάκριση άνάμεσα σε χαρισματικές φυλές πού δημιουργούν πολιτισμό και σε έπάρατες πού καταστρέφουν πολιτισμούς. Ό σημείωση έδω «Ό Έβραϊός και ό Άρειός» είναι από μόνη της εύγλωττη. Ό Χίτλερ έχει προφανώς ύπόψη του ιστοριογραφικές μελέτες πού έπεξεργάζονται αυτήν τήν έποχή τó άξίωμα τής περιούσιας «βόρειας φυλής»,

λαμπρή κιβωτός τῆς ὁποίας ἀνακηρύσσονται τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Ἀπὸ τοὺς πιὸ προβεβλημένους ἱστορικοὺς τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος τὰ χρόνια αὐτά, ὁ Fritz Schachermeyer ἀνακηρύσσει τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Ἕλληνες συγγενεῖς α' βαθμοῦ στὸ οἰκογενειακὸ διακλάδωμα τῆς βόρειας ράτσας.

Ὁ ἀρχιτέκτονας τοῦ χιτλερικοῦ Βερολίνου, ὁ Albert Speer, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Φύρερ ἔπινε νερὸ στὸ ὄνομα τῆς Σπάρτης, ἐπειδὴ τὴ θεωροῦσε τὸ πιὸ καθαρὸ ἀπὸ φυλετικὴ ἄποψη κράτος τῆς παγκόσμιας Ἱστορίας. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ ἀκαδημαϊκὴ ἀρχαιογνωσία, καὶ κυρίως ὅσοι διακινουῦσαν τὴν ἀφήγηση περὶ «βόρειας φυλῆς», μιλοῦσαν ἐμφατικὰ γιὰ πειθαρχημένους καὶ κρατικιστὲς Δωριεῖς σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τοὺς ἀτομιστὲς καὶ φιλελεύθερους Ἴωνες. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐννοήσουμε πρὸς ποιά πλευρὰ ἔκλιναν οἱ ἐθνικοσοσιαλιστές. Καί, πάντως, μιὰ ἄλλη ἀκαδημαϊκὴ διασημότητα τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας, ὁ Helmut Berge, συλλαβίζει μὲ εὐκρίνεια τὴν ἀδελφοσύνη ἀνάμεσα στὴ Σπάρτη καὶ τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ: καὶ οἱ δύο ἔχουν πλοηγὸ τὸ φυλετικὸ ἰδεῶδες, διακρίνονται ἀπὸ βούληση γιὰ ἰσχυρὴ ὀργάνωση, ἐκπαιδεύονται γιὰ νὰ ὑπακούουν τὸν σιδηροῦν νόμο τῆς κοινότητος καὶ γιὰ νὰ ἀριστεύουν ὡς ἥρωες, καὶ οἱ δύο καλλιεργοῦν τὴ ρώμη ποὺ ἐγγυᾶται ὁ ἀθλητισμὸς. Ὁ ἀναγνώστης τοῦ Ὁ Ἀγὼν μου διαπιστώνει εὐκολὰ ὅτι αὐτὲς ἀκριβῶς εἶναι οἱ ἀρετὲς μὲ τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὁ Φύρερ πιστώνει τοὺς «Βορείους» τῆς Ἀρχαιότητος. Καὶ ὅποιος ἀφουγκράζεται προσεκτικὰ αὐτὸ τὸ διαβόητο κείμενο, διαβάζοντας παράλληλα τίς ἀφηγήσεις τῶν ἱστορικῶν, ἀντιλαμβάνεται τὴν ἐνέργεια ἐνὸς διαλεκτικοῦ κυκλώματος μέσα στὸ ὅποιο δὲν εἶναι πάντα σαφὲς ἂν ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ προβάρει πάνω του τὰ ἐτοιμοπαράδοτα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἱστοριογραφίας ἢ ἂν εἶναι ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἱστοριογραφία ποὺ κάνει φιλόφρονες ὑποκλίσεις στίς γνωστὲς ἀξιακὲς ἐμμονὲς τοῦ «Ἠγέτη».

Γιὰ τοὺς Γερμανοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἐλληνικῆς Ἀρχαιότητος κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '30 ὕψιστη παραδειγματικὴ ἀξία ἀποκτᾶ τὸ ἱστορικὸ φαινόμενο τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Ἐκ πρώτης ὕψους, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πιστέψει ὅτι ἐδῶ ἔχουμε ἓνα εἶδος φιλελεύθερης ἀντίδρασης-ἀντιπολίτευσης στὰ σύγχρονα πολιτικὰ καὶ ἰδεολογικὰ τεκταινόμενα τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ. Δὲν πρόκειται καθόλου περὶ αὐτοῦ. Συνεπῶς, πρὸς τί ἢ ἐνασχόληση μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατία;

Ἦπάρχει εὐρὺ φάσμα ἀντιλήψεων καὶ ἐρμηνειῶν, εἶναι ἀλήθεια, ἀλλὰ ἡ ἀνάγνωση ποὺ σαφῶς κυριαρχεῖ κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '30 εἶναι πάνω κάτω

ή ακόλουθη: Ἡ Ἀθηναίων πολιτεία δικαιούται ἔπαινο μόνο γιὰ τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἰσχυροὶ ἡγέτες ὅπως ὁ Κλεισθένης, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Κίμων καί, πάνω ἀπὸ ὅλους, ὁ Περικλῆς ἐξασφάλιζαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον τὴ διατήρηση μιᾶς φυλετικᾶς συμπαγοῦς κοινότητος, ὅπου οἱ πολῖτες ὑπέτασαν τὴν ἀτομικότητά τους στὶς ἀξίες τῆς συλλογικότητος, ἦταν προσηλωμένοι στὸν ἰσχυρὸ Ἠγέτη καὶ ἀναγνώριζαν ὅτι ἡ κλασικὴ πόλη-κράτος δὲν ἦταν αὐτοσκοπὸς ἀλλὰ συνθήκη sine qua non γιὰ τὸ ὕψιστο καὶ τιμιώτερο, δηλαδὴ γιὰ τὴν καθαρότητα τοῦ φυλετικοῦ αἵματος. Οἱ ἱστορικοὶ αὐτῆς τῆς κατηγορίας διαβεβαιώνουν σὲ ὅλους τοὺς τόνους ὅτι ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία ἔχαιρε ἄκρας ὑγείας ὅσο δὲν διαχώριζε τὴν πνευματικὴ τῆς ὄντοτητα ἀπὸ τὴ βιολογικὴ τῆς ταυτότητα, καὶ ὅσο κρατοῦσε ἀναλλοίωτο καὶ ἀλώβητο τὸ ἀξιακὸ σύστημα τῆς κυρίαρχης βόρειας κάστας, δηλαδὴ τὴν ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου στὴν κοινότητα, τὴ λατρεία τοῦ ἰσχυροῦ Ἠγέτη, τὴ διττὴ βούληση γιὰ πολιτισμικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἐπιτεύγματα, τὸ πνεῦμα ἐνὸς σχεδὸν τραγικοῦ ἥρωισμοῦ. Ἄν πρέπει νὰ ἀκουστεῖ στὴν αὐθεντικὴ διατύπωσή του, ἡ κλασικὴ Ἀθῆνα εἶναι ὑγιὴς μόνον ὡς «πολιτικὴ κοινότητα ἐνὸς λαοῦ ποὺ συνέχεται ἀπὸ συγγένεια αἵματος κάτω ἀπὸ ἓναν καὶ μοναδικὸ Ἠγέτη» (politische Gemeinschaft eines blutesverwandten Volkes unter einem Führer). Αὐτὴ ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία μοιάζει τώρα μὲ τὴ Σπάρτη τοῦ Ἀδόλφου, εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἐθνικοσοσιαλιστικὴ τῶν πραγμάτων τάξη καὶ ἡ μακέτα τῆς προκύπτει ἀβίαστα ἀπὸ τὸ Ὁ Ἀγὼν μου.

Μέσα σὲ αὐτὸν τὸν ἐρμηνευτικὸ κύκλο ἐπανέρχεται σταθερὰ ἡ ἐξίσωση τοῦ Χίτλερ μὲ τὸν Περικλῆ, μιὰ ἐξίσωση ποῦ, σύμφωνα μὲ τοὺς πιὸ ἀξιόπιστους αὐτήκοους μάρτυρες, στοίχειωνε τὶς ὄνειροφαντασιᾶς τοῦ ἴδιου τοῦ Χίτλερ. Ἄλλὰ ἂν ἐκεῖνος ὄνειρευόταν, ἡ ὁμόρρυθμη ἑταιρεία τῶν Γερμανῶν ἱστορικῶν καὶ κλασικῶν φιλολόγων δὲν εἶχε ἀμφιβολίες. Σὲ ἐπίσημη ὁμιλία του μὲ τίτλο «Ἡ ἑλληνικὴ πολιτειακὴ ἀντίληψη καὶ ἡ πολιτειακὴ ἀντίληψη τοῦ Γ' Ράιχ» τὸ 1937, ὁ κατὰ τὰ ἄλλα οὐμανιστῆς Herbert Holtorf βλέπει τὸν Περικλῆ ὡς πολιτικὸ καὶ ἰδεολογικὸ γινώμονα γιὰ τὸ ἐθνικοσοσιαλιστικὸ παρὸν τῆς Γερμανίας. Ὁ λόγος του συναιρεῖ πανηγυρικὰ τὸν Φύρερ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸν Περικλῆ τοῦ Βερολίνου, ὁμοζυγῶτες διδύμους τῆς «βόρειας φυλῆς». Δοξολογοῦνται καὶ οἱ δύο ὡς ὑπέρμαχοι τοῦ φυλετικοῦ αἵματος, καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὸ κοινὸ βᾶθρο τους ὑπενθυμίζουν: «Ἐσὺ δὲν εἶσαι τίποτε, ὁ λαὸς στὸν ὁποῖο ἀνήκεις εἶναι τὸ πᾶν» (Du bist nichts, dein Volk ist alles). Τρία χρόνια ἀργότερα, στὸν πρυτανικὸ λόγο του στὸ πανεπιστήμιο

τῆς Λειψίας, ὁ Helmut Berve, πού προανέφερα, κατηγεῖ μὲ ἀνάλογο τρόπο τὸ ἀκροατήριό του στὸ μυστήριο τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Περικλῆ στὴ γερμανικὴ καγκελαρία.

Ἀλλὰ ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία μετὰ τὸν Περικλῆ παύει νὰ εἶναι πρότυπο γιὰ τοὺς ἐθνικοσοσιαλιστές. Στὴ δεκαετία τοῦ '30 οἱ Γερμανοὶ ἱστορικοὶ τῆς ἐλληνικῆς Ἀρχαιότητος συγκλίνουν στὴν ἀποψη ὅτι, ὄρφανημένη ἀπὸ τὸν μεγάλο Ἠγέτη της, ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία βαθμιαῖα διαβρώθηκε ἀπὸ τὸν ἄμετρο ἀτομισμὸ καὶ τὸν φιλελευθερισμὸ καὶ ἐπιδόθηκε σὲ σπατάλη ἐλευθεριῶν. Στὸ ἄνυσμα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα ἐπιτείνεται ὁ οἰκονομικὸς ὠφελιμισμὸς καὶ κυρίαρχη μέριμνα τοῦ κράτους γίνεται ἡ ἐξασφάλιση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, κυρίως τῆς περιουσίας τῶν πολιτῶν. Ὁ ὄρος πού ἐπανέρχεται σὲ τέτοιες ἀφηγήσεις γιὰ νὰ περιγράψει συνολικὰ αὐτὲς τὶς ἀλλαγές στὸ πολιτικὸ σῶμα εἶναι τὸ Entartung, ὁ «ἐκφυλισμὸς», καὶ ἡ χρῆση του δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι πιὸ κυριολεκτικὴ, δεδομένου ὅτι οἱ ἀφηγητὲς εἶναι πεπεισμένοι ὅτι αὐτὸ πού ἔχει τρωθεῖ ἀνεπανόρθωτα εἶναι τὸ αἶμα, ἡ φυλὴ, τὸ εἶδος, ἡ βιολογία τῆς βόρειας κάστας. Ἐδῶ ἡ ἐτυμηγορία τῶν ἱστορικῶν διασταυρώνεται μὲ τὴν πιὸ ἔμπεδη ἀπὸ τὶς ἔμπεδες θεωρίες τοῦ Ἀδόλφου Χίτλερ, ὁ ὁποῖος ἀξιολογοῦσε τὴν προκοπὴ τῆς κλασικῆς Ἀρχαιότητος ἀποκλειστικὰ μὲ ὄρους φυλετικῆς ὑγιεινῆς. Μὲ χλευαστικὴ ἀπαξίωση, ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα στιγματίζεται ὡς «δημοκρατία τῶν δικηγόρων» (Advokatenrepublik), οἱ ἐκπρόσωποί της παραλληλίζονται εὐθέως μὲ τὸν Ἑβραῖο τῆς ἐποχῆς πού ἐπικαλεῖται τὴ δημοκρατία γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθεῖ οἰκονομικὰ τὴν ἀρχὴ τῆς δημοκρατικῆς ἰσότητος· ἀλλὰ παραλληλίζονται ἐπίσης μὲ τοὺς δημοκρατικοὺς ἀντιπάλους τῆς Γερμανίας κατὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον, τὸν Lloyd George, τὸν Raymond Poincaré ἀλλὰ καὶ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλο.

Συνεπῶς χωρὶς τὸν Ἠγέτη της καὶ τὰ ἀκμαῖα αἱμοσφαίρια τῆς φυλῆς, ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία γίνεται τώρα ἓνα παρακμαῖο σκέλεθρον καὶ συναντάει μιὰ μοίρα πού ἡ σύγχρονη Γερμανία πρέπει πάση θυσίᾳ νὰ ἀποφύγει. Καὶ θὰ τὴν ἀποφύγει ἂν τηρήσει πίστη στὸν Φύρερ-Περικλῆ. Ἔνας μετὰ τὸν ἄλλον, οἱ Γερμανοὶ ἱστορικοὶ λιτανεύουν τὸν Ἠγέτη τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ καὶ τὸν ἐμφανίζουν ὡς τὸν Παράκλητον πού ἐγγυᾶται ὅ,τι δὲν κατόρθωσε τελικὰ νὰ ἐγγυηθεῖ ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία. Εἶναι, ἄλλωστε, βέβαιοι ὅτι αὐτὸς θὰ ἀνταποκριθεῖ – βέβαιοι ἐπειδὴ ἦταν αὐτὸς πού σὲ μιὰ στεντόρεια παράγραφον τοῦ Ὁ Ἄγών μου ἔγραφε αὐτολεξεί: «Ἔνας πολιτισμὸς [ὁ πο-

λιτισμός της βόρειας φυλής] αγωνίζεται σήμερα για την ύπαρξή του, ένας πολιτισμός που περιλαμβάνει χιλιετίες και κλείνει μέσα του την ένότητα της γερμανικής και της ελληνικής φυλής». Άγαστός, για άλλη μιὰ φορά, ο συντονισμός χιτλερικής και αρχαιογνωστικής γραφίδας. Καί σαφής ή έγκύκλιος του Πρωσσικού Υπουργείου Έπιστημών, Έκπαίδευσης και Λαϊκής Έπιμόρφωσης που καλεί τους δασκάλους νά τονίσουν στους μαθητές τους τίς όλέθριες συνέπειες που είχε για την Άθήνα ή δραματική μείωση των φυλετικών αίμοσφαιρίων.

Στήν περίοδο του έθνικοσοσιαλισμού ή γερμανική αρχαιογνωστική έπιστήμη, με τίς εύλογίες του Φύρερ και του Alfred Rosenberg, του μέγιστου των ιδεολογικών ένορχηστρωτών του Ναζισμού, έπιστρατεύει για την υπόθεσή της δύο διασημότητες της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, τόν Θουκυδίδη και τόν Πλάτωνα. Οί δημηγορίες του πρώτου διαβάζονται παράλληλα με τό *Ό Αγών μου* και ό αρχαίος ιστορικός πιστώνεται με άλλεργική αντίδραση στον φιλελευθερισμό της δημοκρατίας, με προσήλωσι στην Realpolitik, και ειδικότερα στην πολιτική της ισχύος και, βέβαια, με πίστη στην αρχή του *Έγέτη*. Άλλά τό εύπώλητο του έθνικοσοσιαλισμού, έκτός βέβαια από τό *Ό Αγών μου*, είναι ή *Πολιτεία* του Πλάτωνα, που δοξολογείται ως υπέρμαχος μιὰς κοινότητας οργανωμένης με φυλετικά-άριστοκρατικά κριτήρια. *Ό μεγάλος φιλόσοφος διαβάστηκε, κατά τή διατύπωση του ιστορικού Rainer Nickel, «ώς προφήτης ενός φυλετικά προσανατολισμένου έθνικοσοσιαλισμού», και θά βαθμολογούνταν με «άριστα» από τό ιδεολογικό έρατείο των έθνικοσοσιαλιστών, αν δέν είχε παραλείψει νά εισηγηθεί πολιτική ισχύος για την ιδεώδη πολιτεία του.*

Κάτω από ανάλογο πρίσμα τοποθετείται και ή κλασική τραγωδία του 5ου αιώνα. Παρά τό γεγονός ότι ήδη πριν την άνοδο του έθνικοσοσιαλισμού τό κλασικό δράμα διαβάστηκε ως έκφραση της ένότητας λαού, κουλτούρας και κράτους, στην περίοδο αυτή ή πεμπτοσύα του τραγικού έντοπίζεται ιδιαίτερα στη συνάντηση ήρωικών μορφών με τό Πεπρωμένο. Αντίθετα, οί ρήτορες του 4ου αιώνα, με έλάχιστες εξαιρέσεις, ύποτιμώνται ως συμπτώματα της χαμαίζηλης (δημοκρατίας των δικηγόρων) που προανέφερα.

Αυτή τή χαμαίζηλη δημοκρατία που, σύμφωνα με τίς άφηγήσεις των ιστορικών της έθνικοσοσιαλιστικής περιόδου, είχε διαβλέψει αλλά άποτύχει νά άποτρέψει ό Πλάτων, ό Alfred Rosenberg τή θεωρούσε συνώνυμη όχι μόνο του έκφυλισμού αλλά και της έκθήλυνσης – έδώ ή φυλετική σήμανση

ἐπαυξάνεται μὲ μιὰ σεξιστική ἔμφαση. Καὶ εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Rosenberg, σὲ συγχωρδία μὲ ὀρισμένους ἱστορικούς, ἀναζήτησε τὴν πρέπουσα ἀρρενωπότητα στὴν ἀνερχόμενη κατὰ τὸν 4ο αἰώνα δύναμη τῶν Μακεδόνων, οἱ ὁποῖοι τῶρα πιστώνονται μὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τιμαλφέστερες ἀρετὲς τῆς βόρειας φυλετικῆς ομάδας, δηλαδὴ τὸν ρωμαλεὸ δυναμισμὸ μιᾶς ἀγροτικῆς κοινότητας, μὲ ἀκραιφνὲς αἷμα καὶ ὀργανικὴ σύνδεση μὲ τὴ γῆ. Στὸ ἀνεκδοτολογικὸ περιθώριο αὐτῆς τῆς ἀφήγησης ἀνήκει ἡ διαπίστωση ὅτι στὴν ἀρχέγονη ἀδερφοσύνη τους οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ ἀρχαῖοι Γερμανοί, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συμπαγεῖς ἀρετὲς τοῦ γνήσιου χωρικοῦ, μοιράζονταν καὶ μιὰ ἀξιοσημεῖωτη ροπὴ στὸ ἀλκοόλ: κρασί οἱ μὲν, Gerstensaft (τουτέστιν, μύρα) οἱ δέ. Ὅσο γιὰ τὸν Μακεδόνα πλανητάρχην, τὸν Ἀλέξανδρον, αὐτὸς, παρὰ τὰ θρυλούμενα, οὐδέποτε ἐπεδίωξε παγκόσμια ἀδελφότητα καὶ ἰσότητα λαῶν. Ἡ πραγματικὴ φιλοδοξία του, σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ ἀφήγημα, ἦταν νὰ συγκεράσει τοὺς Ἕλληνας μὲ τὸ ἀνώτερο φυλετικὸ στρῶμα τῆς περσικῆς ἐπικράτειας, ποὺ ἦταν («βόρειο», ἀποκλείοντας Σύριους, Βαβυλώνιους καὶ κυρίως Σημίτες. Φεῦ, δὲν τὰ κατάφερε. Μέσα στὴν πολυεθνικὴ χοάνη τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, τὸ βόρειο συστατικὸ μεταλλάχθηκε καὶ ὁ οἰκουμενικὸς ἑλληνισμὸς τῶν δύο τριῶν τελευταίων προχριστιανικῶν αἰώνων ἀπέβη ἓνα ἄνευρον συνονθύλευμα. Γιὰ νὰ ἐπαναλάβω τὸν ὄρο ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ ἱστορικοὶ αὐτῆς τῆς περιόδου: «ἓνα λεβαντίνικο συνονθύλευμα». Φυσικὰ ὁ μεγάλος ἐξορκιστὴς μιᾶς ἀνάλογης μοίρας γιὰ τὸ γερμανικὸ ἔθνος παραμένει σταθερὰ ὁ Φύρερ.

Ἡ στρατολόγησις τῆς ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος ἀπὸ τοὺς ἐθνικοσοσιαλιστὲς δὲν συνέβη οὔτε παρεμπιπτόντως οὔτε ἀτάκτως. Ὅπως ἄλλωστε θὰ ἀνέμενε κανεὶς ἀπὸ Γερμανοὺς ρέκτες, ὑπῆρξε προγραμματισμὸς καὶ μέριμνα γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς θεωρίας στὴν ἐκπαιδευτικὴ πράξη, καὶ ὁ συντονισμὸς τοῦ κατηχητικοῦ ἐγχειρήματος ἐγίνε μὲ συστηματικὴ ἐπισημότητα ἀπὸ ἱνστιτούτα, συλλόγους καὶ ἐνώσεις, ὅπως ἡ Ἐθνικοσοσιαλιστικὴ Ἐνωσις Διδασκόντων (ἐν μέρει ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Rosenberg), ὁ Σύλλογος Διδασκόντων καὶ Ἐρευνητῶν ὑπὸ τὸν Heinrich Himmler, τὸν προκαθήμενον τῶν SS, καὶ τὸ λεγόμενον Κληροδόμημα τῶν Προγόνων, πάλι ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Himmler. Καὶ οἱ εὐλογίαι τοῦ Ἀδόλφου Χίτλερ ἦταν δεδομένες γιὰ ὅλους.

Δὲν ἔχω χρόνον γιὰ ἄλλες πολλὰς καὶ ἄκρως ἐνδιαφέρουσες σκηνὰς ἀπὸ αὐτὴν τὴν «ὑπερπαραγωγή», καὶ προκειμένου νὰ δώσω λίγον χῶρον στὸν

Ἰταλὸ ἐταῖρο αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης σταματῶ ἐδῶ μὲ τὴν πολὺ δηλωτικὴν ῥήσιν ἑνὸς συμπαθοῦντος οὐμανιστῆ, τοῦ Gustav Klingenstein, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ἡ οὐμανιστικὴ παιδεία εἶναι γερμανικὸ ὄπλο» – γερμανικὸ ὄπλο ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ Luftwaffe.

Τὴν αὐτοκρατορικὴν Ρώμην καὶ τοὺς Καίσαρες τῆς τοῦς θαύμαζε καὶ ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ, ἀλλὰ τὸ ἱστορικὸ δικαίωμα νὰ τοὺς ὑποδυθεῖ στὴν ἴδια τὴν ἔδρα τοὺς τὸ διεκδίκησε εὐλόγα ὁ Μπενίτο Μουσολίνι. Θὰ πρέπει νὰ πῶ ἀμέσως ὅτι ἡ ἰταλικὴ ἀρχαιογνωσία κατὰ τὴ φασιστικὴν εἰκοσαετία ἀπὸ τὸ 1922 ὑπολειπόταν σαφῶς ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴν γερμανικὴν, καὶ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι διέθετε τὸ φιλοσοφικὸ βάθος τῆς τελευταίας. Ὡστόσο, ἡ συνδρομὴ μεγάλῃς μερίδας τῶν Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων, ἱστορικῶν καὶ κλασικῶν φιλόλογων στοὺς αὐτοκρατορικοὺς ὄραματισμοὺς τοῦ Ντοῦτσε εἶναι ἀπόλυτα τεκμηριωμένη καὶ παρουσιάζει τὸ δικό της ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον.

Φυσικὰ τὸ παράδειγμα ἐδῶ εἶναι ἡ αὐτοκρατορικὴ Ρώμη. Ἡ διαβόητη πορεία τῶν «μελανοχιτώνων» πρὸς τὴ Ρώμην τὸ 1922 ἄρχισε μὲ ἕναν παραληρηματικὸν λόγον τοῦ Μουσολίνι, ἀπὸ ὅπου, αὐτολεξεί, καὶ τὸ ἀκόλουθο: «Ἡ Ρώμη εἶναι τὸ σημεῖο τῆς ἀφετηρίας μας καὶ τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς μας: εἶναι τὸ σύμβολό μας ἢ, ἂν προτιμᾶτε, ὁ μύθος μας». Στὴ ρύμην αὐτοῦ τοῦ συμβολισμοῦ καὶ αὐτῆς τῆς μυθολόγησής, στὶς ἐπόμενες δύο δεκαετίες ὁ Ντοῦτσε μετέτρεψε τὸν ἀστικὸν χῶρον τῆς σύγχρονης τοῦ Ρώμης σὲ θεματικὸν πάρκο τῆς περιφέρειας Romanità, τῆς ἰδέας ποὺ ἀνεδείκνυε τὸ φασιστικὸν καθεστῶς σὲ ἄμεσο κληρονόμο καὶ ἱστορικὸν δικαιούχον τοῦ imperium Romanum. Τὰ ρωμαϊκὰ ἐξουσιαστικὰ σύμβολα κατέκλυσαν τοὺς δημόσιους χώρους, τὰ φασιστικὰ τάγματα βημάτιζαν σὲ ρωμαϊκοὺς ρυθμοὺς καὶ χαιρετοῦσαν μὲ καισαρικὴ ἐπισημότητα, ἐνῶ τὰ στρατεύματα τοῦ καθεστῶτος ἐπιχειροῦσαν στὴ βόρεια Ἀφρική γιὰ νὰ ἀνακτήσουν περιοχὰς ποὺ ἀνῆκαν ἱστορικὰ στὴν αὐτοκρατορικὴ Ρώμη, βομβάρδιζαν τὴν Αἰθιοπία συνεχίζοντας τὴν «ἐκπολιτιστικὴν» προέλασιν τῆς Ρώμης στὶς ἀφρικανικὰς ἐσχατιὰς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ντοῦτσε ἐγκαινίαζε μεγαλομανεῖς μόνστρες-ἐκθέσεις, ὅπου κολοσσαῖοι καὶ διπλανοὶ ὀρθώνονταν οἱ ἀνδριάντες τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς ἀφεντιᾶς του. Μεγάλον μέρος τῆς ἰταλικῆς ἰντελιγκέντιας καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας συγκατένευε, χωρὶς μᾶλλον νὰ ὑποψιάζεται ὅτι αὐτὸ ποὺ στὴν ἐθνικοσοσιαλιστικὴν Γερμανίαν φάνταζε σὰν ἐπιβλητικὴ βαγκνερικὴ ὄπερα ἐδῶ ἐμοιαζε περισσότερον μὲ μεσογειακὴ

ὀπερέτα. Ἀνέκαθεν πιὸ εὐφάνταστοι ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, οἱ Ἴταλοι κινηματογραφιστὲς κατέθεσαν τὸν δικό τους ὀβολὸ μὲ ἱστορικές ταινίες ποὺ ἀφηγούμενες τὸ ρωμαϊκὸ κλέος κέντριζαν τοὺς Ἴταλοὺς νὰ συναντηθοῦν μὲ τὰ μεγάλα πεπρωμένα τους ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Καίσαρα-Ντοῦτσε. Στὴν κινηματογραφικὴ Μπιενάλε τῆς Βενετίας, τὸ 1937, στὴν ταινία «Σκιπίων ὁ Ἀφρικανός», ὁ Ρωμαιοὺς ἐξολοθρευτὴς τῆς Καρχηδόνας προπαγάνδιζε μιὰ φυλετικὰ ἀκέραιη Ρώμη ἀπέναντι στοὺς «ἀπολίτιστους, μαυριδεροὺς καὶ σημίτες Καρχηδόνιους». Ὁ Μουσολίνι ρίγησε ἀπὸ ἐνθουσιασμό, καὶ «Ὁ Σκιπίων» πῆρε τὸ Βραβεῖο Ντοῦτσε γιὰ τὸ καλύτερο Ἰταλικὸ φιλμ.

Κυρίες καὶ Κύριοι Ἀκαδημαῖκοί,

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἐποῖα καὶ ἂν τελικὰ εἶναι ἡ συρροή τῶν ἱστορικῶν περιστάσεων ποὺ ἐξέθρεψαν τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ καὶ τὸν φασισμό, μοιάζει παράδοξο τὸ γεγονός ὅτι αὐτὲς οἱ δύο ἱστορικές φλεγμονὲς ἐμφανίστηκαν σὲ κοινωνίες μὲ μακρὰ καὶ στέρη κλασικὴ οὐμανιστικὴ παράδοση. Τόσο ὁ Μπενίτο Μουσολίνι ὅσο καὶ ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ ἀναζήτησαν ἱστορικὴ νομιμοποίηση στὸ παράδειγμα τῆς κλασικῆς Ἀρχαιότητας. Μὲ τίς εὐλογίες μεγάλου μέρους τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἀρχαιογνωσίας τὸ καταχράστηκαν καί, γιὰ νὰ διασκευάσω μίαν ἀπὸ τίς πιὸ ἀριστουργηματικὲς πινελιὲς τῆς Κικῆς Δημουλά, νύλωσαν ἕναν ὀλόκληρο κόσμον γιὰ νὰ κάνουν τὸν γύρον μιᾶς παραφροσύνης. Εἶναι, ἄλλωστε, γνωστὸ ὅτι καὶ ὁ Σατανᾶς μπορεῖ νὰ παραπέμψει στίς Γραφές. Καὶ εἶναι βέβαια ἄτοπο νὰ ἐνοχοποιήσει κανεὶς τὴν κλασικὴ Ἀρχαιότητα γιὰ τὴν ἐκτροπή ποὺ ὀφείλεται στὴν κατάχρησή της – ἴσως τόσο ἄτοπο ὅσο καὶ νὰ κατηγορήσεις τὸν Δαρβίνο γιὰ τίς ἐμμονὲς τοῦ ρατσισμοῦ. Λιγότερο προφανὲς καὶ περισσύτερο ἐρεθιστικὸ εἶναι νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν ὑπάρχει κάτι ἐγγενὲς καὶ ἀπαράγραπτο μέσα στὸ ἴδιο τὸ παράδειγμα τῆς κλασικῆς Ἀρχαιότητας ποὺ μπορεῖ νὰ ὑποθάψει ἐμμονὲς ἂν ὄχι φυλετικῆς ἀνωτερότητας τουλάχιστον ἑνὸς ἐλιτισμοῦ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιάσει ποικίλες ἐκτροπές.

Εἶναι, πάντως, γεγονός ὅτι μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμον ἡ ἀνθρωπιστικὴ καὶ ἐξανθρωπιστικὴ ἐμβέλεια τοῦ παραδείγματος τῆς κλασικῆς Ἀρχαιότητας ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ πολλοὺς μὲ κριτικὴ δυσπιστία, ἐνῶ πολλοὶ ἄλλοι καταπιάστηκαν νὰ καθαιρέσουν τὴν κλασικὴ Ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸ παραδειγματικὸ της βᾶθρον, ἀντιπροτείνοντας ἕναν πιὸ σύγχρονον κοινω-

νικό και ανθρωπολογικό ούμανισμό – έναν ούμανισμό με μεγάλες δόσεις «πολιτικής ορθότητας». Ήδη το 1943 ο Βρετανός ειδήμων τῆς προϊστορίας Graham Clark παρατηροῦσε ὅτι ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ ἀρχαιότητα ἀφορᾷ μικρὸ μόνον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς καὶ ἔγραφε ἐπὶ λέξει: «Ἄν ὁ γερμανικὸς καὶ ὁ ἰταλικὸς λαὸς εἶχαν γνώση τῆς φυσικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας ἐν γένει [καὶ ὄχι μόνον τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιότητας, ἐννοεῖ ἐμμέσως πλὴν σαφῶς], δὲν θὰ εἶχαν παρασυρθεῖ ἀπὸ τοὺς παράφρονες ὀραματισμοὺς φυλετικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἡγεμόνευσης ποὺ σήμερα τοὺς σέρνουν πρὸς τὴν καταστροφή».

Συγγνωστό, ἴσως, λόγῳ τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας, ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ ἀπλουστευτικὸ. Ἡ κλασικὴ Ἀρχαιότητα εἶναι ἀμετακίνητος γρανίτης πάνω στὸν ὅποιο οἱ νεότεροι χαράξαμε καὶ χαράσσουμε τὶς δικές μας μέριμνες, τὰ δικά μας πάθη καὶ τὰ δικά μας λάθη, ἀτομικὰ καὶ συλλογικά· τὰ χαράξαμε καὶ τὰ χαράσσουμε ἄλλοτε μὲ δημοκρατικὸ ἀνθρωπισμὸ ἀλλὰ κάποτε καὶ μὲ ὀλοκληρωτικὴ ἀπανθρωπία. Τὸ ζήτημα, μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι πῶς διαβάζουμε καὶ πῶς χρησιμοποιοῦμε τὴν κλασικὴ Ἀρχαιότητα. Καὶ ἂν ὁ Χίτλερ, ὁ Μουσολίνι καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς ἀναγιγνώσκοντες παρανέγνωσαν, εἶναι κι αὐτὸ μέρος τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοῦ ἀμετακίνητου γρανίτη.

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ ἐπιλογίσω μὲ δυὸ τρεῖς πιὸ ἄμεσα ἐπετειακὲς σκέψεις. Οἱ εὐάριθμες περιστάσεις ὅπου ὁ Ἀδόλφος Χίτλερ ἀναγνώρισε τὸ σθένος τῆς ἑλληνικῆς ἀμυντικῆς ὑπερπροσπάθειας τὸ 1940-41 εἶναι λίγα πολὺ γνωστές. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ ὅμως, σὲ ὅσα ἀκολούθησαν τὴ γερμανικὴ κάθοδο θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ διακρίνει τὸ πρακτικὸ ἀντίκρουσμα τῆς ἑλληνολατρείας τοῦ Χίτλερ; Ἄν τέτοιο ὑπάρχει, ἀποτελεῖ εὐαγγέλιο ἑνὸς ἱστορικοῦ τῆς νεότερης Ἑλλάδας. Ἀλλὰ ἀπαντώντας λοξὰ στὸ ἐρώτημα ποὺ ἔθεσα, θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ παραπέμψω σὲ ἕνα ἱστορικὸ γεγονὸς καὶ σὲ ἕνα ἱστορικὸ ἀνέκδοτο.

Τὸ 167 π.Χ., στὴ διάρκεια τοῦ Γ' Μακεδονικοῦ Πολέμου, ὁ Ρωμαῖος στρατηγὸς Λεύκιος Αἰμίλιος Παῦλος, ὑπακούοντας ἐκθύμως διαταγὴ τῆς Συγκλήτου, καταστρέφει ἐν εἴδει ἀντιποίνων 70 πόλεις τῆς Ἠπείρου καὶ θανατώνει ἢ ἐξανδραποδίζει 150.000 κατοίκους. Ὁ στρατηγὸς ἦταν ἑλληνολάτρης καὶ ἑλληνομαθὴς καὶ θὰ ἤθελε, ἂν ἦταν δυνατόν, τὰ παιδιὰ του νὰ μάθουν ἑλληνικὰ πρὶν μάθουν λατινικά. Τὸ 86 π.Χ. ὁ Ρωμαῖος Σύλλας πολιορκεῖ τὴν Ἀθήνα. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ στέλνουν μιὰ ἀντιπροσωπεία, τὰ μέλη τῆς ὁποίας τοῦ ὑπενθυμίζουν ὅτι ἀπειλεῖ νὰ καταστρέψει τὴν πόλη τοῦ

Σωκράτη, τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Αἰσχύλου κ.λπ. Ὁ βλοσυρὸς καὶ ἀπροσήγορος στρατηγὸς ἀπαντᾷ: Κύριοι, εἶμαι ἐδῶ γιὰ νὰ πολεμήσω, ὄχι γιὰ νὰ σπουδάσω. Καὶ τὰ ρωμαϊκὰ λάβαρα ὑψώθηκαν, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε, στὴν Ἀκρόπολη. Σᾶς εὐχαριστῶ.

*

* *

Γιὰ τὸ κείμενο τῆς ὁμιλίας χρησιμοποιήθηκε ἡ ἀκόλουθη βασικὴ βιβλιογραφία.

- BERVE, H., *Das neue Bild der Antike*, Leipzig 1942.
- BUTLER, E. M., *The Tyranny of Greece over Germany*, Cambridge University Press, 1953.
- CAGNETTA, MARIELLA, *Antichisti e Impero Fascista*, Bari 1979.
- EDWARDS, CATHARINE (ἐκδ.), *Roman Presences. Receptions of Rome in European Culture, 1789-1945*, Cambridge University Press, 1999.
- GÜNTHER, HANS FRIEDRICH KARL, *Rassengeschichte des hellenischen und des römischen Volkes*, München 1929.
- LOSEMANN, VÖLKER, *Nationalsozialismus und Antike. Studien zur Entwicklung des Faches Alte Geschichte 1933-1945*, Hamburg 1977.
- MARCHAND, S. L., *Down from Olympus. Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*, Princeton University Press, 1996.
- MARCHAND, S. L., *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, Race and Scholarship*, Cambridge University Press, 2009.
- NÄF, BEAT (ἐκδ.), *Antike und Altertumswissenschaft in der Zeit von Faschismus und Nationalsozialismus*, Mandelbachtal-Cambridge 2001.
- NÄF, BEAT, *Von Perikles zu Hitler? Die athenische Demokratie und die deutsche Althistorie bis 1945*, Bern, Frankfurt am Main, New York 1986.
- THOMAS, R. F., *Virgil and the Augustan Reception*, Cambridge University Press, 2001.
-

3Η ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2014

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ
ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΥΠΕΥΘΥΝΟ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Πρὶν προχωρήσω στὸ θέμα μου, ποῦ εἶναι ἡ ἔκδοση τοῦ Χρηστικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας, ὀφείλω νὰ δηλώσω ὅτι δὲν εἶμαι οὔτε φιλόλογος οὔτε γλωσσολόγος· μόνον ἀρχαιολόγος. Ἡ σύντομη προσφώνησή μου ἀποτελεῖ εὐχάριστο καθῆκον ποῦ μοῦ ἐπιβάλλει τὸ ἀξίωμά μου στὴν Ἀκαδημία. Ἀπὸ τῆ θέσης ποῦ κατεῖχα εἶχα τὴν εὐθύνη νὰ παρακολουθῶ τὴν πρόοδο τῆς σύνταξης τοῦ Λεξικοῦ.

Ὅσα θὰ εἰπῶ ἀφοροῦν μιὰ μεγάλη, ἀπὸ ἄποψη ἐπιστημονικὴ καὶ μεθοδολογικὴ, προσφορά τῆς Ἀκαδημίας. Εἶναι ἡ ἔκδοση ἑνὸς νέου λεξικοῦ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας, ἔργου συλλογικοῦ, ἐνιαίου καὶ ὀλοκληρωμένου, πρῶτιστης ἐθνικῆς σημασίας, ἔργου ποῦ εἰκονίζει τὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ γλώσσα.

Τὸ Λεξικὸ σχεδιάστηκε σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀπὸ Ἐπιτροπὴ Ἀκαδημαϊκῶν καὶ συντάχθηκε ἀπὸ νέους εἰδικούς. Τὸ ὅλο πλάνο του ἕως τὴν τελευταία λεπτομέρειά του, ποῦ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ του δεχόταν τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις, καταρτίστηκε ἀπὸ ἕναν γλωσσολόγο ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία, τὸν καθηγητὴ τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου κ. Χριστόφορο Χαραλαμπίκη. Μὲ συνεχῆ προσωπικὴ ἐργασία, δημιουργήσε μὲ τοὺς συνεργάτες του τὸ βασικὸ λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς, αὐτῆς ποῦ μιλιέται καὶ γράφεται σήμερα, ἐξ ἴσου καλὸ καὶ πλήρες μὲ ὅσα ἔγιναν στὴν Ἑλλάδα

τις τελευταίες δεκαετίες. Καί, ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν προηγούμενων λεξικογράφων πήραμε τὰ καλὰ καὶ ἀποφύγαμε τὰ σφαλερὰ, πιστεύω ὅτι τὸ Χρηστικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας εἶναι καλύτερο. Ποιά εἶναι ἡ οὐσία τοῦ νέου λεξικοῦ ἀπὸ τὴν πολὺ στενὴ πλευρὰ τῆς Ἀκαδημίας, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ δεύτερο καλὸ ποὺ προσφέρει τὸ νέο ἔργο; Εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὀρισμένοι θὰ ἀντιληφθοῦν, ὅσοι γνωρίζουν τὴν ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν γλωσσικῶν πραγμάτων.

Τὸ Χρηστικὸ Λεξικὸ πιστοποιεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐγκατέλειψαν φυσιολογικὰ τὶς ἀρχές τῶν καθαρολόγων τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰ. Μὲ τὸ Λεξικὸ δηλώνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον ζήτημα διγλωσσίας. Μία εἶναι ἡ ἑλληνική, ἐκεῖνη ποὺ μιᾶμε, τὴν ὁποία καὶ γράφουμε, ἡ γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ποιήσεώς μας. Δὲν εἶναι ἡ τεχνητὴ τοῦ Κοραΐ, δὲν εἶναι ἡ ἀρχαϊστικὴ τῆς Νέας Σχολῆς τοῦ Παναγιώτη Σούτσου καὶ τῶν ἰδεολογικῶν διαδόχων του. Εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν δύο Νόμπελ, ἀπόγονος τῆς ἀρχαίας ἀλλὰ καλύτερη, πληρέστερη, πλουσιώτερη σὲ λέξεις, σὲ ἐκφράσεις, σὲ ἀποχρώσεις ἐνοιῶν.

Τὸ Χρηστικὸ Λεξικὸ συντάχθηκε ὡς ἐπίτομο μὲ καθορισμένα κριτήρια. Περιέχονται οἱ κύριοι ὅροι ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, ἰατρικῆς, μηχανικῆς, βιολογίας· οἱ ἐπιστημονικὲς καὶ λαϊκὲς ὀνομασίες ζώων, φυτῶν, πετρωμάτων. Οἱ δάνειες λέξεις καὶ τὰ ἀντιδάνεια, οἱ λατινικὲς ἐκφράσεις, ἡ ἔτυμολογία τῶν λέξεων ὅταν χρειάζεται.

Εἶναι τυπωμένο κατὰ τὸ μονοτονικὸ σύστημα ἀλλὰ ὅλες οἱ λέξεις τῶν λημμάτων ἀποδίδονται καὶ στὸ πολυτονικὸ μὲ τὸν συλλαβισμό τους. Στὸ τέλος τῶν λημμάτων, ὅταν χρειάζεται, παρέχεται ἡ λέξη στὰ γαλλικά, ἀγγλικά, γερμανικά, ἰταλικά καὶ τουρκικά, ὅπως ἐπίσης καὶ στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά. Ἔχουν θέση λήμματος τὰ πρῶτα ἢ τὰ δευτέρως συνθετικὰ τῶν λέξεων. Τὰ ἑλληνικά ἀκρωνύμια βρίσκονται στὸ κύριο σῶμα τοῦ Λεξικοῦ, ἐνῶ οἱ λατινικὲς φράσεις καὶ τὰ ξένα ἀκρωνύμια ἀποτελοῦν παράρτημα.

Παρέχονται παραδείγματα χρήσης, ὑφολογικὸς προσδιορισμὸς λέξεων καὶ ἐκφράσεων, στερεότυπες καὶ ἰδιωματικὲς φράσεις, χρονολογία ἐμφάνισης τῶν στερεοτύπων ἐκφράσεων. Μὲ τὸ περιεχόμενό του τὸ Λεξικὸ καλύπτει πλήρως τὸν πλοῦτο τῆς γλώσσας ὅπως διαμορφώθηκε κυρίως κατὰ τὸν 20ὸ αἰ. καὶ τὸ τμήμα τοῦ 21ου ποὺ διανύσαμε. Ἀλλὰ ἔως ἐδῶ τὰ γλωσσικά μου.

Πρῶτο μου καθῆκον—ἀλλὰ τὸ μνημονεύω τελευταῖο— εἶναι νὰ ἐκφράσω ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας εὐχαριστίες πρὸς ὅλους ὅσοι ἐργάστηκαν καὶ κο-

πίασαν για τη σύνταξή του ή συνέβαλαν με τις ενέργειές τους στην πραγματοποίησή του.

Ευχαριστεί ή Ακαδημία τόν Γρηγόρη Σκαλκέα, Πρόεδρό της τὸ 2003, πού, ἄοκνος ὅπως πάντα, βρῆκε τοὺς πόρους γιὰ νὰ ἀρχίσει ἡ σύνταξη τοῦ Λεξικοῦ. Ευχαριστεῖ τὰ κυβερνητικὰ πρόσωπα καὶ τὶς ὑπηρεσίες πού μᾶς συνέτρεξαν καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας του, τὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, πού ἔκαμε τὴ σελιδοποίηση καὶ τὴν ἐκτύπωση, ἔργο ἐπίπονο, κουραστικὸ, μὲ ἀνταμοιβὴ τὴ θαυμάσια καὶ καλαίσθητη ἐμφάνισή του, καὶ ὅλους τοὺς συνεργάτες, νέους φιλόλογους καὶ γλωσσολόγους, γιὰ τὴν ἀφοσίωσή τους στὴ δημιουργία ἐνὸς μεγάλου ἔργου. Πρέπει νὰ αἰσθάνονται ὑπερήφανοι γιὰ τὴ συμβολή τους σ' αὐτό, ὅπως αἰσθάνεται ὑπερήφανη καὶ ἡ Ακαδημία γιὰ τὴν ἐπιστημοσύνη τους.

Ευχαριστεῖ ἡ Ακαδημία τὸν πρωτεργάτη τοῦ μεγάλου ἐπιτεύγματος, τὸν καθηγητὴ Χριστόφορο Χαραλαμπίκη. Ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευσμένος ἐμφυχωτῆς τῆς ὅλης προσπάθειας, ὁ ὁδηγὸς καὶ ὁ κύριος συντελεστής τοῦ Λεξικοῦ, ἔργο πού τὸν κατατάσσει πλάι στὸν μεγάλο προκατόχου μου καὶ πρωτόπορο, τὸν Στέφανο Α. Κουμανούδη.

ΤΟ ΧΡΗΣΤΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ

ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ, ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

κ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗ

Πρώτα απ' όλα αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω την Ακαδημία Αθηνών, ή οποία μου έμπιστεύτηκε με όμοφωνη απόφαση των τακτικών μελών της τον επιστημονικό συντονισμό ενός σισύφειου έργου και έθεσε γενναιόδωρα στη διάθεσή μου όλα τα μέσα που ήταν απαραίτητα για την ολοκλήρωση του Χρηστικού Λεξικού.

Η ιδέα σύνταξης του Λεξικού ανήκει στον καθηγητή Γρηγόριο Σκαλκέα, ο οποίος κατά τη διάρκεια της θητείας του ως Προέδρου της Ακαδημίας Αθηνών εξασφάλισε το 2003 την πρώτη ουσιαστική χρηματοδότηση. Τον ευχαριστώ ακόμα μια φορά. Ο τότε Γενικός Γραμματεύς, αείμνηστος καθηγητής Νικόλαος Ματσανιώτης, αποδέχτηκε άσμενως την εισήγηση του κ. Σκαλκέα και ανέλαβε επιστημονικός υπεύθυνος του έρευνητικού προγράμματος. Η γλωσσική καλλιέργεια και η φιλολογική του παιδεία αποτέλεσαν για μένα πηγή έμπνευσης. Θλίβομαι ειλικρινά γιατί δεν έζησε να δει ένα έργο το οποίο ενέταζε στις κορυφαίες δραστηριότητες του βίου του. Δυστυχώς, δεν είναι επίσης ανάμεσά μας ο ακαδημαϊκός Σπύρος Ίακωβίδης, μέλος της Συμβουλευτικής Έπιτροπής και ένθερμος υποστηρικτής του Λεξικού.

Τα υπόλοιπα μέλη της Συμβουλευτικής Έπιτροπής, στα όποια απευθύνω θερμές ευχαριστίες, οί ακαδημαϊκοί Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, Νικόλαος Κονομής, Αθανάσιος Καμπύλης και Βασίλειος Πετράκος, αφιέρωσαν πολύτιμο χρόνο σε αλληπάλληλες συσκέψεις και πολλές κατ' ιδίαν συναντήσεις για τη διαμόρφωση των μεθοδολογικών αρχών και τη βελτίωση του Λεξικού. Μετά την απόλεια του Νικολάου Ματσανιώτη, ανέλαβε για λίγους μήνες επιστημονικός υπεύθυνος ο καθηγητής Νικόλαος Κονομής και από τον Σεπτέμβριο του 2010 ο νέος Γενικός Γραμματεύς της Ακαδημίας Βασίλειος Χ. Πετράκος, ο οποίος ήδη από το 2003 παρακολουθούσε με αμείωτο ενδιαφέρον την πορεία του Λεξικού. Το όλο έγχείρημα, ύστερα από τόσες περιπέτειες, δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς τις δικές του άοκνες

προσπάθειες και την ανθρώπινη κατανόηση που έδειξε. Καθοριστική υπήρξε η συμβολή του στον επαναπροσδιορισμό όρισμένων στόχων, με καιρίες παρεμβάσεις σε άμιγώς λεξικογραφικά θέματα. Κύριε Γενικέ, ειλικρινά δέν βρίσκω λόγια να σās ευχαριστήσω.

Λόγω έλλειψης χρόνου δέν θα αναφερθῶ στα ύπουργεία, τὰ ιδρύματα, τις υπηρεσίες και τὰ πρόσωπα, 86 συνολικά, που ευχαριστεί ἡ Ἀκαδημία στη σελίδα 9 τοῦ Λεξικοῦ. Αἰσθάνομαι ὅμως τὴν ὑποχρέωση να ευχαριστήσω ἀκόμα μιὰ φορά τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς Στέφανο Ἡμελλο και Γιάννη Παρμακέλη για τὸ ἔμπρακτο ἐνδιαφέρον τους για τὸ Λεξικό. Ἰδιαίτερη μνεία ἐπιβάλλεται να γίνει στο Ἐθνικό Τυπογραφείο, ἐκπρόσωποι τοῦ ὁποίου μās τιμοῦν με τὴν παρουσία τους, με ἐπικεφαλῆς τὸν Εἰδικὸ Γραμματέα του κ. Γεώργιο Ἀποστολίνα. Θὰ ἤθελα ἐπίσης να αναφερθῶ ὀνομαστικά στοὺς ὀκτώ βασικούς συνεργάτες τοῦ Λεξικοῦ, που δέν ὀρρώδησαν μπροστά στο χαοτικό ὑλικὸ που προσπαθήσαμε να δαμάσουμε, ξεπερνώντας συχνὰ τὰ βιολογικά ὄρια ἀντοχῆς. Ευχαριστῶ ἀπὸ καρδιάς τὴ Σταυρούλα Ζαφείρη, τὴν Ἀθηνᾶ Ψαροπούλου, τὴν Ἐλένη Διαμαντῆ, τὴν Κατερίνα Δανέζη, τὸν Χαράλαμπο Δημόπουλο, τὴν Ἄννα Τρίγκατζη, τὴ Νίκη Παναγιωτοπούλου και τὴν Ἄννα Τρυποσκούφη.

ἌΟλα σχεδὸν τὰ λήμματα συντάχτηκαν στὴν πρώτη τους μορφή, με συγκεκριμένες προδιαγραφές και ὀδηγίες, ἀπὸ δύο διαφορετικούς συντάκτες. Με βάση τὰ δεδομένα αὐτὰ ἀνασύνταξα και ἀναθεώρησα ὅλα τὰ λήμματα, συγκρίνοντάς τα με τὰ γνωστὰ νεοελληνικά λεξικά και ἐπιλεκτικά με τὰ ἐγκυρότερα λεξικά τῆς Ἀγγλικῆς, Γαλλικῆς, Γερμανικῆς, Ἰταλικῆς και Ἰσπανικῆς. Τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια παρουσίασα τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μας ὡς προσκεκλημένος ὀμιλητῆς με δύο εισηγήσεις σε διεθνή συνέδρια που ἔγιναν στὴν Ἑλλάδα¹ και δεκαπέντε εισηγήσεις σε πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ². Ἐκλεκτοὶ συνάδελφοι λειτούργησαν ὡς ἐξωτερικοὶ ἀξιολογητές.

1. Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων (ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, 2007) και Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, 2011β). Βλ. Βιβλιογραφία.

2. Οἱ σημαντικότερες ἀπὸ αὐτές εἶναι στίς ἀκόλουθες δώδεκα χῶρες: Οὐκρανία (Συμφερόπολη 1.3.2004), Σουηδία (Λούντ 12.5.2005, Στοκχόλμη 13.5.2005), Ἰσπανία (Γρανάδα 7.7.2006), Αὐστραλία (Μελβούρνη 31.1.2007, Σίδνεϋ 5.2.2007), Ἡνωμένο Βασίλειο (Σκοτία, Σέντ Ἄντριους 16.6.2009), Ἑλβετία (Βασιλεία 20.11.2009, Ζυρίχη 12.1.2011), ΗΠΑ (Φλόριντα, Τάμπα 19.2.2010), Κύπρος

Είναι προφανές ότι ή ευθύνη για τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα καὶ για τυχὸν σφάλματα βαρύνει ἀποκλειστικὰ ἐμένα.

Βασικὸς στόχος τοῦ Χρηστικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας εἶναι, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἡ ἀνάδειξη τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἐκφραστικῆς πληρότητας τῆς σημερινῆς γλώσσας, χωρὶς νὰ παραγνωρίζεται τὸ διαχρονικὸ στοιχεῖο, καί, ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἡ παροχὴ ὅλων τῶν ἀπαραίτητων λεξικογραφικῶν πληροφοριῶν για τὴν κατάκτησή της ἀπὸ μητρικοὺς ὁμιλητὲς καὶ τὴν ἐκμάθησή της ἀπὸ ξένους, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κατανοοῦν πλήρως καὶ νὰ παράγουν μὲ τὴν ἀπαραίτητη ποιότητα λόγου γραπτὰ καὶ προφορικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα καλύπτουν ποικίλες ἐπικοινωνιακὲς ἀνάγκες.

Ἡ προσθήκη τοῦ προσδιορισμοῦ «Χρηστικὸ» στὸν τίτλο τοῦ Λεξικοῦ, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ Ἱστορικὸ Λεξικόν, ἔγινε για νὰ τονιστεῖ ἐμφατικὰ ὅτι ὁ σχεδιασμὸς πραγματοποιήθηκε μὲ κύριο γνώμονα τὸ ἔργο αὐτὸ νὰ εἶναι φιλικὸ στὸν χρήστη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ καὶ ὀργάνωση τῶν λημμάτων, χωρὶς νὰ γίνεῖ ἔκπτωση στὶς αὐστηρὰ ἐπιστημονικὲς προδιαγραφές του. Στὸ ἐρώτημα πῶς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ «χρηστικόν» ἓνα λεξικὸ μεγάλου σχήματος, τρίστηλο, 1.819 σελίδων καὶ βάρους τριῶν κιλῶν καὶ ἑξακοσίων πενήντα γραμμαρίων, ὅσο ζυγίζει ἓνα νεογέννητο βρέφος, ἡ ἀπάντηση εἶναι μία: Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀνέβασε ψηλὰ τὸν πήχη. Καὶ ὄχι μόνο αὐτό. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν δείχνει τὴν κοινωνικὴ της εὐαισθησία. Τὸ Χρηστικὸ Λεξικόν διατίθεται στὴν τιμὴ τῶν 48 εὐρώ, καὶ για φοιτητὲς καὶ ἐκπαιδευτικοὺς ὅλων τῶν βαθμίδων ἀπὸ τὸ Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μόνο 35 εὐρώ. 350 εὐρώ εἶναι τὸ πραγματικὸ του κόστος.

Καινοτομίες τοῦ Χρηστικοῦ Λεξικοῦ

1. Σύγχρονο ληματολόγιο ἀπὸ ἐκτενεῖς βάσεις δεδομένων

Οἱ κυριότερες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι: Ἐθνικὸς Θησαυρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας (ΕΘΕΓ), *InterActive Terminology for Europe* (IATE), μηχανὴ ἀναζήτησης Google, ἠλεκτρονικὲς βάσεις καὶ ἠλεκτρονικὰ λεξικά τῆς ἀγ-

(Λευκωσία 19.4.2010), Ρουμανία (Βουκουρέστι 23.2.2012), Βέλγιο (Βρυξέλλες 4.10.2012), Λουξεμβούργο (5.10.2012), Ἰταλία (Νάπολη 30.5.2013).

γλικής, γαλλικής, γερμανικής, ιταλικής και ισπανικής γλώσσας, επιμέρους βάσεις δεδομένων της Ακαδημίας Αθηνών.

Λημματοποιούνται 5.000 νεολογισμοί που δεν υπάρχουν σε κανένα άλλο λεξικό, όπως:

ανοσοχημεία [άνοσοχημεία] α-νο-σο-χη-μεί-α ουσ. (θελ.): κλάδος που μελετά τις χημικές διαδικασίες των ανοσολογικών φαινομένων: κλινική βιοχημεία και -. Πβ. ανοσοϊστοχημεία. Βλ. ανοσοβιολογία. [< αγγλ. immunochemistry, 1907, γαλλ. immunochimie, 1959]

περιπατητήρας πε-ρι-πα-τη-τή-ρας ουσ. (αρσ.): ΙΑΤΡ. βοήθημα βάδισης, συνήθ. σε σχήμα Π, για άτομα με προβλήματα ισορροπίας ή αναπηρίας: τροχήλατος -. Βλ. πατερίτσες, -τήρας. ΣΥΝ. περπατούρα (2)

2. Καθιέρωση διπλής ορθογράφησης

Ένδεικτικά παραδείγματα: **αβγό & αυγό, εταιρεία & εταιρία, ορθοπαιδικός & ορθοπεδικός, συγγνώμη** (προφ. σηηγνόμι) & **συγνώμη** (προφ. σιγνόμι).

3. Σύντομοι και ουσιαστικοί όρισμοί τῶν λημμάτων

ενάλιος: ἀντὶ «ποῦ βρίσκεται, ποῦ ὑπάρχει μέσα στὴ θάλασσα» ἢ «αὐτὸς ποῦ βρίσκεται μέσα στὴ θάλασσα, ποῦ ἀνήκει ἢ ζεῖ σὲ αὐτὴν», προτιμᾶται τὸ ἐρμῆνευμα θαλάσσιος.

4. Αναγραφή τῆς ἐπιστημονικῆς ὀνομασίας ζώων καὶ φυτῶν

αλεπού [άλεπού] α-λε-πού ουσ. & (αρχαιοπρ.) αλώπηξ (θελ.) 1. ΖΩΟΛ. σαρκοφάγο θηλαστικό (επιστ. ονομασ. *Vulpes vulpes*) με μακρύ και λεπτό ρύγχος, μικρά μάτια, μυτερά αυτιά, κοντά και λεπτά πόδια και φουντωτή ουρά.

αβοκέτα [άβοκέτα] α-βο-κέ-τα ουσ. (θελ.): ΟΡΝΙΘ. σπάνιο είδος παρυδάτιου πουλιού (επιστ. ονομασ. *Recurvirostra avosetta*) με μακριά πόδια, ασπρόμαυρο φτέρωμα και μακρύ, κυρτό προς τα πάνω ράμφος. Βλ. -έτα, καλαμοκανάς, στεγανόποδα. [< ιταλ. *avocetta*]

βρούβα βρού-βα ουσ. (θηλ.) {συνήθ. στον πληθ.}: ΒΟΤ. είδη εδώδιμων αυτοφυών αγριόχορτων (επιστ. ονομασ. *Sinapis alba*, *Sinapis arvensis*, *Hirschfeldia incana*): ~ες βραστές/σαλάτα. Αγριοράδικα, ζοχοί, ~ες. Πβ. λαψάνα, σινάπι. • ΦΡ.: πάει για βρούβες (προφ.-χιουμορ.) 1. για οτιδήποτε άσκοπο ή άχρηστο. 2. για πρόσωπο που έφυγε ή πέθανε., στέλνω κάποιον για βρούβες (αργκό-ειρων.): τον αφήνω κατάπληκτο, τον αποστομώνω. [< μεσν. βρούβα]

5. Ένοποίηση σημασιῶν – Διάκριση τῆς σημασίας ἀπὸ τὴ χρήση

ποδόγυρος πο-δό-γυ-ρος ουσ. (αρσ.): στρίφωμα· συνεκδ. το γυναικείο φύλο. Πβ. τελείωμα. Βλ. γύρος. || Κυνηγός/λάτρης του ~ου. Βλ. φουστάνι. [< μεσν. ποδόγυρος 'κάλτσα']

Τὸ ρῆμα κόβω δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει 53 σημασίες. Οἱ πραγματικὲς σημασίες εἶναι οἱ ἀκόλουθες δέκα:

1. ἀποσπῶ, ξεχωρίζω, ἀφαιρῶ κάτι ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο σύνολο: ~τα κλαδιά.

2. (προφ.) παύω, σταματῶ, διακόπτω: ~τα γλυκά.

3. (ειδικότ.) καταργῶ, μειώνω, περιορίζω: ~την αναβολή μου. Μου ἔκοψαν το χαρτζιλίκι/την υποτροφία.

4. (γιὰ δέρμα ἢ μέλη τοῦ σώματος) πληγώνω, τραυματίζω, συνήθ. μὲ κοφτερὸ ἀντικείμενο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τρέξει αἷμα: Ἐκοψε το δάχτυλό του. ~ηκα στο ξύρισμα.

5. (προφ.) ἀπορρίπτω, ἀφήνω· ἀποκλείω: Μ' ἔκοψαν στις εξετάσεις.

6. βγάζω, δίνω, ἐκδίδω, τυπώνω: ~ει ἀπόδειξη (παροχής υπηρεσιῶν)/επιταγή/τιμολόγιο.

7. (προφ.) (γιὰ τὸ τιμόνι) στρίβω ἀπότομα, ἐντελῶς: Ἐκοψε ὅλο το τιμόνι δεξιά.

8. (προφ.) ἐμποδίζω κάποιον νὰ κάνει κάτι: Μου ~εις τον δρόμο (= κλείνεις)/τον ἥλιο/τη θεά (: δεν μπορῶ νὰ δω· πβ. κρύβω)!

9. (σπάν.-προφ.) ξεκόβω: Ἐκοψε (= ἀπομακρύνθηκε) ἀπ' ὅλους τους παλιούς του φίλους.

10. διαιρῶ, (δια)χωρίζω κάτι σὲ δύο ἢ περισσότερα μέρη, χρησιμοποιώντας συνήθ. κοφτερὸ ἐργαλεῖο: ~το κρέας (= κομματιάζω, τεμαχίζω) με το μαχαίρι. ~ἓνα καρπούζι στη μέση.

6. *Καταγραφή αὐθεντικῶν παραδειγμάτων*

σωστός: Θέτω το θέμα σε ~ή βάση. Έκανες τη ~ή κίνηση. Ακολούθησε τον ~ό δρόμο. ~ός οικογενειάρχης. ΦΡ.: σωστό κι αυτό & κι αυτό σωστό (προφ.): επιφωνηματική έκφραση που δηλώνει τυπική συγκατάβαση. Πβ. εντάξει, καλά/όπως/σωστά (τα) λες/λέτε.

7. *Αναλυτική παρουσίαση τῶν συνδυαστικῶν δυνατοτήτων τῶν λέξεων*

απάντηση: άμεση, αναμενόμενη, ανώνυμη, αποστομωτική, αρνητική, γραπτή, δημόσια, διπλωματική, διφορούμενη, ειλικρινής, εύκολη, εύστοχη, θετική, καταφατική, κατηγορηματική, λάθος, λακωνική, μονολεκτική, οργισμένη, προφορική, σαφής, σύντομη, σωστή, τεκμηριωμένη, τηλεφωνική -. Βλ. σιβυλλικός. • ΣΥΜΠΛ.: **πληρωμένη απάντηση:** αποστομωτική. Καταγράφονται 26 επίθετα από τὰ 120 πού ἔχουν ἀποδελτιωθεί.

47 είδη τουρισμού: Ένδεικτικά παραδείγματα: αθλητικός, αναπαραγωγικός, γαστρονομικός, εναλλακτικός, θρησκευτικός, κοινωνικός.

8. *Ακριβής ύφολογικός προσδιορισμός λέξεων και εκφράσεων*

1. **αδόκιμο:** διδάσκοντας αντί διδασκων, περιπεριούχος αντί περιπερούχος.

2. **άπαιτητικό λεξιλόγιο:** βρίθει, προπετής, ρηξικέλευθος, σεμνόνομαι.

3. **άπαρχαιωμένο:** βομβύκιο, δαψιλής, εν άλλοις λόγοις, πάππος.

4. **άργκό:** γατόνι «έξυπνος και επιτήδειος άνθρωπος».

5. **άρνητική συνυποδήλωση:** δασκαλίκι «νουθεσία».

6. **άρχαιοπρεπέ:** εκπάγλου καλλονής (κυρ. για γυναίκα): εκπληκτικής, εκθαμβωτικής ομορφιάς, λυμεώνας, μειράκιο.

7. **διαλεκτικό:** ζάλο, μιτάτο, νόνα, οφτός, στρούγκα, τσάγαλο, τσεβρές.

8. **είρωνικό:** επίθεση φιλίας (συνήθ. ειρων.): έντονη και πληθωρική επίδειξη φιλικής διάθεσης προς κάποιον, συνήθ. στο πλαίσιο δημόσιων σχέσεων.

9. **ἐπίσημο:** ημεδαπή, ναλόθραυσμα, υπέχω, υπόδηση, φορηγίδα.
10. **ἐπιστημονικό:** δελτοειδής, καλυπτήριος (υμένας), φωλεοποίηση.
11. **ἐσφαλμένο:** κοινοτυπία ἀντὶ κοινοτοπία, υπέρ του δέοντος ἀντὶ υπέρ το δέον.
12. **θετική συνυποδήλωση:** προκλητικά: θέματα (:που παρουσιάζουν ενδιαφέρον).
13. **καταχρηστικό:** (λόγ.) συμμετασχόντες, (καταχρ.) συμμετάσχοντες.
14. **λαϊκό:** δούλεψη, δράνα, θάμα, καρνάγιο, νογώ, νοματαίοι, στουπέτσι.
15. **λαϊκότερο:** κυρά (λαϊκό) & (λαϊκότ.) κερά, φαμίλια (λαϊκό) & (λαϊκότ.) φαμελιά & φαμιλιά.
16. **λόγιο:** βυτίο, γαιοκτησία, κωπήλατος, λιθόδημος, πάτριος, τιθάσση.
17. **λογιότερο:** κλειδοκράτορας (λόγ.) & (λογιότ.) κλειδοκράτωρ.
18. **μειωτικό:** λαχαναγορίτης, τόσα ξέρει, τόσα λέει, τριτοκοσμικός.
19. **νεανική ἀργκό:** άπαιχτος, μου κάνει κλικ, μεγάλη, ώς οικεία προσφώνηση: (για να δηλωθεί επιδοκιμασία, θαυμασμός:) Πες τα, ρε ~! Μπράβο, ~, έγραψες πάλι! || (συχνά ειρων.) Σώπα, ρε ~!
20. **οικείο:** να χαρείς τα μάτια σου, σέ περιπτώσεις πού ζητείται εύγενικά από κάποιον να κάνει κάτι: Έλα λίγο εδώ, ~ ~!
21. **παλαιότερο:** κοινοτάρχης,πραματευτής, ντελάλης.
22. **παρωχημένο:** σουφραζέτα, αγωνίστρια στην Αγγλία η οποία στις αρχές του 20ού αι. μαχόταν για το δικαίωμα της γυναικείας ψήφου μέχρι την κατοχύρωσή του το 1928· κατ' επέκτ. φεμίνιστρια.
23. **προφορικό:** πράκτορας & (προφ.) πράχτορας, και το ρωτάς; (ως καταφατική απάντηση) για κάτι αυτονόητο.
24. **σπανιότερο:** τορτελίνια {σπανιότ. στον εν. τορτελίני}.
25. **συνηθέστερο:** υπερεξουσία {συνηθέστ. στον πληθ.}
26. **συχνότερο:** πένταθλο {-ου (συχνότη. λόγ.) -άθλου}.
27. **ταμπού:** λέξεις του ερωτικού κυρίως λεξιλογίου.
28. **ύβριστικό:** Αντε, βρε χαμένε.
29. **χαϊδευτικό:** αγαπουλίни, γιόκας, ζουζούνι μου!
30. **χιουμοριστικό:** μπουζουκλερί (λαϊκό-χιουμορ.): μπουζουξιδίκο.

9. Δέκα χιλιάδες στερεότυπες ή ιδιωματικές εκφράσεις και σταθερές λεξιλογικές συνάψεις

Για καλύτερη εποπτεία του ύλικου παρατίθενται στο τέλος του λήμματος και έρμηγνούνται ως κανονικά λήμματα μέσα στο βασικό λήμμα.

δάσος: • ΣΥΜΠΛ.: **αμιγές δάσος:** που αποτελείται από ένα είδος δέντρου: ~ ~ καστανιάς., **μικτό δάσος:** που περιλαμβάνει διαφορετικά είδη δέντρων: ~ ~ οξιάς και μούρης πεύκης., **παρθένο δάσος:** που δημιουργείται, αναπτύσσεται και αναγεννάται χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση., **τροπικό δάσος:** ΒΙΟΓΕΩΓΡ. που αναπτύσσεται στην τροπική ζώνη: τα -ά -η του Αμαζονίου/της Αφρικής. Αρκτικά, εύκρατα και -ά -η. Βλ. διάπλαση, σαβάνα, στέπα, τάιγκα, τούνδρα., **αισθητικό δάσος** βλ. αισθητικός, δάσος βροχής βλ. βροχή • ΦΡ.: **βλέπει το δέντρο και χάνει το δάσος** βλ. δέντρο.

Θέλω: περισσότερες από 76 στερεότυπες εκφράσεις. Ένδεικτικά παραδείγματα:

...δεν ήθελες; (ειρων.): σε κάποιον που υφίσταται τις δυσάρεστες συνέπειες της συνήθ. παράλογης επιθυμίας του ή των υψηλών προσδοκιών του: Μεγαλεία ~ ~, λούσου τα τώρα!

δεν (το) ήθελα: για δήλωση ακούσιας πρόκλησης βλάβης: Σας πάτησα; συγγνώμη, ~ ~! Δεν ήθελα να σε πληγώσω.

θες ... θες (προφ.): σε διαζευκτική σύνδεση προτάσεων για τη δήλωση αμφιβολίας ή αδιαφορίας ως προς το ποια πιθανότητα ισχύει: ~ η δουλειά, ~ τα παιδιά, δεν πήγα να τη δω. ΣΥΝ. είτε ... είτε, ή ... ή, πες ... πες.

θες δε(ν) θες ... (προφ.): είτε το θέλεις είτε όχι που θα συμβεί ανεξάρτητα από την επιθυμία κάποιου: Τα χρόνια περνάνε ~ ~. ~ ~ θα έρθω! Θα το κάνεις ~ ~ (= με το ζόρι, με το στανιό)! Σιγά σιγά, ~ ~, συνηθίζεις. Πβ. θέλοντας ή μη/και μη.

10. Χρονολογία πρώτης εμφάνισης αγγλικών και γαλλικών λέξεων

Για παράδειγμα, το 2001 είναι το έτος πρώτης εμφάνισης των παρακάτω λέξεων και συμπλόκων:

άιποντ [ἄιποντ] ἄ-ι-ποντ ουσ. (ουδ.) {ἀκλ.} & ἄι-ποντ & iPod: ΤΕΧΝΟΛ. φορητή ψηφιακή συσκευή αναπαραγωγής πολυμέσων. Βλ. γουόκμαν, άιπαντ, άιφον, εμ-πι-θρι. [< αγγλ. iPod, 2001]

ασύμμετρη απειλή: ΣΤΡΑΤ. που στοχεύει στην υπονόμηση της ισχύος των ανεπτυγμένων χωρών μέσω της χρήσης μη συμβατικών μέσων, όπως είναι η διεθνής τρομοκρατία, τα όπλα μαζικής καταστροφής, το διεθνές οργανωμένο έγκλημα, η λαθρομετανάστευση και οι διαδικτυακές επιθέσεις. [< αγγλ. asymmetric threat, 2001]

βικιπαίδεια βι-κι-παί-δει-α ουσ. (θηλ.) & (σπάν.) γουικιπαίδεια: ΔΙΑΔΙΚΤ. διεθνής, διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια με ελεύθερο περιεχόμενο, το οποίο διαμορφώνεται με τη συμμετοχή των χρηστών της. [< αγγλ. εμπορ. ονομασ. Wikipedia, 2001]

κινητή μάθηση & κινητή εκπαίδευση: της οποίας ο αποδέκτης δεν βρίσκεται σε σταθερή, προκαθορισμένη θέση και επιτυγχάνεται μέσω της κινητής τεχνολογίας (κινητό τηλέφωνο, λάπτοπ, άιπαντ, άιποντ, εμ-πι-θρι). Βλ. ηλεκτρονική εκπαίδευση. [< αγγλ. mobile/m-learning, 2001]

υπολογιστής-ταμπλέτα: ΤΕΧΝΟΛ. φορητός υπολογιστής σε μέγεθος ατζέντας με οθόνη αφής και ασύρματη πρόσβαση στο διαδίκτυο. ΣΥΝ. τάμπλετ [< αμερικ. tablet PC, 2001]

φρεντοτσίνο φρε-ντο-σί-νο ουσ. (αρσ. + ουδ.) {ἀκλ.} & φρεντουτσίνο: παγωμένο ρόφημα που παρασκευάζεται από τον ομώνυμο καφέ σε σκόνη, χτυπημένο στο μίξερ με γάλα και παγάκια, και πίνεται σε ψηλό ποτήρι με σιρόπι στα τοιχώματά του. Βλ. καπου-, μοκα-, φραπου-τσίνο. [< εμπορ. ονομασ. freddoccino, 2001]

Τò 2012 ανακαλύφθηκαν τὰ τεχνητὰ ραδιενεργά στοιχεία **λιβερμόριο**, διεθν. livermorium, και **φλερόβιο**, διεθν. flerovium.

Στò Χρηστικό Λεξικό τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν αντικατοπτρίζεται κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἐπιστημῶν:

ατμοσίδεο < αγγλ. steam iron, περ. 1943. **βιταμίνη** < γαλλ. vitamine, 1913. **γκρίζα βιβλιογραφία:** εκπαιδευτικό και ερευνητικό υλικό σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή που δεν έχει διατεθεί

στην αγορά (διπλωματικές, μεταπτυχιακές εργασίες, διδακτορικές διατριβές, σημειώσεις διδασκαλίας, φυλλάδια, προσωπικές ιστοσελίδες). [*αγγλ. grey literature, 1975*]. **μονογονεϊκή οικογένεια** < *αγγλ. single-/one-parent family, 1969*. **οικοτουρισμός** < *αγγλ. ecotourism, 1982*.

χημεία χη-μεί-α ουσ. (θηλ.) **1.** ΧΗΜ. (κ. με κεφαλ. Χ) επιστήμη που μελετά τις ιδιότητες, τη σύνθεση και την ατομική και μοριακή δομή της ύλης, καθώς και τις μεταβολές που υφίσταται: συνεκδ. το διδασκόμενο μάθημα και το αντίστοιχο βιβλίο: *βιοαναλυτική, βιολογική (= βιο-), βιομηχανική, γενική, γεωργική, δομική, εγκληματολογική, εφαρμοσμένη, θαλάσσια, θεωρητική, κλινική, πυρηνική, συνθετική, υπολογιστική, φαρμακευτική* -. ~ *εδάφους, μετάλλων, περιβάλλοντος (= περιβαλλοντική-), πολυμερών, υλικών, φυσικών προϊόντων. ~ του αίματος, της ατμόσφαιρας. Βλ. αγρο-, ανοσοϊστο-, ανοσο-, γεω-, ηλεκτρο-, θερμο-, ιστο-, κβαντο-, κυτταρο-, μικρο-, νευρο-, πετρο-, ραδιο-, στερεο-, φαρμακο-, φυσικο-, φωτο-, θετικές επιστήμες, φυσικές επιστήμες. || Χρώματα οικολογικά ή ήπιας -ας (= χημικής σύστασης).* **2.** (μτφ.) έλξη ή συμπάθεια μεταξύ δύο προσώπων, ταύτιση, ταίριασμα των χαρακτήρων τους: *ερωτική/σεξουαλική* -. Δεν υπάρχει ~ (μεταξύ τους)/δεν έχουν ~ (= δεν κολλούν, δεν ταιριάζουν). • **χημείες** (οι) (αργκό) **1.** χημικά σκευάσματα, αναβολικά· ναρκωτικά: *Παίρνει* -. **2.** μάγια, μαγικά. Βλ. *αλχημεία*.

ΣΥΜΠΛ.: **ανόργανη χημεία** & (λόγ.) **ανόργανος χημεία:** κλάδος που μελετά τη σύσταση, δομή, ταξινόμηση και ονοματολογία των ανόργανων ενώσεων., **ιατρική χημεία:** κλάδος με αντικείμενό του την εφαρμογή των γνώσεων της χημείας στους επιστημονικούς τομείς που σχετίζονται με την ιατρική (φυσιολογία, φαρμακολογία)., **οργανική χημεία:** κλάδος που μελετά τη σύσταση, δομή, ταξινόμηση και ονοματολογία των οργανικών ενώσεων: *πειραματική* - ., **Αναλυτική Χημεία** βλ. *αναλυτικός, κβαντική χημεία* βλ. *κβαντικός, πράσινη χημεία* βλ. *πράσινος, χημεία τροφίμων* βλ. *τρόφιμα*. [*μτγν. χυμεία «τέχνη της ένωσης των μετάλλων», μεσν. χημεία, γαλλ. chimie, αγγλ. chemistry*]

Τὸ Χρηστικό Λεξικό προέκυψε ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἠλεκτρονικὴ βάση δεδομένων ἢ ὁποῖα περιλαμβάνει 120.000 λήμματα, μὲ πολὺτιμα στατιστικὰ στοιχεῖα καὶ πληθώρα ἐπεξηγηματικῶν παραδειγμάτων. Τὸ Χρηστικό Λεξικό ἀπὸ μόνο του ἀποτελεῖ ἕνα αὐθεντικὸ σῶμα κειμένων, μιὰ συνεχὴ κειμενικὴ ροὴ 3.000.000 περίπου τρεχουσῶν λέξεων (running words). Ἡ λέξι νερό, γιὰ παράδειγμα, ἐμφανίζεται 852 φορές στὸ κειμενικὸ αὐτὸ σῶμα. Φωτίζονται ἔτσι ποικίλες πτυχές τῶν σημασιῶν, τῶν χρήσεων καὶ τῶν συνδυαστικῶν δυνατοτήτων τῆς λέξης. Τὸ Λεξικό στὴν ἠλεκτρονικὴ του μορφή λειτουργεῖ σὲ ἕνα διαδραστικὸ περιβάλλον τὸ ὁποῖο ἐπιτρέπει τὴν ταχύτατη ἐξόρυξη δεδομένων γιὰ ποικίλες χρήσεις καὶ ἐπιστημονικὲς ἀναζητήσεις. Δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ ἕνα «πολυλεξικό», ἀλλὰ γιὰ ἕνα λεξικό πὺ ἐμπεριέχει δεκάδες ἄλλων λεξικῶν.

Λεξιλογικὸς πλοῦτος

Ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα ἀποτελεῖ ἀνεξερεύνητο ὠκεανὸ καὶ ἀχανὴ γαλαξία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γνωρίζουμε ἕνα πολλοστημόριό της. Ἐνα ὁποιοδήποτε λεξικό πρέπει νὰ κρίνεται μὲ βάση τὴν ποιότητα πραγμάτευσης τοῦ κάθε λήμματος καὶ ὄχι μὲ κριτήριον, ὅπως κάνουν οἱ πολλοί, ἂν συμπεριλαμβάνει αὐτὴ ἢ ἐκείνη τὴ λέξη. Ἡ ἀπογοήτευση πὺ νιώθει ὁ μέσος χρήστης ἑνὸς λεξικοῦ ὅταν δὲν βρεῖ τὴν ἀγνωστὴ λέξη πὺ ψάχνει ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι δὲν ἔχει συνειδητοποιήσει τὸν ἀνεξάντλητο θησαυρὸ τῆς γλώσσας. Κανένα νεοελληνικὸ λεξικό δὲν πραγματεύεται καὶ τίς 500.000 λέξεις πὺ ἀνήκουν στὴ σύγχρονη γλῶσσα. Συνήθως λημματοποιεῖται μίαι στίς δέκα λέξεις.

Τὸ Χρηστικό Λεξικό εἶναι ἀμιγῶς γλωσσικὸ λεξικό. Δὲν λημματογραφήθηκαν ἐγκυκλοπαιδικὰ λήμματα (κύρια ὀνόματα, ὀνόματα χωρῶν καὶ τοπωνύμια), παρὰ μόνο ἂν χρησιμοποιοῦνται μετωνυμικὰ (Μήδεια = παιδοκτόνος, Νέστορας & Νέστωρ: Νέστορας τῆς πολιτικῆς) καὶ σὲ στερεότυπες ἐκφράσεις (π.χ. Μίδα: Ἐχει τὸ ἀγγίγμα τοῦ Μίδα), γιὰτὶ καταλαμβάνουν χωρὶς λόγο πολὺ χῶρον σὲ βάρος τῶν κανονικῶν λημμάτων. Ὅποιοι θέλει νὰ μάθει ποιὸς ἦταν ὁ Ζηνόδοτος ἢ πὺ βρίσκεται ἡ Μποτσουάνα δὲν θὰ ἀνατρέξει σὲ ἕνα λεξικό τῆς Νεοελληνικῆς.

Νεολογισμοί

Ξεφυλλίζοντας ό όποιοσδήποτε μητρικός όμιλητής μερικές μόνο σελίδες του *Χρηστικού Λεξικού*, θά συνειδητοποιήσει άμέσως πόσο λίγο γνωρίζει τή γλώσσα του. Η γνώση του λεξιλογίου βρίσκεται σέ στενή συνάρτηση με τήν ηλικία, τó φύλο, τó μορφωτικό επίπεδο, τó επάγγελμα, τά ενδιαφέροντα του άτομου, για να αναφέρω μερικούς μόνο παράγοντες που επιβεβαιώνουν τόν ιδιοσυγκρασιακό χαρακτήρα του γλωσσικού όργάνου. Τis τεχνητές γλυκαντικές ύλες **ασπαρτάμη** και **σουκραλόζη** τίς ξέρουν όσοι κάνουν δίαιτα³. Τó **πομεράνιαν** θά τó μάθει όποιος ενδιαφέρεται για σκύλους συντροφιάς. Η **χειροπετσέτα** δέν ταυτίζεται με τήν **πετσέτα** χειρών. Έτσι ονομάζεται καθεμία από τίς χάρτινες πετσέτες που χρησιμοποιούνται για τó στέγνωμα τών χειρών μετά τó πλύσιμό τους. Υπερπολύτεκνος δέν είναι γενικά και άόριστα αυτός που έχει πολλά παιδιά, αλλά αυτός που έχει περισσότερα από έπτά τέκνα.

Η κοινωνική ευαισθησία επιβάλλει να γνωρίζουμε τί είναι τó **άμπερ αλέρτ**, που άφορά τήν εξάφάνιση παιδιών, άγγλικός νεολογισμός του 1996, και τó **σίλβερ αλέρτ**, σύστημα άμεσης και έγκαιρης δημόσιας κοινοποίησης και μετάδοσης πληροφοριών, που άφορά τήν εξάφάνιση ηλικιωμένων οί όποιοι πάσχουν από άνοια ή άλλες διανοητικές και ψυχικές παθήσεις, άγγλικός νεολογισμός του 2005. Στο *Χρηστικό Λεξικό* λημματογραφήθηκε ό ίδος **έμπολα**, αγγλ. Ebola virus, 1976. Τά λεξικά μορφήματα έμφανίζουν μεγάλη παραγωγική δύναμη. Αναπτύσσονται 145 λέξεις με τó μόρφημα **αερο-**, από τίς όποίες 34 είναι νεολογισμοί, όπως **αεροκουρτίνα**. Έκατον-

3. Οί όπαδοί τής ρυθμιστικής γλωσσικής κριτικής στρέφονται συλλήβδην κατά τών ξενισμών, χωρίς να συνειδητοποιούν ότι ή άποφυγή με κάθε τρόπο χρήσης ξένων λέξεων σημαίνει αυτόματα περιορισμό τών έναλλακτικών γλωσσικών και ύφολογικών δυνατοτήτων. Βλ. **γουικέντ-σαββατοκύριακο**, **ιβέντ-εκδήλωση**, **μπάρμπεκιου-ψησταριά**, **οκέι-εντάξει**. Παραφράζοντας τόν Goethe θά λέγαμε ότι ή ζωντάνια μιās γλώσσας διαπιστώνεται όχι όταν αποβάλλει τίς ξένες λέξεις, αλλά όταν τίς ένσωματώνει στο σύστημά της. Τó **κιτς** δέν ταυτίζεται με τήν **κακογουστία**. Οί σχηματισμοί **καρακίτς**, **κιτσαριά**, (**καρα**)**κιτσαριό**, **κιτσάτος** δείχνουν τήν άφομοιωτική δύναμη τής γλώσσας μας. Χιλιάδες ξένες λέξεις δέν μπορούν να μεταφραστούν στη Νεοελληνική, άφου συνδέονται με τήν πρόοδο τής επιστήμης και τόν πολιτισμό άλλων λαών, όπως **ραντάρ**, **γιόγκα**, **γκλόυ**.

τάδες είναι οι νεολογισμοί με το αντι-: **αντιμνημονιακός, αντιμνημόνιο, αντιπαγκοσμιοποίηση, αγγλ. antiglobalization, 1995. 64 νέες λέξεις καταγράφονται με το λεξικό μόρφημα βιο-, όπως βιοηθικός, βιοκαλλιεργητής, βιοντίζελ. Σημειώτέον ότι 70 λέξεις περιλαμβάνονται στην ηλεκτρονική βάση, δεν έχουν όμως έκτυπωθεί, όπως βιοαπόβλητα, βιοπετρέλαιο. Περισσότερες από 80 λέξεις αναπτύσσονται ως κανονικά λήμματα με πρώτο συνθετικό το μόρφημα ενδο-, όταν τα υπάρχοντα νεοελληνικά λεξικά περιορίζονται σε ελάχιστες γνωστές λέξεις. Η ενδοσχολική επιμόρφωση, ή ενδοϋπηρεσιακή κατάρτιση προσωπικού και ή ενδοοικογενειακή βία δεν απασχολούν τα νεότερα λεξικά. Άρκετά παραγωγικό είναι το μόρφημα πολυ-: **πολυγραμματισμός, πολυπολιτισμός. Άπειράριθμα είναι τα νέα σύνθετα με το μόρφημα τηλε-, όπως τηλεεισαγγελέας, τηλεμαϊντανός (και τηλεοπτικός μαϊντανός). Έκατοντάδες είναι οι νεολογισμοί με το λεξικό μόρφημα υπερ-: υπερκινητικότητα, υπερμαραθώνιος, υπερφρούτο < αγγλ. superfruit, 2005.****

Η νεοελληνική γλώσσα, όπως και κάθε σύγχρονη γλώσσα, διαμορφώνεται με βάση το επιστημονικό λεξιλόγιο που γίνεται σταδιακά κτήμα των πολλών⁴. Τις γλώσσες δεν επηρεάζουν πια οι μεγάλοι ποιητές και λογοτέχνες, όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Οι κορυφαίοι ποιητές είναι περισσότερο άξιοι θαυμασμού για τη χρήση του γλωσσικού όργανου παρά μίμησης.

Η έκρηξη των επιστημών και των νέων τεχνολογιών αντικατοπτρίζεται στο Χρηστικό Λεξικό με ενάργεια. Το επιστημονικό λεξιλόγιο κατηγοριοποιείται σε 103 γνωστικούς τομείς. Το προβάδισμα έχουν ιατρικοί, νομικοί και οικονομικοί όροι και όροι της ύψηλης τεχνολογίας και της τηλεματικής. Συχνά πρόκειται για διεπιστημονικές προσεγγίσεις, όπως δείχνουν οι συγκεντρωτικοί όροι **βιοεπιστήμες και νανοεπιστήμες** (ιατρική, βιολογία, επιστήμη των υλικών, μηχανολογία, φαρμακευτική, φυσική, χημεία).

Ο προφορικός λόγος δεν έχει αξιοποιηθεί όσο θα έπρεπε σε κανένα νεοελληνικό λεξικό, όχι μόνο γιατί είναι βαθιά έδραιωμένη στη συνείδηση των πολλών ή αίγλη του γραπτού λόγου, αλλά και γιατί οι λεξικογράφοι δεν έχουν στη διάθεσή τους μεγάλα σώματα προφορικών κειμένων. Η άργκό,

4. Βλ. ένδεικτικά τη συζήτηση για τα λήμματα **ανεργία και εικονικός** (ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ 2011α).

γλώσσα έκφραστική του προφορικού λόγου, ή οποία θεωρείται ακατάλληλη σε επίσημες περιστάσεις επικοινωνίας, καταλαμβάνει στο Χρηστικό Λεξικό τη θέση που δικαιωματικά της ανήκει. Έμφαση δίνεται στη νεανική άργκό (με υποκατηγοριοποιήσεις τη στρατιωτική, αθλητική και ποδοσφαιρική άργκό), όπως και την άργκό του διαδικτύου. Μερικά παραδείγματα άργκό-μειωτ.: **κάγκουρας** (: νεαρός άνδρας που προσπαθεί να τραβήξει την προσοχή, επιδεικνύοντας κυρ. το αυτοκίνητο, τη μηχανή του ή τις ικανότητές του στην οδήγηση). Ίδιαίτερα δημοφιλείς είναι λέξεις σε **-άκιας**, με σαφώς άπαξιωτική σημασία: **ιντερνετάκιας, καληνυχτάκιας, κοκάκιας, κοντράκιας, μπαχαλάκιας**. Όρισμένοι ενοχλούνται όταν βλέπουν ιδίως σε επίσημα λεξικά λέξεις της άργκό, οι οποίες εντάσσονται κατά κανόνα σε ένα κατώτερο ύφολογικό επίπεδο, ή «χυδαίες», όπως τις αποκαλούν, λέξεις, χωρίς να συνειδητοποιούν ότι επί της ουσίας δεν υπάρχουν χυδαίες λέξεις⁵. Σ' αυτό έδω το λεξικό οι λεγόμενες «χυδαίες λέξεις» χαρακτηρίζονται με τον ύφολογικό δείκτη («ταμπού»). Πρόκειται για λέξεις ή φράσεις, κυρ. σεξουαλικού ή ύβριστικού περιεχομένου, των οποίων η χρήση αποφεύγεται ή απαγορεύεται από τις κοινωνικές συμβάσεις. Ο έπιστήμονας λεξικογράφος δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε «καλές» και «κακές», «ώραϊες» και «άσχημες» λέξεις. Λειτουργεί όπως ο έντομολόγος, ο οποίος βλέπει με τον ίδιο θαυμασμό τόσο την πεταλούδα όσο και την κατσαρίδα. Άξιζει πάντως να σημειωθεί ότι οι λημματοποιημένες λέξεις της άργκό είναι μόλις 361, από τις οποίες μόνο 107 ανήκουν στη νεανική άργκό, όπως ανεβαστικός, κουλ, τσοπεράς, χαρλεάς, ψωνίστικος. Πρόκειται δηλαδή για ένα πολλοσημόριο σε σχέση με το συνολικό λημματολόγιο των 75.000 λέξεων και εκφράσεων.

5. Η παρεξηγημένη διατύπωση του Λορέντζου Μαβίλη από την όμιλία του στη Βουλή των Ελλήνων στις 26 Φεβρουαρίου 1911 είναι ή ακόλουθη: «Χυδαία γλώσσα δεν υπάρχει· υπάρχουν χυδαίοι άνθρωποι, και υπάρχουν πολλοί χυδαίοι άνθρωποι όμιλούντες την καθαρεύουσαν». Βλ. *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου*, Τετράδιο 3. *Έλευθέριος Βενιζέλος και Λορέντζος Μαβίλης: Άγορεύσεις για τη γλώσσα στη Β' (Διπλή) Αναθεωρητική Βουλή (1911)*, σ. 123 κ.έ., βλ. ειδικότερα σ. 175 (είσαγωγή-ιστορικός σχολιασμός Χάρης Ν. Μελετιάδης), *Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2010* (έπιστημονική έπιμέλεια σειράς Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου).

Ἡ τεχνολογία τροφίμων ἔχει σημειώσει σημαντική πρόοδο τις τελευταῖες δεκαετίες καὶ στή χώρα μας. Ἄρκετὰ ἑλληνικά κρασιά, ὅπως αἰνωργίτικο, ἀθήρι, μαυροῦδι, μοσχόμαυρο, μπατίκι, ξινόμαυρο, βρῆκαν τή θέση τους γιά πρώτη φορά σέ νεοελληνικό λεξικό. Οἱ νέες σύνθετες μέ τὸ μόρφημα οἶνο- λέξεις εἶναι ἐντυπωσιακά πολλές: οἶνογνωσία, οἶνογευσία, οἶνοποιήσιμος, οἶνοστάφυλα, οἶνοτεχνία, οἶνοτουρισμός, οἶνόφιλος, λέξη των μεταγενέστερων χρόνων, γαλλ.-αγγλ. oenophile. Τὸ λεξιλόγιο τῆς μαγειρικής ἐμπλουτίστηκε ἐντυπωσιακά. Τὸ κοτόπουλο καὶ τὸ μοσχάρι λεμονάτο εἶναι πολὺ γνωστά, τὸ ἐπίθετο ὅμως λεμονάτος δὲν κρίθηκε ὡς τώρα ἀπαραίτητο νὰ συμπεριληφθεῖ σέ ἓνα σύγχρονο λεξικό τῆς γλώσσας μας. Καὶ ἡ ζαχαροπλαστική ἐκπροσωπεῖται μέ πλῆθος νέων λέξεων: βάφλες, βραχάκια, μάρτζιπαν, τσιζκέικ.

Λεξικογραφικὲς καινοτομίες

Στὸ Χρηστικό Λεξικό εἰσάγεται γιά πρώτη φορά μιὰ σειρά λεξικογραφικῶν καινοτομιῶν, οἱ ὁποῖες στηρίζονται σέ σύγχρονες μεταλεξικογραφικὲς ἔρευνες.

1. Τίθενται σέ νέα βάση οἱ ὑφολογικοὶ καὶ πραγματολογικοὶ δείκτες τῆς γλώσσας, 30 συνολικά, οἱ ὁποῖοι στήν πράξη εἶναι πολὺ περισσότεροι, ἂν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ συνδυαστικὲς τους δυνατότητες. Γιά πρώτη φορά συστηματοποιεῖται μιὰ σειρά κριτηρίων (ἱστορικά-χρονολογικά, γεωγραφικά, στατιστικά, βιωματικά-συναισθηματικά, ρυθμιστικά, χρηστικά-πραγματολογικά, σημασιολογικά), ὅπως καὶ οἱ δείκτες κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς ἢ ἔνταξης. Ὁ ὑφολογικός δείκτης οικείο παρουσιάζει 11 ἐπιμέρους διαφοροποιήσεις: οικ.-αρνητ. συνυποδ.: Εφαγα στήσιμο. Οἱ λογοτεχνικὲς λέξεις (π.χ. σελαγίζει) ἐμφανίζουν 9 ὑποκατηγοριοποιήσεις, ὅπως: απαιτ. Λεξιλόγ.-λογот.: ἀμφιλύκη. ἀρχαιοπρ.-λογот.: ἐνύπνιο. Βλ. πρὸ πάνω, Καινοτομίες, ἀριθμ. 8.

2. Τὰ τριτοπρόσωπα ρήματα λημματογραφοῦνται στὸ τρίτο πρόσωπο, ὅταν δὲν ἐμφανίζονται παρὰ μόνο πολὺ σπάνια στὸ πρῶτο πρόσωπο. Βλ. τὰ λήμματα ἀντιβαίνει, ἀστράφτει, ἀστραποβολά, βουίζει, ἐμφωλεύει, κλωσά, κοάζει, σελαγίζει, φωσφορίζει.

3. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιά τὰ οὐσιαστικά. Ἄν χρησιμοποιοῦνται περισσότερο στὸν πληθυντικό ἀριθμὸ, τότε λημματογραφοῦνται στὸν πληθυντικό. Ἔτσι καταγράφονται τὰ λήμματα ζυμαρικά, τρόφιμα, καὶ ὄχι ζυμαρικό, τρόφιμο, ὅπως γράφουν ὅλα τὰ νεοελληνικά λεξικά.

4. Παρουσιάζονται συστηματικά για πρώτη φορά τὰ ἀπολεξικοποιημένα ρήματα [αγγλ. *delexical(ised) verbs*], αὐτὰ πού συντάσσονται συχνά με ἓνα οὐσιαστικό τὸ ὁποῖο φέρει τὴν κύρια σημασία: π.χ. *αισθάνομαι χαρά* (= *χαίρομαι*), *ασκῶ επιρροή* (= *επηρεάζω*), *βάζω* τὴν υπογραφή μου (= *υπογράφω*), *δίνω* συμβουλή (= *συμβουλευώ*), *έχω* τὴ συνήθεια (= *συνηθίζω*), *κάνω* τὴν προσευχή μου (= *προσεύχομαι*), *νιώθω* ντροπή (= *ντρέπομαι*), *παίρνω* ἀπόφαση (= *αποφασίζω*). Ἔτσι ἀναθεωρεῖται ἡ σημασία μιᾶς σειρᾶς ρημάτων. Τὸ ρῆμα *κάνω* ἐμφανίζει, με βάση τὰ στατιστικά κριτήρια, ὡς πρώτη σημασία τὴν ἀπολεξικοποίηση. Σὲ ἀναλυτικὴ ἐπιμέρους ἔρευνα καταγράφηκαν 1.376 οὐσιαστικά πού συνδέονται με τὸ *κάνω*. Στὸ Χρηστικὸ Λεξικὸ παρατίθενται ἐνδεικτικὰ 28 ἀπὸ αὐτά. Οἱ 72 ἀρχικὰ σημασίες καὶ χρήσεις τοῦ ρήματος *κάνω* συμπυκνώθηκαν τελικὰ σὲ 18.

5. Αἰξιοποιεῖται ἡ θεωρία τῶν σημασιολογικῶν πεδίων. Ἔτσι ὁ χρήστης τοῦ λεξικοῦ ἀποκτᾷ ἐποπτεία τῶν ἐννοιολογικῶν συγγενῶν λέξεων: **ζυμαρικά**: Βλ. *μακαρόνια, κανελόνια, κουρκουμπίνες, κριθαράκι, λαζάνια, λιγκουίνι, νιόκι, νουντλς, παπαρδέλες, πένες, πεπονάκι, ραβιόλια, ταλιατέλες, τორτελίνια, τραχανάς, τριβέλι, φαρφάλες, φετουτσίνι, φιδές, χυλοπίτες*. Μποροῦν ἀκόμα νὰ προστεθοῦν οἱ λέξεις: *αστράκι, βίδες ἢ φουζίλι, μαλλιά ἀγγέλου κ.ο.κ.*

6. Τὰ συνώνυμα ἐμφανίζονται μέσα στὸ συγκεκριμένο: *καθαρές πηγές ἐνέργειας* (= *ανανεώσιμες, εναλλακτικές*). *Καθαρός ουρανός* (πβ. *ἀνέφελος, ασυνέφιαστος, ξάστερος*). Συσώρευση συνώνυμων ὑπάρχει σὲ μονοσήμαντες κυρίως λέξεις. Ἡ καταγραφή τους γιὰ ἐξοικονόμηση χώρου γίνεται στὴ συχνότερα χρησιμοποιούμενη λέξη. Στὸ λῆμμα *τσιγκούνης* καταγράφονται 11 συνώνυμα, ὅταν τὰ ἀνάλογα νεοελληνικὰ λεξικά περιορίζονται σὲ δύο, τὸ πολὺ τρία συνώνυμα: *ἐξηνταβελόνης, καβουροτσέπης, μίζερως, σπαγγοραμμένος* (βλ. *τσιφούτης, φραγκοφονιάς*), *σφιχτοχέρης, τσίπης, φιλάργυρος, δε(ν) δίνει* (οὔτε) *τ' ἀγγέλου/τ' Ἁγίου του νερό*.

7. Οἱ συντακτικὲς πληροφορίες δίνονται μέσα ἀπὸ κατάλληλα παραδείγματα: *Θέμα που αφορά τον/ισπανιότ. λόγ.) στον κλάδο των εκπαιδευτικών. Τα πάντα είχαν καλυφθεί από/με χιόνι.*

Οἱ σημασίες τῶν λέξεων

Οἱ σημασίες τῶν λέξεων καθορίστηκαν με βάση τὰ σώματα κειμένων, χωρὶς νὰ εἶναι δεσμευτικὸ τὸ τί γράφουν τὰ ἄλλα λεξικά. Σὲ ἀρκετὲς

περιπτώσεις τὸ ἓνα λεξικὸ ἀναπαράγει ἄκριτα τὰ ἐρμηνεύματα τοῦ ἄλλου. Ὑπάρχουν 2.000 περίπου λήμματα τὰ ὅποια ἀπὸ τὴ φύση τους δὲν ἐπιτρέπουν διαφοροποιήσεις, ὅπως λ.χ. ἡ λέξις **ζαχαροπλαστείο**. Τὸ ἐρμηνεύμα παραμένει λίγο ἢ πολὺ τὸ ἴδιο σὲ ὅλα τὰ λεξικά. Στὰ ὑπόλοιπα λήμματα πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπόψη οἱ σημασιολογικὲς ἀλλαγές ποὺ ἐπέρχονται μὲ τὴν πάροδο τῶν χρόνων. Γιὰ παράδειγμα, ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ λεξικά τῆς Νεοελληνικῆς ἐρμηνεύουν τὸν **κλειδαρά** ὡς τὸν ἐπαγγελματία «ποὺ κατασκευάζει καὶ ἐπιδιορθώνει κλειδιά καὶ κλειδαριές». Αὐτὸ ἴσχυε πρὶν ἀπὸ μισὸ αἰῶνα. Τὸ *Χρηστικὸ Λεξικὸ* παρέχει τὸν ἀκόλουθο ὄρισμό: «επαγγελματίας που πουλά κλειδιά και κλειδαριές (ἢ και ἄλλα μέσα φύλαξης, π.χ. χρηματοκιβώτια), φτιάχνει αντικλειδιά, επισκευάζει και τοποθετεῖ κλειδαριές και αναλαμβάνει το ἀνοίγμα σπιτιῶν και αυτοκινήτων (π.χ. ὅταν ο ἰδιοκτήτης τους ἔχει κλειδωθεῖ ἐξω)». Τὸ κλειδί δὲν εἶναι πιά μόνον τὸ «μεταλλικὸ ὄργανο, συνήθ. μικρῶν διαστάσεων, τὸ ἄκρο τοῦ ὁποίου ἔχει ἐσοχὲς καὶ προεξοχὲς, ἔτσι ὥστε, ὅταν εἰσάγεται στὴν (προορισμένη γι' αὐτὸ) κλειδαριά, νὰ περιστρέφεται, θέτοντας σὲ λειτουργία τὸν μηχανισμό τῆς». Σὲ δωμάτια σύγχρονων ξενοδοχείων καὶ σὲ καμπίνες πλοίων δὲν ἰσχύει πιά ὁ ὄρισμὸς αὐτός. Τὸ μεταφραστικὸ δάνειο **κάρτα-κλειδί** καταγράφεται γιὰ πρώτη φορά στὸ *Χρηστικὸ Λεξικὸ*: «ηλεκτρονικὴ κάρτα που λειτουργεῖ ὡς κλειδί για το ἀνοίγμα ἢ κλείσιμο πόρτας ἢ για την ενεργοποίηση και απενεργοποίηση συστημάτων, συσκευῶν και μηχανημάτων: μαγνητικῆ ~. ~. ~ ξενοδοχείου. [*αγγλ. key-card*]».

Οἱ περισσότεροι ὅταν ἀκούσουν τὴ λέξις **πεπονάκι** θὰ σκεφτοῦν τὸ μικρὸ πεπόνι. Ἔτσι γράφουν ὅλα τὰ νεοελληνικά λεξικά. Στὸ *Χρηστικὸ Λεξικὸ* προστέθηκε καὶ μιὰ δεύτερη, νεότερη σημασία: **ΤΕΧΝΟΛ. ΤΡΟΦ.** εἶδος ζυμαρικοῦ για σούπες το οποίου μοιάζει με σπόρους σουσαμιού. Τὸ ἐπίθετο **κοινωνικός** ἀπέκτησε ἐντελῶς πρόσφατα νέα ἐπιμέρους σημασία: (για τὴ στήριξη ευπαθῶν ομάδων) ~ό: *ιατρείο/παντοπωλεῖο/φαρμακεῖο*. Οἱ νέες σημασίες ποὺ προστέθηκαν στὸ *Χρηστικὸ Λεξικὸ* ἀνέρχονται σὲ ἀρκετὲς χιλιάδες.

Περιγραφή τῆς γλώσσας

Μία ἀπὸ τίς βασικὲς ἀρετὲς τοῦ *Χρηστικοῦ Λεξικοῦ* εἶναι ὅτι περιγράφει τὴ γλώσσα, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ σύγχρονη λεξικογραφικὴ πρακτικὴ διεθνῶς. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τὸ λεξικὸ αὐτὸ δείχνει ὅτι δὲν χρειά-

ζονται «αύθεντιες» για τη γλώσσα, αλλά αύθεντικές λύσεις, μακριά από ιδεολογικές άγκυλώσεις και στεῖρο γραμματικό φορμαλισμό.

Ἡ παραφιλολογία για τὴ γλωσσική κινδυνολογία δὲν θὰ ὑπῆρχε ἴσως ἂν συνειδητοποιοῦσαν οἱ κάθε εἴδους συνήθως αὐτόκλητοι «προστάτες» τῆς γλώσσας ὅτι ἡ γλώσσα, ἐνῶ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχήν ἔλλογο ὄργανο ἐπικοινωνίας, αὐτὸ ποὺ διακρίνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ζῶο, ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία τῆς εἶναι ἄλογο, δὲν ἐρμηνεύεται δηλαδὴ μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα⁶. Ἐνα ἐντυπωσιακὰ μεγάλο ποσοστὸ ἀπὸ τὰ «λάθη» ποὺ συγκεντρώνουν καὶ σχολιάζουν διάφοροι λόγιοι καὶ ὀρισμένοι γλωσσολόγοι δὲν εἶναι στὴν οὐσία «λάθη», ἀλλὰ ἐναλλακτικὲς δυνατότητες τοῦ ἴδιου τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος ποὺ κινοῦνται σὲ διαφορετικὸ ὑφολογικὸ ἢ χρηστικὸ ἐπίπεδο.

Ἄγνοια ἢ ὑποβάθμιση τοῦ ρόλου ποὺ διαδραματίζει συχνὰ ὁ ἐμφατικὸς πληθυντικὸς ὁδηγεῖ ὀρισμένους στὸ αὐθαίρετο συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐκφράσεις «οἱ ἄσκοι τοῦ Αἰόλου» καὶ «στὰ πλαίσια τῶν ἀρμοδιοτήτων του» εἶναι ἐσφαλμένες. Οἱ ρυθμιστὲς τῆς γλώσσας φάσκουν καὶ ἀντιφάσκουν. Γράφουν **εντάξει** (μία λέξη), ἀλλὰ **εν ὄψει** (δύο λέξεις), παρόλο ποὺ πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια ἀκριβῶς περίπτωση. Στὸ **Χρηστικὸ Λεξικὸ** νομιμοποιεῖται καὶ τὸ **ενόψει** (μία λέξη). Στὰ ρυθμιστικὰ λεξικά ἐπανέρχονται γραφές ποὺ ξενίζουν τὸν μέσο ἀναγνώστη, στὸν ὁποῖο δημιουργοῦν ἐνοχὲς γιὰ τὴν «ἄγνοιά» του. Στὸ **Χρηστικὸ Λεξικὸ** καταγράφεται μόνον τὸ πόσο μᾶλλον (τὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἤδη ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα χρόνια) καὶ ὄχι τὸ πόσω μᾶλλον, τὸ ὁποῖο θεωροῦν ὀρισμένοι ὅτι εἶναι «ὀρθότερο» ἐπειδὴ εἶναι ἀρχαιότερο. Γιὰ τὸ ἐπίρρημα πρῦμα < πρῦμα προκρίνεται ἡ ἀπλούστερη γραφή **πρίμα**, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ συνηθέστερη: **Ὅλα (μου) πάνε πρίμα** (= μια χαρά). Ἀντίθετα, ἡ **δικλείδα** εἶναι συνηθέστερη ἀπὸ τὴν **δικλίδα**. Ἡ ἀπλολογία, γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ὁδηγεῖ σὲ συντόμευση λέξεων, πράγμα ποὺ διευκολύνει καὶ τὴν ἐκφώνησή τους. Ὅπως δὲν θεωρεῖται ἐπὶ αἰῶνες ἐσφαλμένη ἡ λέξη **αμφορεὺς**, ἀντὶ **αμφιφορεὺς**, ἔτσι δὲν πρέπει νὰ στιγματίζονται ὡς ἐσφαλμένοι ἢ ἀδόκιμοι οἱ τύποι **αγροτουρισμός** ἀντὶ **αγροτοτουρισμός**, **αθλίατρος** ἀντὶ **αθλητίατρος**.

6. Δὲν ἔχει νόημα, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐμμονὴ στὸ ὀρθότερο **γλυχαίμια** κατὰ τὸ **λευχαίμια**. Στὸ **Χρηστικὸ Λεξικὸ** καταγράφεται μόνον ὁ τύπος **γλυκαίμια**, τὸν ὁποῖο ἐπέβαλε ἡ χρῆση.

Στό Χρηστικό Λεξικό δὲν θεωροῦνται ἐσφαλμένα τὰ ἀποτίει φόρο τιμῆς καὶ ἐκτίει ποινὴ ἀντὶ τῶν ἀποτίνει καὶ ἐκτίνει, ἐνῶ τὸ ἀδικαιολόγητο -ν- στὴ λέξη ωρίμανση ἔχει ὀριστικά, ὅπως φαίνεται, ἐπικρατήσει. Στὴν ἐπιρρηματικὴ τους χρῆση τὸ σαν ταυτίζεται μὲ τὸ ως, ὅσο κι ἂν ἰσχυρίζονται τὸ ἀντίθετο οἱ ρυθμιστὲς τῆς γλώσσας.

Ξεπερασμένες ὀρθογραφῆσεις ἀποσιωποῦνται ἐντελῶς στὸ Χρηστικό Λεξικό γιατί μόνο σύγχυση μποροῦν νὰ ἐπιφέρουν. Δὲν ἔχει νόημα νὰ ἐπιμένει κανεὶς στὴν ἀποψη ὅτι ἡ «ὀρθότερη γραφὴ» εἶναι σσιπούρα (μὲ δύο -π-), τὴ στιγμὴ ποὺ ἤδη στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἡ λέξη γραφόταν μὲ ἓνα -π-. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἀπαρχαιωμένες γραφές γυιός, γλύκυσμα. Ἄλλο τόσο εἶναι ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου ἡ ἐμμονὴ στὴν ὀρθογράφηση ἀγῶρι (μὲ -ω-). Παλαιότερα ὀρισμένοι λόγιοι ἐπέμεναν νὰ γράφουν ὄμμορφος, σήμερα ὅμως κανεὶς δὲν διανοεῖται νὰ γράψει ἔτσι τὴ λέξη. Τέτοιες ὀρθογραφῆσεις δημιουργοῦν ἐντυπώσεις, ἡ ὀρθογραφικὴ ὅμως συνήθεια πολλῶν δεκαετιῶν τίς ὀδήγησε ὀριστικά στὸ περιθώριο, ὅπως καὶ τὶς «ὀρθές» μὲ ἐτυμολογικὰ κριτήρια γραφές Βασίλεις, Δημήτρις.

Ἡ γλῶσσα δὲν ὑποτάσσεται στὶς ὀρέξεις τῶν λογίων, οὔτε ἀνέχεται αὐτόκλητους «προστάτες». Ὁ Ἀντώνης Σαμαράκης εἶναι ἀποκαλυπτικὸς μὲ τὴ λεπτὴ αἴσθηση χιούμορ ποὺ τὸν διακρίνει. Βάζει τὴν ἴδια τὴ γλῶσσα νὰ μιλήσει (1999, 88-89): «Ἀναρχοαυτόνομη εἶμαι. Δὲν ἐπιδέχομαι ξένες ἐπεμβάσεις καὶ μάλιστα βίαιες. Ἄρνούμαι νὰ γίνω πειραματόζωο τοῦ καθενὸς Προκρούστη. Ἔχω τοὺς δικούς μου βιορυθμούς, τοὺς δικούς μου νόμους. Τὰ γονιδιακά μου εἶναι ἰσχυρά, υγιέστατα. [...] Ἀφῆστε με νὰ ἀναπνέω φυσιολογικά. Μὴ βουλώνετε τὶς ἀρτηρίες μου, κινδυνεύω νὰ πάθω ἔμφραγμα».

Νέες ἐτυμολογίες

Τὸ Χρηστικό Λεξικό προσφέρει μιὰ σειρὰ νέων ἐτυμολογιῶν, οἱ ὁποῖες θὰ τεκμηριωθοῦν σὲ ἐξειδικευμένη μελέτη⁷. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὶς λέξεις ἐργολάβος, ἐφαλτήριο, παράγοντας (μὲ τὴ σημασίαν «πρόσωπο μὲ σημαντικὴ θέση καὶ ἐπιρροή»), σος, ντακότα, υδροπλάνο.

7. Βλ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, 2011β.

Για πρώτη φορά παρατίθενται έτυμολογίες με βάση τη σημασία που αποικτᾶ κάθε φορά ἡ λέξη. Τὰ νεοελληνικά λεξικά έτυμολογοῦν τὸ μύσχευμα ἀπὸ τῆ μεταγενέστερη λέξη. Αὐτὸ ἰσχύει μόνο γιὰ τὴ γεωπονικὴ σημασία. Ἡ ἱατρικὴ σημασία, πού εἶναι καὶ ἡ συχνότερη, έτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ *transplant*, 1951, γαλλικὸ ~, 1956. Σχετικὰ μετὰ τὴ λέξη διαστημάνθρωπος δὲν ἀρκεῖ ἡ έτυμολογία < ἀγγλ. *spaceman*. Ἀρχικὰ σήμαινε τὸν δημοσιογράφου πὺ πληρωνόταν μετὰ βάση τὸν χῶρου πὺ καταλάμβανε στὴν ἐφημερίδα τὸ ἄρθρου του (πρῶτη μαρτυρία, 1892). Οἱ σημασίες «ἀστροναύτης» καὶ «ἐξωγήινος» ἐμφανίζονται τὸ 1942.

Ἀξιοπρόσεκτες εἶναι οἱ πληροφορίες πὺ παρέχει τὸ Χρηστικὸ Λεξικὸ στὸ έτυμολογικὸ μέρος γιὰ τὶς σημασιολογικὲς μεταβολὲς τῶν ἀρχαίων, μεταγενέστερων καὶ μεσαιωνικῶν λέξεων. Βιολόγος ἦταν στὰ μτγν. χρόνια «ο μίμος», καὶ τὸ μεσν. βιολογία σήμαινε «φόρος περιουσίας», τὸ μτγν. πολιτισμὸς εἶχε τὴ σημασία «ενασχόληση μετὰ κοινὰ». Οικολόγος ἦταν τὰ μεσαιωνικά χρόνια «ο διαχειριστὴς του οἴκου». Ἀξιοποιήθηκε τὴν τελευταία στιγμή τὸ Σύγχρονο Λεξικὸ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας τοῦ Franco Montanari, σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ 2013 μετὰ ἐπιμέλεια τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἀντῶνη Ρεγκάκου.

Ἐπιμέρους έτυμολογικὲς ἐρευνες ἐδειξαν ὅτι μερικὲς χιλιάδες λέξεις τὶς ὁποῖες παρουσιάζουν τὰ νεοελληνικά λεξικά ὡς νεολογισμοὺς τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰ., βασιζόμενα στὶς χρονολογίες πὺ παραθέτει ὁ Κουμανούδης⁸, εἶναι ἤδη μεταγενέστερες⁹ ἢ κυρίως μεσαιωνικὲς. Τὸ λεξικὸ τοῦ Erich Trapp¹⁰ εἶναι ἀποκαλυπτικὸ. Μερικὰ ἐνδεικτικὰ παραδείγματα: τὸ ἡμερομίσθιο δὲν εἶναι νεολογισμὸς τοῦ 1821, ἀλλὰ ἤδη μεσαιωνικὴ λέξη.

8. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, *Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Ἀθήνα 1900, ἀνατύπωση μετὰ Προλεγόμενα τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἐρυθρῆς, Ἀθήνα 1980.

9. Μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα: Ἡ ὕπνωσις δὲν εἶναι νεολογισμὸς τοῦ 1851· τὸ οὐσ. ὕπνωσις παρουσιάζεται τὸν 2ο μ.Χ. αἰ. Τὸ ἐπίθ. φιλανθρωπικὸς δὲν ἀποτελεῖ νεολογισμὸ τοῦ 1832· πρῶτη φορά ἐμφανίζεται τὸν 5ο μ.Χ. αἰ. Ἡ δξύνωια μαρτυρεῖται γιὰ πρῶτη φορά τὸν 2ο μ.Χ. αἰ., δὲν εἶναι ἐπομένως μεταφραστικὸ δάνειο ἀπὸ τὸ γερμ. *Scharfsinn*.

10. *Lexikon zur byzantinischen Gräzität besonders des 9.-12. Jahrhunderts*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1994 κ.έ.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὶς λέξεις καθυστέρησις (1885), καταδρομέας (1838), χρωματοπώλης (1871).

Χιλιάδες εἶναι οἱ περιπτώσεις ἀσυνειπειῶν σὲ νεοελληνικά λεξικά, γενικά καὶ ἐτυμολογικά, ἐπειδὴ δὲν λαμβάνεται ὑπόψη ἡ χρονολογία πρώτης ἐμφάνισης τῆς ξένης λέξης. Τὸ συσχετίζω, γνωστὸ ἀπὸ τὸ 1854 κατὰ τὸν Κουμανούδη, δὲν μπορεῖ νὰ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ γαλλικὸ *corréler*, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1963 καὶ ἀνάγεται στὸ ἀγγλικὸ *correlate*. Μιὰ σειρὰ ἐτυμολογιῶν ἀνατρέπεται μὲ βάση νέα στοιχεῖα. Χρειαζόμεστε, ἐπομένως, ποιοτικὲς ἐτυμολογικὲς ἔρευνες, οἱ ὁποῖες θὰ παρουσιάξουν ἀναλυτικὰ τὴν πολυσημία τῶν λέξεων μὲ τὶς παράλληλες ἐτυμολογικὲς ἀναγωγές. Μεῖζον ἐρευνητικὸ ζητούμενο παραμένει ἡ σύνταξη ἐνὸς ἀναλυτικοῦ, αὐστηρὰ ἐπιστημονικοῦ ἐτυμολογικοῦ καὶ ἐνὸς χρονολογικοῦ λεξικοῦ τῆς Νεοελληνικῆς.

Κανένα λεξικὸ δὲν μπορεῖ νὰ καλύψει ἀπολύτως τοὺς στόχους ποὺ θέτουν ἐξαρχῆς οἱ συντάκτες του. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπαγγελματίες λεξικογράφοι ἔχουν τὴν αἴσθησις ὅτι περπατοῦν σὲ κινούμενη ἄμμο καὶ κινδυνεύουν ἀνὰ πάσα στιγμή νὰ βουλιάξουν. Ἡ σύνταξη ἐνὸς λεξικοῦ δὲν ὀλοκληρώνεται στὴν οὐσία ποτέ, ἀφοῦ ἡ γλῶσσα ἐξελίσσεται καὶ ἐμπλουτίζεται διαρκῶς μὲ νέα στοιχεῖα. (Προλάβαμε τὴν τελευταία στιγμή καὶ προσθέσαμε τὸ ἀκρωνύμιο NEPIT, ὅχι ὅμως τὸν ENΦΙΑ.) Ὅλα τὰ λεξικά εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, «ἔργα σὲ ἐξέλιξη», ἀφοῦ ὁ λεξικογράφος στοχεύει μονίμως σὲ κινούμενο στόχο¹¹. «Ἄγριες φοράδες» ἀποκάλεσε ὁ Νίκος Καζαντζάκης τὶς λέξεις καὶ δὲν μπορεῖς νὰ τὶς δαμάσεις εὐκολα¹². Εἶναι σὰν τὰ ἄλογα τοῦ Διομήδη οἱ λέξεις. Ὅποιος διαβάσει τὸ βιβλίον τοῦ κορυφαίου γερμανοῦ λεξικογράφου Günther Drosdowski *Τὰ Πάθη τοῦ Λεξικογράφου. Ὁμολογίες Ἐνὸς Καταραμένου*¹³, ποὺ παραπέμπει στὰ Πάθη τοῦ Νεαροῦ Βέρθερου τοῦ Γκαϊτε (*Die Leiden des jungen Werther*, 1774), θὰ καταλάβει τὰ βάσανα καὶ τὰ μαρτύρια τοῦ συντάκτη ἐνὸς λεξικοῦ.

11. ATKINS, S. – RUNDALL, M. – SATO, H., 2003, σ. 355: «All dictionaries are, in a sense, work in progress, because we are dealing with a moving target».

12. Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο, Λευκωσία 1982, Γ' ἐπανεκτύπωση, Ἀθήνα χ.χ., σ. 474· *Ταξιδεύοντας. Ἰταλία, Αἴγυπτος, Σινά, Ἱερουσαλήμ, Κύπρος, ὁ Μοριάς, Ἀθήνα* ⁶1969, σ. 9.

13. *Die Leiden des Wörterbuchmachers. Bekenntnisse eines Verdamnten*, Dudenverlag, Mannheim 1992.

Παρά τὸ πλῆθος τῶν καινοτομιῶν ποὺ παρουσιάζει τὸ *Χρηστικό Λεξικό*, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι «τέλειο», καὶ αὐτὸ ἰσχύει γενικὰ γιὰ κάθε ἀνθρώπινο ἔργο. Ὅπως συνήθως συμβαίνει μὲ ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα, καὶ ἰδίως τὰ λεξικά, ἡ δεύτερη ἔκδοση θὰ εἶναι πληρέστερη. Οἱ ὑποδείξεις τῶν ἐδικῶν ἐπιστημόνων καὶ τῶν καλοπροαίρετων ἀναγνωστῶν θὰ ἀξιοποιηθοῦν καταλλήλως.

Τὸ λεξικό, ὅταν σχεδιαστεῖ σωστά, ἀποτελεῖ βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἐνημερότητα (language awareness), τὴ συνειδητοποίηση τῶν μηχανισμῶν λειτουργίας τῆς γλώσσας καὶ τὴν εὐαισθητοποίηση τοῦ χρήστη ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ λόγου. Τὸ λεξικό ὡς κειμενικὴ ροὴ συμβάλλει στὴν ὀλιστικὴ κειμενοκεντρικὴ θεώρηση τῆς γλώσσας καὶ ἰδιαίτερα στὴν κριτικὴ γλωσσικὴ ἐνημερότητα. Τὸ *Χρηστικό Λεξικό* μπορεῖ νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἐπωφελῶς γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς ὡς πρώτης καὶ δεύτερης γλώσσας. Παρουσιάζει ἕνα ἐντυπωσιακὰ πολύμορφο καὶ πολύχρωμο μωσαϊκὸ τῆς γλώσσας μας, τὸ ὁποῖο ἀπαρτίζεται ἀπὸ 3.000.000 περίπου λέξεις-ψηφίδες.

Μακάρι νὰ μπορούσαν πολλοὶ νὰ διάβαζαν τὸ *Λεξικό* ὅπως διαβάζουν καὶ ἀπολαμβάνουν μιὰ ὡραία ποιητικὴ συλλογὴ, γιὰ τὸ *Λεξικό* ἀποκαλύπτει ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ μεγάλο, θαυμαστὸ καὶ ἀνεξάντλητο «ποίημα» τῆς γλώσσας μας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι γλώσσα καὶ πολιτισμὸς εἶναι ἀλληλένδετες ἔννοιες. Τὸ *Λεξικό* εἶναι ἡ «ζωντανὴ διαίωσις τοῦ εἶναι μας», *perpetuidad viviente de la esencia*, γιὰ νὰ χρησιμοποίησω ἕναν στίχο τοῦ Πάμπλο Νερούντα ἀπὸ τὸ περίφημο ποίημά του «Ὡδὴ στὸ *Λεξικό*» («*Oda al Diccionario*», 1945).

Τὸ *Χρηστικό Λεξικό* σχεδιάστηκε μὲ κριτήριον νὰ εἶναι ἀνοικτὸ στὴ γλωσσικὴ ποικιλότητα καὶ τὴν πολυδιάστατη καὶ πολυεπίπεδη ἐπικοινωνία. Αὐτὸ θὰ πεῖ σεβασμὸς στὴ γλώσσα μας.

Ὅπως τονίζει ἐμφατικὰ στὸν μεστό περιεχομένου Πρόλογό του ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἐπιστημονικὸς ὑπεύθυνος τοῦ ἔργου κ. Βασίλειος Χ. Πετράκος, «*Λεξικά τῆς Νεοελληνικῆς ὑπῆρχαν ἤδη ἀξιόλογα, ἀλλὰ ἡ Ἀκαδημία ἀπέβλεψε μὲ τὸ *Χρηστικό* στὴν ἐπίτευξη διττοῦ ἀποτελέσματος: τὴν ἔκδοση ἑνὸς σύγχρονου λεξικοῦ τῆς γλώσσας μας καὶ τὸν συνεχῆ πλουτισμὸ τῆς ἠλεκτρονικῆς του μορφῆς. Κάθε στιγμή ὁ μελετητὴς θὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν λεξιλογικὸ πλοῦτο καὶ τὴν ἐκφραστικὴ ζωντάνια καὶ πληρότητα τῆς γλώσσας μας σὲ ὅλη τους τὴ γνω-*

στή στήν ἐπιστήμη ἔκταση. Ἡ Ἀκαδημία μὲ τὸ Χρηστικό Λεξικό δὲν ἀποβλέπει σὲ ρύθμιση τῆς γλώσσας, ἀποδεδειγμένως ἀνεδαφική, τουλάχιστον ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Κοραΐ. Παρουσιάζει μὲ συστηματικὸ τρόπο καὶ ἐπιστημονικῶς ἐξακριβωμένα τὴν πραγματικὴ μορφή τῆς Νεοελληνικῆς, τὸν γλωσσικὸ πλοῦτο της καὶ τίς θαυμαστὰς ἐκφραστικὰς δυνατότητές της».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ATKINS, S. – RUNDSELL, M. – SATO, H., The contribution of Framenet to practical lexicography, *International Journal of Lexicography*, 16, 2003, σ. 333-357.
- FRAWLEY, W., The Dictionary as Text, *International Journal of Lexicography*, 2, 1989, σ. 231-248.
- ΣΑΜΑΡΑΚΗΣ, Α., «Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων...», Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου 1976-1996: Εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴν καθιέρωση τῆς Νεοελληνικῆς (Δημοτικῆς) ὡς ἐπίσημης γλώσσας, Ἀθήνα 29 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 1996, Ἀθήνα 1999, σ. 81-89.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ, ΧΡ., Ἡ «καλὴ» καὶ «κακὴ» χρῆσις τῆς Νεοελληνικῆς. Θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ προβλήματα. στὸν τόμο: *Γλωσσικὴ καὶ λογοτεχνικὴ κριτικὴ*, Ἀθήνα 1998, σ. 105-128. = Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου 1976-1996: Εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴν καθιέρωση τῆς Νεοελληνικῆς (Δημοτικῆς) ὡς ἐπίσημης γλώσσας, Ἀθήνα 29 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 1996, Ἀθήνα 1999, σ. 261-275, 302.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ, ΧΡ., «Τὸ νέο Χρηστικό Λεξικό τῆς Νεοελληνικῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», 8ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς Γλωσσολογίας, Ἰωάννινα 30 Αὐγούστου – 2 Σεπτεμβρίου 2007, ἠλεκτρονικὴ δημοσίευση στὸν σχετικὸ ἰστότοπο τοῦ Συνεδρίου http://www.linguist-uoι.gr/cd_web/docs/greek/049_charalambakisICGL8.pdf, σ. 1263-1282.
- CHARALAMBAKIS, CH., Neohellenic: The present state, στὸν τόμο: *Greek. A Language in Evolution. Essays in Honour of Antonios N. Jannaris*, edited by Chrys C. Caragounis, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York 2010, σ. 269-292. Γιὰ τὸ Χρηστικό Λεξικό βλ. σ. 273-278.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ, ΧΡ., «Λεξικογραφία καὶ ὁρολογία: Συμπεράσματα ἀπὸ τὴ σύγκριση δύο σύγχρονων νεοελληνικῶν λεξικῶν», Ἑλληνικὴ Γλώσσα καὶ Ὀρολογία. Ἀνακοινώσεις 8ου Συνεδρίου, Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Ὀρολογίας, Ἀθήνα 2011α, σ. 27-39.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΑΚΗΣ, ΧΡ., «Σημασιολογία καὶ ἐτυμολογία: Σύγχρονες θεωρήσεις καὶ ἀναθεωρήσεις», 10ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς Γλωσσολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ἀνέκδοτη ἐργασία), 2011β.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2014

ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ κ. ANTONIO CARILE

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μεῖ ιδιαίτερη τιμὴ τὸν κ. Antonio Carile, ὁμότιμο καθηγητὴ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ραβέννας, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2013 ὡς ξένο ἑταῖρο τῆς στῆν Τάξῃ τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Ὁ καθηγητῆς Carile γεννήθηκε στὸ Pesaro τῆς Ἰταλίας. Μαθητῆς τοῦ διαπρεποῦς βυζαντινολόγου Agostino Pertusi, γενικοῦ γραμματέα ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Βυζαντινῶν Σπουδῶν, συνέχισε μετὰ τὴν ἔρευνα καὶ τὴ διδασκαλία του σὲ ἐρευνητικὰ καὶ πανεπιστημιακὰ ἰδρύματα τῆς πατρίδας του τὴ λαμπρὴ παράδοση τῶν Ἰταλῶν ἐρευνητῶν στὸν τομέα τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν.

Τὸ 1979 καὶ τὸ 1996 ἐξελέγη καθηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας στὰ Πανεπιστήμια, ἀντίστοιχα, τῆς Bologna καὶ τῆς Ραβέννας καὶ τὸ 2011 ἀναγορεύτηκε ὁμότιμος καθηγητῆς τοῦ τελευταίου Πανεπιστημίου.

Ὁ κ. Carile ἔχει ὀργανώσει πολλὰ ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ ἔχει ἐκδώσει τὰ Πρακτικά τους. Ἐχει συγγράψει 288 ἐργασίες, ἀπὸ τίς ὁποῖες 30 εἶναι μονογραφίες. Ἐχει τιμηθεῖ μετὰ πολλὰ διακρίσεις καὶ βραβεῖα καὶ ἔχει λάβει μέρος σὲ πολυάριθμες διεθνεῖς ἐπιστημονικὲς συναντήσεις, παρουσιάζοντας εἰσηγήσεις ποὺ πραγματεύονται σημαντικὲς ὀψεις τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου. Μετὰ τὸ ἔργο του ἔχει φωτίσει πολλὰς ὀψεις τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου καὶ ἔχει συμβάλει στὴν προβολὴ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἰταλία καὶ διεθνῶς.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχῆς ποῦ σᾶς καλωσορίζει καὶ σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὰς γιὰ συνέχιση τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἐρευνητικῆς προσφορᾶς σας.

Σᾶς καλῶ νὰ σᾶς περιβάλω μὲ τὸ μεγάλο διάσημο τοῦ Ἰδρύματος.

Καὶ τῶρα παρακαλῶ τὴν ἀκαδημαϊκὴ κυρία Χρύσα Μαλτέζου νὰ ἀνέλθει στὸ βῆμα καὶ νὰ παρουσιάσει τὸ ἔργο τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ
ΚΥΡΙΑ ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ

Κυρίες καὶ κύριοι ἀκαδημαϊκοί, κυρίες καὶ κύριοι,

Οἱ βυζαντινὲς σπουδὲς στὴν Ἰταλία ἀναπτύχθηκαν στὴ σκιά τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ἀπὸ τὰ τέλη ἤδη τοῦ 19ου αἰῶνα διαπρεπεῖς κλασικοὶ φιλόλογοι δίδαξαν στὰ ἰταλικὰ πανεπιστήμια, στὴ Ρώμη, στὴν Πίζα καὶ στὸ Μιλάνο, μαζὶ μὲ τὴν κλασικὴ, βυζαντινὴ φιλολογία, παλαιογραφία, ἀκόμη καὶ παπυρολογία, ἐνῶ ἀργότερα, στὴν πρώτη μεταπολεμικὴ περίοδο, οἱ βυζαντινὲς σπουδὲς θὰ ἀρχίσουν νὰ καλλιεργοῦνται στὴ Σικελία σὲ συνάρτησιν μὲ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία. Τροπὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὸ Βυζάντιο παρατηρεῖται βέβαια πολλοὺς αἰῶνες νωρίτερα στοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων τῆς Βενετίας, πόλης συνυφασμένης, λόγῳ παράδοσης καὶ οικονομικῶν συμφερόντων, μὲ τὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο ὅτι, στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα, ὁ ἐπίσημος ἱστοριογράφος τῆς Γαληνοτάτης Paolo Ramusio, διασκευάζοντας μὲ ἐντολὴ τῶν βενετικῶν ἀρχῶν τὴν ἱστορία τῆς κατάληψης τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους τὸ 1204, χρησιμοποίησε κείμενα βυζαντινῶν χρονογράφων. Κατὰ τὴν περιγραφή μάλιστα τῆς τελετῆς ἐνθρόνισης τοῦ λατίνου αὐτοκράτορα φρόντισε νὰ παραθέσει στὸ πόνημά του εἰκόνες μὲ ἐνδύματα βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τὶς ὁποῖες εἶχε προμηθευτεῖ ἀπὸ τὸν βενετὸ βάλιο τῆς Κωνσταντινούπολης. Στους αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν, θὰ ἐκδοθοῦν στὰ βενετικὰ τυπογραφεῖα ἔργα βυζαντινῶν χρονογράφων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ χρονικά τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ζωναρά, τοῦ Ἀκροπολίτη, τοῦ Χωνιάτη. Στὴ νεώτερη πάντως ἐποχῇ, ἡ συστηματικὴ καλλιέργεια τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν χρονολογεῖται τὸ 1925, ἔτος ἱδρύσεως στὸ πανεπιστήμιον τῆς Ρώμης ἑδρας βυζαντινῆς φιλολογίας καὶ ἱστορίας, τὴν ὁποία κατέλαβε

ὁ Silvio Giuseppe Mercati. Τὸ γεγονός ὅτι, στὴ θεώρηση τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, ἡ φιλολογικὴ παραγωγή τῶν Βυζαντινῶν ἀρκοῦσε γιὰ τὴ γνωριμία τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ βυζαντινὴ ἱστορία νὰ βρίσκεται γιὰ πολλὰ μετὰ τὸν πόλεμο δεκαετίες στὸ περιθώριο τῆς προσοχῆς τους. Εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι ὅσοι μετὰ τὸν Mercati κατέλαβαν πανεπιστημιακὰς ἔδρες στὰ ἰταλικά πανεπιστήμια, ὁ Giro Gianelli, ὁ Giuseppe Schirò, ὁ Raffaele Cantarella, ὁ Bruno Lavagnini, ἡ Enrica Follieri, ὁ Agostino Pertusi, ὑπῆρξαν ὄχι ἱστορικοὶ ἀλλὰ, φιλόλογοι, καὶ μάλιστα διαπρεπέστατοι, μὲ σημαντικὴ προσφορά στὸν χῶρο τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας.

Ἐκρίνα ὅτι ἡ βραχύτατη αὐτὴ εἰσαγωγή ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ὄχι τόσο ἢ ὄχι μόνον τὸ πνευματικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο σπούδασε καὶ ἀναδείχθηκε ὁ Antonio Carile, ἀλλὰ κυρίως ἡ συμβολὴ του στὴν ἀποδέσμευση τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας. Πράγματι, μὲ τὸ ἔργο του ὁ ἰταλὸς συνάδελφος συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνεξαρτητοποίηση, στὴ γείτονα χώρα, τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ὡς αὐτοτελοῦς γνωστικοῦ πεδίου.

Γεννημένος στὸ Pesaro, ὁ Carile μαθήτευσε στὸ Καθολικὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μιλάνου κοντὰ στὸν ἐπιφανῆ φιλόλογο Agostino Pertusi, μὲ τὸν ὁποῖο συνεργάστηκε στὴν ἀρχὴ ὡς ὑπότροφος ἐρευνητῆς καὶ ἀργότερα ὡς ἐπιστημονικὸς γραμματεὺς τοῦ κέντρου «Βενετία καὶ Ἀνατολή», ποὺ ἰδρύθηκε στὸ περίλαμπρο βενετικὸ ἴδρυμα Giorgio Cini. Τὸ 1979 ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητῆς στὸ πανεπιστήμιο τῆς Βονωνίας καὶ τὸ 1996 πρωτοστάτησε στὴν ἰδρυση τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ραβέννας, ὡς ἐξαρτήματος τοῦ πανεπιστημίου τῆς Bologna. Στὸ νέο πανεπιστημιακὸ ἴδρυμα, στὸ ὁποῖο μετέφερε τὴν ἐπιστημονικὴ του δραστηριότητα, ὁ Carile προσέφερε μὲ γνώση, σεμνότητα καὶ εὐθύνη πολλαπλὰς ὑπηρεσίες ὡς δάσκαλος στὶς αἰθούσες διδασκαλίας, ὡς ἐρευνητῆς στὰ σπουδαστήρια, ὡς κοσμητῶρ καὶ ὡς πρύτανης. Ἐκεῖ μετέφερε τὴν πλοῦσια βιβλιοθήκη καὶ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Pertusi, ἐκεῖ μὲ δική του πρωτοβουλία στεγάστηκε ἡ ἐπίσης πλουσιότατη βιβλιοθήκη τοῦ γνωστοῦ νομισματολόγου Tommaso Bertelé, ἐκεῖ ὀργάνωσε ἐργαστήριον μὲ σκοπὸ τὴν ἔρευνα, καταλογογράφηση καὶ ψηφιοποίηση τῶν βενετικῶν χρονικῶν ποὺ ἀφοροῦν τὴν τέταρτη σταυροφορία καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τῶν Λατίνων στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια, ἐκεῖ τέλος δημιούργησε φυτῶριον μαθητῶν ποὺ συνεχίζουν μὲ ἐπιτυχία τίς δράσεις τοῦ δασκάλου τους. Σημειῶναι ἀκόμη ὅτι ὡς πρύτανης τοῦ πανεπιστημίου ὑποδέχθηκε τὸ

2005 και έξεφώνησε στον ναό του San Vitale τῆ Laudatio τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίου τοῦ Α', κατά τὴν τελετὴ ἀναγόρευσης τοῦ τελευταίου σὲ ἐπίτιμο διδάκτορα. Ὁ Carile ἔχει λάβει μέρος μὲ εἰσηγήσεις σὲ πολλές διεθνεῖς ἐπιστημονικὲς συναντήσεις, ἔχει ὀργανώσει μεγάλα διεθνή συνέδρια καὶ ἐξειδικευμένα σεμινάρια, διετέλεσε ἐπιστημονικὸς γραμματεὺς τοῦ περιοδικοῦ *Studi Veneziani*, εἶναι ἰδρυτὴς καὶ διευθυντὴς τοῦ ἔγκριτου βυζαντινολογικοῦ περιοδικοῦ *Bizantinistica* καὶ τῶν ἐκδοτικῶν σειρῶν τῶν *Quaderni* καὶ τοῦ *Centro italiano di studi sull'alto medioevo* στὸ Spoleto, εἶναι μέλος πολυάριθμων διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συλλόγων καὶ ὀργανώσεων καὶ ἔχει τιμηθεῖ γιὰ τὴν προσφορά του μὲ πολλές διακρίσεις καὶ διεθνή βραβεῖα.

Ἡ σταδιοδρομία καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ παραγωγή τοῦ Carile εἶναι γνωστὴ στοὺς βυζαντινολόγους καὶ βενετολόγους, Ἕλληνας καὶ ξένους. Τὸ ἐρευνητικὸ του ἔργο ἀναδεικνύει πρωτίστως, μὲ βάση τὴν ἀνάλυση τῶν πηγῶν, τὸ φαινόμενο τῆς συνέχειας στὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὸ Βυζάντιο καὶ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, οἱ ὁποῖες στηρίζονται σὲ κοινὴ παράδοση πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν. Στοιχεῖο βασικὸ τῆς συγκρότησης τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ κοινὴ αὐτὴ παράδοση τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου καὶ συνιστᾷ, σύμφωνα μὲ τὸν Carile, ἓνα σπουδαῖο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῆς διανόησης. Ἡ συγγραφικὴ του παραγωγή καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 4ο ὡς καὶ τὸν 15ο αἰῶνα καὶ ἀγκαλιάζει εὐρὸ φάσμα θεματικῆς, τὴ βυζαντινὴ ιστοριογραφία, τὴν ἱστορία τῶν ιδεῶν, τὴν πολιτικὴν ἰδεολογία, τὴν πολιτικὴν θεολογία, τὴ φραγκοκρατία, τὴ βενετικὴν χρονογραφία, τὸν συμβολισμό τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Ἡ ὀπτικὴ γωνία μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία προσεγγίζονται οἱ ὀψεις τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας ὀρίζεται εὐγλωττα ἀπὸ τοὺς τίτλους τῶν δημοσιευμάτων του, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ διακριθοῦν σχηματικὰ σὲ πέντε μεγάλες γνωστικὲς περιοχές. Στὴν πρώτη ἀνήκουν μελέτες ἀφιερωμένες σὲ γενικὰ ζητήματα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, ὅπως γιὰ παράδειγμα *Ἕλλη τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας*, *Τὸ ἔργο τοῦ Νικηφόρου Βρυενίου*, *Ἡ αὐτόγραφη ὑπογραφή τοῦ Ἰωάννου Χορτασμένου*, *Προσωπογραφικὰ τοῦ Μανουὴλ Νόθου Παλαιολόγου*, *Τὸ ἀνέκδοτο χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς μονῆς Λικουσαδάς*, *Ὁ Καύκασος καὶ ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία*, *Τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ Εὐρώπη*, *Ὁ ἀντίκτυπος τῆς Ἄλωσης τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν εὐρωπαϊκὴ παιδεία καὶ τὸν πολιτισμό*, *Ἐκκλησία καὶ ἐξουσία στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 4ο*

και 5ο αιώνα, *Οι συνθήκες μεταξύ της Ρωσίας και της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.*

Ο δεύτερος άξονας των ενδιαφερόντων του είναι στραμμένος στην έρευνα των αρχαιολογικών τεκμηρίων που έχουν σχέση με την τέταρτη σταυροφορία και τις επιπτώσεις της αφενός στον βυζαντινό κόσμο και αφετέρου στη δυτικοευρωπαϊκή κοινωνία. Σημαντικά κεφάλαια όχι μόνο της βυζαντινής αλλά και της ευρωπαϊκής ιστορίας, όπως το σχίσμα της Χριστιανοσύνης στη Χριστιανική Ανατολή και τη Χριστιανική Δύση, που ολοκληρώθηκε με την έγκαιρή ίδρυση της λατινικής κυριαρχίας στα έδαφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ή συγκρότηση των κρατιδίων που σχηματίστηκαν στα έρειπια του βυζαντινού κράτους, ή εδαφική και οικονομική ανάπτυξη της Δύσης εις βάρος της Ανατολής, ή αναθεώρηση, μετά την τέταρτη σταυροφορία, του κοινωνικού πλαισίου και των κοινωνικών αξιών και η νομιμοποίηση της εξουσίας είναι όρισιμες από τις θεματικές που ερευνήθηκαν συστηματικά από τον Carile με ποικίλα έργα μελέτης των κειμένων, την παλαιογραφία, τη διπλωματική, την αρχαιολογία, την κωδικολογία. Η έρευνά του σε αυτόν τον τομέα οδήγησε σε εργασίες που αποτελούν σήμερα βασικά έργα για τη σπουδή της περιόδου της λατινοκρατίας στον ελληνικό χώρο. Αναφέρω ένδεικτικά την έμβληματική έκδοση του έγγραφου της διανομής της βυζαντινής αυτοκρατορίας ανάμεσα στους Βενετούς και τους σταυροφόρους που καθόρισε τις ιστορικές τύχες των ελληνικών περιοχών, δηλαδή την περίφημη *Partitio terrarum imperii Romaniae*, και τις μονογραφίες του *Για μία ιστορία της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης*, *Η βενετική χρονογραφία σε σχέση με την κατάλυση της Ρωμανίας το 1204*, *Η φεουδαρχική πρόσοδος στη λατινική Πελοπόννησο τον 14ο αιώνα*, *Οικονομικές δομές μακράς και βραχείας διάρκειας στην ύστεροβυζαντινή κοινωνία.*

Μια τρίτη ομάδα μελετών του αφορά την πολιτική ιδεολογία του Βυζαντίου και την πολιτική βυζαντινή σκέψη. Από τις μελέτες που εντάσσονται εδώ σταχυολογούνται οι ακόλουθες: *Έξουσία και συμβολισμός, Εικόνα και πραγματικότητα*, *Η πολιτική θεολογία στο Βυζάντιο όπως την αντιλαμβάνεται ο 20ός αιώνας*, *Πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά τον 11ο αιώνα και οι Ρώσοι*, μελέτη δημοσιευμένη στη σειρά των *Harvard Ukrainian Studies*.

Τα ενδιαφέροντα του Carile εκτείνονται τέλος και σε άλλες δύο γνωστικές περιοχές: Η πρώτη αφορά τη βυζαντινή πόλη και τις κοινωνίες της

περιφέρειας, καὶ ἡ δευτέρα τὸν Δυτικὸ Μεσαίωνα. Ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῆς παραγωγῆς του στοὺς τομεῖς αὐτοὺς εἶναι: Ἡ βυζαντινὴ Ἔφεσος, Ἡ Σάμος, Ἡ Ταρσός, Ραβέννα καὶ Βυζάντιο σὲ δύο ὀγκώδεις τόμους, Ραβέννα καὶ Κωνσταντινούπολη, Βενετία καὶ Βυζάντιο, Κωνσταντινούπολη Νέα Ρώμη, Ὁ Δάντης καὶ τὸ Βυζάντιο, Ἡ Εὐρώπη ἀνάμεσα στὴν ὀρθόδοξία καὶ τὸν ἰσλαμισμό, Οἱ διεθνεῖς σχέσεις στὸν Μεσαίωνα.

Ἀγαπητὲ συνάδελφε, ἀγαπητὲ φίλε,

Μὲ τὴ σύντομη παρουσίαση τοῦ συγγραφικοῦ σου ἔργου, προσπάθησα νὰ δείξω τὴ διάσταση καὶ συμβολὴ τῆς προσφορᾶς σου στὴν προώθηση τῆς βυζαντινῆς ἐπιστήμης καὶ στὴν προβολὴ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἰταλία καὶ διεθνῶς. Τὴν ἐπίσημη αὐτὴ ὥρα μὲ αἰσθήματα ἐκτίμησης καὶ φιλίας σὲ ὑποδέχομαι στὸ Ἀνώτατο Πνευματικὸ Ἰδρυμα τῆς χώρας μου καὶ σοῦ εὐχομαι ὑγεία καὶ πνευματικὴ εὐφορία, ὥστε νὰ συνεχίσεις τώρα καὶ ὑπὸ τὴ νέα σου ιδιότητα ὡς ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας τὸ ἐπωφελὲς γιὰ τὴν ἐπιστήμη ἔργο σου. Ἡ εὐχὴ τῶν Βυζαντινῶν «Σπολάτη» (Εἰς πολλὰ ἔτη) ἄς σὲ συνοδεύει.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΑΥΛΗ ΜΕΤΑΞΥ
ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΩΤΕΡΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΤΑΞΕΩΝ
(6ΟΣ-11ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ)

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ
κ. ANTONIO CARILE

Είναι ύψιστη ή τιμή μέ την οποία με περιβάλλει σήμερα τὸ ἀνώτατο πνευματικὸ ἴδρυμα τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶμαι βαθύτατα συγκινημένος. Ὑπόσχομαι νὰ φανῶ ἀντάξιος τῆς μεγάλης αὐτῆς τιμητικῆς διάκρισης με ὅσες πνευματικὲς δυνάμεις μοῦ ἀπομένουν. Ἐκφράζω πρὸς τὴν Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας καὶ πρὸς τὰ μέλη τῆς Τάξεως τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν τὶς βαθύτατες εὐχαριστίες μου γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἔργου τῆς ἐλαχιστότητός μου, ὅπως θὰ ἔλεγαν καὶ οἱ Βυζαντινοί. Εὐχαριστῶ, ἀκόμη, γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ ἐπιστημονικοῦ μου ἔργου τῆ συνάδελφο Χρύσα Μαλτέζου, με τὴν ὁποία με συνδέουν μακρόχρονοι ἐπιστημονικοὶ καὶ φιλικοὶ δεσμοί.

Στὴ διάρκεια τῆς ἐπτάχρονης θητείας μου ὡς ἐπιστημονικοῦ συνεργάτη τῆς Fondazione Giorgio Cini τῆς Βενετίας εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ παρακολουθῆσω καὶ νὰ θαυμάσω τὴ δραστηριότητα τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, ὅπου εἶχα τὸ προνόμιο νὰ γνωρίσω καὶ νὰ ἐκτιμῆσω ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους μελετητὲς τῆς βυζαντινῆς ἐπιστήμης, ὅπως τὴ Σοφία Ἀνωινιάδη, τὸν Μανουῖσο Μανούσακα καὶ τὸν Διονύσιο Ζακυθινό, καὶ νὰ γνωρίσω καὶ νὰ μάθω πολλὰ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἐρευνητὲς ποὺ τότε σπούδαζαν στὴ Βενετία καὶ ποὺ ἀργότερα θὰ συνέχιζαν τὴν παράδοση τοῦ Ἰνστιτούτου. Ἀνάμεσά τους ἡ Χρύσα Μαλτέζου, ἡ ὁποία ὡς διευθύντρια ἀνέδειξε τὸ Ἰνστιτούτο καὶ τὸ Μουσεῖο του σὲ κέντρο διεθνοῦς ἐμβελείας. Ἡ ἐρευνητικὴ μου διαδρομὴ καθορίστηκε ἀπὸ τὸν δάσκαλό μου Agostino Pertusi, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας, πρόωρα χαμένο τὸ 1979, με τὸν ὁποῖο με συνδέει μιὰ ἀλησμόνητη ὀφειλὴ εὐγνωμοσύνης.

Τελειώνοντας τὸ εἰσαγωγικὸ μου σημεῖωμα, ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ζητήσω νὰ δεῖξετε κατανόηση γιὰ τὴν προφορὰ μου καὶ νὰ συγχωρήσετε τὰ λάθη μου στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα.

Ἡ ἔννοια τῆς αὐτοκρατορίας

Ἡ ἰδέα τῆς αὐτοκρατορίας ὡς μεταϊστορικῆς δημιουργοῦ τῆς παγκόσμιας εἰρήνης¹ ἀποτελεῖ μιὰ σταθερὰ τῆς πολιτικῆς φαντασίας τῶν μεγάλων κρατικῶν σχηματισμῶν, καὶ ὄχι μόνο τῶν δυτικῶν, γιὰ μιὰ σφαιρικὴ ἱστορία τὴν ὁποία προσπαθοῦν νὰ περιγράψουν οἱ 1.756 σελίδες τοῦ *Imperien und Reiche* τῶν M. Gehler καὶ R. Rollinger τοῦ 2014².

Ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία δὲν ἐκτιμᾶται μὲ βάση τὸν ἰδιόζοντα χαρακτήρα της: Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται «βασιλεία τῶν Ρωμαίων» ἢ στὰ λατινικὰ «Romanorum res publica», καὶ ὄχι «βυζαντινὴ αὐτοκρατορία», γεγονός πού ἀγνοεῖται κυρίως στὶς ἱστοριογραφικὲς καὶ πολιτειολογικὲς θεωρίες οἱ ὁποῖες στηρίζονται, περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα τώρα, στὴν ἔννοια τῆς αὐτοκρατορίας ὡς πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ, πολιτιστικοῦ καὶ χρονικοῦ σχηματισμοῦ³. Ἡ πολιτειολογικὴ ἀνάλυση πού ξεκίνησε τὸ 1902 μὲ τὸν Hobson εἰσήγαγε, μὲ τὸ βιβλίο τοῦ λόρδου Cromer τὸ 1909, τὸν ὄρο «ἰμπεριαλισμός», πού χρησιμοποιεῖται σήμερα σὲ ὅλες τὶς δυτικὲς γλῶσσες συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς⁴, καὶ διατηρήθηκε στὴ διάρκειά τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἐνῶ κατέρρεαν οἱ αὐτοκρατορίες.

1. R. FARINA, *Concezioni della pace: a proposito di Costantino il Grande ed Eusebio di Cesarea*, σέ: P. Catalano – P. Siniscalco (ἐπιμ.), *Concezioni della pace*, Ρώμη χ.χ. (ἀλλὰ μεταγενέστερο τοῦ 1993), «Da Roma alla Terza Roma», *Studi*, VI, σ. 129· SP. TROIANOS, *La paix comme un bien légal protégé en droit romain-oriental*, ὅ.π., σ. 161-173, *Epanagogè*, 2.2, σέ: I. et P. ZEPOS, *Jus graecoromanum*, II, Athènes 1931, Aalen 1962, σ. 240· C. CAPIZZI, *La «pax romana» e Giustiniano*, ὅ.π., σ. 139-160· J. ASSMANN, *Potere e salvezza. Teologia politica nell'antico Egitto, in Israele e in Europa* (ἱτ. μτφ. U. Gandini), Torino 2002, *Biblioteca di Cultura Storica*, 239, σ. 73-107.

2. M. Gehler – R. Rollinger (ἐπιμ.), *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte. Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche* (σὲ συνεργασία μὲ S. F. S. Pittl), 1-2, Wiesbaden 2014, σ. 1762.

3. J. HALDON, *Towards a social history of Byzantium*, σέ: J. Haldon (ἐπιμ.), *A social history of Byzantium*, Wiley-Blackwell 2009, σ. 1-30.

4. J. A. HOBSON, *Imperialism: a study*, London 1902, (ἱτ. μτφ. L. Meldolesi, *L'imperialismo*, Milano 1974)· B. J. COHEN, *The question of imperialism: the political economy of dominance and dependence*, New York 1973· R. OWEN, *Lord*

Ἡ σημερινή αντίληψη τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς ἐξουσίας εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὶς πολιτειολογικὲς ἀναλύσεις τοῦ Chomsky –ἀπὸ τὸ ἔργο του κυρίως *Pirates and emperors*, ποὺ κυκλοφορήθηκε τὸ 2002 καὶ γνώρισε μεγάλη ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὶς ἐπανεκδόσεις καὶ μεταφράσεις του τὸ 2004–, ἀλλὰ καὶ τοῦ Vidal, τοῦ Hardt καὶ τοῦ Negri, γιὰ νὰ φτάσουμε στὴ μεταϊστορικὴ σύνθεση τοῦ Münkler τὸ 2005⁵, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιβλητικὴ ἱστορία τῶν αὐτοκρατοριῶν ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 2014⁶.

Αὐτὲς οἱ ἀναλύσεις παρουσιάζουν τὴν αὐτοκρατορία ὡς μορφή σφαιρικῆς κυριαρχίας, ὄχι κατ' ἀνάγκην μόνον στὴ βάση τῆς ἐδαφικῆς παραμέτρου, παραδοσιακὴ ἀντιμπεριαλιστικῆς πολεμικῆς, ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτὴν τῆς οἰκονομικῆς, ἐμπορικῆς, νομισματικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἢ θρησκευτικῆς ὑπεροχῆς.

Μὲ αὐτὸ τὸ νόημα ἡ ἔννοια τῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ ἔμοιαζε νὰ ἔχει σημασιολογικὰ ἐξαντληθεῖ στὴ δεκαετία τοῦ '80 τοῦ περασμένου αἰώνα, ξαναγύρισε στὸ ἀπόγειό της μὲ δίσημο περιεχόμενο: θετικὸ γιὰ νὰ ἀμβλυνοῦν καὶ νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ συγκρούσεις ποὺ ἀπειλοῦσαν τοὺς δίαυλους μεταφορᾶς τῶν ἐμπορευμάτων πρὸς τὸ μητροπολιτικὸ κέντρο· καὶ ἀντίθετα ἀρνητικὸ ἀφοῦ ἐκλαμβανόταν ὡς μορφή ἐκμετάλλευσης τῶν λεγόμενων αὐτοκρατορικῶν («περιφερειῶν»), ποὺ τὶς ἐκμεταλλεύονταν γιὰ νὰ ἀποσπάσουν πρῶτες ὕλες καὶ ἐργατικὸ δυναμικὸ μὲ οἰκονομικὲς συνθήκες εὐνοϊκὲς γιὰ τὸ κέντρο.

Cromer: *Victorian imperialist, Edwardian proconsul*, Oxford 2004· P. CATALANO, *Impero: un concetto dimenticato del diritto pubblico*, σέ: C. Alzati (ἐπιμ.), *Cristianità ed Europa. Miscellanea di studi in onore di Luigi Prosdocimi*, II, Roma – Freiburg – Wien 2000, σ. 29-51.

5. M. HARDT – A. NEGRI, *Impero. Il nuovo ordine della globalizzazione*, Milano 2002· H. MÜNKLER, *Imperi. Il dominio del mondo dall'antica Roma agli Stati Uniti* (ἱτ. μτφ.), 2008· G. VIDAL, *Le menzogne dell'impero e altre tristi verità. Perché la junta petroliera Cheney-Bush vuole la guerra con l'Iraq e altri saggi* (ἱτ. μτφ.), Roma 2002, σ. 60, 63, 65· E. JÜNGER – C. SCHMITT, *Il nodo di Gordio. Dialogo su Oriente e Occidente nella storia del mondo*, εἰσαγωγὴ C. Galli, Bologna 1987.

6. M. Gehler – R. Rollinger (ἐπιμ.), *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte*, 8.π. (σημ. 2).

Ὡστόσο, σύμφωνα με τις διάφορες μορφές αυτοκρατορίας που έχουν ληφθεῖ υπόψη, τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος δὲν ἔχει μελετηθεῖ με τὴ συγκεκριμένη ιδιότητά του, δηλαδή ὡς ἀποσπασμένο τμήμα τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας. Μάλιστα ἡ ρωμαϊκὴ αυτοκρατορία ἀποτελεῖ τὸ ἱστορικὸ παράδειγμα πρὸς τὸ ὁποῖο στρέφονται πολιτειολογικὰ τὸ ἀμερικανικὸ καὶ τὸ κινεζικὸ σύστημα. Ὁ Chomsky ἐπικαλεῖται στὸ ἔργο του *Ἡ ἀπολογία τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου*⁷ τὸν διάλογο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου με τὸν συλληφθέντα πειρατῆ: «*remota itaque iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia? Quia et latrocinia quid sunt nisi parva regna?*».

Οἱ Ρωμαῖοι διέκριναν τὸν ὄρο «leges», νομοθεσία, ἀπὸ τὸν ὄρο «imperium», ἐξουσία, ὡς στρατιωτικὴ ἐπιβολή· μόνο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς αυτοκρατορικῆς ἐποχῆς ὁ συγκεκριμένος ὄρος ἄρχισε νὰ σημαίνει τὴ ρωμαϊκὴ αυτοκρατορία. Ὁ ὄρος «αὐτοκράτορας», με τὴ σημασία με τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖται σήμερα στὴ Δύση, πού ἀντιστοιχεῖ στὴν ἑλληνικὴ ὀρολογία με αὐτὸν τοῦ «βασιλέως», «βασιλέως αὐτοκράτορος», «αὐτοκράτορος», σὰ λατινικὰ «dominator», «imperator augustus», ἀπηχεῖ πιθανότατα τὴν ἔννοια τοῦ ὄρου «imperator» τῆς καρολίγγειας ἐποχῆς⁸.

Γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ βία με τὴν ὁποία σχηματίζονται οἱ ἐδαφικὲς κυριαρχίες, ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος καὶ ἡ ρωμαϊκὴ ἔλιτ τῆς ἐποχῆς του χρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους «iustitia» καὶ «leges», οἱ ὁποῖοι στοχεύουν νὰ ἐνώσουν στὸ βασίλειο τῆς δικαιοσύνης ὅλα τὰ ἔθνη, τοὺς λαοὺς, λαμβάνοντας υπόψη τὴ μεταϊστορικὴ ἐξήγηση τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὸν πολιτισμὸ καὶ στὴ βαρβαρότητα⁹. Οἱ σύγχρονοι πάλι μελετητὲς τῆς πολιτειολογίας χρησιμο-

7. *De civitate Dei*, IV, 4, IV, 6· N. CHOMSKY, *Pirates and emperors*, London 2002, σ. 9.

8. G. PANI, Carlo Magno, un padre dell'Europa, σέ: *La civiltà cattolica*, 3926, 2014, σ. 105-118· Giovanni Giuseppe Clemente de Bonomi, Veridico Viaggiatore, *Archivio Morosini-Grimani cod. 236*, σ. 22-26· M. M. FERRACIOLI – G. GIRAU-DO, Documenti riguardanti il Caucaso e l'Asia Centrale nella Biblioteca del Museo Correr di Venezia, σέ: A. Pavan – G. Girauda (ἐπιμ.), *Integrazione assimilazione esclusione e reazione etnica*, Editura Muzeului Tarii Crisuliro, 2012, σ. 41-274, σ. 175-177.

9. A. CARILE, Impero romano e Romania, σέ: *Atti del II Seminario Internazionale di Studi Storici «Da Roma alla Terza Roma»*, *La nozione di «romano» tra*

ποιούν τὸ ἀντιθετικὸ σχῆμα κόσμος-χάος, τάξη-ἀναρχία γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴ σημερινή σημασία τῆς αὐτοκρατορίας ἢ ἡγεμονίας, ἐπισημαίνοντας τὴ λεγόμενη αὐτοκρατορικὴ δαιμονολογία, δηλαδή μιὰ ἀγανακτισμένη μορφή συζήτησης ἐναντίον τῶν βαρβάρων, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «οἱ λαοὶ ποὺ δὲν ἔχουν εἰσχωρήσει στὴ σφαίρα τῆς αὐτοκρατορικῆς κυριαρχίας ἐκτοπίζονται σὲ ἓνα ἐπίπεδο καὶ γίνονται ἀντικείμενο τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐκπολιτισμοῦ»¹⁰: ἓνα ἰδεολογικὸ ἀξίωμα ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ ἐναντίον τῆς βαρβαρότητας στὴ βυζαντινὴ ἐθνολογία¹¹.

Τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ἀπὸ τὴν ἐδαφικὴ ἀποψη, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομαστεῖ «αὐτοκρατορία» ἂν ἀκολουθήσουμε πιστὰ τὴν ἐξήγηση ποὺ προτείνουν οἱ πολιτειολόγοι ἀναλυτὲς ἀπὸ τὸ 1902 μέχρι σήμερα: Ἄν ἀκολουθήσουμε τὸν συλλογισμό τους, ἡ αὐτοκρατορία εἶναι μιὰ ὀργάνωση πολιτικῆ-στρατιωτικῆ ποὺ τείνει νὰ ἐπεκταθεῖ στρατιωτικὰ (hard-power), ἀσκεῖ ἔλεγχο στὸ διεθνὲς ἐμπόριο καὶ ἐπιβάλλει τὸ πολιτιστικὸ κῦρος (soft-power). Ἡ ἐδαφικὴ ἐπέκταση εἶναι ξένη πρὸς τὴ διαδικασία σχηματισμοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Στὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ ἓνα τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ποὺ ἐπέζησε ἀπὸ τὸν ἐκγερμανισμό τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Μόνο σὲ συγκεκριμένες περιόδους τῆς ἱστορίας του ἐπιχείρησε ἐπεκτατικὲς πολιτικὲς: κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ

cittadinanza e universalità, Napoli 1984, σ. 247-261· J.-M. SANSTERRE, À propos des titres d'empereur et de roi dans le Haut Moyen Âge, *Byzantion*, 61, 1991, σ. 15-43· FR. DVORNIK, *Early Christian and Byzantine political philosophy, origins and background*, The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington 1966, I, σ. 226; II, σ. 523· J. SHEPARD, Aspects of moral leadership: the imperial city and lucre from legality, σέ: P. ARMSTRONG (ἐπιμ.), *Authority in Byzantium*, Ashgate 2013, σ. 9· C. MORRISSON, Displaying the emperor's authority and kharaktèr on the marketplace, σέ: P. ARMSTRONG (ἐπιμ.), *Authority in Byzantium*, σ. 65-82.

10. H. MUNKLER, *Imperi. Il dominio del mondo dall'antica Roma agli Stati Uniti* (ἱτ. μτφ.), Torino 2008, σ. 146-147.

11. A. CARILE, I nomadi nelle fonti bizantine, *XXXV Settimana del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari*, Spoleto 1988, σ. 55-87· A. CARILE, L'imperatore e la Chiesa. Dalla tolleranza (312) alla supremazia della religione cristiana (380), alle contese per la cattolicità delle chiese, Costantino I, *Enciclopedia costantiniana sulla figura e l'immagine dell'imperatore del cosiddetto editto di Milano 313-2013*, I, Roma 2013, σ. 913-931.

ανάκτησης τὸν 6ο αἰώνα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνακτήσεων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τὸν 10ο αἰώνα, οἱ ὁποῖες κορυφώνονται στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 11ου αἰώνα μὲ τὴν ὑποταγὴ τῆς Βουλγαρίας καὶ τὴν προσάρτηση τοῦ βασιλείου τῆς Ἀρμενίας. Ἀπὸ πολιτιστικῆς ἀπόψεως ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδεολογία του (μία *theoretische Fiction* σύμφωνα μὲ τὸν Leitner, στὸ μεγαλειώδες ἱστορικὸ ἔργο *Imperien und Reiche*¹²), ἡ ἱκανότητα ἀφομοίωσης ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ τῶν σλαβικῶν λαῶν (τῆς Μοραβίας τὸ 863), τῆς τουρκο-σλαβικῆς Βουλγαρίας (τὸ 865) καὶ τοῦ κράτους τῶν Ρῶς τοῦ Κιέβου (τὸ 988), ἀποτελεῖ τυπικὸ στοιχεῖο τῶν «αὐτοκρατοριῶν» σύμφωνα μὲ τὴν ἐπεξεργασία τῆς σύγχρονης πολιτειολογίας.

Ἡ βασιλεία

Ἡ ἰδεολογία τῆς «βασιλείας», ποὺ ἀποκαλεῖται ἐπίσης «μοναρχία»¹³, ἡ ἔννοια τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ λατρεία τοῦ ἡγεμόνα συνιστοῦν τὴ μήτρα τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας στὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος.

Χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τοῦ 1ου αἰώνα εἶναι ἡ υἱοθέτηση τῆς ἑλληνιστικῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας ἀπὸ σημαντικὲς προσωπικότητες τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ διάδοση τῆς λατρείας τοῦ ἡγεμόνα στὴ Ρώμη, ποὺ σὲ ἐπίπεδο τελετουργικὸ καὶ ἴσως φαντασιακὸ σημάδευε τὶς αὐλικὲς καὶ ἀστικὲς ἐκδηλώσεις τῆς θεϊκῆς φύσης τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ βασιλευόντος, ἀντίληψη ποὺ μέσα ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ τελετουργία προσδιόριζε τὶς ἔθνικες παραδόσεις καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ λειτουργία τῆς Εὐρώπης. Ἡ ὑπερβατικὴ ἰδέα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ποὺ ἔτεινε μεταϊστορικὰ σὲ ἓνα πρόγραμμα παγκόσμιας σωτηρίας, ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὶς ἀριστοκρατικὲς τάξεις, οἱ ὁποῖες μεταβάλλονται συνεχῶς κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς μοναρχίας. Οἱ τάξεις αὐτές, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐδαφικῆς κατάρρευσης ποὺ σημειώθηκε στὸν 7ο καὶ στὸν 8ο αἰώνα, ὑφίστανται μιὰ δραστηρὴ ἀναπροσαρμογὴ

12. U. LEITNER, Die imperiale Ordnungskomplex. Die theoretische Fiktion eines politischen Systems, σέ: *Imperien und Reiche*, 2, *Neuzeitliche Imperien, Zeitgeistlichen Imperien, Imperien in Theorie, Geist, Wissenschaft, Recht und Architektur, Wahrnehmung und Vermittlung*, Wiesbaden 2014, σ. 1419 καὶ 1428· W. MÜLLER, Die Sowjetunion als Imperium, σέ: *Imperien und Reiche*, 2, σ. 1201.

13. A. CARILE, I nomadi nelle fonti bizantine, ὁ.π. (σημ. 11).

έξαιτίας τῆς στρατιωτικῆς μοναρχίας, πρὸς τὴν ὁποία πλέον πρέπει νὰ παραχωρήσουν τοὺς οἰκονομικοὺς πόρους καὶ τὶς πολιτικὲς θέσεις μὲ τὶς ὁποῖες τρέφονται οἱ μοναρχικὲς πελατεῖες.

Στὴν αὐτοκρατορία, σὲ σταθερὴ ἔδαφικὴ παρακμὴ ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 8ου μέχρι τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 9ου αἰώνα, σημειώνεται μιὰ κίνηση τῶν ἀνατολικῶν στρατευμάτων πού ἐπιτρέπει ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ κράτους μπροστὰ στὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τοῦ χαλιφάτου τῆς Δαμασκοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ ἀντίσταση ναυτικὴ πού στὰ μάρτια τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ἐβδόμου τοῦ Πορφυρογέννητου ἐμφανίζεται ὡς μιὰ μορφή θαλασσοκρατίας. Ἡ ἔδαφικὴ ἀποδόμηση ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐναλλαγὴ τῆς ἀρχῆς στὶς κυβερνητικὲς τάξεις: Ἡ παλιὰ ἀριστοκρατικὴ γερουσία χάνει τὴ δύναμή της τόσο σὲ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο μὲ τὸν καταταμαχισμό τῆς μεγάλης γαιοκτησίας, ὅσο καὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο μὲ τὴ συγκέντρωση διοικητικῶν ἀρμοδιοτήτων στὰ χέρια τῶν στρατιωτικῶν. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία βασιίζεται πρῶτον σὲ ἓνα σύστημα εἰσπραχῆς φόρων ἀπὸ τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς ἔγγειες ἰδιοκτησίες, δεῦτερον στὴν ἐπέκταση τῆς χρήσης δημόσιων κτημάτων, ἢ ὁποία ἐπιτρέπει τὴ συντήρηση ἑνὸς μόνιμου στρατοῦ περίπου 150.000 ἀτόμων, πού ἀμειβόταν τόσο μὲ χρήματα ὅσο καὶ μὲ καλλιεργήσιμη γῆ, καὶ τρίτον σὲ μιὰ πολὺπλοκὴ γραφειοκρατία. Καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα βρίσκεται τὸ ἐνοποιητικὸ σύμβολο τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῆς ἐθιμοτυπίας του: ἓνας μανδύας πού εἶναι ἱκανὸς νὰ καλύψει θεατρικὰ τὴ γραφειοκρατικὴ πραγματικότητά.

Κατὰ τὴ διάρκειά αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἢ αὐτοκρατορικῆς ἱεραρχίας ἐμφανίζεται σὰν μιὰ καινούρια ἀριστοκρατία, δηλαδὴ σὰν μιὰ ὁμάδα διακυβέρνησης, σὰν μιὰ ἐλίτ τῆς ἐξουσίας, πού δὲν προέρχεται ἀπαραίτητα ἀπὸ τὴν κυρίαρχη τάξη τῶν μεγαλοκτηματιῶν, ἂν καὶ ἀργότερα ἀφομοιώνεται ἀπὸ αὐτήν. Ἄρα μιλάμε γιὰ μιὰ ἀριστοκρατία πού βρίσκεται στὴν ὑπηρεσία τοῦ αὐτοκράτορα καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν κοινωνικὴ ἀνάγκη ἐναντίωσης στὸν ἀπολυταρχισμό¹⁴. Μοναρχία ἀριστοκρατικὴ καὶ ἀπόλυτὴ μοναρχία

14. P. A. YANNOPOULOS, *La société profane dans l'Empire Byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975, σ. 76-101· HALDON, *Social élites, wealth and power*, δ.π. (σημ. 3), σ. 175-177· S. COSENTINO, *Storia dell'Italia bizantina (VI-XI secolo) da Giustiniano ai Normanni*, Bologna 2008, σ. 88-95· M. Angold (ἐπιμ.), *The Byzantine aristocracy. IX to XIII centuries*, Oxford 1984· V. PUECH, *The*

άλληλοσυγκρούονται στις πραγματείες τῶν πολιτικῶν συγγραφέων ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο μέχρι καὶ τὸν Ἰουστινιανό, ἐνῶ οἱ λατίνοι στρατιωτικοὶ βαλκανικῆς καταγωγῆς κρατοῦν γερὰ τὰ ἡνία τῆς ἐξουσίας ποὺ μεταβιβάζεται μέσω τῆς οἰκογενειακῆς ὁδοῦ μέχρι τὴν ἔλευση τοῦ Ἑλληνα Μαυρικίου.

Ἔτσι κάτω ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ περίγραμμα ἢ μεταϊστορικὴ ἀποστολή, ποὺ χαρακτηρίζει τὶς αὐτοκρατορικὲς ἰδεολογίες, καθιστᾷ συγγενὲς τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος μὲ τὶς ὑπόλοιπες μορφὲς αὐτοκρατορίας, ποὺ ἀναπαράγονται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, «ἡ ἀληθινὴ καὶ νόμιμη μοναρχία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς εἰρήνης, τῆς τάξης καὶ τῆς ἡρεμίας, καθὼς καὶ τῆς ἀνάπτυξης πρὸς τὸ καλύτερον»¹⁵, καί, ἐνῶ θεωρητικὰ ἡ δύναμη τῆς μοναρχίας εἶναι ἀπόλυτη, στὴν πράξη περιορίζεται ἀπὸ τὸν στρατό, τὸν κλῆρο καὶ τὶς λαϊκῆς ἐξεγέρσεις, ποὺ διαδέχονται σταθερὰ ἢ μία τὴν ἄλλη στὴν ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸν 6ο μέχρι τὸν 11ο αἰώνα¹⁶.

Ἡ «βασίλεια τῶν Ρωμαίων» εἶναι, σὲ ἀντιστάθμισμα, ἓνας πρόδρομος τοῦ συστήματος τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας, μὲ τὰ δομικὰ καὶ ὀργανωτικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ στὴ δυτικὴ Εὐρώπη θὰ ἐμφανιστοῦν τελειοποιημένα σὲ ὀρισμένες μοναρχίες ἀνάμεσα στὸν 15ο καὶ στὸν 16ο αἰώνα, μετὰ τὸν καταστροφικὸ ἑκατονταετῆ πόλεμο μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας (τὸ 1337-1453) καὶ κατὰ τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰώνα, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πολέμων γιὰ τὴν κυριαρχία ἀνάμεσα σὲ Γαλλία καὶ Ἰσπανία (τὸ 1667-1713) καὶ ἀνάμεσα στὴ Γαλλία καὶ στὴν Ἁγία Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία (τὸ 1672-1719).

Ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία: ἡ αὐλή

Ἡ αὐλή

Μὲ τὸν ὄρο «αὐλή» ἢ «palatium» ἐνοοοῦμε τὰ ἄτομα ποὺ ζοῦσαν ἢ σύχναζαν στὸ αὐτοκρατορικὸ παλάτι. Τὸ παλάτι ἦταν ἓνα σύνολο κτηρίων διαφόρων ἐποχῶν, ποὺ χρονολογοῦνταν ἀπὸ τὸν 4ο ἕως τὸν 11ο αἰώνα, ἓνας

aristocracy and the empire of Nicaea, σέ: H. G. Saint Guillaïn (ἐπιμ.), *Identities and allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*, Ashgate 2011, σ. 69-80.

15. IOHANNES DAMASCENUS, *Dialogus contra Manichaeos*, PG, 94, 1516, A15-B2.

16. DVORNIK, *Early Christian and Byzantine political philosophy*, ἔ.π. (σημ. 9), σ. 476.

χωρος περιφραγμένος και ἀπλησίαστος, μιὰ ἀπαγορευμένη πόλη. Στὸ παλάτι ζοῦσαν μόνιμα τὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας, οἱ εὐνοῦχοι τῆς ὑπηρεσίας, ἡ φρουρὰ τῶν Βαράγγων, οἱ πριγκιπικοὶ ἄρχηγοι, οἱ πολιτικοὶ φυλακισμένοι στὶς ὑπόγειες φυλακές, ὁ κλῆρος γιὰ τὴν τέλεση τῆς λειτουργίας, ἐνῶ οἱ αὐτοκρατορικοὶ συγγενεῖς, οἱ λειτουργοὶ τῶν δικαστηρίων, τῶν οἰκονομικῶν γραφείων, τῶν θησαυροφυλακίων καὶ τοῦ διπλωματικοῦ σώματος ζοῦσαν στὰ σπίτια τους καὶ ἔμπαιναν στὸ παλάτι τὸ πρωὶ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς Χάλκης. Οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ ἐπίσημοι ἐπισκέπτες γίνονταν δεκτοὶ μὲ τὴν εὐκαιρία μεγάλωπρων τελετῶν ἢ δημοσίων συμποσίων, σύμφωνα μὲ μιὰ τελετουργικὴ διάταξη ποὺ τὴ βρίσκουμε πρώτη φορὰ λεπτομερῶς διατυπωμένη στὸ *Κλητορολόγιον*, δηλαδή στὸν κατάλογο τῶν ἐθιμοτυπικῶν κανονισμῶν ποὺ συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Φιλόθεο μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἐκτου, τὸ 899. Πρόκειται γιὰ ἕνα σύνολο ἐξήντα τιμητικῶν τίτλων ἀνώτερων ἀξιωματῶν ποὺ παρουσιάζονται μὲ ἱεραρχικὴ σειρά, σύμφωνα μὲ τὸν συνδυασμὸ δεκαοκτῶ τιμητικῶν καὶ λειτουργικῶν τίτλων, ἀλλὰ μὲ προτεραιότητα ὀκτῶ τίτλων ποὺ ἀπονέμονταν στοὺς εὐνοῦχους.

Ἡ αὐλὴ («παλάτιον»), ποὺ ἐμεῖς ἐννοοῦμε ὡς τὸ σύνολο τῶν ἀτόμων ποὺ ἔχουν πρόσβαση στὸ πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, ἄσχετα μὲ τὸ ἂν κατοικοῦν ἢ ὄχι στὰ κτήρια ποὺ συγκροτοῦν τὸ Ἱερὸ Παλάτιο¹⁷, ὅταν ἐκτελεῖ καθήκοντα ἀκολουθίας τοῦ αὐτοκράτορα στὶς σπουδαῖες τελετὲς ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Ἐβδομο τὸν Πορφυρογέννητο «βασιλικὴ τάξις»: ὁ ἱερὸς κοιτώνας, οἱ «ἀσηκρῆτες»¹⁸, τὸ προσωπικὸ τοῦ Χρυσοτρικλίνου¹⁹,

17. J. M. FEATHERSTONE, *The Great Palace as reflected in the De Cerimoniis*, σέ: Fr. A. Bauer (ἐπιμ.), *Visualisierung von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen. Gestalt und Zeremoniell, Byzas. Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul*, 5, 2006, σ. 47-62· P. MAGDALINO, *Power building and power space in Byzantine Constantinople: the ethics and dynamics of construction and conservation*, σέ: A. Ödekan – N. Necipoglu – E. Akyürek (ἐπιμ.), *The Byzantine court: source of power and culture, Papers from the Second International Byzantine Studies Symposium, Istanbul 21-23 June 2010*, Istanbul 2013, σ. 55-62.

18. PHILOTHEI *Cletorologion*, σέ: Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines*, σ. 123, 1-4.

19. CONSTANTIN PORPHYROGÉNÈTE, *Le Livre des Cérémonies*, σέ: A. VOGT, *Commentaire*, I, Paris 1935, 1967, σ. 8-9· J. BARDILL, *Visualizing the Great Palace of the Byzantine emperor at Constantinople. Archaeology, text and topography*, σέ:

καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ αὐτοκράτορα ὀνομάζονται «βασιλικοὶ ἄνθρωποι»²⁰, οἱ εὐνοῦχοι τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑπηρεσίας, τὰ μέλη τοῦ γραφείου τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας. Πρόκειται γιὰ «ἀξίες διὰ λόγου», ποὺ κατατάσσονται στὸ Κλητορολόγιον στὴν ἕκτη θέση ἀπὸ τὸ τέλος σὲ ἓνα σύνολο τριάντα τεσσάρων θέσεων. Αναφερόμαστε στοὺς εἰδικούς τῆς μεγάλης αἰθουσας τῶν ἐπίσημων γευμάτων τοὺς ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἡ ὁποία λέγεται ἀκριβῶς χρυσοτρίκλιнос²¹, ὅπου ὁ πατριάρχης καὶ ὁ αὐτοκράτορας τρῶνε στὸ χρυσὸ τραπέζι, ἐνῶ οἱ προσκεκλημένοι «φίλοι» γευματίζουν σὲ διπλανὰ τραπέζια. Ἀλλὰ τὰ ἄτομα ποὺ ἔχουν πρόσβαση στὴν αὐλή, δηλαδὴ στὸ Ἱερό Παλάτιο, ὡς τόπο συνάντησης μὲ τὸν αὐτοκράτορα, εἶναι πολὺ περισσότερα: ἀπὸ τοὺς εἰδικούς προσκεκλημένους στὸ αὐτοκρατορικὸ συμπόσιο, ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἑορτασμῶν τῶν δώδεκα ἡμερῶν, ἀπὸ τὰ Χριστοῦγεννα μέχρι τὰ Θεοφάνεια²², ἀνέρχονται σὲ 2.592 ἄτομα, μέχρι τὸ προσωπικὸ τῆς αὐλῆς, ποὺ ἤδη ὅταν ἀνῆλθε στὸν θρόνο ὁ Ἰουλιανὸς ἀριθμοῦσε 4.000 ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἀπολύθησαν ἀπὸ τὸν τελευταῖο, καὶ μέχρι τὰ διάφορα ἀξιώματα τῆς ἱεραρχίας τῶν τιμῶν, ποὺ διακρίνονταν ἀπὸ αὐτὴν τῶν λειτουργημάτων. Τὸ 899 ἡ ἱεραρχία τῶν τιμῶν περιλαμβάνει δεκαοκτὼ τιμητικούς τίτλους, ὁκτὼ προορισμένους γιὰ τοὺς εὐνούχους. Ἀντίθετα ἡ ἱεραρχία τῶν λειτουργημάτων εἶναι καλύτερα διαρθρωμένη: Περιλαμβάνει ἐξήντα ἀνώτατα λειτουργήματα καὶ τριάντα τέσσερις τάξεις κατώτερων ἀξιωματοῦχων, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἑννέα λειτουργήματα τὰ προορισμένα γιὰ

A. Bauer (ἐπιμ.), *Visualisierung von Herrschaft*, ὁ.π. (σημ. 17), σ. 5-46, σ. 30· FEATHERSTONE, *The Great Palace as Reflected in the De Cerimoniis*, ὁ.π. (σημ. 17), σ. 50-53, σ. 47-62· A. BERGER, *The Byzantine court as a physical space*, σέ: A. Ödekan – N. Necipoglu – E. Akyürek (ἐπιμ.), *The Byzantine court*, ὁ.π. (σημ. 17), σ. 8.

20. CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De caer.*, I, σ. 24, 12-14. M. McCormick, *Analyzing imperial ceremonies*, *Jahrbuch der Österreichische Byzantinistik*, 35, 1985, σ. 1-20· E. PATLAGEAN, *Les débuts d'une aristocratie byzantine et le témoignage de l'historiographie: système des noms et liens de parenté aux IXe-Xe siècle*, σέ: M. Angold (ἐπιμ.), *The Byzantine aristocracy. IX to XIII centuries*, Oxford 1984, σ. 32.

21. CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De caer.*, I, 23 (14), σ. 84.

22. OIKONOMIDÈS, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, σ. 161-191.

τοὺς εὐνούχους²³, οἱ ὁποῖοι ἔχουν πρόσβαση σὲ ἀξιώματα ποὺ ἀνήκουν στοὺς «γενειοφόρους». Οἱ τιμητικοὶ τίτλοι ποὺ ἀπονέμονταν μὲ δίπλωμα («αἰ διὰ βραβείου ἀξίαι») εἶναι ἰσόβιοι, συνδέονται μὲ ἀνώτερους τιμητικοὺς τίτλους καὶ προβλέπουν μίαν «ρόγα», δηλαδὴ ἕναν ἐτήσιο μισθό. Τὰ λειτουργικὰ ποὺ παραχωροῦνται μὲ βασιλικὸ διάταγμα ἔχουν διάρκεια μιᾶ καθορισμένη περίοδο, συνήθως μίαν τετραετία, εἶναι ὅμως ταυτόχρονα ἀνακλητὰ καὶ ἀνανεώσιμα, καὶ προσφέρουν στοὺς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν, τοὺς «στρατηγούς»²⁴, ἕναν μισθό, μιᾶ ρόγα, ποὺ τὸ 842 ἔφτανε τὶς σαράντα χρυσὲς λίβρες. Ἡ ρόγα μοιραζόταν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα στοὺς στρατηγούς τῶν θεμάτων κάθε τέσσερα χρόνια, τρία θέματα ἀνὰ ἔτος, κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς μεγαλοπρεποῦς δημόσιας τελετῆς· κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας ὁ αὐτοκράτορας γιὰ τρεῖς ἡμέρες μοίραζε τὸν μισθὸ στοὺς ἀνώτερους λειτουργοὺς καὶ ἀξιωματοῦχους, ἐνῶ ὁ «παρακοιμώμενος» μοίραζε γιὰ μίαν ἑβδομάδα μισθὸ στοὺς κατώτερους λειτουργοὺς, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Λιουτπράνδου²⁵.

Τὸ κύρος τῶν ἀξιωμάτων ἦταν τέτοιο ποὺ, σὲ περιόδους οικονομικῆς σταθερότητας, ἀποτελοῦσε μιᾶ ἐπένδυση μέσω τῆς κατάθεσης στὸ αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο ἐνὸς κεφαλαίου τοῦ ὁποῖου ἡ ἐτήσια ἀπόδοση μὲ ἐπιτόκιο

23. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σ. 133, 19-21 καὶ σ. 135, 1-8.

24. W. TREADGOLD, *Byzantium and its army 284-1081*, Stanford 1995, σ. 122-123· CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De caer.*, I, σ. 696-697· N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *The role of the Byzantine state in the economy*, σέ: A. E. Laiou (ἐπιμ.), *The economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century*, Washington 2002, 3, σ. 973-1058· C. MORRISON, *Byzantine money: its production and circulation*, σέ: A. E. Laiou (ἐπιμ.), *The economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century*, 3, σ. 909-966.

25. LIUDPRANDI CREMONENSIS *Opera omnia* (ἐπιμ. καὶ μελέτη P. Chiesa), Turnholti 1998, *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*, σέ: *Antapodosis*, VI, 10, σ. 149, 143-172· J. KODER – TH. WEBER, *Liutprand von Cremona in Konstantinopel*, Wien 1980, σ. 17· P. A. CAVALLERO, *El segundo viaje de Liutprando a Constantinopla: la exaltación de sí mismo*, *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, 14, 2012, Spoleto 2013, σ. 83-104.

8,33%²⁶ Ισοδυναμοῦσε με τὴν προβλεπόμενη ρόγα²⁷. Θυμίζουμε τὴν περιπτώση ἐνὸς ἱερέα ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 10ου αἰώνα ἀποκτᾷ τὸ ἀξίωμα τοῦ «πρωτοσπαθάριου» (ἐνδέκατο ἀπὸ τὸ τέλος σὲ δεκαοκτὼ ἀξιώματα) ἔναντι ἐξήντα χρυσῶν λιβρῶν, με ἐτήσια ρόγα μίας λίβρας καὶ με δυνατότητα νὰ διατηρήσει τὸν τίτλο γιὰ δύο ἔτη. Με τὸν θάνατο τοῦ ἀξιωματοῦ-χου, τὸ κεφάλαιο παρέμενε στὸ αὐτοκρατορικό ταμεῖο²⁸.

Ἡ ἀπώλεια μεγάλου μέρους τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Σλάβων καὶ τὴν ἐγκατάσταση τῶν τελευταίων σὲ αὐτὴ, στὸ τέλος τοῦ 6ου αἰώνα, ἡ ἀπώλεια τῆς Ἀφρικῆς στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 7ου αἰώνα²⁹, ἡ παρακμὴ τῶν ἀνατολικῶν πόλεων μετὰ τὸ ἐπεκτατικό χτύπημα τοῦ χαλιφάτου κατὰ τὸν 8ο καὶ τὸν 9ο αἰώνα, καὶ φυσικὰ ἡ συνεπαγόμενη στρατιωτικοποίησι τῶν ἐπαρχιῶν ποὺ κατάφεραν νὰ ἐπιβιώσουν, ἀλλάξαν τὴν κοινωνικὴ βάση καὶ τὴ διοικητικὴ δομὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ποὺ ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὸν 6ο αἰώνα³⁰. Τὸν 9ο καὶ τὸν 10ο αἰώνα ἡ ἰθύνουσα τάξι ἀρχίζει νὰ συμπίπτει με αὐτὴν τῶν κατόχων τῶν ἀξιῶν διὰ βραβείου, τιμητικῶν τίτλων με δίπλωμα, ποὺ ἀπονέμονταν ἀπὸ τὸ παλάτι κατὰ τὴ διάρκεια μεγαλοπρεποῦς τελετῆς καὶ τῶν λειτουργικῶν ποὺ ὀρίζονταν «διὰ λόγου» με βασιλικὸ διάταγμα, ἀξιωματῶν ποὺ στὸν κατάλληλο χρόνο μποροῦσαν νὰ ἐμφανιστοῦν εἴτε ὡς ἀνακλητὰ εἴτε ὡς δια-

26. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The role of the Byzantine state in the economy*, ὅ.π. (σημ. 24), σ. 1010.

27. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The role of the Byzantine state in the economy*, ὅ.π. (σημ. 24), σ. 1002, σ. 1021 σημ. 127.

28. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The role of the Byzantine state in the economy*, ὅ.π. (σημ. 24), σ. 1010· CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De adm. imp.* (ἐπιμ. G. Moravcsik – R. J. H. Jenkins), London – Washington 1962-1967, 50, σ. 244, 236-256· P. MAGDALINO, *Byzantine snobbery*, σέ: M. Angold (ἐπιμ.), *The Byzantine aristocracy*, ὅ.π. (σημ. 14), σ. 58-78.

29. A. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *La grande brèche dans la tradition historique de l'Hellénisme du septième au neuvième siècle*, σέ: A. Zakythenos (ἐπιμ.), *Byzance: État – Société – Économie*, London 1973, V, 1963, σ. 317: «Cette crise est à la fois politique, économique, sociale et spirituelle. Elle prend, par endroits, les dimensions d'une ruine du système politique et social qu'a patiemment élaboré le syncrétisme gréco-romain».

30. P. MAGDALINO, *Court society and aristocracy, A social history of Byzantium*, ὅ.π. (σημ. 3), σ. 1-30, σ. 325.

τηρητέα. Οί δύο ιεραρχίες τείνουν σέ έπαλληλία μέσω τής άπονομής τών λειτουργικών στις δεκαοκτώ ύψηλόβαθμες τάξεις τής αύλικής ιεραρχίας. Ή παρουσία στό παλάτι άξιωματούχων, πού ό Προκόπιος χαρακτηρίζει ως άποτέλεσμα τής άπολυταρχικής επέμβασης και έπιβολής σέ βάρος τής άυτονομίας τών λειτουργών³¹, φανερώνει στην πραγματικότητα τόν έλεγχο πού άσκει τό παλάτι στην ιεραρχία τών λειτουργημάτων.

Ή μεγάλη συγκλητική άριστοκρατία θά παραχωρήσει τή θέση της και τήν περιουσία της στην άυτοκρατορική πελατεία, μία τάξη άξιωματικών, γραφειοκρατών, στρατιωτικών και εκκλησιαστικών πού προέρχονταν από τήν αύλή χάρη στην έπιλογή του μονάρχη. Ή δύναμη αύτων τών τάξεων θά έξαρτηθεί από τήν πραγματική τους ικανότητα νά κινητοποιήσουν τις δομές τής βάσης, ανατρέχοντας στό συμβολικό και ιδεολογικό κεφάλαιο τής μοναρχίας, αλλά κυρίως θά έξαρτηθεί από τόν έλεγχο τών οικονομικών έκροών ανάμεσα στις έπαρχίες και στην πρωτεύουσα και από τή διαχείριση τών μεταβλητών μεριδίων τής διοικητικής έξουσίας. Ή έναλλαγή τής άυτοκρατορικής εϋνοιας και δυσμένειας, κατά τή σπασμωδική άναζήτηση οικονομικών πόρων, σέ δύο άκολούθους, πραγματικούς άγωνιστές για τήν έξασφάλιση πηγών οικονομικής στήριξης τών πολέμων και τών οικοδομικών έργων, όπως στον Ίωάννη Καππαδόκη, «*praefectus praetorio Orientis*» (531-541), και στον Πέτρο Βαρσύμη (543-546, 555-562), φανεώνει τό ώφελιμιστικό κριτήριο τής μοναρχίας σέ σχέση με τους δικούς της πελάτες-ύπηρέτες.

Ό Ίουστινιανός και ή Θεοδώρα είναι οί πρώτοι στη ζωή του Ίεροϋ Παλατίου πού όχι μόνο προσδιορίζουν τους τύπους συμπεριφοράς, σύμφωνα με τους όποιους άκόμη και οί συγκλητικοί³², «ή μοναδική άληθινή άριστο-

31. PROCOPII CAESARIENSIS *Opera omnia*, recognovit J. Haury, III, *Historia arcana*, 30 (editio stereotypica correctior. Addenda et corrigenda adiecit G. Wirth), Lipsiae 1963, σ. 185, 23 - σ. 186, 3.

32. G. TATE, *Giustiniano. Il tentativo di rifondazione dell'impero* (ιτ. μτφ. C. Felice), Roma 2006, σ. 247-253· P. SARRIS, *Aristocrats and aliens in early Byzantine Constantinople*, σέ: E. Jeffreys (έπιμ.), *Byzantine style, religion and civilization, in honour of sir Steven Runciman*, Cambridge 2006, σ. 414: «It enabled him to set about establishing his position in the east in a setting of his choosing and his creation»· P. HEATHER, *New men for new Constantines? Creating an imperial élite in*

κρατία τῆς Αὐτοκρατορίας» (Tate)³³, ὀφείλουν νὰ πειθαρχοῦν στὴν «προσκύνηση» καὶ νὰ ἀπευθύνονται στοὺς ἄρχοντες ὄχι μὲ τὸν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῆς αὐτοκρατείας ἀλλὰ μὲ ἐκεῖνον τοῦ «δεσπότη» καὶ τῆς «δέσποινας», ἀλλὰ κυρίως ἐπιβάλλουν τὴν προσωπικὴ παρουσία στὴν αὐλή. «Ἐνῶ στὸ παρελθὸν λίγοι καὶ μὲ δυσκολία εἶχαν πρόσβαση στὸ παλάτι, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐκεῖνοι οἱ δύο ἀνέλαβαν τὴν ἐξουσία, ἄρχοντες καὶ ὄλοι οἱ ὑπόλοιποι εἶχαν συνεχῆ παρουσία στὸ παλάτι»³⁴. Οἱ δύο ὑποχρέωναν τοὺς πάντες ... νὰ παρουσιάζονται μπροστά τους μὲ τρόπο πού ἄρμοζε στοὺς σκλάβους»³⁵. Βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ μιὰ διαδικασία πού θὰ ὀλοκληρωθεῖ κατὰ τὸν 6ο καὶ τὸν 7ο αἰῶνα· μιὰ διαδικασία ἀπὸ τὴ μία περιορισμοῦ τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας, πού χάνει πλέον τὸ κληρονομικὸ προνόμιο τῆς μεγάλης γαιοκτησίας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀνάδειξης τῆς ἀριστοκρατίας τῶν ἀξιωματοῦχων. Πρόκειται γιὰ ἀξιώματα πού οἱ αὐτοκράτορες προόριζαν γιὰ τοὺς ὑψηλόβαθμους ὑπαλλήλους τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ στρατοῦ³⁶, δηλαδὴ γιὰ τὴν ἐλίτ τῆς κυβερνητικῆς ἄρχουσας τάξης, στοὺς ὁποίους ἀπονέμονται οἱ τίτλοι τῶν «πατριῶν» καὶ «ἀνθυπάτων», ἐνῶ ὁ τίτλος τοῦ «illustri» παρακαμάζει στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 7ου αἰῶνα καὶ ἐκεῖνος τοῦ «gloriosissimus» ἐμφανίζεται μόνο μέχρι τὸ 740³⁷. Ἡ παλιὰ συγκλητικὴ τάξη ἐξαφανίζεται

the eastern Mediterranean, σέ: P. Magdalino (ἐπιμ.), *New Constantines*, Aldershot 1994, σ. 11-34.

33. TATE, *Giustiniano*, ἔ.π. (σημ. 32), σ. 251.

34. PROCOPII CAESARIENSIS *Opera omnia*, ἔ.π. (σημ. 31), σ. 185, 14-20· *The Abinnaeus archive. Papers of a Roman officer in the reign of Constantius II* (collected and reedited by H. I. Bell, V. Martin, E. G. Turner, D. Van Berchem), Oxford 1962 – Milano 1975, σ. 35, 8-9.

35. PROCOPII CAESARIENSIS *Opera omnia*, ἔ.π. (σημ. 31), 30, 27, σημ. 133· SINESIO DI CIRENE, *Opere. Epistole, operette, inni* (ἐπιμ. A. Garzya), Torino 1989, (14) σ. 410, 7, 8, 14, 17-18· A. J. TOYNBEE, *A study of history*, III, «*The growth of civilisation*», New York 1962, σ. 275· A. CAMERON, *The construction of court ritual: the Byzantine Book of Ceremonies*, σέ: D. Cannadine – S. Price (ἐπιμ.), *Rituals of royalty. Power and ceremonial in traditional societies*, Cambridge 1987, σ. 127.

36. J. HALDON, *Byzantium in the seventh century. The transformation of a culture*, Cambridge 1990, σ. 129, 160-172, 389, 395, 444· R. MAZZA, *L'archivio degli Apioni. Terra, lavoro e proprietà senatoria nell'Egitto tardoantico*, Bari 2001, σ. 60.

37. HALDON, *Byzantium in the seventh century*, ἔ.π. (σημ. 36), σ. 395.

τὸν 7ο αἰώνα καὶ ἐνσωματώνεται στὸ αὐτοκρατορικὸ σύστημα τῶν τιμητικῶν τίτλων. Ἡ ὑποτίμηση τῶν συγκλητικῶν τίτλων, ὅπως παραδείγματος χάριν «ἀνθύπατοι» καὶ «ὑπατοι», στὰ μέσα τοῦ 8ου αἰώνα δηλώνει τὴν ὑπεροχὴ τῶν στρατιωτικῶν στὴ διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας³⁸. Ἡ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία, καὶ γενικὰ οἱ ἀξιωματοῦχοι οἱ ὁποῖοι διαθέτουν περιουσίες σὲ ἐπαρχίες, χρειάζονται ἄδεια ἀπὸ τὸ παλάτι γιὰ νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ μεταβοῦν σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἀξιωματοῦχοι δὲν μποροῦσαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πρωτεύουσα χωρὶς νὰ διαθέτουν αὐτοκρατορικὸ διαβατήριο, τὸ λεγόμενο «*commeatus*»³⁹.

Ὁ κώδικας τῶν ἐμβλημάτων, μέσῳ τῶν ὁποίων ἀποτυπώνονται οἱ κοινωνικὲς τάξεις στὸ Βυζάντιο, προσδιορίζεται λεπτομερῶς: Τὰ ἐμβλήματα καὶ τὰ ἐνδύματα τῶν ἀξιωματούχων προσδίδουν στὴν αὐτὴ, ποὺ ἀποτελεῖ ἕναν κόσμο σὲ μικρογραφία, μιὰ ἀντανάκλαση, μιὰ συμμόρφωση τοῦ πραγματικοῦ κόσμου ποὺ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τοὺς κώδικες ἔκφρασης τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν. Τὰ ὑφάσματα καὶ τὰ χρώματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ διάφορα ἐμβλήματα καὶ στὶς ἐνδυμασίες ἀπαγορεύεται νὰ χρησιμοποιοῦνται ἐμπορικά, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴ συμβολικὴ τους ἀξία. Ἡ ἀνάλυση τῆς πορφύρας, ἀποκλειστικὰ προορισμένης γιὰ τὸν αὐτοκράτορα, σὲ ἐνδύματα καθορισμένης ποσότητας καὶ ποιότητας⁴⁰ στοχεύει στὴν ἀνάδειξη τῆς ἰδεολογικῆς καὶ ὄχι τῆς οἰκονομικῆς ἀξίας τοῦ συγκεκριμένου ἐμβλήματος.

Ἡ ἄρχουσα τάξη, ποὺ κατέχει ἐκτεταμένες γαῖες καὶ διαθέτει οἰκονομικὴ δύναμη, ἢ ὁποῖα προέρχεται εἴτε ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ρόγα, δηλαδὴ τὸν μισθὸ γιὰ τὰ ἀξιώματα διάρκειας τεσσάρων ἀνανεώσιμων ἐτῶν⁴¹,

38. HALDON, *Byzantium in the seventh century*, ὁ.π. (σημ. 36), σ. 397· HALDON, *Social élites, wealth and power*, ὁ.π. (σημ. 3), σημ. 30, σ. 176-177.

39. A. H. M. JONES, *Il tramonto del mondo antico* (ἱτ. μτφ.), Bari 1972, σ. 413.

40. A. CARILE, *Produzione e usi della porpora nell'impero bizantino*, σέ: O. Longo (ἐπιμ.), *La porpora. Convegno interdisciplinare di studio, Venezia, 24 e 25 ottobre 1996*, Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti, Venezia 1998, σ. 243-269.

41. A. CARILE, *Teologia politica bizantina*, Spoleto 2008, σ. 282· PHILOTHEI *Cletorologion*, ὁ.π. (σημ. 22).

εἶτε ἀπὸ τὸ ἰσόβιο ἐτήσιο εἰσόδημα ποῦ ἀφορᾷ τοὺς αὐλικοὺς τίτλους⁴², δηλώνεται στίς πηγές μας μὲ διάφορους ὄρους: «Οἱ ἐν τέλει» ὀνομάζονται οἱ ὑπάλληλοι, «ἄρχοντες» ὀνομάζονται οἱ διοικητές, «μεγιστάνες» ὀνομάζονται οἱ μεγάλοι, «δυνατοὶ» καὶ «εὐγενεῖς» ὀνομάζονται οἱ ἰσχυροὶ καὶ οἱ καταγόμενοι ἀπὸ καλῆ γενιά. Ἄρα ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ὄρους κοινωνιολογικοῦ χαρακτήρα – «μεγιστάνες, εὐγενεῖς, δυνατοί», γραφειοκρατικοῦ-διοικητικοῦ καὶ ἀστικοῦ χαρακτήρα – «οἱ ἐν τέλει» καὶ ὄρους στρατιωτικοῦ χαρακτήρα – «ἄρχοντες». Ἡ συγκεκριμένη αὐτὴ ὀρολογία θὰ χαθεῖ μὲ τὴν ἐπιγράττηση τοῦ ὄρου «κύριοι». Ἀλλὰ ἡ ὀρολογία τῆς κοινωνικῆς ὑπεροχῆς καὶ τῶν προνομίων εἶναι πολὺ ἐκτεταμένη⁴³. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς «δυνατούς», ἔχουμε μιὰ ἐπίσημη ταξινόμηση. Αὐτὴ ἀποτυπώνεται στὴ νεαρὰ τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Πρώτου τοῦ Λεκαπηνοῦ, ποῦ χρονολογεῖται τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 934 καὶ ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς πολιτικῆς ποῦ ἀκολουθοῦσε ἡ μακεδονικὴ δυναστεία προσπαθώντας νὰ περιορίσει τὴν ἐπέκταση τῆς μεγάλης γαιοκτησίας. Στὸ κείμενο οἱ δυνατοὶ ἀναφέρονται ὡς «ἐνδοξοὶ μάγιστροι καὶ πατρίκιοι», ἄνθρωποι ἐπιφορτισμένοι μὲ τὸ βᾶρος κυβερνήσεων ἢ διοικήσεων ἢ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν λειτουργημάτων, οἱ ὁποῖοι μετέχουν στὴ σύγκλητο. Ἀναφέρονται ἀκόμη ὡς ἄρχοντες, ὡς παιδιὰ τῶν ἀρχόντων ποῦ εἶχαν στὴν κατοχὴ τους τὰ θέματα, ὡς μητροπολίτες, ἀρχιεπίσκοποι, ἡγούμενοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι, ὡς «ἐκεῖνοι ποῦ κατέχουν καὶ ὑπερασπίζονται τίς ἐκκλησιαστικὲς ἢ αὐτοκρατορικὲς περιουσίες»⁴⁴. Εἶναι ἕνας πολὺ μακρὸς κατάλογος ποῦ ἀφορᾷ τὸ σύνολο τῶν ἀξιωματούχων – ἐδῶ ἀναφερόμαστε μόνο στὴ δέκατη τέταρτη σειρὰ («μάγιστροι») καὶ στὴ

42. CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De caer.*, 493, 20-494,7· OIKONOMIDÈS, *The role of the Byzantine state in the economy*, ὅ.π. (σημ. 24), σ. 1014 σημ. 120.

43. YANNOPOULOS, *La société profane dans l'Empire Byzantin*, ὅ.π. (σημ. 14), σ. 14-23 σημ. 79.

44. A. CARILE, *Introduzione alla storia bizantina*, Bologna 1988, σ. 212-213· N. SVORONOS, *Les nouvelles des empereurs macédoniens concernant la terre et les stratiotes* (introduction, édition, commentaires, édition posthume et index établis par P. Gounaridis, Athènes 1994, σ. 83)· M. C. BARTUSIS, *Land and privilege in Byzantium. The institution of pronoia*, Cambridge 2012, σ. 20, 26, 76, 113, 119, 120· A. HARVEY, *Economic expansion in the Byzantine empire 900-1200*, Cambridge 1989, σ. 37, 40-42, 44.

δωδέκατη σειρά («πατρίκιου») από μία κατάταξη δεκαοκτώ σειρών, των συγκλητικῶν, τῶν ἐκκλησιαστικῶν πού ἔχουν στήν κατοχή τους κτήματα, τῶν στρατιωτικῶν καί τῶν δημοσίων λειτουργῶν, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν παιδιῶν τους – ἀκόμη καί τῶν διαχειριστῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν περιουσιῶν.

Ἡ ἐναλλαγὴ τῆς εὐνοίας καί τῆς δυσμένειας τοῦ αὐτοκράτορα παραμένει γιά μᾶς ἀκατανόητη. Ἀλλά ἀπό τόν ἀγῶνα γιά τήν ἐξασφάλιση τίτλων, ἀξιοματίων καί προνομίων δέν ἔλειπαν καί οἱ παραβατικές συμπεριφορές. Στόν βίο τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τῆς Χρυσοβαλάντου (κεῖμενο πού ἀνάγεται στό 989, ἀν καί τοποθετεῖται στήν ἐποχὴ τοῦ Μιχαήλ τοῦ Τρίτου [842-867]), τὸ ἐπεισόδιο μέ τόν «ἰλλούστριο» Γούβερ⁴⁵ φανερώνει μιὰ ἀνώτερη κοινωνία γεμάτη μηχανορράφους, πού ὄχι μόνο δέν ὑποχωροῦν μπροστά σέ πολιτικά ἐγκλήματα, ἀλλά ἐκπροσωποῦν μιὰ ἀριστοκρατικὴ τάξη ἀνήσυχη, πού εὐκολα τὴν ὑποπεύεται ὁ αὐτοκράτορας. Ἡ Εἰρήνη εἶναι κουνιάδα τοῦ καίσαρα Βάρδα, θεοῦ ἀπὸ μητέρα τοῦ Μιχαήλ τοῦ Τρίτου, ὁ ὁποῖος στόν βίο χαρακτηρίζεται ὡς «ἄτομο μηδαμινῆς ἀξίας, πού ἔλιωνε ἀπὸ ζήλια καί εὐχαριστιόταν μέ τίς ληστεῖες καί τίς δολοφονίες»⁴⁶, ἦταν δηλαδή δεξιότηχνης τῆς πολιτικῆς πού ἀπέβλεπε στή φυσικὴ ἐξαφάνιση καί τὴ δήμευση τῶν περιουσιῶν τῶν εὐγενῶν εἰκονοκλαστῶν πρὸς ὄφελος τῶν εἰκονολατρῶν· γεγονός πού στά μάτια τοῦ ἀγιογράφου δικαιολογεῖ τὴ θανάτωσή του μέ διαταγὴ τοῦ Βασιλείου, τοῦ μελλοντικοῦ ἰδρυτῆ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 11ου αἰῶνα ἡ ἄρχουσα τάξη θὰ διαρθρωθεῖ, σύμφωνα μέ τόν Μιχαήλ Ψελλό, σέ δύο ἀντίθετες ὁμάδες, πού κακῶς ὀνομάζονται «κόμματα» ἀπὸ ὀρισμένους μοντέρνους ἱστορικούς: στό πολιτικόν, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀξιοματούχους μέ καθήκοντα πολιτικοῦ χαρακτήρα καί μέλη τῆς συγκλήτου σέ φάση ἀπαξίωσης, καί στό στρατιωτικόν, πού περιλαμβάνει ἀξιοματούχους μέ καθήκοντα καθαρὰ στρατιωτικά. Πρόκειται γιά ἀλληλέγγυες ὁμάδες, οἱ ὁποῖες θὰ ἐνώσουν τίς δυνάμεις τους

45. *The life of St. Irene Abbess of Chrysobalanton* (a critical edition with introduction, translation, notes and indices by J. O. Rosenqvist, Uppsala 1986, 3, σ. 8, 20-21, σ. 88, 13).

46. *The life of St. Irene Abbess of Chrysobalanton*, ὁ.π. (σημ. 45), σημ. 153, 3, σ. 8, 19-21.

έναντια στους «ἀτιμωτάτους», δηλαδή στὸν λαουτζικό, καὶ οἱ ὅποιες θὰ παίξουν καθοριστικὸ ρόλο στὴν καθαίρεση τεσσάρων αὐτοκρατόρων: τοῦ Μιχαήλ τοῦ Πέμπτου (1042), τοῦ Μιχαήλ τοῦ Ἑκτοῦ (1057), τοῦ Μιχαήλ τοῦ Ἑβδόμου τοῦ Δούκα (1078) καὶ τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτη (1081). Ἀπομένει παρὰ ταῦτα νὰ ξεκαθαρίσουμε ποιὸς κινοῦσε τὰ νήματα σὲ αὐτὴ τὴν πληθώρα τῶν ἐλιγμῶν: ἀπίθανοι «δημοκρατικοὶ» ἢ ἀριστοκράτες μη-χανορράφοι⁴⁷; Ἡ ἐπέκταση τῆς συγκλητικῆς τάξης τὸν 11ο αἰώνα δὲν ἄλλαξε τὴν προσωπογραφία τῆς κυβερνητικῆς ἐλίτ, ἂν καὶ σίγουρα ἄγγιξε ἐνδιαφέροντα καὶ εὐαισθησίες ἀτόμων ποὺ ἀνέβαιναν κοινωνικά, τὰ ὁποῖα προέρχονταν ἀπὸ τὴ μεσαία τάξη, ὅπως ἦταν ὁ Μιχαήλ Ψελλός. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ δύο λειτουργίες τῆς ἀριστοκρατίας, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ στρατιωτικὴ, μοιάζουν νὰ ἐναλλάσσονται μεταξύ τους, χωρὶς ὅμως γενικὲς συνέπειες, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Cheynet⁴⁸.

Ἡ ἀριστοκρατία

Ἡ ἐξουσία συγκεντρώθηκε στὰ χέρια τῆς ἀριστοκρατίας βαθμιαῖα ἀπὸ τὰ μισὰ τοῦ 9ου αἰώνα μέχρι τὴν ἀνοδο τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Δουκῶν στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰώνα. Ἡ ἀριστοκρατία, χάρις στὴν αἴσια ἐκβαση τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων μέσῳ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν λειτουργημάτων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 8ου καὶ τοῦ 9ου αἰώνα, κατεῖχε μεγάλη κτηματικὴ περιουσία. Ἔτσι ἔφτασε νὰ μονοπωλεῖ ὅλα τὰ σημαντικὰ ἀξιώματα ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοκρατόρων ὅπως τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Πρώτου Λεκαπηνοῦ, τοῦ Βασιλείου τοῦ Δευτέρου καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ. Ἡ ἐγκέντρωση τῆς ἐξουσίας καὶ τὸ εἰσόδημα ἀπὸ τοὺς φόρους ἐπιτρέπουν τὶς φορολογικὲς ἀπαλλαγές καὶ τὶς ἀνταμοιβές μὲ θέσεις ποὺ εὐνοοῦσαν τὴν εὐημερία τῆς ἀριστοκρατίας τῆς ἐπαρχίας. Οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες τῆς Ἀνατολίας κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 10ου αἰώνα, ὅπως ἡ ὁμάδα

47. G. I. BRATIANU, Empire et «démocratie» à Byzance, σέ: *Byzantinische Zeitschrift*, 73, 1937, σ. 96-111· SP. VRYONIS, Byzantine Δημοκρατία and the Guilds in the Eleventh Century, *Dumbarton Oaks Papers*, 17, 1963, σ. 287-314, σ. 303-307· A. CARILE, La Δημοκρατία a Costantinopoli Nuova Roma, σέ: A. Carile, *Teologia politica bizantina*, Spoleto 2008, σ. 111-119.

48. J.-CL. CHEYNET, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1990, σ. 191-207.

τῶν Φωκάδων καὶ τῶν Μαλεΐνων στὴν Καππαδοκία, τῶν Σκληρῶν στὴ Μικρὴ Ἀρμενία καὶ τῶν Κουρκούα στὴν Παφλαγονία, ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴ συμμαχία μὲ τὴ μακεδονικὴ δυναστεία. Ἡ πολιτικὴ τύχη τῶν Φωκάδων διαμορφώθηκε στὴ διάρκεια τῆς ἀρχῆς τοῦ Βασιλείου τοῦ Πρώτου καὶ ἐξελίχθηκε ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἐκτου, Κωνσταντίνου τοῦ Ἐβδόμου καὶ Ρωμανοῦ τοῦ Δευτέρου χάρις σὲ ἐξαιρετικὰ τυχεροὺς στρατηγούς. Ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνός, θορυβημένος ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἐπέκταση τῆς γαιοκτησίας τῶν ἀρχόντων, ἐγκαινίασε μία φορολογικὴ πολιτικὴ εἰς βάρος τῶν «δυνατῶν» καὶ προτίμησε νὰ ἐπιλέξει προσωπικὸ γιὰ τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Σκληρῶν, τῶν Δουκῶν καὶ τῶν Κουρκούα, μὲ συνεχιστὴ τῆς πολιτικῆς του τὸν Ἰωάννη Τσιμισκῆ. Οἱ ἐξεγέρσεις τῶν ἀνατολικῶν ἀρχόντων, ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Βάρδα Φωκά καὶ τοῦ Βάρδα Σκληροῦ ἐναντίον τοῦ συγκεντρωτισμοῦ τοῦ Βασιλείου τοῦ Δευτέρου, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διάλυση τῆς συμμαχίας τῶν δυνατῶν οἰκογενειῶν τῆς ἀνατολῆς μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ δυναστεία. Τότε ὁ Βασίλειος ὁ Δεύτερος προχώρησε στὶς παρακάτω ἐνέργειες: Σχετικὰ μὲ τὰ καθήκοντα τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ ἀποφάσισε νὰ τοποθετήσῃ βούλγαρους στρατηγούς στὰ ἀνατολικά θέματα καὶ στρατηγούς ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ στὰ δυτικὰ καὶ αὔξησε τὰ καθήκοντα τῶν ξένων ταγμάτων, δηλαδὴ τῶν μισθοφόρων ὅπως τῶν Βαράγγων, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ περιορίσει τὴ δύναμη τῶν στρατηγῶν. Ἡ προσφυγὴ στὴ βοήθεια τῶν ναυτικῶν ἰταλικῶν πόλεων, ὅπως τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γένοβας, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ δεύτερο μιστὸ τοῦ 10ου αἰώνα καὶ μέχρι τὸ τέλος τοῦ 11ου, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐκχώρηση σὲ αὐτὲς τοῦ ἐλέγχου τῶν θαλάσσιων ἐμπορικῶν δρόμων καὶ μεγάλου μέρους τῆς εἰσπραξῆς τῶν φόρων ἐπὶ τῶν ἐμπορευμάτων.

Οἱ εὐνοῦχοι

Οἱ στοχασμοὶ ποὺ ἀφοροῦν τὶς αὐτοκρατορίες στρέφονται ἐδῶ καὶ ἕναν αἰῶνα γύρω ἀπὸ τὴν οἰκουμενικὴ ἰδεολογία τους, τὸν τρόπο σχηματισμοῦ τους, τὸν ρυθμὸ τῆς ἀνάπτυξής τους καὶ τὸν τρόπο κατάλυσής τους. Τὸ δικό μου θέμα ἐπικεντρώνεται κυρίως στὴν καθορισμένη διαδικασία ποὺ ὀδηγεῖ σὲ αὐτὲς τὶς οικονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἐπιλογές. Ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία εἶναι ἀπόλυτη, εἶναι θεϊκὰ δοσμένη καὶ θεία ἀπὸ μόνη της, ἂν καὶ κάποιος περιορισμὸς τῆς ἐπιβάλλεται ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰώνα: Ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψης ὁ περιορισμὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας τοποθετεῖται στὸ

491, όταν ο Άναστάσιος όρκίζεται ενώπιον τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν συγκλητικῶν νὰ μὴν ἐνεργήσῃ ἐναντίον τους καὶ νὰ κυβερνήσῃ μὲ «καθαρή συνείδηση», σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ἐβδόμου τοῦ Πορφυρογέννητου⁴⁹. Ὁ ὅρκος ζητήθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Εὐθύμιο, πού ἐπέβαλε στὸν αὐτοκράτορα νὰ ὑπογράψῃ «ὁμολογία», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δεσμευόταν νὰ σεβαστεῖ τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος, δηλαδὴ δεσμευόταν νὰ μὴν ἀσκήσῃ θρησκευτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ μονοφυσιτικοῦ τύπου πού θὰ ἀναστάτωνε τὴ ζωὴ τῆς ἐκκλησίας. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἀνάρρηση τοῦ μονοφυσίτη θεολόγου Σεβήρου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Ἀντιόχειας φανερώνει τὴν ἐλλιπὴ ἀποτελεσματικότητά τῶν ὑποσχέσεων πού στόχευαν νὰ δεσμεύσουν τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία. Ὁ ὅρκος τῆς ὀρθοδοξίας στὴ συνέχεια ἀπαιτήθηκε καὶ ἀπὸ ἄλλους αὐτοκράτορες, ὅπως ὁ Φωκάς, ὁ Ἀναστάσιος ὁ Δεύτερος, ὁ Λέων ὁ Τρίτος, ὁ Μιχαὴλ ὁ Πρῶτος καὶ ὁ Λέων ὁ Πέμπτος. Ἦδη ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα καὶ μετὰ ὁ αὐτοκράτορας ὄφειλε νὰ ἀπαγγέλλῃ τὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως, δεσμευόμενος νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴν ἀποστολικὴ παράδοση, «τὶς δομὲς καὶ τοὺς κανόνες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας»⁵⁰, τὰ ὁποία ὄφειλε νὰ ὑπερασπίζεται. Ὁ ὅρκος, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ Λέοντος τοῦ Τρίτου, δὲν περιορίζε σὲ μεγάλο βαθμὸ τοὺς αὐτοκράτορες. Ἀλλὰ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ τονίσουμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς πολιτικῆς διαδικασίας πού στόχευε στὸν περιορισμὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ἀνάγκης πού διαπιστώθηκε τόσο ἀπὸ τὸν πατριάρχη ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ἀριστοκράτες ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα μέχρι καὶ τὸ τέλος τῆς αὐτοκρατορίας.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, ἀπομένει ἀκόμη νὰ ἐξακριβωθεῖ ποιὸς διαχειριζόταν τὴν ἐξουσία. Ἡ μεγάλη γραφειοκρατικὴ, στρατιωτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση εἶναι ἀσφαλῶς σὲ θέση νὰ διαχειριστεῖ τὰ δημόσια πράγματα. Κάθε λειτουργός, κάθε στρατιώτης καὶ κάθε ἐκκλησιαστικὸς εἶχε τὴ δική του ἀποστολή. Οἱ ὁδηγίες δίνονταν ἀπὸ ἀλλοῦ, ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Παλάτιο. Ἡ ἱεραρχία τῶν λειτουργημάτων καὶ τῶν αὐλικῶν τίτλων τοποθετεῖ ἰδεατὰ κα-

49. CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De caer.*, I, 92, σ. 422, 14-21.

50. A. CARILE, *La prossemica del potere: spazi e distanze nei cerimoniali di corte*, *Settimana di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, Uomo e spazio nell'alto medioevo*. Spoleto 2003, σ. 589-656, εἰκ. 18.

θέναν από αυτούς τους αντιπροσώπους σε μια κλίμακα κατιούσα σε σχέση με τον αυτοκράτορα, όπως μάς φανερώνουν οι πραγματείες που διαθέτουμε από τον 9ο μέχρι τον 15ο αιώνα και οι όποιες αναφέρονται στις τελετές, στα αξιώματα και στα καθήκοντα των αξιωματούχων. Δεν διευκρινίζουν όμως τις μεθόδους με τις όποιες λαμβάνονταν οι εκάστοτε αποφάσεις. Ο αυτοκράτορας, που θεωρητικά βρισκόταν στην κορυφή του συστήματος της εξουσίας, τυπικά δεν είχε περιορισμούς στις αποφάσεις του. Η εγγύτητα προς το άτομό του αποτελούσε προνόμιο και ήταν πηγή πλεονεκτημάτων και κύρους. Η καθημερινή επαφή με τον αυτοκράτορα αποτελούσε φροντίδα των ευνούχων, που τον υπηρετούσαν σύμφωνα με τις οδηγίες του «praepositus sacri cubiculi», μιας ομάδας ατόμων που χαρακτηριζόταν συλλογικά ως «κουβούκλιον».

Ανάμεσά τους υπήρχαν προσωπικότητες που ήταν σε θέση να επηρεάσουν τις αυτοκρατορικές αποφάσεις, λειτουργώντας μάλιστα και ως μεσολαβητές μεταξύ του αυτοκράτορα και των αξιωματούχων του, συχνά και των συγγενών του. Διάφοροι «praepositi» του 4ου και του 5ου αιώνα, όπως οι Ευσέβιος, Ευτρόπιος, Λαύσος, Αντίοχος, Χρυσάφιος και Ουρβίκιος, είχαν διαπρέψει τόσο στον τομέα της γραφειοκρατίας όσο και στον τομέα των δημοσιονομικών⁵¹. Ο ευνούχος Αμάνσιος, μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Αναστασίου το 518, προσπάθησε να ανεβάσει στον θρόνο ένα μέλος της οικογένειάς του, αλλά η σύγκλητος και ο στρατός επέλεξαν τον Ίουστίνο τον Πρώτο, ιδρυτή της Ιουστινιάνειας δυναστείας. Ο ευνούχος Σταυράκιος, που το 783 ήταν επικεφαλής της στρατιωτικής επιχείρησης εναντίον των Σλάβων της Πελοποννήσου, υποστήριξε και κατηύθυνε τις μηχανορραφίες της αυτοκράτειρας Ειρήνης, με στόχο να γίνει αυτή ή ίδια βασίλισσα με την ονομασία «βασιλεύς» το 797, με αποκορύφωμα την τύφλωση του γιου της Κωνσταντίνου του Έκτου, που την είχε ή ίδια διατάξει. Τελικά ο ευνούχος το 801 έπεσε ο ίδιος θύμα της συνωμοσίας κατά την απομάκρυνση της αυτοκράτειρας από τον θρόνο, στη διαμάχη του με έναν άλλο ευνούχο, τον Άέτιο, ως προς το ποιού συγγενής θα ανέβαινε στον θρόνο. Ένα παράδειγμα πολιτικής-οικονομικής επιρροής ευνούχου αποτελεί η διένεξη

51. S. COSENTINO, *Donne, uomini ed eunuchi nella cultura militare bizantina*, Centro italiano di studi sull'alto medioevo, LIII, 31 marzo-5 aprile 2005, *Comportamenti e immaginario della sessualità nell'alto medioevo*, Spoleto 2008, σ. 593-594.

μεταξύ του τσάρου⁵² Συμεών τῆς Βουλγαρίας (893-927) και του Λέοντος του Έκτου, που προκλήθηκε από τή μετατόπιση του βουλγαρικού ἐμπορίου από τήν Κωνσταντινούπολη στη Θεσσαλονίκη. Ἡ ἐνέργεια ἀποδόθηκε στήν ἐπιρροή του «βασιλεοπάτορος» Στυλιανού Ζαούτζη (888-889), ὁ ὁποῖος ἀπέκτησε εὐνοια ἐπειδή εἶχε ὑποστηρίξει τὸν Λέοντα ἐναντίον του πατέρα του Βασιλείου του Πρώτου και στή συνέχεια χάρη στήν κόρη του Ζωή, ἡ ὁποία ὑπῆρξε πρώτα ἐρωμένη και μετά δεύτερη σύζυγος του Λέοντος του Έκτου. Ὁ Στυλιανός προφανῶς θὰ εἶχε ἐνεργήσει πρὸς αὐτὴ τήν κατεύθυνση ὕστερα ἀπὸ παρότρυνση του εὐνοῦχο Μουσικουῦ, ὁ ὁποῖος σκόπευε νὰ προωθήσει τήν ἐμπορικὴ δραστηριότητα δύο Θεσσαλονικέων ἐμπόρων, του Σταυράκιου και του Κοσμᾶ⁵³. Ἡ μετατόπιση τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος, που αὐξήσε τὰ αὐτοκρατορικὰ ἔσοδα με τήν ἐπιβολή τελῶν στους Βούλγαρους, εἶναι πολὺ πιθανόν νὰ ἐπέφερε και σημαντικὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη τόσο στους δύο ἐμπόρους ὅσο και στὸν εὐνοῦχο και τὸν μέντορά του. Ὁ εὐνοῦχος Ἰωσήφ Βρίγγας, ἡδὴ «λογοθέτης του γενικοῦ» ἐπὶ Κωνσταντίνου του Ἐβδόμου και δρουγγάριος του πλωίμου, ἐγινε «παρακοιμώμενος» – τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἐννέα ἀξιώματα που προσρίζονταν για τοὺς εὐνοῦχους του κουβουκλίου⁵⁴ – του Ρωμανοῦ του Δευτέρου, στη θέση του ὁποίου μάλιστα κυβέρνησε με ἐξαιρετικὰ ἀποτελέσματα σὲ στρατιωτικὸ ἐπίπεδο, χάρη στὸν Λέοντα και τὸν Νικηφόρο Φωκᾶ, ὁ ὁποῖος τὸν ἀπομάκρυνε ἀπὸ τήν ἐξουσία ὅταν ἐγινε αὐτοκράτορας τὸ 963.

Ἀπὸ τὸ 963 μέχρι τὸ 985 ἡ αὐτοκρατορία κυβερνήθηκε ἀπὸ τὸν παρακοιμώμενο Βασίλειο, νόθο γιό⁵⁵ του Ρωμανοῦ του Πρώτου, ὁ ὁποῖος εὐνου-

52. G. MORAVCSIK, Zur Geschichte des Herrschertitels 'caesar tsar', *Studia Byzantina*, Budapestini 1967, σ. 267-274 (*Zbornik Radova Vizantiloshkog Instituta*, 8, 1963, σ. 229-236)· ΓΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *La société profane dans l'Empire Byzantin*, ὅ.π. (σημ. 14), σ. 39-40, σημ. 79.

53. SYMEONIS MAGISTRI ET LOGOTHETAE *Chronicon* (recensuit S. Wahlgren), Berolini et Novi Eboraci, 2006, σ. 133, 5.

54. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σ. 133, 21, σημ. 112.

55. ST. RUNCIMAN, *The emperor Romanus Lecapenus and his reign, a study of tenth-century Byzantium*, Cambridge 1929, 1990, σ. 235· J. H. PRYOR – E. JEFFREYS, *The age of the ΔΡΟΜΩΝ. The Byzantine navy ca 500-1204* (with an appen-

χίστηκε για να μὴν ἔχει φιλοδοξίες διαδοχῆς ὅπως τὰ ἑτεροθαλῆ ἀδελφία του. Ὁ Βασίλειος εὐνόησε, στὴν ἀπόκτηση τῆς ἐξουσίας, τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Ἐβδομο, σύζυγο τῆς ἑτεροθαλοῦς ἀδελφῆς του Ἑλένης, συνεχίζοντας νὰ ἀσκεῖ μεγάλη ἐπιρροή καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννη Τσιμισκῆ. Κατόπιν ἐξορίστηκε καὶ ἡ περιουσία του δημεύτηκε ἀπὸ τὸν συγγενή του Βασίλειο τὸν Δεύτερο, ὁ ὁποῖος διέκειτο ἐχθρικά πρὸς τοὺς δυνατοὺς, ποὺ ἤθελαν νὰ περιορίσουν τὴν αὐτοκρατορική ἐξουσία⁵⁶. Ἄλλο παράδειγμα εὐνοῦχου ποὺ κινούσε τὰ νήματα εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ὀρφανοτρόφου ἀπὸ τὸ 1034 μέχρι τὸ 1042, ὁ ὁποῖος πιθανότατα ἦταν ἀναμειγμένος στὴ δολοφονία τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Τρίτου τοῦ Ἀργυροῦ, ποὺ σχεδιάστηκε ἀπὸ τὴ γυναίκα του Ζωή. Ἡ χήρα αὐτοκράτειρα Ζωή, κληρονόμος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, παντρεύτηκε τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ὀρφανοτρόφου, Μιχαὴλ τὸν Τέταρτο τὸν Παφλαγόνα (1034-1041). Μιὰ λαϊκὴ ἐξέγερση ἐναντίον τῆς ἐκδιώξης τῆς Ζωῆς ἀπὸ τὸ παλάτι προκάλεσε τὴν ἐκθρόνιση καὶ τὸ λιντσάρισμα τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Πέμπτου. Ἡ Ζωή στὴ συνέχεια μπόρεσε νὰ παντρευτεῖ γιὰ τρίτη φορά, μὲ τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Ἐνατο τὸν Μονομάχο. Σημαντικὰ καθήκοντα εἶχαν παραχωρηθεῖ σὲ εὐνοῦχους καὶ προσωπικοὺς ὑπηρετές τοῦ αὐτοκράτορα: Ὁ Ρωμανὸς ὁ Τρίτος ὁ Ἀργυρὸς ἀπένειμε στὸν εὐνοῦχο Συμεών, «πρωτοβεστιάριον», τὸ ἀξίωμα τοῦ «δομέστικου τῶν σχολῶν», ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ἐνατος ὁ Μονομάχος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Δέκατος ὁ Δούκας ἐμπιστεύθηκαν τὸ στρατιωτικὸ λειτούργημα τοῦ «δομέστικου τῶν σχολῶν» στὸν εὐνοῦχο Νικόλαο, ἐνῶ ὁ εὐνοῦχος Νικηφορίτζης, ἰδιαίτερα μισητὸς γιὰ τὴ φορολογικὴ πολιτικὴ του, τιτλοφορήθηκε δοῦξ τῆς Ἀντιοχείας⁵⁷.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ περιφρόνηση καὶ τὸ μῖσος μὲ τις κατηγορίες τοῦ ἐκφυλισμοῦ, ποὺ στρέφονταν ἐναντίον τῶν εὐνοῦχων, ἀποτελοῦσαν συνήθη ἀντίδραση τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας ἐναντίον τῆς δύναμης τῶν

dix translated from the Arabic of Muhammad ibn Mankali, by A. Shboul), Leiden Boston, 2006, σ. 77, 134, 175, 183-187, 240, 447.

56. MAGDALINO, *Court society and aristocracy*, ὁ.π. (σημ. 30), σ. 220.

57. CHEYNET, *Pouvoir et contestations à Byzance*, ὁ.π. (σημ. 48), σ. 310-311· A. CARILE, *Il ducato bizantino di Antiochia*, σέ: L. Padovese (ἐπιμ.), *XVIII Turchia: la Chiesa e la sua storia, VIII Simposio di Tarso su s. Paolo Apostolo*, Roma 2004, σ. 197-215.

κουβικουλαρίων που ἦταν συγκεντρωμένοι γύρω ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα⁵⁸ καὶ ἐναντίον τῆς παραχώρησης στρατιωτικῶν ἐξουσιῶν σὲ εὐνούχους, σύμφωνα μὲ τὴν πρακτικὴ που ἴσχυε ἀπὸ τὸν 6ο ἕως τὸν 10ο αἰώνα⁵⁹. Τὸ σύνολο τῶν εὐνούχων στὴν ὑπηρεσία τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γυναικωνίτη ἀποτελοῦσε τὴν ὁμάδα ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπιλέγονταν σύμβουλοι καὶ ἔμπιστοι γιὰ τὴν ἐκτέλεση καθηκόντων τὰ ὁποῖα σχετίζονταν μὲ σημαντικὰ καὶ ἐπικερδῆ ἀξιώματα που εἶχαν ἀφαιρεθεῖ, γεγονός που προκαλοῦσε τὴν ἀπογοήτευση τῆς ἀριστοκρατίας – ὁρολογία που συναντᾶται σπάνια στὶς βυζαντινὲς πηγές. Ὁ Magdalino χαρακτηρίζει τοὺς εὐνούχους τῆς αὐλῆς ὡς «the court aristocracy par excellence»⁶⁰.

Στὴν πραγματικότητά ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία τῆς βασιλείας βασιζέται στὴν ἀσύμμετρη διαλεκτικὴ ἀνάμεσα στὸν αὐτοκράτορα καὶ σὲ ἀξιότιμα πρόσωπα τοῦ αὐλικοῦ περιβάλλοντος: φίλους, ἱκανοὺς λειτουργοὺς, μέλη τῆς ἱεραρχίας, ὑπηρετικὸ προσωπικόν, εὐνούχους, συζύγους, συγγενεῖς, εὐνοημένες καὶ καμιὰ φορὰ εὐνοημένους⁶¹. Ἡ κεντρικὴ θέση τοῦ αὐτοκράτορα στὶς διάφορες τελετὲς ἀπὸ τῆ μία, καὶ ἡ σειρὰ προτεραιότητάς στὴν ἱεραρχία ἀπὸ τὴν ἄλλη, συνιστοῦν τὸ πολυτελὲς θεατρικὸ σενάριο καὶ τὴ συμβολικὴ ἐπίδειξη τῆς ἐξουσίας, σύμφωνα μὲ τὸ ἰδεατὸ σχῆμα τῆς ὑπέρβασης

58. M. D. SPADARO, Gli eunuchi nell'impero bizantino, *Comportamenti e immaginario della sessualità nell'alto medioevo*, Cisam LIII, 31 marzo-5 aprile 2005, Spoleto 2008, σ. 565-569· YANNOPOULOS, *La société profane dans l'Empire Byzantin*, ὅ.π. (σημ. 14), σημ. 79, σ. 72-73· T. S. MILLER, *The orphans of Byzantium. Child welfare in the Christian empire*, Washington 2003, σ. 170-171· IOANNIS CAMINIATAE *De expugnatione Thessalonicae*, 59 (recensuit G. Böhlig, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*), IV, Berolini et Novi Eboraci, 1973, σ. 51-52, 58· A. CARILE, *La "Υλη ἱστορίας del cesare Niceforo Briennio*, *Aevum*, 43, 1969, σ. 249.

59. COSENTINO, *Donne, uomini ed eunuchi nella cultura militare bizantina*, ὅ.π. (σημ. 51)· K. M. RINGROSE, *The perfect servant. Eunuchs and the social construction of gender in Byzantium*, Chicago – London 2003, 6: Transgressing gender boundaries, eunuchs in authority, σ. 128-141· 8: Eunuchs at the palace. Gendered space and confirmation of the imperial numen, σ. 163-183.

60. MAGDALINO, *Court society and aristocracy*, ὅ.π. (σημ. 30), σ. 221.

61. CHEYNET, *Pouvoir et contestations à Byzance*, ὅ.π. (σημ. 48), σημ. 164, σ. 303-318· M. McCORMICK, *L'imperatore*, σέ: G. Cavallo (ἐπιμ.), *L'uomo bizantino*, Bari 1992, σ. 339-379.

τῆς βασιλείας, σὲ ἰσχύ στὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας μὲ στόχο τὴ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητας. Ὡς πρὸς τὴν ἀποτελεσματικὴ διαχείριση τῆς ἐξουσίας, ἐνδεικτικὰ εἶναι τὰ ἀκόλουθα τρανταχτὰ ἐπεισόδια.

Ἡ αὐλὴ ἀντιμετώπιζε τὰ αὐτοκρατορικὰ συμπόσια ὡς εὐκαιρίες συνάντησης καὶ ὡς μέρος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν μελῶν τῆς ἰθύνουσας τάξης. Αὐτὰ τὰ συμπόσια μὲ τοὺς ἐθιμοτυπικοὺς κανονισμοὺς ἔχουν μεγάλη σημασία, ἂν ἐξεταστοῦν λαμβανομένου ὑπόψη τοῦ τελετουργικοῦ τυπικοῦ: Πολὺ συχνὰ πραγματοποιοῦνται συνοδευόμενα ἀπὸ χοροὺς καὶ μουσικὲς διασκεδάσεις· πρόκειται γιὰ συμπόσια πού ἐπαναλαμβάνονται στοὺς ἑκατοντάδες θρησκευτικοὺς ἑορτασμοὺς στοὺς ὁποίους ὁ αὐτοκράτορας ἔπρεπε νὰ παρίσταται κάθε χρόνο. Τῆ σειρὰ τῶν προσκεκλημένων στὰ συμπόσια μᾶς τὴν παρέχει ἡ μοναδικὴ πηγὴ πού διαθέτουμε, τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου⁶², ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε «βασιλικὸς πρωτοσπαθάριος»⁶³, «ἀτρικλίνης», δηλαδὴ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ὀργάνωση συμποσίων καὶ αὐτοκρατορικῶν τελετῶν καὶ μετὰ ἑπαρχος αὐτοκρατορικῆς πόλης. Στὸ ἔργο του, πού τοποθετεῖται στὸ 899⁶⁴, ὁ Φιλόθεος μᾶς μιλάει γιὰ τὴν αὐστηρὴ ἱεραρχία πού ἐπικρατοῦσε στὴν αὐλή.

Στὸ συμπόσιο πού γιορταζόταν γιὰ δώδεκα συνεχόμενες ἡμέρες, ἀπὸ τὰ Χριστοῦγεννα μέχρι τὰ Θεοφάνεια, στὸ τρικλίνιο τῶν δεκαενέα κλιῶν, ὅπου γευμάτιζαν ξαπλωμένοι ὅπως στὰ παλιὰ χρόνια σὲ κλίνες, οἱ ὁποῖες συνήθως χρησίμευαν μόνο γιὰ καθίσματα, οἱ προσκεκλημένοι ὑπολογίζονται σὲ 2.592, πέρα ἀπὸ τοὺς δώδεκα ἀπόρους πού γίνονταν δεκτοὶ καθημερινὰ μὲ τὴν ἐπίδειξη σφραγιδίου⁶⁵. Ὁ αὐτοκράτορας γνώριζε μόνο ἐπιφανειακὰ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς προσκεκλημένους, ἀλλὰ γνώριζε καλύτερα τοὺς δώδεκα πού κάθονταν στὸ χρυσὸ αὐτοκρατορικὸ τραπέζι, παρόλο πού ἄλλαζαν καθημερινὰ καὶ ἔφταναν συνολικὰ στὰ 144 ἄτομα. Στὸ συμπόσιο τῆς ὄγδοης ἡμέρας προσκαλοῦνταν ὀκτώ «πρωτοσπαθάριοι» τὴν ὄγδοη καὶ

62. ΓΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *La société profane dans l'Empire Byzantin*, ὅ.π. (σημ. 14), σημ. 79, σ. 50-52.

63. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σ. 91, 2-3-5 καὶ σ. 19-20 σημ. 112.

64. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σ. 93, 13.

65. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σ. 177, 4· 181, 517· 219, 116.

τὴν ἐνδέκατη ἡμέρα⁶⁶ ἦταν προσκεκλημένοι στὸ τρικλίνιο τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐνοῦχοι τοῦ «μυστικοῦ κοιτώνα»⁶⁷ ἀπὸ τὸν τέταρτο μέχρι τὸν ἕβδομο βαθμὸ τῶν τίτλων ποὺ ἦταν προορισμένοι γι' αὐτούς⁶⁸. Πιὸ στενὴ σχέση θὰ εἶχε βέβαια ὁ αὐτοκράτορας μὲ τοὺς δώδεκα «μεγιστάνες» καὶ τοὺς «οἰκειότερους» συγκλητικούς, οἱ ὁποῖοι φοροῦσαν λῶρο χωρὶς πολῦτιμοὺς λίθους καὶ ἦταν προσκεκλημένοι στὸ «μυτατώριο», μιὰ κλειστὴ αἴθουσα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας, δεξιά, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας γευμάτιζε κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πολύωρης λειτουργίας⁶⁹. Γιὰ τοὺς «φίλους» ποὺ ἦταν προσκεκλημένοι σὲ αὐτοκρατορικὰ συμπόσια κατὰ τὴ διάρκειά τῶν διαφόρων ἑορτασμῶν μᾶς παρέχονται πολλὲς πληροφορίες μὲ τὴν εὐκαιρία συγκεκριμένων τελετῶν⁷⁰.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τίς ἐξωτερικὲς τυπικότητες, ἡ ἀλλή ὡς πρὸς τὴ λειτουργία τῆς ἀποτελοῦσε τὴν ἐστία τῶν δύο βασικῶν τομέων τῆς αὐτοκρατορικῆς διοίκησης: τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς γραφειοκρατίας. Ἦταν τὸ μέρος στὸ ὁποῖο συγκεντρώνονταν καὶ διανέμονταν τὰ πλοῦτῃ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ κυρίως τὰ ἔσοδα ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τοὺς φόρους ἐπὶ τῶν ἐμπορευμάτων, ἀπὸ τὴ διακίνηση τοῦ ἐμπορίου καὶ ἀπὸ τὴ φορολογία ἐπὶ τῆς ἀκίνητης περιουσίας· ἦταν ὁ χῶρος στὸν ὁποῖο συζητοῦσαν καὶ ἀποφάσιζαν γιὰ τὴν τύχη τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς αὐτοκρατορίας· ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο πληροφορίας «τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ αὐτοκράτορος»⁷¹ καὶ τὸ κέντρο στὸ ὁποῖο ἀναδεικνύονταν κοινωνικὰ τόσο μεμονωμένα ἄτομα ὅσο καὶ οἰκογενειακὲς φατρίες.

66. OIKONOMIDÈS, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σ. 183, 29-30.

67. OIKONOMIDÈS, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σ. 179, 20-24.

68. OIKONOMIDÈS, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σ. 183, 29-30.

69. A. CARILE, *Il percorso e l'ordine delle processioni domenicali a Santa Sofia dell'imperatore bizantino nel X secolo*, σέ: Fl. C. Ciure – V. Nosilia – A. Pavan (ἐπιμ.), *Multa et varia. Studi offerti a Maria Marcella Ferraccioli e Gianfranco Giraudo I*, Milano 2012, σ. 187-216· CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De caer.*, I, σ. 13, 37-29.

70. CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De caer.*, 23 (14), σ. 87,6-88,4· 24 (15), σ. 89· 26 (17), σ. 96, 19-32· OIKONOMIDÈS, *Les listes de préséance byzantines*, ὅ.π. (σημ. 22), σημ. 112, σ. 191-225.

71. LIBANIO, *Epitafio per Giuliano (Orazione XVIII)* (ἐπιμ. S. Angiolani), Perugia 2000, σ. 68· LIBANII *Opera* (ἐπιμ. R. Foerster), II, *Orationes XII-XXV*,

Βέβαια τὴν ἀνάδειξη πρὸς τὰ ὑψηλότερα ἀξιώματα ἀκολουθοῦσε πολὺ συχνὰ καὶ ἡ κατάργηση προνομίων, μὲ ἀποτέλεσμα ἐκδηλώσεις ζήλιας καὶ αἱματηρῆς δολοπλοκίης νὰ εἶναι συνηθισμένα φαινόμενα. Μολονότι ὅλα ἦταν καλυμμένα μὲ ἕνα πρωτόκολλο καὶ ἕνα τελετουργικὸ τυπικὸ, ἡ αὐτὴ ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο διάδοσης τῆς ἐθιμοτυπίας σὲ ὅλη τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ Εὐρώπη. Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς ἄρχουσας τάξης, τοὺς λεγόμενους φίλους τοῦ αὐτοκράτορα, κρίνεται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν συνωμοσιῶν, τῶν στρατιωτικῶν ἐξεγέρσεων καὶ τῶν ἀστικῶν ἐπαναστάσεων: Ἀπὸ τὸ 963 ἕως τὸ 1125 ὁ Cheynet ἀπαρίθμησε καὶ μελέτησε ἑκατὸν τριάντα τέσσερις συνωμοσίαις καὶ ἐπαναστάσεις· ἀπὸ τὸ 963 ἕως τὸ 1057, δηλαδὴ στὰ ἐνενήντα τέσσερα πιὸ σημαντικὰ χρόνια τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, κατέγραψε ὀγδόντα⁷² σκευωρίες καὶ ἐξεγέρσεις, καθὼς καὶ κάποιες ἐπαναστάσεις σὲ πόλεις· φαινόμενα ποὺ ὀλοκληρώθηκαν ὅλα εἴτε μὲ δύο ἢ τρεῖς ἀντικαταστάσεις αὐτοκρατόρων —ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὴ δολοφονία τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ στὴν κρεβατοκάμαρά του τὸ 969 καὶ τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Τρίτου τοῦ Ἀργυροῦ στὸ λουτρό του τὸ 1034—, εἴτε στὴν πλειονότητά τους μὲ ἐξορίες, φυλακίσεις, ἀκρωτηριασμούς, τυφλώσεις, βασανισμούς, θανατικὲς καταδίκες καὶ πρωτίστως δημεύσεις τῶν περιουσιῶν τῶν ἀριστοκρατῶν: Ἡ ἀποδοχὴ ἦταν παγκόσμια μόνον σὲ τυπικὸ καὶ τελετουργικὸ ἐπίπεδο καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἡ κοινωνία τῆς αὐτῆς ἀπεικονιζόταν σύμφωνα μὲ ἕνα ἀπαραβίαστο τελετουργικὸ, ἀκολουθώντας ἱεραρχικὲς κλίμακες, μὲ πολυτελῆ στολίδια τὰ ὁποῖα ἐπιδεικνύονταν μὲ τὸν φωτιστέφανο τῆς γοητείας καὶ τῶν ἀρετῶν ποὺ ἀποδίδονταν μὲ πολύτιμους λίθους καὶ χρώματα⁷³.

Lipsiae 1904, 140, σ. 296, 4· L. DI PAOLA, *Per la storia degli «occhi del re». I servizi ispettivi nella Tarda Antichità*, Messina 2005· M. F. PETRACCIA, *In rebus agere. Il mestiere di spia nell'antica Roma*, Bologna 2012· A. GIARDINA, *Aspetti della burocrazia nel Basso Impero*, Roma 1977· *The Taktika of Leo VI* (κείμενο, μτφ. καὶ σχόλια G. Dennis), «Corpus Fontium Historiae Byzantinae XLIX», Washington 2010, 17, σ. 77, 91-92· 18, 132· 20, σ. 97 («κατάσκοποι»).

72. CHEYNET, *Pouvoir et contestations à Byzance*, ὅ.π. (σημ. 48), σημ. 164, σ. 103.

73. E. AVGOLOUPI, *Simbologia delle gemme imperiali bizantine nella tradizione simbolica mediterranea delle pietre preziose (secoli I-XV d.C.)*, Spoleto 2013 (*Qua-*

Ἡ ἱεραρχία συγκεντρώνει καὶ ἐλέγχει ἀπολύτως τὴ λειτουργικότητα ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴ μοναρχία μέσῳ τῆς προσωποποίησης καὶ τῆς οἰκογενειακῆς οἰκειοποίησης τῶν κέντρων ἐξουσίας τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας, τὰ ὅποια ἀντικαθίστανται μὲ προσωπικότητες νέων ἔμπιστων ἀνθρώπων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἀκολουθία τοῦ αὐτοκράτορα. Αὐτὸ ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς δημόσιας λειτουργίας καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς κοινωνικῆς κινητικότητας. Ἡ ἐξακρίβωση τῆς ὑπεροχῆς, ποὺ ἐξασφαλίζει τὸν βαθμὸ καὶ τὴν οἰκονομικὴ τύχη, εἶναι ἐγγύηση τῆς σωστῆς διαχείρισης τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στοὺς διάφορους βαθμοὺς συγγένειας τῆς οἰκογενειακῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας εὐνοεῖ ἄμεσα τὸν αὐτοκρατορικὸ δεσποτισμὸ, ἀπόλυτο κυρίαρχο τῶν διαφόρων καταστάσεων. Ἡ ἱστορία τῶν καλύτερα μελετημένων ἀπόλυτων μοναρχιῶν φανερώνει ὅτι στὰ ἀπολυταρχικὰ καθεστῶτα, πέρα ἀπὸ τοὺς βασικοὺς κανόνες, ἔχουν μεγάλη δύναμη οἱ αὐλικὲς φατρίες καὶ οἱ ἱκανότατοι αὐλικοί⁷⁴, ἀλλὰ καὶ οἱ ἰσχυροὶ δεσμοὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἐλίτ ποὺ στηρίζονται στὸ δίδυμο πίστη-προστασία. Κάνουμε δηλαδὴ λόγο γιὰ ἓναν πελατειακὸ ἴσθμὸ προστασίας πάνω στὸν ὅποιο ἡ μοναρχία στηρίζει τὴν πολιτικὴ τῆς δράση⁷⁵.

Ἡ ἱεραρχία καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ εὐνοια τείνουν νὰ ἐξαλείψουν τὴν ἐπιρροὴ τῶν μυστικῶν κοινωνιῶν, ἀπαγορευμένων ἀπὸ τὸν κώδικα, καὶ τείνουν νὰ διορθώσουν τὴ διαχειριστικὴ ἀνικανότητα τῆς γραφειοκρατίας. Ὁ ἔλεγχος τῆς λειτουργίας καὶ τῆς λογικῆς τοῦ συστήματος ποὺ βασίζεται στὸν διπλὸ τίτλο τιμῆς καὶ ἀξιώματος ἀποτελεῖ μέρος τῶν γενικῶν στόχων τῆς ἰθύνουσας ομάδας ποὺ διαχειρίζεται τὰ δημόσια πράγματα. Ἄν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ἐπιρροὴ τῶν προστατῶν καὶ συγγενῶν, εἶναι γεγονὸς ὅτι κάποτε ἐπιβάλλονταν ἐπιλογὲς ὑποκειμενικῆς, δηλαδὴ ἐπικρατοῦσαν κριτήρια ὄχι καὶ τόσο ἀξιοκρατικά, ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ διορθώνονταν μὲ

derni di Bizantinistica, Collana diretta da A. Carile, 16), VV-XIX, σ. 1-335, πίν. XXXII.

74. ST. TABACCHI, *Maria dei Medici*, Roma 2012, σ. 230, 276-285.

75. P. BROWN, *The study of elites in Late Antiquity*, σέ: M. R. Salzman – Cl. Rapp (ἐπιμ.), *«Elites in Late Antiquity»*, *Arethusa*, 33, 3, 2000, σ. 321-345· A. SKINNER, *The birth of a «Byzantine» senatorial perspective*, *«Elites in Late Antiquity»*, σ. 321-345.

τὴν ἐξακριβώση τῆς πραγματικῆς ἐπιτυχίας τῶν δικαιούχων. Ἡ ἱεραρχία καὶ ἡ αὐτὴ ἀποτελοῦν τὴ βᾶση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ἀποτελοῦν τὸ καλούπι τῆς αὐτοκρατορίας, δηλαδὴ τὸ ἰδρυτικὸ καὶ ἀναπαραγωγικὸ συστατικὸ τῆς.

Ἡ ἀνάγκη ἐξακριβώσης τῆς ὑπεροχῆς ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν τιμητικὸ τίτλο ποῦ ὀδηγεῖ τὸ ἄτομο στὴ συστηματικὴ ἐξέταση τοῦ συστήματος, ἐνῶ ἡ οἰκογενειακὴ στρατολόγησις, ὡς ἐνέργεια ἀπονομῆς τοῦ προνομίου τῆς ὑπευθυνότητος, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μεταφέρει στὸν εὐνοούμενο τὸ ἠθικὸ καὶ ἱστορικὸ βᾶρος τῆς ὑπεροχῆς τῶν προγόνων: Τοῦ ἐπιβάλλεται ἓνας σκοπὸς ὄχι μόνον οἰκονομικίστικος καὶ ὠφελιμιστικὸς ἀλλὰ οἰκονομικὸς καὶ χρήσιμος στὸ πλαίσιο τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπεροχῆς. Ἡ ἱεραρχία καὶ ἡ ἀριστοκρατία κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τοῦ κόπου, τοῦ «laboris»⁷⁶, ὡς κριτηρίου τῆς ἐπισήμανσης τοῦ ἀρίστου.

Τὸ σύστημα βρίσκει τὴν ἀποκατάστασις καὶ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπαλήθευσις στὴν ἐπιτυχία ἢ στὴν ἀποτυχία. Ἄν οἱ ἐπιλογὲς τῆς ἀρχουσας τάξης εἶναι λαθρασιμῆς, ἡ τιμωρία, τόσο οἰκονομικὴ ὅσο καὶ κοινωνικὴ, εἶναι ἄμεση: Οἱ ἰθύνοντες χάνουν τὴ θέση τους, τὴν ἐξουσία καὶ σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις καὶ τὴ ζωὴ τους. Ἡ αὐτὴ εἶναι ὁ τόπος διαμόρφωσης τῆς ἱεραρχίας: ἐνὸς ἀμοιβαίου δηλαδὴ ἐλέγχου μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ ἐνὸς ἀγῶνα γιὰ τὴν καταπίεσις, τὴν τυραννία, ποῦ ἐπιτρέπει, σὲ ὅποιον διαχειρίζεται πραγματικὰ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία, νὰ καθορίζει τίς προσωπικὲς καὶ ἐπαγγελματικὲς ὑποθέσεις τῶν ἐπιμέρους φατριῶν, συνεχίζοντας παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ ἐπιλέγει γιὰ τὰ ἀξιώματα ἄτομα ἀπὸ οἰκογένειες ποῦ

76. S. COSENTINO, L'iscrizione ravennate dell'esarco Isacio e le guerre di Rotari, *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le antiche provincie modenesi*, XI, 15, 1993, σ. 23-43· G. Cavallo (ἐπιμ.), *I Bizantini in Italia*, Milano 1982, σ. 679-680· A. CARILE, Titoli aulici e funzioni amministrative nelle epigrafi bizantine. Continuità e mutamento fra VII e XI secolo, *Epigrafia e Antichità*, 9, 1988, σ. 200-202· CARILE, Impero romano e Romania, ὅ.π. (σημ. 9), σ. 255· A. CARILE, Il Caucaso e l'Impero bizantino (secoli VI-XI), *XLIII settimana di studio del CISAM, «Il Caucaso: cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (secoli IV-XI)»*, 20-26 aprile 1995, Spoleto 1996, σ. 16-18, σημ. 23· D. KRUEGER, *Symeon the Holy Fool, Leontius's Life and the late antique city*, Berkeley – Los Angeles – London 1996· P. Brown (ἐπιμ.), «*The Transformation of the Classical Heritage*», σ. 138, 5-11.

ἀνταγωνίζονται μεταξύ τους γιά τήν ἱεραρχία, γιάτι εἶναι γνωστές καί ἔχουν διαπλεκόμενα συμφέροντα.

Γιά νά ἐξισορροπήσουν τή δύναμη τόσο τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας ὅσο καί τῶν ὑπηρετῶν τους, ἀνάμεσα στούς ὁποίους συμπεριλαμβάνονταν οἱ εὐνοῦχοι, οἱ αὐτοκράτορες, στό δεύτερο μισό τοῦ 11ου αἰῶνα, ἄρχισαν νά δίνουν ἔμφαση ὅλο καί περισσότερο στόν ρόλο τῆς οἰκογένειας καί τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς φατρίας, πού μέ τοὺς Κομνηνοὺς ἔφτασαν νά ἀποτελοῦν τό βασικό συστατικό τῆς αὐτοκρατορικῆς ἱεραρχίας, ἡ ὁποία βασιζόταν πλέον στούς δεσμούς αἵματος μέ τόν ἴδιο τόν αὐτοκράτορα.

Σᾶς εὐχαριστῶ γιά τήν προσοχή μέ τήν ὁποία μέ ἀκούσατε.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2014

ΚΑΡΑΒΑΤΖΙΟ.
ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΜΠΑΡΟΚ – ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ*

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ

* Η άνωτέρω όμιλία θα δημοσιευτεί ως αúτοτελής έργασία στη σειρά τών δημοσιευμάτων του Γραφείου Έρεýνης τής Νεοελληνικής Τέχνης.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2014

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΝΙΩΤΗ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑποδέχεται σήμερα μὲ ἰδιαίτερη τιμὴ ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος της τὸν κ. Ἄγγελο Χανιώτη, καθηγητὴ Ἀρχαίας Ἱστορίας στὸ Institute for Advanced Study τοῦ Princeton, τὸν ὁποῖο ἡ Ὀλομέλεια ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἔτος 2013 στὸν κλάδο τῆς «Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας».

Ὁ κ. Χανιώτης γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ σπούδασε ἀρχαία ἱστορία, ἀρχαιολογία καὶ κλασικὴ φιλολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Συνέχισε τὶς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελβέργης καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βόννης, ὅπου σπούδασε νομικά. Τὸ 2010 ἐξελέγη ἐξ ὄλων τῶν δοκίμων ἱστορικῶν καθηγητῆς τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας καὶ Φιλολογίας στὸ Institute for Advanced Study τοῦ Princeton, ὡς διάδοχος τοῦ Benjamin Den Merit, τοῦ Christian Habicht καὶ τοῦ Glen Bowersock.

Εἶναι ἐπιμελητῆς ὀκτώ συλλογικῶν τόμων ἐπὶ θεμάτων ἱστορίας μὲ ἰδιαίτερα ἰσχυρὴ συμβολή στὸν καθένα καὶ ἔχει δημοσιεύσει πλῆθος μελετῶν καὶ βιβλιοκρισίες σὲ διεθνοῦς κύρους περιοδικά.

Ἡ συμβολὴ τοῦ κ. Χανιώτη στὴ γνώση νέων, ἀγνώστων ὄψεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου μὲ τὸν συνδυασμὸ τῆς ἱστορίας, τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἐπιγραφικῆς εἶναι πρωτοποριακὴ καὶ διεθνῶς ἀναγνωρισμένη.

Κύριε συνάδελφε, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχὴς πού σᾶς καλωσορίζει καὶ σᾶς ἀπευθύνει θερμὲς εὐχὲς γιὰ συνέχιση τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ ἐρευνητικοῦ σας ἔργου.

Σᾶς καλῶ γιὰ νὰ σᾶς ἐπιδώσω τὸ δίπλωμα τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τοῦ Ἰδρύματος.

Καὶ τώρα παρακαλῶ τὸν Γενικὸ Γραμματέα κ. Βασίλειο Πετράκο νὰ ἀνέλθει στὸ βῆμα καὶ νὰ παρουσιάσει λεπτομερῶς τὸ ἔργο τοῦ νέου ἀκαδημαϊκοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΝΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ
κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟ

Ἦδη ἀπὸ πολὺ παλιὰ ὁ Ἀριστοτέλης¹ συνέκρινε τὴν ποίηση μὲ τὴν ἱστορία λέγοντας πὼς «Ἡ μὲν ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἡ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει». Πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ ἡ ἱστορία ἔγινε ἐπιστήμη, προχώρησε, βάθυνε καὶ ἀγκαλιάζοντας πλῆθος ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ τοὺς κλάδους τους καταλήγει στὴ σύνθεση τῶν ἀνθρώπινων σκέψεων καὶ πράξεων.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος ἔχει, ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα κυρίως, τόσες πηγές γνώσης, φιλολογία, παπύρους, ἐπιγραφές, νομίσματα, κεραμική, ἀρχιτεκτονική, ὥστε ἄφοβα μπορούμε νὰ εἰποῦμε ὅτι γιὰ πολλὰ θέματα τῆς ἀρχαιότητος γνωρίζουμε περισσότερα ἀπὸ τοὺς σύγχρονους τῶν γεγονότων ἀρχαίους ἱστορικούς, ἔχουμε καθολικώτερη εἰκόνα καὶ περισσότερα στοιχεῖα ἀπ' ὅσα γνώριζαν, μεταχειρίστηκαν καὶ μᾶς διέσωσαν μὲ τὰ γραπτὰ τους ὁ καθένας ἀτομικά.

Αὐτὴ τὴν ἱστοριογραφία ποὺ συνδυάζει ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαιότητος ἀσχεῖ ὁ νέος μας ἀντεπιστέλλον, νέος καὶ στὴν ἡλικία καθηγητῆς κ. Ἄγγελος Χανιώτης.

Ἡ ἐπιστημονικὴ του μύηση ἄρχισε στὴν Ἀθήνα, στὸ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο. Σπούδασε κυρίως ἱστορία καὶ ἀρχαιολογία καὶ τίς σπουδές συμπλήρωσε μὲ τὴ μαθητεία του ὡς φοιτητῆς σὲ μεγάλες καὶ φημισμένες ἀνασκαφές, στὴν Ἀφροδισιάδα, στὸ Καλαπόδι μὲ τὸν Dietrich Niemeier, στὶς Ἀρχάνες, στὸ Ἰδαῖον Ἄντρον καὶ στὴ Ζώμινθο στὴν Κρήτη μὲ τὸν Γιάννη Σακελλαράκη, καὶ ἡ μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν στὰ ἐλληνικὰ Μουσεῖα, καὶ εἰδικώτερα στὸ Ἐπιγραφικὸ καὶ σὲ μουσεῖα τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης, τοῦ ἔδωσε ἰσχυρὰ ὄπλα γιὰ τὴν κατόπιν στροφή του πρὸς τὴν ἱστορία.

1. Ποιητικὴ 1451b6.

Δέν νοεῖται σήμερα ἄριστος ἱστορικός τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἂν δὲν εἶναι καὶ ἄριστος ἀρχαιολόγος καὶ ἀκόμη ἄριστος ἐπιγραφικός καὶ φιλόλογος. Ἐχοντας μαθητεύσει κοντὰ σὲ δασκάλους τῆς ἀνασκαφῆς ἔμαθε νὰ ἐξάγει τὰ σωστά συμπεράσματα ἀπὸ τὴν πολύπλοκη διαδικασία τοῦ νὰ φέρεις στὸ φῶς τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ἐρμηνεύεις τὰ ὑλικά του λείψανα, προσὸν ποὺ σπάνια συνοδεύει τοὺς μόνον ἱστορικούς, μόνον ἐπιγραφικούς καὶ μόνο φιλόλογους.

Τὴν πανεπιστημιακὴ μαθητεία του συνέχισε στὴ Γερμανία, στὴ φημισμένη Χαϊδελβέργη, ὅπου τὰ παλιὰ χρόνια εἶχε προηγηθεῖ πλειάδα νέων Ἑλλήνων ποὺ κατόπιν κόσμησαν τὴν Ἀκαδημία. Παράλληλα μὲ τὶς ἐκεῖ ἱστορικὲς σπουδὲς μελέτησε καὶ τὰ νομικά στὴ Βόννη, κάτι ποὺ, ὅπως θὰ δοῦμε, τοῦ χρειάστηκε στὶς ἱστορικὲς μελέτες του.

Μὲ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν του στὴ Χαϊδελβέργη ἐξελέγη ἐκεῖ καθηγητῆς τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας καὶ ἀνέλαβε καὶ ὑψηλὰ διοικητικὰ καθήκοντα. Μετὰ πολλὰ χρόνια διδασκαλίας μετακινήθηκε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, ὅπου γιὰ τέσσερα χρόνια παρέμεινε γιὰ ἔρευνα. Ἀπὸ τὴν Ὁξφόρδη πέρασε στὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ Ἀτλαντικοῦ.

Τὸ 2010 ἀνάμεσα σ' ἓνα σημαντικὸ ἀριθμὸ δοκίμων ἱστορικῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἐξελέγη καθηγητῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Φιλολογίας στὸ φημισμένο Institute for Advanced Study τοῦ Princeton. Ἡ σημασία τῆς ἐκλογῆς αὐτῆς εἶναι προφανῆς κυρίως στοὺς εἰδικούς οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν ὅτι διαδέχτηκε κορυφαίους ἑλληνοιστές, τὸν Benjamin Dean Meritt (1967), τὸν Christian Habicht (1999) καὶ τὸν Glen Bowersock (2006), τῶν ὁποίων τὸ ἔργο γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα εἶναι κεφαλαῖωδες. Ὅπως ὅμως εἶναι γνωστό, τὸ πρόβλημα κάθε διαδόχου εἶναι ἂν θὰ ἀποδειχθεῖ ἀνώτερος ἢ κατώτερος τῶν προκατόχων του. Ἀλλὰ ὁ Ἄγγελος Χανιώτης μπορεῖ νὰ ὑπερηφανεῖται ὅτι σὲ πολλὰ τοὺς ξεπέρασε.

Ἀφοῦ σᾶς μνημόνευσα καὶ μόνο τοὺς κύριους σταθμούς τοῦ βίου τοῦ κ. Χανιώτη, γυρίζω πίσω στὸ ἔργο του, τὸ ὁποῖο καὶ αὐτὸ πολὺ σύντομα θὰ περιγράψω.

Πρῶτο ἀποτέλεσμα τῶν σπουδῶν του στὴ Χαϊδελβέργη ὑπῆρξε ἡ γερμανικὴ διατριβὴ του μὲ τίτλο *Ἱστορία καὶ ἱστορικοὶ στὶς ἑλληνικὲς ἐπιγραφές. Ἐπιγραφικὴ συμβολὴ στὴν ἑλληνικὴ ιστοριογραφία*², ποὺ ὑποστη-

2. *Historie und Historiker in den griechischen Inschriften. Epigraphische Beiträge zur griechischen Historiographie*, 1988.

ρίχθηκε τὸ 1984. Θέμα πρωτότυπο ποὺ ἀφορᾷ τὴ σχέση τῶν κειμένων, τῶν ἀρχαίων κειμένων, καὶ τῶν ἐπιγραφῶν. Ἀνίχνευση τῆς ἱστορίας, τοῦ ἱστορικοῦ στοιχείου στὰ λίθινα κείμενα καὶ χρῆση τους ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους. Θέμα καὶ ἐγχειρίσμα γοητευτικό, ὅταν ἀπὸ τοὺς «φθεγγόμενους λίθους», μαρτυρία καὶ παρουσία ἄμεση τοῦ ἀνθρώπου, ξεπροβάλλει ἓνας ἀρχαῖος ποὺ σοῦ διηγεῖται μὲ τὸ γραφειοκρατικό ἢ ψευδοφιλολογικὸ ὕφος του γεγονότα τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ὁποίων ὁ συνδυασμὸς θὰ μᾶς δώσει τὴ γνήσια εἰκόνα μιᾶς ἐποχῆς κι ἐνὸς τόπου.

Ἡ θητεία του στὸ σχολεῖο τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κρήτης τοῦ ἔδωσε στενὴ οἰκειότητα μὲ τὸ νησί, μὲ τοὺς σύγχρονους καὶ τοὺς ἀρχαίους ἀνθρώπους του καὶ κυρίως μὲ τὸν τόπο, τὸν τόσο ἰδιότυπο σ' ὅλες τις περιόδους τῆς ἱστορίας του καὶ πάντα λαμπρό. Ἡ γνώση του αὐτὴ τὸν ἐσπρωξε στὴ συγγραφὴ ἐνὸς μεγαλύτερου ἔργου στὰ γερμανικά, πάλι ἱστορικοῦ καὶ ἐπιγραφικοῦ, ποὺ ἐπιγράφεται *Οἱ συνθήκες μεταξύ κρητικῶν πόλεων στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχῆ*³. Τὸ βιβλίο ἔχει διττὸ χαρακτήρα. Εἶναι σύνθεση στοιχείων καὶ δεδομένων καὶ σύνταγμα, καὶ κατὰ τὸν ἐπικρατέστερο ὄρο *corpus*, ἐπιγραφῶν. Ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς μᾶς δείχνει τὴν ἱκανότητά του νὰ χειρίζεται ζητήματα δημόσιου, διεθνοῦς καλύτερα, δικαίου τῶν ἀρχαίων Κρητικῶν γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει «τὶς αἰτίες καὶ τοὺς σκοποὺς τῶν συγκρούσεων μεταξύ τῶν Κρητῶν καὶ νὰ μᾶς περιγράψει τὴ δημογραφία, τοὺς φυσικοὺς πόρους, τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τῶν κρητικῶν πόλεων ἢ πολιτειῶν». Νά λοιπὸν ποὺ χρειάζονταν καὶ οἱ νομικὲς σπουδές. Ἀκόμη, σημαντικὸ καὶ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸ θέμα ποὺ ἐξετάζει, ἐπιμένει στὸν δημογραφικὸ παράγοντα, στὴ μικρὴ ἔκταση ὅπου ἀπλωνόταν ἡ ἐξουσία τῶν κρητικῶν πόλεων, ποὺ καταλήγει ἀναπόφευκτα στὴν τάση τους νὰ καταλάβουν ἐκτάσεις γειτονικῶν πόλεων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ σύγκρουση, τὸ ξεσπίτωμα καὶ τὴν προσφυγιά τῶν ἀντιπάλων.

Βλέποντας κανεὶς τὸν πίνακα τῶν συγγραφῶν τοῦ Ἁγγελου Χανιώτη διαπιστώνει τὴν ἐπιμονή του σὲ θέματα τῆς Κρήτης καὶ τὴ γνώση του τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ νησιοῦ. Μία πεντηκοντάδα ὁλόκληρη μελετῶν συνιστοῦν ὅσες ἔχουν ὡς θέμα τους τὴν τοπογραφία, τὴν ἱστορία καὶ τὶς ἰδέες τῶν ἀρχαίων Κρητῶν. Δὲν θὰ τὶς ἐξετάσω ἀλλὰ θὰ σταθῶ

3. *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, 1996.

μόνον σέ δύο πολύτιμους συλλογικούς τόμους γιά τήν Κρήτη τῶν ὁποίων ὑπῆρξε ἐκδότης καί συγγραφεὺς σημαντικοῦ τμήματος.

Ὁ πρῶτος τόμος φέρει τίτλο *Ἀπὸ τοὺς μινωίτες ἀγροκτῆμονες στοὺς Ρωμαίους ἐμπόρους*⁴ καί ὁ δεύτερος *Ἔργα καί ἡμέρες στήν Κρήτη ἀπὸ τήν προϊστορία στό μεσοπόλεμο*⁵. Τὰ δύο αὐτὰ ἔργα ἀκολογήθησαν ἀπὸ ἓνα καθαρῶς δικό του, *Ἡ ἀρχαία Κρήτη*⁶, μὲ τὸ ὁποῖο μᾶς δίνει συνθετικὴ εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου παρελθόντος τοῦ νησιοῦ, χωρὶς ὅμως μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ νὰ ἐξαντλοῦνται τὰ σχετικὰ ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντά του, ἀφοῦ στή συνέχεια δημοσίευσε, ἂν δὲν κάνω λάθος στό μέτρημα, δεκαεπτὰ κρητολογικὲς μελέτες.

Ἐνα θέμα στό ὁποῖο ὁ Ἄγγελος Χανιώτης πρωτοπορεῖ εἶναι ἡ ἐξέταση τῶν αἰσθημάτων καί τῶν συναισθημάτων τῶν Ἀρχαίων, ὅπως μπορούμε νὰ τὰ ἀνιχνεύσουμε ἢ καί νὰ τὰ δοῦμε νὰ ἐκφράζονται στὰ κείμενα καί στὰ μνημεῖα. Ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ τάση διαγράφεται καθαρὰ σ' ἓνα του βιβλίου στὰ ἑλληνικά: *Θεατρικότητα καί δημόσιος βίος στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμον*⁷. Ὁ χρόνος τῶν ἡρώων τοῦ βιβλίου εἶναι ὁ ἑλληνιστικὸς καί ὁ χῶρος ἀπὸ τὴ Σικελία ἕως τὴ Συρία καί ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα ἕως τὴν Ἀλεξάνδρεια. Μέσα ἀπὸ ἐπιγραφές, ἄφθονες καί πολὺλογες ἐνίοτε, μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα καί τὰ μνημεῖα, τὴν πλαστικὴ καί τὴ μικροπλαστικὴ, ὁ Ἄγγελος Χανιώτης μὲ δεξιότητες μᾶς ἀποκαλύπτει «τὴν ὑπαρξὴ στοιχείων σκηνοθεσίας, δραματοποιίας καί ὑποκριτικῆς σὲ διάφορες ἐκφάνσεις τοῦ δημόσιου βίου ἀλλὰ καί στήν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησαν οἱ θεατρικὲς παραστάσεις στή διάδοσή τους».

Δὲν μοῦ ἐπιτρέπει ὁ χρονικὸς περιορισμὸς ποὺ μοῦ ἔχει τεθεῖ νὰ συνεχίσω τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου, ποὺ τὸ διαπνέει ἡ διάθεση τῆς ποιήσεως τοῦ Καβάφη. Περιορίζομαι νὰ σᾶς φανερώσω πὼς εἶναι ἀφιερωμένο «Στὸν Λεωνίδα Κύρκο», τὸν ὁποῖο ὁ Ἄγγελος Χανιώτης δὲν γνώρισε προσωπικὰ ἀλλὰ τὸν θεωρεῖ ὡς μιὰ «ἀπὸ τίς πιὸ σαγηνευτικὲς φωνές τῆς ἑλληνικῆς μεταπολιτευτικῆς ζωῆς». Κι ἐγὼ δὲν τὸν γνώρισα

4. *From Minoan Farmers to Roman Traders*, 1999.

5. *Works and Days in Crete, from Prehistory to the aftermath of the Great War*, 2000.

6. *Das antike Kreta*, 2004.

7. Ἡράκλειο 2009.

ἀλλὰ τὸν ἄκουσα πολλές φορές νὰ μιλάει σὲ ἐκλογικὲς συγκεντρώσεις μὲ τὴ συναρπαστικὴ καὶ μελετημένη ρητορεία του γιὰ συγκεκριμένα πράγματα ποὺ δημιουργοῦσαν συνειρμούς καὶ συναισθήματα. Ἦταν εὐλικρινὴς ἀλλὰ ἦταν καὶ ἠθοποιὸς καὶ νομίζω ὅτι πρὸς στιγμὴν πρέπει νὰ πιστεῦε ἐκεῖνα ποὺ ἔλεγε.

Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀγγελοῦ Χανιώτη εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρο, γιὰ τὴ σημερινὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων ποὺ ξεχωρίζουν στὸν δημόσιον βίον μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαιότητος. Μάλιστα ἔχουμε τὸ πλεονέκτημα νὰ γνωρίζουμε καὶ τὴν κατάληξιν τῶν ἀρχαίων ἡρώων. Γιὰ τοὺς σύγχρονους δημόσιους ἄνδρες, σήμερα εἰδικῶς, ὁ καθένας μας ἔχει τὴ δική του ἐκδοχή. Δηλαδή ποιά θὰ ἤθελε νὰ εἶναι ἡ κατάληξίς τους.

Τὸ θέμα τοῦ πολέμου στὴν ἀρχαιότητα ἀποτελεῖ ἕναν ἰδιαιτέρον τομέα μελέτης, ὅπως ἄλλωστε τὸ εἶχαν καθιερώσει οἱ ἴδιοι οἱ Ἀρχαῖοι μὲ εἰδικὰ βιβλία περὶ στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς. Ὁ Ἀγγελος Χανιώτης μᾶς ἔδωσε τὸ 2005 ἕνα βιβλίον στὰ ἀγγλικά μὲ τίτλον Ὁ πόλεμος στὸν ἐλληνιστικὸν κόσμον⁸ περιορισμένον στὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία χωρὶς νὰ λείπει, ὅταν χρειάζεται, ἡ ἐπέκτασις στὸν Εὐξείνιον Πόντον, τοὺς Σελευκίδες καὶ τοὺς Πτολεμαίους. Στὸ ἔργον τοῦτο φαίνεται καθαρὰ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἐπιγραφικοῦ-ἱστορικοῦ ἀπὸ τὸν μὴ ἐπιγραφικὸν-ἱστορικόν. Ὅλη ἡ γραμματεία ποὺ ἀφορᾷ τὸν πόλεμον ζετυλίγεται μὲ τὰ καίρια χωρία τῆς, οἱ ἐπιγραφὲς ὅμως, ἄμεσες καὶ γνήσιες, χωρὶς ἐνδιάμεσους, μαρτυρίαις κυριαρχοῦν καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ὕλικου ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὰς τελευταῖαις δεκαετίαις εἶναι πλήρης καὶ ἐρμηνεύει γεγονότα καὶ πράξεις τοῦ παρελθόντος.

Ἡ τάσις τοῦ ἱστορικοῦ μας ποὺ ἐκδηλώθηκε, ὅπως ἀκούσατε, μὲ τὴ θεατρικότητα τῶν δημοσίων προσώπων στὴν ἀρχαιότητα, νὰ ἐξετάζει τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τῶν Ἀρχαίων, φαίνεται καὶ πάλιν σὲ μιὰ σειρὰ μελετῶν μὲ τὸν γενικὸν τίτλον «ξεσκεπάζοντας τὰ συναισθήματα» στὶς ὁποῖαι καταγράφονται καὶ ἀναλύονται οἱ συναισθηματικῆς φύσεως ἐκδηλώσεις τῶν Ἀρχαίων ποὺ μαρτυροῦνται στοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰς ἐπιγραφὰς. Φαίνεται μὲ τὰς μελέτας αὐτὰς πὼς ἡ σημερινὴ ἱστοριογραφία βασισμένη στὸ ἔργον τῆς προ-

8. *War in the Hellenistic World.*

γενέστερης μπορεί να προχωρήσει ελεύθερα στην εξέταση θεμάτων που άλλοτε δεν διανοούνταν να θίξουν και τὰ όποια όμως έρμηνεύουν και τὰ γεγονότα και τις περιγραφές, τομείς στους όποιους περιορίζονταν πολλοί από τους παλαιότερους.

Μετά τὰ όσα σύντομα και βιαστικά σᾶς είπα μη θεωρήσετε ότι ή επιστημονική πορεία του νέου συναδέλφου ήταν μια άκοπη εύθεια. Η μελέτη, ή συγγραφή, ή διοίκηση απαιτούν πρώτα τήν πλήρη επιστημονική συγκρότηση και μετά κόπο πνευματικό και σωματικό. Ο κ. Χανιώτης σήμερα εκτός από τὰ διδακτικά και διοικητικά του καθήκοντα είναι ο κύριος εκδότης του Supplementum Epigraphicum Graecum, έτήσιας κριτικής συλλογής τών έλληνικών έπιγραφών που δημοσιεύονται διεθνώς. Και μόνον αυτό να είχε να επιδείξει θά έπρεπε να του χρωστούμε χάριτες, ότι ένας Έλληνας έχει τή φροντίδα ενός έργου που έπρεπε από πολλές δεκαετίες να γίνεται στην Ελλάδα. Ακόμη έχει αναλάβει και στην Ελλάδα καθήκοντα που άφορούν τή νέα οργάνωση τών Πανεπιστημίων. Γι' αυτή του τήν προσπάθεια μόνο εύχες μπορώ να εκφράσω, γιατί στον τόπο μας τίποτε δεν είναι βέβαιο, σταθερό και μόνιμο, ιδιαίτερα όταν σχετίζεται με τὰ πανεπιστήμια.

Ο κ. Χανιώτης άκολούθησε στον βίο του πορεία άυστηρά επιστημονική ή όποια με τους πλούσιους καρπούς της έπιβραβεύει τους κόπους που κατέβαλε και καταβάλλει. Άραγε αν έμενε στην Ελλάδα θά υπήρχε τó ίδιο αποτέλεσμα; Ο Τύπος με αναλύσεις θρηνηί για τόν ξενιτεμό τών Έλλήνων επιστημόνων. Εύτυχώς, όσοι φεύγουν δεν θά χαθούν. Αντίθετα όσοι μένουν ζοϋν τήν καθημερινή μιζέρια, τήν περιφρόνηση και τήν καταπίεση. Να εύχόμαστε μόνον όσοι φεύγουν να μη ξεχνοϋν τόν τόπο τους και να τόν βοηθοϋν. Ο Άγγελος Χανιώτης αυτό κάνει. Απλώνει τήν Ελλάδα, τήν πραγματική, αυτή που έχουμε ως ιδανικό μας, έξω από τὰ σύνορά μας, και είναι πάντοτε μαζί μας σαν Έλληνας που δεν ξενιτεύτηκε ποτέ.

Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΑΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ
κ. ΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΝΙΩΤΗ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,
κυρίες καὶ κύριοι Ἀκαδημαϊκοί,
κυρίες καὶ κύριοι,

Γιὰ ἓναν Ἑλληνα ἐπιστήμονα πού σταδιοδρομεῖ στό ἐξωτερικό τό νά τιμᾶται ἀπό τό ἀνώτατο πνευματικό ἴδρυμα τῆς πατρίδας του ἀποτελεῖ τήν ὕψιστη ἀναγνώριση, εἶναι πηγὴ χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης, ἀνανέωση τῶν δεσμῶν μὲ τὴν πατρίδα — δεσμῶν πού στὴ δική μου περίπτωση δὲν χαλάρωσαν ποτέ.

Θὰ ἤθελα νά σᾶς εὐχαριστήσω θερμά, κύριε Πρόεδρε, γιὰ τὴ σημερινὴ ὑποδοχὴ μου στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, καὶ θὰ ἤθελα νά εὐχαριστήσω ἰδιαιτέρα τὸν κύριο Γενικό Γραμματέα γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ ἔργου μου.

Τέτοιες στιγμὲς ἐνδείκνυνται γιὰ τὴ δημόσια ἔκφραση εὐγνωμοσύνης σὲ ὅσους συνέβαλαν μὲ τὴν ὑποστήριξή τους στὴ διαμόρφωση καὶ τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μου ὑπόστασης. Ἄν καὶ οἱ γονεῖς μου δὲν εἶχαν πανεπιστημιακὴ παιδεία, ἀνήκοντας σὲ μιὰ γενιὰ πού οἱ ἀνώτατες σπουδὲς ἦταν λιγότερο αὐτονόητες ἀλλὰ οὐσιαστικότερες, ἐπιμελήθηκαν τὴν παιδεία καὶ τὴ δική μου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου. Μεγάλωσα ἀνάμεσα σὲ βιβλία, καὶ οἱ περίπατοι σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία μὲ τὴ μητέρα μου στὸ Πεδίον τοῦ Ἄρεως, οἱ ἐξηγήσεις γιὰ τίς προτομὲς τῶν ἡρώων τῆς Ἐπανάστασης καὶ οἱ ἐπισκέψεις στὰ μουσεῖα ἔδωσαν τὰ πρῶτα ἱστορικά ἐρεθίσματα καὶ ἦταν οἱ πρῶτες ἐπαφὲς μὲ αὐτὸ πού ἐμελλε νά γίνῃ ἐπίκεντρο τῆς ζωῆς μου. Εὐτύχησα νά διδαχθῶ φιλολογία καὶ ἱστορία στὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν ἀπὸ δασκάλους ὅπως ὁ βραβευμένος ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Νέστορας Μπούρας, ὁ Γεράσιμος Βανδῶρος καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας Βρανόπουλος. Στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἡ στενότερη μαθητεία καὶ μετὰ συνεργασία ἦταν μὲ τὸν Γιάννη Σακελλαράκη. Οἱ ἀνασκαφές του, κυρίως στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο, μὲ ἔμαθαν νά βλέπω πίσω ἀπὸ τὸν ὕλιό πολιτισμὸ σκέψεις, νοοτροπίες, μνῆμες καὶ αἰσθήματα. Στὴ Χαϊδελβέργη ἦταν καθοριστικὲς οἱ σπουδὲς μὲ τὸν Fritz Gschnitzer, ἀπὸ τὸν ὁποῖο διδάχθηκα τὴ σημασία τῆς ἔκφρασης

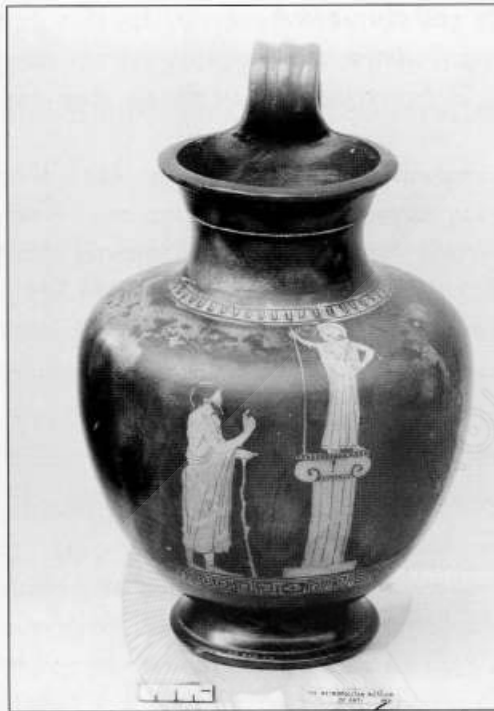
και του λεξιλόγιου για την κατανόηση των αρχαίων επιγραφών, και τον Géza Alföldy, που μου κίνησε το ενδιαφέρον για την εποχή της λεγόμενης «ρωμαιοκρατίας». Η επιστημονική μου πορεία είναι απόρροια αυτής της μαθητείας.

Το σημαντικότερο κέρδος μου από τις σπουδές μου στην Ελλάδα ήταν η επίγνωση ότι οι αρχαιογνωστικές επιστῆμες, στο σύνολό τους, αποτελούν μια ένότητα, την οποία δυστυχώς έχουν διασπάσει οι σύγχρονες πανεπιστημιακές σπουδές στις περισσότερες χώρες. Η επιλογή του θέματος της όμιλίας μου συνδέεται άκριβώς με αυτή την πεποίθηση, καθώς συνδυάζει τη μελέτη των γραπτών πηγών και του υλικού πολιτισμού.

Ένας πολιτισμός ἀγαλμάτων

Ο αρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἕνας πολιτισμὸς ἀγαλμάτων, κάτι πὸ σίγουρα δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε γιὰ τὸν σύγχρονο πολιτισμὸ. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι μιὰ θρησκεία μὲ μακρόχρονη παράδοση, βάθος καὶ πολυπλοκότητα, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία, προσδιορίζεται μὲ ἕναν ὄρο –εἰδωλολατρεία– πὸ ἀπομονώνει τὴ χρῆση ἀγαλμάτων. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπέδιδαν ἰδιαίτερη σημασία στὰ ἀγάλματα ὄχι μόνον ὡς καλλιτεχνικὲς δημιουργίες καὶ πηγὲς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης, ἀλλὰ καὶ ὡς θεματοφύλακες μνήμης, συστατικὰ στοιχεῖα τελετουργιῶν καὶ ὑποδείγματα συμπεριφορᾶς. Ἡ καθημερινὴ καὶ ἑορταστικὴ ζωὴ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὄχι μόνον στὰ ἀστικά κέντρα ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπαιθρο, κυριαρχοῦνταν ἀπὸ τὴ φυσικὴ παρουσία ἀγαλμάτων ἀπὸ διάφορα ὕλικά καὶ σὲ διάφορα μεγέθη, ἀνεγερμένα σὲ χώρους δημόσιους καὶ ἰδιωτικούς, ἱεροὺς καὶ λαϊκοὺς. Ἀγάλματα ἐγείρονταν γιὰ νὰ τιμῆσουν δημόσιους ἄνδρες, στρατηγούς καὶ ρωμαίους ἀξιωματούχους, εὐεργέτες καὶ εὐεργέτιδες, ἱερεῖς καὶ ἱέρειες, βασιλεῖς καὶ βασίλισσες, αὐτοκράτορες καὶ τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν τους, ἀθλητές, καλλιτέχνες καὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων· τὰ ἐπιτύμβια ἀγάλματα κρατοῦσαν ζωντανὴ τὴ μνήμη τῶν νεκρῶν· τὰ ἀναθηματικὰ ἀγάλματα ἦταν μέσο ἐπικοινωνίας μεταξὺ θνητῶν καὶ ἀθανάτων, ἔκφραση εὐγνωμοσύνης συνάμα καὶ ἐλπίδας· τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν ἦταν ἀποδέκτες καὶ ὄργανα λατρευτικῶν πράξεων, μέχρι πὸ ἡ κριτικὴ τῶν χριστιανῶν ἀπολογητῶν τὰ παρέδωσε στὸν βανδαλισμὸ τοῦ ἀπαίδευτου ὄχλου.

Τὰ ἀγάλματα κατασκευάζονταν γιὰ νὰ ἰδωθοῦν καὶ νὰ συζητηθοῦν, εἴτε ὅταν ἦταν τοποθετημένα σὲ δημόσιους χώρους εἴτε ὅταν βρίσκονταν,

Εικ. 1: Άνδρας μπροστά σέ άγαλμα τής Άθηνᾶς. Άττική οινόχόη από τή Σικελία (περ. 460 π.Χ.). Όμάδα του Βερολίνου 2514. Νέα Υόρκη. Metropolitan Museum of New York, 08.258.25. © The Metropolitan Museum of Art. Πηγή: Art Resource, ΝΥ, άρ. φωτ. ART447680.

ένίοτε προστατευμένα από κιγκλιδώματα, σέ ναούς¹. Τόσο παραστάσεις σέ άγγεία όσο και φιλολογικές πηγές, π.χ. οί Άσκληπιάζουσai του Ήρώδα, δέν αφήνουν καμιά άμφιβολία ότι άρχαία άγάλματα ήταν άντικείμενο προσεκτικής παρατήρησης. Σέ μιá έρυθρόμορφη οινόχόη στο Μетроπολιτικό Μουσείο τής Νέας Υόρκης (γύρω στο 460 π.Χ., εικ. 1) διακρίνουμε έναν άνδρα νά στέκεται μπροστά σέ άγαλμα τής Άθηνᾶς και νά ύψώνει τό χέρι του στη χαρακτηριστική χειρονομία τής δείξης². Η κεφαλή τής θεᾶς στρέφεται

1. ΜΙΛΟΝΟΠΟΥΛΟΣ 2011.

2. Άττική οινόχόη από τή Σικελία που άποδίδεται στην ομάδα του Βερολίνου 2514 (Metropolitan Museum of New York, 08.258.25). Βλ. ΜΙΛΟΝΟΠΟΥΛΟΣ 2014,

στά άριστερά, πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἄνδρα, ἐνῶ ἀντίθετα τὸ ἄριστερό της πόδι εἶναι στραμμένο πρὸς τὰ δεξιά. Ἄν καὶ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ὁ μέτριος ζωγράφος προσπαθεῖ νὰ ἀποδώσει τὸ ἄγαλμα σὲ στάση τριῶν τετάρτων ἢ ἂν ὄντως θέλει νὰ δείξει τῇ θεᾷ νὰ ἀντιδρᾷ στὴν παρουσία τοῦ ἄνδρα στρέφοντας τὸ κεφάλι της πρὸς τὸ μέρος του (βλ. σ. 248), εἶναι βέβαιο ὅτι ἀπεικονίζει μιὰ σκηνὴ «ἐπικοινωνίας» θεατῆ καὶ ἀγάλματος.

Στὶς Ἐρυθρὲς ἢ Κλαζομενὲς τὸ ἄγαλμα τοῦ τυραννοκτόνου Φιλίτου, ποῦ εἶχε ἀρχικὰ ἀνατεθεῖ ὡς σύμβολο ἐλευθερίας, εἶχε γίνει σὲ τέτοιο βαθμὸ ἐπίκεντρο πολιτικῶν συζητήσεων στὰ χρόνια ἐνὸς ὀλιγαρχικοῦ καθεστῶτος στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα, ποῦ οἱ ἐκπρόσωποί του ἀναγκάστηκαν νὰ ἀφοπλίσουν κυριολεκτικῶς τὸν ἀνδριάντα, γιατί ἡ στάση του, μὲ ὑψωμένο τὸ ξίφος, τοὺς προκαλοῦσε φόβο καὶ θεωροῦνταν ἀπειλή (νομίζοντας καθόλου τὴν στάσιν καθ' αὐτῶν εἶναι). Μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας ὁ ἀνδριάντας ἀπέκτησε πάλι τὸ ξίφος του καὶ παρέμεινε ὑπόδειγμα ἀρετῆς³:

«Ἐπειδὴ τὸ ὀλιγαρχικὸ καθεστῶς ἀφαίρεσε τὸ ξίφος ἀπὸ τὸ εἰκονιστικὸ ἄγαλμα τοῦ Φιλίτου, ποῦ εἶχε φονεύσει τὸν τύραννο, θεωρώντας ὅτι ἡ στάση του στρέφεται ἐντελῶς ἐναντίον τους ... νὰ ἀνατεθεῖ μέσῳ μειοδοτικοῦ διαγωνισμοῦ, μετὰ ἀπὸ συνεννόησιν μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα, τὸ ἔργο τῆς ἀποκατάστασης τοῦ ἀγάλματος στὴν πρότερη μορφή του. ... Οἱ ἀγορανόμοι νὰ λαμβάνουν μέτρα ὥστε ὁ ἀνδριάντας νὰ μένει καθαρὸς ἀπὸ σκουριὰ καὶ νὰ στεφανώνεται κάθε πρωτομηνίᾳ καὶ κατὰ τίς ὑπόλοιπες γιορτές».

Τὸ γλυπτὸ σύνταγμα τῶν Ἀθηναίων τυραννοκτόνων (εἰκ. 2) μᾶς δίνει μιὰ ιδέα γιὰ τὴ σήμερα χαμένη παράστασι⁴. Ἡ συναισθηματικὴ ἐπενέργεια

σ. 342, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὴ χειρονομία τῆς δεξιᾶς πρβ. NEUMANN 1965, σ. 17-22.

3. I.Erythrai 503: ἐπειδὴ οἱ ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ τῆς εἰκόνας τῆς Φιλίτου τοῦ ἀποκτείναντος τὸν τύραννον τοῦ ἀνδριάντος ἐξείλον τὸ ξίφος, νομίζοντες καθόλου τὴν στάσιν καθ' αὐτῶν εἶναι... ἐγδοῦναι τὸ ἔργον διαστολὴν ποιησαμένους μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος, καθ' ὅτι συντελεσθήσεται ὡς πρότερον εἶχεν ... ὅπως δὲ καθαρὸς ἰοῦ ἔσται ὁ ἀνδριάνς καὶ στεφανωθήσεται ἀεὶ ταῖς νομηγίαις καὶ ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς, ἐπιμελεῖσθαι τοὺς ἀγορανόμους. Βλ. GAUTHIER 1982· MA 2013, σ. 60, 306.

4. Ἡ πιὸ πρόσφατη μελέτη γιὰ τὰ ἄγαλματα τῶν τυραννοκτόνων καὶ τὴν ἐπίδρασή τους στὴ μεταγενέστερη τέχνη εἶναι τοῦ AZOULAI 2014.

Είχ. 2: Τὸ σύνταγμα τῶν τυραννοκτόνων Ἄρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονα. Ρωμαϊκὸ ἀντίγραφο ἔργου τῶν Κριτίου καὶ Νησιώτη (477/76 π.Χ.). Νάπολι. Museo Archeologico Nazionale di Napoli. Πηγή: Album / Art Resource, ΝΥ, ἀρ. φωτ. 012054336.

ἀγάλματων, ὅπως σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, καθιστοῦσε τὴν ἀψυχη ὕλη ὑπὸ-δειγμα συμπεριφορᾶς. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Λουκιανός, καὶ μόνῃ ἢ παρατήρησι τῆς μορφῆς ποὺ εἶχαν τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα τοῦ Ἡγησία, τοῦ Κριτίου καὶ τοῦ Νησιώτη, ἀπεσφιγμένα καὶ νευρώδη καὶ σκληρά, ἀποκάλυπτε τὴν ἀναγκαιότητα τῆς σκληραγωγίας καὶ τοῦ λιτοῦ βίου⁵. Τόσο ἰσχυρὴ ἦταν ἡ ἐπίδρασι ποὺ ἀσκοῦσαν τὰ τιμητικὰ ἀγάλματα καὶ τόσο αἰσθητὸς ὁ συμβολισμὸς τους

5. *Ἐπιτόμιον διδάσκαλος* 9. Βλ. καὶ τίς παρατηρήσεις τοῦ ΜΑ 2005 γιὰ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Εὐργνώτου στὴν Ἀκραψία.

πού στη ρητορική τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος νὰ ἐπαινοῦνται ἄτομα γιὰ τὶς ἀρετὲς τους ὡς ἐμψυχοὶ ἀνδριάντες⁶.

Γιὰ τοὺς κατοίκους μιᾶς ἀρχαίας πόλης τὰ ἀγάλματα ἦταν σημεῖα ἀναφορᾶς καὶ προσανατολισμοῦ, ἀκόμη καὶ κατάλληλες κρυφῶνες γιὰ πολύτιμα ἀντικείμενα. Ἡ γνωστότερη ἱστορία εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ κάποιον στρατιώτη πού φύλαξε τὰ χρήματά του μέσα στὰ χέρια τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Δημοσθένη, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ μόνη. Λένε πῶς, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος κατέσκαψε τὶς Θῆβες, κάποιος ἔκρυψε τὰ χρήματά του μέσα σὲ ἓνα κοίλωμα τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πινδάρου καὶ τὰ βρῆκε ἐκεῖ τριάντα χρόνια ἀργότερα⁷. Τὸ πού θὰ στηθοῦν ἀγάλματα ἀπασχολοῦσε τὶς ἀρχές καί, ὅπου ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ θέση, τὸν δημόσιο ἀρχιτέκτονα. Παλιὰ ἀγάλματα ἐπισκευάζονταν καὶ στήνονταν πάλι, μερικὲς φορές γιὰ τὴ συμβολικὴ τους σημασία⁸. Ἀγάλματα ἀπεικονίζονταν ἀπὸ ζωγράφους σὲ ἀγγεῖα⁹, ἀπὸ γλύπτες σὲ ἀνάγλυφα καὶ ἀπὸ χαράκτες σὲ νομίσματα. Ἦταν συνηθισμένο ἀντικείμενο διαλογισμοῦ καὶ διαλόγου γιὰ τοὺς φιλοσόφους, περιγραφῆς γιὰ τοὺς περιηγητὲς, πηγῆ ἔμπνευσης γιὰ ποιητὲς καὶ ρήτορες¹⁰. Ὡς τέτοιο ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς ζωῆς, τόσο στὴν καθημερινότητα ὅσο καὶ στὴ γιορτῆ, τὰ ἀγάλματα πρέπει νὰ ἀπασχολοῦν τὴν ἀρχαιογνωστικὴ ἔρευνα ὄχι μόνο ὡς ἔργα τέχνης, ἀλλὰ

6. FRANCIS 2003.

7. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Δημοσθένη: ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Δημοσθένης* 30. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Πινδάρου: ΑΘΗΝΑΙΟΣ, *Δειπνοσοφισταί* 1.19. Βλ. ἐπίσης μιὰ ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις στὰ ἱάματα τῆς Ἐπιδαύρου: ἓνας θησαυρὸς θάφτηκε ἐκεῖ πού πέφτει ἡ σκιά τοῦ ἀγάλματος ἐνὸς λιονταριοῦ τὸν μῆνα Θαρρηλιῶνα: IG IV².1.123 ἀρ. XLVI. Σχετικά: STRAMAGLIA 1992.

8. Π.χ. I.Ephesos 519 (ἀποκατάσταση ἀγαλμάτων, αὐτοκρατορικὴ ἐποχή): I.Aph2007 12.402 καὶ 13.116 (ἀποκατάσταση ἀρχαίων ἀγαλμάτων, σχετιζόμενον μὲ τὴν ἱστορία τῆς οἰκογένειάς του, ἀπὸ τὸν Καλλικράτη στὴν Ἀφροδισιάδα, 1ος μ.Χ. αἰ.): I.Aph2007 4.308 (ἐπισκευὴ ἀγαλμάτων τοῦ Κύκλωπα στὴν Ἀφροδισιάδα, ἀρχές 2ου μ.Χ. αἰ.): SEG XLIV 938 (ἀποκατάσταση τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Γαῖου Ἰουλίου Ἐπικράτη στὴ Μίλητο, περ. 50 μ.Χ.): IG X.2.2.336 (ἐπισκευὴ ἀγαλμάτων σὲ ναὸ στὰ Στύβερρα, 126 μ.Χ.). Πρβ. τὴν ἀνέυρεση καὶ ἀνάθεση τοῦ εἰκονιστικοῦ πορτραίτου τοῦ Κικέρωνα ἀπὸ τὸν ρήτορα Πολύβιο στὶς Σάρδεις (περ. 150 μ.Χ.): MERKELBACH καὶ STAUBER 1998, ἀρ. 04/02/05.

9. OENBRINK 1997.

10. Ἐνδεικτικά: BORG 2004· SMITH 1999α· PLATT 2007.

ώς εκπρόσωποι τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ τῶν ὁποίων τὸ νόημα καὶ ἡ λειτουργία διαρκῶς ἀναπροσδιορίζονται.

Ἡ ζωὴ τῶν ἀγαλμάτων: ὀφθαλμαπάτη, βίος, ἐνέργεια

Ὁ τίτλος τῆς ὁμιλίας μου ξενίζει. Συνδέουμε τὸ ἀγαλμα μετὰ τὴν ἀκίνησιν καὶ τὸ ἀμετάβλητο τῆς ὕλης. Ἐκφράσεις ὅπως «στεκόταν βουβὸς σὰν ἀγαλμα» ἢ «ἦταν ἀκίνητος σὰν ἀγαλμα» στεροῦν τὸ ἀγαλμα ἀπὸ λειτουργίας πού συσχετίζουμε μετὰ τὴν ζωὴν: τὴν κίνησιν καὶ τὴν ὁμιλίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ παρομοίωσις πὼς κάποιος εἶναι «ὠραῖος σὰν ἀγαλμα» ἀποστασιοποιεῖ τὸ ἀγαλμα ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτον ἀτέλειον τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ ἴδια ἀντίληψις ὑπῆρχε καὶ στὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα¹¹. Ἐπίθετα πού χαρακτηρίζουν τὰ ἀγάλματα εἶναι ἀκίνητος, ἀπαθής, ἄφωνος, ἀναίσθητος. Ἀνδριάντα γαργαλίζεις εἶναι μιὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν παρομοιώσειν ἐκφράσεις γιὰ τὴν ματαιοπονίαν¹². Ἀκόμα καὶ ὅταν ἓνας γλύπτης θαυμάζεται γιὰ τὸν τρόπο πού ἡ τέχνη του μιμήθηκε τὴν ζωὴν, ὁ θαυμασμὸς συνδέεται ἀναπόφευκτα μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι καὶ ὁ μεγαλύτερος τεχνίτης συναντᾷ τὰ ὅριά του, ὅταν ἀδυνατεῖ νὰ δώσει ζωὴν ἐνέργειαν ἐν τῷ ἔργῳ του¹³. Ἐνα ἀπὸ τὰ 36 ποιήματα τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας πού γράφτηκαν γιὰ τὴν ἀγελάδα τοῦ Μύρωνα, ἓνα ἀπὸ τὰ περιφημότερα ἔργα τῆς κλασικῆς τορευτικῆς¹⁴, παρατηρεῖ χαρακτηριστικὰ: «Ἄλοιμονο, Μύρωνα, δὲν πρόφτασες νὰ ὀλοκληρώσεις τὸ ἔργο τῆς πλαστικῆς. Πρὶν τοῦ δώσεις ψυχὴν σὲ πρόφτασε ὁ χαλκὸς πού στερεοποιήθηκε» (Φεῦ σὺ Μύρων σὺ πλάσας οὐκ ἔφθασας· ἀλλὰ σε χαλκὸς | πρὶν ψυχὴν βαλέειν, ἔφθασε πηγνύμενος)¹⁵. Τὰ ἀγάλματα τῶν μεγάλων γλυπτῶν μπορεῖ νὰ μοιάζουν ἔμπνοα καὶ ἐμψυχα, ὥστόσο τοὺς λείπει ἡ ὁμιλία καὶ ἡ κίνησις¹⁶.

11. KASSEL 1983, σ. 1-2· STEINER 2001, σ. 136.

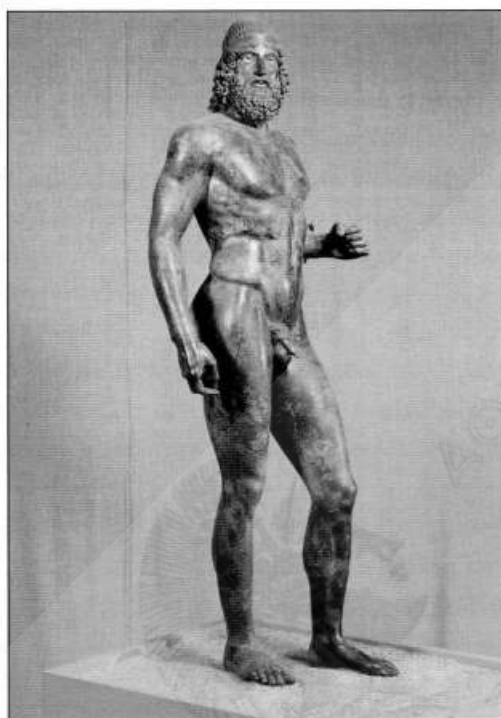
12. *Corpus Paroemiographorum Graecorum* I, σ. 347, edd. LEUTSCH-SCHNEIDWIN.

13. Γιὰ τὴν ἀπάτη, τὴν δημιουργίαν τῆς ψευδαίσθησις ὅτι τὰ ἀγάλματα εἶναι ζωντανὰ βλ. STEINER 2001, σ. 44-50.

14. *Παλατινὴ Ἀνθολογία* 9.713-742 καὶ 793-798.

15. *Παλατινὴ Ἀνθολογία* 9.736.

16. Π.χ. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, *Φάλαρις* 1.11: *μυκηθμοῦ ἔδει μόνον πρὸς τὸ καὶ ἐμψυχον εἶναι δοκεῖν*· *Παλατινὴ Ἀνθολογία* 12.56: *ἐμψυχον ἀγαλμα*· 12.57: *ἐμψυχα*

Είχ. 3: Άγαλμα πολεμιστή (περ. 460-450 π.Χ.) από ναυάγιο κοντά στο Riace. Reggio Calabria, Museo Archeologico Nazionale. Πηγή: Scala / Art Resource, NY, άρ. φωτ. ART7396.

Όπως έχει πειστικά υποστηριχθεί, τον 5ο π.Χ. αιώνα οι γλύπτες εκμεταλλεύτηκαν τις προόδους της αρχαίας ιατρικής για να επιτείνουν ακόμα περισσότερο την εντύπωση ότι τα άγαλματα αναπνέουν¹⁷. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι χάλκινοι πολεμιστές από το Riace (είχ. 3). Το ανοικτό στόμα, οι όρατες φλέβες, ή ελαφρά εξογκωμένη κοιλιακή χώρα μεταφέρουν στον θεατή την εντύπωση ότι ο χαλκός αναπνέει. Όμως τα μόνα άγαλματα που οφείλουν την κίνηση και την όμιλία τους σε ανθρώπινη τέχνη κι όχι σε

μαγεύων ... έπλασεν εν κραδίχ. Βλ. επίσης ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ 2.6.3. Βλ. καί σημ. 14 για τὰ επιγράμματα που αναφέρονται στην άγγελάδα του Μύρωνα.

17. MÉTRAUX 1995.

θεική παρέμβαση¹⁸ ἀνήκουν στὸν χώρο τοῦ μύθου. Εἶναι τὰ ἀγάλματα ποὺ δημιούργησε ὁ θρυλικὸς Δαίδαλος, ἀνοίγοντας τὰ μάτια τους καὶ παριστώντας τα σὲ διασκελισμό¹⁹, μὲ ἀποτέλεσμα, ὅπως γράφει ὁ Πλάτων, νὰ χρειαστεῖ νὰ δεθοῦν γιὰ μὴ δραπετεύσουν ἀπὸ τὰ βάρη τους²⁰.

Ἡ ζωὴ τῶν ἀγαλμάτων ὡς ὀφθαλμαπάτη δὲν εἶναι τὸ σημερινό μου θέμα. Τὸ ἀντικείμενό μου εἶναι ἡ ζωὴ τῶν ἀγαλμάτων ὑπὸ μεταφορικὴ καὶ κυριολεκτικὴ ἔννοια. Τὰ ἀγάλματα ἔχουν βίους, βιογραφίες, καὶ ὡς πρὸς τὴν πρόσληψή τους καὶ ὡς πρὸς τὰ πάθη καὶ τίς περιπέτειές τους²¹. Τὰ ἀγάλματα σὲ ὀρισμένες περιστάσεις θεωρεῖται ὅτι δὲν μιμοῦνται ἀπλῶς τὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἔχουν ζωτικὲς λειτουργίες εἴτε ἄμεσα, ἀποκτώντας κίνηση καὶ φωνή, εἴτε ἔμμεσα, ὡς δράστες καὶ ὑποκείμενα ἐνεργειῶν. Ἄν καὶ τὰ θέματα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν χωριστά, εἶναι ἀλληλένδετα καὶ συμβάλλουν στὴν κατανόηση τῆς θέσης τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν καὶ προσώπων τοῦ μύθου καὶ τῶν ἀνδριάντων τῶν θνητῶν στὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ πολιτισμό, περίπου ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὴν ἐμφάνιση μνημειώδους πλαστικῆς στὴν Ἑλλάδα τὸν 7ο π.Χ. αἰώνα ἕως τὴν ἀρχὴ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος, ὅταν ἡ νίκη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔθεσε τέλος στὴ χρῆση ἀγαλμάτων στὴ λατρεία, χωρὶς ὥστόσο νὰ περιορίσει τὴν ἀπόδοση τιμῶν σὲ ἀνώτατους ἀξιωματούχους τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὴν ἀνέγερση ἀνδριάντων στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα (βλ. σσμ. 123 καὶ 124).

Βίοι ἀγαλμάτων

Ὑπὸ μεταφορικὴ ἔννοια, ἡ ζωὴ τῶν ἀγαλμάτων εἶναι οἱ βίοι τῶν ἀγαλμάτων—βίοι μὲ τὴν ἀρχαία ἔννοια—, οἱ χρήσεις καὶ τὰ πάθη, οἱ περιπέτειες καὶ τὰ ταξίδια τους, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἐγκαταλείπουν τὸ ἐργαστήριο τοῦ γλύπτη ἢ τὸ χυτήριο τοῦ τορευτῆ γιὰ νὰ ξεκινήσει ἡ ἄλλοτε σύντομη καὶ ἄλλοτε μακροχρόνια πορεία τους στὸν κόσμον τῶν ἐφήμερων ἀνθρώπων.

18. STEINER 2001, σ. 116-117, 139, μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο. Βλ. καὶ CORSO 1999.

19. Οἱ σχετικὲς πηγές στὴ MULLER-DUFEU 2002, σ. 36-41· βλ. καὶ DONOHUE 1988, σ. 179-183.

20. ΠΑΑΤΩΝ, *Μένων* 97 d 6-10· πρβ. ΔΙΩΝ ΧΡΙΣΤΟΣΤΟΜΟΣ 37.9.

21. Τὴν ἔννοια τοῦ «βίου ἀγαλμάτων» χρησιμοποιοῦν π.χ. οἱ SMITH 2007, ΜΠΛΟΝΟΠΟΥΛΟΣ 2010, σ. 12-18 καὶ PETROVIC 2010.

Μερικές τέτοιες ιστορίες αναφέρθηκαν ήδη, άλλες θα αναφερθούν στη συνέχεια. Στην πορεία αυτή, τὰ ἀγάλματα ὡς ὕλη ἄψυχη, ἀκίνητη, ἀναισθητή καὶ ἄφωνη εἶναι ἀντικείμενα καὶ ἀποδέκτες ἐνεργειῶν ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ βούληση τῶν ἀνθρώπων ἢ ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴν παράδοση.

Παραδείγματος χάριν τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν πλένονταν, ἀλείφονταν μὲ ἀρωματικές οὐσίες, ἐνδύονταν –μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ στὴν καθολικὴ ἐκκλησία ἐνδύονται τὰ ἀγάλματα τῶν ἀγίων–, περιφέρονταν σὲ πομπές, δέχονταν προσφορὲς τροφῆς (τραπεζώματα) καὶ συμβόλιζαν τὴν παρουσία τοῦ θεοῦ σὲ τελετὲς ὅπως ἡ ἱερογαμία καὶ τὰ θεοξένια²². Ὑπῆρχαν ἐπίσης ἀγάλματα μὲ δυνάμεις ἀποτροπαϊκὲς καὶ θεραπευτικὲς, ὅπως ἓνα σύνταγμα ἀγαλμάτων ποὺ στήθηκε στὰ Σύεδρα τῆς Παμφυλίας γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὴν ἐπίθεση πειρατῶν, μετὰ ἀπὸ χρῆσμο τοῦ Κλαρίου Ἀπόλλωνα, τὸν 1ο π.Χ. αἰῶνα (εἰκ. 4)²³. Τὸ σύμπλεγμα ἀπεικόνιζε τὸν Ἄρη, σύμβολο τοῦ πολέμου, νὰ τὸν κρατᾷ δέσμιο ὁ Ἑρμῆς μὲ σιδερένια δεσμά. Δίπλα στὸν Ἄρη ἀπεικονίζόταν ἡ Δίκη νὰ δικάζει τὸν αἰμοσταγὴ θεὸ ποὺ ἀποδίδονταν σὲ στάση ἱεσίας. Μπροστὰ στὰ ἀγάλματα οἱ Σuedeρεῖς ἔπρεπε νὰ προ-

Εἰκ. 4: Νόμισμα μὲ ἀπεικόνιση συντάγματος ἀγαλμάτων μὲ τὸν Ἄρη, τὸν Ἑρμῆ καὶ τὴ Δίκη. Σύεδρα. Πηγή: G.E. Bean, T.B. Mitford, *Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963*, Βιέννη 1965, σ. 21-23, ἀρ. 26.

22. Οἱ τελετουργίες ποὺ συνδέονται μὲ ἀγάλματα θεῶν ἔχουν γίνεи συχνὰ ἀντικείμενο εἰδικῶν μελετῶν. Βλ. SCHEER 2000, σ. 54-66· BETTINETTI 2001· STEINER 2001, σ. 105-120· MONTEL 2014· πρβ. ΜΙΛΟΝΟΠΟΥΛΟΣ 2010, σ. 7-8. Γιὰ τὰ θεοξένια βλ. JAMESON 1994. Γιὰ τὰ τραπεζώματα βλ. GILL 1974. Γιὰ περιφορὰ ἀγαλμάτων σὲ πομπές βλ. BRODER 2008. Γιὰ τελετὲς ἱερογαμίας βλ. AVAGIANOU 1991.

23. FARAONE 1992, σ. 75-78.

σφέρουν θυσίες²⁴. Ὁ Ἀπόλλων ὑποσχόταν μὲ τὴν τελετουργία αὐτὴ εἰρήνη καὶ εὐημερία, ἀλλὰ δὲν παρέλειψε στὸ τέλος τοῦ χρησιμοῦ νὰ συμβουλευθεῖ τοὺς Συεδρεῖς νὰ πάρουν καλοῦ κακοῦ κι οἱ ἴδιοι τὰ ὄπλα κατὰ τῶν πειρατῶν — ἓνα ὥραϊο παράδειγμα τοῦ γνωμικοῦ σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χειρὰ κίνει. Ἡ τελετουργία αὐτὴ θὰ μᾶς φαινόταν ἀπίστευτη ἂν ὁ χρησμός δὲν σωζόταν σὲ ἐπιγραφή καὶ ἂν τὰ νομίσματα τῶν Συεδρέων δὲν ἀπεικόνιζαν αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ μνημεῖο, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι κι ἄλλες μαρτυρίες ἀρχαίων συγγραφέων γιὰ ἀλυσοδεμένα ἀγάλματα²⁵.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὰ τιμητικὰ ἀγάλματα τῶν θνητῶν, κι αὐτὰ εἶχαν τὸν δικό τους τελετουργικὸ βίο, ἀφοῦ στεφανώνονταν σὲ γιορτὲς ἢ στὰ γενέθλια τοῦ τιμώμενου προσώπου²⁶. Εἰδικὴ περίπτωση εἶναι ἡ ἀπόδοση τιμῶν στὰ ἀγάλματα τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων²⁷. Ἀλλὰ ἐξίσου συνηθισμένες ἦταν οἱ περιπέτειές τους, ὅπως ἡ *damnatio memoriae*, δηλαδή ἡ καταστροφὴ ἀγαλμάτων μισητῶν τυράννων καὶ βασιλέων καὶ δολοφονημένων αὐτοκρατόρων²⁸. Οἱ ἀρχαῖες πηγὲς ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κατέστρεψαν πάνω ἀπὸ 300 (κατὰ ἄλλους 1.500) ἀνδριάντες τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, ποὺ κυβέρνησε τὴν Ἀθήνα ὡς ὄργανο τοῦ Κασσάνδρου ἀπὸ τὸ 317 ἕως τὸ 307 π.Χ.²⁹

Κομμάτι τῆς ζωῆς ἐνὸς ἀνδριάντα ἦταν καὶ ἡ ἐπαναχρησιμοποίησή του γιὰ νὰ τιμῆσει ἓνα ἐντελῶς διαφορετικὸ πρόσωπο³⁰. Γιὰ παράδειγμα στὴν Κῶ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνα μιὰ ἀνώδυμη ποιήτρια τιμῆθηκε μὲ τὴν ἀνάθεση ἀνδριάντα ποὺ δὲν εἰκόνιζε τὴν ἴδια, ἀλλὰ τὴν κατὰ δύο καὶ πλέον αἰῶνες ἀρχαιότερη ποιήτρια

24. Κατ' ἄλλη ἐρμηνεία τῆς ἐκφρασης *θύσθλα ἔρδειν ἔπρεπε* νὰ μαστιγώνουν τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἄρη.

25. FARAONE 1992, σ. 74-81· CORSO 1999, σ. 99· STEINER 2001, σ. 160-168.

26. Βλ. σημ. 98.

27. PRICE 1984, σ. 170-206· PEKARI 1985.

28. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα βλ. π.χ. ΔΙΟΔΩΡΟΣ 20.93.6 (συζήτηση στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν καταστροφὴ ἢ ὄχι ἀγαλμάτων τοῦ Ἀντιγόνου Μονόφθαλμου καὶ Δημητρίου Πολιορκητῆ). Γιὰ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ βλ. SAVALLI-LESTRADE 2009. Γιὰ τὴ Ρώμη βλ. VARNER 2004 (μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία).

29. ΣΤΡΑΒΩΝ 9.1.20 C 398· ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Πολιτικά Παραγγέλματα* 27.13· ΔΙΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ 37.41.

30. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τοῦ Ροδιακοῦ λόγου τοῦ Δίωνα Χρυσοστόμου (31). Σχετικὰ βλ. JONES 1978, σ. 26-34· PLATT 2007. Γενικὰ γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς ἐπαναχρησιμοποίησης ἀγαλμάτων βλ. BLANCK 1969.

Δελφίδα: ἡ εἰκὼν Δελφίδος τῆς Πραξαγόρα Κόως ἐλεγειογράφου ἔγραφε ἡ τιμητικὴ ἐπιγραφή³¹. Προφανῶς μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ ἰδιότητες τῆς διάσημης τοπικῆς ποιήτριας ἀποδόθηκαν στὴ νεώτερη ὁμότεχό της. Ἐνα ἀνάλογο φαινόμενο συναντᾶμε στὴν Ἀθήνα τῶν ὕστερων ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅταν γιὰ νὰ τιμηθοῦν ρωμαῖοι ἀξιοματοῦχοι χρησιμοποιοῦνταν συνειδητὰ βάσεις ἀγαλμάτων ποὺ εἶχαν φιλοτεχνηθεῖ ἀπὸ διάσημους γλύπτες ἢ ἀπεικόνιζαν φημισμένα πρόσωπα³². Πίσω ἀπὸ αὐτὰ τὰ φαινόμενα βρίσκεται ἡ ἴδια νοοτροπία ποὺ ὀδηγοῦσε τοὺς δημιουργοὺς ἐπιτύμβιων μνημείων στὴ Μακεδονία τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων νὰ μὴν τὰ κοσμοῦν μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις τῶν νεκρῶν ἀλλὰ μὲ παραστάσεις θεῶν, κυρίως τῆς Ἀφροδίτης³³.

Ἀγάλματα ποὺ ἐκτιμοῦνταν ὡς ἔργα τέχνης ἦταν ἀντικείμενα συναλλαγῶν καὶ συλλεκτικῆς μανίας³⁴, θύματα κλοπῆς, λαφυραγωγίας καὶ μεταεικεσίας³⁵, εἴτε γιὰ τὴ συμβολικὴ τους σημασία, ὅπως τὸ σύμπλεγμα τῶν τυραννοκτόνων Ἀρμόδιου καὶ Ἀριστογείτονα, ἔργο τοῦ Ἀντήνορα, ποὺ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸν Εἰρῆνη στὴν Περσία³⁶, εἴτε γιὰ τὴν αἰσθητικὴ τους ἀξία. Τὸ ἀγαλμα τοῦ Ἐρωτα, ἔργο τοῦ Πραξιτέλη, εἶχε ἰδιαίτερα περιπετειώδη ζωὴ, ἀφοῦ πρῶτα μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴ Θεσπιὲς στὴν Ἀθήνα, μᾶλλον τὸ 146 π.Χ. ἀπὸ τὸν ρωμαῖο στρατηγὸ Λεύκιο Μούμμιο, καὶ τοποθετήθηκε στὸ θέατρο κοντὰ στὸ ἀγαλμα τῆς Νίκης τοῦ ἴδιου γλύπτη, γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὴς Θεσπιὲς, μᾶλλον πάλι μὲ ἐνέργειες ἐνὸς ρωμαίου

31. SEG LIV 787· IG XII.4.845. Κατ' ἀνάλογο τρόπο ὁ ρήτορας Πολύβιος στὴ Σάρδεις ἔστησε πορτραῖτο τοῦ Κικέρωνα, συσχετίζοντας τὴ δικὴ του ρητορικὴ δεινότητα μὲ ἐκείνη τοῦ Ῥωμαϊκῶν προκρίτου (βλ. σημ. 8).

32. SHEAR 2007· KEESLING 2010.

33. Π.χ. I.Beroia 214, 244, 284, 354, 508.

34. CICERO, *Ad Atticum* 1.6.2· 1.8.2· 1.9.2· 1.10.3· 1.4.3· 1.1.5· PLINIUS, *Naturalis historia* 36.33. Βλ. PANDERMALIS 1971· BRATMAN 1991· WARDEN καὶ ROMANO 1994· NEUDECKER 1998.

35. Γιὰ κλοπὴ ἀγαλμάτων βλ. π.χ. SEG XLII 273 bis (Ἄργος, 1ος μ.Χ. αἰ.): *περὶ τοῦ ἀπολω[λό]τος ἀφίσματος τοῦ Ἀφάιστου ἐκ τοῦ ν[α]οῦ*. CHARNEUX 1992· I.Laodikeia 72: [τ]ῷ ἔρωτα ὑφηρεθῆνα[ι ὑπό] κλοπέων καὶ τοῦ[τον] ἀνέστησεν ἐκ τῶν ἰδίων (Λαοδίκεια Λύκου, 254 μ.Χ.). Λαφυραγωγίησι ἀγαλμάτων θεῶν σὲ πολέμους: SCHEER 2000, σ. 201-229.

36. ΠΛΥΣΑΝΙΑΣ 1.8.5· ΑΡΡΙΑΝΟΣ, *Ἀνάβασις* 3.16.7· 7.129.2.

στρατηγού, του Σύλλα³⁷. Ένα άλλο άγαλμα του Έρωτα, άφιέρωμα του Καίσαρα στην Άφροδίτη στην Άφροδισιάδα, έπεσε θύμα λαφυραγωγώησης από τα στρατεύματα του Λαβιηνού το 40 π.Χ. και άφιερώθηκε στην Έφεσία Αρτέμιδα. Την έπιστροφή του στην Άφροδισιάδα ζήτησε ο Όκταβιανός, ενισχύοντας το αίτημά του με την πνευματώδη παρατήρηση ότι το άγαλμα του Έρωτα είναι άκατάλληλο δώρο για την (άνεραστη) Αρτέμιδα: *ου χαρίεν ανάθημα Έρωσ Αρτέμιδι*³⁸.

Μια άλλη χαρακτηριστική περίπτωση άφορᾶ σε άγαλμα του Έρακλή, που βρέθηκε στη Σελεύκεια του Τίγρη, την παλιά πρωτεύουσα των Σελευκιδών και μετέπειτα νότια πρωτεύουσα των Πάρθων³⁹. Το άγαλμα το μετέφερε εκεί ο βασιλιάς των Πάρθων Βολογαίσης Δ΄ το 151 μ.Χ., μετά από έκστρατεία του κατά του Μιθραδάτη, βασιλιά στη Μεσσήνη στη νότια Μεσοποταμία. Όπως μᾶς πληροφορεί μια δίγλωσση έπιγραφή, το άγαλμα τοποθετήθηκε στο ιερό του Απόλλωνα Προπυλαίου και ως ύπενθύμιση τῆς νίκης, αλλά και για τις άποτροπαϊκές ιδιότητες του Έρακλή ως φύλακα των πυλών (είκόνα ταύτην χαλκήν Έρακλέους θεοῦ, τήν μετενεχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἀπό τῆς Μεσσηνης, ἀνέθηκεν ἐν ἱερῷ τῷδε θεοῦ Απόλλωνος τοῦ χαλκῆς πύλης προκαθημένον).

Αγάλματα που ζωντανεύουν

Πέραν από τους βίους των αγαλμάτων, ὑπῆρχε στην αρχαιότητα ἡ αντίληψη ότι ἐνυπάρχει ζωὴ στα ἀγάλματα με κυριολεκτική ἔννοια, δηλαδή ἡ αντίληψη ότι κάποια ἀγάλματα ὑπό συγκεκριμένες συνθήκες ἐπιτελοῦν ζωτικὲς λειτουργίες: μιλοῦν, κινοῦνται, δακρύζουν, ἰδρώνουν. Στο Ἄδρανὸ τῆς Σικελίας, ὅταν ἐπιτέθηκε στην πόλη ὁ Τιμολέων το 343/2 π.Χ., οἱ κάτοικοι εἶδαν με τρόμο νὰ ἀνοίγουν ἀπὸ μόνες τους οἱ πύλες τοῦ ναοῦ τοῦ τοπικοῦ θεοῦ Ἄδρανου και τὸ άγαλμά του, με κάθιδρο πρόσωπο, νὰ σείει τὸ δόρυ του⁴⁰. Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιχείρησαν νὰ

37. KNOEPFLER 1997.

38. REYNOLDS 1982, ἀρ. 12· *I Aph2007* 8.31 (39/38 π.Χ.).

39. BERNARD 1990· *SEG XXXVII* 1403· *XXXIX* 1561.

40. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Τιμολέων* 12.9: *μετὰ φρίκης και θαύματος ἀπαγγέλλοντες, ὡς ἐνισταμένης τῆς μάχης οἱ μὲν ἱεροὶ τοῦ νεῶ πυλῶνες αὐτόματοι διανοιχθεῖεν, ὀφθειῆ δὲ τοῦ θεοῦ τὸ μὲν δόρυ σειόμενον ἐκ τῆς αἰχμῆς ἄκρας, τὸ δὲ πρόσωπον ἰδρῶτι πολλῷ βέουμενον.*

ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν Αἴγινα τὰ πανάρχαια ἀγάλματα τῆς Δαμίας καὶ τῆς Αὐξησίας, αὐτὰ φάνηκαν νὰ πέφτουν στὰ γόνατά τους⁴¹. Τὰ κολοσσιαῖα ἀγάλματα ποὺ εἶχε ἀναγεῖρει ὁ φαραὼ Ἀμένωφισ Γ' στὶς Θῆβες καὶ θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ὡς ἀγάλματα τοῦ Μέμωνα καὶ τῆς μητέρας του Ἡοῦς παρῆγαν ἕναν ἥχο καὶ εἶχαν γίνει γιὰ αὐτὸ τὸν λόγο συχνὸς προορισμὸς ἐπισκεπτῶν τῆς Αἰγύπτου στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ⁴².

Ἀνάλογες ἀφηγήσεις θαυμάτων εἶναι γνωστὲς καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐποχὲς καί, ὅταν δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐπινοήσεις, ἐπιδέχονται ὀρθολογικὲς ἐξηγήσεις. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1985 δεκάδες ἄτομα σὲ τριάντα διαφορετικὰ σημεῖα τῆς Ἰρλανδίας ἰσχυρίσθησαν ὅτι εἶδαν ἀγάλματα τῆς Θεοτόκου καὶ ἀγίων νὰ κινοῦνται, προκαλώντας κοσμοσυρροὴ σὲ αὐτὲς τὶς τοποθεσίες. 100.000 ἄτομα ἐπισκέφθηκαν μόνον μιὰ ἀπὸ αὐτές, τὸ Ballinaspittle. Ἐνῶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀπέδωσε αὐτὲς τὶς μαρτυρίες σὲ ὀφθαλμαπάτη, κατὰ τὴν ἀποψη ψυχολόγων τοῦ University College Cork τὸ γεγονός ὀφείλεται στὴν ἐπίμονη καὶ πολύωρη παρατήρηση τῶν ἀγαλμάτων στὸ λυκόφωσ⁴³.

Ἀντιλήψεις ὅπως οἱ παραπάνω ἐγείρουν ἕνα θεμελιῶδες ἐρώτημα: Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸν εἰκονιζόμενο καὶ τὴν ἀπεικόνιση; Ταυτίζεται τὸ ἀγάλμα μετὰ τὸν θνητὸ ἢ τὸν θεὸ ποὺ ἀπεικονίζει; Ἐχει τὶς ιδιότητες καὶ τὴ δύναμή του; Μολονότι οἱ πηγὲς εἶναι ἀσαφεῖς καὶ συχνὰ ἀντιφατικὲς καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπῆρχαν ποικίλες ἀντιλήψεις ποὺ διαφέρουν ἀνάλογα μετὰ τὸν χρόνον, τὸν τόπον καὶ τὶς θρησκευτικὲς ἢ φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις, διακρίνουμε ὡστόσο κάποιες γενικὲς τάσεις⁴⁴.

41. ΗΡΟΔΟΤΟΣ 5.86.3: οὐ δυναμένους δὲ ἀνασπάσαι ἐκ τῶν βάθρων αὐτὰ οὕτω δὴ περιβαλομένους σχοινία ἔλκειν, ἐς οὗ ἐλκόμενα τὰ ἀγάλματα ἀμφοτέρα τούτο ποιῆσαι, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες, ἄλλω δὲ τεῶ: ἐς γούνατα γάρ σφι αὐτὰ πεσεῖν, καὶ τὸν ἀπὸ τούτου χρόνον διατελέειν οὕτω ἔχοντα.

42. THEODORIDÈS 1989· CORSO 1999, σ. 107. Βλ. καὶ STEINER 2001, σ. 182, μὲ πρόσθετα παραδείγματα.

43. RYAN καὶ KIRAKOWSKI 1985.

44. Βλ. JONES 1998· GLADIGOW 1985/86· SCHEER 2000, σ. 44-130· STEINER 2001, σ. 79-134· FRANCIS 2003· HÖLSCHER 2007, σ. 117-118· GUGGISBERG 2013.

Άγάλματα ως δοχεῖα καὶ σύμβολα θεϊκῆς δυνάμεως

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κάποιες ἐκφράσεις δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ ἄγαλμα ταυτίζεται μὲ τὸ ἀπεικονιζόμενο πρόσωπο. Σὲ ἀρχαῖες ἐπιγραφές ὅταν γίνεται ἀναφορὰ σὲ θεὸ ἢ θεὰ πολὺ συχνὰ ἐννοεῖται τὸ ἄγαλμά τους. Στὴ Μαντίνεια λόγου χάριν τιμήθηκε μιὰ ἱέρεια ἐπειδὴ «πρόσφερε σὲ κάθε περίσταση τίς ὑπηρεσίες της στὴν Κόρη καὶ συμμετεῖχε στὴ διακόσμησή της»⁴⁵. Μὲ τὴν Κόρη ἐννοεῖται καὶ ἡ θεὰ καὶ τὸ ἄγαλμά της. Στὴν Ἀφροδισιάδα τὸ πρόστιμο γιὰ τὴν παραβίαση ἐνὸς τάφου ἦταν πληρωτέο στὴ θεὰ Ἀφροδίτη «γιὰ τὴ διακόσμησή της», δηλαδή γιὰ τὴ διακόσμηση τοῦ ἀγάλματος⁴⁶. Στὴν Ἐφεσο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος τέθηκε ἐπικεφαλῆς μιᾶς πρεσβείας τῶν Ἐφεσίων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Καρακάλλα. Ἡ ἐκφραση ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴ σχετικὴ ἐπιγραφή εἶναι προεπρέσβευεν ἢ πάτριος ἡμῶν θεὸς Ἄρτεμις⁴⁷. Ἐδῶ ἡ θεὰ ταυτίζεται μὲ τὸ ἄγαλμά της. Τὰ σχετικὰ παραδείγματα μποροῦν νὰ πολλαπλασιασθοῦν. Ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση ἀνδριάντων θνητῶν, οἱ συνοδευτικὲς τιμητικὲς ἐπιγραφές μερικὲς φορές ἐμφανίζουν τὸν ἀνδριάντα τοῦ τιμώμενου προσώπου νὰ μιᾶ στὸ πρῶτο πρόσωπο καὶ νὰ ἀποκαλύπτει τὴν ταυτότητά του⁴⁸. Κι ὅταν μιὰ πόλη, ἓνα σωματεῖο ἢ ἓνας ιδιώτης ἀναθέτει τὸν ἀνδριάντα κάποιου προσώπου, χρησιμοποιεῖται ἡ ἐκφραση ἀνέστησεν τὸν δεῖνα⁴⁹.

45. IG V.2.265 (64-61 π.Χ.): [τὰν δὲ Κ]ό[ρ]αν ἐμ παντὶ καιρῶι θεραπεύουσα καὶ συνευκ[ο]σμ[οῦ]σα]. Πρβ. SEG XLVIII 1104: ποτὶ τὰν τῶν θεῶν ἐπικόσμησιν (Κῶς, περ. 200 π.Χ.)· IG II² 1277 στ. 8-9: ἐπεκόσμησαν δὲ κα[ί] τ[ῆ]ν θεόν (Ἀθήνα, 278 π.Χ.).

46. MAMA VIII 577 (2ος/3ος μ.Χ. αἰ.): προστείμω τῆ ἱερωτάτῃ θεῶ Ἀφροδείτῃ εἰς κόσμον αὐτῆς.

47. SEG XXXI 955· I.Ephesos 2026 (περ. 200-205 μ.Χ.): προεπρέσβευεν ἢ πάτριος ἡμῶν θεὸς Ἄρτεμις.

48. Π.χ. IG IV 682: [Παν]τακλῆς μ' ἀνέθηκεν· ἀδελφεός εἰμι δ' ἐκεῖν[ο]υ Πυθο]κλέης (Ἐρμιόνη, αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ)· τὰ ἀγάλματα ποὺ μιλοῦν εἶναι σπάνια μετὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ. Γενικὰ γιὰ oggetti parlanti βλ. BURZACHECHI 1962.

49. Π.χ. SEG LVII 189: Διονύσιος Σίμου Κυδωνιάτῃ[ς] πρόξενος ἀνέθηκ<ε>ν Ἀμπων<α>· ὁ δῆμος Γάιον Αἴλιον Γάλλον ἀρετῆς ἕνεκα. Σχετικὰ βλ. MA 2007 καὶ 2013, σ. 24-30. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διατύπωση σὲ ψήφισμα συλλόγου στὴν Ἀθήνα: φροντίσαι δὲ τοὺς ὄργεῶνας ὅπως ἀφηρωῖσθεῖ Δι[ο]νύσιος καὶ ἀ[ν]ατεθεῖ ἐν τῶι ἱερωῖ παρὰ τὸν θεόν, ὅπου κα[ί] ὁ πατήρ αὐτοῦ, ἵνα ὑπάρχει κάλλιστον ὑπόμνημα αὐτοῦ (IG II² 1326 στ. 45-47).

Οί εκφράσεις αυτές είναι ώστόσο παραπλανητικές. Ίσως ο περίφημος πίνακας του René Magritte *La trahison des images*, που εικονίζει μια πίπα αλλά έχει τον τίτλο «Αυτό δεν είναι μια πίπα» (*Ceci n'est pas une pipe*), μάς επιτρέπει να τις κατανοήσουμε⁵⁰. Ο τίτλος είναι απόλυτα δικαιολογημένος: Φυσικά και «αυτό δεν είναι μια πίπα», αφού ο πίνακας στερείται των βασικών ιδιοτήτων μιᾶς πίπας· δεν προσφέρεται για κάπνισμα. Με ανάλογο τρόπο θα μπορούσαμε να πούμε για έναν ανδριάντα του Δημοσθένη ότι «Αυτός δεν είναι ο Δημοσθένης», αφού μάταια θα περιμένουμε να ρητορεύσει, και για ένα άγαλμα του Ἡρακλή ότι «αυτός δεν είναι ο Ἡρακλής», αφού δεν μπορεί να ἐπιτελέσει κανέναν ἄθλο.

Τί συμβαίνει ὅμως με τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν; Πίστευαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὅτι ἀποκτοῦν με τὴν ἀνάθεσή τους θεϊκὲς δυνάμεις; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀρνητική. Ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Μεσοποταμία καὶ τὴν Αἴγυπτο ἔχουμε πληθώρα πληροφοριῶν γιὰ τελετουργίες σχετικὲς με τὴν ἀνάθεση ἀγαλμάτων καὶ με τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο οἱ ἱερεῖς ἐμφυσοῦσαν ζωὴ στὸ ἄγαλμα, π.χ. ἀλείφοντάς το με μείγμα βουτύρου καὶ μελιοῦ, δένοντας ταινίες μαλλιῶ γύρω ἀπὸ τὸν λαιμό, προσφέροντάς του τροφή, ψιθυρίζοντας τελετουργικὲς φράσεις στὸ αὐτί του, πλένοντας τὰ μάτια του με ζεστὸ νερὸ καὶ ἐπιτελώντας μιὰ τελετουργία ποὺ ὀνομάζεται ἀνοιγμα τοῦ στόματος⁵¹, στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα δὲν ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὴν ἐμφύσηση ζωῆς στὸ ἄγαλμα, ἐκτὸς ἀπὸ πολὺ εἰδικὲς περιπτώσεις, ὅπως ἀγάλματα κατασκευασμένα ἀπὸ τοὺς θεοὺς, μαγικὰ ἀγαλματίδια καὶ ἀγαλματίδια ποὺ χρησιμοποιοῦνταν στὴν ἀρχαία θεουργία⁵². Ἡ ἴδρυσις, δηλαδὴ ἡ ἀφιέρωση ἐνὸς ἀγάλματος θεοῦ, ἦταν τελετουργία καὶ γιορτὴ. Στὴν Ἀθήνα λόγου χάριν παρασκευαζόταν μιὰ σούπα ἀπὸ ὄσπρια, ἓνα εἶδος πανσπερμίας, καὶ τοποθετοῦνταν μπροστὰ στὸ ἄγαλμα⁵³. Στὴ Μαγνησία

50. FOUCAULT 1973· PLATT 2007, σ. 247-249.

51. BLACKMAN 1924.

52. DODDS 1951, σ. 291-295· DONOHUE 1988, σ. 152-153, 158-159· STEINER 2001, σ. 114-120. Βλ. καὶ CORSO 1999, σ. 104-106, γιὰ «μαγικὲς» ιδιότητες φημισμένων γλυπτῶν, καὶ FARAONE 1992 καὶ SCHEER 2000, σ. 83-89, γιὰ ἀγάλματα με μαγικὲς ιδιότητες.

53. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Εἰρήνη* 923 (με τὰ ἀρχαῖα σχόλια στὸν στίχο αὐτό). Σχετικὰ βλ. PIRENNE-DELFORGE 2008.

τοῦ Μαιάνδρου ἢ γιορτὴ *Εἰσιτήρια*, δηλαδή ἡ ἀνάθεση τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος στὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου π.Χ. αἰώνα τὴν ἡμέρα τῶν γενεθλίων τῆς θεᾶς, τὴν 6ῃ Ἀρτεμισίου, περιλάμβανε πομπή, θυσία καὶ ὕμνους. "Ὅλες οἱ γυναῖκες καλοῦνταν νὰ προσέλθουν στὸν ναὸ καὶ νὰ προσφέρουν κάποιες ὑπηρεσίες στὴ θεά⁵⁴ —μᾶλλον νὰ κοσμήσουν τὸ ἄγαλμά της. Ὡστόσο καμμιά ἀπὸ αὐτὲς τὶς τελετουργίες —καὶ ἀντίστοιχες μαρτυροῦνται γιὰ τὴν ἀνάθεση ἀνδριάντων θνητῶν—⁵⁵ δὲν ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ ἐμφυσηθοῦν δυνάμεις στὸ ἄγαλμα.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς θεότητος σὲ κάποιες εἰδικές περιστάσεις θεωροῦνταν ὅτι ἔχει ζωτικὲς δυνάμεις —ἀκούει, βλέπει, κινεῖται— καὶ μπορεῖ νὰ ἐπεμβαίνει στὸν κόσμον τῶν θνητῶν· αὐτὸ ὅμως δὲν ὀφείλονταν σὲ ἀνθρώπινες ἐνέργειες, ἀλλὰ στὴ βούληση τοῦ θεοῦ νὰ φανερώσει τὴ δύναμή του μέσῳ τοῦ ἀγάλματος, δηλαδή στὴν ἐπιφάνειά του. Ἡ ἐορταστικὴ ἀνάθεση ἐνὸς ἀγάλματος δὲν ἐπένδυε ἐπομένως τὸ ἄγαλμα μὲ δύναμη, ἀπλῶς προετοίμαζε ψυχολογικὰ τοὺς πιστοὺς νὰ ἐπικοινωνήσουν μὲ τὸ θεῖο μέσῳ τοῦ ἀγάλματος. "Ἔτσι θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε ὅσα γράφει ὁ Χριστιανὸς ἀπολογητὴς τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα Μινούκιος Φῆλιξ.⁵⁶ Πότε γεννιέται ὁ θεός, εἶναι τὸ ἐρώτημά του. Ἡ εἰκόνα δὲν εἶναι θεός κατὰ τὴ διαδικασία τῆς κατασκευῆς της. «Τώρα κοσμεῖται, ἀφιερώνεται, τῆς ἀπευθύνονται προσευχές. Τώρα ἐν τέλει εἶναι θεός, ἐφόσον αὐτὴ ἦταν ἢ ἀνθρώπινη βούληση καὶ ἀφιέρωση» (*cum homo illum voluit et dedicavit*).

Καὶ ἂν ὁ Δίας τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ἔργο τοῦ Φειδία, πού τόσο θαυμασμὸ εἶχε προκαλέσει ὥστε νὰ συμπεριληφθεῖ στὰ ἑπτὰ θαύματα τῆς ἀρχαιότητος, δὲν εἶναι ὁ Δίας, τότε τί εἶναι; Τὴν ἀπάντηση τὴ δίνει ὁ ρήτορας Δίων Χρυσόστομος πού σὲ ἓνα λόγο του παρουσιάζει τὸν Φειδία νὰ διευκρινίζει

54. *I.Magnesia 100*: γινέσθω δὲ καὶ τῶν γυναικῶν ἔξοδος εἰς τὸ ἱερόν καὶ παρεδρευέτωσαν ἐν τῷ ἱερῷ τὴν ἐπιβάλλουσαν τιμὴν καὶ παρεδρεῖαν ποιούμεναι τῆς θεοῦ.

55. Π.χ. *I.Magnesia 179*: SEG XLVIII 1769: MA 2013, σ. 246.

56. MINUCIUS FELIX, *Octavius 22.5*: *Quando igitur hic nascitur? Ecce funditur, fabricatur, sculpiitur: nondum deus est; ecce plumbatur, construitur, erigitur: nec adhuc deus est; ecce ornatur, consecratur, oratur: tunc postremo deus est, cum homo illum voluit et dedicavit.*

γιατί ήταν αναγκαίο να δώσει στον Δία ανθρώπινη μορφή, εξηγώντας ταυτόχρονα τις λειτουργίες που επιτελεί ένα άγαλμα⁵⁷:

«Ούτε ένας γλύπτης ούτε ένας ζωγράφος μπορούν να απεικονίσουν τον νοῦ και τὴ φρόνηση αὐτὴ καθεαυτή... Ἔτσι ὅταν δίνουμε στον θεὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ὡς δοχεῖο φρόνησης καὶ λογικῆς, καταφεύγουμε ἐκεῖ ὅπου γνωρίζουμε (δὲν ὑποψιαζόμαστε ἀπλῶς) ὅτι ἐκδηλώνονται ὁ νοῦς καὶ ἡ φρόνηση. Ἀφοῦ οὔτε ἔχουμε οὔτε μπορούμε νὰ βροῦμε ἄλλο ὑπόδειγμα, προσπαθοῦμε νὰ δείξουμε αὐτὸ πὸν δὲν μπορεῖ νὰ ἀπεικονισθεῖ καὶ νὰ φανερωθεῖ μὲ κάτι πὸν εἶναι φανερό καὶ μπορεῖ νὰ ἀπεικονισθεῖ, χρησιμοποιώντας τὴ λειτουργία τοῦ συμβόλου».

Τὴν ψυχολογικὴ ἐπίδραση πὸν ἀσκει ἕνα τέτοιο ἄγαλμα τὴν ἐκφράζει ὁ ρήτορας στὸ τέλος τοῦ λόγου του. «Φαίνεται ὄντως νὰ μᾶς κοιτάζει μὲ εὐνοια καὶ φροντίδα, ἔτσι πὸν νὰ μοῦ φαίνεται ὅτι σχεδὸν μιλάει»⁵⁸.

Τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἀγγεῖα, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ἐκφραση τοῦ Δίωνα, δηλαδὴ δοχεῖα τῆς θεϊκῆς δύναμης καὶ ὄργανα τῆς ἐπιφάνειας τῶν θεῶν, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι σύμβολα, μὲ τὴν ἀρχαία ἐννοια τοῦ συμβόλου, σημάδια ἀναγνώρισης τῶν θεϊκῶν ἰδιοτήτων καὶ μέσα ἐπικοινωνίας μεταξὺ θεῶν καὶ θνητῶν. Οἱ θεοὶ δὲν ἐνοικοῦν στὰ ἀγάλματά τους, τὰ ἐπισκέπτονται, ὅπως ἕνα χαριτωμένο ἐπίγραμμα τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας παρουσιάζει τὴν Ἀφροδίτη νὰ σπεύδει στὴν Κνίδο γιὰ νὰ δεῖ τὸ ἄγαλμά της καὶ ἀπορεῖ πὸν τὴν εἶδε ὁ Πραξιτέλης γυμνὴ καὶ τὴν ἀπέδωσε τόσο ἐπιτυχημένα⁵⁹. Κατὰ τὸν Πausανία, ὅταν ὁ Φειδίας προσευχήθηκε στον Δία γιὰ νὰ λάβει τὴν ἐγκρισή του, τὴν ὑποδῆλωσε ἕνας

57. ΔΙΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ 12.59: νοῦν γὰρ καὶ φρόνησιν αὐτὴν μὲν καθ' αὐτὴν οὔτε τις πλάστης οὔτε τις γραφεὺς εἰκάσαι δυνατὸς ἔσται. ... τὸ δὲ ἐν ᾧ τοῦτο γιγνόμενόν ἐστιν οὐχ ὑπονοοῦντες, ἀλλ' εἰδότες, ἐπ' αὐτὸ καταφεύγομεν, ἀνθρώπινον σῶμα ὡς ἀγγεῖον φρονήσεως καὶ λόγου θεῶν προσάπτοντες, ἐνδεία καὶ ἀπορία παραδείγματος τῷ φανερωῖ τε καὶ εἰκαστῷ τὸ ἀνεἰκαστον καὶ ἀφανὲς ἐνδείκνυσθαι ζητοῦντες, συμβόλου δυνάμει χρώμενοι. Τὸ χωρίο συζητοῦν οἱ STEINER 2001, σ. 124-125 καὶ BETZ 2004.

58. ΔΙΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ 12.85: τῷ γὰρ ὄντι τοιοῦτος ἡμῖν προσορᾶν ἔοικε, πάνυ εὐνοος καὶ κηδόμενος, ὥστ' ἔμοιγε μικροῦ φθέγγεσθαι δοκεῖ.

59. Παλατινὴ Ἀνθολογία 16.160· πρβ. 16.162.

κεραυνός⁶⁰ είναι προφανές ότι ο θεός που έστειλε τον κεραυνό δεν ένυπῆρχε στο άγαλμά του.

Αγάλματα ως φορεῖς ἐπιφάνειας

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε αὐτὴ τὴ λειτουργία τῶν ἀγαλμάτων θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη ἕνα στοιχειῶδες χαρακτηριστικὸ τῶν ἀρχαίων θεῶν. Οἱ ἀρχαῖοι θεοί, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Θεὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, δὲν εἶναι πανταχοῦ παρόντες· εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ σέβονται τοὺς φυσικοὺς νόμους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου⁶¹. Στὴν πρώτη ραψωδία τῆς Ὀδύσσειας, οἱ θεοὶ μποροῦν νὰ ἀποφασίσουν στὸ συμβούλιό τους τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύα μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὁ Ποσειδῶνας εἶναι στὴ χώρα τῶν Αἰθιόπων. Ὅσο ἀπολαμβάνει ἐκεῖ τὶς θυσίες ποὺ τοῦ προσφέρονται, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι στὸν Ὀλυμπο. Στὸν ὕμνο τοῦ Ἰσύλλου στὸν Ἀσκληπιό, ὁ πιστός, στὸν ὁποῖο ἐμφανίζεται ὁ θεός, παρακαλεῖ τὸν Ἀσκληπιό νὰ τὸν γιαιτρέψει⁶². Ἡ ἀπάντηση τοῦ θεοῦ εἶναι ἀφοπλιστική: «Ἐχε θάρρος. Θὰ ἔρθω σὲ σένα ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα. Μεῖνε ἐδῶ, ἐνῶ ἐγὼ θὰ ἀποτρέψω τὴν καταστροφή ἀπὸ τὴ Σπάρτη». Ὅσο εἶναι στὴ Σπάρτη, ὁ Ἀσκληπιός δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι στὴν Ἐπίδαυρο. Πρὶν ἀπὸ τὴ γιαιτρεία τοῦ Ἰσύλλου, θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ὀλοκληρώσει τὴν ἀποστολὴ του στὴ Σπάρτη.

Ποιῆς εἶναι οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀρχῆς; Βασικὸς στόχος τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ θνητοῦ εἶναι νὰ κάνει τὸν θεὸ νὰ τὸν προσέξει καὶ νὰ ἔρθει κοντά του. Γιὰ νὰ τὸ πετύχει, χρησιμοποιεῖ ποικιλία μέσων ἐπικοινωνίας: σηκώνει τὰ χέρια του στὸν οὐρανό, θέλπει τὴν ἀκοή τοῦ θεοῦ μὲ ὕμνους, ἐπιφωνήσεις καὶ μουσική, ἐρεθίζει τὴν ὄσφρησή του μὲ τσίικνα καὶ λιβάνι, στολίζει τοὺς βωμοὺς, κάνει πολῦτιμα δῶρα, διώχνει ὄσους μὲ τὴν παρουσία τους θὰ μπορούσαν νὰ ἐμποδίσουν τὸν ἐρχομὸ τοῦ θεοῦ, καὶ πλησιάζει τὴν ἀπεικόνιση τοῦ θεοῦ, τὸ ἄγαλμα, ποὺ ἔχει κι αὐτὸ γίνει δέκτης τελετουργικῆς πλύσης

60. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 5.11.9.

61. Βλ. CHANIOTIS 2009, σ. 199-200. Δὲν μπορῶ νὰ συζητήσω ἐδῶ τὸ σχετικὸ θέμα τοῦ ἂν τὰ διαφορετικὰ ἐπίθετα καὶ ἡ πολυωνυμία τῶν θεῶν εἶναι συμβατὰ μὲ τὴν ταυτότητα ἐνός θεοῦ (βλ. τὴ συζήτηση ἀπὸ τὸν VERSNEL 2010, σ. 60-87) ἢ ἐνδέχεται νὰ ὑποδηλώνουν πολλαπλασιασμὸ τῶν ὑποστάσεων του – καὶ συνεπῶς τὴ δυνατότητα νὰ εἶναι ταυτόχρονα παρὼν σὲ διαφορετικὰ μέρη.

62. IG IV² 128. FURLEY καὶ BREMER 2001, I σ. 227-240, II σ. 180-192.

και στολίσματος με την έλπίδα ότι αυτό το άγγειον και σύμβολον θα δεχθεί την επίφάνεια του θεού, θα φιλοξενήσει την επικοινωνία⁶³. Όταν αγάλματα θεών κινούνται για να δείξουν την απόρριψη μιας προσευχής, όπως στην έκτη ραψωδία της *Ίλιάδας* όταν η Αθηνά απένευσε,⁶⁴ τότε είναι έμπλεα της θεϊκής παρουσίας, αλλά προσωρινά, μόνο για το διάστημα που η θεότητα θα επιλέξει να επιφανεί.

Όταν μετά το 165 μ.Χ. η ρωμαϊκή αυτοκρατορία αντιμετώπισε μια θανατηφόρα επιδημία, το μαντείο του Κλαρίου Απόλλωνα συμβούλευσε τους κατοίκους των Σάρδεων να φέρουν στην πόλη τους από την Έφεσο άγαλμα της Αρτέμιδος (μορφήν Έφέσιοιο κομίσσατε χρυσοφάεννον), με δύο πυρσούς στα χέρια της, και να το τοποθετήσουν στον ναό, ώστε η θεά, μέσω του αγάλματός της, να διώξει τον λοιμό⁶⁵. Και στην περίπτωση αυτή το άγαλμα της θεάς θεωρείτο φορέας των θεϊκών προστατευτικών δυνάμεων, φορέας της επίφάνειας· δέν ταυτιζόταν με τη θεά.

Το άγαλμα είναι επομένως απλώς ένας προνομιακός φυσικός χώρος για την επίφάνεια του θεού και ως τέτοιος χώρος οφείλει να είναι καθαρός από μiasma και κοσμημένος. Το περιοδικό πλύσιμο των αγάλματων δέν αποσκοπεί στην ανανέωση των δυνάμεων της απεικόνισης του θεού⁶⁶ αλλά στην προετοιμασία της επίφάνειας, ιδίως στο πλαίσιο μιας γιορτής. Αυτό είναι σαφές στην περίπτωση του αγάλματος της Ήρας που ήταν αντικείμενο τελετουργικού προγαμιαίου πλυσίματος πριν χρησιμοποιηθεί στην τελετή της ιερογαμίας με τον Δία στη Σάμο και τις Πλαταιές⁶⁷. Αυτό δέν ισχύει βέβαια στην περίπτωση του πλυσίματος αγάλματων ανδρικών θεοτήτων. Μια επιγραφή από την Όλβια (περ. 200-210 μ.Χ.) είναι, νομίζω,

63. Πρβ. τις παρατηρήσεις της STEINER 2001, σ. 105-106 για τη λειτουργία του αγάλματος ως «δοχείου» ('vessel') στην προσευχή. Βλ. και PIRENNE-DELFORGE 2008 για την προετοιμασία της επίφάνειας μέσω της ιδρύσεως του λατρευτικού αγάλματος.

64. *Ίλιάδα* Στ' 311.

65. GRAF 1992· MERKELBACH και STAUBER 1998, άρ. 03/02/01.

66. Αυτό υποστηρίζει επιφυλακτικά η STEINER 2001, σ. 111. Για το περιοδικό πλύσιμο και την κάλυψη των αγάλματων με άρωματικές ουσίες και λάδι βλ. KAHIL 1994· DONOHUE 1988, σ. 39· SCHEER 2000, σ. 57-60· STEINER 2011, σ. 111-112.

67. PARKER 1983, σ. 27-28. Για τελετές ιερογαμίας βλ. AVAGIANOU 1991.

μιὰ παραγνωρισμένη μαρτυρία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου⁶⁸. Αναφέρεται στὶς ἐνέργειες ἐνὸς ἱερέα τοῦ Διὸς Ὀλβίου οἱ ὁποῖες ἐξασφάλισαν καλὲς καιρικές συνθήκες. Τὸ σχετικὸ χωρίο (καὶ - -Ιούσας τὸν θεὸν ἀγνώως) δὲν ἔχει συμπληρωθεῖ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἐκδότες, ἀλλὰ εἶναι βέβαιο ὅτι μόνον ἢ μετοχὴ λούσας ἢ καταλούσας μπορεῖ νὰ συμπληρωθεῖ (κι ὄχι μετοχὴ τῶν ρημάτων ἀκούω, κρούω ἢ συνθετικῶν τους):

«Κι ὅταν ἔγινε ἱερέας τοῦ Δία Ὀλβίου, τοῦ πολιούχου μας θεοῦ, ἀφοῦ ἔπλυνε τὸν θεὸ [δηλαδὴ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ] μὲ ἀγνὸ τρόπο καὶ τοῦ ζήτησε καλὲς καιρικές συνθήκες, μᾶς ἐξασφάλισε καλὴ χρονιά».

Ἀγάλματα παυσίπονα

Ἡ ἀντίληψη πὼς ἡ θεότητα κατὰ τὴν ἐπιφάνειά της βρίσκεται στὸ ἄγαλμα ἐξηγεῖται γιὰ τὸ ὅρισμα ἀγάλματα θεωρεῖτο ὅτι εἶχαν θεραπευτικὲς ιδιότητες. Στὸν Ὀρωπὸ, στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀμφιαράου, ἓνα ἄγαλμα χαρακτηρίζεται ὡς παυσίπονον⁶⁹, ἐνῶ θεραπευτικὲς ιδιότητες ἀποδίδονται καὶ στὸ ἄγαλμα τοῦ ἀθλητῆ Θεαγένη σὲ διάφορα μέρη⁷⁰. Ὁ Ἡρόδοτος ἀφηγεῖται τὴ χαριτωμένη ἱστορία πὼς ἡ γυναίκα τοῦ βασιλιᾶ τῆς Σπάρτης Ἀρίστωνα ἔφερε τὴν ἀσχημὴ κόρη της στὸ ἱερὸ τῆς Ἑλένης γιὰ νὰ προσευχηθεῖ στὸ ἄγαλμα, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ κοριτσάκι τελικὰ νὰ μεγαλώσει σὲ ὁμορφὴ κόρη⁷¹.

Ἐχει παρατηρηθεῖ ὅτι τὸ περίφημο ἄγαλμα τοῦ πυγμαίου στὴ Ρώμη σὲ κάποια σημεῖα εἶναι φθαρμένο, ὅπως στὸ δάκτυλο τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ καὶ στὰ δάκτυλα τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ, μᾶλλον ἐπειδὴ τὸ ἄγγιζαν οἱ θεατές⁷², μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού στὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Ρώμης τὸ ἄγαλμα τοῦ ἔνθρονου ἀγίου ἀγγιζοῦν ἀπὸ τοὺς προσκυνητές, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ δεξιὸ πόδι του, μετὰ ἀπὸ αἰῶνες, νὰ ἔχει φθαρεῖ.

68. IOSPE I² 24: ἱερέως δὲ γενόμενος [το]ῦ προσετώτος τῆς πόλεως ἡμῶν θεοῦ Διὸς Ὀλβίου [κατα]λούσας (ἦ: καὶ λούσας) τὸν θεὸν ἀγνώως, τῆς τῶν ἀέρων εὐκρασί[ας] δεόμενος], ἐπέτευχεν εὐετηρίας.

69. ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1997, ἀρ. 380.

70. Ίαματικές ιδιότητες ἀποδίδονται καὶ στὸ ἄγαλμα τοῦ Πουλυδάμα στὴν Ὀλυμπία: ΤΑΥΒΕΡ 1997. Βλ. καὶ ZANKER 2003, σ. 48-49.

71. ΗΡΟΔΟΤΟΣ 6.61.

72. ZANKER 2003, σ. 48-49.

Είχ. 5: Η βάση του αγάλματος του Άσκληπιού με αφιερώματα πιστών (ἀπεικονίσεις ποδιῶν). Σαγαλασσός. Πηγή: Mägele 2005, σ. 292.

Μια σχετικά πρόσφατη αρχαιολογική ανακάλυψη στη Σαγαλασσό της Μικρῆς Ἀσίας προσθέτει νέα στοιχεία για αγάλματα θεῶν με ιαματικές ιδιότητες. Στὸ Νυμφαῖο τῆς πόλης βρέθηκαν αγάλματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς μητέρας του Κορωνίδος, ποὺ χρονολογοῦνται στὸν πρῶμο 2ο μ.Χ. αἰώνα. Στὶς πλίνθους τους ἔχουν τρύπες (25 στὴν περίπτωση τοῦ αγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μιὰ στὸ ἄγαλμα τῆς Κορωνίδος), ὅπου οἱ πιστοὶ τοποθετοῦσαν μικρογραφικὲς παραστάσεις χάλκινων ποδιῶν (εἰχ. 5), δηλαδή εἴτε ἀνατομικὰ ἀφιερώματα μετὰ τὴ θεραπεία ποδιῶν⁷³ εἴτε ἀφιερώματα ποὺ δήλωναν τὴν παρουσία τῶν πιστῶν, ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀναθήματα εὐγνωμοσύνης γιὰ θεραπεία.

Ἡ σκηνοθεσία τῆς ἐπιφάνειας μέσω τοῦ αγάλματος

Ἡ παρουσία τῆς θεότητας μέσω τοῦ αγάλματος τῆς σκηνοθετοῦνταν μὲ ποικίλους τρόπους. Ἡ αἴσθησις ὅτι τὰ αγάλματα τῶν θεῶν εἶναι πλήρη ζωῆς δινόταν μὲ διάφορες τεχνικὲς, ὅπως ἡ χρῆσις ὑάλου καὶ χρυσοῦ ὥστε νὰ ἀντανακλοῦν τὸ φῶς καὶ νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωσις ὅτι τὰ ἴδια ἐκπέμπουν

73. MÄGELE 2005.

ἀκτίδες φωτός. Μὲ τὴ χρήση ἀρωμάτων, τὰ ἀγάλματα πρόσφεραν ἐρεθίσματα καὶ στὴν ὄσφρηση, ἀναπαράγοντας τὴν αἴσθηση θεϊκῆς ἐπιφάνειας. Οἱ ὀπὲς καὶ μικρὰ παράθυρα στὴν ὀροφή τοῦ ναοῦ, π.χ. στὸν Παρθενώνα, ἐπέτρεπαν ἀνάλογο παιχνίδι φωτός⁷⁴.

Ἰδιαιτέρη σημασία γιὰ τὸ θέμα μας ἔχουν οἱ τελετὲς ποὺ ἐπιδίωκαν τὴν παρουσία τῆς θεότητας, ὅπως ἡ θυσία καὶ τὰ τραπεζώματα ἢ τὰ θεοξένια. Στὴ Μαγνησία τοῦ Μαιάνδρου στὴ γιορτὴ τοῦ Δία ὁ στεφανηφόρος, ὁ ἐπώνυμος ἄρχων τῆς πόλης, μετέφερε ἀγαλματίδια τῶν Δώδεκα Θεῶν, ντυμένα μὲ ὄμορφα ἐνδύματα. Στὴν ἀγορὰ στήνονταν μιὰ σκηνή μὲ τρεῖς κλίνες, κοντὰ στὸ βωμὸ τῶν Δώδεκα Θεῶν, κι ἐκεῖ τοποθετοῦνταν τὰ ἀγάλματα γιὰ νὰ ὑπαινιχθοῦν τὴν ἐπιφάνεια τῶν θεῶν καὶ τὴ συμμετοχή τους στὴ γιορτὴ⁷⁵. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς σκηνοθεσίας εἶναι ὁ πιστὸς νὰ αἰσθάνεται κοντὰ στὸ ἄγαλμα τὴν παρουσία τῆς θεότητας πολὺ ἰσχυρότερα ἀπ' ὅ,τι σὲ ἕναν χῶρο ὅπου ἡ παρουσία τοῦ θεοῦ δὲν ὑποδηλώνεται καθόλου ἢ ἀπλῶς τὴν ὑπαινίσσονται βωμοὶ ἢ ἀντικείμενα λατρείας.

Γιὰ αὐτὸ τὸν λόγο τὰ ἀγάλματα ἐπέλεγαν οἱ πιστοὶ γιὰ νὰ ἀπευθύνουν τίς προσευχές τους, προσδοκῶντας ὅτι σὲ ἐκείνη τὴ στιγμή τῆς ἐπικοινωνίας ὁ θεὸς θὰ εἶναι παρὼν, θὰ ἀκούσει καὶ θὰ ἐπινεύσει. Καὶ ὄντως καὶ οἱ γραπτὲς καὶ οἱ εἰκονογραφικὲς πηγὲς ὑπονοοῦν ὅτι ἐκείνη τὴ στιγμή τὸ ἄγαλμα εἶναι ζωντανό· ἄγαλμα καὶ θεότητα συγχέονται. Στὴν 6η ραψωδία τῆς Ἰλιάδας, ὅταν ὁ ποιητὴς ἀναφέρει ὅτι ἀπένευσε ἡ Ἄθηνᾶ, ὅταν μπροστὰ στὸ ἄγαλμά της προσεύχονταν οἱ Τρωαδίτισσες, μένει ἀσαφὲς ἂν αὐτὸς ποὺ ἀποστρέφει τὸ βλέμμα του ἀπὸ τὴν προσφορά καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἱεσία εἶναι ἡ θεὰ ἢ τὸ ἄγαλμα⁷⁶. Μπορεῖ ὁ σκοτεινὸς φιλόσοφος Ἡράκλειτος νὰ

74. Σχετικὰ βλ. STEINER 2001, σ. 101-102· πρβ. CAIN 1995· CORSO 1999, σ. 101.

75. *I. Magnesia* 98 στ. 41-45 (ἄρχές 2ου π.Χ. αἰ.): φερέτω ξόανα πάντων τῶν δώδεκα θεῶν ἐν ἐσθῆσιν ὡς καλλίσταις καὶ πηγνύτω θόλον ἐν τῇ ἀγοραῖ πρὸς τῶν βωμῶν τῶν δώδεκα θεῶν, στρωνύτω δὲ καὶ στρωμνὰς τρεῖς ὡς καλλίστας. Γενικὰ γιὰ τὴ σημασία τῆς σκηνοθεσίας σὲ ἀρχαῖες τελετὲς βλ. ΧΑΝΙΩΤΗΣ 2009, σ. 141-170· πρβ. CAIN 1995, σ. 121-122.

76. Ἰλιάδα Στ' 311. Πρβ. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, *Λεξιφάνης* 12: ὅταν ὁ Δαμασίας καὶ ἡ γυναῖκα του πέφτουν στὰ γόνατα μπροστὰ σὲ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος τοῦ Σκόπα (προσπεσόντες), ἡ θεὰ ἀμέσως ἀποδέχθηκε τὴν προσευχή τους (ἐπένευσε). Ἀγάλματα ποὺ ἀντιδρῶν σὲ συμβάντα στὴν τραγωδία: ΑἰΣΧΥΛΟΣ, *Ἀγαμέμνων* στ.

σχολιάζει σε ένα από τα αποσπάσματα του με ειρωνεία τη συμπεριφορά κάποιων συγχρόνων του που «και προσεύχονται σε αυτά τα αγάλματα, με τον ίδιο τρόπο που κάποιος θα προσπαθούσε να πιάσει κουβέντα με σπίτια, χωρίς να γνωρίζουν ποιοι είναι οι θεοί και οι ήρωες» και να χαρακτηρίζει αυτή τη συμπεριφορά με το ρήμα μαίνονται⁷⁷. Παρ' όλα αυτά η τυπική σκηνή της προσευχής στην αρχαία εικονογραφία θέλει τον πιστό να στέκει μπροστά στο άγαλμα, στην περίπτωση των γυναικῶν ή δεομένη να είναι πεσμένη στα γόνατα⁷⁸. Σε όρισμένες μάλιστα περιπτώσεις το άγαλμα εικονίζεται με τέτοιο τρόπο, που να υπονοεί ότι πραγματικά επικοινωνεί με τους λάτρες.

Η πίστη στην επικοινωνία με το θεῖο μέσω της απεικόνισης τοῦ θεοῦ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν νὰ γίνονται τὸ κέντρο τελετουργικῶν πράξεων καὶ χῶροι ἐπαφῆς θνητῶν καὶ ἀθανάτων. Σὲ τελετές ὀρκωμοσίας ὁ ὀρκιζόμενος ἐπικαλοῦνταν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ ὡς τιμωροῦ σὲ περίπτωση ἐπιπορίας ἀγγίζοντας σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ ὑπαινισσόμενος τὴν παρουσία του ὡς μάρτυρα⁷⁹. Μερικὲς ἐπιγραφὲς ποὺ μνημονεύουν τὴν ἀνάθεση δούλων στὴ Μητέρα τῶν Θεῶν στὴ Λευκόπετρα, κοντὰ στὴ Βέρεια, τὸν 2ο καὶ 3ο μ.Χ. αἰώνα χρησιμοποιοῦν τὴν ἔκφραση «τοποθέτησα τὸν τίτλο ἰδιοκτησίας στὴν ἀγκαλιὰ τῆς θεᾶς»⁸⁰. Ἡ ἔκφραση αὐτή, ἀμάρτυρη ἀλλοῦ, δὲν χρησιμοποιεῖται μεταφορικά, ἀλλὰ δηλώνει ὅτι οἱ ἀναθέτες πλησίαζαν τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς καὶ τοποθετοῦσαν

519-520· ΕΥΡΗΠΙΔΗΣ, *Υφιγένεια ἐν Ταύροις* στ. 1167· βλ. STEINER 2001, σ. 134, 175-176 καὶ 182, με πρόσθετα παραδείγματα.

77. ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ, ἀπόσπ. B5 edd. Diels-Kranz: καὶ τοῖς ἀγάλμασι δὲ τουτέοισιν εὔχονται, ὁκοῖον εἴ τις δόμοισι λεσχηνεύοιτο, οὔ τι γινώσκων θεοῦς οὐδ' ἥρωας οὔτινές εἰσι. Τὸ χωρίο συζητᾶ ἡ STEINER 2001, σ. 121-122.

78. Προσευχὴ μπροστὰ σὲ ἀγάλματα: SCHEER 2000, σ. 66-70· STEINER 2001, σ. 105, 115. Πρβ. GUGGISBERG 2013, σ. 72-82, γιὰ ἐπικοινωνία προσευχομένων με ἀγάλματα θεοτήτων. Χρῆση ἀγαλμάτων ὡς μέσων πειθοῦς ('persuasive objects'): FARAONE 1992, σ. 117-120. Γονυκλισία μπροστὰ σὲ ἀγάλματα: VAN STRATEN 1974.

79. Βλ. τὴν ἔκφραση τοῦ ἀγάλματος ἀπτεσθαι σὲ ἀττική ἐπιγραφή σὲ σχέση με ἐξωμοσία: IG I³ 254 στ. 12 (5ος π.Χ. αἰ.).

80. PETSAS, HATZOPOULOS, GOUNAROPOULOU καὶ PASCHIDIS 2000, ἀρ. 3: τὴν ὠνήν κατεθέμην εἰς τὰς ἀν[κάλας τῆς θεοῦ] 63: τὰς ἀσφαλείας ἀπεθέμ[η]ν εἰς τὰς ἀνκάλας τῆς θεοῦ· 93: ἦντινα ὠνήν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἔθηκα εἰς τὰς ἀνκάλας τῆς θεοῦ.

τὸ σχετικὸ ἔγγραφο κυριολεκτικὰ στὴν ἀγκαλιά της. Κάτι ἀνάλογο μαρτυρεῖται στὴν 6η ραψωδία τῆς Ἰλιάδας, ὅταν ἡ Θεανὼ πλησιάζει ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοποθετεῖ ἕναν πέπλο στὰ γόνατά της⁸¹. Ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἀρχαῖες πηγές μαρτυροῦν τὴν τοποθέτηση ἀφιερωμάτων στὸ ἄγαλμα. Στις ἀπογραφές τῶν ἀφιερωμάτων πρὸς τὴν Βραυρωνία Ἀρτέμιδα στὴν Ἀθήνα (μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.) ἀναφέρεται ἐπανειλημμένα ὅτι γυναικεῖα ἐνδύματα εἶχαν τοποθετηθεῖ στὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἢ κοντὰ του (περὶ τῶι ἀγάλματι, τὸ ἄγαλμα ἔχει)⁸². Ἐνα ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Λυδία (165 μ.Χ.) ἀπεικονίζει μιὰ σχετικὴ σκηνή (εἰκ. 6). Ἡ ἐπιγραφή ἐξηγεῖ πὼς ἡ πόλη εἶχε καταραστεῖ προληπτικὰ ὅποιους θὰ ἔκλεβαν ροῦχα ἀπὸ τὰ δημόσια λουτρά⁸³. Ἐνας κλέπτης θεώρησε ὅτι κάποιες ἀτυχίες του ἦταν θεϊκὴ τιμωρία γιὰ τὴν πράξη του καὶ γιὰ νὰ ἐξιλειωθεῖ ἔφερε τὰ κλοπιμαῖα στὸ ἱερό. Τὸ ἀνάγλυφο εἰκονίζει ἀκριβῶς τὴ σκηνή ποὺ ὁ κλέπτης πλησιάζει τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ Μήνα, γιὰ νὰ ἐναποθέσει μπροστά του τὰ κλεμμένα ροῦχα.

Ἐπικοινωνία μὲ ἀνδριάντες θνητῶν

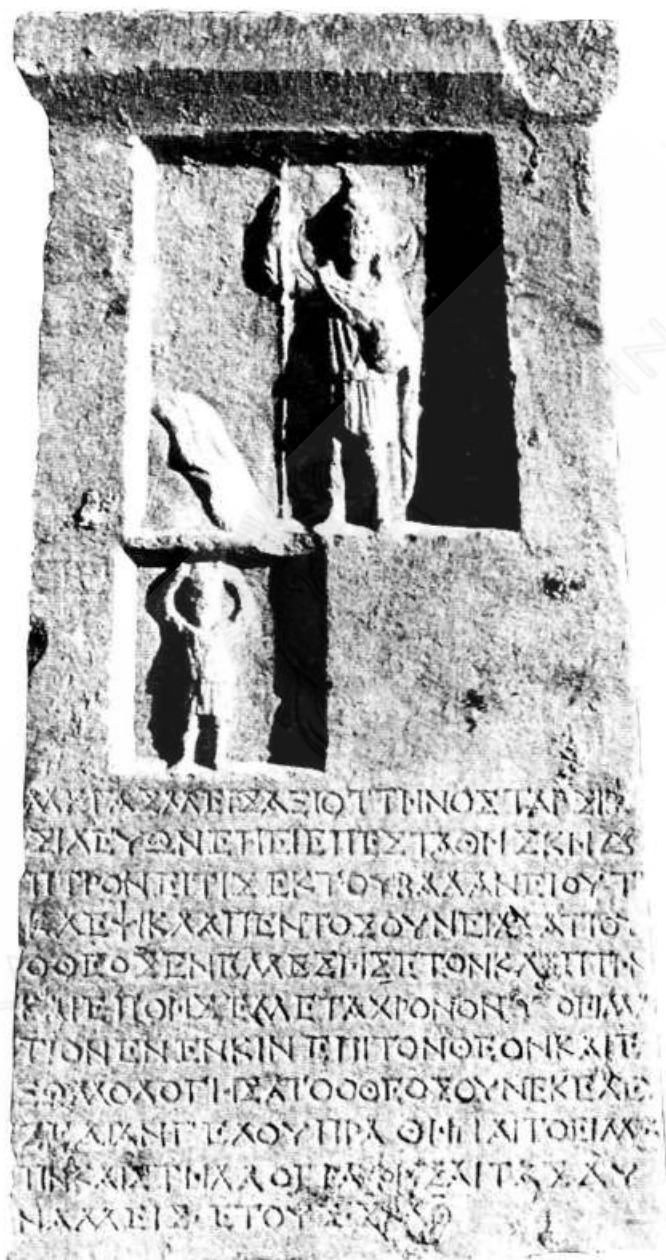
Στὴν περίπτωσι τῶν ἀγαλμάτων τῶν θνητῶν ὁ ἀνδριάντας ἀποτελεῖ ὑπόμνησι τῶν ἰδιοτήτων καὶ ἔργων τοῦ ἀπεικονιζομένου προσώπου, ὑπογραμμίζει τὴν ἀπουσία του ὅταν εἶναι νεκρὸ⁸⁴ καὶ ὑποδηλώνει τὴν ἐξυψωμένη θέση του ὅταν εἶναι ζωντανό. Αὐτὲς οἱ κατ' ἐξοχὴν συμβολικὲς λειτουργίες τῶν ἀνδριάντων ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γίνονται στόχοι ἐπιθέσεων ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἀπορρίπτουν τὸ συμβολικὸ τους μήνυμα. Ἐκτὸς ἀπὸ τίς περιπτώσεις βίαιων ἐπιθέσεων σὲ ἀνδριάντες καὶ τοῦ χλευασμοῦ τους ποὺ θὰ ἀναφερθοῦν στὴ συνέχεια, μνημονεύω ἐνδεικτικὰ ἕνα φαινόμενο ποὺ ἔχει

81. Ἰλιάδα Στ' στ. 302-304: ἡ δ' ἄρα πέπλον ἐλοῦσα Θεανὼ καλλιπάρηρος | θῆκεν Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασι ἠυκόμοιο, | εὐχομένη δ' ἡρᾶτο Διὸς κούρη μεγάλο. Βλ. καὶ GUGGISBERG 2013, σ. 69, γιὰ μιὰ παράστασι ἐνθρονος θεᾶς ἀπὸ τὴν Κάτω Ἰταλία μὲ πέπλο στὰ γόνατά της.

82. IG II² 1514 στ. 41-43· 1523 II στ. 27-28· 1524 II στ. 202-207.

83. PETZL 1994, 3-5 ἀρ. 3 στ. 2-11 (Σαῖτται): ἐπεὶ ἐπεστάθη σκῆπτρον, εἴ τις ἐκ τοῦ βαλανείου τι κλέψι, κλαπέντος οὖν εἰματίου ὁ θεὸς ἐνεμέσθησεν τὸν κλέπτην καὶ ἐπόησεν μετὰ χρόνον τὸ εἰμάτιον ἐνεγκῖν ἐπὶ τὸν θεόν, καὶ ἐξωμολογήσατο. Ὁ θεὸς οὖν ἐκέλευσε δι' ἀγγέλου πραθῆναι τὸ εἰμάτιν καὶ στηλλογραφῆσαι τὰς δυνάμεις.

84. STEINER 2001, σ. 145-151.

Είχ. 6: Ένεπίγραφο ανάθηματικό ανάγλυφο που απεικονίζει κλέφτη ένδυμάτων να προσφέρει τὰ κλοπιμαία στο άγαλμα του θεού Μήνα (164 μ.Χ.), Σάτται, Λυδία. Πηγή: Georg Petzl. Petzl 1994, 3 no. 3.

Εἰκ. 7: Χάραγμα χριστιανικοῦ συμβόλου (ΧΜΓ) στὴν κεφαλὴ τοῦ ἐπάρχου τῆς Καρίας Οἰκουμένιου (τέλη 4ου μ.Χ. αἰ.). Ἀφροδισιάδα. Μουσεῖο Ἀφροδισιάδας. Πηγὴ: R.R.R. Smith, Aphrodisias Archive.

παρατηρηθεῖ στὴν Ἀφροδισιάδα στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα, συγκεκριμένα τὸ νὰ χαράσσεται στὴν κεφαλὴ τιμητικῶν ἀνδριάντων τὸ χριστιανικὸ σύμβολο ΧΜΓ (Χριστὸν Μαρία γεννηῖ), πιθανότατα ἀπὸ χριστιανοὺς ποὺ ἀντιδρούσαν στὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν εἰκονιζόμενων ἀνδρῶν. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρατηρήθηκε πρῶτα στὸ τιμητικὸ ἄγαλμα τοῦ Οἰκουμένιου, κυβερνήτη τῆς Καρίας στὸν ὕστερο 4ο μ.Χ. αἰῶνα. Ἡ βάση τοῦ ἀγάλματος, τὸ σῶμα καὶ τὸ κεφάλι, σπασμένο σὲ δύο κομμάτια, βρέθηκαν σὲ διαφορετικὰ σημεῖα τῆς πόλης. Τὸ ἄγαλμα πρέπει νὰ εἶχε πέσει θύμα συνειδητῆς καταστροφῆς. Ὄταν πρόσφατα τὸ ἄγαλμα συγκολλήθηκε, ὁ Bert Smith παρατήρησε ὅτι στὸ πάνω μέρος τῆς κεφαλῆς, σὲ μὴ ὄρατὸ σημεῖο (εἰκ. 7), εἶχε χαραχθεῖ εἴτε ἀπὸ τὸν γλύπτη εἴτε ἀπὸ κάποιον βοηθό του ἢ συντομογραφία ΧΜΓ. Σύμφωνα μὲ κάποιες ἐνδείξεις ὁ Οἰκουμένιος ἀνῆκε μᾶλλον στὸν κύκλο τῶν λογίων λάτρων τῶν παραδοσιακῶν θεῶν. Ἔτσι μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ χάραξη τοῦ χριστιανικοῦ συμβόλου ἦταν ἡ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀντίδραση κάποιου χριστιανοῦ στὸν ἑπαρχο ἢ ἐκεῖνον ποὺ εἶχε παραγγεῖλει τὸν ἀνδριάντα⁸⁵. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 2014 ἡ ἀρχαιολόγος

85. SMITH 2002.

Julia Lenaghan διαπίστωσε ότι τὸ ἴδιο σύμβολο εἶναι χαραγμένο σὲ θραύσματα τουλάχιστον ἄλλων ἑξὶ κεφαλιῶν τιμητικῶν ἀνδριάντων.

Ἡ υποδήλωση ἰδιοτήτων μέσῳ ἀγαλμάτων ἦταν φυσικὰ σημαντικό στοιχεῖο στὴν ἀπεικόνιση μοναρχῶν καὶ μελῶν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀφρόκρεμας τῶν πόλεων⁸⁶, ἀλλὰ ἰσχύει καὶ γενικότερα καὶ ἐξηγεῖ τὴν ὕπαρξη συγκεκριμένων ἀγαλματικῶν τύπων – τοῦ στρατιωτικοῦ, τοῦ λογίου, τοῦ καλοῦ πολίτη κ.ο.κ.⁸⁷ Εἶναι μάλιστα ἐνδιαφέρον ὅτι σὲ ἀρχαῖες τιμητικὲς ἐπιγραφές παρατηροῦμε τὴν ὕπαρξη εἰδικῆς ὁρολογίας γιὰ τὸν προσδιορισμὸ ἀνδριάντων. Ὁ εἰδικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀνδριάντα ὑποδηλώνει τίς ἰδιότητες γιὰ τίς ὁποῖες εἶχε τιμηθεῖ κάποιος. Ὁ Εὐνοστος στὴν Ἀφροδισιάδα (τέλη 2ου/ἀρχές 3ου μ.Χ. αἰ.) τιμήθηκε γιὰ τὸ ἔργο του ὡς παιδευτῆς τῶν νέων μὲ ἀνδριάντα τῆς παιδείας⁸⁸, ἀντιστοίχως μαρτυροῦνται ἀνδριάντες ἀρετῆς καὶ ἀνδριάντες ἀριστοπολιτείας γιὰ ἄτομα ποὺ τιμήθηκαν γιὰ τὴν ἀνδρεία καὶ τὴν προσφορά τους ὡς πολῖτες⁸⁹. Στὴ Διονυσιάδα τῆς Ἀραβίας κάποιος Ἰούλιος Πρόκλος (περ. 200 μ.Χ.) τιμήθηκε μὲ χρυσόστομον ἀνδριάντα, δηλαδή ἀνδριάντα μὲ ἐπιχρυσωμένα χεῖλη, γιὰ ὅσα εἶχε προσφέρει στὴν πόλη του μὲ τὸ χάρισμα τοῦ λόγου ὡς συνήγορός της (προήγορος)⁹⁰.

Ὅπως ἀναφέρθηκε, δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη ὁμοφωνία στὶς ἀρχαῖες πηγές ὡς πρὸς τὴν ταύτιση ἀνδριάντα καὶ προσώπου, ἀλλὰ τὰ σπάνια κείμενα ποὺ φαίνεται νὰ ὑπονοοῦν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐνὸς νεκροῦ ἐνυπάρχει στὸν ἀνδριάντα του εἶναι μᾶλλον ρητορικὰ σχήματα λόγου ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ υπογραμμίσουν

86. Βλ. κυρίως τὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ ZANKER 1987 γιὰ τὸν Αὐγουστο, ἡ ὁποία ἐπηρέασε τὴ σχετικὴ ἔρευνα· βλ. ἐπίσης L'ORANGE 1953. Γιὰ τὴν ἐλίτ τῶν πόλεων βλ. WORRLE 1995· ZANKER 1995α· SMITH κ.ἄ. 2006· MA 2013.

87. ZANKER 1995β· SMITH κ.ἄ. 2006· MA 2013, σ. 267-290.

88. ROBERT 1966, σ. 398-399. Ἡ ἴδια ἔκφραση χρησιμοποιεῖται καὶ σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Ροδιάπολη: TAM II 910.

89. Παραδείγματα στοὺς WILHELM 1928, σ. 136-137, ROBERT 1966, σ. 398-399 καὶ CHANIOTIS 2015 (ὑπὸ ἔκδοση). *Ἀνδριάς ἀρετῆς*: IGR III 318. *Ἀριστοπολιτείας ἀνδριάς*: SEG LI 458 B 36. Πρβ. *ὁμονομίας ἀγαλμα*: IGR III 302· *ἀνδριάς εἰκονικός ἱερατικός*: I.Stratonikeia 289· *παρθενικός ἀνδριάς*: I.Kyme 25.

90. SEG XLI 1583.

εἶτε πόσο ἐπιτυχημένα ἢ εἰκόνα ἀποδίδει ψυχικὲς ιδιότητες⁹¹ εἶτε πόσο ἰσχυρὴ ἦταν ἡ συναισθηματικὴ διέγερση ποὺ προκάλεσε. Ὁ Πλούταρχος παραδίδει τὸ ἀνέκδοτο γιὰ τὸν διάλογο τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Ξέρξη Α΄ στὴν Περσέπολη:⁹²

«Ὅταν εἶδε ὅτι ἓνας μεγάλος ἀνδριάντας τοῦ Ξέρξη κείτονταν χωρὶς φροντίδα γαρειμισμένος ἀπὸ τὸ πλῆθος ἐκείνων ποὺ συνωθούνταν στὸ ἀνάκτορο, στάθηκε πάνω του καὶ τοῦ ἀπηύθυνε τὸν λόγον σὰν νὰ εἶχε ζωὴ (καθάπερ ἔμψυχον). «Τί νὰ κάνω;» εἶπε. «Νὰ σὲ προσπεράσω, ἀφήνοντάς σε ριγμένο, γιὰ τὴν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἢ νὰ σὲ στήσω πάλι γιὰ τὴ μεγαλοφροσύνη καὶ τὴν ἀρετὴ ποὺ εἶχες κατὰ τὰ ἄλλα;» Τελικά, μετὰ ἀπὸ πολὺ σιωπηλὴ περισυλλογὴ τὸν προσπέρασε».

Αὐτὸ ποὺ καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Ξέρξη δὲν εἶναι ἡ παρουσία τοῦ Μεγάλου Βασιλέα στὴν ἀπεικόνισή του, ἀλλὰ ἡ ὑπενθύμιση μέσῳ τοῦ ἀγάλματος τῶν ιδιοτήτων καὶ ἔργων του, ἡ διασφάλιση τῆς ὑστεροφημίας του καὶ μέσῳ αὐτῆς τῆς ἀθανασίας ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ κλέος.

Οἱ ἀνδριάντες εἶναι ὑπόμνηματᾶ⁹³. Τὸ ἐπίγραμμα στὴ βάση τοῦ τιμητικοῦ ἀνδριάντα τοῦ Ἀπολλοδότου στὴ Ρόδο (περ. 200 π.Χ.) καλεῖ τὸν θεατὴ νὰ κοιτάξει τὸ ἔμπνου ἔργο καὶ νὰ ἀνακαλέσει στὴ μνήμη του τὴ δικαιοσύνη τοῦ ἀνδρός: ἀτθρήσας, ὦ ξεῖνε, τὸν ἔμπνου χαλκὸν | μᾶσαι τὰς ὀσίας τοῦδε δικαιοσύνας⁹⁴.

91. Π.χ. IG XII.1.842 (ἄγαλμα τοῦ ἀθλητῆ Δεινοκλῆ στὴ Ρόδο, 1ος π.Χ. αἰ.): ἄ τε φιλόζωος ψυχὰ τ[έρεν] οὐ προλέλοιπε | παῖδα λιθοξέστω[ι] δ' ἐγκατέμεινε τύπω[ι].

92. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Ἀλεξάνδρος 37.3.

93. Π.χ. IG II² 1326 (Ἀθήνα, 176 π.Χ.): ἵνα ὑπάρχει κάλλιστον ὑπόμνημα αὐτοῦ: IOSPE I² 171 στ. 12-13 (Ὀλβία, 3ος π.Χ. αἰ.): [σταθῆναι] αὐτοῦ εἰκόνα, ὅπως ἂν αἶ τε πράξει[ς] αὐτοῦ μνημονεύωνται: IG XII.7.240 στ. 28-31 (Ἀμοργός, 207 μ.Χ.): ἀναστῆσαι τὴν βουλὴν τοῦ ἥρωος ἐν ἐπισή[μω] τόπω χαλκοῦν ἀνδριάντα ὀλοσώματον ὑπόμνημα καὶ τοῖς μεταγενεστέροις ἐσόμενον ἀρετῆς τε καὶ καλοκαγαθίας τῆς περὶ τὸν δῆμον. Πρβ. τὸν χαρακτηρισμὸ τιμητικῶν ἀνδριάντων ὡς μνημείων. ΓΣΟΚΡΑΤΗΣ, Εὐαγόρας 73: καλὰ μὲν εἶναι μνημεῖα καὶ τὰς τῶν σωμάτων εἰκόνας. Πρβ. IG II² 8396.

94. ΜΑΙΥΡΙ 1925, ἀρ. 19.

“Ένα τιμητικό άγαλμα είναι έδρα και φορέας μνήμης. Στη Νεάπολη τής Ιταλίας ένα σωματείο ήθελε να τιμήσει έναν ευεργέτη του με την ανάθεση τεσσάρων αγαλμάτων και τεσσάρων εικονιστικών πορτραίτων του ίδιου και άλλων τόσων του νεκρού γιου του, ακριβώς ως διαρκή υπόμνηση ευγνωμοσύνης. Η απάντηση του τιμώμενου είναι αποκαλυπτική. Αρνήθηκε μὲν τὴν τιμή, ἀρκούμενος σὲ ἓνα μόνο ἄγαλμα καὶ ἓναν πίνακα, ἀλλὰ ἡ μεταφορὰ ποὺ χρησιμοποίησε στὴν ἀπάντησή του ὑποδηλώνει πολὺ χαρακτηριστικὰ τὴ συναισθηματικὴ ἐπίδραση τῶν ἀγαλμάτων:”⁹⁵ «πολλοὺς πίνακες καὶ πολλὰ ἀγάλματα ἔχουμε στημένα μέσα στις ψυχές σας» (τὰς γὰρ πολλὰς εἰκόνας καὶ τοὺς πολλοὺς ἀνδριάντας ἐν ταῖς ὑμετέροις ψυχαῖς ἔχομεν καθιδρυμένους). Σὲ ἐκείνους ποὺ πιστεύουν ὅτι τὸ ἄγαλμα εἶναι μνήμη, ὁ ευεργέτης ἀπαντᾷ ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἄγαλμα.

Οἱ ἀνδριάντες εἶναι ἄψυχοι. Ἡ λειτουργία τους δὲν εἶναι νὰ στεγάζουν τὴν ἀθάνατη ψυχὴ κάποιου νεκροῦ ἢ τὸ πνεῦμα κάποιου ζωντανοῦ, ἀλλὰ νὰ ἀνακαλοῦν στὴ μνήμη τοῦ θεατῆ τὶς ιδιότητες καὶ τὰ ἔργα του, προσφέροντάς του ἔτσι τὴ ζωὴ καὶ τὴν αἰωνιότητα ποὺ προσφέρει ἡ φήμη. Καὶ ἀκριβῶς ὡς φορεῖς μνήμης οἱ ἀνδριάντες προκαλοῦν τὴ σύγκριση ἀνάμεσα στὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν. Ὁ διάλογος τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ τὸν Ξέρξη ὑπογραμμίζει τὴν τελικὴ νίκη στὴν πανελλήνια ἐκστρατεία ποὺ ὁ Μακεδόνας βασιλιάς εἶχε ἐξαγγεῖλει γιὰ τὴν τιμωρία τῶν Περσῶν· περισσότερο ἀνυψώνει τὸν κατακτητὴ ἀπ’ ὅ,τι μειώνει τὸν πάνω ἀπὸ αἰῶνα νεκρὸ μονάρχη. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ χλευασμὸς τοῦ ἀνδριάντα τοῦ κιθαρῶδοῦ Παμμένη ἀπὸ τὸν Νέρωνα στόχο εἶχε νὰ τονίσει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ αὐτοκράτορα ἔναντι τοῦ πιὸ φημισμένου μουσικοῦ τῆς ἐποχῆς του, τὸν ὁποῖο ὁ Νέρων εἶχε ἐξαναγκάσει σὲ βαθύτατο γῆρας νὰ ἀγωνιστεῖ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐπαίρεται ὅτι τὸν νίκησε⁹⁶.

Αὐτὴ τὴ σύγκριση ἀνάμεσα σὲ παρὸν καὶ παρελθὸν ἔχει κατὰ νοῦ κι ὁ δάσκαλος τῆς ρητορικῆς Εὐάρεστος στὰ Οἰνόανδα (περὶ τὸ 238 μ.Χ.) ὅταν καλεῖ τοὺς μελλοντικοὺς θεατὲς τοῦ ἀνδριάντα του νὰ μιμηθοῦν τὰ ἔργα του κι ὅχι νὰ τὸν χλευάσουν μὲ φθόνο. Στὸ ἐπίγραμμα ποὺ συνέθεσε, ἀφοῦ ἐξηγεῖ τὴν τέρψη ποὺ νοιώθει ὁ ἴδιος βλέποντας τὸν χάλκινο ἀνδριάντα του,

95. I.Napoli 44.

96. ΔΙΩΝ ΚΑΣΣΙΟΣ 62.8.4-5: καὶ τὸν Παμμένην ἐκεῖνον ἐπὶ τοῦ Γαίτου ἀκμάσαντα κατηνάγκασε, καίτοι γέροντα ὄντα, ἀγωνίσασθαι, ἵνα αὐτοῦ τοὺς ἀνδριάντας κρατήσας αἰκίσηται.

ἀρετῆς σύμβολα καὶ σοφίης, δὲν κρύβει καὶ τὸν φόβο του γιὰ τὴν τύχη ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ ἀγάλματό του, τὸν φόβο ὅτι δὲν θὰ προκαλέσει εὐγνωμοσύνη γιὰ τὶς εὐεργεσίες του, ἀλλὰ φθόνο, ὄχι θαυμασμό, ἀλλὰ κοροϊδία.⁹⁷

«Πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θέσπισαν ὁμορφα βραβεῖα σὲ πόλεις μετὰ τὸ θάνατό τους, κανένας ὅμως ἀπὸ τοὺς θνητοὺς δὲν τὸ ἔπραξε ἐν ζωῇ.

Μόνος ἐγὼ τὸ ἀποτόλμησα, κι ἡ καρδιά μου εὐφραίνεται καθὼς ἀπολαμβάνω τὰ χάλκινα ἀγάλματα.

Ἀφεῖστε λοιπὸν τὸν χλευασμὸ ὅσοι κατέχεστε ἀπὸ τὸν τρομερὸ φθόνο καὶ κοιτάζετε τὴν εἰκόνα μου μὲ ματιὰ ποὺ ἐπιδιώκει τὴ μίμηση».

Ἡ ἐπικοινωνία μὲ ἀνδριάντες εἶναι ἀέναη ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὸ γθές καὶ τὸ ἐκάστοτε σήμερα. Ὡς ὑπομνήματα οἱ ἀνδριάντες θνητῶν πρωταγωνιστοῦσαν σὲ τελετουργίες γιὰ νὰ ὑποδηλώσουν κυρίως τὸ γεγονός ὅτι ὁ τιμώμενος δὲν εἶχε λησμονηθεῖ. Ἐνας σύλλογος γεωργῶν στὸ Δέλτα τοῦ Νεῖλου ἀποφάσισε νὰ τιμῆσει τὸν εὐεργέτη του, κάποιον Πάριδα, μὲ τὴν ἀνάθεση τοῦ ἀνδριάντα του. Σὲ κάθε συμπόσιο, ὁ ἀνδριάντας στεφανώνονταν, ὅπως καὶ οἱ συμποσιαστές, ὑποδηλώνοντας συμβολικὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ εὐεργέτη στὴν κοινωνικὴ ἐκδήλωση τοῦ συλλόγου. Ὁ βασικὸς στόχος τῆς στεφάνωσης ἦταν ὥστόσο νὰ ἐκφράσει ὁ σύλλογος τὴν αἰωνιότητα τῆς εὐγνωμοσύνης⁹⁸. Στὴν Ἐφεσο ἡ ἐτήσια διανομὴ χρημάτων στὰ μέλη τῆς βουλῆς καὶ τῆς γερουσίας ἀπὸ κάποιον κληροδότημα γινόταν μπροστὰ στὰ ἀγάλματα τῶν χορηγῶν (πρὸ τῶν τειμῶν αὐτῶν), ὥστε οἱ ἀποδέκτες τῆς εὐεργεσίας νὰ ἔχουν ὀπτικὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς εὐεργέτες τους⁹⁹.

97. SEG XLIV 1182 B: πλείστοι μὲν γὰρ ἔθηκαν ἀέθλια καλὰ πόλεσ<σ>ι | τεθνεότες, ζωὸς δ' οὔτις ἐφημερίων | μῦνος δ' αὐτὸς ἐγὼν ἔτλην τόδε, καὶ ῥ' ἐμὸν ἤτο[ρ] | γηθεῖ τερπόμενον χαλκελάτοις ξοάνοις | τοιγὰρ μῶμον ἀνέντες ὅσοι φθόνον αἰνὸν ἔχουσιν | μειμηλοῖς ὅσοις εἰσίδετ' εἰκὸν' ἐμήν.

98. SEG VIII 529 στ. 17: τὴν εἰκόνα οὗ ἂν εὐωχῶνται ἀνατιθέντας στεφανοῦν κατὰ πόσιν. Γιὰ τὸ στεφάνωμα ἀνδριάντων καὶ τὸν περιοδικὸ καθαρισμὸ τους βλ. π.χ. IG XII.4.348 στ. 19-23· SEG XXVIII 953 στ. 63-71.

99. I.Ephesos 2113 (2ος μ.Χ. αἰ.). Ἄλλα παραδείγματα τελετῶν σὲ συνάρτηση μὲ ἀνδριάντες θνητῶν: I.Pergamon 256· CHANIOTIS 2007, σ. 160-162, 165· MA

Μόνο στην περίπτωση τῶν ἀφηρωισμένων νεκρῶν, πού εἶχαν καταστεῖ ἀντικείμενο λατρείας, τὸ ἄγαλμα τοῦ τιμώμενου νεκροῦ ἦταν δυνατὸν νὰ θεωρηθεῖ φορέας τῆς παρουσίας του. Ὅταν ὁ Κριτόλαος θέσπισε τὴ λατρεία τοῦ γιοῦ του, τοῦ ἀθλητῆ Ἀλεξιμάχου, στὴν Αἰγιάλη τῆς Ἀμοργοῦ (περ. 100 π.Χ.), ὁ ἀνδριάντας τοῦ νεκροῦ ἦταν στὸ ἐπίκεντρο τῆς τελετῆς¹⁰⁰. Κοντὰ στὸν ἀνδριάντα γινόταν ἡ θυσία, καὶ ὁ ἀνδριάντας δεχόταν προσφορά τροφῆς, δηλαδή ὁ Ἀλεξιμάχος θεωροῦνταν παρὼν μέσω τοῦ ἀγάλματός του. Μέρος τῆς γιορτῆς ἦταν καὶ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες, χωρὶς ὥστόσο νὰ πραγματοποιεῖται τὸ ἀγώνισμα τοῦ παγκρατίου, πού ἦταν τὸ ἀγώνισμα τοῦ νεκροῦ. Στὸ ἀγώνισμα αὐτὸ ἀνακηρύσσονταν νικητῆς ὁ νεκρὸς Ἀλεξιμάχος.

Ἡ ψευδαίσθηση ὅτι οἱ ἀνδριάντες τῶν θνητῶν εἶναι ζωντανοὶ δημιουργοῦνταν ὅταν οἱ θεατὲς διάβαζαν τὶς ἐπιγραφές στὴ βάση τους. Καθὼς στὴν ἀρχαιότητα ἡ ἀνάγνωση γινόταν κατὰ κανόνα δυνατά, οἱ ἀνδριάντες ἀποκοτοῦσαν φωνή – τὴ φωνὴ τοῦ θεατῆ. Ὅταν ἓνας ἀρχαῖος ἀναγνώστης διάβαζε λόγου χάριν τὴν ἐπιγραφή στὴν ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Μνησιθέου στὴν Ἐρέτρια (6ος π.Χ. αἰ.), ἄκουγε κατὰ κάποιον τρόπο τὸν ἴδιο τὸν νεκρὸ νὰ μιλά: ἐγὼ δὲ θανὼν κατάκειμαι¹⁰¹.

Συναισθηματικὴ διέγερση ἀπὸ ἀγάλματα

Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού ἀρχαῖα ἀγάλματα μπορούσαν χωρὶς ἀνθρώπινη ἐπενέργεια νὰ θεωρηθοῦν δράστες ἢ ὑποκείμενα ἐνεργειῶν εἶναι ἡ ιδιότητά τους νὰ μπορούν νὰ προκαλέσουν ἰσχυρὲς συναισθηματικὲς ἀντιδράσεις, ὅπως ἤδη εἶδαμε. Δὲν ἀναφέρομαι ἐδῶ στὸ γενικὸ ἐρώτημα ἂν ἓνα ἄψυχο ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ δράστης, ἂν καὶ εἶναι ἓνα

2013, σ. 134. Γιὰ τελετὲς γιὰ τὴν ἀνάθεση τιμητικῶν ἀγαλμάτων βλ. σημ. 55.

100. IG XII.7.515: ὅπως δὲ καὶ ὁ ἀγὼν γίνηται, οἱ ἐπιμελεῖ[τ]αι τῆ νομηγῖαι σφραξάτωσαν ἅμα τῆ ἡμέραι κριὸν ὡς βέλτιστον πρὸς [τ]ῷ ἀγάλματι ὧι ἂν στήση Κριτόλαος τοῦ υἱοῦ Ἀλεξιμάχου καὶ πα[ραθέ]τωσαν παράθεσιν ἐκ πυρῶν ἡμιέκτων τεσσάρων καὶ τοῦ κριοῦ τὰ κρέα [όλο]μελῆ ἀποζέσαντες παρατιθέτωσαν τῷ ἀγάλματι καὶ τὴν παράθεσιν [τῆ] δὲ δευτέρα συντελείτωσαν τὸν ἀγῶν<α> ... πανκράτιον δὲ μὴ τιθέτωσαν, ἀλλ' ἀνακηρυσσέσθω νικῶν [Α]λεξιμάχος Κριτολάου].

101. IG XII.9.285. Γιὰ τὴ σημασία πού ἔχει ἡ «χειραγώγηση» τῆς φωνῆς τοῦ νεκροῦ βλ. CASEY 1990. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ φαινομένου στὴ διέγερση τοῦ συναισθήματος βλ. CHANIOU 2012α, σ. 104.

ζήτημα που αφορά και το αρχαίο δίκαιο και την αρχαία θρησκεία – στην αρχαία Αθήνα λόγω χάριν γίνονταν δίκες αψύχων αντικειμένων¹⁰². Έδω αναφέρομαι πολύ συγκεκριμένα στο φαινόμενο τὰ συναισθήματα που διεγείρει ένα άγαλμα να είναι τόσο ισχυρά ώστε ή άψυχη ύλη να γίνεται πηγή ενεργειών.

Κατ' αρχήν δὲν ὑπάρχει άγαλμα, οὔτε άλλο έργο τέχνης, που να μὴν συνδέεται έμμεσα ή άμεσα με τὸ συναισθημα, είτε επειδή παριστάνει τὴ συναισθηματικὴ κατάσταση ενός προσώπου (π.χ. τὴ λύπη ή τὸν φόβο), είτε επειδή ή δημιουργία του άπορρέει από συναισθημα (π.χ. τὴ χαρά για μιὰ έπιτυχία), είτε επειδή στόχος του είναι να έγειρει συναισθήματα στους θεατές (π.χ. τὸν φόβο τοῦ θεοῦ)¹⁰³. Οἱ Έλληνες εἶχαν επήγνωση τῆς συναισθηματικῆς δύναμης τῶν άγαλμάτων, και ή ίδια ή λέξη άγαλμα, τὸ αντικείμενο που αγάλλει, αυτό εκφράζει. Πολλές φορές οἱ έπιγραφές που συνοδεύουν άγάλματα εξηγοῦν ποιά είναι τὰ συναισθήματα που ὀδήγησαν στὴν ανάθεσή του. Ἡ εκφραση *χαριστήριον* εξηγούσε π.χ. ὅτι ένα άγαλμα ἀνατέθηκε ὡς εκφραση ευγνωμοσύνης. "Ένα ψήφισμα συλλόγου άθλητῶν (2ος μ.Χ. αἰ.) ἀναφέρει ρητὰ ὅτι τὰ τιμητικὰ άγάλματα ενός νεκροῦ συναθλητῆ τους από τὴν Αφροδισιάδα επρόκειτο να ανεγερθοῦν για να δώσουν παρηγοριά (ἵνα ... αἱ τῶν τειμῶν χάριτες εὔπαρηγόρητον ἡμεῖν τὸν συναθλητὴν καταστήσωσιν)¹⁰⁴.

Για τὴ συναισθηματικὴ διέγερση που επιδιώκεται συνειδητὰ από τὴν ανέγερση άγαλμάτων επιλέγω ένα μόνο παράδειγμα. Κάποιος Δίων στὴ

102. McDOWEL 1978, σ. 117-118. Αποσπασματικὰ σωζόμενος νόμος σχετικὸς με μίασμα και κάθαρση στὴν Κῶ (περ. 240 π.Χ.) πραγματεύεται μεταξὺ άλλων και τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο θὰ αντιμετωπισθεῖ τὸ δέντρο από τὸ ὁποῖο κρεμάστηκε κάποιος αὐτόχειρας και τὸ σχοινὶ που χρησιμοποιήσε: IG XII.4.72 στ. 80-82.

103. Γενικὰ βλ. FREEDBERG 1989.

104. I Aph2007 12.719: *αἰτήσασθαι τὴν Αφροδισιέων πόλιν τόπους έπιτηδείους ὅπως ποιησόμεθα τοῦ μεγάλου Ιερονεῖκου εἰκόνων ἀναθέσεις και ἀνδρειάντος ἀνάστασιν καθὰ και ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Ἀσίας Έφέσω έχουσῶν τῶν τειμῶν έπιγραφὰς τὰς προσηκούσας τῷ Καλλικράτει, ἵνα διὰ τούτου τοῦ ψήφισματος τὸ βαρῦθυμον πρὸς εἰμαρμένην ἀπαραίτητον αἱ τῶν τειμῶν χάριτες εὔπαρηγόρητον ἡμεῖν τὸν συναθλητὴν καταστήσωσιν.*

Νικομήδεια επέλεξε να στήσει κοντά στον τάφο του ένα άγαλμα του Διόνυσου για να του θυμίζει και μετά τον θάνατο τις επίγειες χαρές του.¹⁰⁵

«Διόνυσε, νοιάζεσαι για μένα τόν Δίωνα, όσο ζω και χορεύω με τὰ παιδιά στά συμπόσια, έχοντας τὸ νέκταρ τοῦ Βρόμιου. Καί τώρα σέ ἔστησα κοντά στον τάφο μου, κοντά μου, γιά νά σέ βλέπω κι ὅταν θά βρίσκομαι ανάμεσα στους νεκρούς».

Ποῦ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ ἰσχυρὴ συναισθηματικὴ ἐπενέργεια τῶν ἀγαλμάτων; Σέ σύγκριση μὲ ἄλλα ἔργα τέχνης, ὅπως τὰ ψηφιδωτὰ ἢ οἱ ζωγραφικοὶ πίνακες, ποῦ καὶ αὐτὰ φυσικὰ διεγείρουν συναισθήματα, τὰ ἀγάλματα διαθέτουν ὀρισμένα πλεονεκτήματα λόγω τῆς φυσικῆς τους παρουσίας. Εἶναι ἔργα τρισδιάστατα, συχνὰ μὲ φυσικὲς διαστάσεις. Μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ παρατηρήσει ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς καὶ νὰ ἔρθει σέ φυσικὴ ἐπαφή μαζί τους ὅπως ἔρχεται σέ ἐπαφή μὲ ἕνα ζωντανὸ σῶμα. Ἀνεγερμένα σέ εἰδικούς χώρους, κυριαρχοῦν μὲ τὴν παρουσία τους. Τοποθετημένα πάνω σέ βάση βρίσκονται ψηλότερα ἀπὸ τὸν θεατὴ, ὄντας ταυτόχρονα ἀνώτερα καὶ ἀποστασιοποιημένα, ἀλλὰ καὶ ὄρατὰ καὶ κοντινά. Οἱ ἀνδριάντες εἰκονίζουν φθαρτὰ σώματα ἀλλὰ σέ ἀφθαρτὰ ὑλικά, ὅπως ὁ χαλκὸς καὶ τὸ μάρμαρο, δίνοντας ἔτσι μιὰ αἴσθηση, ἢ καλύτερα ψευδαίσθηση, αἰωνιότητος καὶ συνέχειας. Ἐτσι ἡ θέαση τοῦ ἀγάλματος μπορεῖ εὐκολότερα νὰ ἀνακαλέσει μνήμης καὶ νὰ διεγείρει τὸ συναίσθημα.

Τὰ ἀγάλματα σχετίζονται μὲ ἀλληλοσυνδεόμενες καὶ σημαντικὲς λειτουργίες τοῦ ἐγκεφάλου: τὴν προσοχή, τὴ μνήμη, τὸ συναίσθημα καὶ τὴ νόηση. Παραδείγματος χάριν, ὁ ἔφιππος ἀνδριάντας τοῦ Εὐγνώτου στὴν Ἀκραιφία (ἀρχὲς 3ου π.Χ. αἰ.) ἐρέθιζε τὴν προσοχὴ λόγω τῆς φυσικῆς του παρουσίας, τῆς θέσης του στὸ κέντρο τῆς πόλης κοντὰ στον βωμὸ τοῦ Διὸς Σωτῆρος καὶ τῆς σπανιότητος τῆς παράστασης – οἱ ἔφιπποι ἀνδριάντες ἦταν ἐξαιρετικὴ τιμὴ. Ἡ παράσταση τοῦ πολεμιστῆ, οἱ προφορικὲς παραδόσεις καὶ τὸ ἐπίγραμμα στὴ βάση τοῦ ἀγάλματος, ποῦ ἐξηγοῦσε πῶς ὁ Εὐγνώτος εἶχε ὀδηγήσει 18 ἐπιθέσεις τοῦ ἵππικοῦ σέ μιὰ μάχη κοντὰ στὴν Ὀρχηστὸ κι

105. MERKELBACH καὶ STAUBER 2001, ἀρ. 09/06/19 (αὐτοκρατορικὴ ἐποχή): *Σοί, Διόνυσε, Δίων ζωὸς μετὰ παισὶ χορευῶν συνποσίοισι μέλω νέκταρ ἔχων Βρομίου· νῦν δέ σε καὶ παρὰ σῆμ' ἔσορᾶν ἴδρυσα παρὰ με ὄφρα καὶ ἂν φθίμενο[ς] κεισόμενός σε βλέπω.*

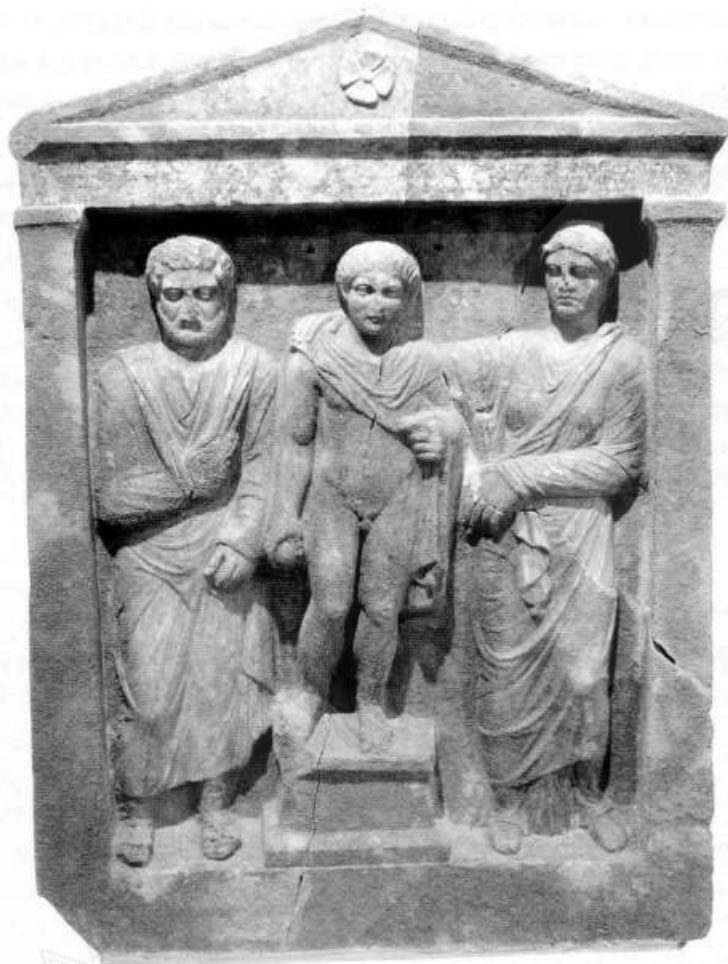
όταν άντελήφθη τὸ μάταιο τῆς ἀντίστασης αὐτοκτόνησε στὸ πεδίο τῆς μάχης προκαλώντας τὸν σεβασμὸ τοῦ ἐχθροῦ, ὅλα αὐτὰ ἀνακαλοῦσαν στὸν θεατὴ μνημῆς καὶ διέγειραν συναισθήματα – περηφάνεια, θαυμασμό, εὐγνωμοσύνη. Καὶ μέσα ἀπὸ τὴ μνήμη καὶ τὸ συναίσθημα ὁ ἀνδριάντας ἐπενεργῶσε στὴ νόηση, γινόμενος πρότυπο συμπεριφορᾶς γιὰ τοὺς μελλοντικούς πολεμιστὲς καὶ πολίτες: «ἐμπρός, νέοι, ἔτσι νὰ γίνετε πολεμιστὲς ἐπιδιώκοντας τὴ δόξα, ἔτσι ἀντρειωμένοι, νὰ σώζετε τὴν πόλη τῶν πατέρων σας» (ἀλλά, νέοι, γί[ν]εσθε κατὰ κλέος ὧδε μαχηταί, | ὧδ' ἀγαθοί, πατέρων ἄστεα [β]υόμενοι). Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὴ βάση τοῦ ἀγάλματος γράφονταν ἐπὶ αἰῶνες οἱ κατάλογοι τῶν νέων πολεμιστῶν, ποὺ μᾶλλον κοντὰ στὸν ἀνδριάντα καὶ τὸν βωμὸ τοῦ Δία ἔδιναν τὸν ὄρο τοῦ ἐφήβου καὶ τοῦ πολίτη¹⁰⁶.

Λένε πὼς μιὰ εἰκόνα ἀξίζει ὅσο χίλιες λέξεις καί, ἂν καὶ θὰ διαφωνοῦσαν ὁ Πίνδαρος, ὁ Ὀράτιος κι ἄλλοι ποιητές¹⁰⁷, νομίζω ὅτι ἓνα ἀρχαῖο ἀνάγλυφο καταδεικνύει τὴ σημασία τοῦ ἀγάλματος στὴ συναισθηματικὴ διέγερση. Ἕνα ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα (εἰκ. 8) εἰκονίζει μιὰ κάπως ἀσυνήθιστη σκηνή¹⁰⁸. Ἀσυνήθιστη δὲν εἶναι ἡ παράσταση μιᾶς οἰκογένειας: τοῦ πατέρα, τῆς μητέρας καὶ στὴ μέση τοῦ νεκροῦ τοὺς γιοῦ, τοῦ Παραμόνου, ποὺ χάθηκε ἀκόμα ἐφηβος. Ἀσυνήθιστο δὲν εἶναι καὶ ὅτι ὁ νεκρὸς ἀπεικονίζεται ὄχι ὡς ζωντανὸ πρόσωπο, ἀλλὰ ὡς ἀγαλμα πάνω στὴ βάση του. Ἀσυνήθιστη εἶναι ἡ χειρονομία τῆς μητέρας ποὺ τρυφερὰ ἀγκαλιάζει τὸ ἀγαλμα τοῦ γιοῦ της. Πάνω στὴ βάση, ὁ ἐφηβος διακρίνεται ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ζωντανῶν, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὸ νεκρὸ σῶμα εἶναι ὄρατος καὶ προσπελάσιμος: τὸ ἀγαλμά του, ἄψυχο, ἄφωνο, ἀκίνητο, χωρὶς αἴσθησι, στερεῖται ὅπως καὶ ὁ νεκρὸς τῶν ζωτικῶν ιδιοτήτων, εἶναι ὅμως ἀφθαρτο. Ἀνήμπορη νὰ ἔχει φυσικὴ ἐπαφή μὲ τὸν γιό της, ἡ μητέρα τοῦ Παραμόνου ἔχει φυσικὴ ἐπαφή μὲ τὸ ἀγαλμά του.

106. Νέα δημοσίευση τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐκτενὴς συζήτηση ἀπὸ τὸν ΜΑ 2005· SEG LV 553. Βλ. καὶ CHANIOTIS 2013, σ. 144-145. Γιὰ τὴ σημασία τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀλληλεξάρτησης προσοχῆς, μνήμης, συναισθήματος καὶ νόησης βλ. CHANIOTIS 2012β, σ. 228-230.

107. ΠΙΝΔΑΡΟΣ, *Νεμεονίκης* 5.1-2: «δὲν εἶμαι γλύπτης ἀνδριάντων, γιὰ νὰ φτιαχῶ | ἀγάλματα ποὺ στὴν ἴδια βάση πάντα στέκουν». Βλ. ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ 2009, σ. 154-155. HORATIUS, *Carmina* 4.8. Βλ. HARDIE 1993.

108. ΠΕΤΡΑΚΟΣ 1994, σ. 182-184· SEG XLVI 286.

Εικ. 8: Έπιτύμβια ανάγλυφη στήλη του εφήβου Παραμόνου (ἀρχές 3ου π.Χ. αιώνα). Μαραθώνας, Μουσείο Μαραθώνας. Πηγή: Album / Art Resource, ΝΥ, ἀρ. φωτ. alb1461996.

Αὐτὲς οἱ ιδιότητες τῶν ἀγαλμάτων τοὺς ἔδιναν τὴ δυνατότητα νὰ διεγείρουν ἰσχυρὰ συναισθήματα, νὰ δημιουργοῦν τὴν ψευδαίσθηση τῆς παρουσίας κάποιου ποὺ εἶναι ἀπὼν. Φυσικὰ τὰ συναισθήματα αὐτὰ ἦταν πολὺ ἰσχυρότερα ὅταν συνδέονταν μὲ ἐμπειρίες καὶ μνῆμες, γιὰ τίς ὁποῖες σπάνια ἔχουμε πληροφορίες. Λέγεται π.χ. πὺς ὁ Κάσσανδρος, ὅταν εἶδε ἕνα ἀγαλμα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐμφάνισε ὅλα τὰ φυσικὰ συμπτώματα

του πανικοῦ: τὸ σῶμα του ἔτρεμε καὶ τὸν κατέλαβε ζάλη¹⁰⁹. Ὁ Πλίνιος ἀναφέρει ὅτι ὁ γλύπτης Πυθαγόρας ἀπὸ τὸ Ρήγιο δημιούργησε στὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα τὸ χάλκινο ἄγαλμα ἑνὸς χωλοῦ ἄνδρα, ἴσως τοῦ Φιλοκτήτη, ἀποδίδοντας τὸ πάθος του μὲ τέτοια ἐκφραστικότητα πού καὶ οἱ θεατὲς νὰ αἰσθάνονται πόνο¹¹⁰. Στὴν περίπτωση τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν τὸ συναίσθημα τοῦ δέους ἀπέναντι στὴ θεϊκὴ δύναμη δὲν διεγείρονταν μόνο ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀγάλματος ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τίς ἀφηγήσεις οἱ ὁποῖες συνδέονταν μὲ αὐτὸ καὶ μερικὲς φορές σώζονται στὶς γραμματειακὲς πηγές. Ὅσοι π.χ. πλησίαζαν τὸ ἄγαλμα τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνοῦντα γινώριζαν τὴν παράδοση ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς πού τιμωροῦσε τὴν ὕβριν εἶχε κατασκευασθεῖ ἀπὸ παριανὸ μάρμαρο πού οἱ ἀλαζονικοὶ Πέρσες, σίγουροι γιὰ τὴ νίκη τους στὸν Μαραθῶνα, εἶχαν φέρει γιὰ νὰ στήσουν τρόπαιο¹¹¹. Τὸ δέος πού αἰσθάνονταν ἦταν ἀπόρροια αὐτοῦ τοῦ συνδυασμοῦ θέασης καὶ μνήμης.

Ἀγάλματα δράστες

Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας ἔχουν τὰ ἀγάλματα πού γίνονται δράστες μὲ τὴν ἐννοια ὅτι τὰ συναισθήματα πού διεγείρουν ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ ἐπιδιωκόμενα. Ἀναφέρω δύο παραδείγματα. Λέγεται ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης τοῦ Πραξιτέλη ξύπνησε σὲ κάποιον νεαρὸ τόσο ἐντονη ἐρωτικὴ ἐπιθυμία πού τελικὰ νὰ ἐπιχειρήσει νὰ βιάσει τὸ ἄγαλμα. Ὁ συγγραφέας τῶν Ἑρώτων, ψευδεπίγραφου ἔργου πού ἔχει παραδοθεῖ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λουκιανοῦ, περιγράφει πῶς ὁ νεαρὸς ὄλημερὴς κοιτοῦσε τὸ ἄγαλμα καὶ τοῦ ψιθύριζε ἐρωτόλογα, μέχρι πού μιὰ νύκτα κατάφερε νὰ μπεῖ στὸν ναὸ καὶ ἐπεχείρησε νὰ συμβρεθεῖ ἐρωτικὰ μὲ τὸ ἄγαλμα. Τὰ προϊόντα τοῦ ἐρωτικοῦ του πάθους λέκιασαν τὸ μάρμαρο στοὺς γλουτοὺς τῆς θεᾶς. Τελικὰ ὁ νεαρὸς,

109. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Ἀλέξανδρος 74.6: εἰκόνας Ἀλεξάνδρου φανείσης ἄφνω πληγέντα φοῖζει καὶ κραδανθῆναι τὸ σῶμα, καὶ μόλις ἀναλαβεῖν ἑαυτόν, ἰλιγγιάσαντα πρὸς τὴν ὄψιν. Συζήτηση τοῦ χωρίου καὶ σχετικῶν κειμένων ἀπὸ τὸν CAIRNS 2013.

110. PLINIUS, *Naturalis historia* 34.59.

111. Αὐτὴ ἡ παράδοση, τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ (1.33.2), εἶναι θέμα ποιημάτων τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας (16.221, 222 καὶ 263). Βλ. π.χ. καὶ τίς διηγήσεις στὸν Παυσανία γιὰ τὰ ἀγάλματα τῆς Ἥρας στὸ Ἄργος (2.17.4) καὶ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Πελλήνη (7.27.3). Γιὰ ἀφηγήσεις σχετικὲς μὲ πανάρχεια ἀγάλματα καὶ τὴ δύναμή τους βλ. DONOHUE 1988, σ. 40-43, 58-59, 77-78.

τρελλός από έρωτα, αυτοκτόνησε¹¹². Παρόμοιες ιστορίες είναι γνωστές και για άλλα αγάλματα, όπως για την Άγαθή Τύχη, πάλι του Πραξιτέλη:¹¹³

«Ένας νεαρός στην Αθήνα, γόνος καλής οικογένειας, έρωτεύθηκε με θέρμη το άγαλμα της Άγαθής Τύχης που βρισκόταν μπροστά στο πρυτανείο. Αγκάλιαζε λοιπόν το άγαλμα και το γέμιζε φιλία· στη συνέχεια τρελλός και οίστηγλατούμενος από τον πόθο παρουσιάστηκε στη βουλή και με παρακάλια ήταν πρόθυμος να αγοράσει το άγαλμα προσφέροντας πολλά χρήματα. Κι επειδή δέν έπειθε τη βουλή, αφού έδωσε πολλές ταινίες γύρω από το άγαλμα, το στεφάνωσε, πρόσφερε θυσία και το στόλισε με πολυτελή διάκοσμο, αυτοκτόνησε αφού πρώτα έχυσε πολλά δάκρυα μπροστά του».

Φυσικά η γνωστότερη περίπτωση αγαλματοφιλίας, αλλά με εύτυχη κατάληξη, είναι εκείνη του Πυγμαλίωνα, του μυθικού βασιλιά της Κύπρου που έρωτεύθηκε ένα φιλντισένιο άγαλμα¹¹⁴. «Ένα άγαλμα της Αφροδίτης αναμένεται να διεγείρει κυρίως δέος για τη θεά, ίσως έλπίδα και χαρά. Όντως, όσοι έβλεπαν τον νεαρό να περνά τις ώρες του μπροστά στο άγαλμα, έρμήνευαν αυτή τη συμπεριφορά ως θρησκευτικό δέος (διδασκαλίων άγιστεία). Άλλα θεμιτά αίσθήματα θα ήταν η περηφάνεια των Κνιδίων για την παρουσία τέτοιου έργου τέχνης στην πόλη τους, κι ο θαυμασμός για τον γλύπτη του. Αθέμιτα συναισθήματα είναι ο φθόνος των γειτόνων ή η όργη των πολιτών για τη δαπάνη. Κι αν το άγαλμα έnéπνεε έρωτικές έπιθυμίες στους άνδρες θεατές του, είναι έπιθυμίες που όφειλαν να ικανοποιήσουν με κάποια θνητή¹¹⁵. Όταν όμως ένα άγαλμα κάνει τον λάτρη όχι να γονατίσει μπροστά του, αλλά να το βιάσει, έχουμε συναισθήματα ανεξέλεγκτα και άνοσια. Σοκαριστική δέν είναι τόσο η έπιθυμία συνεύρεσης με τη θεά

112. ΨΕΥΔΟ-ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, Έρωτες 13-16. Πρόσφατη συζήτηση από τον ΜΙΛΟΝΟΠΟΥΛΟΣ 2010, σ. 1-3.

113. ΑΙΛΙΑΝΟΣ, Ποικίλη ιστορία 9.39.

114. Για το μοτίβο της αγαλματοφιλίας στη λογοτεχνία και την τέχνη βλ. CORSO 1999, σ. 102-104· STEINER 2001, σ. 186-207· HERSEY 2009.

115. Αυτό έκανε σύμφωνα με τον Πτολεμαίο Χέννο (Καινή ιστορία fr. inc. sed. 1 ed. CHATZIS 1914) κάποιος Μακκαρεύς στην Πέρινοθο, που επίσης λέγεται ότι έρωτεύθηκε την Κνιδία Αφροδίτη. Η θεά τον συμβούλευσε να συμβρεθεί με την ιερόδουλο Ίσχάδα.

ἄλλωστε ἡ Ἀφροδίτη εἶχε ἀρκετούς θνητούς ἐραστές καὶ ἡ πρωιμότερη ἑλληνικὴ ἔμμετρη ἐπιγραφή, χαραγμένη στὸ «κύπελλο τοῦ Νέστορα» στὶς Πιθηκοῦσες (τέλη 8ου π.Χ. αἰ.), ἀναφέρει χωρὶς συστολὴ πὼς «ὄποιος πιεῖ ἀπὸ αὐτὸ τὸ ποτήρι, θὰ τὸν κυριεύσει ἀμέσως ἐρωτικὴ ἐπιθυμία γιὰ τὴν καλλιστέφανη Ἀφροδίτη»¹¹⁶. Ὅμως στὸ ἀνέκδοτο γιὰ τὴν Κνιδία Ἀφροδίτη ἀντικείμενο τοῦ πόθου δὲν εἶναι ἡ θεὰ ἀλλὰ τὸ ἄγαλμα.

Ἡ δευτέρη σχετικὴ ἀφήγησις ἀφορᾷ στὶς περιπέτειες τοῦ ἀγάλματος τοῦ Θάσιου ἀθλητῆ καὶ πολιτικοῦ Θεαγένη, στὸν πρῶμο 5ο π.Χ. αἰώνα. Μετὰ τὸν θάνατό του, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς του ἐρχόταν κάθε βράδυ στὸν χάλκινο ἀνδριάντα τοῦ Θεαγένη καὶ τὸν μαστίγωνε, νομίζοντας πὼς ἔτσι τιμωρεῖ τὸν ἐχθρό του (ἔτε αὐτῷ Θεαγένη λυμαινόμενος). Τελικὰ ἕνα βράδυ τὸ ἄγαλμα ἔπεσε πάνω του καὶ τὸν σκότωσε. Ὡς ἔνοχος ἀνθρωποκτονίας, μολυσμένο ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ νεκροῦ, τὸ ἄγαλμα πετάχθηκε στὴ θάλασσα. Ὅταν οἱ Θάσιοι ἀντιμετώπισαν μιὰ ἐπιδημία, ἕνας χρησμός τοὺς συμβούλευσε νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἐπιστροφὴ τῶν ἐξορίστων. Ἡ συμφορὰ τελείωσε μόνον ὅταν κάποιοι ψαράδες ἔπιασαν στὰ δίκτυα τους τὸν ἀνδριάντα τοῦ Θεαγένη, κι ἔτσι ὁ τελευταῖος ἐξόριστος γύρισε στὴ Θάσο¹¹⁷.

Οἱ δύο ἀφηγήσεις ἔχουν κάποια κοινὰ στοιχεῖα: ἡ συναισθηματικὴ ἀντίδραση στὰ ἀγάλματα, παράφορος πόθος στὴν πρώτη ἀφήγησις, μίσος στὴ δεύτερη, διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἐπιδιωκόμενα συναισθήματα. Οἱ Θάσιοι εἶχαν στήσει τὸν ἀνδριάντα τοῦ Θεαγένη ὡς ἔκφραση εὐγνωμοσύνης, τιμῆς καὶ περηφάνειας, ὅχι γιὰ νὰ μαστιγώνεται. Καὶ οἱ δυὸ ἱστορίες συμβαίνουν τὴ νύκτα: τὸ σκοτάδι καὶ ἡ μυστικότητά ἐπιτείνουν τὴν αἴσθησι τῆς παράνομης καὶ ἀνόσιας συμπεριφορᾶς. Τὸ τρίτο κοινὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ φυσικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἄγαλμα, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συναισθηματικῆς διέγερσης. Τὰ συναισθήματα εἶναι τόσο ἔντονα πὸς ὁδηγοῦν σὲ παράλογες πράξεις. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ ἔνοχοι βρῖσκουν τὸν θάνατο: στὴ δεύτερη περίπτωση, δράστης εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἄγαλμα¹¹⁸.

116. Πρόσφατη ἀνάλυση τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸν ΒΟΥΓΓΡΑ 2014 (μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία).

117. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 6.11· πρβ. ΔΙΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ 31.95-99· ΕΥΣΕΒΙΟΣ, *Εὐαγγελικὴ παρασκευὴ* 5.34.

118. Ἄλλο φωνικὸ ἄγαλμα εἶναι τοῦ ἐπίσης ἀθλητῆ Μίτους, πὸς ἔπεσε καὶ σκότωσε τὸν φονιά τοῦ ἀθλητῆ: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ποιητικὴ* 9.11 (1452a). Ὁ Καλ-

Οι δύο αφηγήσεις είναι αμφίβολης ιστορικότητας, αλλά επιθέσεις κατά αγαλμάτων είναι βέβαιο ότι συνέβαιναν, είτε πρόκειται για την καταστροφή των Έρμων από τους έρμοκοπίδες στην Αθήνα το 415 π.Χ.¹¹⁹, είτε για επίθεση στο άγαλμα του δυνάστη της Καρίας Έκατόμνου στα Μύλασα το 360 π.Χ.¹²⁰, είτε για επίθεση σε αγάλματα θεών από κάποιον άπροσδιόριστο όχλο στα Κόλλυδα της Λυδίας το 197 μ.Χ.¹²¹ Όπλισμένοι με σπαθιά, ξύλα και πέτρες, κάποιιοι επιτέθηκαν στους δούλους των θεών και κατέστρεψαν τα αγάλματα. Τέτοια επεισόδια εξηγούν άλλωστε τον φόβο του Ήρώδη Άττικού ότι τα αγάλματά του και τα αγάλματα των αγαπημένων του προσώπων θα γίνονταν αντικείμενο επιθέσεων, με αποτέλεσμα να γεμίσει την Άττική με κατάρες κατά των επίδοξων δραστών¹²².

Από την παρουσία στο σύμβολο

Οι μαρτυρίες στις αρχαίες γραμματειακές πηγές, τις επιγραφές και τους παπύρους αναδεικνύουν τα αγάλματα από την εποχή του Όμηρου έως την επικράτηση του Χριστιανισμού ως μνημεία πρωταρχικής σημασίας όχι μόνο για τη διαμόρφωση ταυτότητας και την προαγωγή του κύρους ευεργετών, πολιτικών και μοναρχών, αλλά και για τη διέγερση του συναισθήματος και τη μεταβίβαση της μνήμης, θέματα στα οποία άκροθιγώς αναφέρθηκα στην όμιλία μου. Στους δημόσιους και ιερούς χώρους της αρχαίας πόλης τα αγάλματα ήταν αντικείμενο μιᾶς ιδιαίτερα δυναμικής

λίμαχος στο επίγραμμα 8 αναφέρει την περίπτωση της επιτύμβιας στήλης μιᾶς μητριάς που πέφτει και σκοτώνει το παιδί που προσπαθεί να τη στεφανώσει. "Ένα ποίημα που παραδίδεται μεταξύ των Ίδυλλίων του ΘΕΟΚΡΙΤΟΥ (23, Έραστής) παρουσιάζει ένα άγαλμα του Έρωτα να σκοτώνει τον νεαρό που μένει άσυγκίνητος μπροστά στην αυτοκτονία του άνδρα που τον αγαπούσε χωρίς ανταπόκριση. Παραδείγματα φονικών αγαλμάτων στην JONES 1998, σ. 139-140.

119. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ 6.27-29· ΑΝΔΟΚΙΔΗΣ, *Περί μυστηρίων* ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Αλκιβιάδης* 18-21.

120. *I.Mylasa 2: παρανομήσαντας ἐς τὴν εἰκόνα τὴν Ἐκατόμνου.*

121. SEG LVII 1185: *Μηνός Μοτυλλείτου ἱερτῆς γενομένης ... συνῆλθεν ὄχλος ἐπὶ τὴν βασιλικὴν ἔχοντες ξίφη καὶ ξύλα καὶ λίθους συντρίψαντες τοὺς ἱεροδούλους καὶ τὰ ἀφυδρίσματα τῶν θεῶν.*

122. TOBIN 1997, σ. 113-160.

σχέσης με τους θεατές και, στην περίπτωση της θρησκείας, τους λάτρεις και τους «χρήστες» τους. Απόρροια αυτής της δυναμικής σχέσης ήταν κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες τα αγάλματα να αντιμετωπίζονται ως ζωντανά σώματα, να θεωρούνται ως φορείς επιφάνειας και δράστες ενεργειών, αλλά και να έχουν βίους με δραματικές εναλλαγές.

Ο ελληνικός πολιτισμός ως πολιτισμός αγαλμάτων φθάνει στο τέλος του με τη διάδοση του Χριστιανισμού, όταν στην ελληνόφωνη ανατολή τα αγάλματα βρέθηκαν στο στόχαστρο της πολεμικής των θεολόγων. Στόν βαθμό που τα αγάλματα των θεών και των ηρώων του μύθου δεν ήταν δυνατόν λόγω της θεματολογίας τους να αφομοιωθούν ως έργα τέχνης στο περιβάλλον της νέας θρησκείας, έπεσαν θύματα απόλυτης ή επιλεκτικής καταστροφής από τους χριστιανούς – ή κρύφτηκαν προσεκτικά από τους τελευταίους πιστούς των παραδοσιακών θεών¹²³. Τιμητικοί ανδριάντες συνέχισαν μέχρι περίπου τον 6ο μ.Χ. αιώνα να εγείρονται στα αστικά κέντρα, αλλά και η δική τους σημασία έφθινε¹²⁴.

Η ζωή των αγαλμάτων στον αρχαίο κόσμο δίνει ίσως κάποια έρεθίσματα για σκέψεις σχετικά με τη θέση των αγαλμάτων στον σύγχρονο δυτικό κόσμο – ο ισλαμικός κόσμος δεν ένδεικνυται προφανώς για συγκρίσεις. Στόν σημερινό δυτικό κόσμο τα αγάλματα, ως άψυχη ύλη, έχουν κυρίως συμβολική σημασία. Ένα από τα γνωστότερα ποιήματα του Γεωργίου Σεφέρη στη συλλογή «Μυθιστόρημα» του 1935, αρχίζει με τους στίχους

«Ἐύνησα με τὸ μαρμάρينو τοῦτο κεφάλι στὰ χέρια
πού μου ἐξαντλεῖ τοὺς ἀγκῶνες καὶ δὲν ξέρω πού νὰ
τ' ἀκουμπήσω».

Με τὸ σπασμένο ἄγαλμα ὑπαινίσσεται ὁ Σεφέρης τὸ ἀσήκωτο βάρος τῆς ἀρχαίας παράδοσης στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα. Χρόνια ἀργότερα,

123. Για τὴν ἐπιλεκτικὴ καταστροφὴ αγαλμάτων στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα βλ. STEWART 1999· SMITH 2012· KRISTENSEN 2013. Για τὴν ἀπόκρυψη αγαλμάτων βλ. CASEAU 2011.

124. Για τὴν ἐπιβίωση τιμητικῶν ἀνδριάντων στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα βλ. SMITH 1999β· BROWN 2012· GEHL 2012. Για τὴ χρήση αγαλμάτων σὲ ἰδιωτικὸς χώρους στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα βλ. HANNSTAD 2002· ἀγάλματα σὲ δημόσιους χώρους: LAVAN 2011. Βλ. καὶ τὴ συλλογὴ μελετῶν στοὺς BIRK, KRISTENSEN καὶ POULSEN (ἐπιμ.) 2014.

στις Δοκιμές του, επιστρέφει στη σαγηνευτική και ισχυρή παρουσία των αρχαίων αγαλμάτων στον νεότερο σύγχρονο έλληνισμό με ένα παράθεμα από τα άπομνημονεύματα του Μακρυγιάννη:

«Εἶχα δυὸ ἀγάλματα περίφημα, μιὰ γυναίκα κι' ἓνα βασιλόπουλο, ἀτόφια – φαίνονταν οἱ φλέβες· τόση ἐντέλειαν εἶχαν. Ὅταν χάλασαν τὸν Πόρον, τᾶχαν πάρει κάτι στρατιῶτες καὶ εἰς τ' Ἄργος θὰ τὰ πουλοῦσαν κάτι Εὐρωπαίων· χίλια τάλαρα γύρευαν. Ἄντεσα κι' ἐγὼ ἐκεῖ, πέρναγα· πῆρα τοὺς στρατιῶτες, τοὺς μίλησα· “Αὐτά, καὶ δέκα χιλιάδες τάλαρα νὰ σᾶς δώσουνε, νὰ μὴν τὸ καταδεχτῆτε νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν πατρίδα μας. Δι' αὐτὰ πολεμήσαμεν”».

Χάρη στὸν Σεφέρη αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα περιλαμβάνεται σταθερὰ στὰ σχολικὰ ἀνθολόγια κειμένων τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας καὶ στὶς Πανελλήνιες ἐξετάσεις τοῦ 1987 ἦταν τὸ θέμα τῆς ἐκθεσης. Ἄν ἀπὸ περιέργεια τὸ ἀναζητήσετε στὸ Google, θὰ βρεῖτε πάνω ἀπὸ 40.000 ἀναφορές. Στὰ χρόνια τοῦ Μακρυγιάννη ἡ συμβολικὴ λειτουργία τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων εἶχε ἀναβιώσει, μετὰ ἀπὸ αἰῶνες λησμονιάς, μαζί με τὴν ἀναβίωση ἑνὸς ἔθνους. Ἡ διδακτικὴ φράση τοῦ Μακρυγιάννη «δι' αὐτὰ πολεμήσαμεν» ἀποκαλύπτει τὴν προσπάθειά του νὰ δώσει ὕλική ἐκφραση καὶ πρόσωπο στὰ ἑτερογενῆ καὶ ἀόριστα κίνητρα τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων. Ἡ συναισθηματικὴ δύναμη τῶν ἀγαλμάτων συνδεόταν με τὴ φυσικὴ τους παρουσία καὶ τὴν ὕλική τους ὑπόσταση, με τὴ δυνατότητα τοῦ θεατῆ νὰ κατανοήσει τί ἀπεικονίζουν – «μιὰ γυναίκα κι' ἓνα βασιλόπουλο», με τὴν αισθητικὴ τους – τὰ ἀγάλματα τοῦ Μακρυγιάννη ἦταν «περίφημα», εἶχαν «ἐντέλειαν».

Μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἐντυπωσιακὲς εἰκόνες σὲ ταινία τοῦ Θεόδωρου Ἀγγελόπουλου εἶναι ἡ σκηνὴ στὸ «Βλέμμα τοῦ Ὀδυσσεύα» τοῦ 1995, στὴν ὁποία τὸ κομματιασμένο ἄγαλμα τοῦ Λένιν φορτώνεται σὲ μιὰ φορτηγίδα καὶ ἀκολουθεῖ τὸν ροῦ τοῦ ποταμοῦ. Ἡ κομματιασμένη ὕλική ὑπόσταση τοῦ ἀγάλματος ὑπαινίσσεται τὸ κομματάσιμα μιᾶς αὐτοκρατορίας, μιᾶς ταυτότητας καὶ μιᾶς ἰδεολογίας, τὴ συντριβὴ ἐλπίδων, τὴν τομὴ με τὸ παρελθόν. Καὶ με τὴν ποίηση τῆς Κικῆς Δημουλᾶ οἱ διάλογοι τοῦ σύγχρονου σκεπτόμενου ἀνθρώπου με τὰ ἀγάλματα συνεχίζονται καὶ στὶς μέρες μας.

Κοιτάζοντας ὅμως πέρα ἀπὸ τὴν ποίηση τῶν κειμένων καὶ τῶν κινηματογραφικῶν εἰκόνων, παρατηροῦμε ὅτι στὰ ἀστικά κέντρα τῆς ἐποχῆς μας τὰ ἀγάλματα, τοποθετημένα πάνω σὲ βάρθρα, βρίσκονται συνήθως πάνω καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς καθημερινότητος. Ἡ προσοχὴ μας ἐστιά-

ζεται σέ αὐτὰ συνήθως ὅταν ἡ καθημερινότητα διακόπτεται: στή γιορτή καί τήν τελετουργία, στήν κατάθεση στεφάνου σέ κάποια ἱστορική ἐπέτειο, στήν ἐκφώνηση κάποιου λόγου σέ ἐκδήλωση μνήμης. Ἡ θέση τους εἶναι σέ χώρους ἰδιαίτερης σημασίας, ὅπως οἱ πλατεῖες ἢ τὰ νεκροταφεῖα. Στίς αἰθουσες τῶν μουσείων τὰ ἀγάλματα πάλι εἶναι ἀπομακρυσμένα ἀπό τήν καθημερινότητα. Ὅταν τὰ ἀγάλματα συναντοῦν τήν καθημερινότητα αὐτό συνήθως γίνεται μέ βίαιο καί ἀνατρεπτικό τρόπο, στήν καλύτερη περίπτωση ὡς ἀντικείμενα πειράγματος (εἰκ. 9), στή χειρότερη ὡς ἀντικείμενα ἐπιθέσεων καί βανδαλισμοῦ¹²⁵.

Μιά σύγχρονη καλλιτεχνική τάση πού συνδέεται κυρίως μέ τὸ ἔργο τοῦ Ἀμερικανοῦ γλύπτη J. Seward Johnson θέλει τὰ γλυπτά ἐνταγμένα μέ φυσικό τρόπο στοὺς χώρους τῆς καθημερινῆς κίνησης καί ζωῆς, τὰ κατεβάζει ἀπὸ τὸ βᾶθρο στὸ πεζοδρόμιο δημιουργώντας τήν ψευδαίσθηση ὅτι ἀποτελοῦν κομμάτι τῆς ζωῆς. Ἡ ἐπιτυχία αὐτῶν τῶν γλυπτῶν ὀφείλεται σέ μεγάλο βαθμὸ στὸ σάστισμα πού προκαλοῦν, στήν αἰρετική ὑπονόμευση μιᾶς κρατούσας ἀντίληψης. Ἡ πρόσληψη τοῦ ἀγάλματος ὡς ὕλης χωρὶς ζωὴ ἐξηγεῖ καί τὸ ἐνδιαφέρον πού προκαλοῦν οἱ πλανόδιοι καλλιτέχνες πού παριστάνουν τὰ ἀγάλματα σέ χώρους κοσμοσυρροῆς: ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ παρουσία τους εἶναι ἀλλόκοτη – ἔμπνοα ἀγάλματα – προσελκύει τήν προσοχή, θέλγοντας μερικούς, ἐνοχλώντας ἢ τρομάζοντας ἄλλους.

Στὴ σημερινὴ νεοελληνικὴ καί δυτικὴ καθημερινότητα τὰ ἀγάλματα ἔχουν καταστήσει ἀσήμαντα. Τὰ ἀγάλματα τὰ συνδέουμε μέ τήν ἱστορικὴ μνήμη· ἀλλὰ ἡ ἱστορικὴ μνήμη ἔχει πέσει θύμα μιᾶς ἐλλειμματικῆς μέσης ἐκπαίδευσης. Τὰ ἀγάλματα τὰ συνδέουμε μέ τὴν ἐξουσία καί τὴν αὐθεντία· ἀλλὰ ἡ ἐξουσία καί ἡ αὐθεντία εἶναι στόχοι ἀμφισβήτησης. Ἄν καί ἡ κοινωνία μας εἶναι κάθε ἄλλο παρά εἰκονοκλαστικὴ, προσλαμβάνουμε τὸ γίγνεσθαι μέσα ἀπὸ εἰκόνες δισδιάστατες, μέσα ἀπὸ ὀθόνες ἐπίπεδες καί χωρὶς βάθους· τὴν ὀθόνη τοῦ ὑπολογιστῆ, τῆς τηλεόρασης, τοῦ smartphone. Ἐχοντας ὠθήσει τὰ ἀγάλματα στὸ περιθώριο, ἔχουμε χάσει στοιχεῖα πολιτιστικῆς συνέχειας. Ἴσως τὴν ἐπόμενη φορὰ πού θὰ δώσετε ἓνα ραντεβού, νὰ τὸ δώσετε κοντὰ σέ ἓνα ἄγαλμα.

125. Γιὰ τὴν καταστροφὴ ἀγαλμάτων στήν Ἑλλάδα κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια βλ. ΤΣΙΒΙΚΗΣ 2013.

Εικ. 9: Στοκχόλμη. Τò άγαλμα τού Σουηδού πολιτικού τού 19ου αιώνα Lars Johan Hierta, θύμα άστειότητας, τόν Άπρίλιο τού 2008. Πηγή: Φωτογραφία τού συγγραφέα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- I.Aph2007*: J. REYNOLDS, C. ROUECHÉ και G. BODARD, *Inscriptions of Aphrodisias 2007*: <http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007>.
- I.Beroia*: Α. ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ και Μ. Β. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας (μεταξύ τοῦ Βερμίου Ὄρους καὶ τοῦ Ἀξιοῦ Ποταμοῦ). Τεῦχος Α΄. Ἐπιγραφές Βεροίας*, Ἀθήνα 1998.
- I.Ephesos*: H. WANKEL κ.ἄ., *Die Inschriften von Ephesos (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 11-17)*, Βόννη 1979-1981.
- I.Erythrai*: H. ENGELMANN και R. MERKELBACH, *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai, I-II (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 1-2)*, Βόννη 1972-1973.
- IG: Inscriptiones Graecae*, Βερολίνο 1873-.
- IGR*: R. CAGNAT, *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, Παρίσι 1911-1927.
- I.Kyme*: H. ENGELMANN, *Die Inschriften von Kyme (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 5)*, Βόννη 1976.
- I.Magnesia*: O. KERN, *Die Inschriften von Magnesia am Mäander*, Βερολίνο 1900.
- I.Mylasa*: W. BLUMEL, *Die Inschriften von Mylasa (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 34-35)*, Βόννη 1987-1988.
- I.Napoli*: E. MIRANDA, *Iscrizioni greche d'Italia: Napoli*, Ρώμη 1990.
- IOSPE*: V. LATYSHEV, *Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Pontis Euxini Graecae et Latinae*, Πετρούπολη 1885-1916.
- I.Pergamon*: M. FRAENKEL, *Die Inschriften von Pergamon*, Βερολίνο 1890-1895.
- MAMA: Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, Λονδίνο 1928-.
- SEG: Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden 1923-.
- TAM: Tituli Asiae Minoris*, Βιέννη 1901-.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ, Α., *Αείδετο πᾶν τέμενος. Οἱ χορικές παραστάσεις καὶ τὸ κοινὸ τους στὴν ἀρχαϊκὴ καὶ πρώιμη κλασικὴ περίοδο*, Ἡράκλειο 2009.
- ΑΒΑΓΙΑΝΟΥ, Α., *Sacred Marriage in the Rituals of Greek Religion*, Βέρνη 1991.
- ΑΖΟΥΛΑΙ, V., *Les Tyrannicides d'Athènes: vie et mort de deux statues*, Παρίσι 2014.
- BARTMAN, E., *Sculptural Collecting and Display in the Private Realm*, στὸ E. GAZDA (ἐπιμ.), *Roman Art in the Private Sphere: New Perspectives on the Architecture and Decor of the Domus, Villa, and Insula*, Ann Arbor 1991, σ. 71-88.
- BERNARD, P., *Vicissitudes au gré de l'histoire d'une statue en bronze d'Héraclès entre Séleucie du Tigre et la Mésène*, *Journal des Savants* 1990, σ. 3-68.

- BETTINETTI, S., *La statua di culto nella pratica rituale greca*, Bari 2001.
- BETZ, H. D., God Concept and Cultic Image: The Argument in Dio Chrysostom's Oratio 12 (Olympikos), *Illinois Classical Studies* 29, 2004, σ. 131-142.
- BIRK, S., T. M. KRISTENSEN και B. POULSEN (έπιμ.), *Using Images in Late Antiquity*, Όξφόρδη 2014.
- BLACKMAN, A.M., The Rite of Opening the Mouth in Ancient Egypt and Babylonia, *Journal of Egyptian Archaeology* 10, 1924, σ. 47-59.
- BLANCK, H., *Wiederverwendung alter Statuen als Ehrendenkmäler bei Griechen und Römer*, Πώμη 1969.
- BORG, B., Bilder zum Hören – Bilder zum Sehen: Lukians Ekphrasis und die Rekonstruktion antiker Kunstwerke, *Millenium* 1, 2004, σ. 25-57.
- BRODER, P.-A., La manipulation des images dans les processions en Grèce ancienne, *Image et religion dans l'antiquité gréco-romaine. Actes du colloque de Rome, 11-13 decembre 2003, Νάπολι* 2008, σ. 121-135.
- BROWN, A. R., Last Men Standing: Chlamydatus Portraits and Public Life in Late Antique Corinth, *Hesperia* 81, 2012, σ. 141-176.
- BURZACHECHI, M., Oggetti parlanti nelle epigrafi greche, *Epigraphica* 24, 1962, σ. 3-54.
- CAIN, H.-U., Hellenistische Kultbilder. Religiöse Präsenz und museale Präsentation der Götter im Heiligtum und beim Fest, στὸ M. WÖRRLE και P. ZANKER (έπιμ.), *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus*, Μόναχο 1995, σ. 115-130.
- CAIRNS, D., A Short History of Shudders, στὸ A. CHANIOTIS και P. DUCREY (έπιμ.), *Unveiling Emotions II. Emotions in Ancient Greece and Rome: Texts, Images, Material Culture*, Στουτγάρδη 2013, σ. 85-106.
- CASEAU, B., Religious Intolerance and Pagan Statuary, στὸ L. LAVAN και M. MULRYAN (έπιμ.), *The Archaeology of Late Antique 'Paganism'*, Leiden 2011, σ. 479-502.
- CASEY, E., Binding Speeches: Giving Voice to Deadly Thoughts in Greek Epitaphs, στὸ I. SLUITER και R. M. ROSEN (έπιμ.), *Free Speech in Classical Antiquity*, Leiden 2004, σ. 63-90.
- CHANIOTIS, A., Isotheoi timai: la divinité mortelle d'Antiochos III à Téos, *Kernos* 20, 2007, σ. 153-171.
- CHANIOTIS, A., Acclamations as a Form of Religious Communication, στὸ H. CANKIK και J. RUPKE (έπιμ.), *Die Religion des Imperium Romanum. Koine und Konfrontationen*, Tübingen 2009, σ. 199-218.
- ΧΑΝΙΩΤΗΣ, Α., *Θεατρικότητα και δημόσιος βίος στὸν ἑλληριστικὸ κόσμο*, Ἡράκλειο 2009.
- CHANIOTIS, A., Moving Stones: The Study of Emotions in Greek Inscriptions, στὸ ΙΔΙΟΥ (έπιμ.), *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*, Στουτγάρδη 2012α, σ. 91-129.

- CHANIOTIS, A., Constructing the Fear of Gods: Epigraphic Evidence from Sanctuaries of Greece and Asia Minor, στὸ ΙΔΙΟΥ (ἐπιμ.), *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*, Στουτγάρδη 2012β, σ. 205-234.
- CHANIOTIS, A., Mnemopoetik: die epigraphische Konstruktion von Erinnerung in den griechischen Poleis, στὸ O. DAHLI, T. HÖLSCHER, S. MUTH καὶ R. SCHNEIDER (ἐπιμ.), *Medien der Geschichte. Antikes Griechenland und Rom*, Βερολίνο 2013, σ. 132-169.
- CHANIOTIS, A., Three Men of Letters in Aphrodisias, στὸ R. R. R. SMITH (ἐπιμ.), *Aphrodisias Papers V*, ὑπὸ ἔκδοσιν 2015.
- CHARNEUX, P., Sur un décret des forgerons d'Argos, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 116, 1992, σ. 335-343.
- CHATZIS, A., *Der Philosoph und Grammatiker Ptolemaios Chennos*, Paderborn 1914.
- CORSO, A., Ancient Greek Sculptors as Magicians, *Quaderni Ticinesi. Numismatica e Antichità Classiche* 28, 1999, σ. 97-111.
- DODDS, E. R., *The Greeks and the Irrational*, Berkeley/Los Angeles 1951.
- DONOHUE, A. A., *Xoana and the Origins of Greek Sculpture*, Atlanta 1988.
- FARAONE, C., *Talismans and Trojan Horses: Guardian Statues in Ancient Greek Myth and Ritual*, Ὁξφόρδη 1992.
- FOUCAULT, M., *Ceci n'est pas une pipe. Deux lettres et quatre dessins de René Magritte*, Montpellier 1973.
- FRANCIS, J. A., Living Icons: Tracing a Motif in Verbal and Visual Representation from the Second to the Fourth Centuries C.E., *American Journal of Philology* 124, 2003, σ. 575-600.
- FREEDBERG, D., *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*, Σικάγο 1989.
- FURLEY, W. D. καὶ BREMER, J. M., *Greek Hymns. Volume I. The Texts in Translation. Volume II. Greek Texts and Commentary*, Tübingen 2001.
- GAUTHIER, P., Notes sur trois décrets honorant des citoyens bienfaiteurs, *Revue de Philologie* 36, 1982, σ. 215-221.
- GEHN, U., *Ehrenstatuen in der Spätantike: Chlamydati und Togati*, Wiesbaden 2012.
- GILL, D., Trapezomata. A Neglected Aspect of Greek Sacrifice, *Harvard Theological Review* 67, 1974, σ. 117-137.
- GLADIGOW, B., Präsenz der Bilder – Präsenz der Götter. Kultbilder und Bilder der Götter in der griechischen Religion, *Visible Religion* 4/5, 1985/86, σ. 114-133.
- GRAF, F., An Oracle Against Pestilence from a Western Anatolian Town, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 92, 1992, σ. 267-279.
- GUGGISBERG, M., Lebendige Götter. Zum Verhältnis von Gottheit und Gottesbild im antiken Griechenland, στὸ M. M. LUISELLI, J. MOHN καὶ S. GRIPENTROG

- (ἑπιμ.), *Kult und Bild. Die bildliche Dimension des Kultes im alten Orient, in der Antike und in der Neuzeit*, Würzburg 2013, σ. 67-89.
- HANNESSTAD, N., Das Ende der antiken Idealstatue: Heidnische Skulptur in christlichen Häusern?, *Antike Welt* 33, 2002, σ. 635-649.
- HARDIE, P. R., Ut pictura poesis? Horace and the Visual Arts, στὸ N. RUDD (ἑπιμ.), *Horace 2000. A Celebration. Essays for the Bimillennium*, Λονδίνο 1993, σ. 120-139.
- HERSET, G. L., *Falling in Love with Statues: Artificial Humans from Pygmalion to the Present*, Σικάγο 2009.
- HÖLSCHER, F., Gods and Statues. An Approach to Archaistic Images in the Fifth Century BCE, στὸ J. MYLONOPOULOS (ἑπιμ.), *Divine Images and Human Imaginations in Ancient Greece and Rome*, Leiden 2010, σ. 105-120.
- JAMESON, M. H., Theoxenia, στὸ R. HÄGG (ἑπιμ.), *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence. Proceedings of the Second International Seminar on Ancient Greek Cult, Organized by the Swedish Institute at Athens, 22-24 November 1991*, Στοιχόλυμη 1994, σ. 35-57.
- JONES, C. P., *The Roman World of Dio Chrysostomus*, Ὁξφόρδη 1978.
- JONES, S. C., Statues that Kill and the Gods who Love Them, στὸ K. J. HARTSWICK καὶ M. C. SURGEON (ἑπιμ.), *Στέφανος. Studies in Honor of Brunilde Sismondo Ridgway*, Φιλαδέλφεια 1998, σ. 139-143.
- KAHIL, L., Bains de statues et de divinités, στὸ R. GINOUVÉS κ.ἄ. (ἑπιμ.), *L'eau, la santé et la maladie dans le monde grec. Actes du colloque organisé à Paris du 25 au 27 novembre 1992*, Παρίσι 1994, σ. 217-223.
- KASSEL, R., Dialoge mit Statuen, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 51, 1983, σ. 1-12.
- KEESLING, C. M., Vor klassischem Hintergrund. Zum Phänomen der Wiederverwendung älterer Statuen auf der Athener Akropolis als Ehrenstatuen für Römer, στὸ R. KRUMEICH καὶ C. WITSCHERL (ἑπιμ.), *Die Akropolis von Athen im Hellenismus und in der römischen Kaiserzeit*, Wiesbaden 2010, σ. 329-398.
- KNOEFLER, D., Cupido ille propter quem Thespieae visuntur. Une mésaventure insoupçonnée de l'Eros de Praxitèle et l'institution du concours des Erôtideia, στὸ D. KNOEFLER κ.ἄ. (ἑπιμ.), *Nomen Latinum. Mélanges de langue, de littérature et de civilisation latines offerts au professeur André Schneider à l'occasion de son départ à la retraite*, Neuchâtel 1997, σ. 17-39.
- KRISTENSEN, T. M., *Making and Breaking the Gods: Christian Responses to Pagan Sculpture in Late Antiquity*, Aarhus 2013.
- LAVAN, L., Political Talismans? Residual 'Pagan' Statues in Late Antique Public Space, στὸ L. LAVAN καὶ M. MULRIAN (ἑπιμ.), *The Archaeology of Late Antique 'Paganism'*, Leiden 2011, σ. 439-477.

- L'ORANGE, H. P., *Studies in the Iconography of Cosmic Kingship in the Ancient World*, Καίμπριτζ Μασσαχουσέτη 1953.
- MA, J., The Many Lives of Eugnotos of Akraiphia, στο B. VIRGILIO (έπιμ.), *Studi ellenistici* 16, Pisa 2005, σ. 141-191.
- MA, J., Hellenistic Honorific Statues and their Inscriptions, στο Z. NEWBY και R. LEADER-NEWBY (έπιμ.), *Art and Inscriptions in the Ancient World*, Καίμπριτζ 2007, σ. 203-220.
- MA, J., *Statues and Cities. Honorific Portraits and Civic Identity in the Hellenistic World*, Όξφόρδη 2013.
- MÄGELE, S., Ein besonderer Ort für Votive: Anmerkungen zu einem ungewöhnlichen Befund an drei Statuen aus einem Nymphäum in Sagalassos, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (Istanbuler Abteilung)* 55, 2005, σ. 289-307.
- MAIURI, A., *Nuova silloge epigrafica di Rodi e Cos*, Φλωρεντία 1925.
- MCDOWEL, D. M., *The Law in Classical Athens*, Λονδίνο 1978.
- MERKELBACH, R. και STAUBER J., *Steinepigramme aus dem griechischen Osten. Band I: Die Westküste Kleinasiens von Knidos bis Ilion*, Στοουτγάρδη/Λειψία 1998.
- MERKELBACH, R. και STAUBER J., *Steinepigramme aus dem griechischen Osten. Band II: Die Nordküste Kleinasiens (Marmarameer und Pontos)*, Μόναχο/Λειψία 2001.
- MÉTRAUX, G. P. R., *Sculptors and Physicians in Fifth-Century Greece*, Μοντρεάλ 1995.
- MONTEL, S., Espaces, environnement architectural et rituels autour des statues dans les sanctuaires grecs, *Revue de l'histoire des religions* 231, 2014, σ. 729-744.
- MULLER-DUFEU, M., *La sculpture grecque. Sources littéraires et épigraphiques*, Παρίσι 2002.
- MILONOPOULOS, J., Divine Images Versus Cult Images; An Endless Story About Theories, Methods, and Terminologies, στο ΙΔΙΟΥ (έπιμ.), *Divine Images and Human Imaginations in Ancient Greece and Rome*, Leiden 2010, σ. 1-19.
- MILONOPOULOS, I., Divine Images 'Behind Bars'? The Semantics of Barriers in Greek Temples, στο M. HATSOM και J. WALLENSTEN (έπιμ.), *Current Approaches to Religion in Ancient Greece*, Στοκχόλμη 2011, σ. 269-291.
- MILONOPOULOS, J., Buildings, Images, and Rituals in the Greek World, στο C. MARCONI (έπιμ.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Art and Architecture*, Όξφόρδη 2014, σ. 326-351.
- NEUDECKER, B., The Roman Villa as a Locus of Art Collections, στο A. FRAZER (έπιμ.), *The Roman Villa: Villa Urbana*, Φιλαδέλφεια 1998, σ. 77-92.
- NEUMANN, G., *Gesten und Gebärden in der griechischen Kunst*, Βερολίνο 1965.
- OENBRINK, W., *Das Bild im Bilde. Zur Darstellung von Götterstatuen und Kultbildern auf griechischen Vasen*, Φραγκφούρτη 1997.

- PANDERMALIS, D., Zum Programm der Statuenausstattung in der Villa dei Papiri, *Mitteilungen der Deutschen Archäologischen Instituts (Athener Abteilung)*, 86, 1971, σ. 173-209.
- PARKER, R., *Miasma. Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Όξφόρδη 1983.
- PEKART, T., *Das römische Kaiserbildnis im Staat, Kult und Gesellschaft*, Βερολίνο 1985.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ., *Ό Μαρρθών*, Αθήνα 1995.
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ., *Όι έπιγραφεές του Όρωποϋ*, Αθήνα 1997.
- PETROVIC, I., The Life Story of a Cult Statue as an Allegory. Kallimachos' Hermes Perpheraios, στὸ J. MILONOPOULOS (έπιμ.), *Divine Images and Human Imaginations in Ancient Greece and Rome*, Leiden 2010, σ. 205-224.
- PETSAS, P. M., HATZOPOULOS M. B., GOUNAROPOULOU L., PASCHIDIS P., *Inscriptions du sanctuaire de la Mère des Dieux autochtone de Leukopetra (Macédoine)*, Αθήνα 2000.
- PETZL, G., *Die Beichtinschriften Westkleinasiens (Epigraphica Anatolica, 22)*, Βόννη 1994.
- PIRENNE-DELFORGE, V., Des marmites pour un méchant petit hermès! ou comment consacrer une statue, στὸ S. ESTIENNE et al. (έπιμ.), *Image et religion dans l'Antiquité gréco-romaine*, Νάπολι 2008, σ. 103-110.
- PLATT, V., 'Honour Takes Wing': Unstable Images and Anxious Orators in the Greek Tradition, στὸ Z. NEWBY και R. LEADER-NEWBY (έπιμ.), *Art and Inscriptions in the Ancient World*, Κάιμπριτζ 2007, σ. 247-271.
- PRICE, S. R. F., *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Κάιμπριτζ 1984.
- REYNOLDS, J., *Aphrodisias and Rome*, Λονδίνο 1982.
- ROBERT, L., Inscriptions d'Aphrodisias, *L'Antiquité Classique* 35, 1966, σ. 377-423.
- RYAN, T. και KIRAKOWSKI J., *Ballinspittle: Moving Statues and Faith*, Cork και Δουβλίνο 1985.
- SAVALLI-LESTRADE, I., Usages civiques et usages dynastiques de la damnatio memoriae dans le monde hellénistique (323-30 av. J.-C.), στὸ S. BENOIST, A. DAGUET-GAGEY, C. HOËT-VAN CAUWENBERGHE και S. LEFEBVRE (έπιμ.), *Mémoires partagées, mémoires disputés. Écriture et réécriture de l'histoire*, Metz 2009, σ. 127-158.
- SCHEER, T., *Die Gottheit und ihr Bild. Untersuchungen zur Funktion griechischer Kultbilder in Religion und Politik*, Μόναχο 2000.
- SHEAR, J. L., Reusing Statues, Rewriting Inscriptions, and Bestowing Honours in Roman Athens, στὸ Z. NEWBY και R. LEADER-NEWBY (έπιμ.), *Art and Inscriptions in the Ancient World*, Κάιμπριτζ 2007, σ. 221-246.

- SMITH, R. R. R., *Art Theory and Criticism in Antiquity*, στο Μ. KEMP (έπιμ.), *Oxford History of Western Art*, Όξφόρδη 1999α, σ. 58-61.
- SMITH, R. R. R., *Late Antique Portraits in a Public Context: Honorific Statuary at Aphrodisias in Caria, AD 300-600*, *Journal of Roman Studies* 99, 1999β, σ. 155-189.
- SMITH, R. R. R., *The Statue Monument of Oecumenius: A New Portrait of a Late Antique Governor from Aphrodisias*, *Journal of Roman Studies* 92, 2002, σ. 134-156.
- SMITH, R. R. R. κ.ζ., *Aphrodisias II. Roman Portrait Statuary from Aphrodisias*, Mainz 2006.
- SMITH, R. R. R., *Περιβάλλον χώρος και ιστορική έρμηνεία: ό βίος τών άγαλμάτων στα λουτρά του Άδριανού στην Άφροδισιάδα, 100-600 μ.Χ.*, στο Γ. ΚΟΚΚΟΡΟΥ-ΑΛΕΥΡΑ και Κ. ΚΟΠΑΝΙΑ (έπιμ.), *Μέθοδοι προσέγγισης και έρευνας τής αρχαίας έλληνικης και ρωμαϊκής γλυπτικής*, Άθήνα 2007, σ. 109-132.
- SMITH, R. R. R., *Defacing the Gods at Aphrodisias*, στο Β. DIGNAS και Ρ. R. R. SMITH (έπιμ.), *Historical and Religious Memory in the Ancient World*, Όξφόρδη 2012, σ. 283-326.
- STEINER, D. T., *Images in the Mind. Statues in Archaic Greek Literature and Thought*, Princeton 2001.
- STEWART, P., *The Destruction of Statues in Late Antiquity*, στο Ρ. MILES (έπιμ.), *Constructing Identities in Late Antiquity*, Λονδίνο 1999, σ. 159-189.
- STRAMAGLIA, A., *Il leone, il tesoro e l'indovinello*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 91, 1992, σ. 53-59.
- TAEUBER, H., *Ein Inschriftenfragment der Polydamas-Basis von Olympia, Nikephoros* 10, 1997, σ. 235-243.
- THEODORIDÉS, A., *Pélerinage au Colosse de Memnon*, *Chronique d'Égypte* 64, 1989, σ. 267-282.
- TOBIN, J., *Herodes Attikos and the City of Athens. Patronage and Conflict under the Antonines*, Άμστερνταμ 1997.
- ΤΣΙΒΙΚΗΣ, Ν., *Άγάλματα, καλώδια και καπάκια ύπνόμων*, *Λεΰγα* 10, 2013, σ. 15-20.
- VAN STRATEN, F. T., *Did the Greeks Kneel Before their Gods?*, *Bulletin Antieke Beschaving* 49, 1974, σ. 159-189.
- VARNER, E. R., *Mutilation and Transformation: Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Leiden 2004.
- VERSNEL, H. S., *Coping with the Gods: Wayward Readings in Greek Theology*, Leiden 2011.
- ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Ε., *Τό ποτήρι του Νέστορα. Μύθος και πραγματικότητα*, στο Π. ΒΑΛΑΒΑΝΗ και Ε. ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ (έπιμ.), *Έγραψεν και έποίησεν. Μελέτες*

κεραμικής και εικονογραφίας προς τιμήν τοῦ καθηγητῆ Μιχάλη Τιβέριου, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 85-93.

- WARDEN, P. G. καὶ ROMANO, D., The Course of Glory: Greek Art in a Roman Context at the Villa of the Papyri at Herculaneum, *Art History* 17, 1994, σ. 228-254.
- WILHELM, A., Zu einem Beschlusse von Thiasiten aus Kallatis, betreffend Beiträge zum Baue eines Tempels des Dionysos, *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philos.-hist. Klasse* 65, 1928, σ. 129-145.
- WÖRRLE, M., Vom tugensamen Jüngling zum 'gestreßten' Euergeten. Überlegungen zum Bürgerbild hellenistischer Ehrendekrete, στὸ Μ. WÖRRLE καὶ P. ZANKER (ἐπιμ.), *Stadt- und Bürgerbild im Hellenismus*, Μόναχο 1995, σ. 241-250.
- ZANKER, P., *Augustus und die Macht der Bilder*, Μόναχο 1987.
- ZANKER, P., Brüche im Bürgerbild? Zur bürgerlichen Selbstdarstellung in den hellenistischen Städten, στὸ Μ. WÖRRLE καὶ P. ZANKER (ἐπιμ.), *Stadt- und Bürgerbild im Hellenismus*, Μόναχο 1995α, σ. 251-273.
- ZANKER, P., *Die Maske des Sokrates. Das Bild des Intellektuellen in der antiken Kunst*, Μόναχο 1995α.
- ZANKER, P., Der Boxer, στὸ L. GIULIANI (ἐπιμ.), *Meisterwerke der antiken Kunst*, Μόναχο 2003, σ. 28-49.
-

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2014

ΕΚΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2014

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Όσοι έχετε ακούσει τις εκθέσεις κατά την πανηγυρική Δημόσια Συνεδρία του Δεκεμβρίου των τελευταίων ετών θα έχετε διαπιστώσει την προοδευτική άπαισιοδοξία που χαρακτηρίζει όρισμένα σημεία τους. Και φέτος δέν υπάρχει αλλαγή στις απόψεις ή τή διάθεση. Τά όσα προσωπικά και κοινωνικά μάς απασχολούν κάθε χρόνο συσσωρεύονται έδω και πέντε χρόνια και σχηματίζουν εικόνα και αίσθηση δυσάρεστη που δέν προσιωνίζεται και για τήν Ακαδημία και για τό σύνολο του δημιουργικού μέρους του έλληνικού λαού ότι ή προς τή φθορά πορεία του "Έθνους θα άνακοπεϊ και ότι ή επαγγελλομένη από τό 2011 ανάκαμψη που θα γινόταν «τουτ' τήν άνοιξη | τοῦτο τό καλοκαίρι» θα πραγματοποιηθεϊ και ό έλληνικός λαός θα άνακτήσει τή δημιουργικότητα που του στέρησαν παράλογες και έτεροβαρείς ένώσεις οι όποιες μάς οδήγησαν στην άπώλεια μέρους του ύψιστου άγαθού που ή οκτάχρονη θυσία του 1821 μάς είχε χαρίσει.

Και έρχομαι στο τυπικό μέρος του λόγου μου.

Κατά τό 2014 έξελέγησαν ως τακτικά μέλη, στην Τάξη των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών, ό όμότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου τής Βοστώνης κ. Θεόδωρος Άντωνίου στον κλάδο τής «Μουσικής Σύθεσης»: στην Τάξη των Ήθικών και Πολιτικών Έπιστημών, ό κ. Νικηφόρος Διαμαντούρος, όμότιμος καθηγητής Πολιτικής Έπιστήμης του

Πανεπιστημίου Αθηνών, π. Συνήγορος του Πολίτη και Ευρωπαῖος Διαμεσολαβητής, στον κλάδο τῆς «Πολιτικῆς Ἐπιστήμης».

Ὡς ξένος ἐταῖρος ἐξελέγη, στήν Τάξη τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὁ καθηγητής τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge κ. Richard Lawrence Hunter.

Ἀντεπιστέλλοντα μέλη ἐξελέγησαν, στήν Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ κ. Ἀναστάσιος Μπούνης, καθηγητής τοῦ Τμήματος Μαθηματικῶν τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, στον κλάδο «Πολύπλοκα Συστήματα» ὁ κ. Ἀνδρέας Τζάκης, καθηγητής Χειρουργικῆς καί διευθυντής τοῦ Κέντρου Μεταμοσχεύσεων Ὄργάνων στό Cleveland Clinic Florida, στον κλάδο τῶν «Ἰατρικῶν Ἐπιστημῶν» ὁ κ. L. Louis Hegedus, μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας Μηχανικῶν τῶν ΗΠΑ, στον κλάδο «Ἐτερογενῆς Κατάλυση καί Ἐνεργειακή Τεχνολογία» ὁ κ. Paul A. Alivisatos, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλιφόρνια (Berkeley) καί διευθυντής τοῦ Ἐθνικοῦ Ἐργαστηρίου Lawrence Berkeley τῶν ΗΠΑ, στον κλάδο τῶν «Φυσικοχημικῶν Ἐπιστημῶν (Νανοῦλικά καί Νανοτεχνολογία)» ὁ κ. Χριστόδουλος Φλούδας, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Princeton τῶν ΗΠΑ, στον κλάδο τῆς «Χημικῆς Μηχανικῆς».

Στήν Τάξη τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἐξελέγη ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Freiburg τῆς Γερμανίας κ. Bernhard Zimmermann στον κλάδο τῆς «Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας» καί ὁ καθηγητής Ἀραβικῶν καί Ἰσλαμικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Yale κ. Δημήτρης Γούτσας.

Στήν Τάξη τῶν Ἡθικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ἐξελέγη ἡ κυρία Jacqueline Dutheil de la Rochère, καθηγήτρια τοῦ Διεθνoῦς καί Ευρωπαϊκοῦ Δικαίου στό Πανεπιστήμιο Paris II, στον κλάδο τῶν «Νομικῶν Ἐπιστημῶν».

Γιά τή συμπλήρωση κενῶν ἐδρῶν καί τὸν πλουτισμὸ τῆς Ἀκαδημίας μὲ ἐπιστήμονες κύρους προκηρύχθηκαν, στήν Τάξη τῶν Γραμμάτων καί τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἔδρα τακτικοῦ μέλους στον κλάδο τῆς «Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας» στήν Τάξη τῶν Ἡθικῶν καί Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, δύο ἔδρες τακτικῶν μελῶν στον κλάδο τῶν «Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν»: ἡ πρώτη γιὰ τὴ «Δημοσιονομικὴ Θεωρία καί Πολιτικὴ» καί ἡ δεύτερη γιὰ τὴν «Ἀνάπτυξη καί Ἀπασχόληση».

Αλλά, όσο ευχάριστη είναι η ενίσχυση τῆς Ἀκαδημίας με νέα μέλη που ἐξασφαλίζουν τὴ συνέχεια καὶ πρόοδο τοῦ ἔργου της, τόσο λυπηρὴ εἶναι ἡ ἀπώλεια διαπρεπῶν καὶ ἀγαπητῶν συναδέλφων που λάμπρυναν τὸ ἴδρυμα με τὴν ἐπιστημοσύνη καὶ τὴν τέχνη τους.

Ἀπὸ τὰ τακτικὰ μέλη ἀπέθανε στὶς 16 Αὐγούστου ὁ Μιχαὴλ Σακελλαρίου, ἱστορικός τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, ὁ ὁποῖος με τὴ διδακτικὴ δράση του καὶ τὰ περισπούδαστα ἔργα του λάμπρυνε τὴν ἑλληνικὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴν Ἀκαδημία.

Τὴν πρώτη μέρα τοῦ μηνὸς τούτου ἡ Ἀκαδημία ἔχασε ἕνα ἀκόμη διαπρεπὲς μέλος της, τὸν Δημήτριο Τριχόπουλο, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1997 κατεῖχε τὴν ἔδρα τῆς Ἰατρικῆς Ἐργαστηριακῆς Ἐρευνας. Ἡ αἴσθησή της ἀπώλειάς του εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητὴ καὶ ἐντονη σὲ ὅλους ἐμᾶς που στερηθήκαμε ἕναν ἀγαπητὸ συνάδελφο, φίλο καὶ διεθνoῦς φήμης ἐπιστήμονα.

Ἀπὸ τὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη μας ἀπέθαναν οἱ ἑξῆς:

Ἀπὸ τὴν Τάξην τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἀπέθανε ὁ Bruno Gentili (†7.1.2014), καθηγητῆς Κλασικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Urbino καὶ πρόεδρος τῆς Ἰταλικῆς Ἐταιρείας γιὰ τὴ Μελέτη τῆς Κλασικῆς Ἀρχαιότητος, καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς (†22.8.2014), καθηγητῆς τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας καὶ τῆς Γενικῆς καὶ Συγκριτικῆς Γραμματολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου. Ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς ἄρχισε τὴν ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία του ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ ὑπῆρξε διαπρεπὴς λεξικογράφος με τὸ πολὺτομο *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας*, γραμματολόγος με τὶς μελέτες του γιὰ θέματα νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ φιλολογίας, καὶ κριτικὸς φιλόλογος με τὶς ἐκδόσεις παλαιότερων λογοτεχνικῶν κειμένων.

Ἀπὸ τὴν Τάξην τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ἀπέθανε ὁ Edward Gough Whitlam (†21.10.2014), καθηγητῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τῶν Πανεπιστημίων τοῦ Σίδνεϋ, τῆς Καμπέρα καὶ τοῦ Harvard, πρόεδρος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Αὐστραλίας, πρωθυπουργὸς τῆς Αὐστραλίας ἀπὸ τὸ 1972 ἕως τὸ 1975.

Ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἴδιας Τάξης, ὁ Alain Plantey, διαπρεπὴς νομικός, εισηγητῆς στὸ Conseil d'État τῆς Γαλλίας, μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Institut de France, ἀπέθανε στὶς 3.3.2013, ἀλλὰ ἡ ἀπώλειά του μᾶς γνωστοποιήθηκε μετὰ τὴν περυσινὴ Δημόσια Συνεδρία τοῦ Δεκεμβρίου.

Κατά τὸ 2014 ἡ Ἀκαδημία ὑποδέχτηκε νέα μέλη της:

– τὸν κ. Θεόδωρο Παπαγγελῆ, ὁ ὁποῖος μίλησε μὲ θέμα «Ingenium graecum, imperium romanum: τὸ ὁμηρικὸ ἔπος, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ Ρώμη»,

– τὸν κ. Γεώργιο Κόλλια, ὁ ὁποῖος μίλησε μὲ θέμα «Οἱ νεώτερες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ζωῆς καὶ ἡ μηχανιστικὴ βάση τῶν ἀσθενειῶν»,

– τὸν ξένο ἑταῖρο κ. Antonio Carile, ὁ ὁποῖος μίλησε μὲ θέμα «Ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία καὶ ἡ αὐτὴ μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων (6ος-11ος αἰώνας)».

Ὑποδέχτηκε ἐπίσης ἡ Ἀκαδημία τοὺς ἐξῆς ἀντεπιστέλλοντες:

– τὸν κ. Χαράλαμπο Γαβρᾶ. Θέμα τῆς ὁμιλίας του ἦταν «Ὁ ρόλος τοῦ συστήματος ρενίνης-ἀγγειοτενσίνης στὴν ὑπέρταση καὶ τίς καρδιαγγειακὲς παθήσεις»,

– τὸν κ. Satya Atluri, τοῦ ὁποῖου ἡ ὁμιλία εἶχε θέμα «Ὁ ρόλος τῶν Ὑπολογιστικῶν Μαθηματικῶν στὴ δημιουργία ὑλικῶν καὶ τὸν σχεδιασμὸ ἀσφαλῶν κατασκευῶν» («The role of Computational Mathematics in developing designer materials and safer structures»),

– τὸν κ. Κωνσταντῖνο-Σίμο Σιμόπουλο, ποὺ πραγματεύτηκε τὸ θέμα «Χειρουργικὴ ἔρευνα, διαδρομὴ καὶ προοπτικὲς»,

– τὸν κ. Γιάννη Γιῶρτσο, ποὺ μίλησε γιὰ τὴν «Εξέλιξη τῆς τεχνολογίας»,

– τὸν κ. Νικόλαο Πέππα, ὁ ὁποῖος ἔκανε τὸν ἀπολογισμὸ «Σαράντα χρόνια Βιοϊατρικῆς Μηχανικῆς στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας»,

– τὸν κ. Ἄγγελο Χανιώτη, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε θέμα ἱστορικὸ-ἀρχαιολογικό: «Ἡ ζωὴ τῶν ἀγαλμάτων».

Κατὰ τὴ Συνεδρία τῆς 25ης Μαρτίου, τὸν πανηγυρικὸ εἶπε ἡ κυρία Χρῦσα Μαλτέζου μὲ θέμα «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς διασπορᾶς καὶ τὸ Εἰκοσιένα: Ἡ περίπτωσις τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας». Κατὰ τὴ Συνεδρία τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τὸν πανηγυρικὸ εἶπε ὁ κ. Θεόδωρος Παπαγγελῆς μὲ θέμα «Fasces Antiquitatis. Ὁ Χίτλερ, ὁ Μουσολίνι καὶ ἡ Κλασικὴ Ἀρχαιότητα».

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ποὺ σὲ λίγες μέρες τελειώνει, ἐκτὸς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκδηλώσεων τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας, ποὺ ἀπευθύνονται κυρίως σὲ εἰδικούς ἐπιστήμονες, ἔγιναν πολλὲς δημόσιες ὁμιλίες Ἀκαδημαϊκῶν ἐπὶ θεμάτων τῆς εἰδικότητός τους καὶ ἐκδηλώσεις γενικοῦ

ένδιαφέροντος. Από τις δεύτερες μνημονεύω δύο μόνον, πού προσείλκυσαν ιδιαίτερα ύψηλό αριθμό επισκεπτών:

- βιβλιαγορά τών εκδόσεων τῆς Ἀκαδημίας, οἱ πρόσοδοι τῆς ὁποίας διατέθηκαν γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς Βιβλιοθήκης Ληξουρίου Κεφαλλονιάς,
- ἔκθεση παλαιῶν σπανίων ἐντύπων καὶ βιβλίων, χειρογράφων ἐπιφανῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων κειμηλίων τῆς Ἀκαδημίας στοὺς χώρους τῆς Βιβλιοθήκης.

Κατὰ τὸ 2014 συνεχίστηκε ἡ χορήγηση 57 ὑποτροφιῶν γιὰ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ ἀπὸ τὰ Κληροδοτήματα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ χορηγήθηκαν ὁκτὼ νέες ὑποτροφίες στοὺς κλάδους τῆς Μοριακῆς Βιολογίας, τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Θεολογίας, τοῦ Ἀστικοῦ Δικονομικοῦ Δικαίου, τῶν Φυσικῶν Καταστροφῶν, τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας, τῆς Ἱστορικῆς Γλωσσολογίας – Ἱστορικῆς Λεξικογραφίας-Διαλεκτολογίας, καὶ τῶν Ἱατρικῶν Ἀπεικονίσεων καὶ Συναφῶν Τεχνολογιῶν.

Μὲ τις ὑποτροφίες αὐτὲς ὁλοκληρώνεται ἡ κατάρτιση νέων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων πού ὁ τόπος μας ἔχει ἀνάγκη γιὰ νὰ ἀναπληρώσει τὰ κενὰ πού δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ φυγὴ τῶν νέων τὴν ὁποία προκαλεῖ ἡ σημερινὴ κατάσταση τῆς κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς στασιμότητος καὶ φθορᾶς.

Κατὰ τὸ 2014 ἔργα τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης βραβεύονται ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία, καὶ ἀκόμη, σὲ πρόσωπα πού διακρίθηκαν γιὰ τὸ ἔργο τους καὶ τὸ ἦθος τοῦ βίου τους, ἀπονέμονται οἱ προσήκουσες διακρίσεις. Ὅσα θὰ ἀκούσετε σχηματίζουν μερικὴ εἰκόνα τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας, εἰκόνα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπιστήμης, μὲ τὴν ὁποία γίνεται φανερό ὅτι ὁ λαὸς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι δημιουργικὸς καὶ νὰ ἐλπίζει.

Μὲ εἰσήγηση τῆς Γάξεως τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἔγκριση τῆς Ὁλομελείας ἀπονέμονται οἱ ἀκόλουθες διακρίσεις:

1. Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν καθηγητὴ κ. Εὐτύχιο Βορίδη σὲ ἀναγνώριση τῆς ὅλης προσφορᾶς του στὴν ἱατρικὴ ἐπιστήμη. Ταγὸς τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς, μὲ τὴν ἐπιστημοσύνη του, τὸ πρωτοποριακὸ του πνεῦμα, τὸ παράδειγμά του καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ἦθος του συνέβαλε στὴ βελτίωση τῆς Δημόσιας Ὑγείας καὶ τῆς Ἱατρικῆς στὴν Ἑλλάδα, σὲ μιὰ ἐποχὴ μὲ οικονομικὲς καὶ ἄλλες δυσκολίες καὶ χωρὶς τὴ θαυμαστὴ τεχνολογία πού ἐνίστε ὑποκαθιστᾶ σήμερα τοὺς Ἀσκληπιάδες.

2. Τὸ βραβεῖο Αἰκατερίνης Κέπετζη, εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της ἱατροῦ Νικολάου Κέπετζη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὴν

πρώτη ἀριστεύσασα πτυχιούχο τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2012-2013, κυρία Εὐσταθία-Δανάη Μπικούλη.

3. Τὸ βραβεῖο Κωνσταντίνου Κτενᾶ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ ἀπὸ τὰ ἔσοδα τοῦ κληροδοτήματος Εὐθυμίας Μερτσάρη, γιὰ ἐργασία ὀρυκτολογικοῦ περιεχομένου, ἀπονέμεται στὸν κ. Πέτρο-Δημήτριο Κουτσοβίτη γιὰ τὴν ἐργασία του *Ροδιγκίτες τῆς Ἀνατολικῆς Ὄθρουσ σχετιζόμενοι μὲ ζώνη ὑποβύθισης: ἀντιδράσεις ὀρυκτῶν καὶ φυσικοχημικὲς συνθήκες σχηματισμοῦ τους* (Subduction-related rodingites from East Othris, Greece: mineral reactions and physicochemical conditions of formation).

4. Τὸ βραβεῖο Νικολάου Κ. Ἀρτεμιάδη, ἀθλοθετούμενο ἀπὸ τὴ σύζυγό του κυρία Ζαφειρία Ν. Ἀρτεμιάδη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία ἐπὶ θεμάτων Μαθηματικῆς Ἀνάλυσης, ἀπονέμεται στὸν κ. Νικόλαο Στυλιανόπουλο γιὰ τὴν ἐργασία του *Ἡ ἰσχυρὴ ἀσυμπτωτικὴ συμπεριφορὰ τῶν πολυωνύμων Bergman σὲ χωρία μὲ γωνίες καὶ ἐφαρμογές* (Strong asymptotics for Bergman polynomials over domains with corners and applications).

5. Τὸ βραβεῖο Ἐπαμεινώνδα Παπαστράτου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία σὲ τομεῖς τῆς Ἀλγεβρας, ἀπονέμεται στὸν κ. Ἀριστείδη Κοντογεώργη γιὰ τὴν ἐργασία του *Περὶ τῆς κατασκευῆς ἀναλλοίωτων κλάσεων σωμάτων* (Constructing class invariants).

6. Τὰ δύο βραβεῖα Δημητρίου Λαμπαδαρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 1.000 εὐρώ τὸ καθένα, γιὰ τοὺς ἰκανότερους στὸ μάθημα τῆς Γεωδαισίας ἀποφοίτους Τμημάτων Πολυτεχνικῶν Σχολῶν τῆς ἡμεδαπῆς, ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2012-2013, ἀπονέμονται στὶς κυρίες Στυλιανὴ Βερυκόκου, ἀπόφοιτο τοῦ Τμήματος Ἀγρονόμων καὶ Τοπογράφων Μηχανικῶν τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου, καὶ Ἑλπίδα Κατσιβέλη, ἀπόφοιτο τοῦ Τμήματος Πολιτικῶν Μηχανικῶν Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Πατρῶν.

7. Τὸ βραβεῖο Δημητρίου Λαμπαδαρίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐρευνητικὴ ἐργασία στὸν κλάδο τῆς Γεωδαισίας, ἀπονέμεται στοὺς κ.κ. Χριστόδουλο Δανέζη καὶ Βασίλη Γκίκα γιὰ τὴν ἐργασία τους *Ἐπαναληπτικὸς ἀλγόριθμος «ἐδαφικῆς ὑποβοήθησης» μὲ χρῆση ὑψομετρικοῦ μοντέλου LIDAR γιὰ τὸν δορυφορικὸ ἐντοπισμὸ σὲ περιβάλλοντα μὲ ἐμπόδια καὶ ἀπότομες κλίσεις* (An iterative LIDAR DEM-aided algorithm for GNSS positioning in obstructed/rapidly undulating environments).

8. Τò βραβεῖο τῆς Οἰκογενείας Λουκᾶ Μούσουλου, εἰς μνήμην τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Λουκᾶ Μούσουλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ πρωτότυπη ἐρευνητικὴ ἐργασία στὸν κλάδο τῆς Χειρουργικῆς τοῦ καρκίνου μὲ θέμα «Μοριακὴ καὶ γενετικὴ συμμετοχὴ στὴν καρκινογένεση», ἀπονέμεται στὸν κ. Βασίλειο Γ. Γοργούλη γιὰ τὴν ἐργασία του *Λειτουργικὴ ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τῆς κινάσης ATM, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται σὲ βλάβες τοῦ DNA, καὶ τῆς ὀγκοκατασταλτικῆς πρωτεΐνης ARF στὸν καρκίνο τοῦ ἀνθρώπου (Functional interplay between the DNA-damage-response kinase ATM and ARF tumour suppressor protein in human cancer).*

9. Τò βραβεῖο Ἀχιλλέως καὶ Αἰκατερίνης Διονυσοπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία μὲ θέμα ἀπὸ τὴν ἐρευνα γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ καρκίνου, ἀπονέμεται στὴ μελέτη *Ἐκλογικευμένα σχεδιασμένοι ἀναστολέας ποὺ στοχεύει τὶς ἀμινοπεπτιδάσες ποὺ παράγουν ἀντιγονικὰ πεπτιδία αὐξάνει τὴν ἀντιγονοπαρουσίαση καὶ τὶς κυτοτοξικὲς ἀποκρίσεις T-λεμφοκυττάρων (Rationally designed inhibitor targeting antigen-trimming aminopeptidases enhances antigen presentation and cytotoxic T-cell responses)*, ποὺ ὑποβλήθηκε ἀπὸ τὴν κυρία Εὐθαλία Ζερβούδη καὶ τοὺς κ.κ. Δημήτριο Γεωργιάδη καὶ Εὐστράτιο Στρατίκο.

10. Τò βραβεῖο Θεόδωρου Ἀρεταίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 4.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία στὸν κλάδο τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ἀπονέμεται στὴν ἐργασία *Νανοκρυσταλλικὲς ἠλιακὲς κυψελίδες μὲ ὀργανικὸ εὐαίσθητοποιητὴ προστατευτικὸ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἠλεκτροδίου τιτανίας καὶ ὀξειδοαναγωγικὸ ἠλεκτρολύτη χωρὶς διαλύτη βασισμένο σὲ ἰοντικὰ ὑγρά (Dye solar cells combining a TiO₂ surface blocking organic sensitizer and solvent-free ionic liquid-based redox electrolyte)*, ποὺ ὑποβλήθηκε ἀπὸ τοὺς κ.κ. Πολύκαρπο Φαλάρα καὶ Θωμᾶ Στεργιόπουλο καὶ τὴν κυρία Μαρία Κωνσταντάκου.

11. Τò βραβεῖο Θεοδώρου Ἀρεταίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 4.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία στὸν κλάδο τῶν Ἰατροβιολογικῶν Ἐπιστημῶν, ἀπονέμεται στὴ μελέτη μὲ τίτλο *Πρωτεΐνες ἀπόκρισης σὲ θερμικὸ στρὲς προστατεύουν ἐνάντια στὸν νευροεκφυλισμὸ ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ θερμοπληξία (Small heat-shock proteins protect from heat-stroke-associated neurodegeneration)*, ποὺ ὑποβλήθηκε ἀπὸ τοὺς κ.κ. Νεκτάριο Ταβερναράκη καὶ Νίκο Κούρτη καὶ τὴν κυρία Βασιλικὴ Νικολετοπούλου.

12. Τὸ βραβεῖο Ἐμμανουήλ Μπενάκη, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία μὲ θέμα ἀπὸ τῆ Συστηματικῆ Ζωολογία, ἀπονέμεται στὸν κ. Λεωνίδα-Ρωμανὸ Νταβράνογλου γιὰ τὴν ἐργασία του "Ἐνα νέο εἶδος ἐντόμων τοῦ γένους *Physoderes* τῆς οἰκογενείας *Reduviidae* ἀπὸ τὰ νησιὰ Φίτζι (*A new micropterous species of Physoderes from the Fiji Islands Hemiptera: Heteroptera: Reduviidae: Physoderinae*).

13. Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Θ. Φωτεινοῦ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ ἐργασία ἐπὶ θεμάτων Πειραματικῆς ἢ Θεωρητικῆς Φυσικῆς, ἀπονέμεται στὴ μελέτη μὲ τίτλο *Πυκνότητα καταστάσεων καὶ ἔκταση κυματοσυναρτήσεως: δύο κρίσιμοι παράγοντες γιὰ τὴν ἀγωγιμότητα μὲ ἄλλατα μικρῶν πολαρονίων σὲ 1 διάσταση (Density of states and extent of wave function: two crucial factors for small polaron hopping conductivity in 1D)*, ποὺ ὑποβλήθηκε ἀπὸ τὸν κ. Κωνσταντῖνο Σιμσερίδη, τὴν κυρία Μαργαρίτα Δημακογιάννη καὶ τὸν κ. Γεώργιο Τριμπέρη.

14. Τὸ βραβεῖο Εὐτυχίας Εὐταξιοπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, στὴ μνήμη τοῦ ἀντιπλοιάρχου Κων. Ν. Εὐταξιοπούλου, γιὰ μελέτη ποὺ ἀφορᾷ στὸ ναυτικὸ ἢ τὴ θάλασσα γενικότερα, ἀπονέμεται στὸν κ. Ἀριστείδη Γ. Διαμαντῆ γιὰ τὸ βιβλίον ποὺ ὑπέβαλε μὲ τίτλο *Ναύαρχος Παῦλος Κουντουριώτης (1855-1935): μιὰ ψυχογραφικὴ προσέγγιση*.

Τὸ ἔργο δὲν εἶναι ἀπλὴ βιογραφία μιᾶς προσωπικότητας ἀλλὰ κυρίως ἐπιστημονικὴ μελέτη τοῦ ψυχολογικοῦ καὶ συναισθηματικοῦ κόσμου ἐνὸς πολεμικοῦ ἡγέτη σὲ κρίσιμες γιὰ τὴν ἱστορία μας στιγμές.

15. Τὸ βραβεῖο Χίλδεγαρντ χήρας Λεωνίδα Ζέρβα, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ πρωτότυπη ἐργασία στὴν Ὄργανικὴ Χημεία, ἀπονέμεται στοὺς κ.κ. Γεώργιο Βασιλικογιαννάκη καὶ Δημήτριον Καλαϊτζάκη γιὰ τὴν ἐργασία τους *Μία πολλαπλῶς χρήσιμη σύνθεση τῶν δικυκλικῶν λακταμῶν τύπου Meyers ἀπὸ φουράνια. Ἀλληλουχία διαδοχικῶν ἀντιδράσεων ἐκκινούμενη ἀπὸ διεγερμένο δξυγόνο ἀπλῆς κατάστασης (A versatile synthesis of Meyers' bicyclic lactams from furans: singlet-oxygen-initiated reaction cascade)*.

16. Τὸ βραβεῖο Βασιλικῆς χήρας Γερασίμου Νοταρᾶ, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, εἰς μνήμην τῶν γονέων τῆς Ἰωάννου καὶ Ἀνδρομάχης Ι. Δεμερτζῆ, γιὰ ἐργασία ἐπὶ τῶν Μαθηματικῶν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ἢ γιὰ συναφῆ δημοσίευση, ἀπονέμεται στὸν κ. Μιχαὴλ Ρασσιᾶ γιὰ τὴν ἐργασία ποὺ ὑπέβαλε μὲ τίτλο *Κατασκευὴ, λύση καὶ ἔρευνα προβλημάτων τῆς Θεωρίας τῶν Ἀριθμῶν (Problem-solving and selected topics in number theory. In the spirit of the Mathematical Olympiads)*, ποὺ ἀναφέρεται στὴν

παρουσίαση, λύση, έρευνα, και στον σχολιασμό προβλημάτων με ιστορικές αναδρομές της Αριθμοθεωρίας που βασίζονται στα Μαθηματικά των αρχαίων Έλλήνων.

17. Βραβεῖο τῆς Ακαδημίας Ἀθηνῶν, με χρηματικό ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στήν κλινική μελέτη *Πολυμορφισμοὶ τοῦ ὑποδοχέα τῆς ἐνδοθηλιακῆς πρωτεΐνης C καὶ κίνδυνος ἀνάπτυξης σοβαρῆς σήψης σὲ ἀσθενεῖς τῆς Μονάδας Ἐντατικῆς Θεραπείας (Endothelial protein C receptor polymorphisms and risk of severe sepsis in critically-ill patients)*, ποὺ ὑποβλήθηκε ἀπὸ τίς κυρίες Ἀλίκη Βασιλείου καὶ Ἀναστασία Κοτανίδου καὶ τὸν κ. Στυλιανὸ Ὀρφανό.

18. Ἀπονέμεται ἔπαινος στοὺς κ.κ. Γεώργιο Κωνσταντίνου καὶ Ἰωάννη Παναγίδη γιὰ τὸ βιβλίο τους με τίτλο *Κύπρος καὶ γεωλογία. Ἐπιστήμη-Περιβάλλον-Πολιτισμὸς*, ἔργο ἐπίπονο, ὅπου συνδυάζονται οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες με τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ καὶ φανερόνεται ἡ ἀλληλεπίδραση μεταξύ θετικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν εἰσηγήθηκε καὶ ἡ Ὀλομέλεια ἀποφάσισε τὴν ἀπονομὴ τῶν ἀκολουθῶν διακρίσεων:

1. Τὸ χρυσοῦ μὲτάλλιο τῆς Ακαδημίας ἀπονέμεται στὸ Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] (1959) τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, γιὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του μέχρι σήμερα καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, καθὼς καὶ τὴν προαγωγὴ τῆς παιδείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ με σημαντικότερο ἐκδοτικὸ καὶ ἐρευνητικὸ ἔργο.

2. Τὸ χαλκὸ μὲτάλλιο τῆς Ακαδημίας ἀπονέμεται στὸν φιλόλογο κ. Παναγιώτη Κουσαθανᾶ γιὰ τὸ ἀξιολογότερο ἐρευνητικὸ καὶ συγγραφικὸ του ἔργο, ποὺ ἀφορᾷ στήν καταγραφή καὶ μελέτη τῆς λαϊκῆς παράδοσης καὶ τῆς λαογραφίας τῆς Μυκόνου, ὅπως καὶ γιὰ ὅσα ἔχει δημιουργήσει στὸν γενέθλιο τόπο του, τὴ Μύκονο, γιὰ τὴν πνευματικὴ πρόοδο καὶ προβολὴ του.

3. Τὸ βραβεῖο Γεωργίου Ἀθάνα, με χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ τὴν καλύτερη ἐκδεδομένη ποιητικὴ συλλογὴ νέου, κατὰ προτίμηση, ποιητοῦ, ἀπονέμεται στὸν κ. Γιάννη Δούκα γιὰ τὴν ποιητικὴ του συλλογὴ *Τὸ σύνδρομο Σταντάλ*. Ἡ βραβευόμενη συλλογὴ σονέτων, ποὺ με τὴ μορφὴ τους ἀνακαλοῦν ποιητὲς τοῦ παρελθόντος, παρὰ τὸ παλαικὸ ὕφος τους, θίγουν θέματα σύγχρονα, τολμηρὰ, κοινωνικά, καὶ προσιωνίζονται τεχνικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐξέλιξη ποὺ θὰ προσθέσει στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ποίηση.

4. Τὸ βραβεῖο Ἑλένης Τιμ. Μυκονίου, εἰς μνήμην τῶν γονέων τῆς Ἀνδρομέδας καὶ Τιμολέοντος Μυκονίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, ἀπονέμεται στὸν ἀριστοῦχο διπλωματοῦχο πιανίστα κ. Γιάννη Γιαννόπουλο.

5. Τὸ βραβεῖο εἰς μνήμην Ὀλγας Τσακατίκα-Δεσποτοπούλου, ἀθλοθετούμενο ἀπὸ τὸν σύζυγό τῆς Ἀκαδημαϊκὸ κ. Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 5.000 εὐρώ, γιὰ βιβλίον ἐπὶ θεμάτων ἀρχαιολογίας ἢ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἀπονέμεται στὸν κ. Χρῆστο Δ. Διονυσόπουλο γιὰ τὸ βιβλίον του *Ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνα. Ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ προσέγγιση*.

Τὸ βραβευόμενον βιβλίον ἀποτελεῖ τὴν πληρέστερη καὶ πλέον διεξοδικὴν πραγμάτευση τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος τὸ 490 π.Χ. γραμμμένη ἀπὸ Ἕλληνα, καὶ ἀπὸ τίς πλέον ἄριτες ἐπιστημονικῶς. Ὁ συγγραφεὺς, μὲ συνθετικὰς καὶ κριτικὰς ἰκανότητες, μᾶς προσφέρει σημαντικὴ ἀρχαιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ μονογραφία γιὰ τὸ ζήτημα τῆς μάχης, ἣ ὅποια θὰ παρέχει ὑπηρεσίαι στὴν ἐπιστήμην ἐπὶ μακρὰ ἔτη.

6. Τὸ βραβεῖο Μαρίας Σ. Θεοχάρη, ἀθλοθετούμενο ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα «Περικλῆς Σ. Θεοχάρης», μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 2.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη μὲ θέμα ἀπὸ τῆ βυζαντινῆ ἢ μεταβυζαντινῆ περίοδον, ἀπονέμεται στοὺς κ.κ. Νικόλαο Γραῖκο καὶ Γεώργιον Φουστέρη γιὰ τὸ βιβλίον τους *Εὐλαβείαι καὶ ὠραιότητος χάριν. Ἐκκλησιαστικὴ τέχνη τῆς Κύμης*.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ μεθοδικὴ δημοσίευση δεκαεπτὰ ἐκκλησιῶν τῆς περιοχῆς τῆς Κύμης, ἀδημοσιεύτων κατὰ τὸ πλεῖστον, τῶν τοιχογραφιῶν, τῶν εἰκόνων καὶ τῶν κειμηλίων τῆς. Παράλληλα συνεξετάζονται ὁ πολιτισμὸς, ἡ τοπικὴ ἱστορία, οἱ λατρευτικὰς συνήθειαι, καθὼς καὶ τὰ ἀγιογραφικὰ ἐργαστήρια καὶ οἱ ἀφιερωτές.

7. Τὸ βραβεῖο Ἀνδρέα Πετροπούλου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη ἀναφερόμενη στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἢ τὴν προετοιμασίαν αὐτῆς, ἀπονέμεται στὸν κ. Γιώργον Καραμπελιά γιὰ τὸ βιβλίον του *Ἡ ἀνολοκλήρωτη ἐπανάσταση τοῦ Ρήγα Βελεστινλή «Κόψε τὸ ρόδο πρὶν μαραθεῖ»*.

Ὁ βραβευόμενος ἐξετάζει τὸ ἔργο καὶ τίς ἰδέαι τῆς ὑψηλότερης μορφῆς τῆς νεότερης ἱστορίας μας, ποὺ προσωποποιεῖ τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, τῆς ἐλευθερίας, ἣ ὅποια ἀκόμη καὶ σήμερον γιὰ πολλοὺς ἀποτελεῖ ἀνεκπλήρωτο πόθον.

8. Τὸ βραβεῖο Νικολάου καὶ Μαρίας Γεωργίου, μὲ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη μὲ θέμα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, τὴ λαογραφίαν καὶ τὸν πολι-

τισμό του έλληνισμού της Ανατολικής Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας, απονέμεται στην κυρία Κωνσταντίνα Σ. Παπασταϊκούδη για το βιβλίο της *Τò δημοτικό τραγούδι τῆς Ανατολικῆς Ρωμυλίας. Καβακλί, Μικρό και Μεγάλο Μοναστήρι*. Τὰ τραγούδια, ἐπιστημονικῶς μεταγραμμένα, διασώζουν πολύτιμο διαλεκτικό ὕλικό.

9. Τò βραβεῖο Σπύρου Μοτσενίγου, πού ἀθλοθέτησε ἡ σύζυγός του Λίτσα Παπᾶ-Μοτσενίγου, μὲ χρηματικό ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ βράβευση διαπρέποντος Ἑλληνα μουσικοῦ ἐκτελεστῆ, συνθέτη, διευθυντῆ ὀρχήστρας ἢ μουσικολόγου, ἀπονέμεται στὴ διακεκριμένη μεσόφωνο κυρία Κικὴ Μορφοῖου-Κομισοπούλου.

Ἡ βραβευόμενη, προικισμένη μὲ ἔξοχη φωνή, ἐτίμησε τὴν Ἑλλάδα ἐδῶ καὶ στὸ ἐξωτερικό σὲ μεγάλα λυρικά θεάτρα συνεχίζοντας τὴν ἑλληνικὴ μουσικὴ παράδοση.

10. Τò βραβεῖο Αὐρηλίας Κομνηνοῦ, εἰς μνήμην τῆς κόρης τῆς Μαίρης Κομνηνοῦ-Ἀναγνωστοπούλου, μὲ χρηματικό ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη ἐπὶ ἀρχαιολογικῶν θεμάτων, ἀπονέμεται στὸν καθηγητὴ κ. Μανόλη Κορρέ γιὰ τὴν ἐξαιρετὴ μονογραφία του *Ἡ στέγη τοῦ Ἡρώδειου καὶ ἄλλες γιγάντιες γεφυρώσεις*.

Ὁ συγγραφεύς, γνωστός ὡς ὁ ἀναστηλωτὴς τοῦ Παρθενῶνος, λύνει μὲ τὴ βραβευόμενη ἐκτενέστατη μελέτη του τὸ κύριο πρόβλημα τοῦ Ὑδείου Ἡρώδου Ἀττικοῦ καὶ ἀναπαριστᾷ μὲ ἐπιστημονικὴ ἐμβρίθεια τὸν τρόπο στέγασσης τοῦ ἀρχαίου μνημείου πού ἕως σήμερα ἀποτελεῖ παγκόσμιο ρεκόρ γιὰ τὸ μέγα ἄνοιγμα τῆς στέγης του, κατασκευασμένης ἀπὸ φυσικὴ ξυλεία χωρὶς ἐνδιάμεσα στηρίγματα.

11. Τò βραβεῖο τοῦ «Ὄργανισμοῦ Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης – Θεσσαλονίκη 1997», μὲ χρηματικό ἔπαθλο 6.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη μὲ θέμα ἀπὸ τὴ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία καὶ Τέχνη στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπονέμεται στὴ δημοσίευση *Ψηφιδωτὰ τῆς Θεσσαλονίκης 4ος-14ος αἰ. τῆς Ἐυτυχίας Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου*, τῆς κυρίας Χρυσάνθης Μαυροπούλου-Τσιούμη καὶ τοῦ κ. Χαράλαμπου Μπακιρτζῆ. Στὴν *Εὐτυχία Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου* ἀπονέμεται μεταθανατίως. Τò βιβλίο, μὲ ἐξαιρετὰ κείμενα τῶν κατ' ἐξοχὴν εἰδικῶν καὶ ἐκπληκτικὴ εἰκονογράφηση, θὰ ἀποτελεῖ ἐπὶ δεκαετίες τὸν ὁδηγὸ μελέτης τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης.

12. Τò βραβεῖο Χαριλάου Σακελλαριάδη, μὲ χρηματικό ἔπαθλο 3.000 εὐρώ, γιὰ μελέτη ἀναφερόμενη στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀχιλλέως

Παράσχου, απονέμεται στην κυρία Μαργαρίτα Μανώλη για την ανέκδοτη εργασία της *Άχιλλεύς Παράσχος – Η ζωή και το έργο του*.

Η μελέτη εξαντλεί τὰ διαθέσιμα στοιχεία για τὸ θέμα καὶ φέρει πάλι στὴν ἐπικαιρότητα τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπο τοῦ ἑλληνικοῦ ποιητικοῦ ρομαντισμοῦ.

13. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας απονέμεται στὸν ζωγράφο κ. Στέφανο Δασκαλάκη, γιὰ τὸ σύνολο τῆς καλλιτεχνικῆς του δημιουργίας.

Ἡ τέχνη τοῦ βραβευομένου ἐστιάζει στὴν ἀνθρώπινη παρουσία, εἶναι παραστατικὴ καὶ ἰδιοφυῆς, κατέχει ὑψηλὴ θέση στὴν ἑλληνικὴ καλλιτεχνία καὶ εἶναι καρπὸς πολυετῶν ἀναζητήσεων πού ἐπιστέφονται ἀπὸ καλλιτεχνικὲς πραγματοποιήσεις.

14. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας απονέμεται στὴν κυρία Σταυρούλα Κουράκου-Δραγώνα σὲ ἀναγνώριση τῆς προσφορᾶς της στὴν ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωση καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν γνώσεών μας σχετικά μὲ τὴν ἀμπελοποιικὴ παράδοση κατὰ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ ἀρχαιότητα.

Ἡ βραβευομένη εἶναι διεθνῶς ἀναγνωρισμένη εἰδικὸς γιὰ τὸ ἀμπέλι καὶ τὸν οἶνο καὶ ἡ συμβολὴ της στὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ οἰνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἑλλάδα εἶναι μεγάλη. Πολυσχιδῆς προσωπικότητα, ἔχει σφραγίσει μὲ τίς συγγραφές της ὅτι ἀφορᾷ τὸ ἀμπέλι καὶ τὸν οἶνο στὴν Ἑλλάδα.

15. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας απονέμεται στὸν καθηγητὴ κ. Ἰωάννη Κολιόπουλο γιὰ τὴ σημαντικὴ συμβολὴ του στὴν ἔρευνα καὶ καλλιέργεια τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ὁ κ. Κολιόπουλος, διακεκριμένος ἱστορικός, ἔχει προσφέρει σημαντικὰ ἔργα πού καλύπτουν τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα ὡς τίς μέρες μας καὶ μὲ τὰ ὁποῖα προβάλλονται οἱ συνθετικὲς ἀρετές του καὶ ἡ πίστη του στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, στοιχεῖο πού συντελεῖ στὴν ἐθνικὴ αὐτογνωσία.

16. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας απονέμεται στὸν κ. Παῦλο Κοντέλλη γιὰ τὴ δίγλωσση ἐκδοση *Ἐργαλεῖα τῆς παράδοσης. Συλλογὴ Παύλου Κοντέλλη (Tools of tradition. The collection of Pavlos Condellis)*.

Τὸ ἔργο εἶναι ἀποτέλεσμα πολυετοῦς προσπάθειας καὶ διασώζει τρόπους ζωῆς τοῦ παρελθόντος, τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20ου αἰώνα, καὶ συμβάλλει σημαντικὰ στὴ γνώση τῆς ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς ζωῆς.

17. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας απονέμεται στὴν Ἑταιρεία Λευκαδικῶν Μελετῶν (1970) γιὰ τὴ σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ καὶ ἐκδοτικὴ της δραστη-

ριότητα και την προσφορά της στην καλλιέργεια και ανάδειξη του πολιτισμού της Λευκάδας. Με το έργο της η Έταιρεία στερεώνει στη Λευκάδα πνευματική και ιστορική παράδοση η οποία θα αποδίδει μονίμως ωφέλιμους καρπούς.

Διακρίσεις σε ποιητές, πεζογράφους και μελετητές της νεοελληνικής γραμματείας απονέμουν δια της Ακαδημίας Αθηνών τα Ίδρύματα Κώστα και Έλένης Ουράνη και Πέτρου Χάρη.

Το Ίδρυμα Κώστα και Έλένης Ουράνη

1. Απονέμει το βραβείο ποιήσεως, με χρηματικό έπαθλο 10.000 ευρώ, στην κυρία Μαρία Λαϊνά για το σύνολο του έργου της. Η κυρία Λαϊνά, με την αيفνιδιάζουσα έλλειπτικότητα του λόγου της, προσθέτει ένταση στον μυστικοπαθή λυρισμό των ποιητικών συλλήψεών της.

2. Απονέμει το βραβείο μυθιστορήματος, με χρηματικό έπαθλο 10.000 ευρώ, στον κ. Γιώργο Χουλιάρα για το σύνολο του έργου του. Ο κ. Χουλιάρας διακρίνεται για την καινοτόμο γραφή του και την έντυπωσιακή δυνατότητά του να προσφέρει συνεχώς αναπάντεχες έμπνευσμένες δημιουργίες.

3. Απονέμει το βραβείο διηγήματος, με χρηματικό έπαθλο 10.000 ευρώ, στον κ. Δημήτρη Καλοκύρη για το σύνολο του έργου του. Τα κείμενά του διακρίνονται για την ιδιότυπη τεχνική τους, την πολλαπλότητα των σημασιών τους και την άδρη και ένιοτε ειρωνική γλαφυρότητα.

4. Απονέμει το βραβείο δοκιμίου, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, στον κ. Μιχαήλ Πασχάλη για το βιβλίο του Ξαναδιαβάζοντας τον Κάλβο, στο οποίο, με κείμενα επιστημονικής έμβριθειας, έρμηνεύει βασικά ζητήματα της έμπνευσης και των πηγών του Ζακυνθίου ποιητή.

Το Ίδρυμα Πέτρου Χάρη

1. Απονέμει το βραβείο ποιήσεως, με χρηματικό έπαθλο 10.000 ευρώ, στον κ. Γιώργο Βέη για το σύνολο του έργου του. Η γραφή του λειτουργεί ως μεσάζουσα μεταξύ του κόσμου των όρατων και των άορατων, που έμπιστεύεται περισσότερο τις λιτές διατυπώσεις ή τις μακρές αποτυπώσεις.

2. Απονέμει το βραβείο μυθιστορήματος, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, στην κυρία Μάρτυ Λάμπρου για το βιβλίο της Με λυμένο χειρόφρενο. Η τέχνη της είναι νευρική, περιεκτική, χωρίς γλυκερά σχήματα και στόμφο, προσιτή αλλά όχι άτημέλητη, χωρίς εκζήτηση και επίδιωξη ενός ρηχού μοντερνισμού.

3. Απονέμει το βραβείο διηγήματος, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, στην κυρία Κατερίνα Δασκαλάκη για τη συλλογή διηγημάτων Άτιτλο. Με

γλωσσική οίκονομία, χωρίς έκφραστικές ακρότητες, αντιμετωπίζει τους ήρωές της με κατανόηση, δίχως γλυκερές αναφορές ή νοσταλγία, δίνοντας έντονη την αίσθηση της ανθρώπινης τραγικότητας.

4. Άπονέμει το βραβείο δοκιμίου, με χρηματικό έπαθλο 6.000 ευρώ, στην κυρία Σοφία Ντενίση για το βιβλίο της *Ανιχνεύοντας την αόρατη γραφή*. Γυναίκες και γραφή στά χρόνια του έλληνικού διαφωτισμοῦ-ρομαντισμοῦ. Είναι αποκαλυπτική, με ισχυρά επιστημονικά θεμέλια μονογραφία, που αποκαλύπτει έναν άγνωστο σχεδόν τομέα της νεοελληνικής δημιουργίας.

Ἡ Τάξη τῶν Πολιτικῶν καὶ Ἠθικῶν Ἐπιστημῶν εἰσηγήθηκε καὶ ἡ Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας ἀποφάσισε τὴν ἀπονομὴ τῶν ἀκολουθῶν διακρίσεων:

1. Τὸ χρυσὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸ «Ἴδρυμα Σταῦρος Νιάρχος» γιὰ τὸ ἐθνικῆς σημασίας ἔργο του στοὺς τομεῖς τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του ὑποστηρίζει ἐνεργῶς τὴν τέχνη, τὶς ἐπιστῆμες, τὴ δημόσια υγεία, τὴν κοινωνικὴ πρόνοια καὶ συντρέχει τὸ ἐλληνικὸ κράτος στὴν πραγματοποίησι μεγελεπήβολων ἔργων πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ ἀσκοῦν εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴν ἀνάπτυξη τῆς πνευματικῆς δημιουργίας καὶ τῆς βελτίωσης τῶν συνθηκῶν ζωῆς.

2. Τὸ ἀργυρὸ μετάλλιο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν ἔγκριτο νομικὸ κ. Ἰωάννη Φωτόπουλο γιὰ τὴ συνολικὴ προσφορὰ του στὴ νομικὴ ἐπιστήμη, καὶ εἰδικότερα στὸν τομέα τοῦ Φορολογικοῦ Δικαίου.

Ὁ κ. Ἰωάννης Φωτόπουλος, μετὴν ἕως τώρα δράση του καὶ τὰ συγγράμματά του, δικαίως θεωρεῖται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸς ἀλλὰ καὶ πρακτικὸς τοῦ Φορολογικοῦ Δικαίου. Μετὴ τὶς ἔγκυρες παρεμβάσεις του καὶ τὰ κείμενά του, ἐπισημαίνει τὶς κρατικὲς ὑπερβάσεις σὲ ἓναν τομέα κατ' ἐξοχὴν κοινωνικό. Μετὸν χειρισμὸ συναφῶν ζητημάτων συμβάλλει στὴν ἀποκατάστασι ἀκροτήτων ποὺ κλονίζουν τὴν ἔννοια τῆς Δικαιοσύνης.

3. Τὸ βραβεῖο Νικολάου Καρόλου, μετὴ χρηματικὸ ἔπαθλο 3.000 ευρώ, ἀπονέμεται στὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῆς Ἀλληλεγγύης (ΕΚΚΑ), τὸ ὁποῖο, μετὴ κύριον σκοπὸ τὴν παροχὴ κοινωνικῆς φροντίδας ἰδίως σὲ παιδιὰ καὶ ἐφήβους θύματα κακοποίησης ἢ παραμέλησης, σὲ γυναῖκες θύματα ἐνδοοικογενειακῆς βίας ἢ ἐγκατάλειψης καὶ σὲ θύματα διακρίσεων καὶ κοινωνικοῦ αποκλεισμοῦ, ἔχει ἀναπτύξει δράση κοινωνικῆς ἀρετῆς καὶ εὐποιίας ποὺ προάγει τὴν κοινωνικὴ πρόνοια στὴ χώρα μας.

4. Το βραβείο Κωνσταντίνου Κριεζή, με χρηματικό έπαθλο 7.000 ευρώ, απονέμεται στους εκπαιδευτικούς της έπταμελοῦς ομάδας του μειονοτικού σχολείου Κύμης Νομοῦ Ροδόπης, πού αποτελείται από τους κ.κ. Ἀζήζ Ἀρναούτ Γιουσούφ, Ἀντώνιο Λεπίδα, Ραήφ Ρεσήτ καί Ἰωάννη Σουλτανίδη, καί τίς κυρίες Ὀζνοῦρ Μεμέτ, Σοφία Βουτσᾶ καί Ἀναστασία Θυμιοπούλου, γιά τή μέ ζῆλο, κάτω ἀπό ἀντίξοες συνθήκες ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων τους.

Οἱ βραβεύομενοι μετέτρεψαν ἕνα ἀκριτικό σχολεῖο μέ πολλά προβλήματα σέ πυρήνα γνώσης καί πολιτισμοῦ καί συνέβαλαν στήν ἀλλαγὴ τῆς ἀντίληψης τῶν μαθητῶν, τῶν γονέων καί τῶν κατοίκων τῆς Κύμης τοῦ νομοῦ Ροδόπης ἀπέναντι στήν παρεχόμενη ἀπό τὴν Πολιτεία ἐκπαίδευση, μέ εὐεργετικό ἀποτέλεσμα τὴν κοινωνική καί πνευματικὴ ἄνοδο τῶν ἐκεῖ ἀνθρώπων.

5. Το βραβείο Κωνσταντίνου Κριεζή, με χρηματικό έπαθλο 3.000 ευρώ, απονέμεται στή δασκάλια εἰδικῆς ἀγωγῆς τοῦ τμήματος ἑνταξῆς τοῦ ἐξαθέσιου Δημοτικῶν Σχολεῖου Ἀστυπάλαιας Δωδεκανήσου κυρία Σοφία Θεοδωρίδου, γιά τὴ μεγάλη προσφορά της στή διδασκαλία καί στήριξη τῶν παιδιῶν πού ὑστεροῦσαν στή μάθηση. Μὲ τίς προσπάθειές της στοῦ ἀπομακρυσμένο νησί τῆς ἄγονης γραμμῆς ἐνεθάρρυνε τὴ δημιουργικότητα τῶν μαθητῶν, διέυρυνε τὸν πνευματικὸ τους ὀρίζοντα, ἐπέτυχε τὴν ἀνάληψη καινοτόμων δράσεων καί, μέ τὴ συνεργασία μέ ἄλλα σχολεῖα στήν Ἑλλάδα καί ἔξω, ἐνέταξε τοὺς μαθητὲς σέ ἕναν εὐρύτερο κόσμο.

6. Το βραβείο Αἰκατερίνης Π. Οἰκονόμου, σύμφωνα με τοὺς ὅρους τῆς διαθήκης τοῦ Γεωργίου Π. Οἰκονόμου, με χρηματικό έπαθλο 3.000 ευρώ, απονέμεται στοῦ Πηνελόπειο Ἰδρυμα τῆς Νέας Ἰωνίας γιά τὴ μακρὰ καί ἀξιέπαινη προσφορά του στή στήριξη τῶν παιδιῶν ἀπόρων οἰκογενειῶν καί ἀνέργων γονέων.

Τὸ Ἰδρυμα, ἔργο ιδιωτικῆς πρωτοβουλίας καί με κύριο στήριγμα τὴν ἐθελοντικὴ ἐργασία, στηρίζει ὑλικά καί κοινωνικά τὴ νεότητα.

7. Το βραβείο Σίμωνος Σίνα απονέμεται στή Βαρβάκειο Πρότυπο Σχολή (1843), ἡ ὁποία ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., χάριε στήν εὐεργεσία τοῦ Ἰωάννη Βαρβάκη, παρέχει ὑψηλῆς στάθμης διδασκαλία ὡς πρότυπος σχολή.

Ἡ Βαρβάκειος Σχολή, πέραν τῆς μεγάλης συμβολῆς της στήν προαγωγή τῆς ἐκπαίδευσης στήν Ἑλλάδα, ἔχει ἐπιδράσει εὐεργετικῶς καί

ἐξακολουθητικῶς σὲ ὁλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία μὲ τὴν προσφορὰ τῆς πνευματικῆς-δημιουργικῆς δυνάμεως τῶν ἀποφοίτων της.

8. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Κωνσταντῖνο Ἀθανασάτο γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του στὸν τομέα τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Ὁ βραβευόμενος μὲ ἀνεση καὶ ὀξυδέρκεια κινεῖται στὸν κόσμο τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ κυρίως τοῦ Πλάτωνος, τοῦ ὁποῦ μέρους τοῦ ἔργου ἐξέδωσε καὶ σχολίασε.

9. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὸν κ. Ἀνδρέα Χατζηβασιλείου γιὰ τὸ τετράτομο ἔργο του Ἱστορία τοῦ κυπριακοῦ ἀθλητισμοῦ. Τὸ ἔργο εἶναι ἀποτέλεσμα μεγάλου πνευματικοῦ μόχθου καὶ προβάλλει ἕνα σημαντικὸ μέρος τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς δραστηριότητος τῶν Κυπρίων, ταυτοχρόνως δὲ παρέχει πολύτιμα ἱστορικὰ στοιχεῖα.

10. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν Ἰερὰ Μητρόπολη Βεροίας, Ναούσης καὶ Καμπανίας γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δραστηριότητά της ποῦ ἀφορᾷ τὴ μελέτη τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Μὲ ἐτήσια συνέδρια, καὶ μὲ τὴν ἔκδοση τῶν Πρακτικῶν τους, τὰ Παύλεια, ἡ Ἰερὰ Μητρόπολη Βεροίας συμβάλλει στὴ μελέτη καὶ τὴ γνώση τοῦ ἔργου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

11. Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας ἀπονέμεται στὴν Ἑταιρεία Πιερικῶν Μελετῶν «Ἐστία Πιερίδων Μουσῶν Κατερίνης» (1954) γιὰ τὴ δράση της, μὲ τὴν ὁποία ἀποκαλύπτεται ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἱστορία τῆς Πιερίας. Μὲ μουσικῆς καὶ χορευτικῆς ἐκδηλώσεις, ἐκθέσεις φωτογραφιῶν, λαογραφικὴ ἔρευνα, ἐκδόσεις καὶ συνέδρια ὁ Σύλλογος συμβάλλει ἰσχυρῶς στὴν ἐξύψωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

12. Ἐπαινος ἀπονέμεται στὰ ἑλληνικὰ τμήματα τῶν σωματείων «Γιατροὶ τοῦ Κόσμου» καὶ «Γιατροὶ Χωρὶς Σύννορα», γιὰ τὴ συμβολή τους στὴν προαγωγή τῆς ἀνθρωπιστικῆς περίθαλψης καὶ κοινωνικῆς πρόνοιας στὴν Ἑλλάδα καὶ σὲ ἄλλες χῶρες, μὲ συνεχεῖς ἀποστολὰς βοήθειας μὲ ἐθελοντὲς ἰατροὺς, μὲ πολυϊατρεῖα σὲ μεγάλες πόλεις καὶ κινητὲς ἰατρικῆς μονάδες στὶς ἀπομεμακρυσμένες περιοχάς.

13. Ἐπαινος ἀπονέμεται στὸν κ. Γεώργιο Μήτση γιὰ τὴν ἐκπόνηση ἱστορικῆς σημασίας ἀπεικονίσεων τῶν μοναστηριῶν, τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν προσκυνημάτων στὴν περιοχὴ Ἄνω Δερόπολης τῆς Βορείου Ἡπείρου, ποῦ εἶχαν καταστραφεῖ μὲ τὴ δικτατορία τοῦ Χότζα καὶ ἀναστηλώθηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀναστάσιο.

14. Έπαινος, με χρηματική ενίσχυση 2.000 ευρώ, απονέμεται στον Λιθουανό μαθητή του Σχολείου του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αύλωνος Μπαλμπιέρις Ρόκας για τις εξαιρετικές επιδόσεις που είχε στις σπουδές του κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του, αφού ξεπέρασε άτυχίες του παρελθόντος.

15. Έπαινος απονέμεται στον διευθυντή του σχολείου του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αύλωνος κ. Πέτρο Δαμιανό για τον φιλόνομο ζήλο που επιδεικνύει στο παιδαγωγικό έργο του της ανάπλασης των νέων κρατουμένων.

16. Έπαινος απονέμεται στην Ένωση Όρειβατών Φυσιολατρών (1933) για την πολύχρονη συμβολή της στη φυσιολατρία, την ανάπλαση και τη διαφύλαξη των δασών και του περιβάλλοντος.

17. Άφησα τελευταία τη διάκριση που θα ακούσετε, γιατί ή βραβευόμενη πράξη μας υπενθυμίζει ότι, παρά τα όσα φρικτά γίνονται καθημερινώς στον κοντινό μας κόσμο, ο άνθρωπος μπορεί με τις ψυχικές αρετές του να πλησιάσει λίγο τον Θεό, ο οποίος μας έπλασε «κατ' εικόνα του και καθ' όμοίωσιν».

Απονέμεται βραβείο της Ακαδημίας, με χρηματικό έπαθλο 3.000 ευρώ, στην 19χρονη Doaa Al Zamel από τη Συρία για τον ήρωισμό και την αυταπάρνησή της. Η κυρία Doaa Al Zamel, όταν το πλοίο στο οποίο βρισκόταν με άλλους 490 μετανάστες βυθίστηκε δολίως ΝΔ της Κρήτης, πήρε στην άγκαλιά της δύο βρέφη των οποίων οι μητέρες πνίγηκαν και παρέμεινε στη θάλασσα κρατώντας τα από την Τρίτη 9 Σεπτεμβρίου έως το ξημέρωμα του Σαββάτου 13 Σεπτεμβρίου, που περισυλλέγησαν και μεταφέρθηκαν στο Ήρακλειο Κρήτης.

Με όσα ακούσατε σ'ς ανακοινώθηκε ένα μεγάλο μέρος των έργων της Ακαδημίας κατά το 2014. Η λοιπή φετινή επιστημονική, έρευνητική και δημοσιευτική δραστηριότητά της θα σ'ς ανακοινωθεί από τον Πρόεδρο της Ακαδημίας στις 13 Ιανουαρίου 2015. Απομένει ακόμη να σ'ς γνωστοποιήσω ότι, κατά την Πανηγυρική Συνεδρία για την 25η Μαρτίου 2015, 194 χρόνια μετά την Έπανάσταση, θα απονεμηθεί το Άριστεϊον Μουσικής Έρμηνείας. Τα λοιπά βραβεία που προκηρύσσονται και θα απονεμηθούν σε έναν χρόνο ακριβώς θα ανακοινωθούν δια του Τύπου.

Τελειώνοντας τον λόγο μου, που άφορούσε κυριώτατα την άπονομή διακρίσεων για επιστημονικά-πνευματικά επιτεύγματα και πράξεις φιλόνο-

θρωπες, μνημονεύω ένα ακόμη ευχάριστο γεγονός, ἀφορᾷ τὴν Ἀκαδημία αὐτό: Ἐννοῶ τὴ δημοσίευση τοῦ Χρηστικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας, ἔργου πολύχρονου καὶ πολύμοχθου, μὲ τὸ ὅποιο παρουσιάζεται ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ μὲ τὸν μεγάλο γλωσσικὸ πλοῦτο της.

Τὸ Λεξικὸ διαπνέεται ἀπὸ νέες ιδέες καὶ ἀνθρωπιστικὸ πνεῦμα καὶ δέχτηκε στὸν λίγο χρόνον ποὺ κυκλοφορεῖ δίκαιους ἐπαινοὺς καὶ ἄκριτες κρίσεις καὶ χαρακτηρισμοὺς. Τὸ δεύτερο εἶναι κάτι ποὺ τὸ περίμενε κανεὶς. Συνέβη καὶ πρὶν ἀπὸ 77 χρόνια. Τὸ ἔργο ποὺ τότε κατηγορήθηκε λάμπει σήμερον στὸ πνευματικὸ στερέωμα, καὶ τοὺς κατηγοροῦντες, ἄγνωστους, μίζερους ἠθικῶς καὶ λησμονημένους, «τοὺς πῆρε μαῦρον σύννεφο». Ἡ Ἀκαδημία εὐχαριστεῖ καὶ ἐπαινεῖ τὸν συντελεστή τῆς σύνταξης τοῦ Λεξικοῦ καθηγητὴ τῆς Γλωσσολογίας κ. Χριστόφορο Χαραλαμπάκη, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἐπιστημοσύνη του ἐκπλήρωσε τὶς προσδοκίαις της καὶ τὶς προσδοκίαις ὅλων ὅσοι συνεργάστηκαν μαζί του.

Ἄν ὁ λόγος μου ἄρχισε μὲ ἀπαισιοδοξία, τελείωσε μὲ πνευματικὰ ἐπιτεύγματα καὶ μὲ ἥρωικὴ πράξι ποὺ ξεπερνᾷ τὶς ψυχικὰς καὶ βιολογικὰς δυνατότητας τῆς πλειονότητος τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὰ ταιριάζουν σὲ μέρες σὰν τὴ σημερινή, ἐορταστικῆς πανήγυρης γιὰ τὴν Ἀκαδημία. Χαίρετε.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ

Στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων – ΙΑΝΕ ὀλοκληρώθηκε ἡ σύνταξη τοῦ βου τόμου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ 1.950 λήμματα (δὲ-διάλεκτος). Ὁ τόμος ἔχει οὐσιαστικὰ ἀναβαθμισθεῖ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς φωνητικῆς ἀπόδοσης τῶν τύπων κατὰ τὸ διεθνὲς φωνητικὸ ἀλφάβητο, κατὰ τὴ βιβλιογραφικὴ καὶ χρονολογικὴ ὑποστήριξη καὶ κατὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ ἀπὸ ὑλικὸ ἄλλων λεξικῶν ἀλλὰ καὶ ὑλικοῦ δοκίμων ἐκδόσεων ἐγκρίτων λογοτεχνῶν.

Τὸ Ἀρχεῖο Τοπωνυμῶν (Ἄγγελος Ἀφρουδάκης) προσέθεσε στὴν ψηφιακὴ του βάση δεδομένων 20.000 νέα τοπωνύμια. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῆς βάσης φτάνει τώρα τὰ 160.000 περίπου ἀνέκδοτα μικροτοπωνύμια.

Ἀποδελτιώθηκαν καὶ λημματογραφήθηκαν ψηφιακὰ ἑπτὰ χειρόγραφα καὶ τὸ σχετικὸ ὑλικὸ ἐνσωματώθηκε στὸ Ἀρχεῖο Δελτίων. Ἐπίσης, στὸ Ἀρχεῖο Χειρογράφων προσετέθησαν ἕξι νέα χειρόγραφα γλωσσικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ δωρεές καὶ τὸν ἐτήσιο γλωσσικὸ διαγωνισμὸ τοῦ Κέντρου.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίστηκε μὲ 194 νέους τόμους βιβλίων καὶ περιοδικῶν ἀπὸ ἀγορές καὶ δωρεές, καὶ ἐνημερώθηκε ἡ βάση τῶν βιβλιογραφικῶν δεδομένων (Αἰκατερίνη Τζαμάλη).

Συγκεκριμένα, καὶ πέραν τῆς ἀπασχολήσεως μὲ τὴ σύνταξη τοῦ τόμου, οἱ ἐρευνητὲς ἀσχολήθηκαν μὲ τὰ ἑξῆς:

Ἡ Χρυσούλα Καραντζῆ συμμετέσχε μὲ τὴν ἀνακοίνωση «Οἱ Ἑπτανήσιοι λογοτέχνες στὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», στὸ Ἰ Πανιόνιο Συνέδριο (Κέρκυρα, 30 Ἀπριλίου-4 Μαΐου 2014), ἐνῶ δημοσίευσε τὴν ἐργασία «Οἱ σύνθετες λέξεις στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους καὶ τὴ λογοτεχνία», *Γλωσσολογία*, 22, 2014.

Ἡ Ἰωάννα Μανωλέσσου συμμετέσχε μὲ τὴν ἀνακοίνωση «Graphematic evidence for Cretan phonology from the 16th to the 20th century» στὸ διεθνὲς συνέδριο «From Kornaros to Kazantzakis: Language, Culture, Society, and History in Crete» (Cambridge, 30 Ἰουνίου-1 Ἰουλίου 2014).

Δημοσίευσε τὶς ἐργασίες:

«Learned Byzantine language from the viewpoint of linguistics», σέ:

Hinterberger, M. (έπιμ.), *The Language of Byzantine Learned Literature*. Turnhout: Brepols Publishers, 2014, σ. 13-33.

«Developments in Medieval and Modern Greek», σέ: Giannakis, G. et al. (έπιμ.), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, Leiden: Brill, σ. 446-453.

«Asia Minor Greek: towards a computational processing», *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 147, 2014, σ. 458-466 (άπό κοινού με E. Galiotou, N. Karanikolas και άλλους).

Συμμετέσχε στα έρευνητικά προγράμματα:

– ΑΡΙΣΤΕΙΑ I, με τίτλο «Μορφολογία και Γλωσσική Έπαφή: Έλληνικές Διάλεκτοι σέ Έπαφή με την Τουρκική και την Ιταλική» (MORILAN).

– ΑΡΙΣΤΕΙΑ II, με τίτλο «Archival Research and Cultural Heritage: The Theatre Archive of Romeo Castellucci and Societas Raffaello Sanzio» (ARCH).

Η Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου συνέταξε και υπέβαλε για δημοσίευση τρία άρθρα.

Η Γεωργία Κατσούδα δημοσίευσε τó άρθρο «Οί μειωτικοί/ύβριστικοί όροι για τά γυναικεία “έλαττώματα” στις διαλέκτους και τή ΝΕΚ» [άπό κοινού με M. Βραχιονίδου], *Μελέτες για τήν Έλληνική Γλώσσα*, 35, σ. 131-141.

Έπίσης, προσκλήθηκε στό στρογγυλό τραπέζι τής διημερίδας «Η Έλληνική Γλώσσα στήν Προφορική Έπικοινωνία», όπου μίλησε με θέμα «Corpora προφορικού λόγου» και «Έπαναληπτικά σχήματα σέ κείμενα λαϊκού προφορικού/ιδιωματικού λόγου» [άπό κοινού με A. Νάκα] (Θεσσαλονίκη, 18-19 Σεπτεμβρίου 2014).

Πραγματοποίησε όμιλία με θέμα «Άξιοποίηση του τοπικού γλωσσικού ιδιώματος στή διδασκαλία τής ξένης γλώσσας: τó παράδειγμα άπό τά ιδιώματα τής Λέσβου» στό πλαίσιο έπιμορφωτικής ήμερίδας καθηγητών ξένης γλώσσας Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Έκπαίδευσης στή Μυτιλήνη (13 Ιουνίου 2014).

Έπίσης, δημοσίευσε τά έξής:

«Όψεις τής Νεολογίας: Σύμφυση και Έπανευτομολόγηση (Όλικοί και Μερικοί Λεξικοί Σύμφυμοι στή Δημοσιογραφία, τή Διαφήμιση, τά Ιστολόγια και τή Λογοτεχνία για Παιδιά)», Αθήνα 2013 [άπό κοινού με A. Νάκα].

«Nominal system (gender, number, case)», σέ: Giannakis, G. (έπιμ.), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, 2, σ. 500-509 [άπό κοινού με τόν άκαδημαϊκό W. Dressler].

«Pronominal system», σέ: Giannakis, G. (ἐπιμ.), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, 3, σ. 150-158 [ἀπό κοινού με τὸν ἀκαδημαϊκὸ W. Dressler].

«The formation of ἡγουμένη, προισταμένη, ὑφισταμένη, ἐφαπτομένη: theory and reality», σέ: Karyoleμου, M. – Baidier, F. – Katsoyannou, M. (ἐπιμ.), *Actes du 30ème Colloque international de linguistique fonctionnelle, Chypre, 18-21 octobre 2006*, 2014, σ. 105-108.

Ὁ Σταμάτιος Μπέης δημοσίευσε τὸ ἐξῆς ἄρθρο:

«La notation phonétique en lexicographie: le cas dialectes méridionaux du grec modern», σέ: Karyoleμου, M. – Baidier, F. – Katsoyannou, M. (ἐπιμ.), *Actes du 30ème Colloque international de linguistique fonctionnelle, Chypre, 18-21 octobre 2006*, 2014, σ. 24-27 [ἀπό κοινού με τὴν E. Magoula].

Ἐπίσης, ἀσχολήθηκε με τὴν κατάθεση τοῦ χειρογράφου ἀρ. 1514 τῆς συλλογῆς διαλεκτικοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴ Λέσβο καὶ με τὴ δόρθωση-ἐπιμέλεια τῶν γλωσσικῶν δεδομένων ποὺ ἀφοροῦν στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους καὶ ἰδιώματα στὸν 8ο τόμο τοῦ Γλωσσικοῦ Ἄτλαντα τῆς Εὐρώπης (*Atlas Linguarum Europae*).

Ὁ Νικόλαος Μουτζούρης ἀσχολήθηκε με τὴν ἀπομαγνητοφώνηση καὶ καθαρογραφὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ του στὴν Κάσο· τὴ λημματογράφηση γλωσσικοῦ ὕλικου· τὴ μελέτη τοῦ λημματολογίου ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ Παράρτημα γιὰ ἐτυμολογικὲς, ἐρμηνευτικὲς καὶ σημασιολογικὲς σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις· τὴν ἐπεξεργασία γλωσσικοῦ ὕλικου γιὰ συγγραφὴ διαλεκτολογικῆς ἐργασίας· τὴ μελέτη ἀρχαίου συγγραφέως γιὰ συγγραφὴ τοπωνυμολογικῆς ἐργασίας· τέλος, τὴν ἐπεξεργασία ὕλικου καὶ τὴν προετοιμασία ἐργασίας ἐτυμολογικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ὁ Γεώργιος Τσουκνίδας, πέραν τῶν συντακτικῶν σειρῶν του, ἀσχολήθηκε με ἔλεγχο τῶν συντηρήσεων τῶν τοπωνυμίων τῶν σειρῶν αὐτῶν. Ἐπίσης, συγκέντρωσε καὶ παρέδωσε τοὺς τίτλους τῆς βιβλιογραφίας ποὺ ὑπάρχουν στὶς σειρὲς ποὺ ἐπεξεργάστηκε.

[Ἄγγελος Ἀφρουδάκης]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας ἐξέδωσε τὰ Πρακτικὰ τοῦ 15οῦ Διεθνοῦς Συνεδρίου τῆς Ἑταιρείας Ἀφηγηματολογικῆς Ἐρευνας *Narratives Across Space and Time: Transmissions and Adaptations. Proceedings of the 15th Congress of the International Society for Folk Narrative Research, June 21-27, 2009, Athens* (γενικὴ ἐπιστ. ἐπιμέλεια: Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη). Ὁλοκλήρωσε τὴν ἐπεξεργασία τῶν Πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου «Σμύρνη: ἡ Ἀνάπτυξη μιᾶς Μητροπόλεως τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου (17ος αἰ.-1922)», ἐνῶ συνέχισε τὴν ἐπεξεργασία μουσικῆς ἐκδόσεως γιὰ τὴν Εὐρυτανία, λαογραφικῶν ἐκδόσεων γιὰ τὴν Κίμωλο καὶ τὴν Ἀνάφη, δύο τόμων τῆς Ἐπετηρίδας τοῦ Κέντρου, κ.ἄ.

Συμμετέχει στὸ πρόγραμμα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιὰ τὴν Προβολὴ τοῦ Ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων στὸν Παγκόσμιο Ἰστό μετὰ τὴν ψηφιοποίησιν καὶ προβολὴν κινηματογραφικῶν καταγραφῶν, μουσειακῶν καὶ ἄλλων συλλογῶν. Ἐκπονεῖ τὸ πρόγραμμα «Ἐθνικὸ Δίκτυο Ψηφιακῆς Τεκμηρίωσης τῆς Ἀυλῆς καὶ Ὑλικῆς Πολιτιστικῆς Κληρονομιάς» γιὰ τὴ δημιουργίαν ψηφιακοῦ ἀποθετηρίου καὶ προβολὴν τῶν ψηφιακῶν συλλογῶν καὶ ἐκείνων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας. Συμμετέχει σὲ σχετικὰ προγράμματα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (DARIAH, ΔΥΑΣ).

Οἱ ἐρευνητὲς καὶ τὸ προσωπικὸν πραγματοποιοῦσαν ἐννέα ἐντεταλμένες ἀποστολὰς γιὰ ἐπιτόπια ἔρευνα καθὼς καὶ ἐπ' εὐκαιρίαν ἀποστολὰς γιὰ τὴν καταγραφήν λαογραφικῶν ἐκδηλώσεων. Στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου εἰσῆχθησαν 24 λαογραφικὲς συλλογὲς 3.247 σελίδων, 2.168 φωτογραφιῶν καὶ βιντεοσκοπήσεων. Ἐπίσης, εἰσῆχθη ἡ σημαντικὴ συλλογὴ ἠχογραφῆσεων καὶ βιντεοσκοπήσεων τῆς μουσικολόγου Ἀθηνᾶς Κατσανεβάκη ἀπὸ τὴ Βόρεια Πίνδο, τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, τὴ Βόρεια Ἥπειρον, τὴν Πρῶν Γιοιουγκοσλαβικὴν Δημοκρατίαν τῆς Μακεδονίας, κ.ἄ. Συνεχίστηκε ἡ ψηφιοποίησιν καὶ εἰσαγωγὴν ψηφιακῶν τεκμηρίων τῆς συλλογῆς φωτογραφιῶν καὶ διαφανειῶν τοῦ Δημητρίου Καλοῦσιου ἀπὸ τὴν Κεντρικὴν Πίνδο (κυρίως ἀπὸ τοὺς νομοὺς Τρικάλων, Ἰωαννίνων, κ.ἄ.). Ἐμπλουτίστηκε τὸ Ἐθνικὸν Εὐρετήριο τῆς Ἀυλῆς Πολιτισμικῆς Κληρονομιάς, στὸ ὁποῖον ἔχουν καταχωρισθεῖ περὶ τὰ 700 θέματα, καὶ συνεχίστηκε ἡ σχετικὴ συνεργασία μετὰ ἐπιμέρους φορεῖς. Συνεχίστηκε ἡ ψηφιοποίησιν καὶ τεκμηρίωσιν χειρογράφων, φωτογραφιῶν,

ήχογραφήσεων, κινηματογραφήσεων και μουσειακῶν ἀντικειμένων στὶς βάσεις δεδομένων.

Στὴ βιβλιοθήκη εἰσήχθησαν 550 τόμοι βιβλίων καὶ τεύχη περιοδικῶν. Πραγματοποιήθηκαν βιβλιοθηκονομικὲς ἐργασίες μὲ ἀναδιάταξη 6.000 τόμων καὶ εἰσαγωγή βιβλίων τριῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Τὸ Κέντρο πραγματοποιήσε ἐκθέσεις στὸ Μουσεῖο Λαϊκῆς Τέχνης καὶ Παράδοσης «Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη», σὲ συνεργασία μὲ τὸν Πολιτιστικὸ Ὄργανισμὸ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, γιὰ τὴν ἐθιμολογία τῶν Ἀπόκρεω μὲ θέμα «Οἱ Ἀπόκριες: Σοχός, Νάουσα, Ἁγία Ἐλένη Σερρῶν, Σκύρος» (15 Φεβρουαρίου 2014-2 Μαρτίου 2014) καὶ γιὰ τὴν ἐθιμολογία τοῦ Δωδεκαημέρου (4 Δεκεμβρίου 2014-4 Ἰανουαρίου 2015). Οἱ ἐκθέσεις συνοδεύονταν ἀπὸ ἐπιστημονικὲς ἀνακινώσεις ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου καὶ ἀπὸ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα γιὰ μαθητές. Τὸ Κέντρο συνεργάστηκε μὲ τὸν Διεθνή Ἀερολιμένα Ἀθηνῶν «Ἐλευθέριος Βενιζέλος» γιὰ τὴν πραγματοποίηση ἐκθεσης φωτογραφίας τοῦ Ἀνδρέα Σμαραγδῆ μὲ κείμενα τῆς Αἰκατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη καὶ τίτλο «Πέριξ τοῦ Ἐλαιώνα, τὸ Περιβόλι τῆς Θεᾶς Ἀθηνᾶς» (3 Σεπτεμβρίου-31 Δεκεμβρίου 2014) στὸν ἐκθεσιακὸ χῶρο τῶν ἀφίξεων τοῦ Ἀερολιμένα.

Πραγματοποίησε ἐκδήλωση παρουσίας τῆς ἐκδοσης τῶν Πρακτικῶν τῆς ἡμερίδας «Κωνσταντῖνος Ψάχος: ὁ Μουσικός, ὁ Λόγιος» (Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας ἀρ. 29, Ἀθήνα 2013) τὴν Πέμπτη 6 Μαρτίου στὴν Ἀνατολικὴ Αἴθουσα τοῦ Μεγάρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἐπίσης, πραγματοποιήσε ἐκδήλωση παρουσίας τοῦ βιβλίου τοῦ Σωτηρίου Ι. Τσιάνη (Sam Tsianis), *Δημοτικὰ Τραγούδια ἀπὸ τὴ Βυτίνα Ἀρκαδίας/Folk Songs from Vytina, Arcadia* (Μουσικὴ Συλλογὴ 1959, Μελέτη-Μεταγραφή) (Σειρὰ Πηγὲς τοῦ Λαϊκοῦ Πολιτισμοῦ ἀρ. 8, Ἀθήνα 2013), τὸ Σάββατο 9 Αὐγούστου στὸ Πολιτιστικὸ Ἴδρυμα Τρύφωνος Π. Θαλασσινοῦ στὴ Βυτίνα Ἀρκαδίας.

Ὁργάνωσε, σὲ συνεργασία μὲ τὴ Διεύθυνση Εὐρωπαϊκῶν καὶ Διεθνῶν Ἐκπαιδευτικῶν Θεμάτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, εἰδικὸ σεμινάριο γιὰ ἐκπαιδευτικοὺς μὲ θέμα τὴν «Ἀυλὴ Πολιτισμικὴ Κληρονομιά», τὴν Τρίτη 11 Μαρτίου στὸ 1ο Πρότυπο Γενικὸ Λύκειο Ἀθηνῶν – Γεννάδειο. Κύριος σκοπὸς τοῦ σεμιναρίου, ποὺ ἀποτελεῖ ἐξέλιξη τῆς ὑπάρχουσας συνεργασίας τοῦ Κέντρου Λαογραφίας μὲ τὴν ἐν λόγῳ Διεύθυνση, ἦταν ἡ ἐνημέρωση καὶ ἡ ὑποστήριξη τῆς ἐκπαιδευτικῆς κοινότητος σὲ θέματα λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Συμμετέσχε με παρουσίαση τοῦ τόμου γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ψάχο καὶ ἀνακοινώσεις στὴν ὀργάνωση ἡμερίδας (ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, Συλλόγους Κωνσταντινουπολιτῶν καὶ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν) μὲ θέμα «Ἐξέχουσες Μορφές τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπολίτικης Λογιοσύνης: Ἰωακείμ Γ' ὁ Μεγαλοπρεπής, Κωνσταντῖνος Α. Ψάχος», γιὰ τὰ 560 χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (1454-2014) στὶς 29 Μαρτίου στὸ Πολεμικὸ Μουσεῖο στὴν Ἀθήνα. Τὸ Κέντρο συνέδραμε ἐπιστημονικὰ τὸν Δῆμο Φαρσάλων, ποὺ ὀργάνωσε ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν Ἀμφικτιονία τῶν Θεσσαλῶν Καραγκούνηδων τὸ 3ο Πανελλήνιο Ἐθνολογικὸ Συνέδριο τῶν Θεσσαλῶν Καραγκούνηδων μὲ τίτλο «Οἱ Θεσσαλοὶ Καραγκούνηδες στὸν Κύκλο τοῦ Χρόνου καὶ τῆς Ἱστορίας» στὶς 10-12 Ἀπριλίου 2014 στὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο τοῦ Δήμου στὰ Φάρσαλα καὶ συμμετέσχε στὶς ἐργασίες του μὲ ἀνακοινώσεις ἐρευνητῶν του.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους ὁμάδες μαθητῶν τῆς πρωτοβάθμιας καὶ δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης ἐπισκέφθηκαν τοὺς χώρους τοῦ Κέντρου, ξεναγήθηκαν στὴ μουσειακὴ συλλογὴ του καὶ παρακολούθησαν εἰδικές εἰσηγήσεις τῶν ἐρευνητῶν στὸν χῶρο τοῦ ἀναγνωστηρίου. Στὸ Κέντρο πραγματοποίησαν πρακτικὴ ἄσκηση ὀκτῶ φοιτητὲς προερχόμενοι ἀπὸ τρεῖς πανεπιστημιακὲς σχολές.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ δῶτομη ἔκδοση τοῦ Κέντρου *Ἡ Ἐλιά στὸν Πολιτισμὸ τῆς Ρόδου – Μαθαίνω γιὰ τὴν Ἐλιά καὶ τὸ Λάδι* (Μαρία Ἀνδρουλάκη καὶ Λουίζα Καραπιδάκη, πρόλογος-ἐπιστ. ἐπιμ. Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Ἀθήνα 2010) ἔλαβε τὸ Βραβεῖο Μοσκόβη ἀπὸ τὸν Δῆμο Ἀθηναίων. Τὸ Κέντρο Λαογραφίας ἔλαβε τιμητικὸ βραβεῖο στὸ πλαίσιο τῶν ἑβδομῶν βραβείων ποιότητας τοῦ περιοδικοῦ *Γαστρονόμος* τῆς ἐφημερίδας *Καθημερινή* γιὰ τὸ πολύχρονο ἐρευνητικὸ ἔργο του στὸν τομέα τῆς παραδοσιακῆς διατροφῆς.

Ὁ διευθύνων καὶ οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου δημοσίευσαν 25 πρωτότυπες ἐπιστημονικὲς μελέτες. Ἡ περιοδικὴ ἔκδοση τῆς International Society for Ethnology and Folklore δημοσίευσε κείμενο μὲ τίτλο «National Ethnology Reports. Folklore Studies in Greece» (*International Society for Ethnology and Folklore Newsletter*, November 2014, 12, 2), μὲ θέμα τίς ἑλληνικὲς λαογραφικὲς σπουδὲς καὶ τὸ Κέντρο Λαογραφίας, ποὺ συνέταζαν ἢ τέως διευθύντρια καὶ ὁ διευθύνων τὸ Κέντρο.

[Εὐάγγελος Καραμανὲς]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Τυπώθηκε ὁ τόμος *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 11, 2014, μὲ μελέτες τῶν ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου καὶ ἔγκριτων ἐξωτερικῶν συνεργατῶν.

Δημοσιεύτηκε ἡ μονογραφία τῆς ἐρευνήτριας τοῦ Κέντρου Δέσποινας Βλάμη ὑπὸ τὸν τίτλο *Trading with the Ottomans. The Levant Company in the Middle East* (ἐκδ. I. B. Tauris), Λονδίνο 2014. Ἡ μονογραφία ἐντάσσεται στὸ πρόγραμμα «Διπλωματία καὶ ἐμπόριο στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο (17ος-19ος αἰῶνες)», ποὺ ἐκπονεῖται στὸ Κέντρο καὶ βασίζεται σὲ ὕλικό ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἑταιρείας τῆς Ἀνατολῆς. Μεγάλο τμῆμα τοῦ ὕλικου δωρήθηκε μικροφωτογραφημένο στὸ Κέντρο ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ἀκαδημαϊκὸ Μιχαὴλ Σακελλαρίου.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Χαρίτων Καρανάσιος

«Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου καὶ ὁ ἐμπλουτισμὸς τῆς μὲ ἔντυπα καὶ χειρόγραφα μονῶν Θεσσαλίας καὶ Εὐρυτανίας», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 11, 2014, σ. 107-120.

«Ὁ κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἰβήρων (1723) καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου», *Πρακτικὰ Ἡ' Διεθνοῦς Συνεδρίου «Ἅγιον Ὄρος καὶ Λογισύνη»* (Θεσσαλονίκη, 22-24 Νοεμβρίου 2013), Θεσσαλονίκη 2014, σ. 99-109.

«Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἔργων τοῦ Θεοφίλου Καΐρη», *Πρακτικὰ Συμποσίου «Θεόφιλος Καΐρης», Ἄνδρος 16-18 Σεπτεμβρίου 2011, Ἄνδρος 2014*, σ. 73-110.

«Οἱ συνθῆκες ἀνάπτυξης καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς παιδείας στὴν Εὐρυτανία κατὰ τὸν 17ο-18ο αἰ.», *Πρακτικὰ Συνεδρίου «Ὅσιος Εὐγένιος Αἰτωλὸς καὶ αἱ Σχολαὶ τῶν Ἀγράφων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν»*, Καρπενήσι, 7-9 Ὀκτωβρίου 2011, 1, Ἀθήνα 2014, σ. 79-101.

«Ἐπισκόπηση ἱστορίας τῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης», *Κοζάνη, 600 χρόνια Ἱστορίας. Γένεση καὶ Ἀνάπτυξη μιᾶς Μακεδονικῆς Μητρόπολης*.

Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτεμβρίου 2012 (έπιμ. Χ. Καρανάσιος κ.ά.), Κοζάνη 2014, σ. 255-290.

Κωνσταντῖνος Λαμπρινός

«Identity and socio-economic mobility in Venetian Crete: the evolution of a citizen family (sixteenth century)», *Mediterranean Historical Review*, 29, 1, 2014, σ. 57-70.

«Γραμματικός στο καστέλλι τοῦ Ἀμαρίου. Ἡ προσωπογραφία ἑνὸς ὑπαλλήλου τῆς βενετοκρατικῆς ὑπαίθρου», *Πρακτικά Διεθνῶς Συνεδρίου «Τὸ Ἀμάρι ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα ἕως Σήμερα»* (έπιμ. Στ. Μανουράς), Ἀθήνα 2014, σ. 430-438.

«Rivendicando identità e poteri. Il cetο cittadino negli organi collettivi di Famagosta e Kyrenia (XVI sec.)», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 11, 2014, σ. 29-48.

«Ὁ καστελλάνος, ὁ γραμματικός καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς ὑπαίθρου. Πολιτικές ἐξουσίες καὶ κοινωνικὴ δυσარέσκεια στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου (τέλη 16ου αἰ.)», *Πρακτικά τοῦ Διεθνῶς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ἡ Ἐπαρχία Ἁγίου Βασιλείου ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι Σήμερα. Περιβάλλον, Ἀρχαιολογία, Ἱστορία, Κοινωνία»*, 2 (έπιμ. Κ. Παπαδάκης – Θ. Πελαντάκης), Ρέθυμνο 2014, σ. 497-508.

Δέσποινα Βλάμη

«Ἑλληνες ναυτικοὶ στὸ λιμάνι τοῦ Λονδίνου: μιὰ παρ' ὀλίγον ἀνταρσία, ἓνας πόλεμος καὶ ὁ λόρδος Λίβερπουλ», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 11, 2014, σ. 201-219.

Ἀναστασία Κοντογιαννοπούλου

«Formes d'organisation collective dans les villes byzantines: questions de terminologie (7e-12e s.)», *Revue des Études Byzantines*, 72, 2014, σ. 235-248.

«Κοινωνικὴ διαστρωμάτωση στὶς βυζαντινὲς πόλεις (11ος-15ος αἰ.): ἡ περίπτωση τῶν καστρηνῶν», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 11, 2014, σ. 9-28.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΕΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ – ΗΜΕΡΙΔΕΣ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ

Ρόδη Σταμούλη

«Η δημόσια και οικονομική συμπεριφορά τῶν cittadini τῆς Πρέβεζας: ἡ περίπτωση τοῦ Γεωργίου Δαμιανῆ, β' μισό τοῦ 18ου αἰώνα». Εισήγηση στό μεταπτυχιακό σεμινάριο «Ὁ Ἑλληνολατινικός Κόσμος 13ος-18ος αἰ.», Ἱστορικό Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 8 Δεκεμβρίου 2014.

Χαρίτων Καρανάσιος

«Ἀπό τό σχολεῖο τῆς Ζάβορδας (1540) ὡς τήν Ἑλληνική Σχολή Κοζάνης (1813): ἡ παιδεία ὡς παράγωγο καί παραγωγός συλλογικῆς αὐτοσυνείδησης, λόγου καί ἤθους στή δυτική Μακεδονία». Ἀνακοίνωση στό Α' Συνέδριο τῆς Ἑταιρείας Δυτικομακεδονικῶν Μελετῶν μέ θέμα: «Ἡ Δυτική Μακεδονία στοὺς Νεότερους Χρόνους», Γρεβενά, 2-5 Ὀκτωβρίου 2014.

Κωνσταντῖνος Λαμπρινός

«Πρακτικὲς διακυβέρνησης καί θεσμοὶ στή βενετική Κρήτη». Εισήγηση στό μεταπτυχιακό σεμινάριο «Ὁ Ἑλληνολατινικός Κόσμος 13ος-18ος αἰ.», Ἱστορικό Ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 10 Μαρτίου 2014.

«Μορφὲς ἐξουσίας καί ἐξουσιαστικοὶ μηχανισμοὶ στήν ὑπαιθρο τῆς ἐλληνοβενετικῆς Ἀνατολῆς». Δεύτερη εἰσήγηση στό ἴδιο σεμινάριο, 7 Ἀπριλίου 2014.

«Zuanne Quartano: ἓνας ἐπιφανῆς Κερκυραῖος στήν κοινωνία τῆς Κρήτης (τέλη 16ου-ἀρχὲς 17ου αἰ.)». Ἀνακοίνωση πού ἐστάλη στό Γ' Διεθνὲς Πανιώνιο Συνέδριο, Κέρκυρα, 30 Ἀπριλίου-4 Μαΐου 2014.

«Ἡ προσωπογραφία τοῦ μεσαίου κοινωνικοῦ στρώματος στή βενετική Κρήτη». Τρίτη εἰσήγηση στό ὡς ἄνω μεταπτυχιακό σεμινάριο, 22 Δεκεμβρίου 2014.

Δέσποινα Βλάχη

«Τὰ ἐμπορικὰ δίκτυα τῆς Venice καί τῆς Levant Company, 16ος-17ος αἰῶνες». Εἰσήγηση στό ἴδιο μεταπτυχιακό σεμινάριο, 31 Μαρτίου 2014.

Άννασταςία Κοντογιαννοπούλου

«Συλλογική ὀργάνωση στὶς βυζαντινὲς πόλεις (13ος-15ος αἰ.). Ζητήματα ὀρολογίας». Ἀνακοίνωση στὴν ἡμερίδα ποὺ διοργάνωσαν τὸ Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Ἱστορίας τοῦ Δικαίου μὲ θέμα «Ἡ τῶν Πλειόνων Ψῆφος Κρατεῖται: Ἡ Τύχη τῆς Ἀρχῆς τῆς Πλειονοψηφίας ἀπὸ τῆ Μετακλασικὴ Περίοδο ὡς τοὺς Νεότερους Χρόνους». Ἡ ἡμερίδα ἦταν ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ Κωνσταντίνου Γ. Πιτσάκη.

«Οἱ περὶ δήμου ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν (13ος-15ος αἰ.)». Εἰσήγηση στὴ συνάντηση ἐργασίας μὲ θέμα «Κοινωνικὰ Προφίλ καὶ Κοινωνικὲς Ὅμαδες: Ἀντιλήψεις περὶ Κοινωνικῆς Θέσης στὸ Βυζάντιο», Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἐρευνῶν/Τομέας Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν, 19 Δεκεμβρίου 2014.

Ἐπίσης, τὸ Κέντρο συμμετέσχε στὴ διοργάνωση τῆς ἐκθεσης σπανίων χειρογράφων, ἐγγράφων καὶ ἐντύπων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (16-30 Ὀκτωβρίου 2014) διὰ τοῦ φιλολόγου ἐρευνητῆ κ. Χαρίτωνος Καρανάσιου.

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ

Σὲ συνεργασία μὲ τὸ Τμῆμα Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τὸ Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρυματος Ἐρευνῶν, τὸ Κέντρο διοργανώνει ἀπὸ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 2013-2014 μεταπτυχιακὰ σεμινάρια μὲ τὸν τίτλο «Ὁ Ἑλληνολατινικὸς Κόσμος (13ος-18ος αἰῶνες)». Θεματικὴ τοῦ ἐαρινοῦ ἑξαμήνου 2014: «Χαρτογράφοντας τὶς Ἐξουσίες. Διακυβέρνηση καὶ Κοινωνικὲς Ἱεραρχήσεις στὴν Ἑλληνολατινικὴ Ἀνατολή». Θεματικὴ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2014-2015: «Ἡ Προσωπογραφία τῆς Ἑλληνολατινικῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Ἄνθρωποι καὶ ἡ Ἐποχὴ τους». Οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Κέντρου εἶχαν ἐνεργὴ παρουσία στὸ σεμινάριο μὲ ἐπιστημονικὲς εἰσηγήσεις καὶ παρεμβάσεις.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Τὸ Κέντρο συμμετέχει στὰ ἑξῆς προγράμματα:

«DARIAH-ΑΤΤΙΚΗ – Ἀνάπτυξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐρευνητικῆς Ὑποδομῆς γιὰ τὶς Ἀνθρωπιστικὲς Ἐπιστῆμες ΔΥΑΣ».

«Προβολὴ τοῦ Ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν Παγκόσμιο Ἰστό».

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

Ο έρευνητής του Κέντρου Χαρίτων Καρανάσιος πραγματοποίησε πενθήμερη έρευνητική αποστολή στη Βέροια (10-14 Νοεμβρίου 2014), με αποτέλεσμα την έπιστημονική περιγραφή κατόπιν αὐτοψίας 23 χειρογράφων που απόκεινται στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίας, στη Βιβλιοθήκη του Βυζαντινού Μουσείου Βεροίας, καθώς και στην Ίερά Μητρόπολη Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας.

Η βιβλιοθήκη του Κέντρου εμπλουτίστηκε φέτος με 101 τόμους, από τους οποίους οι 25 προέρχονται από αγορά και οι υπόλοιποι από ανταλλαγή ή δωρεά.

[Ρόδη Σταμούλη]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Κατά τὸ ἔτος 2014 συνεχίστηκαν τὰ ἐξῆς ἐρευνητικὰ προγράμματα τοῦ Κέντρου:

«Ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτικὴ στὴ Μεσοπολεμικὴ Περίοδο» (ὑπεύθυνος Σωτῆρης Ριζᾶς).

«Χρονολόγιο Γεγονότων τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου πὸν Ἀφοροῦν τὴν Ἑλλάδα: Calendar of Events of World War II Concerning Greece. Data According to the Special Operations Executive Archives, 1943» (ὑπεύθυνη Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

«Νεότερη Ἑλληνικὴ Ἱστορία στὸ Διαδίκτυο» (ὑπεύθυνη Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

«Ἡ Διαμόρφωση τοῦ Γαιοκτητικοῦ Συστήματος στὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ Βρετανικὴ Διπλωματία, 1833-1843» (ὑπεύθυνη Εὐαγγελία Καρούζου).

«Ἀλληλογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, Ἀρχιεπισκόπου Σύρου καὶ Τήνου, μὲ τὸν William Ewart Gladstone (1870-1875)» (ὑπεύθυνη Ἐλισάβετ Κοντογιώργη).

«Δημόσια Ὑγεία στὴν Ἑλλάδα τοῦ Μεσοπολέμου. Ἡ Συμβολὴ τῆς ΚτΕ στὴν Ὄργάνωση τῶν Ὑπηρεσιῶν Ὑγείας καὶ Κοινωνικῆς Πρόνοιας» (ὑπεύθυνη Ἐλισάβετ Κοντογιώργη).

«Ὁψεις τοῦ Ἀστικοῦ καὶ Ἀγροτικοῦ Χώρου στὰ Ἑπτάνησα (μέσα 19ου-ἀρχὲς 20ου αἰώνα)» (ὑπεύθυνη Κατερίνα Μπρέγιαννη).

«Περιγραφικὸς Κατάλογος Γερμανικῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχείων τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου – Records of German Divisions, 1940-1945» (ὑπεύθυνος Δημήτριος Ἀποστολόπουλος).

Τὸ Κέντρο ἀπέκτησε μὲ δωρεὰ τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὸ ἀρχεῖο τῆς πρώην διευθύντριας τοῦ Κέντρου ἀείμνηστης Ἑλένης Μπελιᾶ, τὰ ὁποῖα καταλογογραφοῦνται.

Ἐντὸς τοῦ ἔτους 2014 ἐκδόθηκαν:

– ὁ τρίτος τόμος τοῦ περιοδικοῦ *Νεοελληνικὰ Ἱστορικά* μὲ 11 μελέτες, περιλαμβανομένου εἰδικοῦ θεματικοῦ ἀφιερώματος μὲ τίτλο «Χερσαῖες Συγκοινωνίες στὴν Ἑλλάδα: Ὁψεις Διαχείρισης τοῦ Χώρου»,

– ἡ μονογραφία *Ἡ Μεταπολιτευτικὴ Ἐπανάσταση στὴν Κρήτη (1895-1896)* τοῦ Ἑλευθέριου Πρεβελάκη (ἐπιμ. Χρ. Λοῦκος),

– ή μονογραφία *Les Jardins de la Méditerranée. Agriculture et Société dans la Grèce du Sud, 1860-1910* τής Εὐαγγελίας Καρούζου,

– ό πρώτος τόμος τοῦ ἔργου Ἀρχεῖο Ἀλεξάνδρου Λυκούργου (1827-1875), Ἀρχιεπισκόπου Σύρου, Τήνου καί Μήλου. Εἰσαγωγή, Ἀναλυτικές Περιλήψεις καί Σχόλια (ἐπιμ. Ε. Κοντογιώργη – Φ. Ἀσημακοπούλου).

Συνεχίστηκε ή ὑλοποίηση τοῦ ἔργου «DARIAH-ΑΤΤΙΚΗ – Ἀνάπτυξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐρευνητικῆς Ὑποδομῆς γιά τίς Ἀνθρωπιστικές Ἐπιστήμες ΔΥΑΣ».

Ἡ ομάδα DARIAH-ΑΤΤΙΚΗ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, πού ἀποτελεῖται ἀπό 15 άτομα, ἐρευνητές καί ἄλλο ἐπιστημονικό προσωπικό, ἐπεξεργάστηκε τό μητρώο συλλογῶν καί τοὺς θησαυροὺς ὕρων τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, πραγματοποιοῖσθε συναντήσεις ἐργασίας καί σεμινάρια καί συνεργάστηκε μέ τοὺς φορεῖς τοῦ ἐθνικοῦ καί τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δικτύου (ὑπεύθυνη Ἑλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη).

Ἄρχισε ή ὑλοποίηση τῆς πράξης «Προβολή τοῦ Ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στόν Παγκόσμιο Ἴστό» μέ χρηματοδότηση ἀπό τό ΕΣΠΑ. Στό ἔργο αὐτό, ἐπὶ συνόλου 43 λειτουργικῶν ἐνοτήτων, τό Κέντρο προβάλλει ὀκτώ ἀπό τίς συλλογές καί βάσεις δεδομένων του (ὑπεύθυνη Ἑλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη).

Ὅλοι οἱ ἐρευνητές, στό πλαίσιο τῆς εἰδικότητάς τους, ἔλαβαν μέρος σέ διεθνή καί ἑλληνικά συνέδρια καί συναντήσεις ἐργασίας μέ ἀνακοινώσεις καί δημοσίευσαν μελέτες σέ διεθνή περιοδικά, ἔντυπα καί ἠλεκτρονικά.

[Ἑλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη]

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑ

Χ. Ε. Αύγερινός, *Τὰ Φαινόμενα τοῦ Ἀράτου στοὺς Συγχρόνους καὶ τοὺς Μεταγενεστέρους του, Πονήματα*, 8, Ἀθήνα 2014, σ. lxxxv+919.

ΑΡΘΡΑ – ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Ἀλεξάνδρα Ροζοκόκη

«P. Grossardt, *Stesichoros zwischen kultischer Praxis, mythischer Tradition und eigenem Kunstanspruch. Zur Behandlung des Helenamythos im Werk des Dichters aus Himera*», *Exemplaria Classica*, 18, 2014, σ. 201-208.

Ἰωάννης Τελέλης

«Environmental history and byzantine studies: a survey of topics and results», σέ: Κόλιας, Τ. – Πιτσάκης, Κ. (ἐπιμ.), *Aureus. Τόμος Ἀφιερωμένος στὸν Καθηγητὴ Εὐάγγελο Κ. Χρυσό*, Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἑρευνῶν, Ἀθήνα, 2014, σ. 737-760.

«Οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες στὸ ὕστερο Βυζάντιο (13ος-15ος αἰώνας)», σέ: Λουγγῆς, Τ. – Kislinger, E. (ἐπιμ.), *Βυζάντιο. Ἱστορία καὶ Πολιτισμὸς. Ἑρευνητικὰ Πορίσματα*, 1, Ἀθήνα, 2014, σ. 411-426.

Haldon, J. – Roberts, N. – Izdebski, A., et al., «The climate and environment of Byzantine Anatolia: integrating science, history, and archaeology», *Journal of Interdisciplinary History*, xlv:2, 2014, σ. 113-161.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ – ΣΥΜΠΟΣΙΑ

Ἀλεξάνδρα Ροζοκόκη

«Ἡ μορφὴ τοῦ Τελαμώνιου Αἴαντα στοὺς Ὅμηρο, Πίνδαρο καὶ Σοφοκλῆ», 18ῃ Ὀμηρικῇ Ἀκαδημία – Euroclassica, Χίος, 11-20 Ἰουλίου 2014.

Ιωάννης Τελέλης

«Τεχνικός διδάσκαλος: Georgios Pachymeres as a paraphrast of Aristotelian meteorology», στο συμπόσιο «Die soziokulturellen Tendenzen der Paläologenzeit im Spiegel der zeitgenössischen Historiker», Ίνστιτούτο Μεσαιωνικῶν Σπουδῶν τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, Βιέννη, 1-3 Σεπτεμβρίου 2014.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

Κωνσταντῖνος-Φίλιππος Μαυρουλίδης

Ἐπιστημονική ἀποστολή στο Πατριαρχικό Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν (Ἐρὰ Μονή Βλατάδων) καί στην Ἐρὰ Μονή Σταυρονικήτα Ἁγίου Ὁρους γιά ἐπιτόπια μελέτη χειρογράφων.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Χάρη στή γενναιόδωρη δωρεά 357 βιβλίων ἀπό τόν Τομέα Κλασικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθηκε συνολικά μέ περίπου 400 τίτλους βιβλίων. Ἀνανεώθηκε ἡ συνδρομή γιά 28 τίτλους περιοδικῶν.

[Ἀλεξάνδρα Ροζοκόκη]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

Στό Κέντρο ολοκληρώθηκε ή έρευνα και καταγραφή τοῦ ὕλικου νεολογισμῶν τὸ ὁποῖο θὰ συμπεριληφθεῖ στὸν 13ο τόμο τοῦ Δελτίου Ἐπιστημονικῆς Ὁρολογίας και Νεολογισμῶν. Τὸ ὕλικὸ αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ 550 περίπου νεολογισμοὺς τῆς Ἑλληνικῆς μὲ παραθέματα χρήσης ἀπὸ ἐφημερίδες και καταμέτρηση τῶν ἐμφανίσεων στὴ μηχανὴ ἀναζήτησης Google.

Ἐνα μέρος τῆς ἔρευνας ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα «Νεολογισμοὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας. Συλλογὴ, Ταξινόμηση, Ἐλεγχοσ. Φάση Γ» (ὑπεύθυνος Ἀκαδημαϊκὸς κ. Νικόλαος Κονομῆς, ἐρευνητὴς Ἀθανάσιος Καρασίμος), τὸ ὁποῖο συνεχίζει τὴ συλλογὴ και τὴν ταξινόμηση δεδομένων νεολογισμῶν, συνεπικουρούμενο πλέον ἀπὸ τὸ ἠλεκτρονικὸ πρόγραμμά μας, τὸ ὁποῖο παρέχει και δυνατότητα παραγωγῆς ἀντίστροφου λεξικοῦ νεολογισμῶν.

Ὁλοκληρώθηκε ή Ἑλληνικὴ Ὁρολογία Ὑπολογιστικῆς Γλωσσολογίας (ἀπόδοση ἀπὸ τὴν Ἀγγλικὴ) μὲ ἐρμηνεύματα τῶν ὄρων, σὲ συνεργασία μὲ τὸν Δρ Ἀθανάσιο Καρασίμο (Ἑλληνικὸ Ἄνοιχτὸ Πανεπιστήμιο), τὸν καθηγητὴ Γεώργιο Μαρκόπουλο (Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν) και τὸν καθηγητὴ Κυριάκο Σγάρμπα (Πανεπιστήμιο Πάτρας). Περιέχονται 800 περίπου ὄροι μὲ ἑλληνοαγγλικὸ γλωσσάριο, ποὺ θὰ συμπεριληφθοῦν στὸν πρὸς δημοσίευση 13ο τόμο τοῦ ΔΕΟΝ ἀρχὲς τοῦ 2015.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν συνεχῆ ἐμπλουτισμὸ τῆς βάσης δεδομένων, προωθήθηκε ἐπίσης ή περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ ἠλεκτρονικοῦ προγράμματος ἡμι-αυτόματης εὔρεσης και ταξινόμησης νεολογισμῶν και ὀρολογίας τοῦ Κέντρου. Σὲ συνεργασία μὲ τὸ Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, και μὲ εὐγενικὴ προσφορὰ τοῦ λέκτορα κ. Ἡρακλῆ Βαρλάμη, ἐπιλύονται ἐπιμέρους θέματα τοῦ ἠλεκτρονικοῦ προγράμματος.

Κατὰ τὸ 2014 συνεχίστηκε ή προσπάθεια γιὰ:

- ἐμπλουτισμὸ τῆς βάσης δεδομένων μὲ σκοπὸ τὴ δημιουργία Ἡλεκτρονικοῦ Ἀρχείου Νεολογισμῶν: συλλογὴ, ἀνάλυση και ταξινόμηση (μορφολογικὴ και κειμενικὴ) γλωσσικῶν δεδομένων (νεολογισμῶν, ὀρολογίας και ἀντίστοιχων κειμένων γιὰ δημιουργία σώματος κειμένων νεολογισμῶν),
- ὀργάνωση, βελτίωση και ἀνάπτυξη τοῦ προγράμματος γιὰ μεσο-πρόθεσμη γλωσσολογικὴ ἀξιοποίηση ἀποτελεσμάτων: I. διαρκῆς ἔρευνα ἐπιστημονικῆς βελτιστοποίησης τοῦ ἠλεκτρονικοῦ προγράμματος, συγκε-

κριμένα *ανάλυση αναγκών* για την περαιτέρω *ανάπτυξη* του προγράμματος με νέες μηχανές και αυτοματισμούς κατά το πρότυπο διεθνών ερευνητικών προγραμμάτων, Π. παραγωγή μετρήσεων και παρακολούθηση της διάχυσης των νεολογισμών στην ελληνική κοινωνία (μελέτη μετρήσεων της διαδικτυακής μηχανής Google και Bing).

Συνεχίζονται οι εργασίες του προγράμματος ΔΥΑΣ II (Δημιουργία Έθνικης Υποδομής για την Έρευνα στις Ανθρωπιστικές Έπιστημες) της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας (με συντονιστή την Ακαδημία Αθηνών) για το πεδίο ερευνών «Γλωσσολογία». Ο Αθανάσιος Καρασίμος συμμετέχει υπό τη συμβουλευτική καθοδήγηση της διευθύνουσας το Κέντρο και καταγράφονται οι φορείς και οι συλλογές που αφορούν στη δημιουργία δομημένου λεξιλογίου για τον Θησαυρό των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών.

Επίσης, αναφορικά με το ερευνητικό πρόγραμμα «Προβολή του Έργου των Ερευνητικών Κέντρων της Ακαδημίας Αθηνών στον Παγκόσμιο Ίστό», έγινε ο συντονισμός εργασιών με την υπεύθυνη εταιρεία και η οργάνωση της ψηφιακής πρόσβασης όσον αφορά το έργο του Κέντρου.

Οργανώθηκε –σε συνεχή ροή– η υποδοχή φοιτητών Φιλολογίας, Γλωσσολογίας και Πληροφορικής για πρακτική άσκηση στο Κέντρο, βάσει τόσο διμερών συμφωνιών όσο και του συστήματος «Άτλας». Το Κέντρο φιλοξένησε το 2014 τρεις φοιτητές, οι οποίοι βοήθησαν στον θησαυρισμό και την καταγραφή νεολογισμών.

Η επίβεβαίωση και αναγνώριση του έργου του Κέντρου είναι σημαντική. Ένδεικτικά, το μεγαλύτερο μέρος των νεολογισμών που έχει δημοσιεύσει το Κέντρο, μόνο την τελευταία πενταετία, περιλαμβάνονται στο Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών.

Επίσης, έχει εκδηλωθεί ενδιαφέρον για διανομή της *Όρολογίας Υπολογιστικής Γλωσσολογίας* που ολοκλήρωσε το Κέντρο (βλ. πιο πάνω) στους φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Για τον σκοπό αυτόν δόθηκε άδεια από τη Σύγκλητο για ένταξη των εκδόσεων του Κέντρου στο σύστημα πανεπιστημιακών συγγραμμάτων «Ευδοξος».

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Από τη διευθύνουσα και τους ερευνητές του Κέντρου έγιναν πέντε επισημονικές ανακοινώσεις σε γλωσσολογικά συνέδρια κατά το 2014.

[**Αναστασία Χριστοφίδου**]

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Κατά τὸ ἔτος 2014 συνεχίστηκαν στὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἀρχαιότητος οἱ ἐργασίες σὲ θέματα προϊστορικῆς καὶ ἑλληνορωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἱστορίας.

Ἡ διευθύνουσα τὸ Κέντρο Βασιλικὴ Μαχαίρα, στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Ἑλληνιστικὴ Γλυπτικὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο», συνέχισε τὴ μελέτη τῶν ἑλληνιστικῶν γλυπτῶν στὴ Ρόδο· κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ ἀπὸ 13 ἕως 21 Ὀκτωβρίου πραγματοποίησε ἐλέγχους στὰ γλυπτὰ πού βρίσκονται στὶς ἀποθήκες τοῦ Μουσείου Ρόδου, στὸ πλαίσιο τῆς συγγραφῆς τοῦ τόμου II τῶν ἑλληνιστικῶν γλυπτῶν τῆς Ρόδου.

Ὀλιγοήμερὴ ἐπιστημονικὴ ἀποστολὴ πραγματοποίησε στὰ Χανιά (28 Σεπτεμβρίου-1 Ὀκτωβρίου 2014) γιὰ τὴ μελέτη τῶν βάσεων ἀγαλμάτων πού ἤλθαν στὸ φῶς κατὰ τὶς ἀνασκαφές στὸ ἱερό τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Λισό.

Στὶς 11 Ἰουνίου συμμετέσχε στὴν τρίτη καὶ τελευταία συνάντηση τῆς διεθνoῦς Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς [Commission internationale] γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ ἀγάλματος τῆς Νίκης τῆς Σαμοθράκης στὸ Λοῦβρο, τὸ ὁποῖο, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν, μεταφέρθηκε καὶ πάλι στὴ θέση του τὸν Ἰούλιο 2014.

Δημοσίευσε τὰ ἐξῆς ἄρθρα:

«Ἡ συμβολὴ τῆς κοροπλαστικῆς στὴν εἰκονογραφία καὶ στὴν τυπολογία τῆς πλαστικῆς κατὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Ἡ συνεισφορὰ τῆς Ἡοῦς Ζερβουδάκη», σέ: Γιαννικουρῆ, Α. (ἐπιμ.), *Κοροπλαστικὴ καὶ Μικροτεχνία στὸν Αἰγαιακὸ Χῶρο ἀπὸ τοὺς Γεωμετρικοὺς Χρόνους ἕως καὶ τὴ Ρωμαϊκὴ Περίοδο. Διεθνὲς Συνέδριο στὴ Μνήμη τῆς Ἡοῦς Ζερβουδάκη, Ρόδος, 26-29 Νοεμβρίου 2009*, I, Ἀθήνα 2014, σ. 79-93.

«Παραλλαγές σὲ ἓνα ροδιακὸ θέμα: ἡ ἡμίγυμνη Ἀφροδίτη ὡς Εὐπλοια ἢ Ποντία», σέ: Γιαννικουρῆ, Α. (ἐπιμ.), *Ρόδος 4. Ὀλβιος Ἄνερ. Μελέτες στὴ Μνήμη Γ. Κωνσταντινόπουλου*, Ἀθήνα 2013, σ. 141-151.

«Un Apollon remarquable: analogies thématiques dans la sculpture hellénistique de Rhodes et de Délos», *RA*, 2, 2014, σ. 285-296.

«Ἡρωικὲς λατρεῖες στὴν πόλη τῆς Ρόδου», σέ: Τριανταφυλλίδης, Π. (ἐπιμ.), *Σοφία Ἄδολος. Τιμητικὸς Τόμος γιὰ τὸν I. X. Παπαχριστοδούλου*, Ἀθήνα 2014, σ. 151-168.

Ὁ Χρῆστος Μπουλώτης δημοσίευσε τὰ ἐξῆς ἄρθρα:

«Εἰκόνα καὶ λόγος στὰ ἐρμηνευτικὰ πεδία τοῦ Σπυρίδωνα Μαρινάτου», σέ: Μαντζουράνη, Ε. – Μαρινάτου, Ν. (ἐπιμ.), *Σπυρίδων Μαρινάτος, 1901-1974. Ἡ Ζωὴ καὶ τὸ Ἔργο του*, Ἀθήνα 2014, σ. 316-327.

«Στοιχεῖα γιὰ τὴν τοιχογραφικὴ τέχνη στὴ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη τοῦ Γλαῦ: Ἀπὸ τὸ θραῦσμα στὴν ἀναπαράσταση – Ἡ κινητικότητα ζωγράφων», Ὁ Μέντωρ, 109, Ὀκτώβριος 2014 (Δημόσια συνεδρία γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σπύρου Ἰακωβίδη), σ. 259-332.

«Κεραμεὺς (ke-ra-me-u) καὶ Κεράμεια (ke-ra-me-ja) στὶς μυκηναϊκὲς πινακίδες Γραμμικῆς Β», σέ: Βαλαβάνης, Π. – Μανακίδου, Ε. (ἐπιμ.), *ΕΓΡΑΦΣΕΝ ΚΑΙ ΕΠΟΙΕΣΕΝ. Μελέτες κεραμικῆς καὶ εἰκονογραφίας πρὸς τιμὴν τοῦ καθηγητῆ Μιχάλη Τιβέριου*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 19-34.

«Μὲ ἀφορμὴ τὴν “Τοιχογραφία τοῦ Στόλου”, στὸ Ἀκρωτήρι τῆς Θήρας», σέ: Δαμιανίδης, Κ. (ἐπιμ.), *Ναῦς. Πλοῖα καὶ Ναυπηγικὴ στὸν Ἑλληνικὸ Κόσμο*, Ἀθήνα 2014, σ. 12-21.

Ἡ Βικτωρία Σαμπετάι δημοσίευσε τὰ ἐξῆς ἄρθρα:

«Sacrifice, athletics, departures and the Dionysiac thiasos in the Boeotian city of images», σέ: Schierup, S. – Sabetai, V. (ἐπιμ.), *The Regional Production of Red-figure Pottery: Greece, Magna Graecia and Etruria*, Aarhus 2014, σ. 12-34.

«The wedding vases of the Athenians: a view from sanctuaries and houses», *Métis N. S.*, 12, 2014, σ. 51-79.

Συνεπιμελήθηκε αὐτοτελὴ τόμο μετὶ τίτλου Schierup, S. – Sabetai, V. (ἐπιμ.), *The Regional Production of Red-figure Pottery: Greece, Magna Graecia and Etruria* καὶ συνδιοργάνωσε διημερίδα μετὶ αὐτὸ τὸ θέμα στὸ Δανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Ἀθήνας.

Ὁ Κωνσταντῖνος Καλογερόπουλος δημοσίευσε τὴν ἐξῆς βιβλιοκρισίαν τὸν Μάιο τοῦ 2014 στὸν ἰστότοπο τοῦ περιοδικοῦ *Antike Welt*:

Niemeier, W.-D. – Pilz, O. – Kaiser, I. (ἐπιμ.), *Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit. Akten des Internationalen Kolloquiums am Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Athen, 27-29 Januar 2006*, Athenai, 2, München 2013.

Ὁ Γεώργιος Ζάχος ὀλοκλήρωσε τὴ συγγραφὴ καὶ τὴν ἐπιμέλεια τῶν χαρτῶν τοῦ τεύχους *J 34* (Athens) τῆς «*Tabula Imperii Romani*».

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Στὸ Κέντρο, κατὰ τὸ 2014, ἐργάσθησαν οἱ ἐρευνητὲς Ἰωάννα Μπίθα (διευθύνουσα), Ἰωάννης Βιταλιώτης, Ἰωάννα Χριστοφοράκη (σὲ ἐκπαιδευτικὴ ἄδεια ἕως 15 Ἰουνίου) καὶ Ὀλγα Καραγιώργου. Στὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα καὶ στὶς λοιπὲς δραστηριότητες ἐργάσθησαν ἐπίσης ἡ βιβλιοθηκονόμος Εὐγενία Κουρέτα καὶ ἡ σχεδιάστρια Ἀλεξάνδρα Καραγεώργου (Κληροδότημα Γ. Θ. Φωτεινοῦ – Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν).

Κατὰ τὸ 2014 τὸ Κέντρο Ἐρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν προώθησε τὰ παρακάτω ἐρευνητικὰ προγράμματα:

«Σύνταξη τῶν Εὐρετηρίων Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν γιὰ τὰ Ἴονια Νησιά, τὴν Κρήτη καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Δυτικῆς Θράκης»: ἐπεξεργασία τῶν κειμένων καὶ συμπλήρωση τῆς τεκμηριώσεως. Ἐπίσης, πραγματοποιήθηκαν ὀλιγοήμερες ἐρευνητικὲς ἀποστολὲς στὸν νομὸ Ρεθύμνου καὶ στὸν νομὸ Σερρῶν (Ἰωάννα Μπίθα).

«Μνημεῖα τῆς Χριστιανικῆς Λατρείας στὴν Ἀλβανία». Συντάχθηκαν προκαταρκτικὰ κείμενα γιὰ τοὺς ναοὺς τοῦ θὰ περιλαμβάνονται στὴν ἔκδοση. Γιὰ τὴν προαγωγή τοῦ προγράμματος πραγματοποιήθηκε ὀλιγοήμερη ἀποστολὴ στὸ Βεράτι γιὰ τὴν καταγραφή καὶ φωτογράφιση μεταβυζαντινῶν εἰκόνων (Ἰωάννης Βιταλιώτης).

«Βάση Δεδομένων γιὰ τὶς Ἐπιγραφὲς ποὺ Ἀπαντοῦν σὲ Εἰλητάρια Ἁγίων τῆς Βυζαντινῆς Ἐποχῆς, Συμπεριλαμβανομένων τῶν Ἁγιωνυμίων τους». Συνεχίσθηκε ὁ ἐμπλουτισμὸς τῆς βάσης μὲ νέο ὕλικὸ βάσει ἀποδελτιώσεων, ἐνῶ παράλληλα ἔγινε ἐπεξεργασία τοῦ ἤδη ἀποδελτιωμένου ὕλικου (Ἰωάννης Βιταλιώτης).

«Προβολὴ τοῦ Ἔργου τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὸν Παγκόσμιον Ἰστό (ΕΣΠΑ 2007-2013)». Τὸ Κέντρο συμμετέχει στὴ μεγάλη προσπάθεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μὲ τὴν ψηφιοποίηση τεσσάρων ἐρευνητικῶν προγραμμάτων του: «Εὐρετήριο Βυζαντινῶν Τοιχογραφιῶν Ἑλλάδος», «Ἀρχεῖο Ἁγίου Ὁρους τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Παύλου Μ. Μυλωνᾶ», «Βιβλιογραφία γιὰ τὴ Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Ἀρχαιολογία καὶ Τέχνη. Ἡ Ἑλληνικὴ Συμβολή» καὶ «Κατάλογος Σφραγίδων Ἀξιωματούχων τοῦ Βυζαντινοῦ Θέματος Ἑλλάδος».

Παράλληλα, προχώρησαν ή ολοκληρώθηκαν τὰ ἐρευνητικά-ἐκδοτικά προγράμματα τῶν ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου «Μνημειακὴ Ζωγραφικὴ τοῦ 13ου αἰῶνα στὰ Κύθηρα» (ὀλοκληρώθηκε, Ἰωάννα Μπίθα), «Βυζαντινὲς καὶ Μεταβυζαντινὲς Τοιχογραφίες στὸν Ναὸ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὸ Πελέντρι τῆς Κύπρου» (Ἰωάννα Χριστοφοράκη) καὶ «Οἱ Κρατικοὶ Λειτουργοὶ τῶν Βυζαντινῶν Θεμάτων βάσει τῶν Σφραγίδων καὶ Ἄλλων Πηγῶν 1. Στρατιωτικοὶ Ἀξιωματοῦχοι Ἑλλάδος (μὲ Κατάλογο τῶν Γνωστῶν Στρατηγῶν Ἑλλάδος σὲ Χρονολογικὴ Σειρὰ)» (Ὀλγα Καραγιώργου).

Εἰδικότερα, ἀναφορικὰ μὲ τὸ πρόγραμμα «Οἱ Κρατικοὶ Λειτουργοὶ τῶν Βυζαντινῶν Θεμάτων βάσει τῶν Σφραγίδων καὶ Ἄλλων Πηγῶν», ἐγκρίθηκε ἐρευνητικὴ πρόταση τῆς ἐρευνητριάς τοῦ Κέντρου Ὀλγας Καραγιώργου μὲ θέμα «Πρὸς μίαν θεσμικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς βυζαντινῆς Μικρᾶς Ἀσίας βάσει τῶν μολυβδοβούλλων καὶ ἄλλων πηγῶν (7ος-13ος αἰ.)», ἐντασσόμενη στὴ δράση ΑΡΙΣΤΕΙΑ II. Γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσή του τὸ πρόγραμμα ἔλαβε ἐπιχορήγηση ὕψους 200.000 εὐρώ. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς δράσης προσελήφθησαν τέσσερις ἀρχαιολόγοι-ἱστορικοὶ (Παντελῆς Χαραλαμπάκης, Χρῆστος Μαλατρᾶς, Tolga Uyar, Κυριάκος Ἄγγελος), μίαν βιβλιοθηκονόμος (Μαρία Μαζιώκη) καὶ ἓνας μουσειολόγος (Νίκος Ἀνδρουτσόπουλος). Γιὰ τὴν ἐπιτόπια ἔρευνα σιγίλλογραφικῶν συλλογῶν διενεργήθησαν ἐπιστημονικὲς ἀποστολὲς στὸ Μόναχο καὶ στὴν Πετροῦπολη (Ὀλγα Καραγιώργου, Παντελῆς Χαραλαμπάκης, Χρῆστος Μαλατρᾶς).

«Φωτογραφικὸ καὶ Σχεδιαστικὸ Ἀρχεῖο ΚΕΒΜΤ». Συνεχίσθηκε ἡ καταγραφή καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ Φωτογραφικοῦ καὶ Σχεδιαστικοῦ Ἀρχείου Ἁγίου Ὁρους τοῦ ἱΠαύλου Μ. Μυλωνᾶ. Ἐπίσης, κατὰ τὸ 2014 ἄρχισε ἡ ταύτιση καὶ καταγραφή τοῦ φωτογραφικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴ δωρεὰ Παύλου Μ. Μυλωνᾶ ποὺ ἀφορᾷ σὲ μνημεῖα τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας καὶ τῶν χωρῶν ἀκτινοβολίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας [Κωνσταντινούπολη, Σερβία, ΠΓΔΜ (FYROM), Ρουμανία, Γεωργία, Ἀρμενία καὶ Καππαδοκία: 2.106 ταυτίσεις] (Ἀλεξάνδρα Καραγιώργου, Εὐγενία Κουρέτα, Ἰωάννα Μπίθα, Ἰωάννης Βιταλιώτης). Παράλληλα, ὀλοκληρώθηκε ἡ ταυτοποίηση καὶ ἄρχισε ἡ ἐνημέρωση τοῦ Κτηματολογίου τοῦ Κέντρου τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου μὲ θέματα βυζαντινῆς ζωγραφικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐκλιπούσης ἀρχαιολόγου Ἀγγελικῆς Μητσάνη (4.000 π. ταυτίσεις) (Εὐγενία Κουρέτα, Ἰωάννα Μπίθα).

Κατὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν παραπάνω ἐρευνητικῶν προγραμμάτων τὸ Κέντρο ἐνισχύθηκε ὀικονομικά ἀπὸ τὸ κληροδότημα Γ. Θ. Φωτεινοῦ – Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν.

«Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη». Πραγματοποιήθηκε τήν Τρίτη 4 Μαρτίου ἡ ἐτήσια διάλεξη ποῦ εἶναι ἀφιερωμένη στή μνήμη τοῦ ἰδρυτῆ τοῦ Κέντρου Ἀκαδημαϊκοῦ Μανόλη Χατζηδάκη, κατὰ τήν ὁποία μίλησε ὁ διδάκτωρ ἀρχιτέκτων Τάσος Τανούλας μέ θέμα «Τὰ χαράγματα στὰ Προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως» (Ἰωάννα Μπίθα, Εὐγενία Κουρέτα).

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου ἐμπλουτίσθηκε μέ 49 νέους τίτλους, κυρίως ἀπό δωρεές.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ – ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

Οἱ ἐρευνητές τοῦ Κέντρου ἔλαβαν μέρος μέ ἀνακοινώσεις σέ διεθνῆ ἐπιστημονικά συνέδρια ἢ ἔδωσαν διαλέξεις στήν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

Ἰωάννης Βιταλιώτης

«Ἀπό τή βενετική Ἀδριατική στόν μεταβυζαντινὸ κόσμο: οἱ τοιχογραφίες τοῦ λατινικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στό Μπαλντρέν –Shën e Prende, Balldren– τῆς βόρειας Ἀλβανίας», *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, ΛΕ', 2014, σ. 207-228.

[Ἰωάννα Μπίθα]

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
ΑΦΡΟΥΔΑΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καὶ Ἰδιωμάτων – ΙΑΝΕ κατὰ τὸ ἔτος 2014.....	319
CARILE ANTONIO. – Ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία καὶ ἡ αὐτὴ μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ κατώτερων κοινωνικῶν τάξεων (6ος-11ος αἰώνας). Εἰσιτήριοι λόγος τοῦ ξένου ἑταίρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	207
ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2014	330
ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ ΣΠΥΡΟΣ Α. – Λόγος τοῦ ἀποχωροῦντος Προέδρου ..	9
ΚΑΡΑΜΑΝΕΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας κατὰ τὸ ἔτος 2014	322
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Ἕλληνες καὶ Ἀνατολίτες.....	23
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Παρουσίαση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Θεόδωρου Παπαγγελῆ κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.....	52
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Οἱ ἀπαρχές τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα	119
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Νεκρολογία γιὰ τὸ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ.....	145
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Ἡ συγκριτικὴ σπουδὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Μνήμη Ντίνου Λεβέντη	147
ΜΑΛΤΕΖΟΥ ΧΡΥΣΑ. – Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς διασπορᾶς καὶ τὸ Εἰκοσιένα: Ἡ περίπτωσις τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821 ...	70
ΜΑΛΤΕΖΟΥ ΧΡΥΣΑ. – Παρουσίαση τοῦ ξένου ἑταίρου κ. Antonio Carile κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	202
ΜΑΧΑΙΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος κατὰ τὸ ἔτος 2014.....	336

ΜΠΙΘΑ ΙΩΑΝΝΑ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης κατὰ τὸ 2014.....	338
ΠΑΠΑΓΓΕΛΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ. – Ingenium graecum, imperium romanum: Τὸ ὁμηρικὸ ἔπος, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ Ρώμη. Εἰσιτήριος λόγος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.....	54
ΠΑΠΑΓΓΕΛΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ. – Fasces Antiquitatis. Ὁ Χίτλερ, ὁ Μουσολίνι καὶ ἡ κλασικὴ ἀρχαιότητα. Ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940	162
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Στυλιανὸς Ἀλεξίου (1921-12 Νοεμβρίου 2013).....	33
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Παρουσίαση τῆς ποιητικῆς συλλογῆς τῆς ἀκαδημαϊκοῦ κυρίας Κικῆς Δημουλᾶ Δημόσιος καιρὸς	109
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Μιχαὴλ Β. Σακελλαρίου (14 Φεβρουαρίου 1912-16 Αὐγούστου 2014).....	132
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Προσφώνηση κατὰ τὴν παρουσίαση τοῦ Χρηστικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας.....	175
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ.- Παρουσίαση τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Ἄγγελου Χανιώτη κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία	240
ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. – Έκθεση πεπραγμένων τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸ 2014.....	299
ΡΟΖΟΚΟΚΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ. – Έκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας κατὰ τὸ ἔτος 2014	332
ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος κατὰ τὴ νύκτα τῆς 24ης πρὸς 25ῃ Σεπτεμβρίου 1916.....	103
ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Θεόδωρου Παπαγγελῆ στὴν Ἀκαδημία	51
ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Εἰσήγηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821.....	67
ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Προκήρυξη τοῦ Ἀριστείου τῶν Καλῶν Τεχνῶν κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1821	99

ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Άναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους Bruno Gentili.....	101
ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Άναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Μιχαήλ Σακελλαρίου.....	131
ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Άναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους Ἐμμανουήλ Κριαρᾶ.....	131
ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Εἰσήγηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν Πανηγυρικὴ Συνεδρία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐπετείου τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940.....	161
ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ξένου ἐταίρου κ. Antonio Carile στὴν Ἀκαδημία.....	201
ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ. – Προσφώνηση τοῦ Προέδρου κατὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Ἄγγελου Χανιώτη στὴν Ἀκαδημία.....	239
ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΡΟΔΗ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ ἔτος 2014.....	325
ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ. – Τὸ Χρηστικὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας. Ὁμιλία τοῦ ἐπιστημονικοῦ συντονιστῆ τοῦ ἔργου, καθηγητῆ Γλωσσολογίας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.....	178
ΧΑΝΙΩΤΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ. – Ἡ ζωὴ τῶν ἀγαλμάτων. Εἰσιτήριος λόγος τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους κατὰ τὴν ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.....	246
ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ. – Καραβάτζιο. Ἀφετηρία τοῦ μπαρόκ – ἐπιβολὴ τοῦ ρεαλισμοῦ.....	237
ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ. – Ἐκθεση τῶν πεπραγμένων τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης Ἐπιστημονικῶν Ὁρων καὶ Νεολογισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 2014.....	334

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Έκδοτική Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Άρσητος 12-16, 116 36 Άθήνα

Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033

www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

